МИХАЙЛО КОВАЛЬ

НЕВІДОМА УКРАЇНА:

ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XX СТ. МІФИ ТА РЕАЛІЇ

УДК 623.1/.3(477)"19"
ББК 68.8г(4Укр)
К56

Випущено на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за програмою «Українська книга» 2013 року

Рецензент – В. М. Телелим, генерал-лейтенант, начальник Національного університету оборони України, доктор військових наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Усі права захищені. Видання не може бути відтворене повністю або частково без письмового дозволу автора. При цитуванні посилання обов'язкові.

Коваль М. В.

К56 Невідома Україна: історія фортифікації XX століття. Міфи і реалії. / М. В. Коваль. – К: Видавництво «Фенікс», 2013. – 368 с., іл.

ISBN 978-966-136-102-6

Україна — унікальна не тільки своїм геополітичним розташуванням держава. Її терени багаторазово ставали ареною кровопролитних бойовищ. Вона є своєрідним музеєм історії фортифікації. У жодній іншій країні світу не зібрано на такій незначній за площею території такої величезної кількості різнорідних за формою та будовою фортифікаційних об'єктів, за якими можливо прослідкувати розвиток фортифікаційних форм.

Тисячі цих німих свідків минулих часів розкидано по Україні. Багато довготривалих вогневих споруд стали своєрідними «безіменними мавзолеями безіменних солдатів». Вони зберігають пам'ять про героїзм, доблесть, життя і боротьбу народу з іноземними завойовниками. Мета цієї книги — розкрити міфи і реалії укріплених районів, побудованих на теренах України у 30–40-х роках XX століття та у ході Великої Вітчизняної війни

Видання присвячене Володимир-Волинському, Струмилівському, Рава-Руському, Перемишльському і Ковельському укріпленим районам лінії Молотова, які існували на теренах України. Розрахована на фахівців-істориків та археологів, військових фахівців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів та для всіх хто цікавиться археологією та історією України.

УДК 623.1/.3(477)"19"
ББК 68.8г(4Укр)

ISBN 978-966-136-102-6

© Коваль М. В., 2013
© Видавництво «Фенікс», 2013

ВСТУП

Із початком Другої світової війни, 17 вересня 1939 року, Радянський Союз увів війська на територію Східної Польщі (сучасні західні області України і Білорусії). Підписаний з гітлерівською Німеччиною 28 вересня того ж року Договір про дружбу і кордони встановлював західний кордон СРСР загалом по лінії Керзона, за винятком району Білостока, де він пройшов західніше. Після звільнення Західної України і Західної Білорусії лінія Сталіна втратила своє значення і рубіж оборони був переміщений на 300 км на захід, де і виникла лінія Молотова.

20 червня 1940 року Головна Військова рада Робітничо-Селянської Червоної Армії розглянула пропозиції щодо будівництва укріплених районів лінії Молотова та після деяких уточнень затвердила їх, надавши Наркому оборони відповідні вказівки. Того ж року 24 червня Головним комітетом оборони СРСР було прийняте рішення про розбудову укріплених районів лінії Молотова, згідно з яким 26 червня Нарком оборони підписав директиву про їх будівництво.

Новий державний кордон з Німеччиною, який простягнувся на 4 500 км від Балтійського моря до Карпат, входив до зони відповідальності Прибалтійського, Західного і Київського особливих військових округів. Для організації робіт зі зведення укріплених районів лінії Молотова в цих особливих військових округах було сформовано 138 будівельних дільниць, якими було розпочато будівництво близько 2 500 довготривалих вогневих споруд.

Нову лінію прикордонних укріплених районів на західному кордоні запроектував визнаний спеціаліст-фортифікатор генерал-лейтенант Карбишев Д. М. Укріплені райони планувалось побудувати згідно з новими положеннями, які враховували великий досвід, отриманий військовими інженерами-фортифікаторами під час будівництва найсучасніших оборонних ліній в Європі.

Особливого досвіду у сфері фортифікаційного мистецтва та штурму укріплених районів Червона Армія набула під час «зимової» війни з фінами. Втрати, які понесли радянські підрозділи під час штурму лінії Маннергейма, вимусили командування Червоної Армії уважно дослідити фінські фортифікації. За дослідження фінських укріплень відповідав командарм 2 рангу Мерецков К. А. Висновки проведених досліджень та зразки бетону було вислано до Москви. В оцінюванні конструкційних особливостей фінських довготривалих вогневих споруд основну увагу було звернено на високу якість з виготовлення залізобетону, стін товщиною до двох метрів, що робили ці споруди стійкими навіть при влученні 203-мм артилерійських снарядів.

Двоповерхові довготривалі вогневі споруди мали відповідне тилове забезпечення, яке давало їм змогу функціонувати і вести бойові дії в стані цілковитої ізоляції. І тому немає нічого дивного в тому, що на лінії Молотова були застосовані найкваліфікованіші фахівці, найсучасніші технології та найсучасніша на той час будівельна фортифікаційна техніка. Укріплені райони лінії Молотова повинні були захищати основні найголовніші напрямки та найважливіші рубежі оборони.

Нові укріплені райони мали складатися щонайменше з однієї смуги оборони довготривалого типу, а також з тилової смуги оборони польового типу. Головна смуга оборони повинна була складатись з вузлів оборони завширшки від 6 до 10 км та завглибшки від 5 до 10 км, а вузли оборони – з 3–5 опорних пунктів, з яких кожен повинен був мати від 15 до 20 довготривалих вогневих споруд.

У нових укріплених районах планувалось значно укріпити протитанкову оборону. Довготривалі вогневі споруди для протитанкових гармат повинні були становити майже 46 % від усіх споруд.

У період 1940–1941 років було побудовано 13 укріплених районів лінії Молотова. На теренах України розташовувались Володимир-Волинський, Струмилівський, Рава-Руський, Перемишльський і Ковельський укріплені райони.

Володимир-Волинський укріплений район № 2 був розташований на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання, прикриваючись рікою Західний Буг, у взаємодії з Ковельським УР (польовим) на півночі та Струмилівським УР на півдні, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне та забезпечити оперативне розгортання з'єднань і частин 5-ї армії Київського особливого військового округу.

Струмилівський укріплений район № 4 був розташований на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Володимир-Волинським на півночі та Рава-Руським укріпленими районами на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Кристинопіль (Червоноград) – Кременець – Ізяслав, а також забезпечити оперативне розгортання військ 5-ї та 6-ї армій Київського особливого військового округу.

Рава-Руський укріплений район № 6 був розташований на львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії на півночі зі Струмилівським УР та з Перемишльським УР на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Люблін – Рава-Руська – Жовква (Нестеров) – Львів та забезпечити стратегічне розгортання військ 6-ї армії Київського особливого військового округу.

Перемишльський укріплений район № 8 був розташований на львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район входив до складу 26-ї армії Київського особливого військового округу. Він мав завдання у взаємодії на півночі з Рава-Руським укріпленим районом, на півдні опираючись на Карпатські гори, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямках Жешув – Перемишль – Львів, Жешув – Перемишль – Добромиль, а також Сянки – Хирів – Самбір – Львів.

Ковельський укріплений район № 9 (польовий) знаходився на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Володимир-Волинським УР на півдні і Брест-Литовським УР на півночі прикрити правий фланг угруповання радянських військ, розташованих на теренах України, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Варшава – Хелм – Ковель – Київ та забезпечити оперативне розгортання з'єднань 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу.

Гарнізонами вузлів оборони кожного району були окремі кулеметно-артилерійські батальйони, а польовим заповненням – армійські частини. Станом на 22 червня 1941 року готовність укріплених районів становила 25 %. Але незважаючи на це особовий склад довготривалих вогневих споруд, що входили до складу опорних пунктів вузлів оборони зазначених районів, чинив гідний опір німецько-фашистським загарбникам з початком Великої Вітчизняної війни. Окремі ДВС тримали оборону до двох тижнів. Їхні захисники завдали противнику неабияких втрат. Вони до останього подиху боронили споруди, більшість із них донині залишаються невідомими.

Руїни цих споруд можна знайти і сьогодні. В основному легкодоступними є ті, які не знаходяться в прикордонних зонах, багато з них добре збереглися. І наш святий обов'язок перед «безіменними солдатами безіменних мавзолеїв» зробити все для того, щоб ці споруди увійшли до списку пам'ятників історії України. Пам'ятників безсмертного подвигу нашого народу у запеклій боротьбі проти іноземних завойовників, бездоганного виконання Військової присяги, самопожертви в ім'я кращого майбутнього для нащадків і Батьківщини.

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН

Володимир-Волинський укріплений район № 2 був розташований на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання, прикриваючись рікою Західний Буг, у взаємодії з Ковельським УР (польовим), на півночі, та Струмилівським УР, на півдні, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне та забезпечити оперативне розгортання з'єднань і частин 5-ї армії Київського особливого військового округу.

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Володимир-Волинський укріплений район будувався у межах Поліської низини, на схилах Волинської височини, по лівому березі ріки Західний Буг та по обох берегах ріки Луга. Укріплений район займав по фронту до 60 км та у глибину до 5–6 км. Будівельні роботи розпочалися з липня 1940 року і проходили у районах, розташованих між містами Устилуг, Володимир-Волинський та Іваничі.

Будівництво довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району, як і в інших укріплених районах лінії Молотова, велось ***поточним*** або ***цикловим методом***. Як правило радянські військові інженери такі роботи почали розбивати на цикли:

1-й цикл – обладнання допоміжних будівель, маскування робіт зі зведення довготривалої вогневої споруди, підготовчі роботи з розбивання і посадки споруди на місцевості, земляні роботи з копання котловану;

2-й цикл – установка зовнішньої та внутрішньої опалубки, естакади, закладних частин, пробок і таке інше, армування фундаментів і міжповерхового перекриття;

3-й цикл – зв'язування гнучкої арматури стін, встановлення жорсткої арматури стін і покриття (противідкольного одягу), встановлення жолобів для подачі бетону, лотків, бункерів та інших приладів для бетонування;

4-й цикл – бетонування довготривалої споруди;

5-й цикл – демонтаж зовнішньої опалубки, гідроізоляційні та дренажні роботи, підведення кабелів (зв'язку, електричних) до споруди, обладнання подвір'я біля входу, облаштування запасних лазів, облаштування димарів, обсипання споруди грунтом;

6-й цикл – демонтаж внутрішньої опалубки, монтаж дверей, люків і таке інше;

7-й цикл – монтаж озброєння і бойового обладнання;

8-й цикл – монтаж санітарно-технічного і електросилового устаткування;

9-й цикл – установка побутового обладнання й остаточне внутрішнє оздоблення споруди – затирання підлоги, фарбування стін і стелі, маскування довготривалої споруди.

Оскільки будівництво Володимир-Волинського укріпленого району велось швидкими темпами, то бетонування довготривалих вогневих споруд упереджувало надходження від промисловості озброєння і обладнання, тому у деяких фортифікаційних спорудах залишали великі технологічні отвори з метою у подальшому розміщення в них амбразурних коробів та масок з казематним озброєнням. Для обладнання ДВС укріпленого району використовували трофейні польські бронедзвони з укріпленої ділянки «Сарни» (під час будівництва на ДВС Володимир-Волинського УР було встановлено двадцять чотири трофейних польських бронедзвони) [41].

У Володимир-Волинському укріпленому районі будували довготривалі фортифікаційні споруди найсучасніших, на той час, конструкцій (будівельниками був широко врахований досвід польських фортифікаторів, здобутий у Франції та використаний при будівництві ДВС укріпленої ділянки «Сарни»), з артилерійським та артилерійсько-кулеметним озброєнням: артилерійські (АПК) та артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) та артилерійська довготривала вогнева точка (АДВТ), озброєнні двома 76-мм казематними гарматами Л-17, а також кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК), кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ), озброєнні 45-мм протитанковими казематними гарматами зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3, кулеметні напівкапоніри (КПК) та кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ), озброєнні станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3. У смузі забезпечення та у деяких опорних пунктах побудовані прості одноповерхові одноамбразурні ДВС для станкового кулемета «максим» (точна копія польських одноамбразурних ДВС) на станку Соколова. Крім бойових споруд, будувались командні пункти (КП) та удавані ДВС, імітуючи бойові КДВТ.

Володимир-Волинський укріплений район займав смугу оборони від села Городло до Скоморохів (5 км на північ від Сокаля).

Смуга забезпечення (передпілля) мала глибину від одного до чотирьох кілометрів. Смуга забезпечення своїм переднім краєм проходила по річці Західний Буг. Основу смуги забезпечення складали прості одноказематні, одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди, озброєні одним станковим кулеметом «максим» на станку Соколова, або однією 45-мм польовою протитанковою гарматою.

Крім підрозділів укріпленого району, смугу забезпечення мали обороняти два стрілецьких батальйони від стрілецьких полків 87-ї стрілецької дивізії, підсилені артилерійською батареєю, та особовий склад тринадцяти прикордонних застав 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону, містечка яких були підготовлені до кругової оборони.

Відповідно до директиви Головного управління Прикордонних військ № 178257 від 1939 року, вимагалось навкруги кожної прикордонної застави побудувати оборонні споруди у два кільця: одне – у безпосередній наближеності до застави, яке займати при раптовому нападі противника; друге – на віддалені дійсного вогню ручних кулеметів, яке займати при організації оборони за завчасно відомими даними про ймовірний напад противника на заставу.

Виконуючи дану директиву, прикордонні загони Українського прикордонного округу наприкінці 1939 і на початку 1940 років встигли обладнати лише стрілецько-кулеметні окопи у безпосередній наближеності до прикордонних застав. Використовуючи досвід будівництва блокгаузів з круговим обстрілом, який знайшов широке застосування у системі оборонних споруд застав прикордонних військ Ленінградського і Карело-Фінського прикордонних округів у період радянсько-фінського збройного конфлікту, у 1940 році було розпочато будівництво блокгаузів на всіх заставах західного кордону.

На початку 1941 року інженерною службою Головного управління Прикордонних військ був розроблений новий тип блокгаузу вінчаної конструкції з більш потужним покриттям. Директивою Головного управління Прикордонних військ від 9 травня 1941 року всім військам приписувалось приступити до будівництва блокгаузів цієї конструкції [66].

Головна смуга оборони мала передній край по рубежу: урочище Едвардполе, Тростянка, озеро Дударево, Хотячів, Янів, Поромів, Михалє, Волиця-Морозовецька, Осмиловичі, Стара Лішня, Нова Лішня. Головна смуга оборони у інженерному відношенні була обладнана лише на 30 %. До початку бойових дій удалось повністю озброїти лише чотири правофлангові вузли оборони (вісім опорних пунктів), у яких налічувалось 97 довготривалих вогневих споруд [30].

А ось як описував правофлангові вузли оборони Володимир-Волинського укріпленого району старший офіцер 3-ї батареї 92-го окремого артилерійського дивізіону лейтенант Василь Петров (у подальшому – генерал-полковник артилерії, двічі Герой Радянського Союзу): «Перший з вузлів оборони на південній ділянці укріпленого району знаходився поблизу витину Західного Бугу, північніше Млинища, поблизу сіл Морозовичі і Лішня. Він прикривав доступну для дій танків низинну ділянку східного берега ріки. Цей вузол оборони був найсильнішим в укріпленому районі. У його ДОТах нараховувалось 28 кулеметів, 45-мм і 76-мм капонірних гармат по 8 кожного калібру» [6].

Як ми бачимо, вузли оборони, які прикривали стик зі Струмилівським укріпленим районом і доступну для дій танків місцевість, були підготовлені й озброєні у першу чергу.

Тилова смуга оборони повинна була бути обладнана по рубежу: Білин, Федорівка, далі – рікою Луга, до Володимира-Волинського, Зимне, Селець, Свінтанок, Іванівка, Щенятин. Тилова смуга оборони повинна була обладнуватись у загрозливий період. Тому на ній велись тільки підготовчі роботи. Планувалось, що у разі необхідності тилову смугу оборони будуть займати частини 135-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу, які силами своїх частин проведуть її інженерне обладнання.

Володимир-Волинський укріплений район складався з дев'яти окремих вузлів оборони, побудованих на найбільш важливих напрямках місцевості, які вдало використовували її рельєф та річку Західний Буг і знаходились між собою у тісній вогневій взаємодії.

Корчунокський вузол оборони № 1, у взаємодії з Ковельським УР (польовим) на півночі та Устилугським вузлом оборони – на півдні, прикривав напрямок Хелм – Володимир-Волинський та складався з трьох опорних пунктів:

Орловського, який налічував 4 ДВС, з яких: КПК – 1 (двохамбразурний з бронедзвоном), КАПК – 1 (трьохамбразурний на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС та на два кулемети «максим»), КДВТ – 2 (трьохамбразурні), ще під будівництво однієї споруди було обладнано котлован;

Едвардпольського, який налічував 7 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 3 (двохамбразурні, один з бронедзвоном), КАДВТ – 1 (двохамбразурний), КПК – 1 (одноповерховий, одноамбразурний на один станковий кулемет «максим» на станку Соколова), КП – 1;

Залужського, який налічував 3 ДВС, з яких: КАПК – 2 (двохамбразурні, один з бронедзвоном), КАДВТ – 1 (трьохамбразурна на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС та два станкових кулемети «максим»).

Усього у Корчунокському вузлі оборони налічувалось 14 ДВС (ще під будівництво двох споруд були обладнані котловани) з яких: АПК – 1, КАПК – 6, КАДВТ – 2, КДВТ – 2, КПК – 2, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 2 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 18 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 14 шт.

Устилугський вузол оборони № 2, у взаємодії з Корчунокським вузлом оборони на півночі та Хотячівським на півдні, прикривав напрямок Грубешів – Володимир-Волинський та складався з трьох опорних пунктів:

Тростянського, який налічував 6 ДВС, з яких: АПК – 2, КАПК – 1 (двохамбразурний з бронедзвоном), КПК – 1, КДВТ – 2 (одна – проста одноамбразурна для станкового кулемета «максим»);

П'ятиднівського, який налічував 6 ДВС, з яких: АКПК – 1, КПК – 2, КАДВТ – 1, КДВТ – 2; *Дударевського*, який налічував 4 ДВС, з яких: АКПК – 3 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1.

Усього у Устилугському вузлі оборони налічувалось 16 ДВС, з яких: АПК – 2, АКПК – 5, КПК – 4, КАДВТ – 2, КДВТ – 3. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 4 шт., 45-мм протитан-

кових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 22 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 16 шт.

Хотячівський вузол оборони № 3, у взаємодії з Устилугським вузлом оборони на півночі та Янівським – на півдні, прикривав напрямок Замосць – Луцьк та складався з трьох опорних пунктів:

Хрипалицького, який налічував 3 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КПК – 1;

Хотячівського, який налічував 6 ДВС, з яких: КАПК – 4 (один – з бронедзвоном), КДВТ – 2 (одна – простої конструкції одноповерхова, одноамбразурна);

Дарницького, який налічував 6 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 2, КАДВТ – 1, КДВТ – 1, КП – 1.

Усього у Хотячівському вузлі оборони налічувалось 15 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 2, КАПК – 7, КАДВТ – 1, КДВТ – 3, КПК – 1, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 4 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 22 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 15 шт.

Янівський вузол оборони № 4, у взаємодії з Хотячівським вузлом оборони на півночі та Поромівським – на півдні, прикривав напрямок Адамув – Луцьк та складався з трьох опорних пунктів:

Вощатинського, який налічував 7 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 2, КДВТ – КПК – 3 (усі – простої конструкції одноамбразурні);

Ізовського, який налічував 5 ДВС, з яких: КАПК – 2 (обидва – з бронедзвонами), КПК – 2 (один – простої конструкції, одноамбразурний), КП – 1;

Іванівського, який налічував 6 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 2 (один – з бронедзвоном), КАДВТ – 2, КПК – 1.

Усього у Янівському вузлі оборони налічувалось 18 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 3, КАПК – 4, КАДВТ – 2, КДВТ – 2, КПК – 6, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 24 шт., станкових кулеметів «максим» – 26 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 18 шт.

Поромівський вузол оборони № 5, у взаємодії з Янівським вузлом оборони на півночі та Михалєцьким – на півдні, прикривав напрямок Адамув – Луцьк та складався з трьох опорних пунктів:

Поромівського, який налічував 7 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 2, КАПК – 4 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1;

Петровського який налічував 4 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1, КДВТ – 2;

Бортновського який налічував 3 ДВС, з яких: КАДВТ – 2, КПК – 1 (з бронедзвоном).

Усього у Поромівському вузлі оборони налічувалось 14 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 3, КАПК – 5, КАДВТ – 3, КДВТ – 2, КПК – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 6 шт., станкових кулеметів «максим» – 14 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 14 шт.

Михалєцький вузол оборони № 6, у взаємодії з Поромівським вузлом оборони на півночі та Морозовицьким – на півдні, прикривав напрямок Юзефув – Маневичі та складався з трьох опорних пунктів:

Лежницького, який налічував 5 ДВС, з яких: АКПК – 1(з бронедзвоном), КАПК – 2 (обидва з бронедзвонами), КПК – 1, КАДВТ – 1;

Космівського, який налічував 6 ДВС, з яких: АПК – 1 (з бронедзвоном), КАПК – 2, КДВТ – 1, КПК – 1 (простої конструкції, одноамбразурний), КП – 1;

Млиніщевського, який налічував 5 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1, КАДВТ – 1, КДВТ – 1, КПК – 1 (простої конструкції, одноамбразурний).

Усього у Михалєцькому вузлі оборони налічувалось 16 ДВС, з яких: АПК (АКПК) – 3, КАПК – 5, КАДВТ – 2, КДВТ – 2, КПК – 3, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 7 шт., станкових кулеметів «максим» – 20 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 16 шт.

Морозовицький вузол оборони № 7, у взаємодії з Михалєцьким вузлом оборони на півночі та Лішнянським – на півдні, прикривав напрямок Замосць – Луцьк та складався з трьох опорних пунктів:

Волицького, який налічував 4 ДВС, з яких: КАПК – 2 (один – з бронедзвоном), КАДВТ – 1, КП – 1;

Русовицького, який налічував 4 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), АДВТ – 1, КДВТ – 1;

Осміловицького, який налічував 6 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КПК – 1 (з бронедзвоном), КДВТ – 2 (одна – простої конструкції, одноамбразурна), ще під будівництво однієї споруди обладнано котлован.

Усього у Морозовицькому вузлі оборони налічувалось 14 ДВС, з яких: АКПК – 2, АДВТ – 1, КАПК – 4, КАДВТ – 1, КДВТ – 3, КПК – 1, КП – 1, під будівництво однієї споруди обладнано котлован. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 5 шт., станкових кулеметів «максим» – 18 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 14 шт.

Лішнянський вузол оборони № 8, у взаємодії з Морозовицьким вузлом оборони на півночі та Іваницьким вузлом оборони – на півдні, прикривав напрямок Сокаль – Володимир-Волинський – Ковель та Юзефув – Луцьк. Вузол оборони складався з трьох опорних пунктів:

Грибовицького, який налічував 2 ДВС, з яких: КДВТ – 1, КПК – 1 (простої конструкції, одноамбразурна);

Ново-Лішнянського, який налічував 5 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 2 (один – з бронедзвоном),

КАДВТ – 1, КПК – 1 (простої конструкції, одноамбразурний);

Старо-Лішнянського, який налічував 4 ДВС, з яких: КАПК – 2 (обидва – з бронедзвонами), КАДВТ – 1, КДВТ – 1 (простої конструкції, одноамбразурний).

Усього у Лішнянському вузлі оборони налічувалось 11 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 4, КПК – 2, КАДВТ – 2, КДВТ – 2. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 2 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 6 шт., станкових кулеметів «максим» – 14 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 11 шт.

Іваницький вузол оборони № 9, у взаємодії з Лішнянським вузлом оборони на півночі та Струмилівським укріпленим районом – на півдні, повинен був прикривати напрямок Сокаль – Володимир-Волинський – Ковель та Томашув-Любельський – Луцьк, а також – стик між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами. Вузол оборони повинен був складатися з трьох опорних пунктів. Але на 22 червня 1941 року у вузлі оборони було побудовано лише три довготривалих вогневих споруди: один артилерійський напівкапонір, доведений до сьомого циклу будівництва та два кулеметно-артилерійські напівкапоніри, які також були доведені до сьомого циклу будівництва, але в одному з них була встановлена 45-мм казематна протитанкова гармата зі спареним кулеметом ДС. Саме на цьому напрямку головні сили німецької групи армій «Південь» у червні 1941 року прорвали оборону військ 5-ї армії Південно-Західного фронту і ввели в прорив 1-шу танкову групу.

Усього до кінця будівництва смуги забезпечення та головної смуги оборони у Володимир-Волинському УР планувалось мати біля 140 ДВС, з яких: АПК – 9, АКПК – 8, АДВТ – 1, КАПК – 41, КАДВТ – 15, КПК – 37 (28 простої конструкції), КДВТ – 32 (з них – 15 простої конструкції), КП – 5. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 36 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 57 шт., станкових кулеметів «максим» – 205 шт. (з них – 43 на станку Соколова для простих ДВС), ручних кулеметів Дегтярьова – 150 шт.

Гарнізон Володимир-Волинського укріпленого району мав у своєму складі: управління коменданта, штаб з підрозділами забезпечення, управління інженерів, 19, 20, 145 та 146-й окремі кулеметні батальйони, 85-й та 92-й окремі артилерійські дивізіони. Комендантом Володимир-Волинського укріпленого району був полковник Карманов Веремій Захарович, начальником штабу – майор Каролінский Михайло Олександрович, начальником артилерії укріпленого району – полковник Наврузов [107].

19-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований у місті Новограді-Волинському у складі гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району у вересні 1932 року з особового складу 45-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав умовний № 2 656. У серпні 1939 року батальйон був розгорнутий до штату воєнного часу і спільно з частинами 60-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії брав участь в штурмі польської укріпленої ділянки «Сарни». Після оволодіння останньою, з 20 вересня по 20 жовтня 1939 року, батальйон складав гарнізон Сарненського укріпленого району. Після закінчення польської кампанії батальйон був повернутий до складу гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району.

У червні-липні 1940 року батальйон, відповідно до розпорядження Генерального штабу РСЧА, підсилював гарнізон Могилів-Ямпільського укріпленого району. У серпні 1940 року батальйон був виведений зі складу гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району і направлений на нові західні кордони, де увійшов до складу гарнізону Володимир-Волинського укріпленого району.

Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення і три кулеметно-артилерійських роти. Батальйон дислокувався у військовому містечку, у населеному пункті Устилуг. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу.

Кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу мав: командного і начальницького складу – 147 чоловік; молодшого начальницького складу – 440 чоловік; рядового складу 1 200 чоловік. Усього за штатом воєнного часу – 1 756 чоловік. Кожна кулеметна артилерійська рота батальйону за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 21 чоловік; молодшого начальницького складу – 70 чоловік; рядового складу – 174 чоловіки. Усього по штату воєнного часу – 265 чоловік. Командуванням батальйону проводилась активна робота з бойового злагодження гарнізонів вогневих споруд, опорних пунктів і вузлів оборони. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Корчуноксього і Устилугського вузлів оборони укріпленого району [6].

20-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований у складі гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району в вересні 1932 року в селі Хребча з особового складу 45-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав умовний № 2 655. У серпні 1939 року батальйон був відмобілізований до штатів воєнного часу. Після закінчення польської кампанії батальйон був розформований. У липні 1940 року, відповідно до директиви командувача військ Київського особливого військового округу, батальйон був сформований і доведений до штатів мирного часу. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення і три кулеметно-артилерійських роти. У серпні 1940 року батальйон був виведений зі складу гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району і направлений на нові західні кордони, де увійшов до складу гарнізону Володимир-Волинського укріпле-

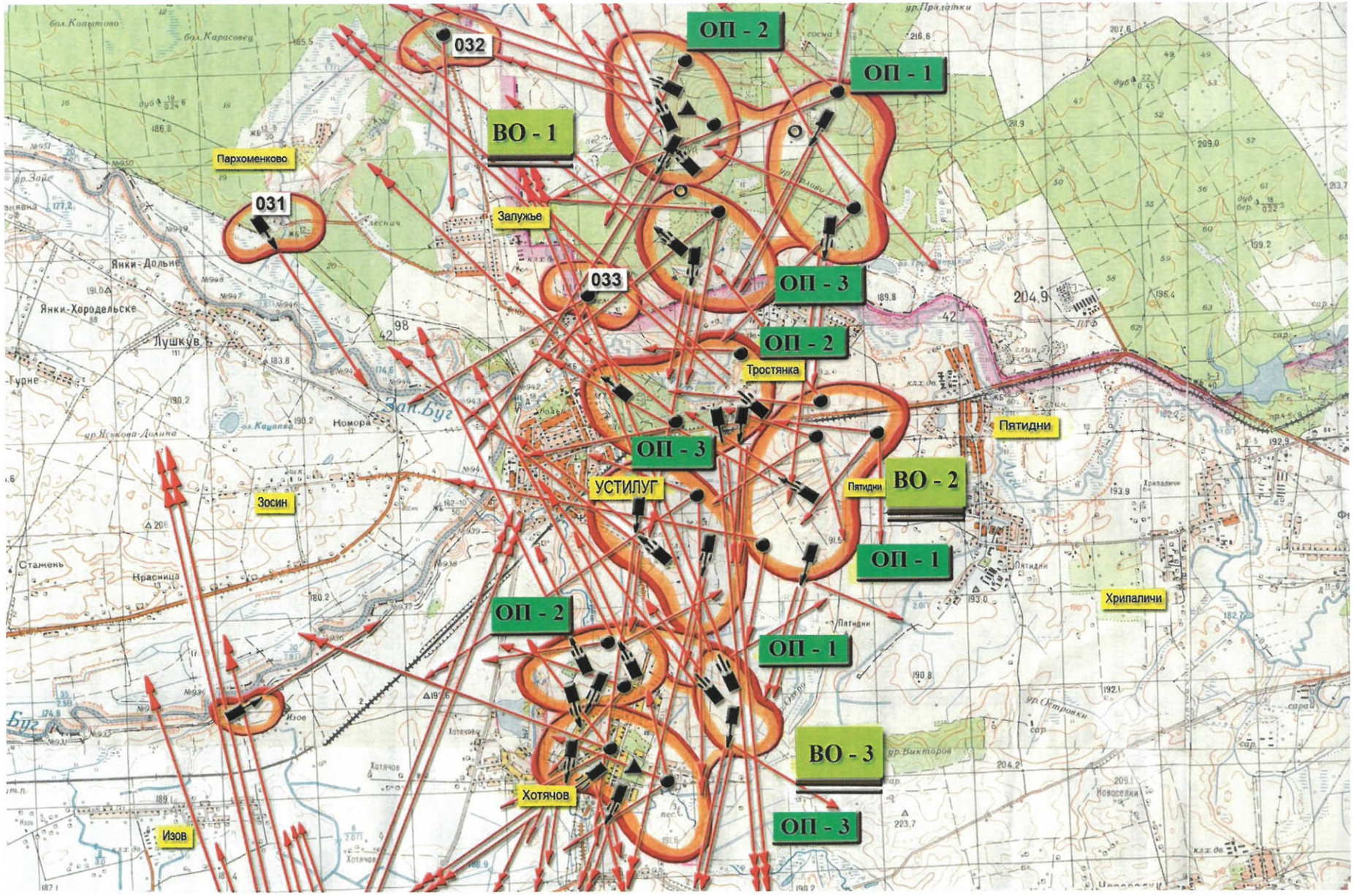
032
ОП - 2
ОП - 1
ВО - 1
Пархоменково
031
Залужье
033
ОП - 3
ОП - 2
Тростянка
Пятидни
ОП - 3
УСТИЛУГ
Пятидни
ВО - 2
Зосин
ОП - 1
Хрипаличи
ОП - 2
ОП - 1
ВО - 3
Хотячов
ОП - 3
Изов
Янки-Дольне
Янки-Хородельске
Лушкув
Гурне
Зап.Буг
Номера
Стажень
Красница
Буг
Новоселки

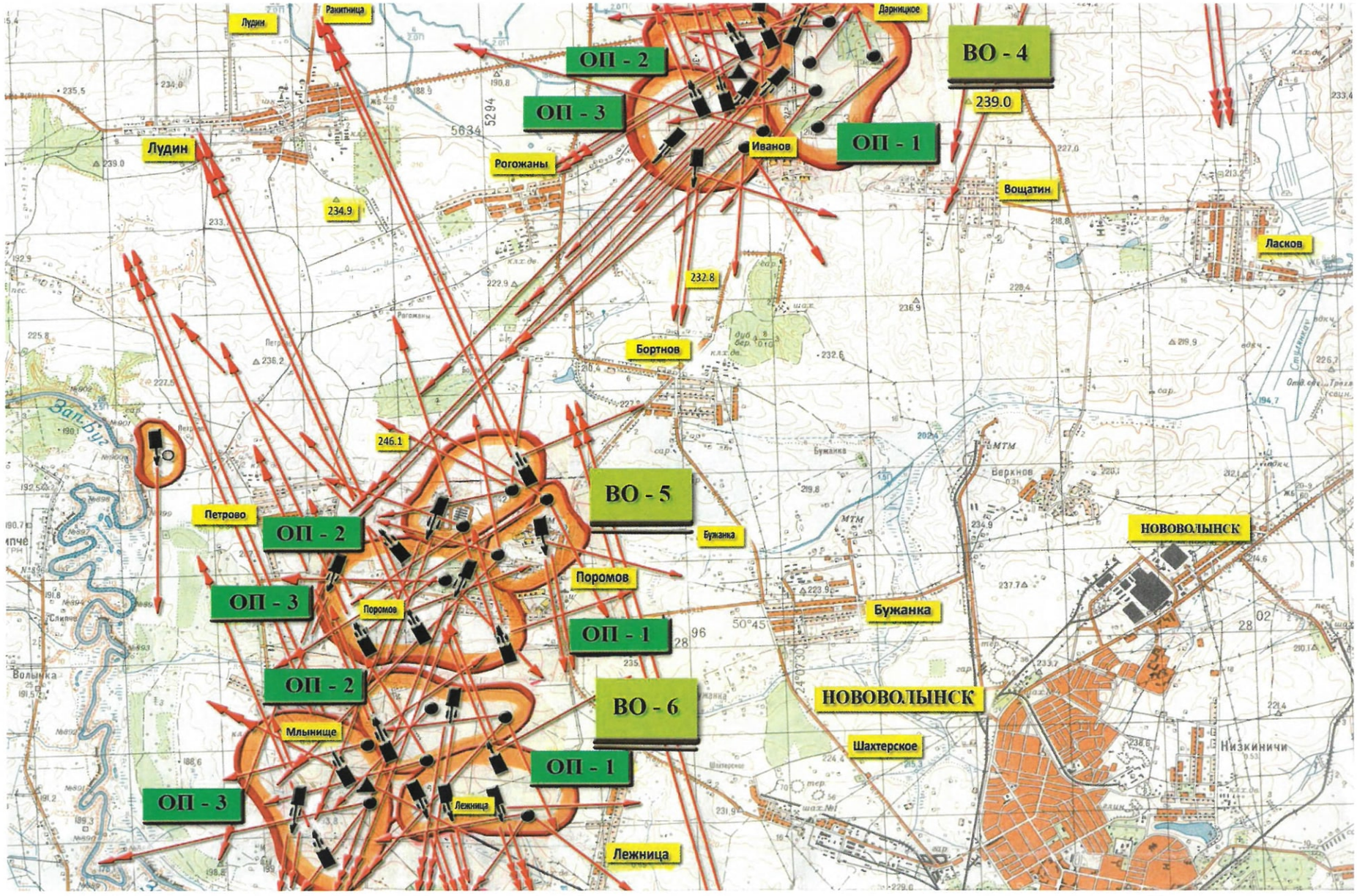
Ракитница
Лудин
Дарницкое
ОП - 2
ВО - 4
239.0
ОП - 3
ОП - 1
Иванов
Лудин
Рогожаны
Вощатин
234.9
Ласков
232.8
Бортнов
246.1
ВО - 5
Петрово
ОП - 2
Бужанка
НОВОВОЛЫНСК
Поромов
ОП - 3
Поромов
Бужанка
ОП - 1
ОП - 2
ВО - 6
НОВОВОЛЫНСК
Млынище
Шахтерское
ОП - 1
Низкиничи
ОП - 3
Лежница
Лежница

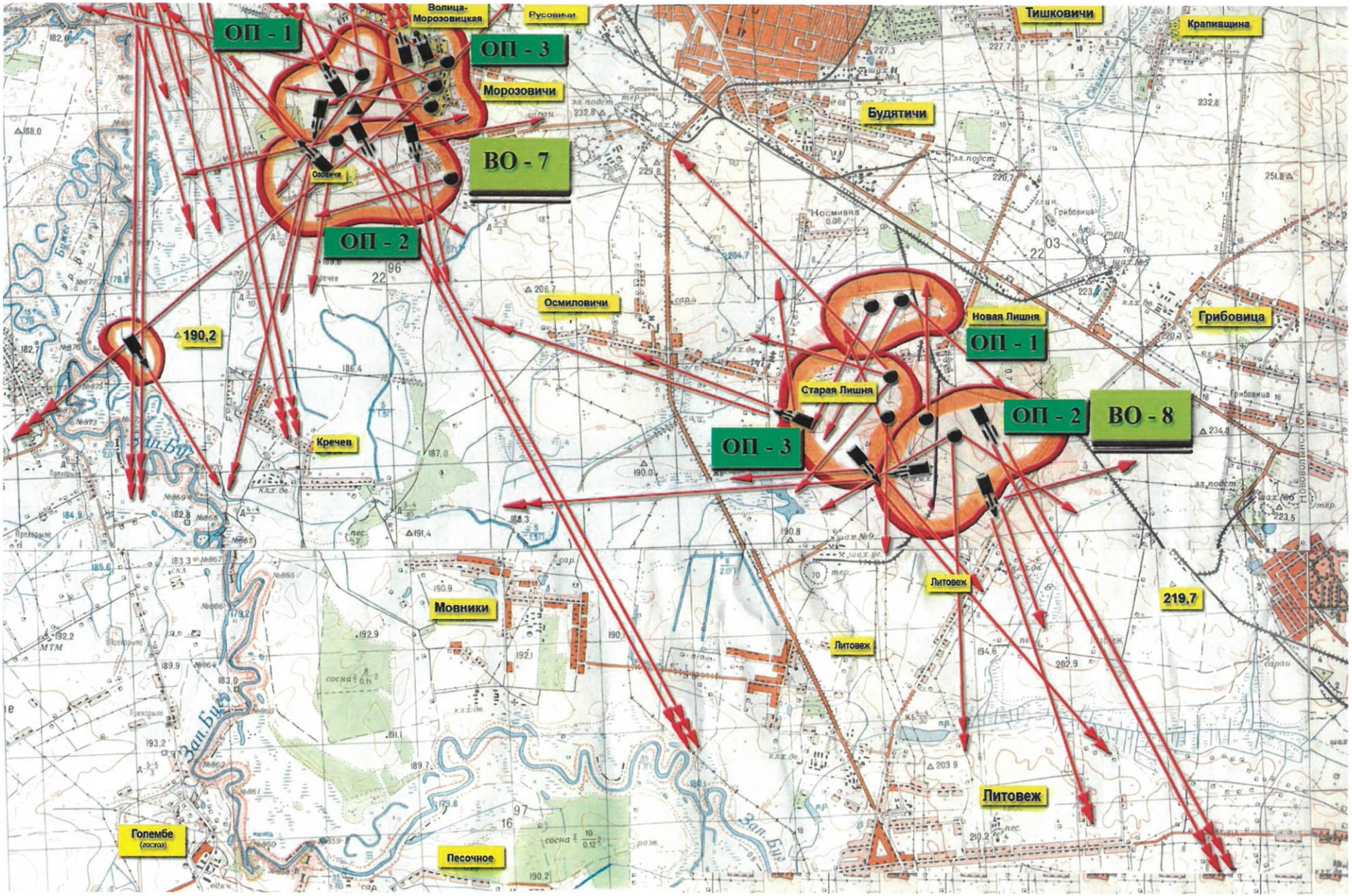
Волица-Морозовицкая
Русовичи
Тишковичи
Крапивщина
ОП - 1
ОП - 3
Морозовичи
Будятичи
ВО - 7
Осовичи
ОП - 2
Носмиловичи
Осмиловичи
Новая Лишня
Грибовица
ОП - 1
190,2
Старая Лишня
ОП - 2
ВО - 8
Кречев
ОП - 3
Литовеж
219,7
Мовники
Литовеж
Литовеж
Голембе
(восток)
Песочное

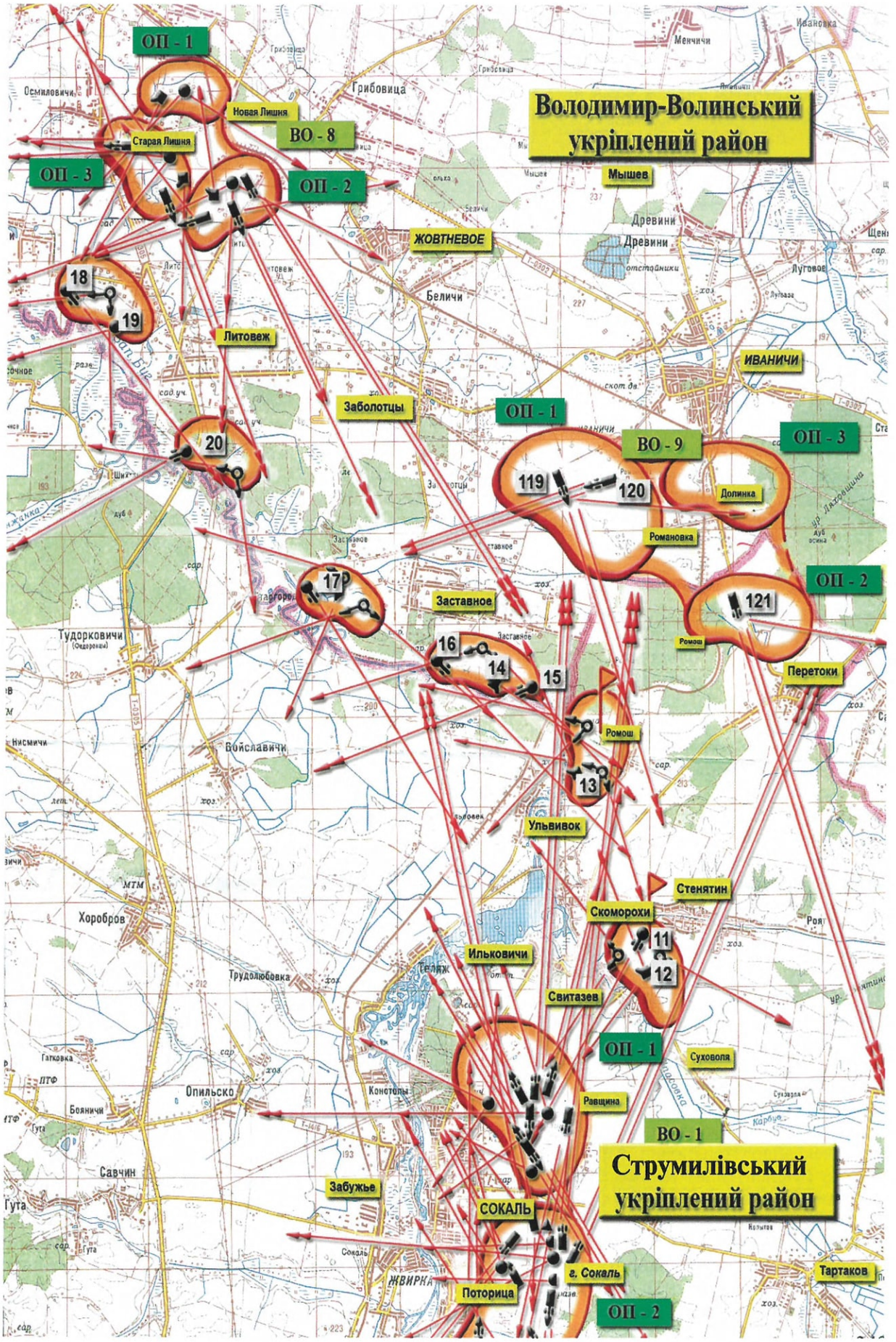
Володимир-Волинський укріплений район
ОП - 1
ВО - 8
ОП - 3
ОП - 2
Новая Лишня
Старая Лишня
ЖОВТНЕВОЕ
Мышев
Древини
Луговое
Беличи
Литовеж
ИВАНИЧИ
Заболотцы
ОП - 1
ВО - 9
ОП - 3
Долинка
Романовка
ОП - 2
Заставное
Перетоки
Ромош
Тудорковичи
Войславичи
Ульвивок
Стенятин
Скоморохи
Ильковичи
Свитазев
Суховоля
Равщина
ВО - 1
Струмилівський укріплений район
Забужье
СОКАЛЬ
г. Сокаль
Потopица
ОП - 2
Тартаков
Хоробров
Трудолюбовка
Опильско
Бояничи
Савчин
Гута
Менчичи
Грибовица
Осмиловичи
18
19
20
17
16
14
15
13
11
12
119
120
121

ного району. Батальйон дислокувався у населеному пункті Ласків. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу (структура така ж сама як і в 19-му окремому кулеметно-артилерійському батальйоні). Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Янівського і Хотячівського вузлів оборони укріпленого району. Командував батальйоном капітан Кавунов Микола Авксентійович [107].

145-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони СРСР у лютому 1941 року на базі частин 87-ї стрілецької дивізії та частин корпусного підпорядкування 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Батальйон мав у своєму складі: управлінні батальйону з підрозділами забезпечення і п'ять кулеметно-артилерійських рот. Батальйон дислокувався у населеному пункті Бужанка. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу (структура така ж сама як і в 19-му окремому кулеметно-артилерійському батальйоні). Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Поромівського і Михалєцького вузлів оборони укріпленого району. Командував батальйоном капітан Мареєв Василь Агафонович, начальником штабу батальйону був лейтенант Сябро Григорій Іларіонович [107].

146-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони СРСР у лютому 1941 року на базі частин 87-ї стрілецької дивізії та частин корпусного підпорядкування 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення і три кулеметно-артилерійських роти. Батальйон дислокувався у містечку Морозовичі. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу (структура така ж сама як і в 19-му окремому кулеметно-артилерійському батальйоні). Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Морозовицького та Лішнянського вузлів оборони укріпленого району. Командував батальйоном капітан Бурий Олександр Степанович, начальником штабу батальйону був лейтенант Бєлобородов [6].

92-й окремий артилерійський дивізіон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони СРСР 14 вересня 1940 року в Кам'янець-Подільському укріпленому районі. Дивізіон був сформований за штатом 9/911-А у кількості 580 чоловік. Навесні 1941 року дивізіон був виведений з гарнізону Кам'янець-Подільського УР, переведений на Волинь, до села Зимне, і введений до складу Володимир-Волинського укріпленого району. Особовим складом дивізіон був доукомплектований за рахунок артилерійських частин 87-ї стрілецької дивізії і частин корпусного підпорядкування 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Дивізіон мав у своєму складі: три вогневі батареї, батарею управління, навчальну батарею і підрозділи обслуговування. Дивізіон мав на озброєнні: дванадцять 152-мм гаубиць зразка 1909/30 року. До початку бойових дій дивізіон був повністю укомплектований рядовим і молодшим командним складом, проте існував некомплект стройових командирів і начальників. Так, у всіх батареях був лише один середній командир з трьох. За тиждень до початку бойових дій удалося довести це співвідношення до двох з трьох. Це вдалось досягти завдяки тому, що з 12 командирів-артилеристів, які прибули після закінчення військових училищ на укомплектування частин Володимир-Волинського укріпленого району, п'ять були направлені для укомплектування 92-го окремого артилерійського дивізіону. Загальна чисельність особового складу дивізіону була 650 чоловік.

До 21 червня 1941 року обов'язки командира дивізіону виконував заступник командира дивізіону капітан Корзинін, заступником командира дивізіону з політичної частини був старший політрук Кисільов, начальником штабу дивізіону – старший лейтенант Пашкін, командиром 1-ї батареї – старший лейтенант Чикало, командиром 2-ї батареї – лейтенант Крикливий. Командиром 3-ї батареї був лейтенант Величко, командиром батареї управління – молодший лейтенант Березовський, командиром навчальної батареї (з 21.06.41) – старший лейтенант Шилкін, начальником артилерійського постачання дивізіону – військовий інженер 3 рангу Попов, начальником артилерійських майстерень – молодший військовий технік Дун.

Дислокувався артилерійський дивізіон у монастирі села Зимне. На дивізіон покладалось завдання артилерійської підтримки бойових дій гарнізонів довготривалих вогневих споруд Лішнянського, Морозовицького, Михалєцького і Поромівського вузлів оборони укріпленого району, а також забезпечення стику між Володимир-Волинським і Струмилівським УР. Для цієї мети було обладнано спостережні пункти у вузлах оборони укріпленого району та кілька районів вогневих позицій польового типу. З 22 червня 1941 року дивізіоном командував майор Михайло Фарафонов [6].

85-й окремий артилерійський дивізіон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони СРСР на початку 1941 року з особового складу артилерійських частин 87-ї стрілецької дивізії і частин корпусного підпорядкування 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Матеріальна частина була отримана зі складів. Дивізіон мав у своєму складі: штаб, батарею управління, три батареї по чотири гармати, навчальну батарею, паркову бата-

Кулеметна довготривала вогнева споруда (КДВТ) на два станкових кулемети «максим»

Артилерійсько-кулеметна довготривала вогнева споруда (АКДВТ) на одну 76-мм казематну гармату Л-17 та один станковий кулемет «максим»

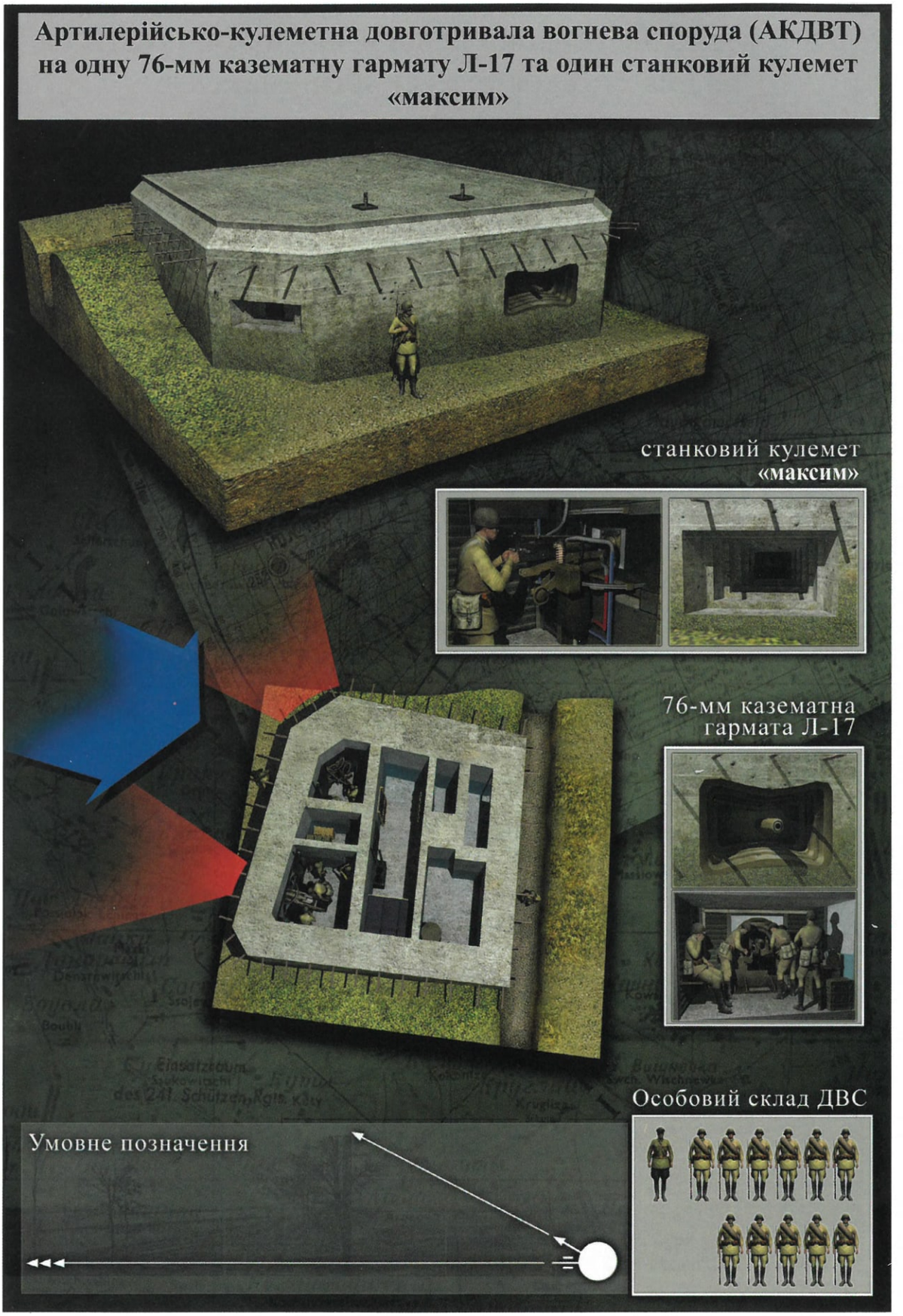

Артилерійсько-кулеметна довготривала вогнева споруда (АКДВТ) на одну 76-мм казематну гармату Л-17 та один станковий кулемет «максим»

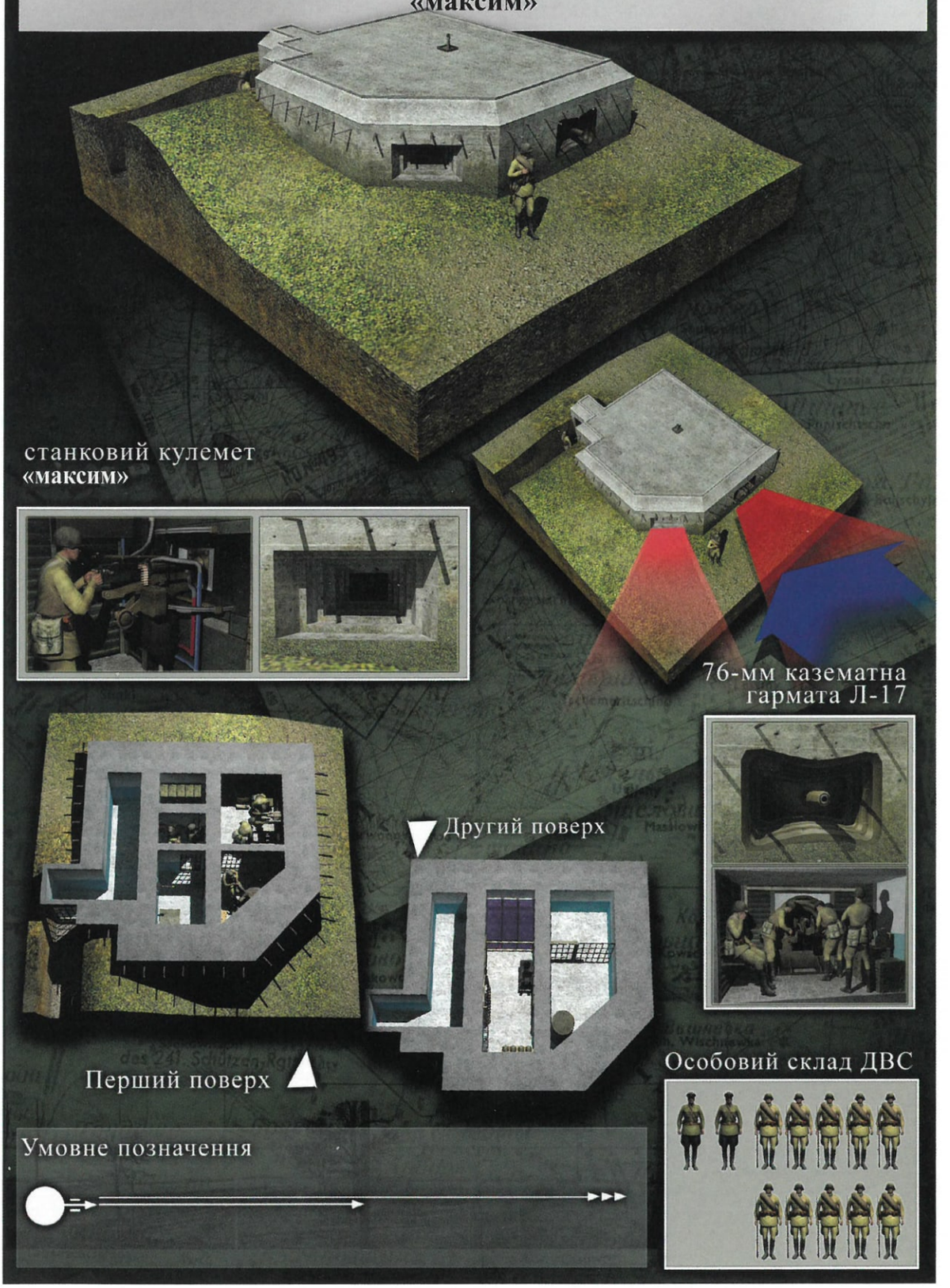

Кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда (КАДВТ) на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС та одним станковим кулеметом «максим»

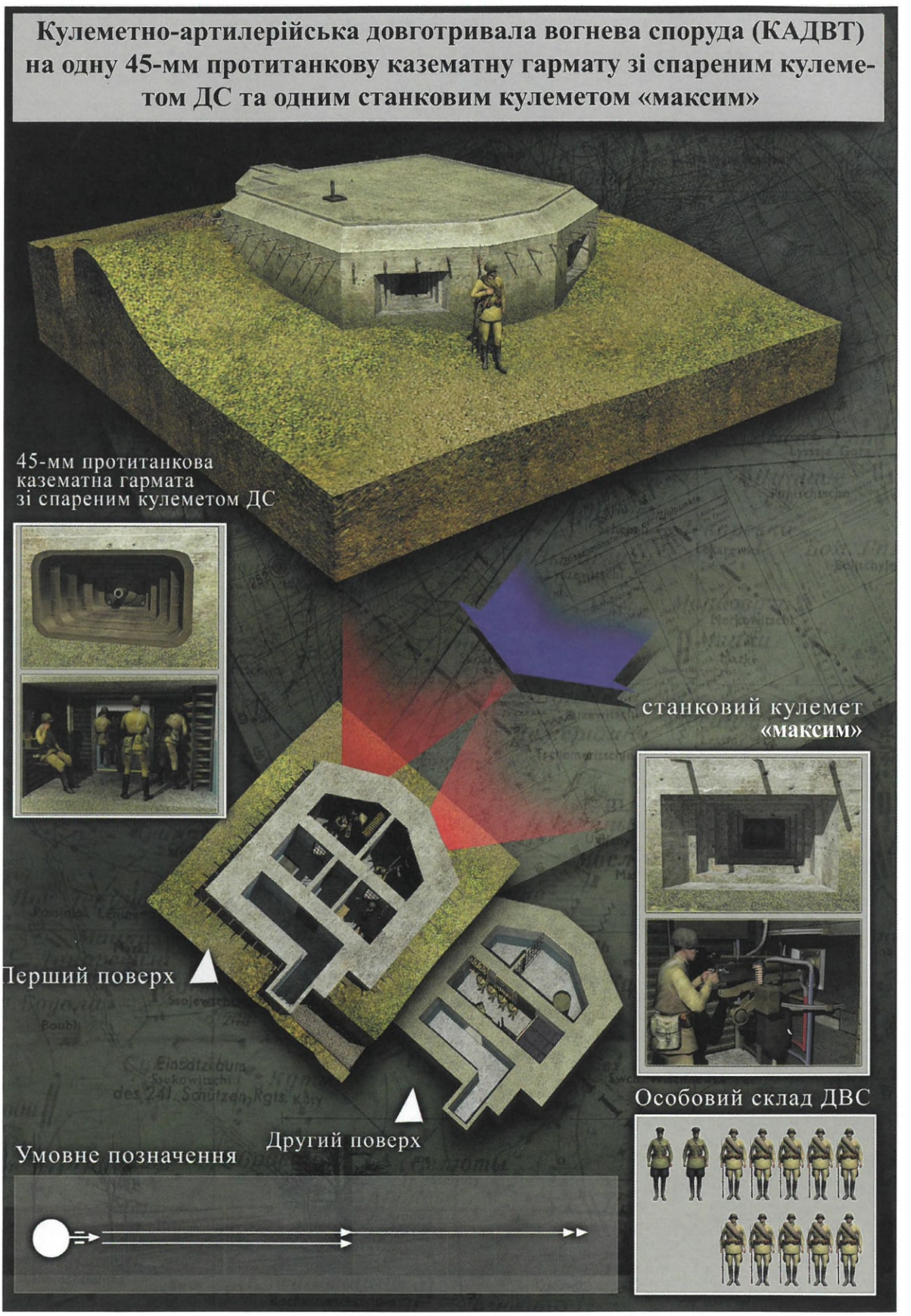

Кулеметний напівкапонір (КПК) на два станкових кулемети «максим»

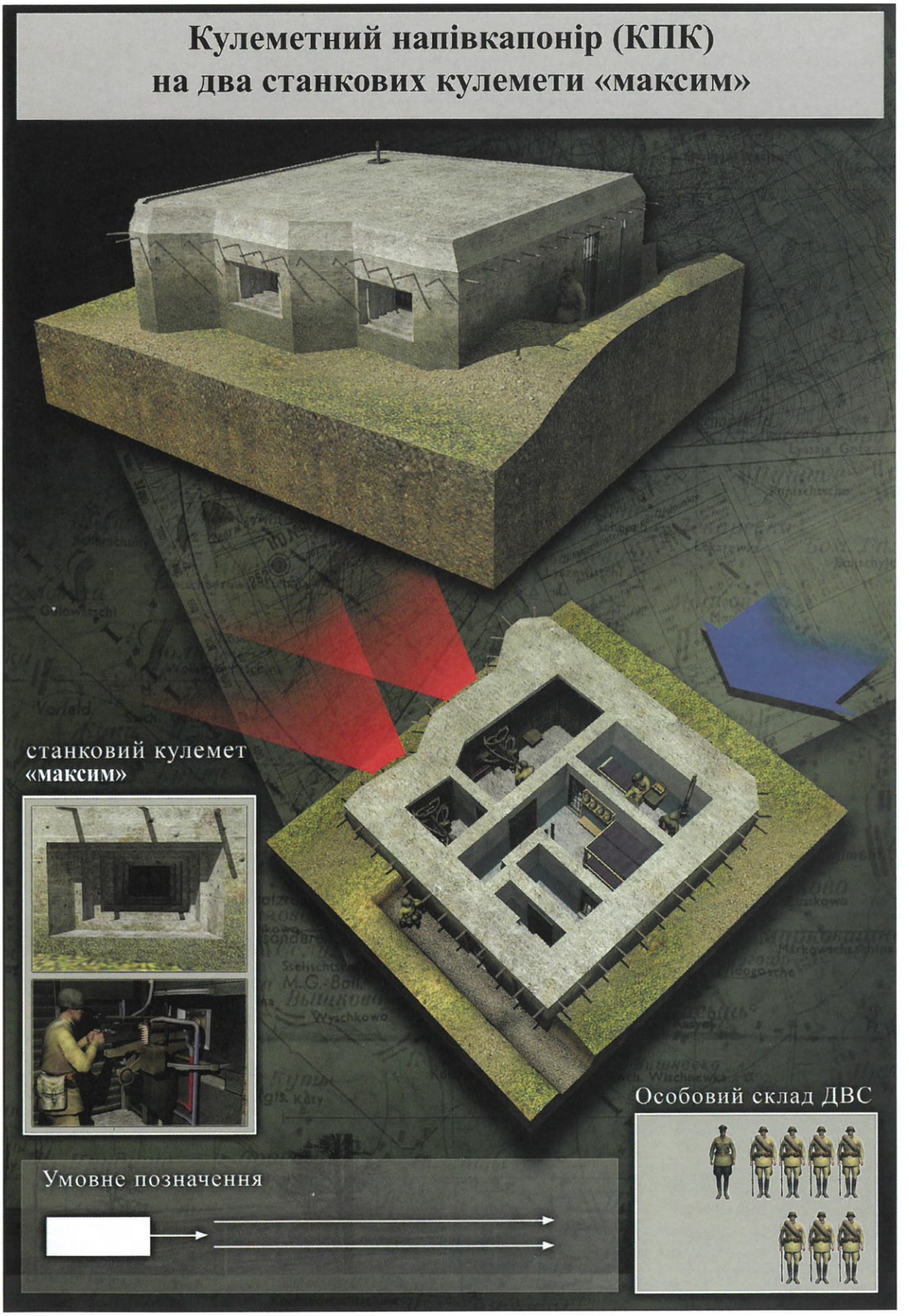

Кулеметно-артилерійський напівкапонір (КАПК) на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС та одним станковим кулеметом «максим»

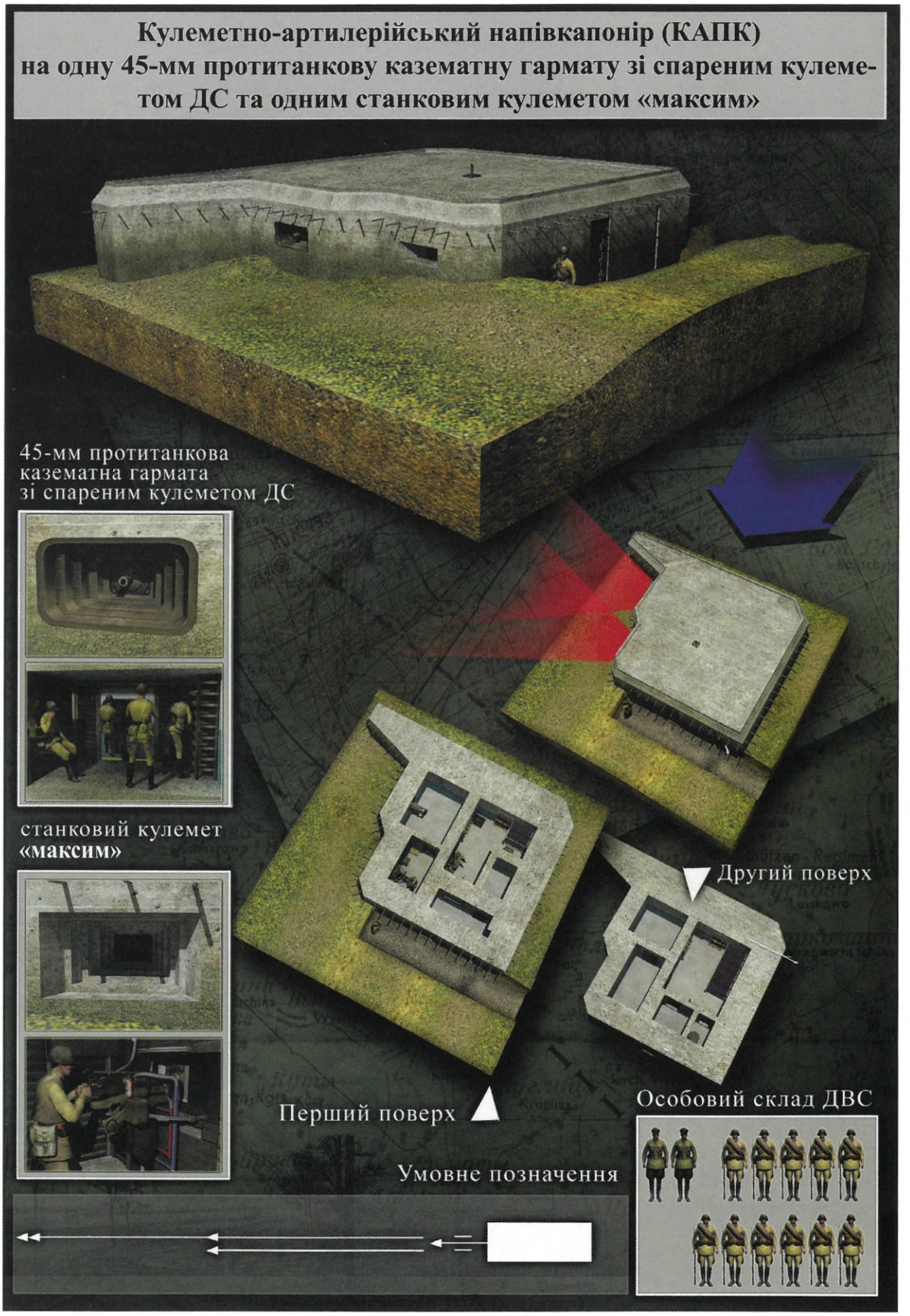

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) на одну 76-мм казематну гармату Л-17 та один станковий кулемет «максим»

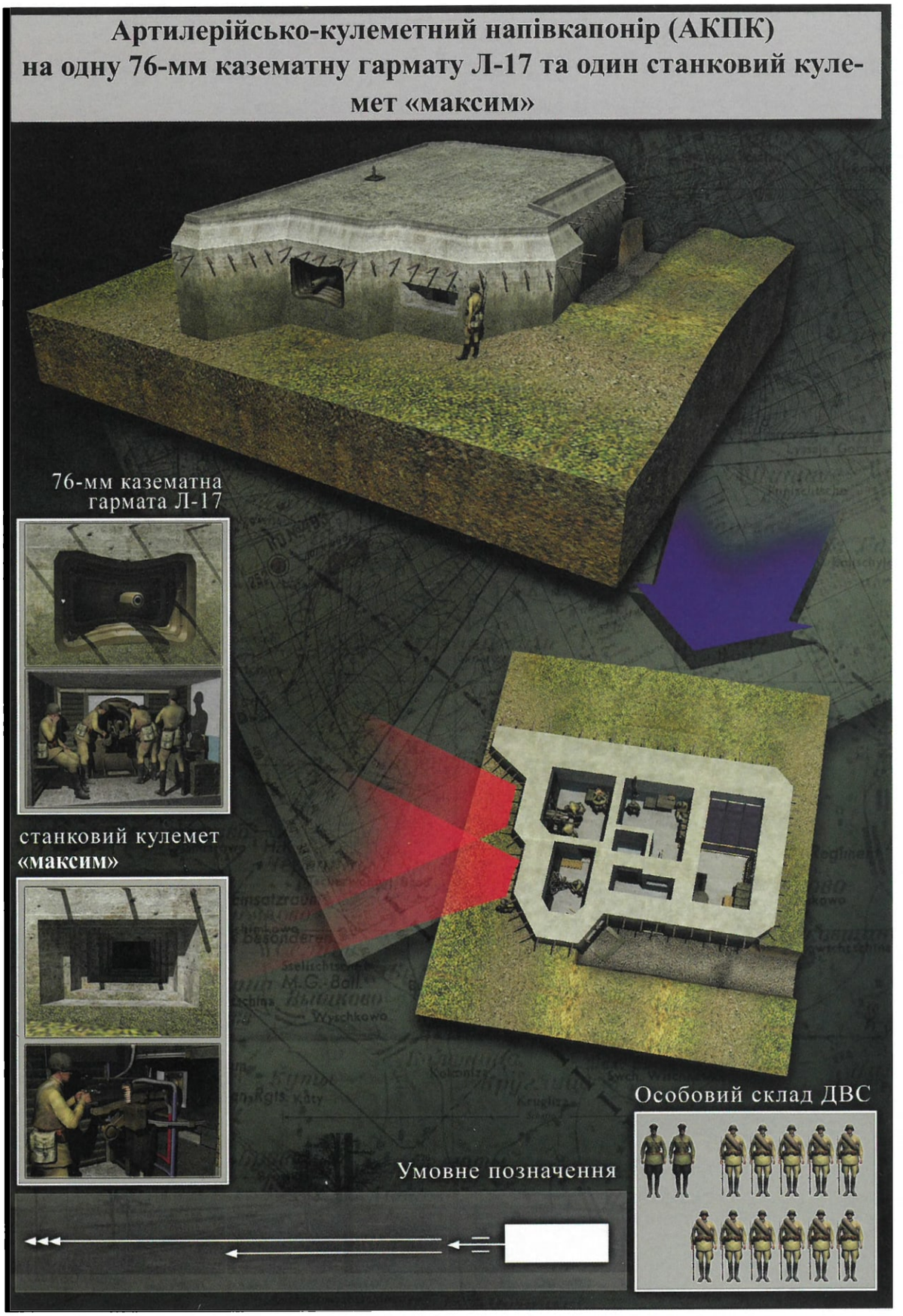

**Артилерійський напівкапонір (АПК)
на дві 76-мм казематні гармати Л-17 або на дві 76,2-мм казематні гармати зразка 1902 р.**

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) на дві 76-мм казематні гармати Л-17 та один станковий кулемет «максим» у крилі

76-мм казематна гармата Л-17

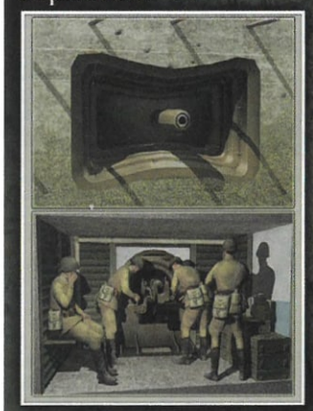

станковий кулемет **«максим»**

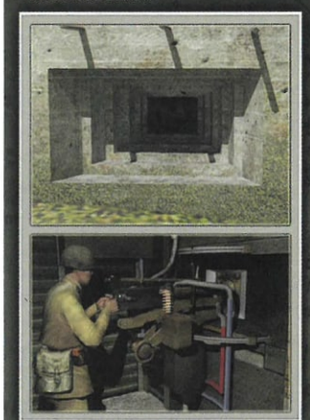

Другий поверх

Перший поверх

Особовий склад ДВС

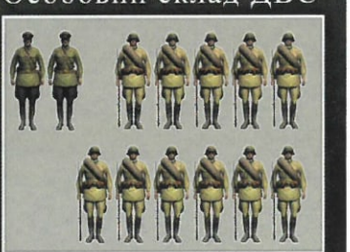

Умовне позначення

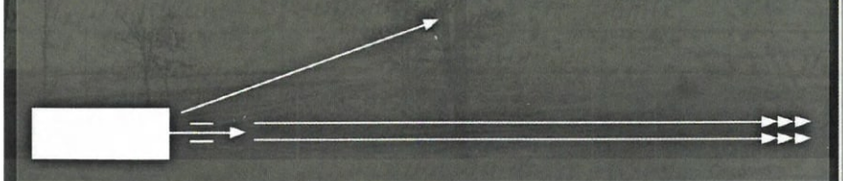

Кулеметно-артилерійський капонір (КАК)
на дві 45-мм протитанкові казематні гармати і чотири станкових кулемети «максим»

Артилерійський напівкапонір (АПК) для 45-мм протитанкової польової гармати

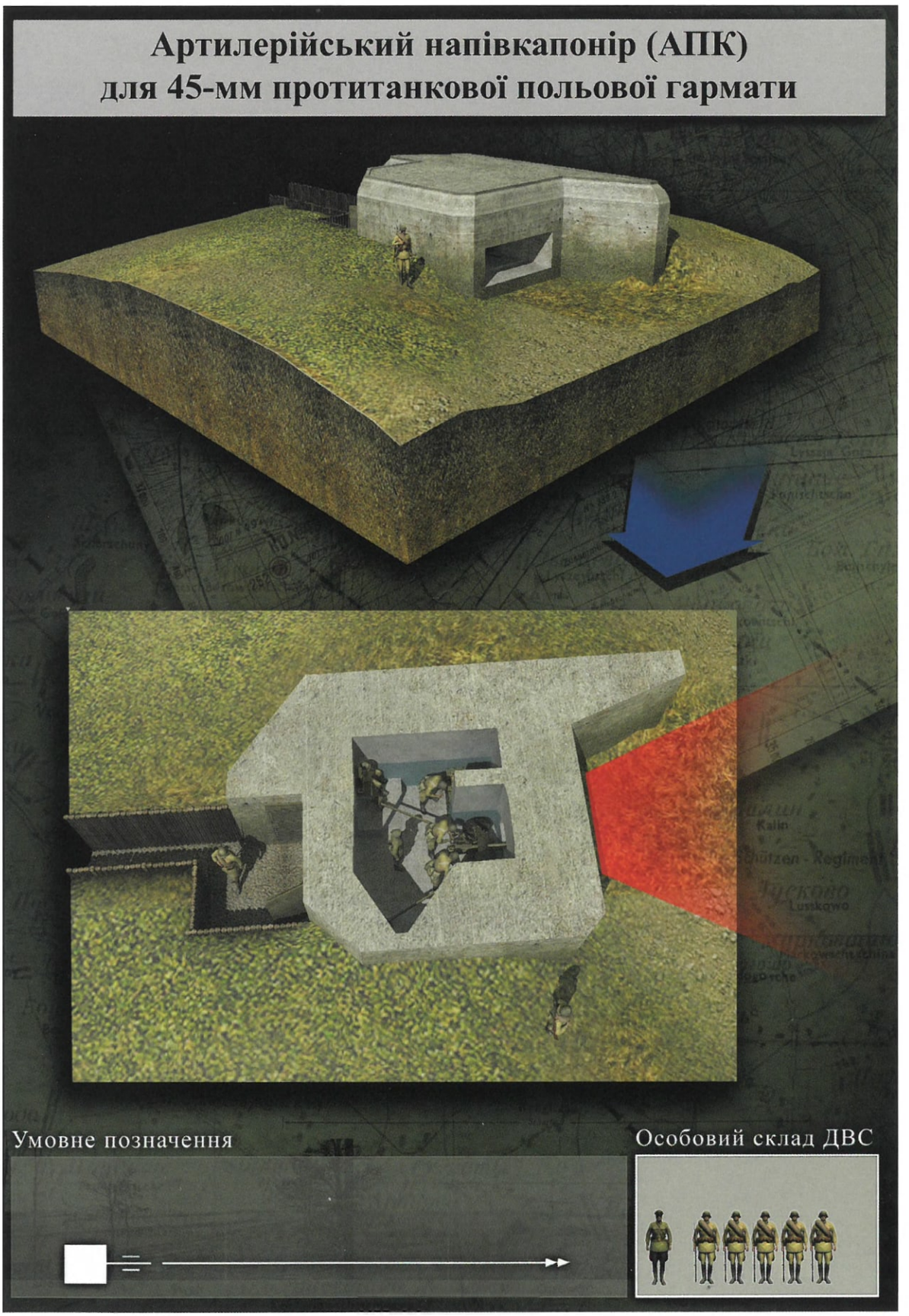

Кулеметний напівкапонір простої конструкції
на один станковий кулемет «максим» на станку Соколова
Особовий склад ДВС
Умовне позначення

рею, транспортну роту, інтендантські служби. Дивізіон мав на озброєнні дванадцять 107-мм корпусних гармат зразка 1910/30 року. Дивізіон формувалися на кінній тязі.

Навесні 1941 року, незадовго до початку бойових дій, дивізіон був переведений на механічну тягу (трактори СТЗ-НАТІ-5). Перевід на механічну тягу у дивізіоні повністю завершений не був: автотранспорту не отримано, взводи управління, як і раніше, користувалися кіньми. Штатна структура окремого артилерійського дивізіону капонірної артилерії була такою: штаб, батарея управління, три батареї по чотири гармати, навчальна батарея, паркова батарея, транспортна рота, інтендантські служби.

До початку бойових дій дивізіон був повністю укомплектований рядовим і молодшим командним складом, проте існував некомплект стройових командирів і начальників. Так, у всіх батареях був лише один середній командир з трьох. За тиждень до початку бойових дій удалося довести це співвідношення до двох з трьох. Загальна чисельність особового складу дивізіону була 650 чоловік. Це вдалось досягти завдяки тому, що з 12 командирів-артилеристів, які прибули після закінчення військових училищ на укомплектування частин Володимир-Волинського укріпленого району, п'ять були направлені для укомплектування 85-го окремого артилерійського дивізіону.

Дислокувався дивізіон у монастирі села Зимне. На дивізіон покладалось завдання артилерійської підтримки бойових дій гарнізонів довготривалих вогневих споруд Янівського, Хотячівського, Устилугського і Корчунокського вузлів оборони укріпленого району та прикриття стику між Володимир-Волинським і Ковельським (польовим) УР. Для цієї мети були обладнані спостережні пункти у вузлах оборони укріпленого району та кілька районів вогневих позицій польового типу. Командував окремим артилерійським дивізіоном капітан Савін [6].

Артилерійські батареї 92-го і 85-го окремих артилерійських дивізіонів укріпленого району повинні були вогнем із заздалегідь підготовлених закритих вогневих позицій подавляти цілі безпосередньо перед довготривалими вогневими спорудами, особливо – гармати противника, виділені для стрільби по укріпленнях прямою наводкою. Крім цього, 92-й і 85-й окремі артилерійські дивізіони Володимир-Волинського укріпленого району планувалось залучати для участі у вогневих нальотах по цілях у глибині бойових порядків противника. Крім цього, відповідно до останніх вимог командувача артилерії Червоної Армії проводили регулярні тренування і навчання зі стрільби з відкритих вогневих позицій. Це був особливий вид стрільб, який вимагав високого темпу стрільби і влучності. Усе це проводилось для вміння артилеристів вести боротьбу з танками і панцерниками противника [6].

Управління вогнем окремих артилерійських дивізіонів з початку бойових дій повинен був здійснювати начальник артилерії Володимир-Волинського укріпленого району майор Наврузов або начальник артилерії 87-ї стрілецької дивізії майор Бордюг [6].

На 4 квітня 1941 року гарнізон укріпленого району нараховував 2 085 чоловік (без приписного складу). На його озброєнні знаходились: 45-мм протитанкові казематні гармати – 42 шт., 76-мм казематні гармати – 10 шт., 107-мм корпусні гармати – 12 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., кулеметів «максим» – 338 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 151 шт. [30].

Як ми бачимо, некомплект по гарматах: 76-мм казематних Л-17 складав 26 шт. (70 %); 45-мм протитанкових казематних – 15 шт. (30 %), у той же час по кулеметах було значне перебільшення: по станкових «максим» – на 135 шт. (40 %), по ручних Дегтярьова – на 43 шт. (28 %).

Для польового заповнення смуги оборони Володимир-Волинського укріпленого району призначалась 87-ма стрілецька дивізія 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу.

5-та армія була створена у серпні 1918 року. До складу армії увійшли всі військові частини Червоної Армії, які вели бойові дії в районі Казані по обидва береги Волги. У складі військ Східного фронту частини армії вели бойові дії з білочеськими військами, західною армією адмірала Колчака, визволяли міста Омськ, Новосибірськ, Томськ. За мужність і героїзм на фронтах громадянської війни постановою ВЦВК від 2 грудня 1919 року армія була нагороджена Почесним революційним Червоним Прапором з прикріпленим до нього орденом Червоного Прапора. У 1920–1921 роках частини армії брали активну участь у розгромі білої армії і загонів барона Унгерна. По закінченні громадянської війни, у вересні 1922 року армія була розформована. Друге формування армії відбулося у листопаді 1922 року шляхом перейменування Народно-революційної армії Далекосхідної республіки. З'єднання армії несли службу з охорони державного кордону на теренах Далекого Сходу і вели бойові дії з загонами отамана Семенова.

У червні 1924 року у зв'язку зі скороченням чисельності військ Червоної Армії армія знову розформовується. У серпні 1939 року армія знову була сформована у складі Київського особливого військового округу. Армія брала активну участь у польській кампанії, діючи на північному фланзі Українського фронту. Армія мала у своєму складі: 15-й і 27-й стрілецькі і 22-й механізований корпус, 14-ту змішану і 62-гу бомбардувальну авіаційні дивізії, 1-шу протитанкову артилерійську бригаду РВГК, 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК, 87, 295, 374-й окремі зенітні артилерійські дивізіони ППО, 22-й батальйон ВНОС, 2-й Володимир-Волинський, 9-й Ковельський (польовий) укріплені райони і два вузли оборони 4-го Струмилівського УР. З'єднання армії на 22 червня 1941 року дислокувались на правому фланзі Київського особливого військового округу, прикриваючи 174-кілометрову ділянку державного кордону від Влодава до Кристинополя.

Перед військами армії стояло завдання: опираючись на оборонні споруди Ковельського, Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів, не допустити прориву противника на луцько-рівненському напрямку. У першому ешелоні армії знаходились 45-та, 62-га, 87-ма і 124-та стрілецькі дивізії, у другому ешелоні – 22-й механізований корпус і 135-та стрілецька дивізія. 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК розташовувався у Поварському літньому таборі, 87-й окремий зенітний артилерійський дивізіон – у Ковелі, 374-й окремий зенітний артилерійський дивізіон і 22-й окремий батальйон ВНОС – у Луцьку. Частини 1-ї протитанкової артилерійської бригади РВГК, оперативно підпорядковані 5-й армії, розташовувались у польовому таборі Ківерців. У п'яти стрілецьких дивізіях армії на 1 червня 1941 року нараховувалось 49 192 червоноармійці і командири, а разом з гарнізонами укріплених районів і приданими з'єднаннями і частинами – 142 570 чоловік (без урахування приписного складу, призваного у травні на навчальні збори). Командував армією генерал-майор Михайло Іванович Потапов. Начальником штабу був генерал-майор Д. С. Писаревський [29].

27-й стрілецький корпус був сформований у 1930 році на території України. Корпус мав у своєму складі: 87-му, 124-ту і 135-ту стрілецькі дивізії, 21-й і 460-й корпусні артилерійські полки, 288-й окремий батальйон зв'язку, 239-й окремий саперний батальйон, 173-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, інші частини і підрозділи. Корпус мав на озброєнні своїх з'єднань і частин: 162 протитанкові гармати, 302 гармати різних калібрів, 32 зенітні гармати. Командував корпусом генерал-майор П. Д. Артьоменко.

Частинами підсилення Володимир-Волинського укріпленого району були 264-й корпусний артилерійський полк без одного дивізіону та 184-й гаубичний артилерійський полк без одного дивізіону [6].

87-ма стрілецька дивізія була сформована на теренах України у 1920 році. Частини дивізії взяли активну участь у громадянській війні. Це була кадрова стрілецька дивізія РСЧА. У лютому 1932 року дивізія стала УРівською стрілецькою дивізією, призначеною для Коростенського укріпленого району. Дивізія мала у своєму складі: 229, 230, 231-й стрілецькі полки, 87-й артилерійський полк, 87-й окремий танковий батальйон, 87-й окремий розвідувальний батальйон, 87-й окремий саперний батальйон, 87-й окремий батальйон зв'язку, 87-й медико-санітарний батальйон. У складі стрілецьких полків були кулеметні батальйони, які складали гарнізони довготривалих вогневих споруд батальйонних районів оборони Коростенського укріпленого району. Частини дивізії дислокувались у містах Коростень, Овруч, Лугіни за головною смугою оборони Коростенського укріпленого району. При розділі влітку 1935 року Українського військового округу на Київський і Харківський 87-ма стрілецька дивізія і Коростенський укріплений район увійшли до складу Київського військового округу.

У серпні 1939 року дивізія перейшла на нові штати і нову нумерацію частин, гарнізон укріпленого району був виведений зі складу дивізії і став самостійним з'єднанням. За новим штатом дивізія мала у своєму складі: 16, 96, 283-й стрілецькі полки, 197-й легкий артилерійський та 212-й гаубичний артилерійські полки, 85-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 14-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 43-й окремий розвідувальний батальйон, 11-й окремий саперний батальйон, 14-й окремий батальйон зв'язку, 86-й окремий автомобільний батальйон, 59-й медико-санітарний батальйон, 119-ту окрему роту хімічного захисту, 137-му польову хлібопекарню. До вересня 1939 року дивізія виконувала роль польового заповнення Коростенського укріпленого району.

З 17 вересня 1939 року дивізія у складі 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії (у минулому – Північна армійська група) Українського фронту брали активну участь у польській кампанії. 16-й, 283-й стрілецькі і 212-й гаубичний артилерійський полк у складі 1-го стрілецького корпусу 8-ї армії взяли участь у радянсько-фінській «зимовій війні» 1939–1940 років. 87-ма стрілецька дивізія після бойових дій в Фінляндії у 1940 році була передислокована до Володимира-Волинського, де увійшла до складу 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Дивізія нараховувала у своєму складі біля 9 973 бійців і командирів, які мали на озброєнні: гвинтівок – 7 296 шт., пістолетів-кулеметів Дегтярьова (ППД) – 562 шт., ручних кулеметів – 448 шт., станкових кулеметів – 170 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 34 шт., 122-мм гаубиць – 32 шт, 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 149 шт., танків плаваючих – 18, бронеавтомобілів БА – 10, тракторів – 133, автомобілів – 536 і коней – 1 897. Стрілецькі полки дивізії дислокувались у польовому таборі Когильно (за 25 км від державного кордону). Штаб дивізії, артилерійський та гаубичний полки дислокувались у військових містечках на західній околиці міста Володимира-Волинського (за 13 км від державного кордону). Командував дивізією комбриг Федір Матикін, а з 13 березня 1941 року – генерал-майор Пилип Алябушев, начальником штабу дивізії був полковник Михайло Бланк [6].

У місті Володимир-Волинський, крім частин 87-ї стрілецької дивізії, дислокувалась 41-ша танкова дивізія 22-го механізованого корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу.

22-й механізований корпус почав своє формування навесні 1941 року на теренах Західної України. Корпус мав у своєму складі 19-ту, 41-шу танкові дивізії, 215-ту моторизовану дивізію, 23-й мотоциклетний полк, 549-й окремий батальйон зв'язку, 411-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 89-й окремий мотоінженерний батальйон, 12-ту корпусну авіаційну ескадрилью. З'єднання і частини корпусу дислокувались у районі міст Рівне, Володимир-Волинський, Любомль. На початку війни корпус мав 707 танків, у тому числі – 31

танк КВ-2. Командував корпусом генерал-майор С. М. Кондрусев, заступником з політичної частини був бригадний комісар О. П. Синицин, а начальником штабу – генерал-майор В. С. Тамручі.

41-ша танкова дивізія була сформована у березні 1941 року у Київському особливому військовому окрузі в складі 22-го механізованого корпусу. Дивізія формувалась за задумом реалізації заходів МП-41 у частині розгортання механізованих з'єднань КОВО. Дивізія мала у своєму складі: 81-й, 82-й танкові полки, 41-й мотострілецький полк, 41-й гаубичний артилерійський полк, 41-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 41-й окремий розвідувальний батальйон, 41-й окремий понтонний батальйон, 41-й окремий батальйон зв'язку, 41-й медико-санітарний батальйон, 41-й окремий автотранспортний батальйон, 41-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон, 41-шу окрему роту регулювання, 41-й польовий автохлібозавод, 740-ву польову поштову станцію, 595-ту польову касу Державного банку. Дивізія формувалась у місті Володимир-Волинський.

На базі 38-ї окремої легкої танкової бригади був сформований 81-й танковий полк. На базі батальйону 36-ї окремої легкої танкової бригади був сформований 82-й танковий полк. У підпорядкування дивізії, зберігаючи свою структуру і кадри, окремим формуванням увійшов 152-й телетанковий батальйон 36-ї окремої легкої танкової бригади. За документами Київського особливого військового округу від 1 травня 1941 року перші танкові батальйони танкових полків повинні були мати на озброєнні важкі танки КВ (62 машини), а другі батальйони – Т-34 (105 машин), крім цього, до частин дивізії повинні були надійти 38 бронеавтомобілів БА-10. На 22 червня 1941 року на озброєнні дивізії було 415 танків (31 КВ-2, 342 Т-26, 41 хімічний танк і 1 Т-37). Усі 31 (у тому числі – 16, які були розвантажені у Новограді-Волинському на початку червня 1941 року) важкі танки КВ-2 поступили до дивізії за тиждень до початку війни і не були освоєні екіпажами. До того ж, ці танки зовсім не мали 152-мм снарядів. Гаубичний артилерійський полк мав на озброєнні 16 гармат (12 – 122-мм і 4 – 152-мм гаубиці). У мотострілецькому полку було 4 полкових гармати і 18 – 82-мм та 27 – 50-мм мінометів.

Усі частини дивізії дислокувались у місті Володимир-Волинський за винятком 41-го мотострілецького полку, який дислокувався у містечку Любомль. За планом прикриття державного кордону 41-ша танкова дивізія повинна була зосередитись у районі Калинівки, Турійська, Городця, маючи штаб дивізії в районі населеного пункту Ружин з метою проведення контрударів по противнику, який прорвався на радянську територію через смугу оборони Ковельського (польового) та Володимир-Волинського укріплених районів. Командував дивізією полковник П. П. Павлов [107].

Володимир-Волинський укріплений район знаходився на ділянці відповідальності 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону Українського прикордонного округу.

90-й Володимир-Волинський прикордонний загін був сформований 6 жовтня 1939 року у містечку Житковичі (БРСР) на базі 18-го Житковицького прикордонного загону. 8 жовтня 1939 року загін прибув до місця дислокації у місто Володимир-Волинський. З 12 жовтня 1939 року загін приступив до охорони державного кордону по ріці Західний Буг, на ділянці від села Забужжя до злиття рік Західний Буг і Солокія. Наприкінці березня 1940 року на базі загону був сформований 98-й прикордонний загін з місцем дислокації – місто Любомль. До складу нового загону було передано 1 162 бійці і командири та ділянку кордону двох прикордонних комендатур. 10 червня 1940 року до складу загону прийнята від 91-го Рава-Руського прикордонного загону Сокальська прикордонна комендатура у складі чотирьох прикордонних застав (усього 274 чоловіки). До початку війни загін охороняв ділянку державного кордону по ріці Західний Буг, від Коритниця до Потужиця-Велька, протяжністю 142,5 км чотирма прикордонними комендатурами і маневровою групою. Чисельність особового складу загону складала 1 862 бійці і командири. Начальником загону був майор Михайло Степанович Бичковський, начальником штабу загону – капітан Василь Георгійович Зернов, військовим комісаром – батальйонний комісар Михайло Семенович Ушенко, заступником начальника загону технік-інтендант 2 рангу Михайло Васильович Клюй [107].

1-ша прикордонна комендатура разом з 1-ю резервною (начальник застави – молодший лейтенант В. П. Парубков) і 4-ю прикордонною заставою дислокувалась у містечку Устилуг. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 1 «Коритниця» (начальник – старший лейтенант К. Л. Ареф'єв), № 2 «Чорнявка» (начальник – молодший лейтенант М. І. Артамонов), № 3 «Видранка» (начальник – молодший лейтенант А. К. Максименко) і «Устилуг» (начальник – старший лейтенант А. К. Чумовицький). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Корчунокського і Устилузького вузлів оборони Володимир-Волинського укріпленого району, а також – стик з Ковельським УР (польовим). На ділянці 4-ї прикордонної застави «Устилуг», перед однойменним містечком, знаходився автомобільний дерев'яний міст через Західний Буг. Комендантом ділянки на 22 червня 1941 року був майор М. Г. Неплюєв, начальником штабу – старший лейтенант Васильєв, заступником коменданта з політичної частини – старший політрук В. С. Тесля [66].

2-га прикордонна комендатура разом з 2-ю резервною заставою дислокувалась у селі Лудин. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 5 «Черників» (начальник застави – молод-

ший лейтенант С. М. Мякішев), № 6 «Вигаданка» (начальник застави – старший лейтенант А. К. Неєзжалий), № 7 «Цуцнів» (начальник застави – молодший лейтенант М. Д. Репенко) і № 8 «Михалє» (начальник застави – старший лейтенант В. І. Коваленко). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Хотячівського, Янівського, Поромівського і Михалєцького вузлів оборони Володимир-Волинського укріпленого району. На ділянці 6-ї прикордонної застави «Вигаданка» знаходився залізничний міст через ріку Західний Буг, який охороняв підрозділ 128-го залізничного полку НКВС. Комендантом ділянки на 22 червня 1941 року був старший лейтенант О. З. Говоров, начальником штабу – технік інтендант 1 рангу Панкратов, заступником коменданта – капітан Богданов [66].

3-тя прикордонна комендатура разом з 3-ю резервною заставою (начальник застави – лейтенант В. І. Чінчіков) дислокувалась у селі Мишів. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 9 «Кречів» (начальник застави – молодший лейтенант Ф. М. Кузьмін), № 10 «Литовеж» (начальник застави – лейтенант В. О. Чернов), № 11 «Заболотці» (начальник застави – лейтенант Ю. К. Уткін) і № 12 «Ромош» (начальник застави – лейтенант О. С. Лук'янов). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Морозовицького і Лішнянського вузлів оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Ділянка комендатури знаходилась на стику між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами. На ділянці 12-ї прикордонної застави «Ромош» розташовувався залізничний міст через ріку Західний Буг, який охороняв підрозділ 128-го залізничного полку НКВС. Комендантом ділянки на 22 червня 1941 року був капітан С. Ф. Федотов, начальником штабу – старший лейтенант П. В. Богачов, заступником з політичної частини – молодший політрук В. І. Демидов, заступником коменданта з розвідки капітан Г. Я. Сергєєв [107].

4-та прикордонна комендатура разом з 4-ю резервною і 14-ю прикордонною заставами дислокувалась у місті Сокаль. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 13 «Скоморохи» (начальник застави – лейтенант О. В. Лопатін), № 14 «Сокаль» (начальник застави – лейтенант О. В. Сачков), № 15 «Поториця» (начальник застави – лейтенант Кашинов) і № 16 «Потужиця-Велька» (начальник застави – молодший лейтенант П. П. Шпильовий). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення вузлів оборони Струмилівського укріпленого району. На ділянці 14-ї прикордонної застави «Сокаль», перед однойменним містом, був розташований дерев'яний автомобільний міст через ріку Західний Буг. Комендантом ділянки на 22 червня 1941 року був капітан І. В. Бершадський, начальником штабу – старший лейтенант Малахов, заступником коменданта з політичної частини – політрук Холодов, заступником з матеріально-технічного забезпечення – старший лейтенант Вєнков [107].

Маневрена група загону дислокувалась разом з 16-ю прикордонною заставою «Потужиця» в однойменному селі. До складу маневрової групи входили 1-ша, 2-га, 3-тя, 4-та і 5-та маневрові застави чисельністю по 64 бійці і командири кожна. Начальником маневрової групи був капітан О. В. Дмитрієв [107].

Відповідно до директиви Військової ради Київського особливого військового округу від 7 лютого 1941 року Володимир-Волинський укріплений район входив до сил і засобів першого району прикриття (РП № 1) державного кордону військами КОВО.

Керівництво силами і засобами РП № 1 здійснював штаб 5-ї армії, дислокований у Ковелі. До сил і засобів, які визначались для оборони РП № 1, входили: управління 5-ї армії; управління і корпусні частини 15-го стрілецького корпусу (45-та, 62-га стрілецькі дивізії); управління і частини 27-го стрілецького корпусу (87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії); управління і частини 22-го механізованого корпусу (19-та, 41-ша танкові і 215-та моторизована дивізія); 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК; 87-й і 374-й зенітні артилерійські дивізіони; 126-та зенітна артилерійська дивізія; 29-й батальйон ВНОС; Ковельський УР – 47-й і 201-й окремі кулеметні батальйони; Володимир-Волинський УР – 19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметні батальйони; північна частина Струмилівського УР – 42-й і 35-й окремі кулеметні батальйони; 98-й і 90-й прикордонні загони, 14-та авіаційна дивізія; 12-та і 17-та голубині станції [66].

Володимир-Волинський укріплений район належав до другої ділянки першого району прикриття державного кордону СРСР [66].

До сил і засобів другої ділянки першого району прикриття державного кордону належали: управління 27-го стрілецького корпусу; 87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії. 19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони Володимир-Волинського УР; 42-й і 35-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони Струмилівського УР; 90-й Володимир-Волинський прикордонний загін без 1-ї прикордонної комендатури.

135-та стрілецька дивізія своєї смуги оборони не мала, а була включена до корпусного резерву.

Начальником другої ділянки прикриття був командир 27-го стрілецького корпусу. Штаб 27-го стрілецького корпусу дислокувався у містечку Горохів.

Резервом командувача 5-ї армії був 22-й механізований корпус, який своєї смуги оборони не мав і призначався для нанесення контрударів. Друга ділянка прикриття по фронту складала 92 км.

Для більшого розуміння замислу оборони у смузі Володимир-Волинського укріпленого району ми надаємо виписку з такого керівного документу:

План
прикриття державного кордону військами 5-ї армії КОВО (по РП № 1)

Завдання прикриття:

Прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на передпілля і оборонні споруди та польові укріплення Володимир-Волинського укріпленого району, не допустити прориву противника на територію СРСР (на ділянці фронтом 92 кілометри), а противника, що прорвався, знищити контрударами корпусних і армійських резервів.

Міцною обороною забезпечити напрямки: Хелм — Ковель — Рівне.

З фронту — Гребушів, Кристинопіль на Броди, Тернопіль.

Не допустити прориву авіації противника на нашу територію.

Протиповітряною обороною і діями авіації *забезпечити нормальну і безперебійну роботу залізниці і зосередження армії.*

Не допустити викидання та висаджування повітряних десантів і диверсійних груп противника на територію армії.

Активними діями авіації завоювати панування у повітрі і ударами по основних угрупованнях противника порушити і затримати зосередження його головних сил. Глибина дій бойової авіації армії — до залізничної лінії Любартів, Люблін, Красник, Развадув.

Повітряну розвідку *вести до ріки Вісла.*

Ліва межа — Кременець, Холоїв, Кристинопіль, Рахне. Усі пункти — для 5-ї армії включно.

Угруповання сил на оборону:

27-й стрілецький корпус. Штаб — Локачі (25 км на південний схід від Володимир-Волинського).

87-ма стрілецька дивізія з 460-м корпусним артилерійським полком, Володимир-Волинським укріпленим районом (19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 85-й і 92-й окремі артилерійські дивізіони), 1-ю — 9-ю прикордонними заставами 90-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Бережниця, виключно Литовеж. Штаб дивізії — Зимне.

Ліва межа — Свинюхи, Щенятин, Малі Біличі, Литовеж.

124-та стрілецька дивізія з 21-м корпусним артилерійським полком, 1-м і 2-м вузлами оборони Струмилівського укріпленого району (42-й і 35-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони), 10-ю — 16-ю прикордонними заставами 90-го прикордонного загону обороняє фронт Литовеж, Кристинопіль. Штаб дивізії — Грушев (8 км на південь від Порицька).

Ліва межа — Холоїв, Кристинопіль.

135-та стрілецька дивізія — корпусний резерв, у районі Молчанув, Локачі, Вулька Садовська. Штаб — колгосп Олександрівки.

У плані протидесантної оборони *другої ділянки першого району прикриття державного кордону коменданту Володимир-Волинського укріпленого району приписувалось виділяти для боротьби з повітряними десантами противника два — три рухомих загони силою не менше однієї роти кожний. Крім цього, всі вогневі споруди укріпленого району повинні бути у постійній повній бойовій готовності, яка б не дозволила противнику захопити споруду [94].*

У плані інженерної підготовки *другої ділянки першого району прикриття державного кордону було визначено: смуга оборони на фронті Устилуг, Кристинопіль складається з передпілля Володимир-Волинського і північної частини Струмилівського укріплених районів; головної смуги оборони Володимир-Волинського і північної частини Струмилівського УР і тактичної тилової смуги оборони з переднім краєм Любомль, Владзимеж, Холоїв. Ця смуга у даний час знаходиться в стадії будівництва, до кінця 1941 року буде складатись з вузлів оборони польового типу.*

З початком мобілізації смуга оборони розвивається силами і засобами 5-ї армії — 15-го стрілецького корпусу (45-та, 62-га стрілецькі дивізії); 27-го стрілецького корпусу (87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії).

Для забезпечення оборонних робіт, крім військових засобів, 5-й армії передається зі складів 236-го управління начальника робіт (УНР № 236) таке інженерне майно: двадцять тонн вибухівки, десять тисяч протитанкових мін, двісті тонн колючого дроту, тисяча пакетів малопомітних перешкод [94].

Резерви району прикриття:

22-й механізований корпус *у складі: 41-ї, 19-ї танкових і 215-ї моторизованої дивізій. Штаб — Миляновичі.*

41-ша танкова дивізія *в районі Калинівка, Турійськ, Хороделець. Штаб — Ружин.*

19-та танкова дивізія *в районі Шайно, Старі Комари, Мошона. Штаб — Ворожик.*

215-та моторизована дивізія *в районі Паридуби, Миляновичі, Перевіси. Штаб — Перевіси.*

Прикордонні частини *(90-й прикордонний загін):*

а) з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

б) організують посилене спостереження за протилежною стороною з завданням:

установити підхід до кордону військ противника;

які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону;

ким будуть зайняті оборонні споруди, споруджені поруч з державним кордоном;

в) підтримують постійний зв'язок з загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався;

загони підтримки з моменту їх виклику входять в оперативне підпорядкування начальників прикордонних загонів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

г) з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон, установивши зв'язок:

штаб 90-го прикордонного загону зі штабом 87-ї стрілецької дивізії;

комендантів прикордонних комендатур 90-го прикордонного загону зі штабами стрілецьких полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

д) з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

Отже, ми бачимо, що у плані прикриття державного кордону визначені майже всі необхідні заходи щодо дій військ, які входили до складу першої ділянки прикриття другого району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів другої ділянки першого району прикриття дозволяв сподіватись на позитив при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

Незважаючи на великий обсяг заходів, які проводило командування Київського особливого військового округу, Володимир-Волинський укріплений район мав цілу низку суттєвих недоліків, які у подальшому вплинули на хід бойових дій у прикордонній смузі.

11 червня 1941 року Народний комісар оборони СРСР у своїй директиві (одинадцять днів до початку війни) указував, що не всі обладнані довготривалі вогневі споруди знаходяться у боєздатному стані. Багато з них, особливо побудовані у 1940 році, завалені сміттям, у деяких споруд сектори обстрілу засипані відвалами землі. У переважній більшості довготривалі вогневі споруди являють собою бетонні коробки без електрики, води і зв'язку, деякі споруди не мають озброєння. Повністю відсутнє маскування побудованих і тих споруд, які знаходяться у стадії будівництва. Основний вид зв'язку – телефон [29].

Найсуттєвішою помилкою було те, що переважна більшість вузлів оборони Володимир-Волинського укріпленого району були побудовані поблизу кордону, без врахування рельєфу місцевості та були на виду у противника. Головна смуга оборони укріпленого району безпосередньо примикала до державного кордону (район Михалє), або знаходилась від нього на відстані 1–4 км. На цей недолік звертали увагу командування КОВО, керівники РСЧА маршал Борис Шапошников, генерал-лейтенант Дмитро Карбишев і генерал-майор Олександр Хренов.

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 87-ї стрілецької дивізії з засобами підсилення разом з гарнізоном Володимир-Волинського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 5-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізії розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж численність мирного часу гарнізону Володимир-Волинського УР була недостатня для зайняття всіх побудованих довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу, на підставі директиви Генерального штабу РСЧА, було **категорично заборонено** командуванню 5-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовку до знищення у випадку початку бойових дій мостів через ріку Західний Буг. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція було однозначною – «До особливих вказівок» [29].

4 червня 1941 року, відповідно до директиви Народного комісара оборони було закінчене формування Володимир-Волинського укріпленого району. Новий укріплений район отримав умовний № 2 [88].

У Володимир-Волинському укріпленому районі до початку бойових дій встигли обладнати смугу забезпечення (передпілля) та частково – головну смугу оборони. Як система довготривалих оборонних споруд Володимир-Волинський укріплений район не був повністю до кінця обладнаний. Не всі довготривалі вогневі споруди були добудуванні й озброєнні, забезпечені боєприпасами і мали гарнізони, не до кінця були проведенні заходи інженерного забезпечення. Дуже наглядно описує стан будівництва Хотячівського вузла оборони укріпленого району генерал-полковник артилерії двічі Герой Радянського Союзу Василь Петров, який у червні 1941 року лейтенантом служив на посаді старшого офіцера 3-ї вогневої батареї 92-го окремого артилерійського дивізіону: «Ми вийшли на вогневі позиції нашого дивізіону. Поруч розташовувався район вогневих позицій 212-го гаубичного артилерійського полку. Частина командирів зупинилась, частина рушила далі, уздовж траншеї, до ДЗОТу – тимчасової споруди, яка прикривала рубіж до закінчення будівництва ДОТу. Траншея помітно виділялась у житі широким бруствером, замаскованим оберемками трави, яка вже пожовкла. Поруч розташовувалось і майданчик будівництва ДОТу. Бетономішалки, тачки, діжки та інше будівельне знаряддя – уся ця «зброя» інженерних військ була розкидана поруч.

Будували ДОТ робочі батальйони, сформовані з цивільних осіб по найму. Вантажі і будівельні матеріали їм доставляло місцеве населення. Роботою керували сапери. Здебільшого будівництво маскувалось зведеними поблизу господарськими спорудами. Але як приховати півсотні підвід, які підвозили будівельні матеріали?

На північному схилі висоти, який був повернутий до Західного Бугу, розташовувалась сіра споруда. Це був ДОТ. Враження він складав незвичайне. Що це? Може це уламок метеориту, який прилетів зі всесвіту, сповіщаючи про те, що нас чекає, або храм стародавніх племен, який став свідком того, що було колись?

Масивні стіни, заокруглені виступи, суворий провал амбразур... Ні, це не стихія і не архаїзм... Бетонний куб – творіння людських рук. У його холод-

ній товщі ховалась думка про війну, про ту хвилину, коли все, що лежить навкруги його стін, повинно загинути, а зберегтися лише те, що сховається за ними. Зловісний сірий ДОТ зачаївся в очікуванні свого часу. У царстві життя, яке вирувало навкруги, йому зовсім не було місця.

З'явився піхотинець. На фоні сірої брили він виглядав маленьким і безпорадним. Усі зупинились, охоплені незрозумілою тривогою. Здавалось от-от завиє сирена.

Направлена до кордону стіна ДОТу була суцільною, а дві інших мали амбразури. У тиловій частині – два отвори. У них монтувались важкі металеві заслінки-двері. У верхній частині тильної сторони виднілись отвори вентиляційних колодязів і димарів.

Озброєння ДОТ не мав. Команда, яка у ньому знаходилась, займалась прибиранням і монтажем допоміжного обладнання. Можна було зробити припущення, що тут планувалось встановити 45-мм протитанкову казематну гармату.

Не дуже вдало поставлений цей ДОТ, – сказав хтось.

Але сумніви скоро розсіялись: незважаючи на пересічену місцевість, попереду на схилах і в долині важко було знайти хоча б одне місце, яке б не проглядалось і не обстрілювалось з амбразур.

Підходили інші командири і зупинялись біля ДОТу. Заступник командира 92-го окремого артилерійського дивізіону капітан Корзинін зауважив:

– Будували ДОТ сапери. Молодці. Але, схоже, чимало довелось походити тут і тим, хто визначив йому місце. Невже це зробили піхотинці?

Капітан-піхотинець, якому адресувалось питання, відповів, що рекогносцировку місцевості проводила спеціальна змішана комісія на чолі з генералом Федором Матикіним.

– Будемо надіятись, що всі інші ДОТи так само вдало розташовані, – сказав капітан Корзинин.

Ми оглянули внутрішні приміщення ДОТу, розділені на відсіки. За стіною стояв могильний холод. Товщина стін досягала півтора метра. Для руйнування подібної споруди нашій 152-мм гаубичній батареї на середній дальності потрібно кілька годин і біля 1 000 снарядів, а з відкритих позицій на дальності прямого пострілу гармати нашого калібру необхідно лише 10–15 хвилин і 50 снарядів» [6].

Як ми бачимо з вищеперерахованого, всі, хто був задіяний у спорудженні укріпленого району, працювали з повною віддачею на виконання однієї мети – якомога краще і своєчасно виконати важливе завдання з укріплення нових західних кордонів СРСР. Паралельно з будівництвом довготривалих вогневих споруд і обладнанням смуги оборони Володимир-Волинського УР командуванням укріпленого району велась велика робота з формування і бойового злагодження гарнізонів довготривалих вогневих споруд та артилерійських дивізіонів укріпленого району.

Досить велика увага у системі вузлів оборони приділялась зв'язку. Для цього велось будівництво підземних телефонних ліній, які з'єднували між собою вузли оборони та командний пункт коменданта Володимир-Волинського укріпленого району, який з початком бойових дій розгортався в печерах монастиря села Зимне [6].

Планами прикриття державного кордону на ділянці оборони Володимир-Волинського укріпленого району передбачалось, що бойовим діям з боку Німеччини будуть передумовлені попереджувальне оголошення війни та мобілізація.

Підрозділи окремих кулеметно-артилерійських батальйонів укріпленого району в цих умовах встигають планово зайняти свої довготривалі вогневі споруди і, отримавши особливий дозвіл на застосування зброї, при підтримці вогнем 92-го і 85-го окремих артилерійських дивізіонів та 264-го корпусного артилерійського полку без одного дивізіону і 184-го гаубичного артилерійського полку без одного дивізіону вступають у бій.

92-й і 85-й окремі артилерійські дивізіони укріпленого району мали діяти за трьома варіантами залежно від обстановки:

перший варіант, при умові, що противник раптово перейде до наступу. У цих умовах чергові сили окремих кулеметно-артилерійських батальйонів укріпленого району утримують свої позиції уздовж державного кордону і забезпечують зайняття вузлів оборони головними силами своїх батальйонів та вихід на вогневі позиції, окремих артилерійських дивізіонів. У цьому випадку окремі артилерійські дивізіони виходять у район зосередження поблизу села Зимне і після уточнення завдань у начальника артилерії укріпленого району виходять в один з підготовлених районів вогневих позицій займають їх, готуються до бою, але вогонь відкривають лише за окремою командою.

другий варіант, при умові, що противник раптово перейде у наступ. Але чергові сили окремих кулеметно-артилерійських батальйонів укріпленого району не зможуть утримати вузлів оборони і противник, прорвавши їх, буде розвивати наступ у глибину радянської території, тобто складається ситуація, яка не дозволяє окремим артилерійським дивізіонам завчасно зайняти райони вогневих позицій. У цьому випадку окремі артилерійські дивізіони після оголошення бойової тривоги розгортаються на вогневих позиціях поблизу пункту постійної дислокації, готуються до бою, але вогонь відкривають лише за окремою командою.

третій варіант передбачав випадок, коли на підрозділи окремих артилерійських дивізіонів будуть скоєні напади рухомих груп або парашутистів противника. У цьому випадку кожен підрозділ дивізіону мав сектори відповідальності, які повинен був прикривати. У всіх випадках командир підрозділу або особа яка його заміщає, не мав права відкривати вогонь.

Особлива увага командирів зверталась на те, що з моменту оголошення тривоги і до виходу у район очікування, а, можливо, і після цього, підрозділи окремих артилерійських дивізіонів будуть перебува-

ти у межах досяжності вогню артилерії противника і знаходитись під її обстрілом [6].

Майже у кожному абзаці інструкції зверталась увага командирів 85-го і 92-го окремих артилерійських дивізіонів на схильність противника до провокацій і на ті ускладнення, до яких можуть призвести поспішні рішення командирів. Тому право на дозвіл відкривати вогонь надавалось лише старшим начальникам [6].

Частини 87-ї стрілецької дивізії, під прикриттям гарнізону Володимир-Волинського укріпленого району та частин підсилення, також після особливого дозволу, повинні були почати висуватися із районів очікування і зайняти заздалегідь відрекогносцировані та частково підготовленні позиції між вузлами оборони укріпленого району, забезпечуючи тим самим так зване польове заповнення Володимир-Волинського УР.

Отримавши доповідь про оголошення війни, частини 87-ї стрілецької дивізії починають висування у райони очікування, які знаходились: для піхоти – на рубежі Володимир-Волинського, для артилерії – на рубежі східніше лісу, поблизу станції Верба – 212-го гаубично-артилерійського полку, район Стефанувки – 197-го легкого артилерійського полку, Очеретнув Новий – 71-го окремого винищувального протитанкового дивізіону.

У районах очікування частини дивізії повинні були поповнитись боєзапасом, визначитись з обстановкою й очікувати дозволу на зайняття вогневих позицій та відкриття вогню [6].

Одночасно з початком висування у райони очікування частини 87-ї стрілецької дивізії висилають розвідувальні підрозділи у напрямках: 16-й стрілецький полк – Стежаричі – Залужжя (північніше Устилуга); 96-й стрілецький полк – Устилуг – Русів – Верхнів; 283-й стрілецький полк – Дехнів – Хренів – Бубнів – 25–30 км на південь від Устилуга.

Незалежно від інформації, отриманої від розвідки, висування частин з районів очікування дозволялось тільки за особливим розпорядженням. Лише після цього частини мали приступати до виконання своїх бойових завдань, а саме: 16-й стрілецький полк при підтримці 197-го легкого артилерійського полку займає й утримує ділянку Залужжя – Черників (фронт 13 км); 96-й стрілецький полк з двома дивізіонами 212-го гаубичного артилерійського полку обороняє ділянку Черників – Пустенів (фронт 16 км); 283-й стрілецький полк з третім дивізіоном 212-го гаубичного артилерійського полку обороняє ділянку Морозовичі – Кропивщина (фронт 14 км) [6].

Бойові порядки частин мали будуватись в один ешелон. Командири стрілецьких полків повинні були мати у своєму резерві по одному стрілецькому батальйону. Резерв командира дивізії – 3-й стрілецький батальйон 283-го стрілецького полку, 85-й окремий протитанковий дивізіон, 43-й окремий розвідувальний батальйон та 11-й окремий саперний батальйон – мав займати район Фундум, Вощатин, Ласків, де також мали знаходитись вогневі позиції 14-го окремого зенітно артилерійського дивізіону.

Командний пункт 87-ї стрілецької дивізії мав розташовуватись в Ораному.

Це все планувалось. Реально історія розпорядилась по-іншому.

10 червня 1941 року Військова рада Київського особливого військового округу у складі: командувача округу генерал-полковника М. П. Кирпоноса, члена Військової ради корпусного комісара М. М. Вашугіна, заступників командувача генерал-лейтенантів Ф. С. Іванова і В. Ф. Яковлева, начальника штабу округу генерал-лейтенанта М. О. Пуркаєва, командувача ВПС генерал-лейтенанта Є. С. Птухіна, начальника артилерії генерал-лейтенанта М. О. Персегова, командувача зони ППО генерал-майора О. І. Данилова і командувача прикордонних військ генерал-майора В. О. Хоменка, виходячи з загрозливої обстановки на кордоні з Німеччиною, прийняли рішення на зайняття з'єднаннями та частинами округу передпілля, у тому числі – і прикордонних укріплених районів, та зосередити війська відповідно до плану прикриття державного кордону, а також повернути до нього з полігонів артилерію. У цей же день ці завдання були доведені до військ округу розпорядженням командувача військ Київського особливого військового округу [76].

11 червня 1941 року начальник Генерального штабу РСЧА генерал армії Жуков своєю телеграмою відмінив це розпорядження командувача військ КОВО. Про цей епізод Маршал Радянського Союзу Георгій Жуков згадував так: «Як зараз пам'ятаю, у перших числах червня мене викликав маршал С. К. Тимошенко.

Тільки що телефонував товариш Сталін, – сказав він, – і наказав провести розслідування і доповісти йому, хто віддав наказ начальнику укріплених районів зайняти передпілля на кордоні України. Таке розпорядження, якщо воно існує, негайно відмінити, а винних у самочинстві покарати» [76].

З директиви начальника Генерального штабу РСЧА Військовій раді КОВО чітко видно джерело інформації щодо рішення і дій командування і військ Київського особливого військового округу. Копія директиви була надіслана заступнику Народного комісара внутрішніх справ СРСР Масленникову.

10 червня 1941 року ***Цілком таємно***

Начальник прикордонних військ НКВС УРСР доповів, що начальники укріплених районів отримали вказівки щодо зайняття передпілля.

Надайте роз'яснення для доповіді Наркому оборони, на якій підставі частини укріплених районів КОВО отримали наказ зайняти передпілля. Такі дії можуть спровокувати німців на збройну сутичку і мати важкі наслідки. Таке розпорядження негайно відмініть і зробіть доповідь, хто саме конкретно віддав таке самочинне розпорядження.

Жуков [76]

А ось текст самої телеграми начальника Генерального штабу РСЧА командувачу військ КОВО.

11 червня 1941 року ***Цілком таємно***

Народний комісар оборони наказав:

Смугу передпілля без особливого на те розпорядження польовими і урівськими частинами не займати. Охорону споруд організувати службою вартових і патрулюванням.

Віддані Вами розпорядження про зайняття передпілля урівськими частинами негайно відмінити.

Виконання перевірити і доповісти до 16 червня 1941 року.

Жуков [76]

14 червня 1941 року частини 87-ї стрілецької дивізії під виглядом навчань були висунуті у райони бойового призначення відповідно до плану прикриття державного кордону у смугу оборони Володимир-Волинського укріпленого району, де проводили заходи з підготовки оборони і готувались до відбиття агресії. Гарнізон укріпленого району, частини польового заповнення і частини підсилення приводили себе у готовність до виконання таких завдань:

веденням оборони у смузі забезпечення визначити напрямок нанесення головного удару військами противника у смузі оборони укріпленого району, нанести противнику максимальне ураження і наростити зусилля на загрозливих ділянках;

відбиття наступу противника і забезпечення розгортання угруповання військ Київського військового округу, з переходом на штати воєнного часу – Південно-Західного фронту;

нанесення атакуючому противнику максимальних втрат;

нанесення ураження і розгром військ противника, яким вдалось вклинитись у головну смугу оборони укріпленого району;

утримати головну смугу оборони укріпленого району;

створити умови для переходу у контрнаступ військам другого стратегічного ешелону.

16 червня 1941 року, враховуючи важливість інженерного обладнання західного кордону, Центральний комітет ВКП(б) і Рада Народних комісарів СРСР прийняли постанову «Про прискорення приведення у бойову готовність укріплених районів». Відповідно до постанови, для оснащення довготривалих вогневих споруд нових укріплених районів дозволялось негайно взяти з недоторканих і мобілізаційних запасів 7 700 станкових кулеметів, а оборонним заводам доручалось терміново протягом червня і липня 1941 року виготовити 5 500 казематних прицілів і 1 340 перископів. Терміном завершення будівництва Володимир-Волинського укріпленого району, відповідно до постанови, було 1 липня 1941 року.

Робота щодо зведення укріпленого району кипіла день і ніч. До виконання завдань оборонного будівництва були задіяні всі наявні сили і засоби. На будівництві укріпленого району працювали всі саперні частини 5-ї армії, по стрілецькому батальйону від кожного стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії та потужне 236-те управління начальника робіт. У зв'язку з виділенням з недоторканих і мобілізаційних запасів Народного комісаріату оборони СРСР для озброєння артилерійсько-кулеметних, кулеметно-артилерійських та кулеметних довготривалих вогневих споруд укріпленого району необхідної кількості станкових кулеметів, у всіх побудованих спорудах були проведені монтажні роботи зі встановлення цього озброєння [107]. З цього приводу маршал Г. К. Жуков у своїх мемуарах писав: «До початку війни нам удалось побудувати (цифри за всю лінію Молотова) близько 2 500 залізобетонних споруд, з яких 1 000 були озброєні урівською артилерією, а решта 1 500 – тільки станковими кулеметами» [17].

18 червня 1941 року у зв'язку з втручанням Генерального штабу командувач військ КОВО вимушений був відмінити наказ про заняття укріплених районів на кордоні з Німеччиною і повернути війська до пунктів постійної дислокації та до польових таборів.

19 червня 1941 року у Хотячівському вузлі оборони укріпленого району була організована взаємодія між командуванням частин 87-ї стрілецької дивізії, командуванням частин гарнізону укріпленого району і частин підсилення Володимир-Волинського УР. На організації взаємодії були присутні від 87-ї стрілецької дивізії: начальник штабу дивізії полковник Бланк, начальник артилерії – майор Бордюг, командир 16-го стрілецького полку – полковник Філімонов, командир 96-го стрілецького полку – полковник Василенко, командир 283-го стрілецького полку – полковник Порошенко, командир 197-го легкого артилерійського полку – майор Гладких, командир 71-го окремого винищувально-протитанкового дивізіону – капітан Прокопенко та інші командири і начальники. Від гарнізону Володимир-Волинського УР: комендант укріпленого району – полковник Карманов, начальник штабу – майор Каролінський, начальник артилерії – полковник Наврузов, командири, начальники штабів і командири підрозділів 19, 20, 145 і 146-го окремих кулеметно-артилерійських батальйонів та 85-го і 92-го окремих артилерійських дивізіонів. На взаємодії майор Каролінський довів розгорнуту інформацію щодо Володимир-Волинського укріпленого району, про сили і засоби, призначені для його утримання, і про порядок їх дій на випадок війни. Були опрацьовані всі ймовірні варіанти розв'язання війни і детально обговорений порядок дій з кожного з них.

У цей же день була проведена рекогносцировка для командирів стрілецьких полків і батальйонів під керівництвом начальника штабу 87-ї стрілецької дивізії і коменданта Володимир-Волинського укріпленого району, а також для командирів артилерійських полків і дивізіонів під керівництвом начальників артилерії 87-ї стрілецької дивізії і укріпленого району.

20 червня 1941 року за наказом командувача 5-ї армії частини 87-ї стрілецької дивізії були відведені зі смуги оборони Володимир-Волинського укріпле-

ного району до пунктів постійної дислокації. 16, 96 і 283-й стрілецькі полки 87-ї стрілецької дивізії отримали розпорядження на підготовку до виходу у польові табори. А артилерійські частини дивізії і укріпленого району отримали розпорядження з підготовки до виходу на Повурський полігон для проведення артилерійських стрільб. У розпорядженні командувача 5-ї армії, яке надійшло у війська 20 червня 1941 року щодо відправлення артилерії до таборів йшлося: «...з 25 червня 1941 року завершувалась підготовка до від'їзду в літні табори артилерійських частин та підрозділів 87-ї стрілецької дивізії та 85-го і 92-го окремих артилерійських дивізіонів Володимир-Волинського укріпленого району. Залізничні ешелони за планом повинні були подаватися 27 червня 1941 року. Стройові підрозділи 92-го окремого артилерійського дивізіону за планом повинні були брати участь у параді на Повурському полігоні з нагоди відкриття табірних зборів артилерійських частин корпусного і армійського підпорядкування 5-ї армії» [107].

Але, незважаючи на це, за наказом командира 87-ї стрілецької дивізії генерал-майора Ф. Ф. Алябушева в районах оборони стрілецьких полків, у передпіллі та на головній смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району, на заздалегідь підготовлених позиціях було залишено по одному стрілецькому батальйону від кожного стрілецького полку, підсилені артилерійськими батареями [6].

Противник надавав першочергового значення цьому напрямку, який відкривав шлях на Луцьк і далі на Київ. Тому за замислом плана «Барбаросса» тут наносився головний удар групи армій «Південь», який проводився головними силами 6-ї польової армії і 1-ї танкової групи вермахту.

У смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району вели наступ з'єднання і частини ІІІ моторизованого корпусу 1-ї танкової групи і XXIX армійського корпусу 6-ї польової армії.

6-та польова армія була сформована 5 жовтня 1939 року шляхом перейменування 10-ї польової армії. З жовтня 1939 року перебувала у підпорядкуванні групи армій «Б» на Заході. У травні 1941 року увійшла до складу розгорнутої на Сході групи армій «А» (з 21 червня 1941 року – група армій «Південь»). До складу армії входили: XVII, LV, XXIX, III, XLVIII, XLIV корпуси, 99-та легка піхотна дивізія та частини армійського підпорядкування, 310-те вище артилерійське командування, 549-й армійський полк зв'язку, 541-ша служба армійського керівника постачання. Командував армією генерал-фельдмаршал Вальтер фон Рейхенау [36].

Відповідно до директиви ОКХ від 31 січня 1941 року 6-та польова армія отримала такі завдання:

«...6-та польова армія у взаємодії зі з'єднаннями 1-ї танкової групи прориває ворожий фронт у районі Луцька, прикриваючи північний фланг групи армій від можливих атак зі сторони Прип'ятських боліт, своїми головними силами по можливості з максимальною швидкістю прямує на Житомир, услід за військами танкової групи. Війська армії повинні бути готовими за вказівкою командування групи армій повернути свої головні сили на південний схід, західніше ріки Дністер, з тим, щоб у взаємодії з 1-ю танковою групою заборонити відхід за Дніпро ворожому угрупованню, діючому у Західній Україні, і знищити його» [31].

1-ша танкова група – оперативне об'єднання. Командування 1-ї танкової групи було сформовано 16 листопада 1940 року на базі командування XXII корпусу. З грудня 1940 року знаходилось у підпорядкуванні групи армій «Ц» у Німеччині, з січня 1941 року – у складі 12-ї польової армії в Румунії, з квітня 1941 року – у Югославії, з травня 1941 року – у Німеччині. У травні–червні 1941 року носила найменування танкової групи «Клейст», у червні 1941 року – обербаугрупи «Південь». У червні 1941 року передана до складу групи армій «Південь». Танкова група мала у своєму складі: ІІІ моторизований корпус, 311-те артилерійське командування, 1-шу службу постачання, 1-й танковий полк зв'язку. Командував корпусом генерал-полковник Евальд фон Клейст [36].

III моторизований корпус був сформований як ІІІ армійський корпус у жовтні 1934 року на базі 2-ї дивізії Рейхсвера у Берліні. У серпні 1939 року відмобілізований. 23 березня 1941 року переформований у ІІІ моторизований корпус. Корпус мав у своєму складі: 13-ту і 14-ту танкові дивізії, 25-ту мотопіхотну, дивізію СС «Вікінг», частини корпусного підпорядкування: 3-тє артилерійське командування, 403-й корпусний батальйон зв'язку і 403-тю корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал танкових військ Еберхард фон Макензен [36].

13-та танкова дивізія була сформована 11 жовтня 1940 року у Відні, у результаті переформування 13-ї мотопіхотної дивізії і 4-го танкового полку 2-ї танкової дивізії. У листопаді 1940 року дивізія була передислокована до Румунії як навчальне танкове з'єднання. У подальшому дивізія знаходилась у Румунії як навчального штабу німецьких військ у Румунії та готувала румунських танкістів, а також захищала родовища нафти у цій країні. З травня 1941 року – у Німеччині, з червня 1941 року – на Сході. Дивізія входила до складу ІІІ моторизованого корпусу. До складу дивізії входили: 4-й танковий полк, 13-та стрілецька бригада (66-й і 93-й стрілецькі полки), 43-й мотоциклетний батальйон, 13-й артилерійський полк, 2-й розвідувальний батальйон, 13-й винищувальний протитанковий дивізіон, 13-й саперний батальйон, 13-й батальйон зв'язку. Дивізія мала у своєму складі 11 792 солдати та офіцери. На озброєнні частин дивізії знаходилось: танків – PZ.II – 45 шт., PZ.III (37) – 27 шт., PZ.III (50) – 44 шт., PZ.IV – 20 шт., PZ.Bef – 13 шт., (усього – 149 танків), бронеавтомобілів – 27 шт., бронетранспортерів – 160 шт., мінометів (50-мм і 80-мм) – 78 шт., піхотних гармат – 24 шт., польових гаубиць – 36 шт., протитанкових гармат –

54 шт., автомобілів – 1 963 одиниць, мотоциклів – 1 289 одиниць. Командував дивізією генерал-майор Вальтер Дюверт [36].

14-та танкова дивізія була сформована 15 серпня 1940 року в Кенігсбрюці – Міловіце, у Німеччині, з 4-ї піхотної дивізії та 36-го танкового полку 4-ї танкової дивізії. З березня 1941 року – в Угорщині, з квітня 1941 року – в Югославії, з травня 1941 року – в Німеччині, з червня 1941 року – на Сході. Дивізія входила до складу ІІІ моторизованого корпусу. Дивізія мала у своєму складі: 36-й танковий полк, 14-ту стрілецьку бригаду (103-й і 108-й стрілецькі полки), 64-й мотоциклетний батальйон, 4-й артилерійський полк, 40-й розвідувальний батальйон, 40-й винищувальний протитанковий дивізіон, 40-й саперний батальйон, 40-й батальйон зв'язку. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 13-й танковій дивізії. Командував дивізією генерал-майор Фрідріх Кюн [36].

XXIX армійський корпус був сформований 20 травня 1940 року у IV військовому окрузі. З червня 1940 року входив до резерву ОКХ; з липня – до складу 9-ї польової армії групи армій «А» (Північна Франція); з березня 1941 року – в 17-ту польову армію групи армій «Б» (генерал-губернаторство); з травня – у 6-ту польову армію. Корпус мав у своєму складі: 298-му, 44-ту, 299-ту піхотні дивізії, а також частини корпусного підпорядкування: 102-ге артилерійське командування, 429-й корпусний батальйон зв'язку, 429-ту корпусну службу постачання, 429-й корпусний кулеметний батальйон. Командував корпусом генерал піхоти Ганс фон Обстфельдер [36].

44-та піхотна дивізія була сформована 1 квітня 1938 року у Відні на базі частин і особового складу австрійської армії. Дивізія мала у своєму складі: 131, 132, 134-й піхотні і 96-й артилерійський полки (131-й і 134-й піхотні полки були переформовані з 3-го і 4-го піхотних полків 2-ї Віденської австрійської дивізії, а 132-й з 6-го піхотного полку 3-ї австрійської дивізії), 44-й розвідувальний батальйон, 44-й винищувальний протитанковий дивізіон, 44-й саперний батальйон, 44-й батальйон зв'язку, 44-й польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 16 859 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 10 691 шт., автоматичних гвинтівок – 3 876 шт., автоматів – 767 шт., станкових кулеметів – 118 шт., ручних кулеметів – 495 шт., піхотних гармат – 26 шт., польових гаубиць – 48 шт., протитанкових гармат – 75 шт., зенітних гармат (20-мм і 37-мм) 12 шт., мінометів (50-мм і 80-мм) – 138 шт., автомобілів – 902 од., тракторів – 62 од., коней – 6 538. Командував дивізією генерал-лейтенант Фрідріх Зіберт [36].

298-ма піхотна дивізія була сформована 6 лютого 1940 року в Нойхаммері. З червня 1940 року – на Заході, з липня 1940 року – у Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 525, 526 і 527-й піхотні та 298-й артилерійський полки, 298-й розвідувальний батальйон, 298-й винищувальний протитанковий дивізіон, 298-й саперний батальйон, 298-й батальйон зв'язку, 298-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 44-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал піхоти Вальтер Гресснер [36].

299-та піхотна дивізія була сформована 2 лютого 1940 року в Ерфурті. З червня 1940 року – у Франції, з вересня 1940 – в Польщі. Дивізія входила до складу XXIX армійського корпусу. Дивізія мала у своєму складі: 528, 529 і 530-й піхотні полки, 299-й артилерійський полк і 299-й розвідувальний (фузилерний батальйон), 299-й винищувальний протитанковий дивізіон, 299-й саперний батальйон, 299-й батальйон зв'язку, 299-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 44-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал артилерії Віллі Мозер [36].

20 червня 1941 року начальник Українського прикордонного округу генерал-майор Хоменко віддав наказ:

«1. До 30 червня 1941 року планових занять з особовим складом не проводити.

2. Вихідних днів особовому складу до 30 червня 1941 року не надавати.

3. Прикордонні наряди у нічний час (з 23.00 до 5.00) висилати у складі двох – трьох чоловік кожний. Усі ручні кулемети використовувати у нічних нарядах, на найбільш важливих напрямках.

4. Термін несення служби нарядів у нічний час – шість годин, у денний – чотири години.

5. Розрахунок особового складу для несення служби проводити таким чином, щоб з 23.00 до 5.00 на кордоні несли службу 100 % людей, за винятком тих, хто повертається з наряду до 23.00 і чатових застави.

6. Контрольну смугу вдень перевіряти кавалеристами у складі двох чоловік кожен наряд, термін служби – вісім–дев'ять годин безперервного руху вліво і вправо по ділянці.

7. Уночі контрольну смугу перевіряти не більше, як через півтори години.

8. Прикордонні наряди розташовувати не ближче 300 м від лінії кордону».

Таким чином, 90-й Володимир-Волинський прикордонний загін перейшов до посиленого варіанта несення служби з охорони державного кордону у смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району.

Наступала тепла літня ніч з 21 на 22 червня 1941 року. Йшли останні приготування до нападу на Радянський Союз. У ту ніч ширина смуги наступу групи армій «Південь» складала 1 350 км. Війська групи армій «Південь» і 4-й повітряний флот нараховували три мільйони солдатів і офіцерів, 6 000 000 транспортних засобів, 750 000 коней, 3 580 танків, 7 184 гармати і 1 830 літаків.

22 червня 1941 року, стрілки годинника показали 3.15. Сотні гармат противника всіх калібрів у цю хвилину відкрили вогонь і випустили тисячі снарядів по розвіданих прикордонних укріпленнях, місцях дислокації радянських військ і транспортних

вузлах. Коли артилерійська підготовка ще не встигла вщухнути, ескадрильї бомбардувальників і винищувачів противника перелетіли через державний кордон. У цей же час бійці окремої роти 800-го полку «Бранденбург», переодягнуті у форму червоноармійців і командирів, захопили неушкодженими автодорожний міст в Устилузі та залізничний у Вигаданці (13 км на південний захід від Устилуг), а передові загони 111 і 57-ї піхотних дивізій після запеклого бою захопили мости в районі населених пунктів Жджари Великі і Сокаль. При обороні мостів через Західний Буг загинули у повному складі бійці і командири прикордонних застав № 4 «Устилуг», № 6 «Вигаданка», № 12 «Ромош» і № 14 «Сокаль» 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону.

Після того, як артилерійський вогонь був перенесений в глибину, вперед пішли сапери і піхота противника. Сапери противника ще затемна зосередили у кущах на своєму березі Західного Бугу штурмові резинові човни і плоти і тепер почали переправу штурмових загонів через прикордонну ріку Західний Буг.

З розв'язанням противником війни командування Київського особливого військового округу ініціювало виконання військами 5, 6, 26 і 12-ї армій плану прикриття державного кордону.

Відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандувача Володимир-Волинський укріплений район з 22 червня 1941 року знаходився у складі діючої армії [88].

БОЙОВІ ДІЇ У СМУЗІ ОБОРОНИ ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ НА НАПРЯМКУ ГРУБЕШІВ – УСТИЛУГ – ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ

Особовий склад 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району, крім гарнізонів довготривалих вогневих споруд, які знаходились на бойовому чергуванні, почали займати споруди на світанку 22 червня 1941 року, під шаленим вогнем артилерії противника.

85-й і 92-й окремі артилерійські дивізіони вийшли у райони вогневих позицій, приготувались до ведення вогню, але здійснювали вогневу підтримку гарнізонів довготривалих вогневих споруд не могли за відсутності наказу на відкриття вогню [6].

На цьому напрямку у смузі забезпечення знаходились: 1-й стрілецький батальйон 16-го стрілецького полку з артилерійською батареєю 212-го гаубичного артилерійського полку 87-ї стрілецької дивізії і прикордонні застави 1-ї прикордонної комендатури 90-го Володимир-Волинського укріпленого району.

На ділянці 1-ї прикордонної комендатури 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону ріку Західний Буг форсували частини 62-ї піхотної дивізії XVII армійського корпусу і 298-ї піхотної дивізії XXIX армійського корпусу. У смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району на ділянках прикордонних застав «Видранка» і «Устилуг» ріку форсували передові загони 298-ї піхотної дивізії.

На ділянці прикордонної застави «Видранка» передові загони противника змогли безперешкодно форсувати ріку на штурмових човнах і, використовуючи вогонь артилерії, атакувати оборонні споруди, обладнані у районі застави.

Поруч з заставою були обладнанні блокгаузи і окопи, а також був побудований одноповерховий, одноамбразурний кулеметний напівкапонір простої конструкції на станковий кулемет «максим» на станку Соколова, з якого добре прострілювався витин Західного Бугу у напрямку Устилугу. Коли противник форсував ріку, молодший політрук Павло Киян подав команду на збір всіх прикордонних нарядів на заставі. До початку атаки противника прикордонники встигли зайняти всі оборонні споруди у районі застави.

На ділянці 4-ї прикордонної застави «Устилуг» знаходились добре обладнані довготривалі та дерев'яно-земляні вогневі споруди, які надійно захищали свої гарнізони від кулеметного і мінометного вогню противника.

Поблизу мосту через Західний Буг була обладнана кулеметна дерев'яно-земляна вогнева споруда та стрілецькі окопи, з'єднані ходами сполучень. Війна застала начальника 4-ї прикордонної застави старшого лейтенанта Чумовицького саме в цій дерев'яно-земляній вогневій споруді.

Передові загони 298-і піхотної дивізії по захопленому автодорожному мосту подолали Західний Буг та почали бої за Устилуг з підрозділами прикриття – 1-м стрілецьким батальйоном 16-го стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії, прикордонниками 1-ї прикордонної комендатури 90-го прикордонного загону та воїнами 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району.

До 8–9 години ранку противник прорвав оборону загонів прикриття в районі Устилуга і вийшов до П'ятиднів і до південно-східної околиці Володимир-Волинського. Гарнізони довготривалих вогневих споруд зі складу 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону продовжували вперто захищати свої споруди, незважаючи на повне оточення противником.

Цікавим є уривок зі щоденника унтер-офіцера німецької армії Ганса Юргена Симона, який брав участь у боях під Володимир-Волинським. Запис від 22 червня 1941 року: «Мета операції цього дня через сильний опір в лісі біля П'ятиднів, де багато ДОТів, не була досягнута. Величезна заграва палала на небі». (Явне перебільшення: на ділянці, про яку пише Симон, було 7 ДОТів). Запис від 23 червня 1941 року: «Лейтенант

Ланг наказує мені піти на спостережний пункт, що знаходиться на радянському ДОТі. Один з моїх товаришів при цьому отримав поранення в живіт. Радянським солдатам, які знаходяться в ДОТі, пропонують здатися, причому перекладачем нам служить один єфрейтор. Відповідь єфрейтора: він падає, убитий кулею із ДОТу. Кидаємо в ДОТ ручні гранати, нічого не можемо зробити, вогнеметів не було. Нарешті, вливають в ДОТ бензин, потім його закидають ручними гранатами».

Дослідження, які проводили в цьому районі, дають можливість зробити припущення, що довготривалі вогневі споруди в цьому районі були зайняті гарнізонами зі складу 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону і, можливо, прикордонниками і червоноармійцями-будівельниками. Оскільки не всі довготривалі вогневі споруди були озброєні, то єдиної системи вогню створено не було, і противник зміг обстрілювати ці споруди, ведучи вогонь по амбразурах не тільки з фронту, але й з тилу – по входах до споруд. Як результат, штурмові групи противника змогли блокувати наші ДВС та послідовно їх знищувати.

Стрілецькі частини 87-ї стрілецької дивізії знаходились у польових таборах, позаду укріпленого району, у районі Когільно (15 км на схід від Володимира-Волинського). Артилерійські полки знаходились у пункті постійної дислокації. Біля шостої-сьомої години ранку частини дивізії були підняті за тривогою та почали висуватися до кордону. Марш постійно стримувався ударами німецької авіації.

Об 11.00–13.00, не дійшовши до кордону 10–15 км, частини 87-ї стрілецької дивізії, яка опинилась на напрямку головного удару гітлерівців, вступили в бій з передовими частинами 6-ї польової армії генерал-фельдмаршала Вальтера фон Рейхенау.

Передовий загін 87-ї стрілецької дивізії підійшов до південної околиці Володимир-Волинська і зав'язав бій з частинами 298-ї піхотної дивізії. Незабаром до міста підійшли головні сили 87-ї стрілецької дивізії. Виходячи із обстановки, командир дивізії генерал-майор Алябушев прийняв рішення, використовуючи вогонь артилерії, контрударом силами 16-го і 96-го стрілецьких полків у напрямку Володимир-Волинський – Устилуг ліквідувати плацдарм німців у районі Устилугу та відновити становище на державному кордоні.

16-й стрілецький полк полковника П. І. Філімонова (без 1-го стрілецького батальйону) при підтримці 178-го артилерійського полку почав наступ з північно-західної околиці Володимир-Волинського з метою оволодіння Устилугом.

96-й стрілецький полк полковника Василенка (без 3-го стрілецького батальйону), при підтримці 212-го гаубично-артилерійського полку, повів наступ з південно-західної околиці Володимир-Волинського з метою вийти до Західного Бугу південніше Устилугу.

Атаку стрілецьких полків підтримували два танкових батальйони 41-ї танкової дивізії, виділених за наказом командувача 5-ї армії генерал-майора М. І. Потапова.

283-й стрілецький полк полковника Дорошенка залишався у резерві командира 87-ї стрілецької дивізії.

Контрудар 16-го і 96-го стрілецьких полків 87-ї стрілецької дивізії, при підтримці танків, почався успішно. Протягом дня 87-ма стрілецька дивізія змогла відтіснити противника на відстань 6–10 км на захід від Володимир-Волинського, деблокувавши оточені гарнізони довготривалих вогневих споруд 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району. Контрнаступ 87-ї стрілецької дивізії був зупинений потужним артилерійським вогнем противника. Втративши кілька танків, стрілецькі полки вимушені були зупинитись і перейти до оборони рубежу на північний схід від П'ятидні, Хотячів, Лисків, Суходоли, ріки Студениці.

Але поки частини 87-ї стрілецької дивізії вели наступ на плацдарм противника в районі Устилугу, обстановка у її смузі оборони неухильно погіршувалась.

По-перше, захоплення неушкодженим автодорожнього мосту через Західний Буг в Устилузі дозволило командуванню ІІІ моторизованого корпусу 6-ї польової армії переправити по ньому головні сили 298-ї піхотної дивізії, а у другій половині дня безперешкодно переправити на радянську територію частини 14-ї танкової дивізії. Коли о 13 годині 22 червня 1941 року у бій вступила 14-та танкова дивізія ІІІ моторизованого корпусу, вона різко змінила баланс сил на користь противника.

По-друге, у решті смуги 87-ї стрілецької дивізії до Литовежа, тобто до стику з 124-ю стрілецькою дивізією, створився розрив більше ніж у 20 км.

На цьому просторі, крім п'яти прикордонних застав 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону, стрілецького батальйону 283-го стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії та гарнізонів Морозовицького і Лішнянського вузлів оборони Володимир-Волинського укріпленого району, радянських військ не було. У цей розрив протягом дня 22 червня 1941 року, долаючи відчайдушний опір гарнізонів ДВС та прикордонників, просувались частини 44-ї австрійської та 299-ї силезьської піхотних дивізій, обходячи відкритий лівий фланг 87-ї стрілецької дивізії. Гарнізони довготривалих вогневих споруд зі складу 145-го і 146-го кулеметно-артилерійських батальйонів укріпленого району при підтримці вогнем 92-го окремого артилерійського дивізіону чинили ворогу відчайдушний опір. Увечері цього дня бої на цій ділянці були охарактеризовані у журналі бойових дій групи армій «Південь» як «локальні невдачі на ділянці 44-ї піхотної дивізії».

За хронометражем часу, проведеним лейтенантом-артилеристом, старшим офіцером 3-ї вогневої батареї 92-го окремого артилерійського дивізіону Володимир-Волинського укріпленого району Василем Петровим, ми можемо прослідкувати буремний ранок і день 22 червня 1941 року: «Прокинувшись,

я не міг зрозуміти, що відбувається. Десь зовсім поруч, за стіною, гриміли вибухи.

Скинувши плаща, який заміняв ковдру, я підбіг до вікна. Видовище, котре відкрилось переді мною, було вражаючим. Поблизу стін монастиря, на дорозі і далі, безперервно клубились сіро-жовті хмари диму з короткими спалахами полум'я.

Війна! Я поглянув на годинника. Стрілки показували: 3 години 02 хвилини.

Масивні дубові двері відкрились самі по собі. Зробивши декілька стрибків вниз сходами я вбіг у спальне приміщення батареї. Частина людей юрмилась біля розбитих вікон, частина сиділа на ліжках, решта бігала по проходах.

– Встати!... Струнко! Товаришу лейтенант, за час мого чергування...– Проценко осікся, розгублено повторив фразу і потім сказав: – Товаришу лейтенант, три хвилини назад німці відкрили вогонь. Черговий по батареї старший сержант Проценко.

– 3-я батарея, бойова тривога! Наряду відкрити ящики з патронами і видати зброю!

Негайно все почало рухатись. Швидко одягаючись, бійці спішать до пірамід, хапають зброю, розбирають ранці і протигази. Проценко почав було перегортати книгу видачі зброї, але потім кинув її на долівку.

– Патрони! – кричить, підбігши до нього Дорошенко.

– Товаришу лейтенант, ключі від ящика у старшини! – промовив Проценко. Скоріше, ніж я встиг дати розпорядження, по залізному ящику заскреготів лом. Саме у цей момент будівля монастиря здригнулась, а у віконний отвір увірвалась хвиля цегляного пилу.

Заступники командирів взводів шикують людей. Стіна знову здригнулась, знову приміщення наповнилось димом. Час – 3 години 06 хвилин.

– 3-я батарея! Повзводно за мною до парку!...

Гримлять розриви. Ми біжимо у темряву. Навкруги свистопляска звуків, які прошивають тіло і мозок.

Ось і парк. Перестрибуючи через воронки, ми пробігаємо повз 1-шу батарею. Над головою – виє. Зліва – вибух снарядів. Снаряди вибухали і праворуч, у парках 85-го окремого артилерійського дивізіону.

Горить тягач. Наш, резервний! Гасити безглуздо. Але у кузові – снаряди! Сержанту Білому вдалось накинути трос і вивезти тягач за межі парку.

– Двигуни!... Зчепити гармати!...

Командири гармат, намагаючись перекричати гуркіт і підбадьорити людей, по-своєму імпровізують команди. Гарматні номери поквапливо підкочують передки.

Навкруги скачуть якісь світлячки, піднімаючи султанчики пилу. «Мабуть, вихлопи труби» – подумав я. У декількох метрах над головою промайнуло крило «Хеншеля». Він розвертається, набираючи висоту. Під ліхтарем кабіни добре видно обличчя пілотів.

– Вогневі взводи, по літаку вогонь!

Сухо тріщать постріли гвинтівок.

Час – 3 години 14 хвилин. Снаряди лягають ближче. Запалала транспортна вантажівка батареї обслуговування. Господарники бігають навколо, намагаючись загасити полум'я.

– Товаришу лейтенант, вогневі взводи до маршу готові! – чути над вухом впевнений голос Проценко.

Стрибаючи у відкриті двері кабіни, я поглянув на годинник: 3 години 17 хвилин.

Час – 3 години 31 хвилина.

Батарея вийшла у район зосередження і зайняла вогневі позиції з метою його оборони» [6].

Ми бачимо як добре навчений і натренований особовий склад 92-го окремого артилерійського дивізіону не піддався паніці, не розгубився під зосередженим вогнем артилерії противника, а зміг вивести матеріальну частину з-під вогню у район зосередження і підготувався до виконання завдань за призначенням.

«О 5 годині 05 хвилин прибув командир батареї лейтенант Величко.

– Товаришу лейтенант!... Противник о третій годині дві хвилини відкрив вогонь по розташуванню наших парків і казарм. Другої інформації не маю. 3-тя батарея займає район очікування, – доповів я командиру батареї. – Матеріальна частина і машини, за винятком резервного тягача, що згорів, не рахуючи дрібних ушкоджень, справні. Втрати – п'ять чоловік: три поранені, два – вбиті. Посильні, відправлені до міста, не повернулись. Вантажівки господарського відділення зі старшиною убули за майном батареї. Боєприпаси – один боєкомплект. Паливо – одна заправка. Стрілецька зброя, хімічне і речове майно – є... Помічник командира взводу управління повідомив, що 1-ша і 2-га батареї знаходяться у районі очікування, в лісі, західніше Зимного...

Час – 5.38. Зійшло сонце. Противник веде методичний вогонь по району наших спустілих парків. По дорозі, яка веде з монастиря на захід і південний-захід, вантажівки вивозять майно.

...6 година 42 хвилини. Прибув лейтенант Величко. Зібравши командирів взводів, він сказав:

– Оголошую ситуацію: сьогодні, після третьої години німці відкрили вогонь по районах розквартирування частин 87-ї стрілецької і 41-ї танкової дивізій, по частинах укріпленого району і наших дивізіонах. Дані про втрати уточнюються, інформація про перехід противником кордону поки відсутня. 92-й окремий артилерійський дивізіон надходить у розпорядження начальника артилерії 87-ї стрілецької дивізії і займає бойові порядки: 3-тя батарея – вогневі позиції на узліссі, в одному кілометрі на південний схід від окремих будинків, в районі хутору Октавіан. Основний напрямок стрільби – 45 – 0. Готовність до відкриття вогню – вісім годин. Дайте вашу карту, – командир батареї наніс вогневі позиції і продовжив: – Спостережний пункт – поблизу Хотячева. Завдання – підготувати вогні по переправах через Західний Буг і по районах західніше... Вважається, що німці відкрили вогонь з метою провокації. Тому треба

бути обережними. Ні у якому разі не допускати поспішних дій... На марші уникати відкритих ділянок. При появі літаків рух зупиняти, якщо дозволяє місцевість – ховатися. В іншому випадку – продовжувати рух на малій швидкості, не здіймаючи куряви. Порядок руху: взвод управління – зі мною, вогневі взводи – окремою колоною. Питання є?

– Як діяти при нападі під час маршу і на вогневих позиціях?

– Дозволяється використовувати лише стрілецьку зброю.

– А танки?

– Я скоро повернусь. Якщо мене не буде – «Вогонь», дідько йому!

– Який порядок поповнення боєприпасами та пальним?

– Скажу пізніше.

– Як наші родини?

– Наскільки мені відомо, вживаються заходи до евакуації.

Командир батареї глянув на годинника і промовив:

– Час – 6.50. Нагадую: готовність до відкриття вогню – 8.00 По місцях!» [6].

У дуже непростій ситуації був керівний склад об'єднань, з'єднань і частин Червоної Армії зранку 22 червня 1941 року. Наказу відкривати вогонь не було, війська зазнавали значних втрат від артилерії і ударів авіації противника, а в пам'яті у кожного командира і політпрацівника ще не зарубцювалась рана репресій 1937 року. Самостійно команду відкрити вогонь спромоглись дати не всі командувачі і командири...

«Почали рух. До вогневої позиції 15 км. По дорозі затримали групу напівдягнутих молодих людей. Документів при собі вони не мають. Відповідають, збиваючись і не зрозуміло. З'ясовується, що вони з робочого батальйону, який будував довготривалі вогневі споруди. На світанку вони у своєму розташуванні потрапили під артилерійський обстріл противника. Намети згоріли, частина робітників загинула, багато поранених, а вцілілі розбіглися хто куди.

Політрук батареї каже:

– Повертайтесь до своїх товаришів. Надайте їм допомогу і заберіть документи. В іншому випадку вас можуть розстріляти [6].

У дуже скрутне становище потрапили інженерні і будівельні частини, котрі споруджували укріплені райони лінії Молотова на новому західному кордоні. Майже не озброєні, потрапивши під потужні бомбові удари авіації і вогонь артилерії, вони розпочали поспіхом відходити від кордону, перегородивши всі дороги. Ніким не керовані, будівельні та інженерні частини відходили у тил військ Південно-Західного фронту, вносячи паніку у ряди військ, які рухались на захід. Необхідно було вжити негайних заходів, щоб зупинити цей некерований потік.

О 7 годині 25 хвилин батарея зайняла район вогневих позицій. Обслуги швидко приводять гармати до бойового положення.

Наші вогневі позиції – на великій лісовій галявині. Попереду стовбурів дерев з'являється зв'язківець. Знявши з плеча котушку, він підключається до лінії і доповідає про готовність зв'язку.

– Товаришу лейтенант. До телефону!

У слухавці чутно голос командира батареї. Після моєї доповіді про готовність Величко сказав: «Противник веде мінометний обстріл берега і району будівництва укріплень. Його піхота готується до форсування Західного Бугу. Зв'язок з підрозділами нашої піхоти поки відсутній. У кілометрі південніше спостережного пункту ведуть бій підрозділи укріпленого району... Декілька груп німців переправились і знаходяться десь у районі спостережного пункту. Лівіше, нижче за течією, противник форсував ріку і блокував деякі опорні пункти... Моє прохання відносно відкриття вогню командир дивізіону відхилив. А цілі є... Але, що зробиш... Артилерії поки заборонено втручатись у цю справу... Наказано виконувати заходи маскування, підготувати вогневі позиції до кругової оборони».

Обслуги проводять маскування, риють ніші для снарядів. Виміряються найменші прицiли. Зайнятий розрахунками, я чую голос телефоніста. Тон його змінився. Дивлячись на мене почервонілими очима, він кричить:

– Вогневі взводи, по місцях!

Надходять команди.

«Стій! Записати: ціль номер 10 – переправа! »

Після цього командир батареї передав зі спостережного пункту дані щодо нерухомого загороджувального вогню (НЗО) і окремих цілях. Але кожен раз передача закінчувалась командою «Стій!»

Час – 8 година 19 хвилин, приїхав старшина зі сніданком. Привіз металеві шоломи.

Телефоніст повідомив про це командиру батареї.

«Сніданок дозволяється біля гармат. Шоломи роздати негайно», розпорядився лейтенант Величко.

Підійшов політрук Шапір. Як і всі на вогневих позиціях, він усвідомлює невизначеність становища. Нас пригнічує бездіяльність. Ще б пак! Південніше і попереду чути гуркотіння бою. На схід зграя за зграєю йдуть бомбардувальники. Усе частіше звучить команда «Повітря!»

Закінчивши огляд гармат і маскування, я повертаюсь до бусолі. Поблизу каптенармус відкрив ящики і почав видавати шоломи.

Перший він приніс мені. Шолом новий, пофарбований у колір хакі. Поруч, у рівчаку, сидить телефоніст. Однією рукою він притискує до вуха трубку, другою намагається одягти шолома, але він, вдаряючись об трубку, падає набік. Телефоніст кричить:

– По місцях! По піхоті!... Ціль № 9!... Правіше 0 – 20!... Батареєю!... Чотири снаряди, біглий!...

Нестерпно повільно повзе секундна стрілка. Командири гармат напружено чекають команду «Вогонь!», готові змахнути прапорцями. Заряджаючі, вклавши у ствол наполовину снаряди, застигли у напівкроці. Навідники прилинули до приборів. Я дивлюсь на телефоніста, але він мовчить. Проходить ще

хвилина. Може, перерваний зв'язок? Ні, по туркотінню у слухавці чутно – лінія справна.

– ...Стій!

Це неможливо! Що там відбулось на пункті спостереження? І я попросив командира батареї до телефону.

«Слухаю», – з невдоволенням відповідає Величко.

– Товаришу лейтенант, – дозвольте уточнити останню команду. «Остання команда «Стій!»

– Ясно.

– Не відволікайте мене. Для запитань користуйтесь послугами телефоніста. Все. – І Величко кидає слухавку.

Я повертаюсь на своє місце.

О 8 годині 30 хвилин вогневим взводам дозволено було зробити перерву. Підійшов заступник командира батареї з політичної частини і питає:

– Товаришу лейтенант, що там передають?

– Нічого нового, товаришу політрук. Командир батареї невдоволений тим, що я відволікаю його запитаннями...

– Так.., По-моєму, почалася війна. Дивіться, – і він вказав на зграю бомбардувальників, які пікірували у напрямку Володимира-Волинського.

У цей час телефоніст передає:

– Батарея, відбій!

– Як, не зробивши жодного пострілу? – здивувався політрук. – Можливо, він щось наплутав? Товаришу лейтенант, запросіть командира батареї.

– Я тільки що отримав зауваження...

– Ні, ні. Викличте його.

Я повернувся до телефону:

– Товаришу лейтенант, я отримав команду «Відбій»?

– Так, відбій. Вогневі взводи виводьте на дорогу, яка йде на Володимир-Волинський. Чекайте на мене. Нагадую про заходи маскування і охорони. Все!

Політрук, який чув цю розмову, приречено змахнув рукою і відійшов до солдата, який збирав бусоль.

Через десять хвилин вогневі взводи рушили. Машина командира батареї стояла біля перехрестя доріг. Величко сказав:

– Нічого нового. Німецька важка артилерія обстрілює ДОТи. Південніше противник форсував Західний Буг. Деякі опорні пункти поблизу Млинська і Поромова оточені. У районі Млинська – танки. Наша піхота ще не підійшла. Артилерії заборонено відкривати вогонь... Міняємо позиції. Ось район, – і він окреслив коло на мапі у трьох кілометрах північніше. – Основний напрямок – 41.0. Мій спостережний пункт – ось. А зараз – марш! Спостерігайте за повітрям. Готовність до відкриття вогню – дев'ять годин тридцять хвилин.

Летить коректувальник. Колона зупиняється. Зробивши кілька заходів, літак знизився до 100 м і зник за пагорбом.

Далі йшли без зупинок і вогневі позиції зайняли своєчасно.

Почали надходити команди. Кожен раз перед тим, як подати команду «Вогонь!», телефоніст робив паузу, після якої незмінно лунало «Стій!»

9 година 55 хвилин. З'явився коректувальник, а через декілька хвилин позаду, над лісом, вибухнув перший бризантний снаряд. От уже десять хвилин противник веде вогонь. Снаряди лягають за півкілометра від нас.

Час – 10 година 15 хвилин. Вогневі взводи застигли в очікуванні команди «Вогонь!». Цього разу пауза затягнулась довше, але закінчилась тим же – «Стій!»

«Відбій! Вогневі взводи витягнути у колону, поставити маскування і очікувати командира батареї», – передав зі спостережного пункту телефоніст.

Лейтенант Величко, зійшовши з машини, розповів про противника. Він вже досяг району південніше Млинська... Танки... У проміжках між вузлами оборони – біля Млинська і Поромова – німецька піхота теж форсувала ріку. Ворожим гарматам вогнем з відкритих вогневих позицій вдалось зруйнувати частину ДОТів, але гарнізони решти продовжують оборонятись. Численні спроби противника форсувати річку на захід від Хотячова були відбиті вогнем ДОТів, незважаючи на те, що німці застосовували димові снаряди, і їх гармати безперешкодно ведуть вогонь з відкритих вогневих позицій по ДОТах в опорних пунктах в районі Хотячева.

– Маючи на увазі те, що напад противника носить, ймовірно, обмежений характер, наша артилерія відводиться на рубіж на схід від Володимира-Волинського, – сказав на закінчення командир батареї. – Наш дивізіон повинен зосередитись у лісі, на південний схід від міста, і чекати розпоряджень. Порядок руху: взвод управління – вогневі взводи – відділення старшини. Колону поведу я... Все. По місцях!

До району зосередження близько 20 кілометрів.

Сильно палить сонце. Чорні «Юнкерси» зграєю тягнуться на схід.

Знову летить коректувальник, але батарея продовжує рух. Колона вийшла до просіки. Навкруги поламані гілляки, розщеплені стовбури буків. Тут же лежать трупи коней, перекинуті брички і у різних місцях – біля десятка вбитих піхотинців.

Командир батареї зупинив машини. Величко, Шапір і я направились у гущавину лісу. Біля бричок стогнуть поранені, бігають санітари.

– Ідіть звідси, наліт може повторитись, – попередив Величко фельдшера.

Не встигли ми від'їхати, як праворуч загриміли вибухи. Над деревами піднявся дим.

Колона йде на схід. Зліва – знайомі місця: наші навчальні позиції, опустілі парки, за ними – монастир. Дах зруйнований, стирчать оголені стропила, на стінах – сліди прямих влучень.

Батарея йшла на максимальній швидкості і через деякий час прилаштувалась до хвоста колони нашого дивізіону.

До мосту на ріці Луга сходилось декілька польових доріг. Назустріч рухались інші колони.

Недалеко від дороги у похідному положенні стояло кілька батарей 37-мм зенітних гармат, а далі відпочивала піхота. Вона підійшла сюди зі сторони міста.

– Направо, злізай! Привал!

Чверть години по тому прозвучала команда: «По місцях!». Колона рушила далі. У цей час південно-західну околицю міста почали бомбити «Юнкерси». Зенітні батареї, які стояли біля мосту, відкрили вогонь і підпалили два літаки. Один з них впав за будинками, другий врізався у болото неподалік мосту.

Обминувши південну околицю Володимира-Волинського, наша колона зупинилась на узліссі. Тільки-но ми зійшли з машин, як прозвучало:

– Командири взводів і батарей, у голову колони!

Командний і начальницький склад вишикувався. Майор Фарафанов вийшов на середину фронту і сказав:

– Підступно порушивши пакт про ненапад, німецькі війська розпочали бойові дії. Сьогодні на світанку масовані вогневі нальоти противника були нанесені по частинах укріпленого району, 87-ї стрілецької, 41-ї танкової дивізій, по частинах підсилення, а також частинах забезпечення, які дислокуються у смузі від державного кордону до Володимира-Волинського... Одночасно були виведені з ладу лінії дротяного зв'язку між штабами. Наш дивізіон поступає у розпорядження начальника артилерії 87-ї стрілецької дивізії. Частини дивізії у даний час висуваються у вихідні райони. Наші війська отримали наказ атакувати агресора і відкинути його за державний кордон. Ми повинні першими нанести по віроломному противнику удар у відповідь і тим самим продемонструвати могутність радянської артилерії!...

У відповідь на здравицю на честь Батьківщини, Комуністичної партії і Радянського уряду ми тричі кричимо «ура!». Відчуття пригнічення, яке давило на нас весь цей час, розвіялось.

Через кілька хвилин колона, одягнута у свіжу зелень, вирушила на захід. І так, – сумнівів більше не існує – почалась війна.

Над лугом з'явився коректувальник і, здійснивши два кола, пішов на зниження. Підрозділи піхоти, які рухались у західному напрямку, відкрили по літаку дружну стрільбу. «Хеншель» зробив крутий розворот і по вертикалі поповз догори.

Услід за ним з'явились «Юнкерси». Одна з груп повернула до дороги. Ведучий, мигнувши хрестами, пішов до землі. Гуркотять зенітки, виють сирени «Юнкерсів», вибухають бомби.

Рух не припиняється. Я сидів у кабіні і не відчував небезпеки. Здавалось не можливим те, що бомба може влучити у мою машину. Тіні «Юнкерсів» проносились над землею, ревли їх двигуни, але жодна наша машина не зупинилась.

На роздоріжжі командир батареї повернув до лісу. На узліссі колона зупинилась.

– Район вогневих позицій – ліс за кілометр на південний захід від окремих будинків хутору Октавіан, – почав Величко, вказуючи на мапі. – Той самий район, в якому ви були зранку... Основний напрямок – 47 – 0. Негайно вишліть вогневий роз'їзд. Старший – Гаранін. Я прямую на спостережний пункт. Вимагаю від вогневих взводів порядку і визначеного темпу... Піхота чекає нашого слова. Готовність до відкриття вогню – 11.55.

Величко сховав мапу в планшетку, стрибнув на підніжку, і машина рвонула з місця.

Поблизу моєї машини зібрались командири гармат. Під час бомбардування колони при виході з міста в обслузі 3-ї – один чоловік загинув, у тягача пробиті паливні баки. В обслузі 1-ї – одна людина поранена.

Після огляду машин і гармат я повернувся в кабіну. Вогневі взводи розпочали рух. Через кілька хвилин ми вийшли у район вогневих позицій, де колону зустрів вогневий роз'їзд.

Я направився до бусолі, командири почали розводити гармати по місцях.

– До бою!... Тягачі – в укриття!

– 1-ша головна!... Головному – 41–50. Наводити у бусоль!

– 1-ша готова!

– Відмітитись по точці наведення, що праворуч позаду фронту батареї, – стовбур сухого дерева.

– Відмітка 1-ї по головній – 29–50!

– Вейєр!..

Вогневі взводи готові до відкриття вогню. Доповідь про це завжди чекають на спостережному пункті. Але зараз ще зв'язок зі спостережним пунктом відсутній. Але ось прибули телефоністи. Отримавши вказівки, вони негайно обладнали робоче місце і через дві хвилини включились у мережу.

– «Вимпел», як чуєте? Прошу доповісти 0 – 2 – зв'язок готовий, – промовив телефоніст і, повернувшись до мене, доповів: – Товариш лейтенант, зв'язок з спостережним пунктом встановлений.

– Телефоніст! Доповісти: вогневі взводи до відкриття вогню готові!

Але у цей час телефоніст кричить:

– Вогневі взводи, по місцях! Приготуватись до прийому команд!

– По піхоті!... Осколочно-фугасною гранатою!... Вибухник – РГМ – 1 осколочний!... Заряд – другий!... Основний напрямок – правіше 1.00!... Рівень 30 – 0. Приціл – 180!... Батареєю... один снаряд!... Вогонь!

Навідники, які швидко крутили маховики механізмів, вже справились з завданням. У руках у заряджаючих блищать снаряди, які вони миттєво досилають, гуркотять затвори. Все готово!

– Перша!

Командир гармати тієї ж секунди різко опускає руку з прапорцем і кричить:

– Гармата!

Потім:

– Друга!

– Гармата!

– Третя!

– Гармата!

– Четверта!

– Гармата!

Чотири потужних удари здвигають повітря. Затухаючу хвилю пострілів випереджає шелестіння злітаючих снарядів.

Правіше – 0 – 20!... Приціл – 196!... Батареєю... чотири снаряди!

З тріском летить убік ущільнення, блищать жовтизною гільзи, які передають гарматні номери.

– Вогонь!

Над вирубкою і лісом гримлять чотири гарматних залпи.

– Телефоніст. Доповісти на спостережний пункт: черга!

– Вогонь!

Знову повторюються залпи.

– Стій! Батареєю!... Один снаряд – Вогонь!

– Приціл... менше – 4-а! Вогонь!

– Стій!... По переправі!... Основний напрямок... Правіше 2 – 00. Батареєю один снаряд – вогонь!

Стрілки годинника показують – 14.20. Батарея безперервно веде вогонь. Витрачено 600 снарядів. У задульних секторах трава вигоріла зовсім. Земля, зрушена ударною хвилею, висить у повітрі густим сірим пилом. Підсошникові борозни перетворились у глибокі рови, які півколом оперізують гармату. Тільки чудом уцілілі мати утримують колеса, в іншому випадку гармата провалилась би крізь землю.

Тричі на вогневих позиціях взвод боєпостачання розвантажував машини. Зараз боєприпаси закінчуються. Телефоніст кілька разів робив спробу доповісти про це командиру батареї, але потік команд не зупинявся ні на хвилину.

Задуха. Ні одного пориву вітру. Біля розпечених гармат жарко, як біля мартенівських печей. Люди, вибиваючись з сил, продовжують роботу. Снаряди вже підносять водії, хіміки, санінструктори, писарі, артилерійські майстри – всі, хто безпосередньо не задіяний до ведення вогню. Особливо дістається заряджаючим: через їх руки протягом кожних 15–20 хвилин проходить близько тонни вантажу.

Було 16.30, коли телефоніст передав:

– Батарея, стій! Зосереджений вогонь – 100! Осколково-фугасною гранатою!... Бусоль – 29 – 00. Приціл – 210!.. Про готовність доповісти!

Напрямок стрільби міняється на 15 – 00. Необхідно не тільки перешикувати фронт батареї, а й після цього виконати всі заходи, які виконуються при зайнятті нових вогневих позицій.

Телефоніст передав на спостережний пункт про готовність, і 3-тя батарея разом з двома іншими, позиції яких знаходяться поруч у лісі, протягом десяти хвилин веде вогонь по району зосередженого вогню. Наші снаряди рвуться якщо не у своїх тилах, то в пунктах, які знаходяться у глибині нашої території. Викроївши хвилинку, я з допомогою мапи і кутомірного кола визначив цей район: він знаходився десь на південний захід від Володимир-Волинського» [6].

Артилеристи 92-го окремого артилерійського дивізіону вели загороджувальний вогонь по частинах 299-ї піхотної дивізії, яким при підтримці танків удалось подолати ріку Західний Буг по залізничному мосту в районі хутору Ромош та які робили спробу прорватись на стику між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами. Підтвердження цьому ми побачимо нижче, коли мова буде йти про бойові дії довготривалих вогневих споруд «Грізний» і «Кулик» 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, розташовані в районі населеного пункту Лішня.

«Час – 17.10.

– Батарея, стій!... Ціль № 10!... Чотири снаряди... біглий...вогонь!

Знову фронт батареї перебудовується. І вогонь продовжується у попередньому темпі.

У перші свої рейси взвод бойового постачання завантажував порожні вантажівки стріляними гільзами. Зараз же їх тільки відкидають – якомога далі від гармат. Возитись з гільзами немає часу.

– Товаришу лейтенант, взвод боєпостачання підвіз снаряди – двісті п'ятдесят пострілів. Куди розвантажуватись?

Час 18.10. Минуло всього три хвилини після батарейної черги.

– По місцях!

– По піхоті!... Ціль № 8!... Правіше – 00 – 40!... Приціл – 168! ... Батареєю... Один снаряд!...Вогонь!» [6].

Як ми бачимо, напруженість бойової роботи артилеристів була максимальна. Але досить-таки швидко обидва артилерійські дивізіони Володимир-Волинського укріпленого району залишились без боєприпасів, та й пальне у тракторах закінчувалося. Командування 85-го і 92-го окремих артилерійських дивізіонів вивело з ладу свою матеріальну частину і віддало розпорядження підлеглому особовому складу на відступ.

На вечір 22 червня 1941 року обстановка у смузі оборони 87-ї стрілецької дивізії значно ускладнилась: у її тилу був висаджений парашутний десант противника, а 299-та піхотна дивізія до 17 години вийшла на рубіж Яневичів, а її передові і розвідувальні загони проникли до району Хмельова, Микуличі, Бискуничі.

Зранку 23 червня 1941 року частини 298-ї піхотної дивізії ХХІХ армійського корпусу після потужної артилерійської підготовки нанесли удар уздовж шосе Устилуг – Володимир-Волинський по обороні 16-го стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії. Підрозділи полку, зазнавши значних втрат від вогню артилерії, не витримали сильного натиску противника і почали відхід у напрямку Війниці. Підрозділи 19-го окремого кулеметно-артилерійского батальйону Володимир-Волинського укріпленого району удруге опинились у повному оточенні. Введена противником у бій на цьому напрямку 14-та танкова дивізія ІІІ моторизованого корпусу і головні сили 298-ї піхотної дивізії до 16 годин оволоділи містом Володимир-Волинським. Наприкінці дня частини 14-ї танкової дивізії прорвались у район на північний захід від Війниці, а 298-ма піхотна дивізія передовими загонами вийшла до містечка Верби (10 км на північ від Володимир-Волинського).

У цей час командування 87-ї стрілецької дивізії робило спроби силами 96-го і 283-го стрілецьких полків пробитись до державного кордону, продовжуючи виконувати визначене завдання. 96-й стрілецький полк при підтримці двох танкових батальйонів 41-ї танкової дивізії перейшов у наступ і до 14 години оволодів південно-східною частиною Устилугу. Підрозділи 283-го стрілецького полку до 15 годин оволоділи рубежем Острів, Янів.

При контрударі наших частин 23-го червня 1941 року, коли 96-й стрілецький полк 87-ї стрілецької дивізії відбив у противника Устилуг, велику допомогу нашим атакуючим надав вогонь довготривалих вогневих споруд 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району.

Противник завдав по атакуючих стрілецьких полках сильних авіаційних ударів і наніс потужне артилерійське ураження, після яких з трьох сторін атакував бойові порядки 87-ї стрілецької дивізії. Зазнавши значних втрат у особовому складі і техніці, частини дивізії розпочали відходити від кордону окремими групами. 212-й гаубичний артилерійський полк 87-ї стрілецької дивізії з двома танковими батальйонами 41-ї танкової дивізії відійшли у район Туропина, де перейшли до оборони по рубежу ріки Тур'я, прикривши ковельський напрямок.

Командир 87-ї стрілецької дивізії генерал-майор Алябушев, за відсутністю зв'язку з командуванням 27-го стрілецького корпусу і 5-ї армії, самостійно прийняв рішення з настанням темряви почати відхід на рубіж ріки Луги, на з'єднання з головними силами 5-ї армії.

Уночі 24 червня 1941 року рештки 96-го, 283-го стрілецьких полків і 197-го легкого артилерійського полку розпочали відхід на рубіж Зимне, Селець.

Але противник випередив радянські частини з виходом на цей рубіж. 44-та піхотна дивізія XXIX армійського корпусу частиною своїх сил блокувала рештки 87-ї стрілецької дивізії у районі Селець, а головними силами вийшла на рубіж Микуличів, Бискунечі-Руських, тим самим повністю замкнувши кільце оточення.

Командування 5-ї армії доповідало у штаб Південно-Західного фронту: «Два стрілецькі полки 87-ї стрілецької дивізії б'ються в оточенні в районі Устилугу разом з частинами Володимир-Волинського укріпленого району. При проведенні контрудару наших частин 23 червня 1941 року, коли 96-й стрілецький полк цієї дивізії відбив у противника Устилуг, неоціному допомогу нашим атакуючим військам надав вогонь довготривалих вогневих споруд 19-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району» [107].

Гарнізони багатьох довготривалих вогневих споруд на цій ділянці билися від декількох діб до двох тижнів. Одна з славних і трагічних історій – героїчна оборона ДОТу «Ковель», самовідданість і стійкість його гарнізону на чолі з командиром – лейтенантом С. Г. Гуденком. Лише на третю добу війни припинили вогонь з цього ДОТу. Воїни загинули разом зі своїм командиром, красивим і плечистим русявим хлопцем, який прибув до Тростянки за рік до війни. Він мав звання Героя Радянського Союзу за подвиги в боях на Хасані. Житель села Тростянка Г. І. Войтечук розповів, що в довготривалій вогневій споруді лейтенанта Гуденка при розкопках було виявлено останки шістьох солдатів. Один боєць з його гарнізону зміг по-пластунськи відповзти до лісу, сховатися в чагарниках, а потім, коли його було виявлено, він заліз на один з ДОТів і кинув у ворожих солдатів зв'язку гранат. Шестеро гітлерівців було вбито. І останнє, що розповіли жителі села Тростянка: ворожий командир, за визначенням жителів – майор, коли витягли останки загиблих з довготривалої вогневої споруди, зняв Зірку Героя з гімнастерки лейтенанта Гуденка і наказав поховати радянського офіцера з військовою почестю, що і було зроблено.

Героїчно билися на цій ділянці захисники ДОТу «Житомир», а також група бійців на чолі з молодшим лейтенантом І. П. Корнієнком та командиром роти лейтенантом Ємцем. Останні вели бій кілька діб у недобудованій довготривалій вогневій споруді.

Деякі довготривалі вогневі споруди Володимир-Волинського укріпленого району, які були побудовані в районі прикордонних застав, героїчно обороняли прикордонники. Так, сім діб вів бій із ворогом гарнізон довготривалої вогневої споруди, яким командував помічник начальника 4-ї прикордонної застави молодший лейтенант А. З. Лівенцов. Вогнем станкових кулеметів довготривала вогнева споруда не давала можливості противнику використовувати захоплений ним міст через Західний Буг. Самовіддано керував боєм гарнізону довготривалої вогневої споруди молодший лейтенант Лівенцов. Гарнізон відбивав численні атаки противника, нерідко проводячи вдалі вилазки і знищуючи штурмові групи ворога. Не знищивши гарнізон споруди артилерійським вогнем, фашисти пішли на хитрість. Вони перестали вести вогонь по оточеній довготривалій вогневій споруді. Наступила повна тиша. Раптом поблизу пошматованого ДОТу з'явився командир Червоної Армії та відрекомендувався представником командування, яке доручило йому вивести прикордонників з оточення. Змучені голодом, поранені бійці полегшено зітхнули. Але не встиг героїчний гарнізон покинути довготривалу вогневу споруду, як був оточений і полонений противником. Переодягнутий «командир» заманив прикордонників у пастку. За свідченням очевидців, пораненого молодшого лейтенанта Лівенцова гітлерівці відокремили від інших бранців та замордували. Поховано його у братській могилі в містечку Устилуг [107].

На кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду, яку героїчно обороняв гарнізон лейтенанта Зіброва, фашисти кинули сотні бронебійних снарядів. Лейтенант і його бійці оглухли від безперервних вибухів. Майже всі були поранені осколками, що відлітали від стін. Ядучий дим наповнив приміщення ДОТу, воїни задихалися, але як тільки німці піднімалися в атаку, фортеця знову оживала вогнем. Відважний гарнізон продовжував бій протягом цілого тижня, поки не був підірваний і не загинув під уламками своєї довготривалої вогневої споруди.

БОЙОВІ ДІЇ У СМУЗІ ОБОРОНИ ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ НА НАПРЯМКУ ЗАМОСЦЬ – МОРОЗОВИЧІ – ЛУЦЬК

На цьому напрямку у смузі забезпечення Володимир-Волинського укріпленого району знаходились: 3-й стрілецький батальйон 96-го стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії і прикордонні застави 2-ї прикордонної комендатури 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону.

На ділянці Вигаданка, Цуцнів ріку Західний Буг форсували частини 44-ї піхотної дивізії XXIX армійського корпусу. Захоплення неушкодженим залізничного мосту через Західний Буг дозволило частинам 44-ї піхотної дивізії переправити головні сили дивізії на радянську територію й організовано вести бойові дії з прориву смуги оборони Володимир-Волинського укріпленого району.

На ділянці Кшечева, Литовеж 299-та піхотна дивізія XXIX армійського корпусу у взаємодії з 111-ю піхотною дивізією LV армійського корпусу після потужної артилерійської підготовки форсувала ріку Західний Буг та розпочала бойові дії в передпіллі Володимир-Волинського укріпленого району. Скориставшись відсутністю військ польового заповнення, противник штурмовими загонами почав блокувати довготривалі вогневі споруди укріпленого району.

Запеклі бої точилися на рубежі Литовеж, Грибовиця, Лішня, де билися воїни 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону укріпленого району. За спогадами учасника тих боїв старшого лейтенанта І. Д. Єткала, бойові дії гарнізонів довготривалих вогневих споруд велися під керівництвом командира 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону капітана Бурого, який уміло керував своїми підлеглими та миттєво реагував на всі зміни в обстановці. У цих запеклих боях особливо відзначилися гарнізони довготривалих вогневих споруд «Кулик», «Грозний», «Безіменний». Разом з гарнізонами 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону на цих позиціях тримав оборону другий стрілецький батальйон 283-й стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії. Комендант ДОТу «Кулик» молодший лейтенант Копачов відважно вивів воїнів в першу контратаку, коли штурмова група противника змогла вийти на дах їхньої довготривалої вогневої споруди. У цій контратаці відважний офіцер був поранений, але продовжував керувати гарнізоном ДОТу. На третій день бою він помер від ран. Командира змінив сержант Іван Головаш. П'ять діб боролися з противником в довготривалій вогневій споруді молодший сержант Бега, червоноармійці Журавльов, Мокулевич, Сидорчук, Курлаєв. Багато хто з них загинув, останні захисники довготривалої вогневої споруди трималися більше десяти діб. Разом з гарнізоном ДОТу «Кулик» відважно бився стрілецький взвод п'ятої стрілецької роти другого стрілецького батальйону 283-го стрілецького полку, яким командував молодший лейтенант Санько. Поруч вели напружений бій бійці артилерійського напівкапоніра «Грізний» на чолі з комендантом лейтенантом Іноземцевим. Гинули люди. Убитих ховали поруч із довготривалими вогневими спорудами. Неодноразово штурмові групи противника проводили спроби блокувати ці дві довготривалі вогневі споруди, але всі їх спроби відбивали вогнем із стрілецької зброї зі своїх окопів піхотинці молодшого лейтенанта Санька. Гітлерівці обстрілювали довготривалі споруди й опорний пункт піхотинців димовими снарядами, били по амбразурах споруд прямою наводкою, навіть намагалися наблизитися до наших позицій у радянській військовій формі. Але всі хитрощі ворога були розгадані і атаки зірвано. Коли штурмовій групі противника все ж вдалося блокувати довготривалу споруду «Грізний» і піднятися на його дах, комендант лейтенант Іноземцев підірвав боєзапаси, знищивши артилерійський напівкапонір та противника. Заступник лейтенанта Іноземцева лейтенант Боровик до своєї загибелі вміло керував вогнем двох 76-мм казематних гармат Л-17 артилерійського напівкапоніра, що не дозволило фашистам використовувати побудований ними аеродром між селами Грибовиця і Нова Лішня.

У цьому плані дуже великий інтерес викликає стаття «Стояли на смерть», автором якої є гвардії старший лейтенант запасу І. Д. Еткало. Судячи зі статті, гарнізони ДОТів 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району, які знаходились на ділянці прориву 6-ї польової армії групи армій «Південь», у повній ізоляції вели бойові дії майже два тижні. Приведемо статтю без скорочень.

«Та-та-та... – Гуркотять, захлинаються кулемети. – Бах-бах! – Глухо здригаються дві спарені тридюймівки, випльовуючи з амбразур по атакуючих німцях важкі снаряди. У казематах «Грізного» половина його захисників поранена. Є й убиті. По напільній стіні, намагаючись влучити в амбразури, ось вже котрий день прямою наводкою б'ють німецькі гармати. Від вибухів снарядів у голові безперервний гул і дзвін. Багато бійців оглухли і насилу сприймають команди. Деякі снаряди вибухають у самих амбразурах, і тоді осколки від них залітають всередину і знаходять собі жертви.

Через кожних півтори-дві години в атаку піднімаються ланцюги солдатів 177-го піхотного полку 299-ї гренадерської дивізії німців і намагаються оволодіти нарешті ДОТами «Грізний» і «Кулик» Володимир-Волинського укріпленого району. Але їх гарнізони героїчно чинять опір, прикриваючи своїм вогнем ділянку Литовеж, Грибовиця, Лішня.

Підходила до кінця вже п'ята доба з тих пір, як частини 27-го стрілецького корпусу відійшли на новий рубіж оборони.

У гарнізонах ДОТів – бійці 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Гарнізон «Ку-

лик» очолює Іван Головаш, на третій день війни він замінив померлого від ран молодшого лейтенанта Копачова. З ним залишилися в живих молодший сержант Беган і червоноармійці Журавльов, Мокулевич, Сидорчук, Курлаєв. Інші захисники «Кулика» загинули.

Захисниками «Грізного» командує лейтенант Іноземцев, його заступник лейтенант Боровик, поки був живий, віртуозно керував вогнем спарених гармат ДОТу. Вогонь гармат встигав відбивати атаки на ДОТи і в той же час не давав нормально функціонувати польовому аеродрому, побудованому німцями між селами Грибовиця і Нова Лішня.

З 35 бійців не поранені тільки сім. Вони-то і несуть на собі весь тягар майже безперервного бою. Лейтенант Іноземцев попеременно то спостерігає в перископ за полем бою, то сам веде вогонь зі станкового кулемета, що має сектор обстрілу в 270 градусів і дозволяє своїм вогнем прикривати розташований трохи позаду «Кулик».

Амбразури «Кулика» дуже розбиті і звідти вогонь ведеться час від часу, і лише з ручних кулеметів. Стаціонарні кулеметні установки ще з позавчорашнього запеклого бою виведені з ладу.

У той день кулеметними чергами було скошено чимало ворожих солдатів. Вони і зараз чорніють темними горбками серед жовтіючих стебел пшениці. У їх нерухомості щось протиприродне, щось викликає інстинктивний протест у серці лейтенанта Іноземцева. Це протест молодості проти всюди пануючої смерті.

Десять днів уже простує вона, смерть, і збирає багату здобич, вдержись в межі нашої Батьківщини, свободу якої, даючи присягу, Іноземцев обіцяв захищати до останньої краплини крові. І хоча багато вбитих незваних прибульців лежить навколо, лейтенант ніяк не може забути першу свою жертву, першу здобич смерті, на довгих напівзігнутих ногах, яка перекинулась навзнак, скошена його пострілом у ранкові години першого дня війни.

У рідкісні хвилини затишшя, коли на деякий час удається стулити очі, падаюча фігура вбитого ним німця не дає Іноземцеву забутися в рятівному сні. І лейтенант ще і ще раз перебирає в пам'яті жахливі події минулих днів і зупиняється на останньому мирному, передвоєнному дні, коли він після обіду скупався в озері, а потім лежав, відпочиваючи, на лузі, на сіні, яке підсихало. Зверху воно було сухе, з пряним, трохи дурманним смаком, а знизу — зелене, сире ... як скосили, так і не перевертали. Тоді, лежачи на сіні, він згадував, як командир їхнього 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону капітан Бурий вишукував перед самим обідом вогневі взводи — гарнізони «Грізного», «Кулика» і «Безіменного». Він оголосив роз'яснення коменданта укріпленого району щодо чуток про війну, а також довів розпорядок дня на завтра, неділю. У ту останню передвоєнну ніч офіцери з ДОТів відпочивали на своїх приватних квартирах у селах Нова Лішня і Пишковичі. Лейтенант Іноземцев теж ночував у селі, подивившись перед цим в штабі батальйону фільм «Веселі хлопці».

Міцний світанковий сон його був перерваний якимось незрозумілим гуркотом. Прокинувшись, він спочатку не міг навіть збагнути, що відбувається. Стіни і стеля старенької хати ходили ходором. А на вулиці, в садах і городах з виттям і тріском рвалися снаряди. За вікном, у передранкових сутінках безперервно виникали стовпчики полум'я. Стіна диму і здибленого пилу закривала все навколо.

«Це ж війна!...» — Подумав він тоді, глянувши на розмірено цокаючий годинник. Стрілки показували п'ять хвилин на п'яту.

Абсолютно автоматично, без найменшої затримки він надів обмундирування і вискочив на вулицю, назустріч вогненним вибухам. Як вдалося йому здолати кілометрову відстань до штабу, він зовсім не пам'ятає. У дворі штабу побачив, як черговий, молодший лейтенант Іспірян і начальник штабу лейтенант Бєлобородов разом з бійцями відкривали склади зі зброєю та боєприпасами.

Витираючи піт, який рясно котився по блідому обличчю, лейтенант Бєлобородов, заїкаючись від хвилювання, сказав тоді йому: «— Поспішай до «Грізного». Противник перейшов кордон на багатьох ділянках ... За бойовим розкладом КП батальйону в ДОТі «Райдужному». Вогонь відкривайте негайно. Пам'ятайте, під вашим прикриттям повинні зайняти оборону полки 87-ї стрілецької дивізії».

Іноземцев не знав ще тоді, що це були останні слова начальника штабу батальйону. Через кілька хвилин лейтенант Бєлобородов та бійці Харченко та Юсупов, які з ним знаходились, були вбиті осколками снаряду.

Від штабу батальйону до своїх ДОТів Іноземцев дістався хвилин за п'ятнадцять. Гармати «Грізного» били по противнику, що наводив понтонну переправу через Західний Буг. Лейтенант Боровик з видимим полегшенням передав йому командування гарнізоном «Грізного».

У траншеї, що з'єднує «Грізний» з «Куликом», бійці взводу молодшого лейтенанта Федора Санька спішно поглиблювали рови для розміщення боєприпасів. Сержант Комарчук з відділенням боєпостачання в найнижчому поверсі підземних казематів готував снаряди до бою, видаляючи з них надлишок заводського мастила.

О дванадцятій годині ДОТи вперше відбивали серйозну атаку танків, які супроводжували ланцюги піхоти.

Просувалися танки, не кваплячись, ліниво, здавалося, вони готові ось-ось зупинитися. І тільки шлейфи диму по їхньому сліду, що зносились вітром у бік, вказували на те, що рух триває. У люках башт з короткими стволами гармат, висунувшись по пояс, наче демонструючи еталон безпечності, стирчали фігури танкістів. За танками, спокійним кроком, розсипавшись у ланцюг, ішли у ріст піхотинці в незграбних касках. У самому хвості наступаючих, у супроводі мотоциклів, повільно рухалися три приземкуваті легкові автомобілі.

Як тільки головні машини минули орієнтир № 6, гармати «Грізного» відкрили по них прицільний вогонь. Фігури танкістів зникли в люках башт, танки збільшили швидкість і відкрили вогонь. Перед «Грізним» почали вибухати снаряди. Зловіще завили осколки.

Ось до гарматних пострілів приєдналися та злагоджено озвалися станкові кулемети ДОТів «Кулика» і «Безіменного». Довгими чергами вони вели вогонь по ворожій піхоті, яка продовжувала рухатись вперед. Раптово у танку, що йшов за головним, під баштою спалахнуло яскраво-синє полум'я. Танк зупинився, і з нього вгору викинувся стовп диму. Одному попало! Основна група танків, димлячи вихлопними газами, ще більше збільшила швидкість і посилила вогонь.

Але ось перед танками виростає цілий ряд стовпів диму та полум'я. Могутні вибухи стрясають повітря. Через хвилину знову з'являється стіна вибухів. Головний танк спалахує полум'ям і за мить зникає, розлітаючись на частини. Це відкрив вогонь з 152-мм гармат 92-й окремий важкий артилерійський дивізіон укріпленого району. Незабаром все поле пшениці, разом з атакуючими танками і піхотою противника, зникає за густою пеленою.

Розкриваються важкі сталеві вхідні двері ДОТу «Кулик», і з нього вибігає з ручним кулеметом Дегтярьова в руках молодший лейтенант Копачов. Він біжить по траншеї і щось кричить, а потім разом зі взводом молодшого лейтенанта Санька, що зайняв оборону в траншеї, вистрибує на бруствер і з криком «ура!» кидається назустріч атакуючій піхоті противника. Зліва з'являється щільний ланцюг червоноармійців, то біжать в атаку з довгими гвинтівками наперевіс. У суцільній завісі пилу і диму з'являються просвіти. У них добре видно палаючі танки і відступаючих назад до села Литовеж фашистів. За ними невідривно йдуть атакуючі ланцюги червоноармійців. Це підійшли, нарешті, підрозділи 283-го стрілецького полку 87-ї стрілецької дивізії, які успішно відбили німецьку атаку.

Незабаром повернулися розгарячілі пережитим бійці молодшого лейтенанта Санька. З ними були поранений у руку молодший лейтенант Копачов і секретар партійного бюро батальйону старший політрук Орєхов, який дістався до ДОТів, йдучи в атаку разом з червоноармійцями 283-го стрілецького полку. Повернулися, притягли трофеї: короткоствольні автомати, два мотоцикли з колясками і укріпленими на них легкими ручними кулеметами, а також привели німецького підполковника. Його безглуздо вирячені очі за квадратними скельцями пенсне і крапельки поту на обличчі підкреслювали шок розгубленості від всього того, що несподівано сталося з ним.

Полоненого тут же садять в коляску мотоцикла, і старший політрук Орєхов разом з лейтенантом Ніколаєнком відвозять його до штабу укріпленого району – у Володимир-Волинський. Туди його наказав доставити комендант укріпленого району полковник Караманов.

Пораненого молодшого лейтенанта Копачова перев'язує санінструктор «Грізного» червоноармієць Шайдалі Якубов.

Гармати ДОТу знову переносять свій вогонь на переправи. Нові атаки гітлерівців, проведені в цей та наступні дні, стійко відбиває піхота, при підтримці важкої корпусної артилерії і блокуючого вогню з ДОТів.

Так тривало тиждень. Потім вогонь артилерії, яка успішно відбивала атаки німців, ослабнув, а незабаром зовсім затих. Зв'язок з КП 146-го кулеметно-артилерійського батальйону перервалася. В одну з ночей відступила піхота. Гарнізони ДОТів опинилися в трагічній самоті. Навколо них зімкнулося ворожe кільце.

Німці підтягли гармати і прямою наводкою почали бити по амбразурах. Вогнем німецьких гармат був виведений з ладу майже весь гарнізон «Кулика». Не поранені лише Головаш і два бійці. »Кулик» втратив колишню бойову міць. Дісталося і захисникам «Грізного». Скориставшись порушеною системою вогневої підтримки, німці провели нічну атаку на обидва ДОТи, намагаючись залити амбразури струменями з вогнеметів. Їх атаку прикривала злива різнокольорових кулеметних черг. Вогненні траси з усіх боків були направлені на бойову охорону: два її кулемети із ходу сполучення та траншеї не давали вогнеметникам наблизитися на дистанцію дієвого пуску. Усі боєздатні бійці і командири ДОТів вистрибнули на поверхню і гранатами відбивали цю атаку. Смертельно поранений лейтенант Боровик, затискаючи рукою рвану рану на шиї, з якої стікала кров, напружуючись, говорив голосом, який щохвилини слабшав:

– Мені кінець, лейтенант ... Розкажи батькам ... Тримайся ... до останнього набою ... Знаю, тобі шкода людей ... і мене шкода ... Але ти мене не шкодуй ... Я свою справу зробив ... і бійці робили все, що могли ... Чудові в нас люди...».

Лейтенант Іноземцев, намагаючись накласти пов'язку на рану, як міг, заспокоював вмираючого. Але Боровик вже не чув його слів...

Полеглих у тому бою поховали тут же, в ході сполучення та у траншеї. Уцілілі закрилися в казематах і вирішили живими в руки ворогові не здаватися. У ту ж ніч лейтенант Іноземцев наказав замінувати боєзапас і таким чином підготувати «Грізний» до вибуху. З тієї ночі шнур від вибухової чеки підривного заряду був в нього завжди під рукою. Варто лише смикнути його – і всьому настане кінець.

А вчора німці знову спробували покінчити з ДОТом. Вони діяли цього разу ще більш підступно. Десь близько полудня через перелісок, що по дорозі на село Грибовиця, з'явилося до батальйону піхоти. Попереду на карому коні їхав вершник. Іноземцев і вцілілі бійці кинулися було до гармати, щоб відкрити по колоні вогонь, але раптом зупинилися, остовпівши від несподіванки. Наближалися не вороги, а свої. Вже можна було розрізнити на бійцях червоноармійську форму. Поблискуючи, розмірно розгойдувалися над головами настільки рідні гострогранні гвинтівкові багнети.

Хрипкими від хвилювання голосами бійці закричали «ура!». Щоб краще розгледіти тих, що наближалися, Іноземцев кинувся до перископа. Розглядаючи їх, він гарячково міркував, як попередити колону про загрозливу небезпеку – адже навколо зачаїлися німці. Але саме поведінка ворога й допомогла розкусити підступний виверт. З подвоєною лютістю він з бійцями відкрив тоді шквальний вогонь з гармат, і в лічені хвилини вони розкидали ворожу колону, солдати перших рядів якої були переодягнені в червоноармійську форму. Фашисти намагалися таким шляхом виманити захисників «Грізного» з казематів і знищити. Зрозумівши, що провокація не вдалася, німці розлютились від гніву. Весь остаток дня вони безперервно били по амбразурах ДОТів, випустивши при цьому близько тисячі артилерійських снарядів.

Особливо важко і нестерпно стало, коли ворог почав стріляти димовими снарядами. Вони розривалися біля самих амбразур, та задушливий дим проникав усередину. Бійці втрачали свідомість, тому що вентиляційні установки, замість свіжого повітря, засмоктували все той же дим. Напівотруєні чадними газами, вони в протигазах відстрілювалися до самого вечора.

У сутінках у напівзбиту амбразуру «Грізного» влетів снаряд і своїм вибухом вивів з ладу гармати, знівечивши противідкатні пристрої. Грізні артилерійські гармати перетворилося на непотріб металобрухту. З цього моменту лейтенант Іноземцев і бійці, що залишилися з ним, поранені, контужені і напівотруєні газом, фактично позбулися можливості захищатися. Рішення не здаватися живими у гарнізону «Грізного» зміцніло ще більше.

Тепер, коли гарнізон ДОТу вже не був спроможним відповідати вогнем своїх гармат і кулеметів на ворожий вогонь, лейтенант Іноземцев ні на секунду не випускав з рук шнур від підривного заряду. Він чекав лише слушного моменту.

Здається, такий момент наближається, бо німці припинили гарматний обстріл. У тиші чути тільки сипле дихання пораненого сержанта Бегана, який пробрався до амбразури і з кулемета веде вогонь по німцях, які підкрадались до ДОТу.

Ось їх гортанні крики все ближче. Ось їх голоси вже над головою. Відчувши свою невразливість, вони безтурботно прогулюються по куполу «Грізного», чимось б'ють по важких сталевих дверях. Вони у відповідь глухо гудуть. Голосів все більше і більше. У них явно відчувається святковість, а в деяких просто безпечність.

Раптово Беган припиняє вести вогонь з кулемета і, напівобернувшись до лейтенанта Іноземцева, якимось свистячим напівшепотом каже: «Що ти зволікаєш, лейтенант? Пора!...»

«Мабуть, і справді пора, – думає Іноземцев. – Прощай, Беган ... Прощайте, друзі... Прощавай, мамо...» – Він різко смикає шнур...

Захопивши з собою непроханих прибульців, «Грізний», немов могутній фантастичний корабель, виривається з обіймів землі і спрямовується вгору, до свого безсмертя...» [121].

У оповіданні чудово розкриті й описані перші хвилини, години, дні і тижні Великої Вітчизняної війни, наповнені трагізмом і великим героїзмом захисників Володимир-Волинського укріпленого району. Йшов страшний 1941 рік... На жаль, бійці і командири, які самовіддано захищали свою Батьківщину на західному кордоні та які у своїй більшості героїчно полягли у цих запеклих боях, у свій час були не заслужено забуті. Більшість з них, як, наприклад, гарнізон кулеметно-артилерійського напівкапоніра № 151, до цього часу поховані під руїнами своїх довготривалих вогневих споруд. Наш синівський обов'язок – якомога більше розкрити цих невідомих сторінок тієї страшної війни та назвати більше прізвищ бійців і командирів, які мужньо зустріли ворожу навалу у 1941 році.

Насамкінець першого дня бойових дій гітлерівцям вдалось кинути вперед спочатку 14-ту танкову дивізію на лівому крилі ІІІ моторизованого корпусу, а потім і 13-ту танкову дивізію – на його правому крилі.

298-ма піхотна дивізія до кінця червня 1941 року вела тяжкі кровопролитні бої за гарантоване володіння районом Володимир-Волинського [9].

23 червня 1941 року весь день гарнізони 145-го і 146-го окремих кулеметно-артилерійських батальйонів, які залишились без артилерійської підтримки 92-го окремого артилерійського дивізіону, вели запеклі бої у смузі наступу 44-ї піхотної дивізії з штурмовими групами та артилерією противника, поставленою для ведення вогню по довготривалих вогневих спорудах прямою наводкою.

Тільки наприкінці дня ціною величезних втрат австрійці 44-ї піхотної дивізії змогли пробитись через смугу оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Цим важким боям у червні 1941 року, в ілюстрованій історії 44-ї піхотної дивізії присвячена лише одна сторінка, на якій поміщені фотографії дій штурмової групи з блокування і знищення гарнізону кулеметно-артилерійського напівкапоніра № 151 Янівського вузла оборони, та фраза, яка багато про що говорить: «Прорив на схід від Бугу через укріплений район росіян мав успіх лише після того, як 23.06.41 було проведено перегрупування військ. При цьому ми зазнали важких втрат» [31].

Могутність побудованих довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району, помножена на самовідданість і героїзм їхніх гарнізонів, удесятерила стійкість оборони. Це визнавав навіть ворог. «Завтра, можливо, навіть за кілька годин битва на Західному Бузі дійде кінця».

Такими словами 24 червня 1941 року закінчував фронтову кореспонденцію журналіст однієї з німецьких газет Карл Зінгер, розглядаючи з крутого берега, захопленого німцями, чужу країну. Він перетнув західний кордон разом з передовими частинами вермахту і небезпідставно відзначив оптимізм, котрий панував у перші години і дні війни серед німецьких солдатів і офіцерів. У ті хвилини, коли Зінгер дописував свій матеріал, ніхто ще з його співвіт-

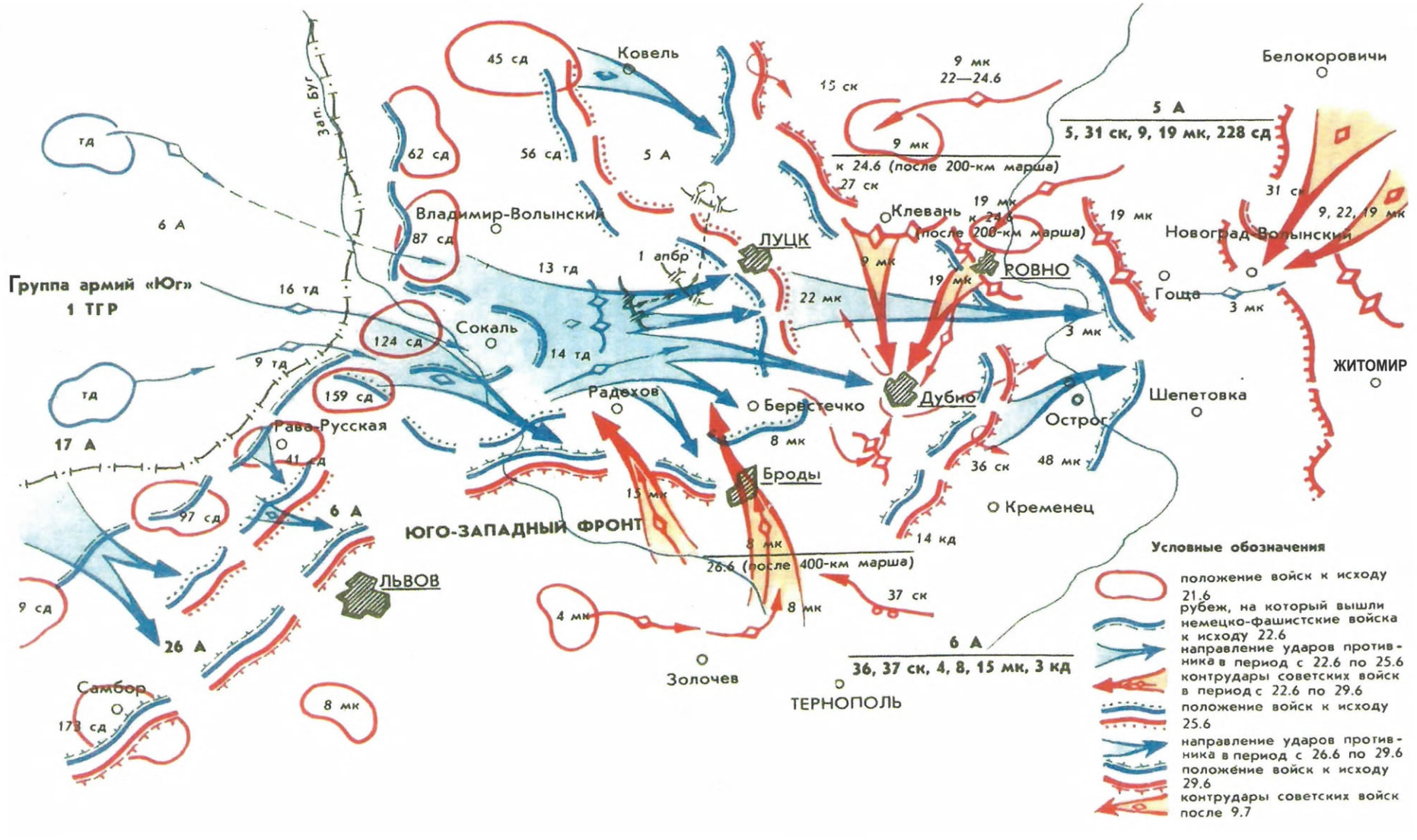

Хід бойових дій у початковий період війни на південно-західному напрямку (22.6–29.6 1941)

чизників у військовій формі не міг передбачити, що останнє вогнище опору на цій ділянці радянського кордону – довготривала вогнева споруда у повному оточенні запекло відбиватиметься аж до 29 червня 1941 року, забороняючи противнику діяти у цьому важливому районі. Гармати і кулемети цієї довготривалої споруди замовкнуть тільки тоді, коли проти її захисників фашисти використали... газову зброю. Колишній командир кулеметно-артилерійської роти Володимир-Волинського укріпленого району старший лейтенант Андрій Аргунов залишив спогади про ті дні, у яких він розповідав: «Для затримання ворога на рубежі Західного Бугу нам було наказано залишити низку гарнізонів довготривалих вогневих споруд. З нашої роти залишався гарнізон кулеметно-артилерійського напівкапоніра, розташованого в районі села Янів Володимир-Волинського району, якому було наказано протриматися добу, а потім за визначеним маршрутом наздогнати відступаючих. Для цього виділили автомобілі. Наздогнати своїх «групі затримки» не судилося. Підземна фортеця опинилася в оточенні, без прикриття і без шансів на порятунок. Кілька днів німці намагалися взяти ДОТ, але без успіху. Пробували розстріляти його з танків, які підігнали майже впритул до амбразур. Та після пострілів з ДОТу броньовані машини загорілися. Тоді німці обрали інший план: через вентиляційні щілини протитанкового укріплення в ДОТ полетіли газові гранати. Для його чотирнадцяти захисників неприступна фортеця стала могилою. Так героїчно загинули командир ДОТу лейтенант Василь Кущик, молодший лейтенант Григорій Кулєшов, сержант Іван Красильников, а з ними – одинадцять інших червоноармійців, прізвища яких невідомі й до сьогодні. На бетонній стіні вони залишили напис «Фашистам не здамося!» [107].

Деякі довготривалі вогневі споруди Володимир-Волинського укріпленого району, які були побудовані в районі прикордонних застав, героїчно обороняли прикордонники. Ось як розповідав у своїх спогадах про перший день війни старшина 5-ї прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону Михайло Каретников: «...На заставі – бойова тривога. 76 прикордонників без паніки, через люк у підлозі казарми підземними ходами дісталися в ДОТи.

З'явилися німецькі мотоциклісти в касках, а за ними – легка артилерія. Солдати, мокрі до пояса, щось войовниче кричать, розмахуючи руками. За командою начальника застави ми їх скосили кулеметною чергою. Одночасно з нами «заговорили» флангові довготривалі вогневі споруди, якими командували політрук Вощив і помічник начальника застави Куклін. Дев'ять атак ми відбили у першій половині дня. Гітлерівці нічого не могли з нами зробити. Тоді вони пустили танки. Наш ДОТ гудів, як дзвін. В амбразуру часто залітали кулі. Вони то зловісно дзвеніли, то легко плюхалися в сиру землю. Чувся стриманий стогін когось із бійців. Одна з таких куль, що залітали, смертельно поранила начальника застави старшого лейтенанта Неєзжалова. Він підкликав мене: «Доручаю тобі командування вогневою спорудою. Тримайтеся!..». Навкруги були німці... Нас почали закидати газовими трубками. Я наказав надягнути протигази. Декілька газових гранат, що залетіли до нас, перехопив і викинув назад...

Ворог за свою перемогу над прикордонниками залишив на підступах до застави вбитими понад двісті своїх солдатів і офіцерів».

Можна з упевненістю сказати те, про що згадують у своїх мемуарах навіть гітлерівські воєначальники, що саме на кордоні, зіткнувшись з небаченою стійкістю його захисників, у багатьох учасників «походу» на радянську землю з'явилися перші сумніви у своїй швидкій і блискучій перемозі, як це було під час успішного бліцкригу при завоюванні країн Європи.

Командування 5-ї армії, визначивши напрямок головного удару противника, прийняло рішення закрити прорив між 87-ю і 124-ю стрілецькими дивізіями 27-го стрілецького корпусу 135-ю стрілецькою дивізією цього ж корпусу. 135-та стрілецька дивізія з вечора 22 червня 1941 року здійснювала марш з району Ківерців у другий ешелон 27-го стрілецького корпусу, на вечір 23 червня вийшла передовим загоном до містечка Локачі. Саме тут відбулася перша сутичка з противником – 299-м розвідувальним батальйоном 299-ї піхотної дивізії. Принципової зміни в обстановці у смузі 5-ї армії у результаті вводу у бойовище 135-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу відбутись не могло, але противник вимушений був долати опір цього з'єднання, тим самим знижуючи темпи просування у глибину радянської території.

24 червня 1941 року в районі Війниці відбувся сильний зустрічний бій, в якому 135-та стрілецька дивізія разом з 16-м стрілецьким полком 87-ї стрілецької дивізії при підтримці 1-ї артилерійської протитанкової бригади і 460-го корпусного артилерійського полку 27-го стрілецького корпусу та 19-та танкова дивізія 22-го танкового корпусу 5-ї армії, яка підійшла до району бойових дій до 13.00, коли вже бій зав'язався, намагались зупинити і розгромити головні сили III моторизованого корпусу вермахту. Відчайдушні атаки з'єднань 27-го стрілецького і 22-го механізованого корпусів все-таки змогли призупинити просування II моторизованого корпусу. Ось як про ці події описано в історії 14-ї танкової дивізії: «23–24 червня наступ прийшлось зупинити, так як ворог з кавалерією і артилерією атакував у фланг. У другій половині дня 24 червня 103-м піхотним і 36-м танковим полками була відбита потужна танкова атака ворога поблизу Олександрівки». Німці пишуть про повний розгром 19-ї танкової дивізії генерал-майора Семенченка 22-го механізованого корпусу: «Танкова битва поблизу Олександрівки розвивалась таким чином, що 25 червня було знищено 156 ворожих танків» [31]. Ураховуючи, що станом на 6.00 26 червня 1941 року 19-та танкова дивізія мала всього 4 тан-

ки, 14 гармат і два батальйони мотострільців, німецькі дані про результати бою схожі на правду. 135-та стрілецька і 19-та танкові дивізії були розгромлені під Війницею, ставши на шляху потужного танкового клину, який рвався до Луцька [31].

За дві доби бойових дій у смузі оборони Володимир-Волинського УР війська противника зуміли на напрямку Устилуг – Володимир-Волинський прорвати смугу оборони укріпленого району та ввести у прорив 14-ту танкову дивізію III моторизованого корпусу. Крім того, 299-й піхотній дивізії вдалось прорватись на стику між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами, і у цей прорив командування 6-ї польової армії негайно ввело головні сили 1-ї танкової групи Клейста. 24 червня 1941 року, у результаті цих проривів, в оточення потрапили головні сили 87-ї стрілецької дивізії, які були заблоковані частинами 44-ї піхотної дивізії у районі Сельце, уникнути оточення вдалось лише 16-му стрілецькому полку, який приєднався до 135-ї стрілецької дивізії і спільно з нею вів бойові дії у районі Війниці. Після описаних боїв вести розмову про відновлення положення на державному кордоні і деблокаду гарнізонів довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району було марно.

Більшість гарнізонів довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району у повній ізоляції, без підтримки вогнем артилерії і стрілецьких частин, ударів авіації мужньо до останнього подиху захищали свої вогневі споруди. Радянські воїни виконали бойове завдання, поклавши на вівтар перемоги своє життя. Як вічний пам'ятник подвигу гарнізонів Володимир-Волинського укріпленого району стоять ДОТи понівечені гарматним та кулеметним вогнем ворога, а також підірвані потужними зарядами вибухівки.

27 грудня 1941 року відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандувача Володимир-Волинський укріплений район був виведений зі складу діючої армії і розформований [88].

Сумна доля спіткала довготривалі вогневі споруди Володимир-Волинського укріпленого району.

Після відступу радянських військ німецькі фахівці провели детальне обстеження смуги оборони Володимир-Волинського укріпленого району та відтворили всі позитивні та слабкі сторони у своєму службовому документі щодо російських укріплень, який був виданий у Берліні на початку 1942 року.

Влітку 1942 року спеціальні саперні підрозділи противника проводили роботи з приведення довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району до небоєздатного стану. Ці підрозділи вирвали вибухом майже всю крицю артилерійських та кулеметних амбразур, сантехнічне та вентиляційне обладнання довготривалих вогневих споруд та відправили вилучений метал до Німеччини на переплавку. Такі підривні роботи були проведені німцями у багатьох радянських укріплених районах у 1942–1943 роках.

Після того, як німці захопили місто Володимир-Волинський, вони створили у ньому два табори військовополонених. На східній околиці міста, у військовому містечку 87-ї стрілецької дивізії, був створений табір № 365 для військовополонених – офіцерів Червоної Армії. Саме з цього табору почав свій мученицький шлях по німецьких катівнях видатний радянський фортифікатор генерал-лейтенант інженерних військ Дмитро Карбишев, якому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після визволення міста члени спеціальної комісії виявили у канцелярії цього концтабору документ, датований 23 листопада 1943 року, в якому вказувалось, що на склад табору було здано 56 тисяч френчів, 52 160 шапок, 55 066 пар взуття з дерев'яними колодками. Ці цифри говорять самі за себе. На західній околиці міста у військовому містечку, де дислокувались частини 41-ї танкової дивізії, був створений табір військовополонених солдатів Червоної Армії під назвою «Панцерний». У таборах лютували різні хвороби – тиф, цинга, шлункові захворювання, від яких умирали тисячі бранців. Узимку 1941 року фашисти спалили у бараках «Панцерного» близько 400 полонених, дещо пізніше отруїли 500 бранців. Узимку 1943 року фашисти прогнали через місто Володимир-Волинський при 30-градусному морозі 800 босих військовополонених червоноармійців.

20 липня 1944 року після важких боїв Володимир-Волинський був звільнений від німецьких окупантів військами 69-ї та 3-ї гвардійської армій 1-го Українського фронту. Столиця Радянського Союзу Москва 20 липня 1944 року салютувала на честь визволення стародавнього міста України 20 артилерійськими залпами з 224 гармат.

За спогадами місцевих жителів, починаючи з кінця 1941 року, на місцях боїв, у тому числі і у спорудах укріпленого району, невідомі особи активно збирали зброю та бойові припаси для загонів ОУН-УПА, Армії Крайової, місцевої самооборони та просто членам місцевих банд. Як мінімум, одна така банда діяла у одному із місцевих сіл.

Саме тому при пошукових роботах, які проводились на КАПК № 151 у Янівському вузлі оборони, пошуковцями Максимом Ющенком та Андрієм Кайнараном у 2006–2007 роках не було виявлено жодної гвинтівки, жодної частини будь-якої казематної зброї, лише було знайдено кілька цілих гвинтівкових набоїв калібру 7,62-мм.

Під час цих пошукових робіт були знайдені останки восьми радянських воїнів, захисників кулеметно-артилерійського напівкапоніра № 151 Ізовського опорного пункту Янівського вузла оборони Володимир-Волинського укріпленого району.

Дослідження показали, що останки загиблих захисників довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району не збирали у воєнні та повоєнні роки навіть для санітарного поховання.

У 1942 році німецькими саперами у КАПК № 151 було проведено підрив амбразур, з яких було

вибито броньові коробки, які вивезли до Німеччини на переплавку.

Огляд КАПК № 151 та зроблені під час пошукових робіт знахідки дозволили реконструювати можливу картину загибелі знайдених у споруді радянських солдатів.

КАПК № 151 разом з сусіднім, розташованим за сто метрів північніше КАПК № 150, були передовими довготривалими вогневими спорудами Ізовського опорного пункту Янівського вузла оборони та вели вогонь у протилежних напрямках. З фронту, де не було амбразур, їх оборону забезпечували бронедзвони, які були змонтовані на дахах споруд, та вогонь розташованих за кілька сотень метрів інших ДОТів.

У ході атаки штурмової групи зі складу 44-ї піхотної дивізії КАПК № 151 був обстріляний прямою наводкою артилерією, але у споруду влучило лише кілька снарядів. Німці спочатку блокували та знищили гарнізон КАПК № 150, біля якого розташували кулеметну обслугу, яка відкрила вогонь по бронедзвону КАПК № 151, примусивши захисників закрити заслінки у його бійницях. Під прикриттям кулеметного вогню штурмова група просунулась до КАПК № 151 та оточила його, заблокувавши вихід. До амбразур німці кидали димові гранати, до входу – осколочні. Сапери на даху встановили підривні заряди у бійниці бронедзвону. Вибухами зарядів були розбиті три броньові заслінки, далі через бійниці всередину бронедзвону фашисти закидали підривні заряди та гранати, від вибухів яких обвалилося міжповерхове перекриття в коридорі. Крім того, потужний заряд було встановлено в отвір на даху ДВС (для труби антенного вводу радіостанції). Внаслідок цього вибуху у даху споруди утворився чималий наскрізний отвір, крізь який всередину командирської рубки вкинули підривні заряди, від вибуху яких обвалилося міжповерхове перекриття у рубці та центральному бойовому казематі. При цьому здетонувала частина снарядів для 45-мм протитанкової казематної гармати центрального бойового каземату. Ймовірно, саме від цих вибухів загинули вісім солдатів, останки яких було знайдено усередині КАПК № 151.

Чи були лише ці вісім солдатів гарнізоном споруди, який повністю загинув, або інші солдати здалися у полон, чи прорвалися з КАПК № 151, – встановити не можливо.

Повний гарнізон довготривалої вогневої споруди такого типу нараховував 15–20 солдатів та 1–2 офіцери, але оскільки у споруді не було встановлено більшої частини обладнання, а було лише озброєння, то гарнізон міг бути неповним.

У будь-якому випадку, хоча бій за КАПК № 151 і не набув характеру «до останнього набою», його гарнізон героїчно протримався певний час, до кінця виконавши свій обов'язок.

Останки героїчно загиблих захисників КАПК № 151, які входили до складу 146-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Володимир-Волинського укріпленого району, через шістдесят шість років були поховані українськими прикордонниками з усіма належними військовими почестями на теренах Бужанської сільської ради Іваничівського району.

З усього викладеного можливо зробити такі висновки.

По-перше. Деякі військові історики стверджуючи, що війна з гітлерівською Німеччиною для тодішнього Радянського Союзу стала повною несподіванкою, не до кінця розкривають істинну картину подій того часу. Для народів багатонаціонального СРСР, яких влада засобами масової інформації виховувала в дусі мирного співіснування з фашистським режимом, напад полчищ вермахту на їхню робітничо-селянську країну був дійсно неочікуваним. Як і для партійного та військового керівництва держави, котре передбачало неминучість війни з гітлерівською вояччиною, що уже захопила пів-Європи, але... прорахувалося у часі її початку. Проте до війни готувалися, і про це свідчить будівництво Володимир-Волинського укріпленого району на нових західних кордонах.

У Володимир-Волинському укріпленому районі до початку Великої Вітчизняної війни була обладнана смуга забезпечення глибиною від 1 до 4 км, яка включала в себе десять батальйонних районів оборони польового типу, побудованих уздовж правого берега ріки Західний Буг. Готовність смуги забезпечення складала – 80–90 %. Головна смуга оборони укріпленого району була обладнана довготривалими вогневими спорудами тільки на 30 %. З намічених до будівництва семи вузлів оборони з загальною кількістю 25 опорних пунктів до початку війни було побудовано, і то не повністю, тільки 4 правофлангових вузли оборони, в яких з 13 запланованих опорних пунктів було побудовано 8 опорних пунктів з загальною кількістю 97 довготривалих вогневих споруд, але була озброєна і зайнята гарнізонами тільки 61 споруда.

Постійний гарнізон Володимир-Волинського укріпленого району складався з чотирьох окремих кулеметно-артилерійських батальйонів і двох окремих артилерійських дивізіонів. У характеристиці укріпленого району, яку дав двічі Герой Радянського Союзу Петров, який лейтенантом зустрів війну у складі гарнізону Володимир-Волинського УР, говорилось: «...власне, сам інженерний каркас був ще далекий від завершення, але як тактична система укріплений район вже виконував частково свою функцію».

По-друге. Загалом, оцінка ефективності Володимир-Волинського УР така: мала глибина оборони, що включала в себе тільки одну смугу оборони при відсутності підготовлених рубежів в тилу; рівномірне розташування оборонних споруд уздовж фронту без ущільнення їх на найбільш важливих напрямках; нечисленність постійного гарнізону, ізольованість оборонних споруд, не пов'язаних між собою ходами сполучення, що не забезпечувало взаємодії і маневру підрозділів під час бою; слабкий

розвиток зв'язку. План будівництва наземних ліній зв'язку був виконаний лише на 32 %, а підземних ліній – тільки лише на 13 %; незадовільне маскування споруд; слабке обладнання укріпленого району в протитанковому плані: будівництво протитанкових загороджень було виконано на 25 %. Цей недолік ставився і до смуги забезпечення; між вузлами оборони залишалися широкі проміжки, не заповнені ДОТами і не зайняті військами.

Унаслідок цих недоліків довготривалі споруди прикордонних укріплених районів разом з їх гарнізонами могли розглядатися лише як деяке доповнення та посилення системи польової оборони. Петров, навпаки, вказує: «У ті дні було закінчено прокладення підземних телефонних ліній, які зв'язують вузли оборони в одну загальну мережу з командним пунктом коменданта Володимир-Волинського укріпленого району». У той же час їм вказуються інші недоліки: «Відсутність належної ясності щодо застосування зброї турбувала коменданта не менше, ніж поточні завдання. Крім того, залишила неузгодженою ціла низка питань взаємодії окремих кулеметно-артилерійських батальйонів укріпленого району і частин 87-ї стрілецької дивізії, особливо – у підтримці гарнізонів довготривалих вогневих споруд на рубежі передових вузлів оборони. Крім цього, з'ясувалося, що між командирами артилерійських батарей і гарнізоном ДОТу зв'язок взаємодії не був налагоджений. Не вдалося встановити, чому командири артилерійських батарей займали свої командно-спостережні пункти на необладнаній місцевості. У довготривалих вогневих спорудах не була передбачена установка артилерійських приладів спостереження.

По-третє. Командування 5-ї армії та Володимир-Волинського укріпленого району не зовсім правильно визначило ймовірний напрямок головного удару противника у разі його агресії, такий як Грубешів – Устилуг – Володимир-Волинський – Луцьк. Тому і всі заходи з підготовки оборони проводились з урахуванням цього припущення. А саме довготривалі вогневі споруди у вузлах оборони Володимир-Волинського УР на цьому напрямку будувались, озброювались та комплектувались особовим складом в першу чергу, на шкоду та ослаблення тим самим вузлів оборони лівого (південного) флангу укріпленого району. На цьому ж напрямку зосередило основні зусилля командування 87-ї стрілецької дивізії при проведенні контрудару з метою відновлення становища на державному кордоні.

Напрямок Замосць – Морозовичі – Луцьк, на якому реально був нанесений головний удар військ армії генерал-фельдмаршала Рейхенау, виявився не прикритий військами польового заповнення. Саме на ньому у прорив були введені головні сили 6-ї польової армії, які розвили наступ у глибину радянської території.

По-четверте. Командування 87-ї стрілецької дивізії з початком війни почало діяти не за планом прикриття державного кордону у всій смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району, а контратакувати противника на вузькій ділянці з обмеженою метою: знищити плацдарм противника у районі Устилугу. З оперативної точки зору бої поблизу кордону 22 червня 1941 року велись при відсутності суцільного фронту. Унаслідок того, що стрілецькі полки 87-ї стрілецької дивізії не встигли випереджувально зайняти оборону у смузі укріпленого району до початку бойових дій, то вони вступили у бій у щільному похідному порядку, тому могли дати противнику відчутний опір і навіть атакувати його частини, які переправились через Західний Буг. Але у той же час 87-ма стрілецька дивізія зосередила основні зусилля на устилузькому напрямку, що дало противнику можливість прорвати ослаблену радянську оборону на лівому фланзі Володимир-Волинського укріпленого району на стику зі Струмилівським УР і з 124-ю стрілецькою дивізією та у подальшому охопивши відкриті фланги, оточити обидві стрілецькі дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії.

По-п'яте. Командування 5-ї армії не використало потужну 41-шу танкову дивізію, яка дислокувалась у Володимирі-Волинському та за планом прикриття державного кордону напередодні війни почала зосереджуватись у районі Ковеля, Любомля, Олеська. Це з'єднання, яке мало велику кількість танків нового зразка, протягом перших днів війни не було використано як потужний броньований кулак, а навпаки, почало розтягуватись побатальйонно та поротно для виконання другорядних завдань (охорона штабів, підсилення 87, 45 та 62-ї стрілецьких дивізій). Якби 41-ша танкова дивізія нанесла підготовлений та забезпечений зосереджений фланговий удар по угрупованню противника, яке прорвалось у стик Володимир-Волинського та Струмилівського укріплених районів, можливо не була б такою трагічною доля гарнізонів Володимир-Волинського та Струмилівського укріплених районів, а також 87-ї та 124-ї стрілецьких дивізій, частини яких фактично були розгромлені у прикордонних боях, утративши загиблими більшість особового складу на чолі з командирами дивізій генералами Ф. Ф. Алябушевим та Ф. Г. Сущим та всю матеріальну частину.

87-ма і 124-та стрілецькі дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії так і не змогли вийти у визначені смуги оборони на державному кордоні і не деблокували оточені противником гарнізони довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів.

По-шосте. Зі сторони командування Володимир-Волинського укріпленого району було втрачено управління підпорядкованими окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами та окремими артилерійськими дивізіонами. Комендант абсолютно не реагував на зміну обстановки. Артилерійські дивізіони деякий час підтримували своїм вогнем гарнізони довготривалих вогневих споруд, а потім, коли закінчились боєприпаси та пальне, вивели з ладу свою матеріальну частину та відступили у загальній масі [6].

Німецькі піхотинці, які загинули при штурмі радянської довготривалої вогневої споруди. Перед спорудою не встигли повністю розчистити сектори обстрілу і встановити інженерні загородження. Лінія Молотова. Червень 1941 року

Володимир-Волинський укріплений район. Танкісти першої танкової групи прикривають дії штурмової групи з блокування і знищення кулеметно-артилерійського напівкапоніра № 151. Червень 1941 року

Ураховуючи нечисленне польове заповнення (чергові стрілецькі батальйони у смузі забезпечення) та добре підготовлені штурмові загони німців, які з перших хвилин війни почали блокування, придушення та знищення довготривалих вогневих споруд, всі зусилля гарнізонів яких були направлені на боротьбу зі штурмовими групами, німці змогли безперешкодно провести свої головні сили через прикордонні укріплення та почати розвивати наступ у глибину радянської території. Тому розрізнені героїчні дії гарнізонів довготривалих вогневих споруд Володимир-Волинського укріпленого району, які у своїй більшості (за розповідями місцевих жителів) у повному оточенні штурмовими групами гітлерівців, які методично, послідовно їх блокували та знищували, бились до останнього бійця, до останнього набою і вели бої до кінця червня 1941 року, але вже не могли змінити ходу історії.

По-сьоме. Володимир-Волинський УР, єдиний у системі укріплених районів лінії Молотова на теренах України, мав штатні 85-й і 92-й окремі артилерійські дивізіони. Дивізіони мали добре підготовлений особовий склад, штатну чисельність гармат, тягачів та іншої техніки і були повністю забезпечені всім необхідним для виконання завдань за призначенням. Обидва артилерійські дивізіони без втрат матеріальної частини змогли своєчасно вийти з пункту постійної дислокації і зайняти визначені райони вогневих позицій та до 8.00 22 червня 1941 року були готові до артилерійської підтримки бою частин Володимир-Волинського укріпленого району. Але команду на відкриття вогню командири дивізіонів отримали лише після 12 години 22 червня 1941 року. Обидва дивізіони вели безперервний артилерійський вогонь до 22 години, поки не отримали команду «Відбій». За наказом командира 92-го окремого артилерійського дивізіону артилеристи в ніч на 23 червня 1941 року вивели з ладу гармати, спалили тягачі та розпочали у пішому порядку вихід з оточення.

Своїм вогнем окремі артилерійські дивізіони надали велику допомогу гарнізонам довготривалих вогневих споруд. Так, 92-й окремий артилерійський дивізіон вогнем своїх гармат зірвав форсування противником ріки Західний Буг у районі Хотячева, а при повторних спробах форсування ріки противник від вогню дивізіону зазнав значних втрат. Крім того, дивізіони вдало підтримали атаку частин 87-ї стрілецької дивізії, у результаті якої в районі Верхнів – Лудзин противник був відкинутий до Західного Бугу.

По-восьме. На жаль, керівництвом Київського особливого військового округу і 5-ї армії не було вжито заходів з підготовки у мирний час та знищення з початком бойових дій мостів через Західний Буг. Тому німецькі війська у смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району змогли силами передових загонів і диверсійно-розвідувальних груп захопити у справному стані три мости через Західний Буг на кордоні, чим у перший день війни забезпечили стрімку переправу танкових і піхотних дивізій ІІІ моторизованого корпусу на радянську територію та нарощування зусиль для прориву смуги оборони укріпленого району і розвитку наступу у глибину. У щоденнику начальника генерального штабу сухопутних військ генерала Гальдера за 22 червня 1941 року записано: «Прикордонні мости через ріку Буг (мається на увазі Західний Буг) та інші ріки всюди захоплені у цілковитій справності» [66].

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОРУД ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

В укріпленому районі оглянуто 130 фортифікаційних споруд, із них: 18 артилерійських (артилерійсько-кулеметних) капонірів (АПК, АКПК); одна артилерійська довготривала вогнева точка (АДВТ); 37 кулеметних (кулеметно-артилерійських) довготривалих вогневих точок (КДВТ, КАДВТ), з яких 5 споруд прості одноповерхові, одноамбразурні, під станковий кулемет «максим» на станку Соколова; 41 кулеметно-артилерійський напівкапонір (КАПК); 25 кулеметних напівкапонірів (КПК), з яких 8 споруд простої конструкції; 3 командних пункти, пункти спостереження (КП, ПС), з яких збереглося у доброму стані 21–23 % ДВС, частково зруйновано 48–44 % ДВС, решта повністю зруйновані та відновленню не підлягають.

У всіх фортифікаційних спорудах Володимир-Волинського укріпленого району відсутні озброєння, вентиляційне та сантехнічне обладнання, а також ґратчасті та броньовані двері. Більшість споруд мають сліди довготривалого обстрілу з гармат та кулеметів. До всіх довготривалих вогневих споруд існують добрі шляхи підходу.

На верхньому й нижньому знімках передпілля Володимир-Волинського укріпленого району. Артилерійська довготривала вогнева споруда під 45-мм польову протитанкову гармату

Передпілля Володимир-Волинського укріпленого району.
Артилерійська довготривала вогнева споруда під 45-мм польову протитанкову гармату

Передпілля Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметний одноамбразурний напівкапонір під станковий кулемет «максим» на станку Соколова

Передпілля Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметні одноамбразурні напівкапоніри під станковий кулемет «максим» на станку Соколова.
Споруди побудовані в системі окопів і траншей Першої світової війни.
На верхній споруді видно сліди обстрілу з гармати

Передпілля Володимир-Волинського укріпленого району.
Артилерійська довготривала вогнева споруда під 45-мм польову протитанкову гармату

Іваницький вузол оборони. Недобудований кулеметно-артилерійський напівкапонір.
На 22 червня 1941 року на споруді велись повним ходом роботи п'ятого циклу будівництва.
Саме через необладнаний Іваницький вузол оборони на початку війни був нанесений головний удар групи армій «Південь» на теренах України. Саме на цій ділянці в прорив була введена
1-ша танкова група III моторизованого корпусу противника

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Іваницький вузол оборони. Артилерійський напівкапонір під дві 76-мм казематні гармати Л-17. Споруда на 22 червня 1941 року знаходилась на шостому циклі будівельних робіт, тобто була готова до монтажу озброєння та обладнання. Цей напівкапонір повинен був прикривати вогнем своїх 76-мм казематних гармат стик між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами

Іваницький вузол оборони. Кулеметно-артилерійський напівкапонір. У споруді забетоновано лише амбразуру для 45-мм казематної протитанкової гармати, спареної з кулеметом ДС. Для бетонування амбразур під станкові кулемети «максим» залишені великі монтажні отвори

Меморіальна дошка на довготривалій вогневій споруді розташованій на східній околиці містечка Устилуг, пам'яті подвигу Героя Радянського Союзу лейтенанта С. Г. Гуденка

Герой Радянського Союзу лейтенант С. Г. Гуденко

Гарнізони багатьох довготривалих вогневих споруд на цій ділянці билися з ворогом від декількох діб до двох тижнів. Одна з славних і трагічних історій – героїчна самовідданість і стійкість гарнізону ДОТу на чолі з комендантом – лейтенантом С. Г. Гуденком.

Лише на третю добу війни припинився вогонь із цього ДОТу. Воїни загинули разом зі своїм командиром, який прибув до Тростянки за рік до війни. Він отримав звання Героя Радянського Союзу за подвиги в боях на озері Хасан

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметно-артилерійський напівкапонір на два станкових кулемети «максим» і 45-мм казематну протитанкову гармату зі спареним кулеметом ДС. Центральна амбразура під 45-мм казематну протитанкову гармату зі спареним кулеметом ДС, вибита внутрішнім вибухом у 1943 році

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Артилерійсько-кулеметний трьохамбразурний напівкапонір на дві 76-мм казематні гармати Л-17 і станковий кулемет «максим» у крилі

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Кулеметний напівкапонір. По споруді у червні 1941 року вівся інтенсивний артилерійський вогонь. На знімку добре видно наслідки влучень ворожих снарядів

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Артилерійський напівкапонір. По споруді у червні 1941 року вівся інтенсивний артилерійський вогонь. На знімку добре видно наслідки влучень ворожих снарядів. За руйнуванням споруди можна зробити висновок, що артилеристи билися з ворогом до останнього снаряда, до останнього бійця...

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметний трьохамбразурний напівкапонір. Дві кулеметні амбразури не були забетоновані, для них були залишені великі технологічні отвори. Було обладнано лише бойовий каземат для станкового кулемета «максим» у крилі

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району.
Кулеметно-артилерійський двохамбразурний напівкапонір,
знищений внутрішнім вибухом потужного заряду вибухівки

Довготривала вогнева споруда зруйнована численними влученнями артилерійських снарядів у 1941 році. Гарнізон споруди до кінця виконав свій солдатський обов'язок ...

Довготривала вогнева споруда, підірвана потужним внутрішнім зарядом вибухівки. Імовірно, від заряду вибухівки здетонував боєзапас снарядів до казематних гармат

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Артилерійсько-кулеметний трьохамбразурний напівкапонір на дві 76-мм казематні гармати Л-17 та станковий кулемет «максим» у крилі. За знімком можна зробити висновки, що пережив гарнізон у червні 1941 року

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Кулеметний трьохамбразурний напівкапонір. Споруда знищена внутрішнім підривом потужного заряду вибухівки у 1941 році

Головна смуга оборони Володимир-Волинського укріпленого району. Кулеметний трьохамбразурний напівкапонір. На даху споруди встановлено польський бронедзвін

Кулеметний напівкапонір, який на 22 червня 1941 року знаходився на шостому циклі будівельних робіт. Оборонна промисловість не встигала випускати казематне озброєння й обладнання, тому для монтажу амбразурних вузлів залишали великі технологічні отвори

Командно-спостережний пункт, обладнаний польським трофейним бронедзвоном з укріпленої ділянки «Сарни»

СТРУМИЛІВСЬКИЙ
УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН
ВЛАДИМИР-
НОВОВОЛЫНСК
Дуб
Литовеж
ИВАНИЧИ
СОКАЛЬ
ТОМАШУВ-
-ЛЮБЕЛЬСКИ
262
ЧЕРВОНОГРАД
УГНЕВ
Любыча-Крулевска
Хлевчаны
Куличков
Межиречье
СОСНОВКА
Речки
Дуброва
ВЕЛИКИЕ МОСТЫ
Дворцы
РАВА-РУССКАЯ
Волица
КАМЕНКА
НЕСТЕРОВ

Струмилівський укріплений район № 4 був розташований на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Володимир-Волинським на півночі та Рава-Руським укріпленими районами на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Кристинопіль (Червоноград) – Кременець – Ізяслав, а також забезпечити оперативне розгортання військ 5-ї та 6-ї армій Київського особливого військового округу.

СТРУМИЛІВСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Спорудження Струмилівського укріпленого району, який займав по фронту смугу оборони до 70 км та у глибину – 1,5–2,5 км (у деяких джерелах район по фронту і глибині відповідно займав 45 км і 5–6 км), проводилось у 1940–1941 роках у загальній системі зведення укріплених районів лінії Молотова на західному кордоні СРСР. Вузли оборони укріпленого району будувались на східному березі Західного Буга поруч з містами Сокаль, Кристинопіль, Кам'янка-Струмилівська, станції Пархач та у лісисто-болотистій місцевості в районах міст Белз, Великі Мости та сіл Бутини і Хлівчани.

Будівельні роботи в укріпленому районі велися саперними частинами 5-ї та 6-ї армій КОВО, будівельниками управління начальника робіт № 43 (УНР № 43) та військовополоненими поляками. Стрілецькі батальйони стрілецьких полків 124-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії та кавалерійські ескадрони кавалерійських полків 3-ї кавалерійської дивізії 6-ї армії (по одному від кожного полку) проводили інженерне обладнання районів оборони своїх полків, до складу яких вони організаційно входили.

Будівництво довготривалих вогневих споруд випереджало надходження від оборонної промисловості озброєння та обладнання, тому більшість споруд не були у завершеному вигляді та боєздатному стані. На деяких ДВС, для виконання робіт сьомого циклу будівництва (бетонування амбразурних вузлів), були залишені великі амбразурні і технологічні отвори, більшість споруд не мала земляного обвалування, на багатьох не було встановлено озброєння і обладнання.

У Струмилівському укріпленому районі будувались довготривалі вогневі споруди найсучасніших на той час конструкцій, які враховували всі новітні світові досягнення фортифікації. Основним типом довготривалих вогневих споруд були напівкапоніри зі спеціальними гарматними і кулеметними установками шарової та шарово-маскової конструкції. Усі споруди, порівняно зі спорудами, побудованими на лінії Сталіна, мали більш удосконалену конструкцію засобів протихімічного захисту, вентиляції, опалення, водопостачання, каналізації і електропостачання. При будівництві деяких довготривалих вогневих споруд був урахований досвід польських фортифікаторів, отриманий при спорудженні укріпленої ділянки «Сарни» напередодні Другої світової війни. Так, в артилерійських напівкапонірах, озброєних казематними гарматами Л-17 в орільйоні (прикриваючому артилерійські амбразури крилі), було обладнано каземат для станкового кулемета «максим» на позиції НПС-3. Таким чином, в укріпленому районі були побудовані артилерійські АПК (озброєні двома 76-мм казематними гарматами Л-17) та артилерійсько-кулеметні АКПК (озброєні двома 76-мм казематними гарматами Л-17 та станковим кулеметом «максим») напівкапоніри. У смузі забезпечення та у деяких опорних пунктах укріпленого району були побудовані прості одноповерхові, одноамбразурні ДВС для станкового кулемета «максим» на станку Соколова та для 45-мм протитанкової польової гармати, які за конструкцією були точною копією легких кулеметних і артилерійських вогневих споруд, побудованих польськими фортифікаторами під Сарнами.

Дуже велика увага була приділена протитанковій обороні. У Равщинському опорному пункті Сокальського вузла оборони був споруджений єдиний в укріпленому районі кулеметно-артилерійський капонір (КАК). Крім цього, були побудовані кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) та довготривалі вогневі точки (КАДВТ), на озброєнні яких були 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та станкові кулемети «максим» на позиції НПС-3.

Ураховуючи болотисто-річкову місцевість та можливість просування по ній піхоти противника в укріпленому районі, були побудовані довготривалі споруди з кулеметним озброєнням – кулеметні напівкапоніри (КПК) та кулеметні довготривалі вогневі точки (КДВТ), озброєні двома-трьома станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3.

На багатьох довготривалих вогневих спорудах укріпленого району були встановлені трофейні спостережні та кулеметні бронедзвони, захоплені радянськими військами на ділянці «Сарни» польської укріпленої лінії Полісся у вересні 1939 року.

На початок червня 1941 року у Струмилівському УР було обладнано смугу забезпечення, основу якої складали батальйонні райони оборони та ротні опорні пункти стрілецьких і кавалерійських частин прикриття державного кордону. Тут були повністю обладнані польові позиції та побудовані довготривалі та дерев'яно-земляні вогневі споруди для протитанкових гармат і станкових кулеметів. Передній край оборони смуги забезпечення проходив по рубежу: річки Західний Буг від Скоморохів до Кристинополя (Червонограда), далі по річці Солокія до населе-

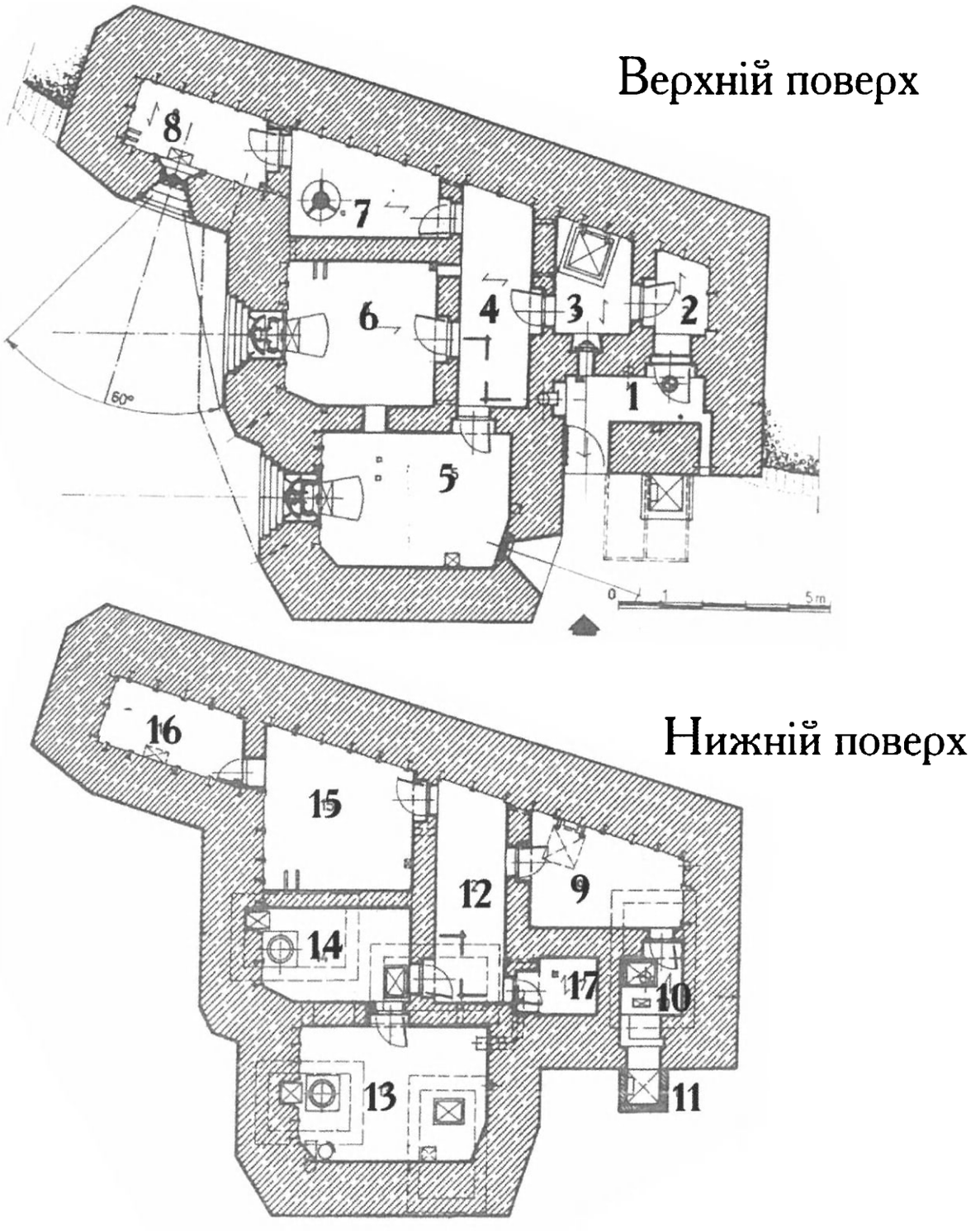

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір. Лінія Молотова:
1 – захищений вхід; 2 – газовий шлюз; 3 – коридор та люк переходу, нижній рівень; 4 – коридор; 5 – вогневий відсік для 76-мм казематних гармат та легкого кулемета; 6 – вогневий відсік для 76-мм казематної гармати; 7 – командний пункт з перископом; 8 – позиція для важкого кулемета; 9 – коридор; 10 – туалети з септичними баками; 11 – запасний вихід; 12 – каземат для розрахунків; 13 – силова установка; 14 – фільтраційний і вентиляційний казематі; 15 – казарми особового складу; 16 – каземат командира; 17 – сховище

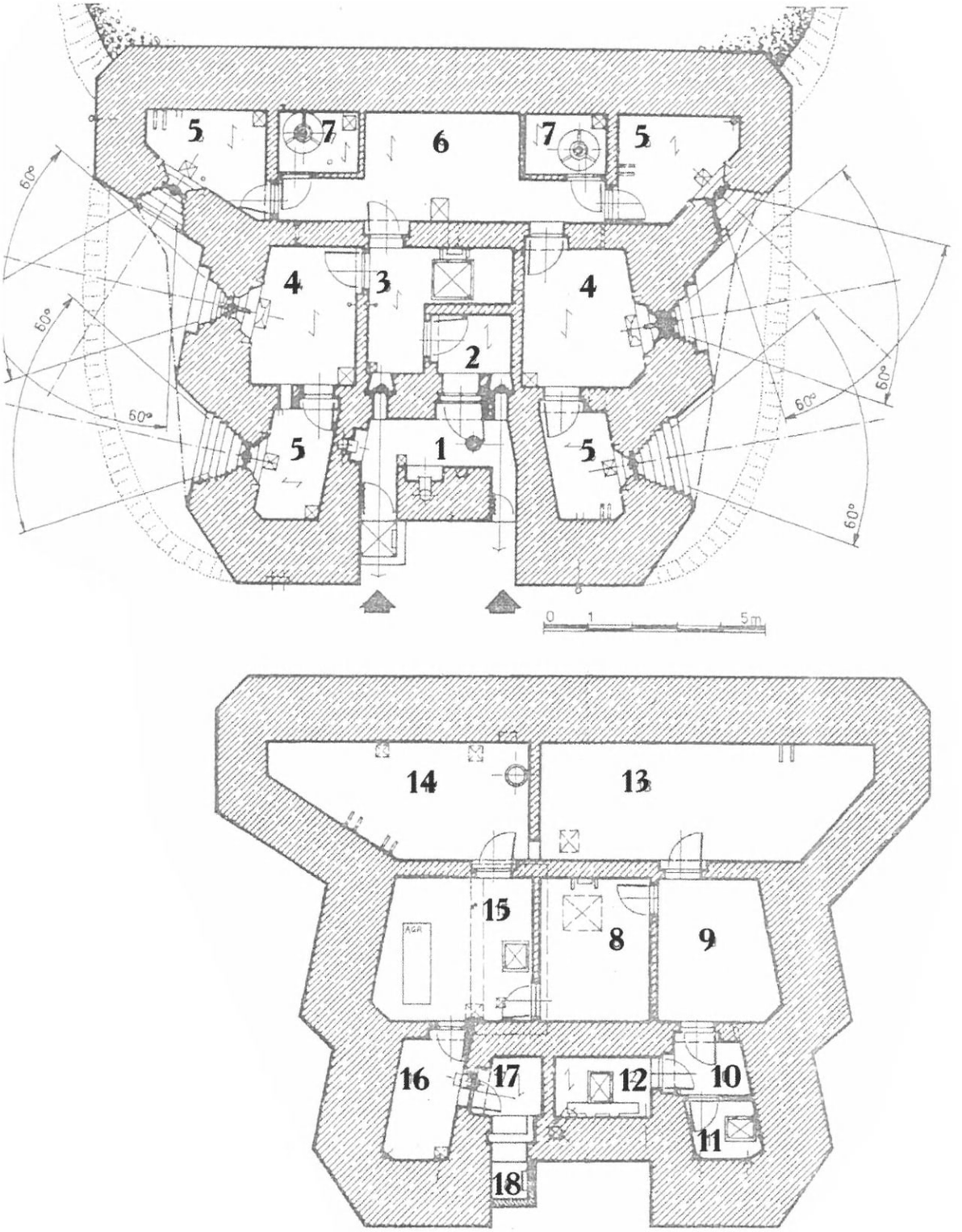

Артилерійсько-кулеметний капонір (АКК):
1 – захищений вхід і повітрязабірник; 2 – газовий шлюз; 3 – коридор з дверною пасткою на вході в нижній рівень; 4 – каземат для 45-мм протитанкової гармати і важкого кулемета; 5 – каземат для важкого кулемета; 6 – каземат особового складу; 7 – спостережний пункт з перископом; 8 – коридор; 9 – каземат для розрахунків; 10 – тамбур; 11 – бак для питної води; 12 – каземат розрахунку та фільтраційний і вентиляційний каземат; 13 – силова установка; 14 – сховище; 15 – склад; 16 – запасний вихід

них пунктів Белз і Угнів. У цей же час повним ходом велись роботи з будівництва довготривалих вогневих споруд головної смуги оборони, передній край якої проходив по рубежу: Скоморохи, Сокаль, Кристинопіль (Червоноград), Пархач (Межиріч), Куличків, Піддемце.

Струмилівський укріплений район складався з п'яти вузлів оборони, які були вдало побудовані на найбільш важливих напрямках місцевості та повністю використовували всі їх природні властивості.

Сокальський вузол оборони № 1 був правофланговим (північним) вузлом оборони Струмилівського укріпленого району. Вузол оборони, вдало використовуючи ріку Західний Буг та панівні висоти на схід від Сокаля, прикривав напрямок Томашів-Любельський – Горохів. Саме на стику Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів 22 червня 1941 року буде нанесений головний удар військ 6-ї польової армії групи армій «Південь». Вузол оборони складався з трьох опорних пунктів:

Равщинського, у якому налічувалось 8 ДВС, з яких: АКК – 1, АКПК – 2 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1, КАПК – 3, КДВТ – 1 (простої конструкції, одноповерховий, одноамбразурний);

Горбковського, у якому налічувалось 14 ДВС, з яких: АКПК – 2, КАПК – 5 (два з бронедзвонами), КДВТ – 3 (два простої конструкції), КПК – 3 (два простої конструкції), КП – 1;

Поторицького, у якому налічувалось 9 ДВС, з яких: КАПК – 3 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 2, КДВТ – 3 (простої конструкції), КПК – 1 (простої конструкції).

Усього у Сокальському вузлі оборони налічувалось 31 ДВС, з яких: АКК – 1, АКПК – 4, КАПК – 11, КАДВТ – 4, КДВТ – 6, КПК – 4, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 8 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 16 шт., станкових кулеметів «максим» – 26 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 20 шт.

Кристинопільський (Червоноградський) вузол оборони № 2, використовуючи природні властивості ріки Західний Буг та панівні висоти, прикривав напрямок Томашів-Любельський – Радехів і складався з двох опорних пунктів:

Потужицького, у якому налічувалось 6 ДВС, з яких: АКПК – 1 (з бронедзвоном), КАПК – 3 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1, КДВТ – 1 (простої конструкції), КПК – 1 (простої конструкції);

Поздимірського, у якому налічувалось 5 ДВС, з яких: АКПК – 2, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КАДВТ – 2.

Усього у Кристинопільському вузлі оборони налічувалось 11 ДВС, з яких: АКПК – 3, КАПК – 3, КАДВТ – 3, КДВТ – 1, КПК – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 6 шт., кулеметів станкових «максим» – 14 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 11 шт.

Пархацький (Межиріченський) вузол оборони № 3, використовуючи міжріччя Західного Бугу, Рати та Солокії, прикривав напрямок Потужин – Кам'янка-Струмилівська – Львів та складався з двох опорних пунктів:

Селецького, у якому налічувалось 7 ДВС, з яких: АПК – 1, АКПК – 1 (з бронедзвоном), КАПК – 1, КАДВТ – 1, КДВТ – 3 (один простої конструкції одноамбразурний під станковий кулемет «максим»);

Куличківського, у якому налічувалось 6 ДВС, з яких: АПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КАДВТ – 2, під дві ДВС вириті котловани, у яких було розпочато будівельні роботи.

Усього у Пархацькому вузлі оборони налічувалось 13 ДВС, з яких: АПК – 2, АКПК – 1, КАПК – 2, КАДВТ – 3, КДВТ – 3, під дві споруди вириті котловани та розпочаті роботи з їх бетонування. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 6 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 5 шт., станкових кулеметів «максим» – 16 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 13 шт.

Бутинський вузол оборони № 4, використовуючи болотисто-лісисту місцевість міжріччя Солокії, Болотні та Рати, прикривав напрямок Белз – Великі Мости – Кам'янка-Струмилівська та складався з двох опорних пунктів:

Пристанського, у якому налічувалось 12 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 3, КАДВТ – 1, КДВТ – 1 (простої конструкції, одноповерховий, одноамбразурний, під станковий кулемет «максим» на станку Соколова), КПК – 1 (простої конструкції), у чотирьох котлованах були розпочаті роботи з бетонування ДВС;

Хлівчанського, у якому налічувалось 5 ДВС, з яких: КПК – 1 (простої конструкції), КДВТ – 1 (простої конструкції), у трьох котлованах були розпочаті роботи з бетонування ДВС.

Усього у Бутинському вузлі оборони планувалось мати до 17 ДВС, з яких: АКПК – 1, КАПК – 3, КАДВТ – 1, КДВТ – 2 (простої конструкції), КПК – 3 (простої конструкції), 7 ДВС знаходилось у стадії будівництва. На озброєнні планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 2 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 4 шт., станкових кулеметів «максим» – 22 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 17 шт.

Кам'янка-Струмилівський (Кам'янка-Бузький) вузол оборони № 5 був тиловим та призначався для нарощування зусиль в обороні на напрямках Хелм – Львів і Томашів-Любельський – Великі Мости – Радивилів. Вузол оборони був вдало розташований у тилу Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів, він знаходився у стадії будівництва та складався з двох опорних пунктів:

Зубів-Мостівського, у якому налічувалось 4 ДВС, з яких: КАПК – 1, КПК – 2 (простої конструкції), КДВТ – 1 (простої конструкції), крім того, під 3 ДВС було вирито котловани, у яких розпочато бетонування фундаментів споруд простої конструкції.

Батятинського, у якому налічувалось 3 ДВС, з яких: КАДВТ – 1, КПК – 1 (одноповерховий трьохамбразурний), КДВТ – 1 (простої конструкції).

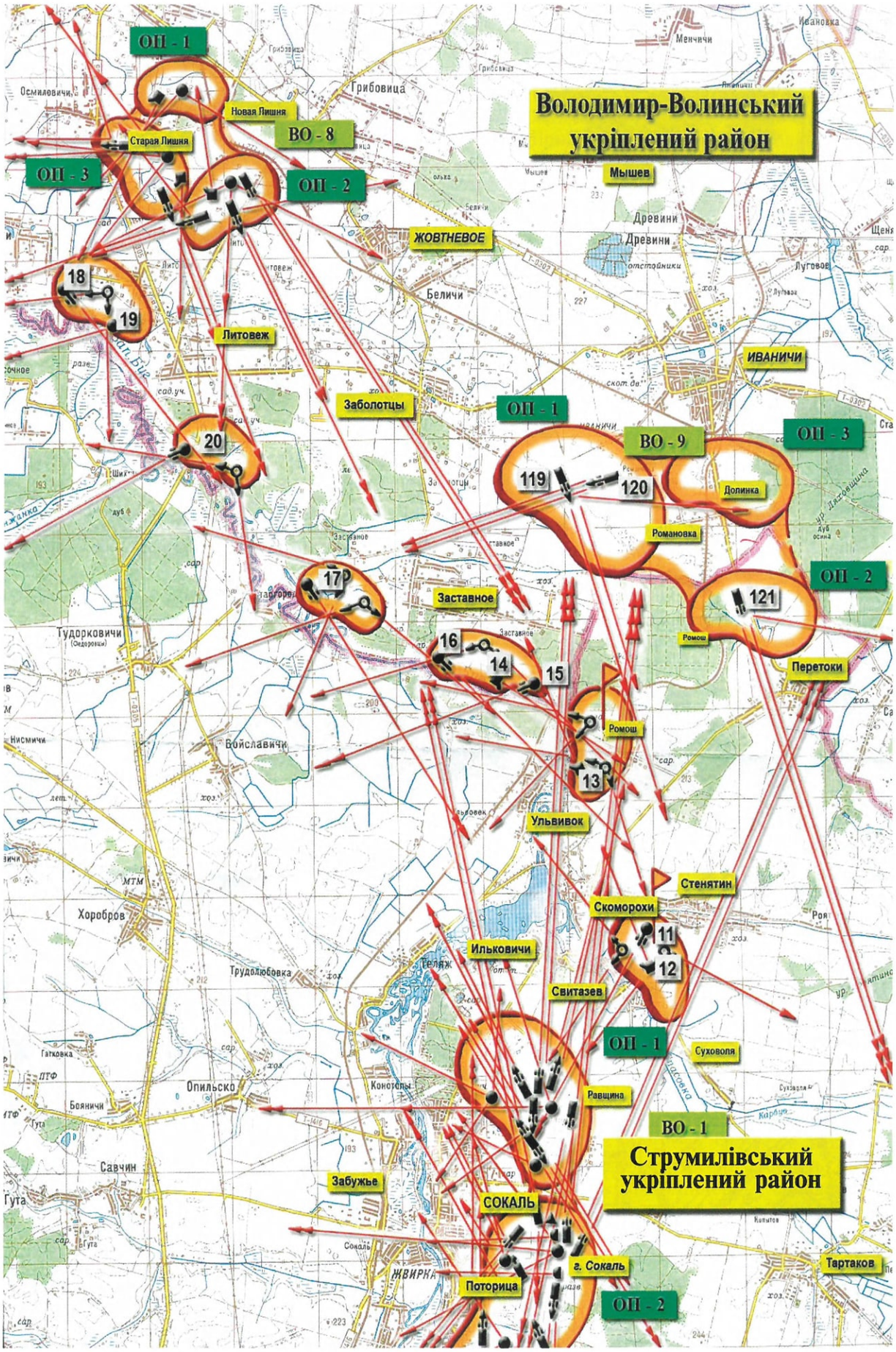
Володимир-Волинський укріплений район
ОП - 1
ВО - 8
ОП - 3
ОП - 2
Новая Лишня
Старая Лишня
Мышев
ЖОВТНЕВОЕ
Литовеж
Заболотцы
ИВАНИЧИ
ОП - 1
ВО - 9
ОП - 3
Долинка
Романовка
ОП - 2
Заставное
Ромош
Перетоки
Ромош
Ульвивок
Стенятин
Скоморохи
Ильковичи
Свитазев
ОП - 1
Суховоля
Равщина
ВО - 1
Струмилівський укріплений район
Забужье
СОКАЛЬ
г. Сокаль
Поторица
ОП - 2
Тартаков
18
19
20
17
16
14
15
13
11
12
119
120
121

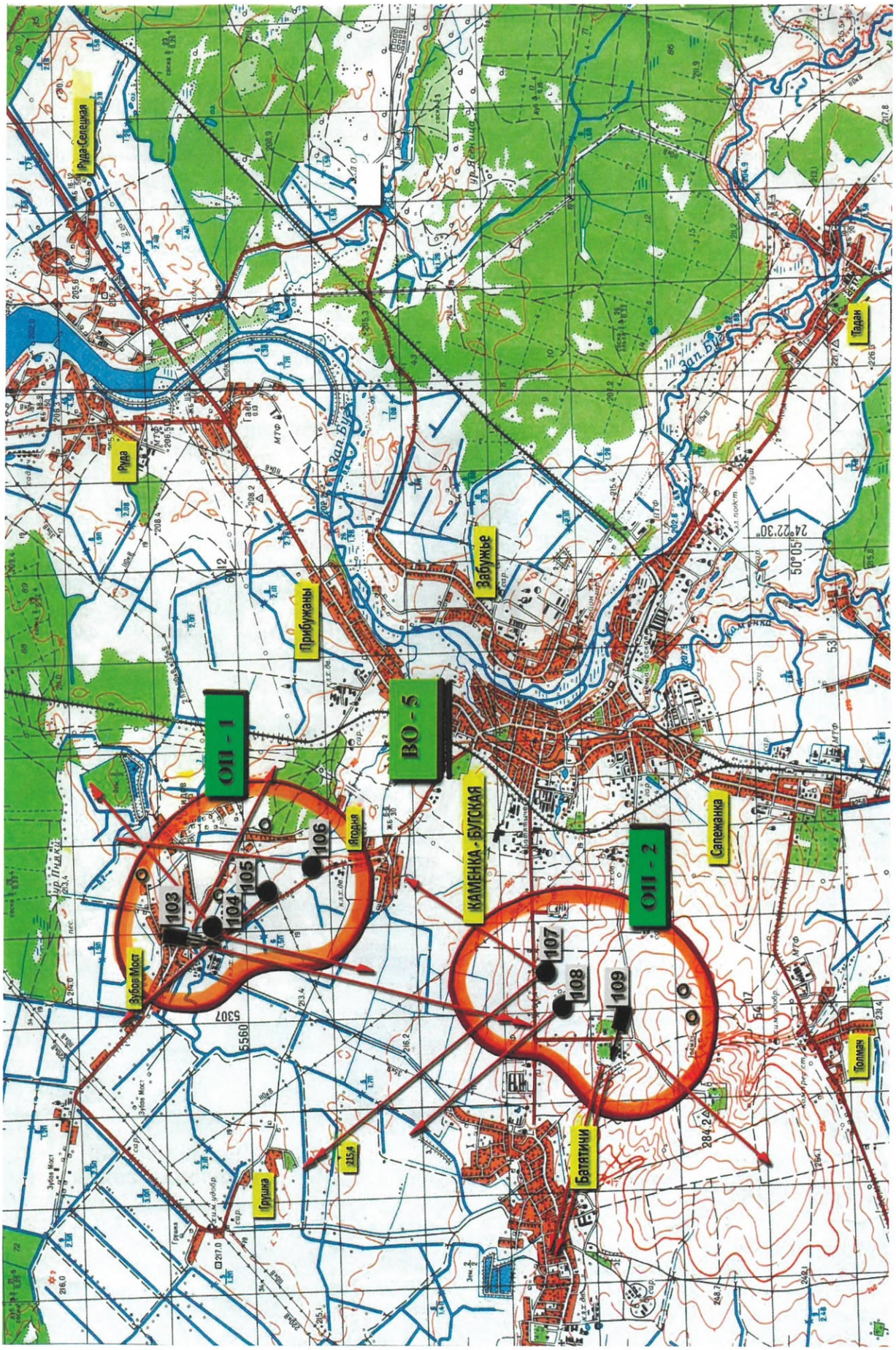
ОП - 1
ВО - 5
ОП - 2
103
104
105
106
107
108
109
Руда-Селецкая
Руда
Прибужаны
Забужье
Ягодня
Зубов Мост
КАМЕНКА - БУГСКАЯ
Сапежанка
Батятичи
Грушка
Толмач
Гадан
Зап. Буг

Усього у Кам'янка-Струмилівському вузлі оборони планувалось мати до 10 ДВС, з яких: КАПК – 1, КАДВТ – 1, КДВТ – 3 (під одну обладнано котлован), КПК – 5 (під два обладнано котловани). На їх озброєнні планувалось мати: 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 2 шт., станкових кулеметів «максим» –13 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 10 шт. Але на 22 червня 1941 року всі ДВС вузла оборони знаходились у стадії твердіння бетону, тому всі роботи були доведені до сьомого циклу – бетонування амбразурних коробів, розпочати який не дала війна.

Усього у Струмилівському укріпленому районі планувалось мати близько 90 довготривалих вогневих споруд, з яких: АКК – 1, АПК – 2, АКПК – 9, КАПК – 20, КАДВТ – 12, КДВТ – 12, КПК – 16 та КП – 1. Дванадцять споруд знаходились у початковій стадії будівництва. На озброєнні ДВС планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 22 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 33 шт., станкових кулеметів «максим» – до 200 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – до 100 шт. [107].

Гарнізоном Струмилівського укріпленого району були: управління коменданта, 35, 42, 44 та 140-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 345-й окремий артилерійський полк, окрема рота зв'язку, саперна рота та підрозділи забезпечення. Комендантом укріпленого району був генерал-майор Пилип Миколайович Матикін, начальником штабу укріпленого району – полковник Аванський Гнат Федорович [107].

Управління коменданта укріпленого району було сформоване за штатом 9/820 у кількості десяти чоловік [87].

Управління начальника інженерів укріпленого району було сформоване за штатом 9/110-А у кількості шести чоловік [87].

Автотранспортний взвод був сформований відповідно до штату 9/909 у кількості 16 чоловік [87].

35-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони у лютому 1940 року на базі частин 124-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, п'ять кулеметних рот і три відділення протитанкової оборони. Окремий кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу мав: командного і начальницького складу – 147 чоловік; молодшого начальницького складу – 440 чоловік; рядового складу 1 200 чоловік. Усього за штатом воєнного часу – 1 756 чоловік. Кожна кулеметна артилерійська рота батальйону за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 21 чоловік; молодшого начальницького складу – 70 чоловік; рядового складу – 174 чоловіки. Усього за штатом воєнного часу – 265 чоловік. У травні 1941 року батальйон отримав з запасу приписний склад і був доведений до штатів воєнного часу. Окремий кулеметний батальйон за штатом воєнного часу налічував: 1 100 чоловік особового складу, з них – 960 рядового складу та молодшого командного складу і 140 командирів взводів, рот і штабних працівників. Особовий склад батальйону складав гарнізони довготривалих вогневих споруд Кристинопільського (Червоноградського) вузла оборони Струмилівського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Мішкорудний Степан Савелійович, начальником штабу батальйону був капітан Петро Олександрович Заворотний, заступник командира батальйону з політичної частини – старший політрук М. О. Зюзін [107].

42-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони у лютому 1940 року на базі частин 124-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, п'ять кулеметних рот і три відділення протитанкової оборони. Окремий кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як 35-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон. Особовий склад батальйону складав гарнізони довготривалих вогневих споруд Сокальського вузла оборони Струмилівського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Павлов Василь Миколайович, начальником штабу батальйону був старший лейтенант Березюк Олексій Климович [107].

44-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони у лютому 1940 року на базі частин 124-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, п'ять кулеметних рот і три відділення протитанкової оборони. Окремий кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як 35-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон. Особовий склад батальйону складав гарнізони довготривалих вогневих споруд Бутинського вузла оборони Струмилівського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Гень Михайло Сергійович, начальником штабу батальйону був капітан Ганощенко Іван Васильович [107].

140-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований відповідно до директиви Народного комісара оборони у лютому 1940 року на базі частин 124-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, п'ять кулеметно-артилерійських рот. Окремий кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як 35-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон. Особовий склад батальйону складав гарнізони довготривалих вогневих споруд Пархацького вузла оборони Струмилівського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Іван Овсійович Кіпаренко (ми ще зустрінемось з цим відважним командиром у Київському укріпленому районі, де він очолить 28-й окремий кулеметний батальйон), начальником штабу був старший лейтенант Михайло Колесов [107].

345-й окремий артилерійський полк укріпленого району був сформований на початку 1941 року. На формування полку були залучені особовий склад та матеріальна частина зі складу 124-ї стрілецької дивізії та корпусних артилерійських частин 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Полк мав у своєму складі: управління з підрозділами забезпечення та три артилерійських дивізіони. Кожен дивізіон мав у своєму складі: управління дивізіону з підрозділами забезпечення, три вогневі батареї, батарею управління, навчальну батарею і підрозділи обслуговування. 1-й артилерійський дивізіон мав на озброєнні дванадцять 76-мм полкових гармат. 2-й артилерійський дивізіон – дванадцять 107-мм корпусних гармат зразка 1910/1930 років. 3-й артилерійський дивізіон мав на озброєнні дванадцять 152-мм гаубиць зразка 1909/1930 років. Загальна чисельність полку складала 1 500 бійців і командирів. Полк дислокувався в містечку Радзехув. Артилерійські дивізіони 345-го окремого артилерійського полку підтримували своїм вогнем 3, 4 і 5-й вузли оборони Струмилівського укріпленого району. Артилерійські дивізіони полку повинні були вогнем із заздалегідь підготовлених закритих вогневих позицій придушувати цілі безпосередньо перед довготривалими вогневими спорудами, особливо гармати противника, виділені для стрільби по укріпленнях прямою наводкою. Крім цього, артилерійські дивізіони полку планувалось залучати для участі у вогневих нальотах по цілях у глибині бойових порядків противника. Також у підрозділах полку, відповідно до останніх вимог командувача артилерії Червоної Армії, проводились регулярні тренування і навчання зі стрільби з відкритих вогневих позицій. Це був особливий вид стрільб, який вимагав високого темпу стрільби і влучності. Усе це проводилось для вміння артилеристів вести боротьбу з танками і панцерниками противника [6].

Управління вогнем артилерійських дивізіонів полку з початку бойових дій здійснював начальник артилерії Струмилівського укріпленого району або начальник артилерії 3-ї кавалерійської дивізії, а після її заміни начальник артилерії 159-ї стрілецької дивізії [6].

Струмилівський укріплений район організаційно-штатно входив до складу 5-ї та 6-ї армій Київського особливого військового округу. Розмежувальна лінія між арміями на ділянці Струмилівського укріпленого району проходила по ріці Західний Буг від Кам'янки-Струмилівської до Пархача, далі по суходолу виключно Ванів, Перемисловці.

До складу військ 5-ї армії входили Сокальський та Кристинопільський вузли оборони Струмилівського укріпленого району, гарнізонами яких були 35-й та 42-й окремі кулеметні батальйони, для польового заповнення призначались частини 124-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії. 124-ту стрілецьку дивізію в утриманні визначених вузлів оборони укріпленого району повинен був підтримувати своїм вогнем 21-й корпусний артилерійський полк.

124-та стрілецька дивізія 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії була сформована у серпні-вересні 1939 року на теренах Київського військового округу, у районі міста Житомир. Базою для формування були частини прославленої 15-ї стрілецької «Сиваської», ордена Леніна, двічі Червонопрапорної дивізії. Частини 124-ї стрілецької дивізії взяли активну участь у складі 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії Українського фронту у польській кампанії восени 1939 року. По закінченні кампанії частини дивізії дислокувались позаду головної смуги оборони Струмилівського укріпленого району, у населених пунктах Горохів, Порицьк, Тартаків, Спасів, Фусів, Бранах, штаб дивізії розташовувався у Горохові. Дивізія мала у своєму складі: 406, 622, 781-й стрілецькі полки, 469-й легкий артилерійський полк, 341-й гаубичний артилерійський полк, 202-й окремий протитанковий дивізіон, 119-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 193-й окремий розвідувальний батальйон, 225-й окремий саперний батальйон, 200-й окремий батальйон зв'язку, 118-й окремий автомобільний батальйон, 144-й медико-санітарний батальйон, 120-ту окрему роту хімічного захисту. У складі дивізії налічувалось 9 471 військовослужбовець, які мали на озброєнні: станкових кулеметів – 147 шт., ручних кулеметів – 391 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм польових гармат – 38 шт., 122-мм гаубиць – 32 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 129 шт., танків плаваючих – 11 шт., бронеавтомобілів БА – 11 шт., тракторів – 64 шт., автомобілів – 248 шт. Командував дивізією генерал-майор Пилип Сущий [29].

Вузли оборони Струмилівського укріпленого району, які входили до складу 5-ї армії, розташовувались на ділянці відповідальності 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону Українського прикордонного округу *(про історію та структуру 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону мова йшла у розділі «Володимир-Волинський укріплений район»).*

До складу військ 6-ї армії входила решта вузлів оборони укріпленого району, гарнізонами яких були 44-й та 140-й окремі кулеметні батальйони, підсилені 345-м артилерійським полком (Радзехув), а для польового заповнення призначались частини 3-ї кавалерійської дивізії.

6-та армія була сформована у вересні 1918 року на базі військових частин Північно-Східної ділянки загонів завіси. У складі Північного фронту армія вела бойові дії з військами інтервентів і білогвардійців, прикриваючи вологоцький і котласький напрямки, громили противника у районі Шенкурська. У лютому 1919 року перейменована у 6-ту окрему армію. У 1919–1920 роках з'єднання армії вели бойові дії на півночі з військами генерала Міллера, визволяли міста Архангельськ, Онегу, Пінегу, Мурманськ. У квітні 1920 року армія була розформована. Друге формування армії розпочалось у серпні 1920 року у складі Південно-Західного, а потім Південного фронту. З'єднання армії брали активну участь у бойових діях з білополяками, військa-

ми генерала Врангеля, вели бої у Північній Таврії, форсували Сиваш, визволяли терени Криму, несли охорону узбережжя Чорного моря. У травні 1921 року, після закінчення громадянської війни, армію розформовують. Армія знову була сформована 17 вересня 1939 року в Київському особливому військовому окрузі на базі Східної (спочатку – Вінницької, а згодом – Волочиської) армійської групи військ у складі Українського фронту для участі у поході до Західної України. Після закінчення польської кампанії 28 вересня 1939 року польове управління армії було розформоване, а війська передані Київському особливому військовому округу. У червні 1940 року 6-та армія черговий раз була сформована у складі військ Київського особливого військового округу. Перед війною з'єднання армії розташовувались у центрі оперативної побудови Київського особливого військового округу, прикриваючи 170-кілометрову ділянку державного кордону від Кристинополя до Родимно, спираючись на довготривалі оборонні споруди Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів. Армія мала у своєму складі: 6-й стрілецький, 4-й механізований корпуси, 3-тю кавалерійську дивізію, 15-ту і 16-ту змішані авіаційні дивізії, 3-тю протитанкову артилерійську бригаду РГК, 135-й гарматний артилерійський полк РГК, 324-й гаубичний артилерійський полк РГК, вузли оборони Струмилівського укріпленого району № 4 і Рава-Руський укріплений район № 6. Командував армією генерал-лейтенант І. М. Музиченко, членом Військової ради армії був дивізійний комісар М. К. Попов, начальником штабу – комбриг М. П. Іванов [107].

6-й стрілецький корпус був сформований в травні 1922 року в Українському військовому окрузі. Восени 1939 року з'єднання і частини корпусу у складі 6-ї армії Українського фронту брали участь у польській кампанії. Корпус мав у своєму складі: 41-шу, 97-му і 159-ту стрілецькі дивізії, 209-й і 229-й корпусні артилерійські полки, 307-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 18-й окремий саперний батальйон, 35-й окремий батальйон зв'язку. З'єднання і частини корпусу у складі 6-ї армії Київського особливого військового округу дислокувались у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району та в районі населених пунктів Немирів, Любачів, Яворів на північному заході Львівського виступу. Штаб корпусу розташовувався в Яворові. Командував корпусом генерал-майор І. І. Олексієв, начальником штабу був генерал-майор Б. С. Ріхтер [107].

41-ша Криворізька Червонопрапорна стрілецька дивізія була сформована у третій чверті 1920 років на теренах Східної України як 41-ша територіальна «Криворізька» стрілецька дивізія. з 1935 року дивізія була переведена на кадровий принцип комплектування і входила до складу Харківського військового округу. Особовий склад для формування дивізії призивався з числа гірників Криворізького залізорудного і Нікопольського марганцевого басейнів, металургів Кривого Рогу і Нікополю, колгоспників і робітників радгоспів Дніпропетровської області. До складу дивізії входили: 121, 122 та 123-й стрілецькі полки, 41-й артилерійський полк, 41-й окремий танковий батальйон, 41-й окремий винищувально-протитанковий дивізіон, 41-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 41-й окремий розвідувальний батальйон, 41-й окремий саперний батальйон, 41-й окремий батальйон зв'язку, 41-й окремий автотранспортний батальйон, 41-й окремий медико-санітарний батальйон, 41-шу окрему роту хімічного захисту та інші частини. У червні-вересні 1939 року на базі частин дивізії були розгорнуті 151-ша і 176-та стрілецькі дивізія. У цей же час частини дивізії перейшли на новий штат і нову нумерацію.

У жовтні 1939 року дивізія була переведена до складу військ Українського фронту і увійшла до складу 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії. Місцем дислокації частин дивізії став район міста Рава-Руська на північному заході Львівського виступу. Дивізія отримала завдання, опираючись на вузли оборони Рава-Руського укріпленого району, захищати ділянку демаркаційної лінії з Німеччиною від Угнева до населеного пункту Нове Село, протяжністю 50 кілометрів. До літа 1940 року до складу дивізії входили: 102, 139 та 244-й стрілецькі полки, 132-й легкий артилерійський та 249-й гаубичний артилерійський полки, 117-й окремий винищувально-протитанковий дивізіон, 65-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 117-й окремий розвідувальний батальйон, 116-й окремий саперний батальйон, 106-й окремий батальйон зв'язку, 79-й окремий автотранспортний батальйон, 38-й окремий медико-санітарний батальйон, 6-та окрема рота хімічного захисту та інші частини. Дивізія налічувала у своєму складі 9 912 бійців і командирів (без урахування приписного складу, призваного на збори), які мали на озброєнні: станкових кулеметів – 292 шт., ручних кулеметів – 464 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 35 шт., 122-мм гаубиць – 27 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 138 шт., автомобілів – 222 од., тракторів – 17 од., коней – 2 462. З початку 1941 року особовий склад 41-ї стрілецької дивізії займався інженерним облаштуванням 50-кілометрової смуги оборони поблизу західного кордону СРСР. Райони оборони полків дивізії розташовувались у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району. На правому фланзі укріпленого району, опираючись на довготривалі вогневі споруди Грядівського та Шабельницького вузлів оборони, обладнував свій район оборони 102-й стрілецький полк. У центрі смуги оборони укріпленого району, опираючись на довготривалі вогневі споруди Любича-Крулевського і Гута-Любецького вузлів оборони, проводив обладнання свого району 244-й стрілецький полк. 139-й стрілецький полк обладнував свій район оборони на лівому фланзі укріпленого району, опираючись на Бруснівський вузол оборони. Артилерійські полки дивізії, протитанковий і зенітний дивізіони знаходились на навчальних зборах на Яворівському полігоні, далеко від пунктів постійної дислокації. Командував диві-

зією генерал-майор Георгій Мікушев, начальником штабу дивізії був полковник Микола Єрьомін [107].

97-ма стрілецька дивізія була сформована в Українському військовому окрузі. Це була кадрова стрілецька дивізія РСЧА. До 31 травня 1939 року дивізія належала до військ польового заповнення Летичівського укріпленого району. До складу дивізії входили: 289, 290 та 291-й стрілецькі полки, 97-й артилерійський полк, 97-й окремий танковий батальйон, 97-й окремий винищувально-протитанковий дивізіон, 97-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 97-й окремий розвідувальний батальйон, 97-й окремий саперний батальйон, 97-й окремий батальйон зв'язку, 97-й окремий автотранспортний батальйон, 97-й окремий медико-санітарний батальйон, 97-ма окрема рота хімічного захисту та інші частини. У червні-липні 1939 року дивізія перейшла на новий штат і нову нумерацію частин, частини гарнізону Летичівського району були виведені зі складу дивізії і утворили окреме з'єднання. Дивізія за новим штатом мала у своєму складі: 69, 136, 233-й стрілецькі полки, 41-й легкий артилерійський та 98-й гаубичний артилерійський полки, 87-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 104-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 66-й окремий розвідувальний батальйон, 32-й окремий саперний батальйон, 47-й окремий батальйон зв'язку, 39-й окремий автотранспортний батальйон, 41-й окремий медико-санітарний батальйон, 68-му окрему роту хімічного захисту, 51-шу польову хлібопекарню та інші частини. У серпні-вересні 1939 року частини дивізії були передислоковані до міста Старокостянтинів і розташовані у військових містечках на східних околицях міста у районі залізничної станції. Дивізія була призначена для польового заповнення Старокостянтинівського укріпленого району. У вересні 1939 року дивізія у складі 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Українського фронту брала активну участь у польській кампанії і активно діяла на тернопільському напрямку. У січні 1940 року дивізія була направлена на фронт радянсько-фінської війни. Під час «зимової війни» дивізія вела активні бойові дії на ріці Вуокса, що на Карельському перешийку. Після закінчення кампанії дивізія була повернута на терени України до складу 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Київського особливого військового округу. Місцем дислокації частин дивізії став район населених пунктів Ярослав, Любачів і Краківець на північному заході Львівського виступу. Дивізія отримала завдання прикривати ділянку демаркаційної лінії з Німеччиною від населеного пункту Нове Село до населеного пункту Родимно, тобто прикривати 30-кілометровий проміжок між Рава-Руським і Перемишльським укріпленими районами. Особовий склад дивізії налічував 10 050 бійців і командирів та мав на озброєнні: гвинтівок – 7 754 шт., самозарядних гвинтівок – 3 540 шт., пістолетів-кулеметів (ППД) – 401 шт., ручних кулеметів – 437 шт., станкових кулеметів – 174 шт., 45-мм протитанкових гармат – 58 шт., 76-мм гармат – 37 шт., 122-мм гаубиць – 37 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 151 шт., автомобілів – 143 од., тракторів – 78 од., коней – 2 535. За підсумками 1940 року дивізія була признана передовою в Червоній Армії. Штаб дивізії був признаний кращим у з'єднаннях РСЧА та нагороджений призом Генерального штабу РСЧА. Командував дивізією полковник М. М. Захаров [107].

159-та стрілецька дивізія була сформована у червні-серпні 1939 року у місті Челябінськ в Уральському військовому окрузі. Дивізія була сформована на базі частин 85-ї стрілецької дивізії. Це була кадрова стрілецька дивізія РСЧА. На початку вересня 1939 року дивізія була передислокована на терени України і ввійшла до складу військ Київського особливого військового округу.

17 вересня 1939 року дивізія у складі 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Українського фронту взяла активну участь у польській кампанії. Після закінчення кампанії місцем дислокації частин дивізії став район населених пунктів Горинець, Радуж, Немирів на північному заході Львівського виступу. Частини дивізії після відмобілізування повинні були на п'ять годин ранку третього дня після оголошення мобілізації змінити в Струмилівському укріпленому районі частини 9-ї кавалерійської дивізії. Дивізія мала у своєму складі: 491, 558 та 631-й стрілецькі полки, 597-й легкий артилерійський та 723-й гаубичний артилерійський полки, 136-й окремий протитанковий дивізіон, 474-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 243-й окремий розвідувальний батальйон, 185-й окремий саперний батальйон, 460-й окремий батальйон зв'язку, 163-й окремий автотранспортний батальйон, 207-й окремий медико-санітарний батальйон, 139-ту окрему роту хімічного захисту та інші частини. Дивізія мала у своєму складі 9 548 військовослужбовців, які мали на озброєнні: станкових кулеметів – 173 шт., ручних кулеметів – 391 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 35 шт., 122-мм гаубиць – 25 шт., 152-мм гаубиць – 9 шт., мінометів – 147 шт. Командував дивізією полковник Іван Мащенко [107].

3-тя кавалерійська Бессарабська ордена Леніна тричі Червонопрапорна дивізія імені Г. І. Котовського була сформована після закінчення громадянської війни на базі кавалерійської бригади, яку створив і очолював під час минулої війни Григорій Котовський. Дивізія входила до складу 2-го кінного корпусу (штаб корпусу розміщався в Умані, а потім у Житомирі) Українського військового округу. Дивізія дислокувалась у Бердичеві. Це було кадрове з'єднання РСЧА. У 1931 році у складі дивізії, крім кінно-артилерійського полку, був сформований механізований полк, оснащений танкетками і бронеавтомобілями, а з 1933 року полк був переозброєний на швидкісні танки типу БТ. У вересневих 1935 року маневрах під Києвом управління 2-го кавалерійського корпусу, 3-тя і 5-та кавалерійські дивізії діяли у складі кінно-механізованої групи наступаючої «синьої» сторони. У вересні 1938 року, у зв'язку з Чехословацькою кризою, дивізія у складі корпусу була включена до складу Житомирської армійської групи. У цей час дивізія мала у своєму складі

Стрілецькі батальйони стрілецьких полків 124-ї стрілецької дивізії 5-ї армії та кавалерійські ескадрони кавалерійських полків 3-ї кавалерійської дивізії 6-ї армії проводили активні інженерні роботи у визначених для них районах на головній смузі оборони Струмилівського укріпленого району (реконструкція)

4 200 бійців і командирів, стільки ж коней, 22 польові гармати і 52 танки. У вересні 1939 року дивізія у складі корпусу була введена до Вінницької армійської групи Українського фронту і взяла активну участь у польській кампанії. У листопаді 1939 року за бойові дії на теренах Західної України дивізія була нагороджена орденом Леніна. 3-тя кавалерійська дивізія перед війною разом з 14-ю кавалерійською дивізією (дислокація місто Славута) входила до складу 5-го кавалерійського корпусу. Крім цих двох дивізій, на початку Великої Вітчизняної війни у КОВО більше кавалерійських з'єднань не було. До складу дивізії входили: 34-й Ростовський, 60, 99 та 158-й кавалерійські полки, 44-й танковий полк, 27-й кінно-артилерійський дивізіон, 55-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 27-й артилерійський парк, 22-й саперний ескадрон, 17-й окремий ескадрон зв'язку, 19-й медико-санітарний ескадрон, 3-й окремий ескадрон хімічного захисту (11-й окремий дегазаційний ескадрон), 16-й автотранспортний ескадрон, 24-й продовольчий транспорт, 244-й дивізійний ветеринарний лазарет, 341-й польовий хлібозавод, 292-га польова поштова станція, 375-та польова каса Державного банку. Дивізія налічувала у своєму складі – 9 249 військовослужбовців та 7 625 коней, танків БТ-7 – 64 шт., 45-мм протитанкових гармат – 16 шт., польових гармат – 32 шт., зенітних гармат – 20 шт., мінометів – 64 шт.

На початок війни частини 3-ї кавалерійської дивізії дислокувались поблизу Струмилівського укріпленого району. 158-й кавалерійський і 44-й танковий полк дислокувались у Великих Мостах, 60-й кавалерійський полк у Кам'янці-Струмилівській (Кам'янка-Бузька), управління дивізії 34-й і 99-й кавалерійські полки у районі Жовква, прикриваючи ділянку державного кордону від Кристинополя до Піддемце. Командував дивізією генерал-майор Михайло Малєєв [29].

Як правило кавалерійські дивізії не займали статичну оборону та не прикривали ділянок кордону, вони належали до високоманеврених з'єднань, які входили до складу кінно-механізованої групи, призначеної для здійснення глибоких рейдів по тилах ворога. Правда Генеральний штаб РСЧА планував на п'ять годин ранку третього дня відмобілізування замінити 3-ю кавалерійську дивізію 159-ю стрілецькою дивізією, але історія розставила все зовсім по іншому, кавалеристів не змінили ні у перший день війни, ні у третій. Але саме через фронт оборони 3-ї кавалерійської дивізії німці у подальшому ввели у бій свою 9-ту танкову дивізію.

Вузли оборони Струмилівського укріпленого району, які входили до складу 6-ї армії, розташовувались на ділянці відповідальності 91-го Рава-Руського прикордонного загону Українського прикордонного округу [29].

91-й Рава-Руський прикордонний загін був сформований на підставі наказу НКВС СРСР від 20 вересня 1939 року на базі 19-го Олевського прикордонного загону. Загін з жовтня 1939 року прийняв під охорону 190-кілометрову ділянку державного кордону з окупованою німцями Польщею від Кристинополя на Західному Бузі до Родимно на Сяні. Завдання з охорони державного кордону прикордонний загін виконував силами чотирьох прикордонних комендатур і маневреної групи. Усі військові містечка, у яких дислокувались прикордонні застави, були обладнані опорними пунктами і дерев'янно-земляними вогневими спорудами (блокгаузами) та включені у загальну систему оборони кордону. Кожна прикордонна застава налічувала у середньому 50 бійців і командирів, які у свою чергу мали на озброєнні 45 гвинтівок, 2 станкових кулемети «максим» і 4 ручних кулемети Дегтярьова. Напередодні війни на прикордонні застави надійшли пістолети-кулемети Дегтярьова (ППД) і самозарядні гвинтівки Токарєва (СВТ). 19–20 червня 1941 року з прикордонниками були проведені бойові стрільби з нової стрілецької зброї. Маневрена група була озброєна гвинтівками, автоматами і двома станковими кулеметами «максим». Начальником загону був майор Яків Давидович Малий, начальником штабу – майор Олександр Михайлович Волоснухін [107].

До смуги оборони Струмилівського укріпленого району належали ділянки кордону 1-ї і 2-ї прикордонних комендатур 91-го Рава-Руського прикордонного загону.

1-ша прикордонна комендатура разом з 1-ю і резервною прикордонними заставами дислокувалась на північній околиці містечка Пархач зліва від шосе Львів – Кристинопіль у двоповерховому цегляному будинку – колишньому фільварку. У цьому ж населеному пункті недалеко від прикордонної комендатури було розташоване військове містечко 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Струмилівського укріпленого району. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по річці Солокія протяжністю 31,4 км силами прикордонних застав: «Пархач», «Солокія», «Ванів» і «Прусинів» (нині Низи). Тилова прикордонна застава комендатури «Куличків» розташовувалась у однойменному селі. Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Селецького і Куличківського опорних пунктів Пархацького вузла оборони Струмилівського укріпленого району. На ділянці 1-ї прикордонної застави «Пархач» знаходився дерев'яний автомобільний міст через ріку Західний Буг, а на ділянці 4-ї прикордонної застави «Прусинів» був розташований дерев'яний автомобільний міст через річку Солокія. Комендантом ділянки були старший лейтенант Петро Падерін, а з травня 1941 року капітан Олексій Іванович Строков. Начальником штабу комендатури був старший лейтенант Бєляєв Микола Іванович. Заступником коменданта з політичної частини – молодший політрук Кузнєцов Євген Костянтинович. Заступником коменданта був старший лейтенант Круликовський Петро Костянтинович [66].

2-га прикордонна комендатура разом з 8-ю і резервною прикордонними заставами дислокувалась у містечку Угнів. Комендатура охороняла ділянку дер-

жавного кордону по річці Солокія протяжністю 29,7 км силами прикордонних застав: «Тяглів», «Остобуж», «Карів» і «Угнів». Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Пристанського і Хлівчанського опорних пунктів Бутинського вузла оборони Струмилівського укріпленого району. На ділянці комендатури були розташовані три автомобільних дерев'яних і один залізничний мости через річку Солокія. Комендантом ділянки був капітан Кудряшов Михайло Костянтинович. Начальником штабу комендатури був лейтенант Гончаров Іван Павлович. Заступником коменданта з політичної частини – старший політрук Тараканов Микола Іванович. Заступником коменданта був капітан Безбородов Василь Іванович, напередодні війни його змінив молодший лейтенант Сисуєв Федір Васильович [66].

Смуга оборони Рава-Руського укріпленого району розташовувалась на ділянці відповідальності 3-ї і 4-ї прикордонних комендатур 91-го прикордонного загону [107].

3-тя прикордонна комендатура разом з резервною прикордонною заставою дислокувалась у населеному пункті Любича-Крулевська. Комендатура виконувала завдання з охорони ділянки державного кордону силами прикордонних застав: «Шаленик», «Любича-Крулевська», «Лукавиця», «Лувча» і «Хотилюб». Комендатура знаходилась на напрямку зосередження основних зусиль загону в охороні державного кордону і в оперативному плані прикривала та охороняла район будівництва Грядівського, Шабельницького і Любича-Крулевського вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району. Напередодні війни комендатура була підсилена особовим складом маневреної групи 98-го Любомльського прикордонного загону. У середньому на кожну прикордонну заставу прибуло для підсилення 25 прикордонників. Комендантом ділянки був капітан Бистров Сергій Володимирович, перед самою війною його змінив капітан Нечипоренко Михайло Євгенович. Начальником штабу комендатури був старший лейтенант Волков Гнат Степанович. Заступниками коменданта були: лейтенант Баштан Павло Михайлович, старший лейтенант Бахвалов Федір Михайлович. Заступником з політичної частини був політрук Патрашков Микола Єгорович [107].

4-та прикордонна комендатура разом з резервною заставою дислокувалась у населеному пункті Олешице. Комендатура виконувала завдання з охорони державного кордону силами прикордонних застав: «Нове Село», «Дахнів», «Олешице», «Старе Село» (начальник – лейтенант Ф. В. Морін) і «Милків». Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район будівництва Гута-Любецького і Бруснівського вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району. Комендантом ділянки був старший лейтенант Манягін Степан Дмитрович, начальником штабу комендатури – старший лейтенант Суровцев Єгор Іванович, заступником коменданта – лейтенант Самбук Каленик Кіндратович, заступником з політичної частини – політрук Піменов Іван Терентійович, начальником контрольно-пропускного пункту – капітан Яковлєв Дмитро Семенович [107].

Маневрена група мала у своєму складі десять прикордонних застав. Вона дислокувалась у місті Рава-Руська. Маневрена група призначалась для підсилення охорони державного кордону на загрозливих напрямках. Маневреною групою загону командував капітан Баскей Яків Вікторович. Заступником начальника маневреної групи з політичної частини був старший політрук Долгов Андрій Якович [107].

Усі військові містечка, у яких дислокувались прикордонні застави та комендатури, були обладнані опорними пунктами і дерев'яно-земляними вогневими спорудами (блокгаузами) та включені у загальну систему оборони кордону. Кожна прикордонна застава у середньому налічувала 50 бійців і командирів, які були озброєні 45 гвинтівками, 4 ручними кулеметами Дегтярьова і 2 станковими кулеметами «максим». Напередодні війни на прикордонні застави надійшли пістолети-кулемети Дегтярьова (ППД-40) і самозарядні гвинтівки Токарєва (СВТ-40). 19–20 червня 1941 року з прикордонниками були проведені навчальні стрільби з нової стрілецької зброї [107].

Відповідно до директиви Військової ради Київського особливого військового округу від 7 лютого 1941 року Струмилівський укріплений район входив до сил і засобів першого і другого районів прикриття (РП № 1 і РП № 2) державного кордону військами КОВО.

Керівництво силами і засобами РП № 1 здійснював штаб 5-ї армії, дислокований у Ковелі.

До сил і засобів, які визначались для оборони РП № 1, входили: управління 5-ї армії; управління і корпусні частини 15-го стрілецького корпусу (45-та, 62-га стрілецькі дивізії); управління і частини 27-го стрілецького корпусу (87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії); управління і частини 22-го механізованого корпусу (19-та, 41-ша танкові і 215-та моторизована дивізія); 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК; 87-й і 374-й зенітні артилерійські дивізіони; 126-та зенітна артилерійська дивізія; 29-й батальйон ВНОС; Ковельський УР – 47-й і 201-й окремі кулеметні батальйони; Володимир-Волинський УР – 19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметні батальйони; північна частина Струмилівського УР – 42-й і 35-й окремі кулеметні батальйони; 98-й і 90-й прикордонні загони, 14-та авіаційна дивізія; 12-та і 17-та голубині станції [66].

1-й і 2-й вузли оборони Струмилівського укріпленого району входили до складу сил і засобів другої ділянки прикриття (ДП № 2) першого району прикриття державного кордону.

Начальником другої ділянки прикриття був командир 27-го стрілецького корпусу. Штаб 27-го стрілецького корпусу дислокувався у містечку Горохів.

Резервом командувача 5-ї армії був 22-й механізований корпус, який своєї смуги оборони не мав і призначався для нанесення контрударів. Друга ділянка прикриття по фронту складала 92 км.

Для більшого розуміння замислу оборони у смузі Струмилівського укріпленого району ми розглянемо виписку з плану прикриття державного кордону військами 5-ї армії КОВО (по РП № 1).

План
прикриття державного кордону військами 5-ї армії КОВО (по РП № 1)

Завдання прикриття:

Прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на передпілля і оборонні споруди та польові укріплення Володимир-Волинського та 1-го і 2-го вузлів оборони Струмилівського укріплених районів, не допустити прориву противника на територію СРСР (на ділянці фронтом 92 кілометри), а противника, що прорвався, знищити контрударами корпусних і армійських резервів.

Міцною обороною забезпечити напрямки: Хелм — Ковель — Рівне.

З фронту — Гребушів, Кристинопіль на Броди, Тернопіль.

Не допустити прориву авіації противника на нашу територію.

Протиповітряною обороною і діями авіації *забезпечити нормальну і безперебійну роботу залізниці і зосередження армії.*

Не допустити викидання та висаджування повітряних десантів і диверсійних груп противника на територію армії.

Активними діями авіації завоювати панування у повітрі і ударами по основних угрупованнях противника порушити і затримати зосередження його головних сил. Глибина дій бойової авіації армії — до залізничної лінії Любартів, Люблін, Красник, Развадув.

Повітряну розвідку *вести до ріки Вісла.*

Ліва межа — Кременець, Холоїв, Кристинопіль, Рахне. Усі пункти — для 5-ї армії включно.

Угруповання сил на оборону:

27-й стрілецький корпус. *Штаб — Локачі (25 км на південний схід від Володимира-Волинського).*

87-ма стрілецька дивізія з 460-м корпусним артилерійським полком, Володимир-Волинським укріпленим районом (19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 85-й і 92-й окремі артилерійські дивізіони), 1-ю—9-ю прикордонними заставами 90-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Бережниця, виключно Литовеж. Штаб дивізії — Зимне.

Ліва межа — Свинюхи, Щенятин, Малі Біличі, Литовеж.

124-та стрілецька дивізія з 21-м корпусним артилерійським полком, 1-м і 2-м вузлами оборони Струмилівського укріпленого району (42-й і 35-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони), 10-ю—16-ю прикордонними заставами 90-го прикордонного загону обороняє фронт Литовеж, Кристинопіль. Штаб дивізії — Грушев (8 км на південь від Порицька).

Ліва межа — Холоїв, Кристинопіль.

135-та стрілецька дивізія — корпусний резерв, у районі Молчанув, Локачі, Вулька Садовська. Штаб — колгосп Олександрівки.

У плані протидесантної оборони *другої ділянки першого району прикриття державного кордону коменданту Струмилівського укріпленого району приписувалось виділяти для боротьби з повітряними десантами противника два — три рухомих загони силою не менше однієї роти кожний. Крім цього, всі вогневі споруди укріпленого району повинні бути у постійній повній бойовій готовності, яка б не дозволила противнику захопити споруду [94].*

У плані інженерної підготовки *другої ділянки першого району прикриття державного кордону було визначено:*

смуга оборони на фронті Устилуг, Кристинопіль складається з передпілля Володимир-Волинського і північної частини Струмилівського укріплених районів; головної смуги оборони Володимир-Волинського і північної частини Струмилівського УР і тактичної тилової смуги оборони з переднім краєм Любомль, Владзимеж, Холоїв. Ця смуга у даний час знаходиться в стадії будівництва, до кінця 1941 року буде складатись з вузлів оборони польового типу.

З початком мобілізації смуга оборони розвивається силами і засобами 5-ї армії — 15-го стрілецького корпусу (45-та, 62-га стрілецькі дивізії); 27-го стрілецького корпусу (87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії).

Для забезпечення оборонних робіт, крім військових засобів, 5-й армії передається зі складів 236-го управління начальника робіт (УНР № 236) таке інженерне майно: двадцять тонн вибухівки, десять тисяч протитанкових мін, двісті тонн колючого дроту, тисяча пакетів малопомітних перешкод [94].

Резерви району прикриття:

22-й механізований **корпус** *у складі: 41-ї, 19-ї танкових і 215-ї моторизованої дивізій. Штаб — Миляновичі.*

41-ша танкова дивізія в районі Калинівка, Турійськ, Хороделець. Штаб — Ружин.

19-та танкова дивізія в районі Шайно, Старі Комари, Мошона. Штаб — Ворожик.

215-та моторизована дивізія в районі Паридуби, Миляновичі, Перевіси. Штаб — Перевіси.

Прикордонні частини *(90-й прикордонний загін):*

а) з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

б) організують посилене спостереження за протилежною стороною з завданням:

установити підхід до кордону військ противника;

які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону;

ким будуть зайняті оборонні споруди, споруджені поруч з державним кордоном;

в) підтримують постійний зв'язок з загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався;

загони підтримки з моменту їх виклику входять в оперативне підпорядкування начальників прикордонних

загонів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

г) з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон, установивши зв'язок:

штаб 90-го прикордонного загону зі штабом 87-ї стрілецької дивізії;

комендантів прикордонних комендатур 90-го прикордонного загону зі штабами стрілецьких полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

д) з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

План прикриття державного кордону був опрацьований штабом Київського особливого військового округу і у кінці лютого 1941 року доведений до штабу 5-ї армії. Як ми бачимо, 27-й стрілецький корпус 5-ї армії прикривав другу ділянку прикриття, яка по фронту складала 92 км. Саме до цієї ділянки входила визначена частина Струмилівського укріпленого району. Саме на фронті прикриття 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії 22—24 червня 1941 року буде нанесений головний удар групи армій «Південь». Саме там на стику Володимир-Волинського і Струмилівського укріпленого району буде здійснено прорив прикордонних укріплень і по захоплених мостах через Західний Буг будуть переправлені танкові та моторизовані з'єднання першої танкової групи противника.

З численної інформації ми бачимо, що фактично план прикриття державного кордону був опрацьований у ланці округ і армія. До дивізій і полків, фрагменти плану у частині, що до них відносилась, був доведений лише раз.

В архіві збереглись спогади колишнього начальника штабу 62-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії полковника П. О. Новичкова. Полковник Новичков стверджував: «Письмових документів про організацію оборони державного кордону дивізія не мала. Однак у перших числах квітня 1941 року командири і начальники штабів 45, 62, 124 і 87-ї стрілецьких дивізій були викликані у штаб 5-ї армії, де отримали карти масштабу 1 : 100 000 і власноручно провели копіювання батальйонних районів оборони з армійського плану інженерного обладнання смуг оборони з'єднань» [138].

З доповіді командира 135-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу (резерв 5-ї армії) ми можемо зробити висновок, що план оборони державного кордону до нього і командирів частин дивізії завчасно доведений не був. Йому також не було відомо про стан підготовки оборонних рубежів, оскільки всіма роботами з підготовки рубежів керували штаби 5-ї армії і 27-го стрілецького корпусу. На нього як на командира дивізії покладалось завдання лише своєчасно відправляти робочу силу у складі трьох стрілецьких батальйонів, змінюючи їх кожен місяць. Крім цього, було відомо, що на державному кордоні беззмінно працював саперний батальйон дивізії і начальник інженерної служби 135-ї стрілецької дивізії, але всі ці частини і підрозділи підпорядковувались безпосередньо начальнику інженерної служби 27-го стрілецького корпусу, а тому командуванню дивізії ніяких доповідей не надавали [138].

Таким чином, план прикриття державного кордону штабом 5-ї армії напередодні війни був розроблений, але на підставі приведених вище свідчень командирів різних ланок можна зробити висновок, що командири і штаби підпорядкованих 5-й армії з'єднань з цим планом заздалегідь ознайомлені не були. Усе це негативно відобразилося на діях частин 124-ї стрілецької дивізії на початку Великої Вітчизняної війни.

Керівництво силами і засобами району прикриття № 2 (РП № 2) здійснював штаб 6-ї армії, дислокований у Львові.

До сил і засобів, які визначались для оборони РП №2, входили: управління 6-ї армії; управління і корпусні частини 6-го стрілецького корпусу; 41-ша, 97-ма та 159-та стрілецькі дивізії; 3-тя кавалерійська дивізія; управління і корпусні частини 4-го механізованого корпусу; 8-ма і 32-га танкові та 81-ша моторизована дивізії; управління і корпусні частини 15-го механізованого корпусу; 10-та і 37-ма танкові та 212-та мотострілецька дивізії; 324-й гаубичний і 135-й гарматний артилерійські полки РВГК; 4-та дивізія ППО; 126-та зенітна артилерійська дивізія; 19-й батальйон ВНОС; 44-й і 140-й окремі кулеметні батальйони, 345-й артилерійський полк Струмилівського УР; 21, 36, 141-й окремі кулеметні батальйони Рава-Руського УР; 91-й прикордонний загін; 1-ша і 2-га прикордонні комендатури 92-го прикордонного загону; 15-та авіаційна дивізія і 20-й винищувальний авіаційний полк 17-ї авіаційної дивізії; 7-ма голубина станція [66].

Для більшого розуміння замислу оборони у смузі Струмилівського укріпленого району ми надаємо виписку з наведеного нижче керівного документа.

План прикриття державного кордону військами 6-ї армії КОВО (по РП № 2)

Завдання прикриття

Прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на передпілля і оборонні споруди 3, 4 і 5-го вузлів оборони Струмилівського УР і Рава-Руського УР, не допустити прориву противника на територію СРСР (на ділянці від Кристинополя до Грабовця фронтом 165 км), а противника, що прорвався, знищити контратаками корпусних і армійських резервів.

Міцною обороною забезпечити напрямки:

Томашів, Рава-Руська, Жовква;

Дахнів, Немирів;

Пшеворськ, Ярослав, Яворів.

Не допустити прориву авіації противника на нашу територію.

Забезпечити охорону об'єктів військового і державного значення.

Бойовий склад другого району прикриття (детально описаний вище).

Операційні напрямки:

перший – Тишовце, Сокаль, Броди – виводить з боку першого району прикриття у глибокий тил другого району прикриття на залізницю Луцьк – Львів, Броди – Львів і Тернопіль – Львів;

другий – Томашів – Рава-Руська – Львів є найкоротшим напрямком на Львів – 70 км;

третій – Тарноград – Цішанів – Любачів – Немирів є напрямком, розрізає другий район прикриття навпіл;

четвертий – Пшеворськ – Ярослав – Львів є фланговим напрямком, відрізаючи другий район прикриття від сусіда зліва.

Висновок: частини другого району прикриття будуть діяти і прикривати напрямки, які мають важливе значення для подальших дій військ фронту.

Найголовніші з цих напрямків:

Томашів – Рава-Руська – Львів;

Пшеворськ – Ярослав – Львів.

Загальний висновок: за умовами місцевості прикордонної смуги оцінки напрямків необхідно основні зусилля в обороні району прикриття зосередити на раворуському напрямку.

Інженерна підготовка району прикриття

Смуга оборони по фронту виключно Кристинопіль, Ярослав, виключно Родимно складається з передпілля Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів, до якого входять 18 батальйонних районів і три окремі ротні опорні пункти.

За передпіллям проводиться будівництво Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів з переднім краєм залізобетонного поясу по лінії 2 км на північ від Пархач, північно-західна околиця Грушовець Ляс, Копань, кут лісу, 1 км на південний схід від Куличків, Терпентина, Дениси, Забір'я, Річки, висота 260, південна околиця містечка Любича-Крулевська, Стара Гута, Старе Брусно, Нове Брусно, Рудка-Домброва.

За головною смугою оборони Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів зводиться тактична тилова смуга оборони з переднім краєм по лінії Холоїв, Кам'янка-Струмилівська, Жовква, Магерів, Потелич, Моринець, Кровиця, Менкіш. В опорних пунктах першої лінії за планом будівництва 1941 року зводяться залізобетонні споруди, а в опорних пунктах другої лінії – споруди польового типу.

З початком мобілізації головна смуга оборони розвивається силами і засобами 6-ї армії – 3-ї кавалерійської, 159-ї стрілецької, 6-го стрілецького корпусу (41-ша і 97-ма стрілецькі дивізії).

Крім цього, 6-та армія з першого дня мобілізації підсилюється 311, 312 і 263-м окремими інженерно-будівельними батальйонами, 53-ю окремою електротехнічною ротою та 6-ю маскувальною ротою.

Для забезпечення оборонних робіт, крім військових засобів, 6-й армії передаються механізми і інструмент 81-го і 82-го управлінь начальника робіт (УНР № 81 і УНР № 82), а зі складів 82-го управління начальника робіт (УНР № 82) відпускається таке інженерне майно: 60 тонн вибухівки, 30 тисяч протитанкових мін, 200 тонн колючого дроту, 1 000 пакетів малопомітних перешкод.

Крім цього, у липні – серпні 1941 року планується додатково зосередити: 50 тисяч протипіхотних мін, 1 000 осколково-загороджувальних мін, 200 тонн колючого дроту, 3 тисячі пакетів малопомітних перешкод.

Висновок: інженерна підготовка прикордонної смуги району прикриття дає можливість запекло обороняти державний кордон і не допустити прориву її противником на важливих напрямках.

Замисел прикриття

Район прикриття розбивається на дві ділянки прикриття.

***Ділянка прикриття № 1** (виключно) Кристинопіль, Угнів.*

Начальник – командир 3-ї кавалерійської дивізії. Штаб ділянки – Бутини.

Склад сил:

3-тя кавалерійська дивізія (34-й Ростовський, 60, 99 та 158-й кавалерійські полки, 44-й танковий полк) з 345-м артилерійським полком, 140-м і 44-м окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами Струмилівського укріпленого району, 2-ю кулеметною ротою 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Рава-Руського УР, 1-ша і 2-га (без 8-ї застави) прикордонні комендатури 91-го прикордонного загону обороняють фронт (виключно) Кристинопіль, Угнів, Піддемце до ранку третього дня бойових дій. Штаб – Бутини.

Ліва межа – Жовква, виключно Забір'я, Піддемце, виключно Дениси.

159-та стрілецька дивізія з 345-м артилерійським полком, 140-м і 44-м окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами Струмилівського укріпленого району, 2-ю кулеметною ротою 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Рава-Руського УР, 1-ша і 2-га (без 8-ї застави) прикордонні комендатури 91-го прикордонного загону обороняють фронт (виключно) Кристинопіль, Угнів, Піддемце, прийнявши його від 3-ї кавалерійської дивізії з 5 годин ранку третього дня бойових дій. Штаб – Бутини.

***Ділянка прикриття № 2** (виключно) Угнів, Грабовець.*

Начальник – командир 6-го стрілецького корпусу. Штаб ділянки – Яворів.

Склад сил:

41-ша стрілецька дивізія з 209-м корпусним артилерійським полком,135-м артилерійським полком РВГК, 21, 36 і 141-й окремими кулеметними батальйонами Рава-Руського УР, 8-ю заставою 2-ї і 3-ї прикордонними комендатурами 91-го прикордонного загону обороняє фронт Вулька Вежбиця, виключно Нове Село. Штаб – 0,5 км на південний схід від Седлиська.

Ліва межа – виключно Курники, Райхау, Жуків.

97-ма стрілецька дивізія з 324-м гаубичним артилерійським полком, 209-м корпусним артилерійським полком, 4-ю прикордонною комендатурою 91-го прикордонного загону, 1-ша і 2-га прикордонні комендатури 92-го прикордонного загону обороняють фронт Нове Село, Сенявка, Грабовець. Штаб – Тухля.

Ліва межа – Городок, Родимно.

4-й механізований корпус. Штаб – Якоблики (10 км на північний схід від Янова).

32-га танкова дивізія (без механізованого полку) в районі Мокротин, Якоблики, виключно Зашків. Штаб дивізії – Поляни.

8-ма танкова дивізія в районі Якоблики, фільварок Булава, Лозина. Штаб дивізії – Травнище.

81-ша мотострілецька дивізія в районі виключно Лозина, виключно Янів, Ясниська. Штаб дивізії – Жорниська.

32-й мотострілецький полк 32-ї танкової дивізії з одним батальйоном середніх танків як резерв командира 6-го стрілецького корпусу в лісі на південь від Немирова.

Частини, висунуті до державного кордону, запекло обороняють його, опираючись на передпілля 3, 4 і 5-го вузлів оборони Струмилівського УР і Рава-Руського УР, не допускаючи прориву противника на нашу територію.

***Прикордонні частини** (91-й прикордонний загін, 1-ша і 2-га комендатури 92-го прикордонного загону):*

а) з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

б) організують посилене спостереження за протилежною стороною із завданням:

установити підхід до кордону військ противника;

які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону;

ким будуть зайняті оборонні споруди побудовані поруч з державним кордоном;

в) підтримують постійний зв'язок із загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався;

загони підтримки з моменту їх виклику входять у оперативне підпорядкування начальників прикордонних загонів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

г) з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон, установивши зв'язок:

штаб 91-го прикордонного загону зі штабом 41-ї стрілецької дивізії;

комендантів 91-го і 92-го прикордонних загонів зі штабами стрілецьких (кавалерійських) полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

Таким чином, ми бачимо, що у плані прикриття державного кордону визначені майже всі необхідні заходи щодо дій військ, які входили до складу першої ділянки прикриття другого району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів РП № 2 дозволяв сподіватись на позитив при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

Від пильної уваги прикордонників неможливо було приховати жодної деталі обстановки в зоні їх відповідальності

Без перебільшення можна стверджувати, що план прикриття державного кордону 6-ю армією Київського особливого військового округу являв собою дуже ретельно і грамотно опрацьований керівний документ з розшифровкою бойових завдань до кожного полку (артилерійського дивізіону) включно.

Але доцільно спитати, як був реалізований цей план на практиці. У Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації зберігаються спогади начальника штабу 6-ї армії комбрига (у подальшому генерал-майора) М. П. Іванова, який був призначений начальником штабу цього об'єднання 26 травня 1941 року. Цілком зрозуміло, що весь час, що залишився до початку війни, він присвятив вивченню обстановки і знайомству з військами. М. П. Іванов писав: «...до 22 червня 1941 року на державному кордоні у смузі 6-ї армії розташовувались лише прикордонні загони і знаходились численні будівельні частини і підрозділи. Незважаючи на безумовні ознаки підготовки агресії з боку німецьких військ, командувач військ Київського особливого військового округу заборонив приводити війська у бойову готовність і висувати частини прикриття до державного кордону. Ця заборона продовжувала діяти навіть після розв'язання противником бойових дій аж до другої половини 22 червня 1941 року. Увечері 21 червня штаб округу попередив командувача армії про можливі провокації з боку німців і наказав йому, а також підпорядкованим командирам корпусів і дивізій знаходитись на своїх командних пунктах поруч з телефонними апаратами. Але оскільки командний пункт 6-ї армії на той час не був обладнаний, то в ніч з 21 на 22 червня всі члени Військової ради армії знаходились у своєму приміщенні у центрі Львова. Ніяких сигналів військам армії про приведення їх у бойову готовність не надходило.» Теж саме підтверджують і інші командири з'єднань і частин 6-ї армії, які залишились у живих, які стверджують, що план прикриття державного кордону, відносно їх з'єднань і частин, до них завчасно доведений не був.

Таким чином, план прикриття державного кордону штабом 6-ї армії напередодні війни розроблений був, але до командирів і штабів підпорядкованих армії з'єднань до початку війни доведений не був» [138].

Струмилівський укріплений район мав цілу низку суттєвих недоліків, які у подальшому вплинули на хід бойових дій у прикордонній смузі.

За одинадцять днів до початку війни не всі обладнані довготривалі вогневі споруди знаходилися у боєздатному стані. Багато з них, особливо побудовані у 1940 році, були завалені сміттям, у деяких споруд сектори обстрілу засипані відвалами землі. У переважній більшості довготривалі вогневі споруди являли собою бетонні коробки без електрики, води і зв'язку, деякі споруди не мали озброєння. Було повністю відсутнє маскування побудованих і тих споруд, які знаходилися у стадії будівництва. Основним видом зв'язку був телефон [29].

Найсуттєвішою помилкою було те, що переважна більшість вузлів оборони Струмилівського укріпленого району були побудовані поблизу кордону та були на виду у противника. Головна смуга оборони укріпленого району безпосередньо прилягала до державного кордону [107].

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 124-ї стрілецької і 3-ї кавалерійської дивізій із засобами підсилення разом з гарнізоном Струмилівського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 5-ї і 6-ї армій Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізій розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж чисельність мирного часу гарнізону Струмилівського укріпленого району була недостатня для зайняття всіх побудованих довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу, на підставі директиви Генерального штабу РСЧА, було **категорично заборонено** командуванню 5-ї і 6-ї армій завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовку до знищення у випадку початку бойових дій мостів через ріки Західний Буг і Солокія. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція командування була однозначною – «До особливих вказівок» [29].

Ось, що згадував про війну у минулому начальник 4-ї прикордонної застави «Прусинів» 1-ї прикордонної комендатури 91-го прикордонного загону старший лейтенант Леонід Круглов: «Ділянка 4-ї прикордонної застави по фронту займала 7 600 м. На ділянці застави було встановлено п'ять прикордонних стовпів з № 103 по 108. Лінія державного кордону проходила по річці Солокія. На правому березі річки, на німецькій стороні було розташоване містечко Белз. Від лінії кордону у наш тил ділянка була відкритою на 1–1,5 км, але на ній було багато мілких ярів і траншей від торфорозробок, далі йшов суцільний лісовий масив з численними хуторами. Село Куличків розташовувалось у 7 км, а містечко Великі Мости у 14 км.

Від лінії кордону у наш тил на 800 м уздовж кордону проходила «Заборонена зона», у межах якої дозволялось знаходитись лише прикордонним нарядам, які охороняли кордон, усі решта негайно затримувались, а при спробі опору знищувались вогнем прикордонників. На відстані 400 м від кордону знаходилась «Контрольна орана смуга» шириною 8–12 м. Перед ораною смугою був споруджений паркан з колючого дроту німецького типу. На загрозливих ділянках були встановлені сигнальні міни і малопомітні перешкоди.

Прикордонний режим у смузі 22,5 км від лінії кордону у тил контролювався прикордонниками. В'їзд (вхід) і виїзд (вихід) здійснювався за спеціальними перепустками.

У квітні 1940 року всі жителі прикордоння, які проживали у «Забороненій зоні», були з неї відселені, а їхні будинки розібрані. У травні цього ж року з прикордонних районів до Середньої Азії були примусово відселені родини Осадників (куркулів). Так, на правому фланзі ділянки застави у «Забороненій зоні» було розташоване село Гора, його жителі були відселені у села Прусинів і Куличків. Усі будівлі були розібрані переселенцями, а церква, що залишилась, була перетворена нами під спостережний пункт, з якого добре проглядався правий фланг ділянки і німецька сторона. На лівому фланзі ділянки була побудована дерев'яна спостережна вежа висотою 20 м. З неї добре проглядався лівий фланг застави і місто Белз на німецькій стороні.

На ділянці застави цілодобово йшли будівельні роботи з будівництва довготривалих вогневих та інших оборонних споруд Струмилівського укріпленого району. Крім військових будівельників, на цих роботах було задіяне місцеве населення. Окремі оборонні споруди (довготривалі вогневі, дерев'яно-земляні вогневі споруди та інші) споруджувались поблизу лінії державного кордону. Був побудований дот і біля автомобільного мосту через річку Солокія. Ця довготривала вогнева споруда тримала під обстрілом міст і підходи до нього з суміжної сторони. Для охорони районів будівництва укріпленого району з метою недопущення порушень державного кордону, витоку інформації, контролю прикордонного режиму залучались значні військові сили застави. Агентура німців виявляла великий інтерес до будівництва укріпленого району, тому з нашого боку проводились активні заходи з протидії розвідці противника» [107].

З ранньої весни 1941 року будівництво оборонних споруд у Струмилівському укріпленому районі йшло повним ходом. Темпи будівництва різко підсилились після того, як у березні 1941 року Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко вказав командувачу військ Київського особливого військового округу генерал-полковнику М. П. Кирпоносу, що обладнання Рава-Руського і Струмилівського укріплених районів є найважливішим урядовим завданням на 1941 рік [141].

Найбільше були підготовлені вузли оборони, що входили до складу військ 5-ї армії, прикриваючись рікою Західний Буг, вони займали ділянку Скоморохи, Кристинопіль та налічували 33 остаточно готові довготривалі вогневі споруди (решта була у стадії будівництва) і мали у складі гарнізону 1 030 військовослужбовців (без приписного складу), 34 гармати, 170 станкових та 75 ручних кулеметів, тут були проведені роботи з обладнання інженерних загороджень: протитанкових ровів, ескарпів, контрескарпів, їжаків, дротяних загороджень [17].

Командувач 6-ї армії Київського особливого військового округу генерал-лейтенант Іван Музиченко, отримуючи розвідувальну інформацію, чітко розумів, що уникнути війни з Німеччиною неможливо. Тому його непокоїло питання оборони і руйнування, у випадку війни, мостів на прикордонних ріках у смузі оборони армії. Він неодноразово доповідав керівництву Київського військового округу свої пропозиції з цього важливого питання. Як приклад. 16 червня 1941 року у спеціальному донесенні на адресу командувача військ КОВО генерал Музиченко писав: «у смузі армії по лінії державного кордону у наявності мости: через ріку Західний Буг один залізничний і через річку Солокія – сім мостів. Прикордонні частини і Військова рада армії ніяких вказівок на випадок бойових дій не мають. Прошу дати вказівки, що робити з цими мостами у випадку початку бойових дій і які заходи виконати у мирний час». На це донесення накладено дві резолюції командувача округу. Перша від 19 червня 1941 року: «Начальнику штабу. Прошу доповісти з картою». Друга від 20 червня 1941 року: «Начальнику штабу. Віддайте вказівку керуватись планом прикриття» [66].

У плані прикриття вказівки щодо питанню про мости на прикордонних ріках були відсутні. Це на практиці призвело до того, що з початком війни ні прикордонні частини, ні частини НКВС, ні польові війська прикриття вказівок від свого керівництва щодо знищення мостів на кордоні не мали. Тому знищивши або відкинувши прикордонні наряди та підрозділи охорони військ НКВС, розвідувальні підрозділи і передові загони противника змогли захопити всі прикордонні мости у працездатному стані і тим самим забезпечити переправу на радянську територію головних сил наступаючих піхотних і танкових дивізій вермахту [66].

14 червня 1941 року частини 124-ї стрілецької та 3-ї кавалерійської дивізій під виглядом навчань були висунуті у райони бойового призначення, відповідно до плану прикриття державного кордону, у смугу оборони Струмилівського укріпленого району, де проводили заходи з підготовки оборони і готувались до відбиття агресії.

18 червня 1941 року у зв'язку з втручанням Генерального штабу командувач військ КОВО вимушений був відмінити наказ та повернути війська до пунктів постійної дислокації та до польових таборів.

Відповідно до наказу начальника Українського прикордонного округу генерал-майора Хоменка з 20 червня 1941 року особовий склад 90-го Володимир-Волинського і 91-го Рава-Руського прикордонних загонів перейшов до посиленого варіанта несення служби з охорони державного кордону у смузі оборони Струмилівського укріпленого району.

Ось як згадував ці події начальник 4-ї прикордонної застави «Прусинів» 1-ї прикордонної комендатури 91-го прикордонного загону старший лейтенант Леонід Круглов: «З початку травня 1941 року 4-та прикордонна застава була значно підсилена підрозділами маневреної групи від штабу загону, резервною заставою комендатури, взводом 4-го оперативного полку внутрішніх військ НКВС і групою бійців-прикордонників з різних застав загону, які проходили збори снайперів на базі застави. До початку війни на 4-й прикордонній заставі «Прусинів» нараховувалось 170 прикордонників. Вогнева спроможність застави значно підсилилась за раху-

нок отримання автоматичної зброї. Була значно удосконалена система оборони застави. Навкруги застави були споруджені окопи і блокгаузи, на ділянці застави були в наявності довготривалі вогневі споруди з круговим обстрілом. Біля мостів через річку Солокія були обладнані стрілецькі окопи повного профілю. На охорону кордону висилались підсилені наряди» [107].

З квітня 1941 року спостереженням і іншими методами було встановлено, що німці зосереджують у прикордонній смузі суміжної сторони піхотні й кавалерійські частини. Із другої половини травня по всьому узбережжю Західного Бугу фашисти розгорнули фортифікаційні роботи. У лісах, що прилягають до кордону, цілодобово працювали механічні пили. Німецькі літаки-розвідники майже щодня порушували повітряний кордон.

Прикордонні наряди раз у раз доповідали про підхід до суміжного берега німецьких рекогносцирувальних груп. Про їх появу прикордонники доповідали по команді й у ніч з 20 на 21 червня 1941 року. Мали місце випадки обстрілу наших прикордонних нарядів із суміжної сторони.

У зв'язку із провокаційними вилазками фашистських агентур за рішенням командування 90-го прикордонного загону, крім того, що всі прикордонні застави перейшли з початку червня на посилений варіант охорони кордону, у підрозділах стали проводити навчально-бойові тривоги, навчання з відбиття раптового нападу на застави та стрільби [107].

На початку війни у смузі оборони Струмилівського укріпленого району гітлерівці вели бойові дії такими угрупованнями своїх військ. Зокрема: у смузі оборони 124-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту (Сокальський і Кристинопільський вузли оборони Струмилівського укріпленого району) вів наступальні дії LV (55-й) армійський корпус 6-ї польової армії групи армій «Південь».

LV армійський корпус був сформований 6 січня 1941 року на теренах V військового округу у Східній Пруссії. З березня 1941 року командир корпусу був одночасно і комендантом Пілау (нині Балтійськ Калінінградської області Російської Федерації). З лютого 1941 року корпус входив до складу 2-ї польової армії групи армій «Ц» (Німеччина). З травня 1941 року – до складу 6-ї польової армії групи армій «А» (генерал-губернаторство). З червня 1941 року корпус входив до складу 6-ї польової армії групи армій «Південь». LV армійський корпус мав у своєму складі: 111-ту, 75-ту та 57-му піхотні дивізії, 146-те артилерійське командування, 455-й корпусний батальйон зв'язку, 455-ту корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал піхоти Ервін Фіров [36].

111-та піхотна дивізія була сформована 6 листопада 1940 року в районі Філлінбоштеля. З листопада 1940 року дивізія дислокувалась у Німеччини. З травня 1941 року дивізія була передислокована до Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 50, 70 і 117-й піхотні (гренадерські) та 117-й артилерійський полки, 111-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 111-й винищувальний протитанковий дивізіон, 111-й саперний батальйон, 111-й батальйон зв'язку, 111-й польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 16 859 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 10 691 шт., автоматичних гвинтівок – 3 876 шт., автоматів – 767 шт., станкових кулеметів – 118 шт., ручних кулеметів – 495 шт., піхотних гармат – 26 шт., польових гаубиць – 48 шт., протитанкових гармат – 75 шт., зенітних гармат (20-мм і 37-мм) – 12 шт., мінометів (50-мм і 80-мм) – 138 шт., автомобілів – 902 одиниць, тракторів – 62 одиниці, коней – 6 538. Командував дивізією генерал піхоти Отто Штампф [36].

75-та піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року з частин 12-ї піхотної дивізії. З вересня 1939 року дивізія дислокувалась у Німеччині. З липня 1940 року дивізія передислокована до Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 202-й піхотний (фузилерний), 172-й і 222-й піхотні (гренадерські) та 175-й артилерійський полки, 75-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 75-й винищувальний протитанковий дивізіон, 75-й саперний батальйон, 75-й батальйон зв'язку, 75-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 111-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-лейтенант Ернст Хаммер [36].

57-ма піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року на базі 7-ї піхотної комендатури в Ландсхуті. Частини дивізії брали активну участь у польській кампанії восени 1939 року. З листопада 1940 року дивізія була передислокована до Німеччини. Дивізія мала у своєму складі: 179, 199 і 217-й піхотні (гренадерські) та 157-й артилерійський полки, 57-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 57-й винищувальний протитанковий дивізіон, 57-й саперний батальйон, 57-й батальйон зв'язку, 57-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 111-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-лейтенант Оскар Блюм [36].

У смузі оборони 3-ї кавалерійської дивізії 6-ї армії Південно-Західного фронту (Пархацький, Бутинський і Кам'янка-Струмилівський вузли оборони Струмилівського укріпленого району) вів бойові дії XLIV армійський корпус 6-ї польової армії групи армій «Південь».

XLIV армійський корпус був сформований 15 квітня 1940 року на теренах XVII військового округу. З червня 1940 року корпус входив до складу 6-ї польової армії групи армій «Б» (Ена, Луара). З липня 1940 року корпус входив до складу 18-ї польової армії, безпосередньо підпорядкованій ОКХ (генерал-губернаторство). З вересня 1940 року корпус входив до складу 4-ї польової армії групи армій «Б» (генерал-губернаторство). З червня 1941 року корпус входив до складу 6-ї польової армії групи армій «Південь». Корпус мав у своєму складі: 297-му і 9-ту піхотні дивізії, 134-те артилерійське командування, 444-й корпусний батальйон зв'язку та 444-ту корпусну службу постачання. Командував корпусом генерала піхоти Фріц Кох [36].

297-ма піхотна дивізія була сформована 31 січня 1940 року в районі Брюка. З липня 1940 року частини дивізії дислокувались у Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 522, 523 і 524-й піхотні, 297-й артилерійський полки, 297-й фузилерний батальйон, 297-й винищувальний протитанковий дивізіон, 297-й саперний батальйон, 297-й батальйон зв'язку, 297-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 111-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал артилерії Макс Пфеффер [36].

9-та піхотна дивізія була сформована в жовтні 1934 року у Гессені як штаб командувача піхоти V військового округу. 15 жовтня 1935 року перейменована у 9-ту піхотну дивізію. Дивізія брала активну участь у польській кампанії восени 1939 року. З того часу дислокувалась на теренах окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 36, 57 і 116-й піхотний (гренадерський) та 9-й артилерійський полки, 9-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 9-й винищувальний протитанковий дивізіон, 9-й саперний батальйон, 9-й батальйон зв'язку, 9-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 111-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-лейтенант Зигмунд барон фон Швейниць [36].

Струмилівський укріплений район знаходився на напрямку головного удару групи армій «Південь» по військах Південно-Західного фронту, який гітлерівці проводили з метою розсікти, оточити та знищити по частинах радянські війська у прикордонній битві [29].

Ранок 22 червня 1941 року Струмилівський УР зустрів гарнізонами довготривалих вогневих споруд, які несли бойове чергування. Решта гарнізонів займали фортифікаційні споруди під шаленим вогнем противника. Воїни укріпленого району разом з прикордонниками та черговими батальйонами 124-ї стрілецької та ескадронами 3-ї кавалерійської дивізій при вогневій підтримці артилерійських полків, які знаходились на вогневих позиціях, зав'язали бій з противником.

БОЙОВІ ДІЇ У СМУЗІ ОБОРОНИ 5-Ї АРМІЇ

Передові загони противника при потужній підтримці артилерії форсували Західний Буг та почали просуватись в глиб радянської території. Виявивши слабо прикритий польовими військами Червоної Армії 20-кілометровий проміжок на ділянці Литовеж, Сокаль, між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами головні сили противника форсували ріку Західний Буг та почали розвивати наступ на схід. 111-та піхотна дивізія рушила на Машув та Порицьк, 75-та піхотна дивізія почала стрімко просуватись на Милятин. Частини 57-ї піхотної дивізії, вислявши вперед розвідувальні загони, почали просуватись на Тартаків, Переспи. Спеціально визначені та добре підготовлені штурмові загони противника почали блокування дотів Струмилівського та Володимир-Волинського укріплених районів.

На стику Струмилівського та Володимир-Волинського укріплених районів було досить таки непогано обладнане передпілля (смуга забезпечення). На правому березі Західного Бугу від населеного пункту Литовеж до північної околиці міста Сокаль було побудовано десять довготривалих вогневих споруд простої конструкції, з яких п'ять під 45-мм протитанкову польову гармату і п'ять під станковий кулемет «максим» на станку Соколова.

На цьому рубежі було також споруджено п'ятнадцять дерев'яно-земляних вогневих споруд під станковий кулемет «максим». Крім цього, частинами 87-ї і 124-ї стрілецьких дивізій було обладнано чотири батальйонних райони оборони, які на початок війни зайняті польовими військами не були. Але у той же час Іваницький вузол оборони Володимир-Волинського укріпленого району тільки почав споруджуватись. У ньому в опорних пунктах першої лінії до сьомого циклу будівництва були доведені лише один артилерійсько-кулеметний напівкапонір, один кулеметно-артилерійський та один кулеметний напівкапоніри [107].

На правому фланзі Струмилівського УР на стику з Володимир-Волинським укріпленим районом у районі села Скоморохи була розташована 13-та, а в районі хутора Ромош – 12-та прикордонні застави 90-го прикордонного загону.

Обидві прикордонні застави та обладнані в районі їх розташування опорні пункти і дерев'яно-земляні вогневі споруди належали до смуги забезпечення Струмилівського і Володимир-Волинського укріплених районів. Ділянки цих прикордонних застав знаходилась на напрямку нанесення головного удару військами групи армій «Південь» на теренах України.

На ділянці 12-ї прикордонної застави «Ромош» розташовувався єдиний у цьому районі залізничний міст через ріку Західний Буг, який був пристосований для руху автомобільного та гужового транспорту. Саме після захоплення цього мосту у перші години війни німці переправили по ньому на радянський берег головні сили своїх військ. Раніше вважалось, що весь особовий склад обох прикордонних застав загинув у боях з німецько-фашистськими загарбниками на кордоні. Тільки через 17 років з'ясувалося, що троє бійців зі складу героїчного гарнізону, керованого лейтенантом Лопатіним, залишилися живі. За їх спогадами та розповідями жителів села Скоморохи, у якому дислокувалася 13-та прикордонна застава «Скоморохи», і за архівними матеріалами вдалося з'ясувати деякі подробиці бойових дій, які розгорнулись на ділянках кордону 12-ї та 13-ї прикордонних застав 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону та у передпіллі Володимир-Волинського та Струмилівського укріплених районів у перші години і дні Великої Вітчизняної війни.

Гарнізон 13-ї прикордонної застави нараховував 60 чоловік і плюс 15 тимчасово відряджених саперів.

13-та прикордонна застава «Скоморохи» розташовувалась у старому двоповерховому будинку з

товстими цегельними стінами й бетонованим підвалом, з міцними склепінними перекриттями. Підвал розділявся на кілька відсіків і вузьких коридорчиків.

На озброєнні 13-та застава й сапери мали два станкових і два ручних кулемети, половина воїнів мала автомати ППД, а інші – гвинтівки. З боєприпасів у прикордонників було два комплекти патронів і по чотири гранати на кожного бійця [107].

Навколо застави прикордонники побудували дротяну загорожу у два ряди колів, три дерев'яно-земляних блокгаузи, вирили окопи, з'єднавши їх між собою ходами сполучень. З підвалу будинку до блокгаузів № 1 і 2 були обладнані приховані виходи. Розміщення вогневих споруд забезпечувало круговий обстріл перехресним вогнем усіх підступів до застави.

Будівлі прикордонної застави розташовувалися на пагорбі, майже біля самого берега ріки Західний Буг. Ширина останньої досягала тут 50–70 м. У районі самої прикордонної застави беріг крутий, високий (30–50 м), а на іншій ділянці – пологий, що густо поріс лісом. Особливо густі були зарості в районі залізниці, що перетинала ділянку застави.

У західній частині села Скоморохи було багато будівель, що пустували. Зате східна частина селища була щільно населена.

У ніч на 22 червня 1941 року на охорону ділянки кордону 13-ї застави лейтенант Лопатін вислав близько 50 % особового складу підрозділу.

О 4.00 22 червня 1941 року німці почали артилерійський обстріл усього радянського узбережжя ріки, розташування прикордонних застав, комендатур і штабу загону. Через державний кордон курсом на схід пролітали ворожі літаки.

Під прикриттям вогню артилерії, мінометів і кулеметів німці винесли із прибережних гаїв до берега переправні засоби й почали форсувати ріку Західний Буг на південь від залізничного мосту, біля хутора Ромош і на захід Ільковице.

За бойовою тривогою прикордонники 13-ї застави зайняли оборонні споруди. У блокгаузі № 1 розмістився розрахунок станкового кулемета сержанта Котова з кулеметниками Пєсковим і Головкіним, а частина прикордонників 2-го стрілецького відділення зайняла окоп біля блокгауза. Завдання цієї групи – не допустити прориву противника в район мосту через річку Млинівка в Ільковице й прикривати заставу з боку саду й ріки Західний Буг. Блокгауз № 2 зайняв розрахунок другого станкового кулемета (єфрейтори Конкін і Бугай), а в сусідніх окопах розмістилася частина прикордонників 3-го стрілецького відділення. Ця група мала завдання – перешкоджати підходу противника до застави берегом річки Млинівка й від Карбовського лугу, а також прикривати заставу з боку Ільковице й району на схід цього села. Блокгауз № 3 і сусідні окопи зайняло 1-ше стрілецьке відділення сержанта Герасимова, посилене прикордонниками з інших відділень. Цією групою командував заступник політрука Галченков, що одержав завдання – прикривати заставу з боку села Скоморохи. Командир 2-го відділення сержант Максяков і прикордонник Хлистов з ручним кулеметом зайняли позицію біля вікон кімнати 2-го відділення, а декілька автоматників 1-го відділення розмістилися в своєму гуртожитку із завданням – підтримати вогнем групи, розташовані в оборонних спорудах. Свій КНП лейтенант Лопатін розмістив на горищі будинку застави.

Відповідно до плану взаємодії із сусідами, Лопатін вислав до хутора Ромош на допомогу гарнізону охорони залізничного мосту й 12-й прикордонній заставі 15 прикордонників з ручним кулеметом під командою свого помічника лейтенанта Погорєлова.

На правому фланзі ділянки кордону ніс службу наряд у складі прикордонників Сорокіна (старший), Сергєєва та Єгорова. Другий наряд із трьох чоловік під командуванням прикордонника Потягайлова ніс службу на спостережній вежі. Прямим влученням ворожого снаряда вежа була знесена – і наряд Потягайлова загинув.

Бій з німцями зав'язали прикордонники під командою Сорокіна. Виждавши, доки фашисти досягли середини ріки, вони відкрили по них вогонь із ручного кулемета й гвинтівок. Одночасно Сорокін дав червону ракету – сигнал про прорив кордону великими силами. Протягом декількох хвилин наряд знищив не менш двох десятків ворожих солдатів. Із протилежного берега по прикордонниках відкрили відповідний вогонь із мінометів, станкових і великокаліберних кулеметів.

Сорокін неодноразово переміщав свій наряд на нові позиції. Але занадто щільний був ворожий вогонь, щоб укритися від нього, розривом міни Сорокіна було вбито. Важко поранені прикордонники Сергєєв і Єгоров продовжували вести вогонь. Німці, що висадилися на наш берег, стали заходити їм у тил. Стікаючи кров'ю, уже не маючи патронів, Сергєєв і Єгоров перемістилися до центру ділянки застави й причаїлися в заростях. Тільки до кінця дня вони приповзли на заставу.

Прикордонні наряди, які несли службу на лівому фланзі ділянки, організували відчайдушний опір гітлерівцям, які наводили переправу на захід від села Ільковице. Фашисти обрушили на ці наряди ураганний вогонь мінометів і кулеметів. У нерівному бою загинули всі, хто ніс службу на лівому фланзі ділянки кордону.

Тяжкі бої йшли і на сусідніх ділянках. На початку 5-ї години ранку зв'язківець, що перебував біля телефону, перехопив доповідь начальника 12-ї прикордонної застави лейтенанта Лук'янова заступнику коменданта ділянки з політичної частини молодшому політрукові Демидову. «Німці з гаю, що напроти залізничного мосту, ведуть артилерійський вогонь прямим наведенням і шквальний вогонь зі станкових і великокаліберних кулеметів по розташуванню застави, наметах снайперів і вагонах, де розміщується гарнізон охорони мосту, – доносив Лук'янов, – особливо сильний вогонь ведеться по наметах снайперів. О 4.00 застава зайняла блокгаузи...»

О 4 годині 12 хвилин проводовий зв'язок приніс на 13-ту заставу уривки другого повідомлення лейте-

нанта Лук'янова. «Німці намагалися знову переправитися через Західний Буг, – повідомляв він, – вогнем кулеметів, стрільців і снайперів змусив німців відійти від Бугу... Німці знову ведуть артилерійський вогонь... Товариш молодший політрук! Снаряд потрапив прямо в мою квартиру. Там дружина й тільки що народжена дитина...» На цьому телефонний зв'язок між 12-ю прикордонною заставою й комендатурою перервався.

Тим часом батальйон німецької піхоти, що переправився на захід Ільковице, зосередився в яру, що не прострілювався вогнем із застави. Приблизно о 6.30 гітлерівці розгорнулися в ланцюг і ринулися в атаку. Вони йшли в повний зріст, стріляючи на ходу з автоматів, охоплюючи заставу з південного заходу і з боку Ільковице.

І тільки, коли фашисти вийшли на Карбовський луг, прикордонники відкрили по них вогонь. Із блокгауза № 1 німців обстрілювали зі станкового кулемета сержант Котов з Пєсковим і Головкіним, а із блокгауза № 2 – єфрейтори Конкін і Бугай. Стрільці підтримали кулеметників, змусивши гітлерівців відійти до річки і яру. На лузі залишилося не менш 50 убитих німецьких солдатів і офіцерів. Зазнавши невдачі в лобовій атаці, гітлерівці знову відкрили по заставі артилерійський і мінометний вогонь.

Спостерігач із горища будинку доповів Лопатіну, що близько двох німецьких взводів, прикриваючись стрімчастим берегом ріки Західний Буг, просуваються до церкви й не менше роти – по березі ріки Млинівка. У зв'язку із цим лейтенант перемістив частину прикордонників зі зруйнованого снарядом блокгауза № 3 у сусідні окопи. Сержанту Котову він наказав перемістити станковий кулемет із блокгауза № 2 у приміщення їдальні застави, а відділенню сержанта Герасимова – розташуватися на позиціях у першому поверсі будинку. Заступнику політрука Гальченкову із групою прикордонників було наказано обладнати вогневі позиції в канцелярії застави й у кімнаті чергового. Командування групами, що обороняли заставу з боку Карбовського лугу, лейтенант поклав на свого заступника політрука Гласова. Доповідь коменданту ділянки про обстановку начальник застави вислав із прикордонником Перепєчкіним. Однак посильний вже не зміг пробитися в Сокаль.

Маскуючись рослинністю й прикриваючись стрімчастим берегом ріки Західний Буг, противник просунувся до лощини, що на захід від застави, і став накопичуватися в саду й за лазнею. Близько 10.00 з боку Скоморох перейшла в наступ на заставу рота гітлерівців. Дрібні групи противника просунулися до будинку офіцерського складу, стайні й сараю.

У другій половині дня фашисти втретє намагалися штурмувати заставу, але діяли вони вже більш обережно. Щоб уникнути втрат при переході по мосту через ріку Млинівка, німці стали переправлятися вбрід. Карбівським лугом вони пробиралися повзком під прикриттям вогню мінометів і кулеметів. Але як тільки гітлерівці піднімалися в атаку, прикордонники зустрічали їх дружним і влучним вогнем, змушуючи фашистів повертатися у вихідне положення.

На той час, коли група лейтенанта Погорєлова підійшла до хутора Ромош, німці по-звірячому винищили особовий склад 12-ї прикордонної застави та захопили не ушкодженим залізничний міст. Противник зміг відтіснити до лісу бійців військ НКВС, що залишилися з гарнізону охорони мосту й прикордонні наряди, що приєдналися до них.

Погорєлов вирішив контратакою збити противника з насипу й не допустити його переправи через міст. Потай дібравшись до насипу, прикордонники раптово обрушили на німців всю силу свого гвинтівко-кулеметного вогню. Приголомшені несподіваним ударом, фашисти стали хаотично відходити. Прикордонники захопили у ворога великокаліберний кулемет і спрямували його вогонь проти фашистів. Із правого флангу ручний кулемет відкрив вогонь по німцях, що тіснили воїнів з гарнізону охорони мосту.

Гітлерівці відкрили по групі лейтенанта Погорєлова потужний артилерійський і мінометний вогонь. У тил прикордонникам вийшла ворожа піхота.

Лейтенант і його бойові друзі потрапили важке становище: патрони кінчалися, зв'язку із заставою не було. Командир вирішив послати з червоноармійцем Давидовим повідомлення на заставу. Солдат встиг доповзти тільки до яру, коли піхотна рота противника перейшла в атаку на невелику групу прикордонників. Тільки ввечері поранений Давидов добрався до застави й розповів про героїчну загибель групи лейтенанта Погорєлова.

Німці оточили прикордонну заставу щільним кільцем. Начальник застави подав команду: «Усі, крім поранених, наверх». Цього разу прикордонники порушили наказ свого командира: на позиції вийшли не тільки здорові, але й всі поранені, здатні тримати зброю в руках. Сам Лопатін і його заступник з політичної частини лейтенант Гласов очолили групи прикордонників, що прикривали небезпечні напрямки. Коли німці почали чергову атаку, прикордонники зустріли їх дружним вогнем із блокгаузів, окопів і амбразур, пророблених у стінах і влаштованих у вікнах будинку застави. Поранені Максяков і Павлов не побажали залишити своїх позицій. Тільки до вечора 23 липня противник зняв частину сил, що осаджували заставу, і направив їх у Володимир-Волинський, де йшли важкі кровопролитні бої.

Усю ніч із 23 на 24 червня 1941 року німці безупинно обстрілювали заставу. У напружені моменти бою люди чули спокійний голос свого командира. Лейтенант Лопатін чітко й упевнено віддавав розпорядження, перевіряв виконання своїх наказів. У години затишшя він розмовляв із солдатами й сержантами. Прикордонники захоплювалися витримкою, витривалістю лейтенанта. Ніхто не знав, коли відпочивав Лопатин. Завжди підтягнутий, охайний він залишався серед людей і вдень і вночі. Прикордонники бачили його в найнебезпечніших місцях. У напружені моменти бою Лопатін раптом робив зауваження тому або іншому прикордоннику за те, що той... не поголений. І ця спокійна вимогливість ко-

мандира, його буденна увага до «дрібниць» надихали солдатів.

Третій день війни і ніч на 25 червня пройшли спокійно. Німці освітлювали район застави ракетами й періодично обстрілювали його гвинтівково-кулеметним вогнем з Ількoвице й Скоморох. Прикордонники не відповідали, заощаджуючи боєприпаси.

Лопатін вислав у Сокаль сержанта Максякова й прикордонника Павлова доповісти комендантові обстановку й отримати вказівки. Прикордонники змогли добратися тільки до населеного пункту Валявка. Від місцевих жителів вони довідалися, що Сокаль зайнято німецькими військами ще 22 червня, що комендатура розбита, а по дорогах через Ількoвице, Скоморохи, Стенятин, Свитязів ідуть на схід німецькі війська, бойова техніка, обози.

Усе менше й менше прикордонників залишалося у строю. Важкі поранення одержали Перепечкін, Данилін, Пісков, Давидов, Бєланов, єфрейтор Конкін. Помер від ран Дожилін (німці втратили до цього часу більше 300 солдатів і офіцерів).

Голодними, виснаженими боями й безсонням, прикордонники валилися з ніг, засипали в бійницях під вогнем ворога. Щоб хоча б трошки підбадьоритися, окремі солдати закурювали й цим самим привертали до себе увагу німецьких стрільців. Це не могло не турбувати командира. Якось, чергуючи в ночі біля однієї з амбразур, прикордонник Косарев закурив і відразу був вбитий автоматною чергою ворога. Важка була втрата. І все-таки лейтенант Лопатін і політрук Гласов вирішили відразу перед трупом загиблого нагадати прикордонникам про необхідність додержання найсуворішої дисципліни й про підвищення пильності. Уночі біля бійниць і в оборонних спорудах стали виставляти по дві людини. Офіцери й сержанти посилили перевірку чергових.

26 червня 1941 року спостерігачі помітили, що у Скоморохи прибула рота автоматників на мотоциклах. Гітлерівці підсилили артилерійський обстріл застави. Звалився й перший поверх будинку. Над підвалом нагромаджувалася купа уламків і щебеню. Прикордонники укрилися в підвальних приміщеннях. Нагорі чергували лише спостерігачі.

Коли артилерійський обстріл припинився, над селом Скоморохи здійнялася сигнальна ракета. Рота німецьких автоматників короткими перебіжками кинулася до застави. Прикордонники мовчали, поки ланцюг наступаючих не підійшов до будинку офіцерського складу і стайні. Тільки тут їх зустрів вогонь наших воїнів. Першим же пострілом прикордонник Зикін звалив німецького офіцера. Дружним гвинтівково-кулеметним вогнем прикордонники зупинили німців, а потім змусили їх відступати. Тих, хто виходив із зони вогню гвинтівок і автоматів, наздоганяли влучні черги станкових кулеметів сержанта Котова і єфрейтора Бугая. За кілька хвилин прикордонники знищили не менше 30 фашистів.

У той же день близько 15 години німці підвезли із Сокаля й встановили в саду в Ількoвиці ще одну гармату. Снарядом що розірвався, ушкодило одну зі стін підвалу, зі сторони Карбовського лугу. Побоюючись штурму із цієї сторони, Лопатін наказав сержанту Котову тримати тут напоготові два станкових кулемети. Снайпери Тимикуєв і Павлов перебили дві гарматні обслуги. Обстріл з Ількoвице припинився.

Днем раніше Тимикуєв знищив двох кінних гітлерівців, у яких була вилучена радіостанція, але скористатися нею прикордонники не змогли, тому що не знали даних, необхідних для встановлення зв'язку із загоном і частинами Червоної Армії.

...Йшов четвертий день бою. Втрати прикордонників росли. Загинули бійці Фомін, Павлов, Дариченко, багато хто одержали важкі поранення. У підвалі безвихідно перебували голодні жінки, діти й поранені. Спроби роздобути продовольство в колгоспників села Скоморохи кінчалися невдачею. Ні заступнику політрука Гальченкову, ні Тимикуєву, ні Рябцеву не вдалося пробратися в зайняте німцями село. Закінчувалися й боєприпаси.

Пізно вночі начальник застави вислав прикордонників Гальченкова й Герасимова на зв'язок зі штабом загону або найближчою частиною радянських військ.

На п'ятий день оборони противник не здійснював атак. Район застави лише періодично піддавався вогню ворожої артилерії.

Удень 27 червня 1941 року до руїн застави підійшла група жінок. Це були жительки забузького села Ульвовек. Вони йшли в Скоморохи і Стенятин відвідати родичів. Прикордонники чули, як жінки плакали над руїнами, виражаючи своє горе з приводу загибелі захисників застави. Дві жінки заглянули в уцілілу амбразуру й з жахом відійшли від неї, виявивши під руїнами будинку живих радянських воїнів. Лейтенант Лопатін, піднявшись наверх з підвалу, заспокоїв жінок, розпитав про положення в прикордонних селах і завірив їх у тому, що Радянська Армія однаково розіб'є фашистів. Офіцер просив жінок передати надійним людям у Скоморохах, щоб вони вночі принесли прикордонникам хліба.

Ранком 28 червня 1941 року противник знову спробував атакувати заставу, але був відкинутий гвинтівково-кулеметним вогнем прикордонників. Тоді німці почали методично обстрілювати заставу термітними снарядами. Бійці перебували в укриттях. У лівому кутовому приміщенні підвалу, зі сторони Карбовського лугу, чергували кулеметники Котов, Головкін, Бугай і розміщалися поранені. Розривом ворожого снаряда оголило одну зі стін підвалу. Німці могли й зовсім зруйнувати її. Тому Лопатін вжив заходів до прикриття напрямку, звідки фашистам було зручно вести вогонь. І все-таки в 21.00 28 червня снаряд потрапив у відсік. Політрук Гласов, що перебував там, був важко поранений. Товариші перенесли його в інший відсік і там, не приходячи до свідомості, він помер на руках у дружини. Прикордонники заприсягли помститися фашистам.

29 червня 1941 року німці обстрілювали заставу артилерійським вогнем. У часи затишку Лопатін перевіряв стан оборонних споруд, справність зброї,

наявність запасів води, розмовляв із прикордонниками, подовгу перебував серед поранених. Настрій у воїнів був бойовий. «Заставу не віддамо», – заявляли вони. Але офіцер розумів, що положення важке. Треба було рятувати дітей, жінок, поранених.

Офіцер порадився з парторгом Максяковим, Лопатін висловив думки, що виходити з підвалу недоцільно, тому що невідомо, скільки часу прийдеться йти, з якими силами може зіткнутись застава на шляху і чи вдасться в цих зіткненнях зберегти життя дітей, жінок і поранених. Офіцер сподівався, що Гальченкову й Герасимову вдасться зв'язатися з нашими частинами.

Було вирішено вивести з оточення поранених, жінок і дітей. Обставини сприяли цьому: опівночі 30 червня 1941 року з ріки піднявся густий туман. Прикордонники розчистили вихід з підвалу. Першою виходила група поранених, що вів старшина Клещенко. За планом начальника застави їй потрібно було обійти Скоморохи зі сходу й рухатися далі лісом на Баранячі Перетоки. Коли група Клещенко зникла, з підвалу вийшли жінки з дітьми. Щоб не привертати до них уваги німців, Лопатін вирішив не посилати із цією групою військовослужбовців. Жінки повинні були йти на Стенятин, тримаючись подалі від дороги.

Після відходу групи Клещенка на заставі залишалося не більше 20 прикордонників. Протрималися ще дві доби. Надій на допомогу ззовні залишалося все менше й менше. Начальник застави вирішив виводити особовий склад з оточення й пробиватися до своїх. Він намітив навіть план виходу двома групами в ніч із 1 на 2 липня 1941 року. Однак в останній момент лейтенант заявив бійцям: «Я без наказу заставу не залишу». Прикордонники одностайно підтримали рішення командира.

Увечері 2 липня 1941 року фашисти вирішили покінчити із прикордонниками. Після артилерійського обстрілу вони одночасно атакували заставу з боку Карбовського лугу й села Скоморохи. Гвинтівко-кулеметним вогнем прикордонники відбили й цю атаку. Тоді гітлерівці стали знову обстрілювати позиції термітними снарядами. Основну силу вогню вони обрушили на стіну, що оголилася, підвального приміщення з боку Карбовського лугу, по виходу з підвалу й по амбразурах.

Усе частіше здригались стіни від прямих влучень снарядів. Німці пристрілялись і били влучно. Товсті кам'яні стіни були пробиті й у декількох місцях обрушилися. Але прикордонники не припиняли опору.

У відсіку, що з'єднувався схованим проходом із блокгаузом № 2, перебували сержант Котов, кулеметники Бугай і Головкін зі станковим кулеметом. У кожусі майже не було води, патронів залишилося менше половини стрічки. У приміщенні продовольчого складу обладнали собі позиції сержант Максяков, прикордонники Нікітін, Хлистов і Конкін. По два-три прикордонники боролося в інших відсіках. У воїнів залишався невеликий запас патронів до гвинтівок і кулеметів і декілька гранат. Боєприпаси до автоматів скінчилися. Важко було керувати боєм: начальник застави переходив з одного відсіку в інший, віддаючи накази, підбадьорюючи людей.

Прямим влученням німці зруйнували відсік, у якому оборонялися сержант Котов і його друзі з обслуги.

Прихованим ходом сполучення кулеметники вибралися з підвалу в зруйнований блокгауз № 2. Страшної сили вибух звалив прикордонників, що перебували в проходах, зруйнувавши північну стіну підвалу, знищивши єдине укриття прикордонників від ворожого вогню з боку села Скоморохи. Щоб хоч як-небудь допомогти товаришам, прикордонники, що прикривалися раніше стіною, з багнетами налетіли на гітлерівців. Оточені десятками фашистів, вони загинули в рукопашному бою.

Німці намагалися проникнути в підвал через пролом, пробитий у стіні з боку Карбовського лугу. Фашистів зустріла вогнем група прикордонників на чолі з лейтенантом Лопатіним. Будучи пораненим, він продовжував стріляти у фашистів. Але це були вже його останні постріли.

Поранені й контужені прикордонники, засипані в ходах повідомлень, сиділи, пригорнувшись один до одного. Допомогти товаришам вони вже були не в силах. Коли стрілянина припинилася, вони почули німецьку мову. Потім усе стихло.

Уночі 3 липня 1941 року прикордонники Котов, Головкін і Бугай, зібравши останні сили, сталі розгрібати руками землю, що завалила. З неймовірними зусиллями їм вдалося, нарешті, вибратися наверх. Навколо стояла мертва тиша. На місці прикордонної застави були груди битої цегли й каменів.

Прикордонники поповзли в жито. У бур'яні вони наткнулися на міну, вибухом якої Головкін був важко поранений. У цю ж ніч прикордонник Хлистов відкопав Максякова, Конкіна, Нікітіна й відвів їх у сарай Уляни Баштик у село Скоморохи.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 грудня 1957 року лейтенанту Лопатіну Олексію Васильовичу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Отже, ми бачимо, що гарнізон 13-ї прикордонної застави був маленьким острівцем у бурхливому потоці німецької армії, який ринув у кінці червня 1941 року на радянську землю.

Значні сили 1-ї танкової групи завдавали удару в районі міста Сокаль на ділянці 4-ї прикордонної комендатури 90-го прикордонного загону. Тут розташовувалися штаб і штабні підрозділи прикордонної комендатури, а також 4-та резервна і 14-та лінійна прикордонні застави. Ворог вів артилерійський вогонь по місту прямим наведенням. Будівлі прикордонної комендатури і застав були зруйновані, зв'язок припинився, загинуло 25 чоловік.

14-та і 4-та резервна прикордонні застави під командуванням старшого лейтенанта Сачкова за наказом коменданта зайняли оборону біля моста через Західний Буг. Підрозділи штабу окопалися біля руїн будівлі прикордонної комендатури в центрі міста.

Після одногодинної артилерійської підготовки по уцілілому мосту рушила піхота, але вона була

зметена гвинтівко-кулеметним вогнем прикордонників. Тоді поновився артилерійський та мінометний обстріл прикордонної застави. Під його прикриттям гітлерівці оволоділи мостом, і по захопленому мосту рушило до 50 танків, а через півгодини – ще 150.

У місті йшли запеклі бої. Ворог, незважаючи на значну перевагу, ніс значні втрати, але не менше полягло і воїнів-прикордонників. Фельдшер прикордонної комендатури червоноармієць В. П. Карпенчук із гранат кинувся під гусениці ворожого танка.

До вечора підрозділи 4-ї прикордонної комендатури, 4-ї резервної і 14-ї прикордонної застав відійшли в район Горохова, куди незабаром прибула і 15-та прикордонна застава. Комендант ділянки капітан Бершадський об'єднав їх під своє командування і приєднався до одного зі стрілецьких полків 124-ї стрілецької дивізії, з яким прикордонники разом вели бої до 4 липня 1941 року, а потім з'єдналися зі своїм прикордонним загоном.

Багато прикордонників, що з різних причин не зуміли прибути на прикордонну заставу, билися з ворогом самостійно. Наряд 13-ї прикордонної застави – рядові Єришев і Павленко – ніс службу на ділянці кордону, де вторглися значні сили противника. У результаті вони виявилися відрізаними від прикордонної застави і з великими труднощами, вступаючи в перестрілки з невеликими ворожими групами, приєдналися до одного з підрозділів 124-ї стрілецької дивізії. У його складі прикордонники 32 доби діяли в тилу ворога, виконували розвідувальні завдання. Командування дивізії високо оцінило мужність і героїзм Єришева – він був нагороджений орденом Леніна.

Важкі бої довелося вести 15-й прикордонній заставі лейтенанта Кашинова та 4-й і 5-й прикордонним заставам маневреної групи загону, що розташовувалися на її ділянці. 22 червня 1941 року о 5 годині ранку ворожий піхотний батальйон форсував річку і рушив проти застав. Відбиваючись від атакуючого ворога, прикордонні наряди відійшли до свого гарнізону. У цей момент резервні прикордонні застави під командуванням начальника маневреної групи капітана Дмитрієва зайшли фашистам у тил і контратакували їх. Дії резервних застав підтримала 15-та прикордонна застава під командуванням лейтенанта Кашинова. Вони почали відходити до Західного Бугу, але потім 10 ворожих танків контратакували прикордонників і відрізали їх від оборонних споруд. Скориставшись цим, піхота кинулася в атаку. Воїни-прикордонники гранатами підірвали три танки і з втратами почали відхід.

Близько 70 % особового складу трьох прикордонних застав загинуло, зокрема командний склад, за винятком начальника 5-ї резервної прикордонної застави старшого лейтенанта Мезенцева. Він зібрав уцілілих бійців і відійшов з ними у напрямку міста Горохів, де приєднався до 4-ї прикордонної комендатури.

Тяжкі бої в оточенні вела 16-та прикордонна застава молодшого лейтенанта Шпилєвого. Упродовж 22 червня 1941 року в цих запеклих боях загинуло більше половини прикордонників. З настанням темряви, залишивши невеликі заслони, основні сили відійшли від прикордонної застави. Скориставшись цим, начальник прикордонної застави молодший лейтенант Шпилєвий повів особовий склад на з'єднання з головними силами і вранці 23 червня 1941 року вивів його в розташування 1-ї прикордонної комендатури Рава-Руського прикордонного загону.

Частини 124-ї стрілецької дивізії на ранок 22 червня 1941 року знаходились поблизу пунктів постійної дислокації позаду головної смуги оборони Струмилівського укріпленого району. Початок війни для 124-ї стрілецької дивізії генерал-майора П. Г. Сущего був драматичним. З 6 до 7 годин ранку 22 червня 1941 року частини дивізії були підняті по тривозі та почали рух до кордону 622-й стрілецький полк майора Ш. Д. Кірцхая з Порицька (14 км від кордону), 781-й стрілецький полк полковника К. Ф. Савельєва з Тартакова (8 км від кордону), 406-й стрілецький полк полковника Т. Я. Новикова з Горохова (30 км від кордону). Марш здійснювався під постійними бомбовими ударами авіації фашистів.

622-й стрілецький полк біля 9 годин ранку 22 червня 1941 року на перехресті залізничних колій (6 км на захід від Порицька) вступив у бій з частинами 111-ї піхотної дивізії німців.

781-й стрілецький полк при підході до рубежу колгосп Тартаків, Горбків (безпосередньо за Сокальським вузлом оборони Струмилівського укріпленого району) вступив у бій з 57-ю піхотною дивізією.

406-й стрілецький полк при підході до Грушева (6 км на південь від Порицька) зав'язав бій з передовими частинами 75-ї піхотної дивізії гітлерівців, які до 11–12 годин відійшли на рубіж Баранячі Перетоки, Стенажів. На цьому рубежі 406-й стрілецький полк був зупинений та протягом дня відбивав потужні атаки головних сил 75-ї піхотної дивізії противника.

Відчутним засобом вогневої підтримки для 124-ї стрілецької дивізії став 21-й корпусний гаубичний артилерійський полк 27-го стрілецького корпусу, озброєний двадцятьма 122-мм гаубицями А-19 та 48 гаубицями-гарматами МЛ-20. Але співвідношення сил і засобів було не на користь радянських військ, а головною проблемою 124-ї стрілецької дивізії стало охоплення її відкритих флангів та потужний натиск з фронту трьох німецьких піхотних дивізій. Протягом доби обстановка стрімко погіршувалась.

У другій половині дня 22 червня 1941 року німці на сокальському напрямку ввели у бій свої механізовані з'єднання. О 13–15 годині у напрямку Сокаль – Тартаків – Стоянів була введена у бій 11-та танкова дивізія генерал-майора Людвига Крювеля, яка могутнім ударом пройшла крізь Сокальський вузол оборони Струмилівського укріпленого району, чим проклала шлях частинам 57-ї та 297-ї піхотних дивізій для розвитку наступу у глибину побудови оборони радянських військ. О 23 годині основні сили 11-ї танкової дивізії розташувались табором

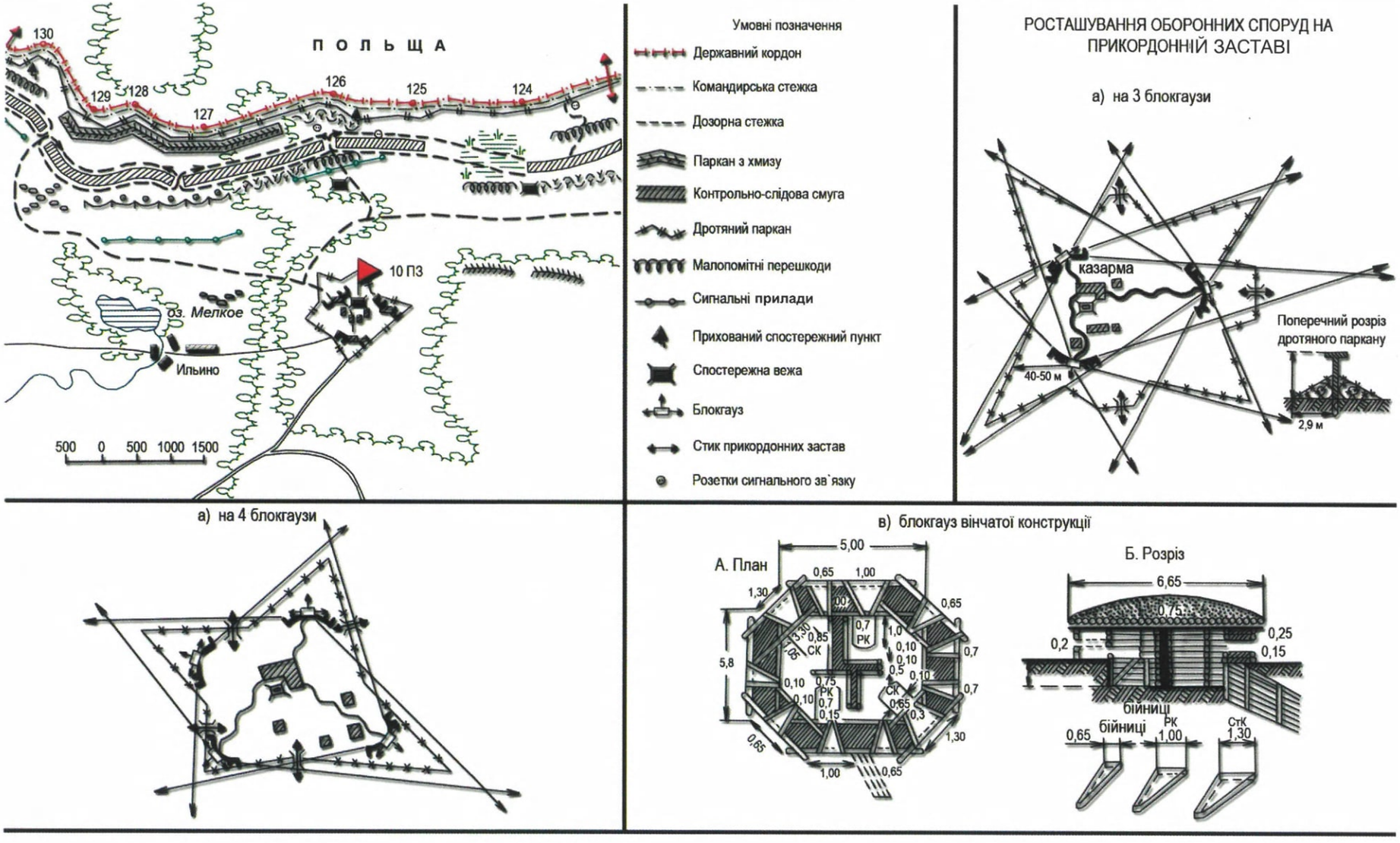

Інженерне обладнання ділянки прикордонної застави на західному кордоні на 22 червня 1941 року

на захід від Стоянова, у 25 км від державного кордону. З півночі позиції 124-ї стрілецької дивізії обійшла 299-та піхотна дивізія генерала артилерії Віллі Мозера. Фактично 124-та стрілецька дивізія вже на вечір першого дня війни опинилась у напівоточенні, оскільки нічна стоянка 11-ї танкової дивізії німців знаходилась позаду її оборони, тим самим відрізаючи частини дивізії від пунктів постійної дислокації, де були основні склади з боєприпасами та пально-мастильними матеріалами.

Великий інтерес у плані висвітлення бойових дій частин польового заповнення на головній смузі оборони Струмилівського укріпленого району, у зоні відповідальності 5-ї армії, викликає зазначений нижче архівний документ. З документа ми можемо побачити трагічну долю частин і підрозділів 124-ї стрілецької дивізії та те, чому в перші дні війни вони не змогли виконати завдання з оборони головної смуги Струмилівського укріпленого району.

Таємно
(Гриф таємності знято)

Військовій раді 5-ї армії

Доповідь
командира 124-ї стрілецької дивізії
Про вихід з оточення противником

1. 124-та стрілецька дивізія з 22.06.1941 по 25.06.1941 включно вела запеклі бої в районі Порицьк, Сокаль, Милятин. Під час запеклих боїв з противником, який мав велику перевагу в силах і засобах, дивізія тричі виходила до державного кордону. Через значну перевагу противника в силах і засобах і вихід його на фланги частин дивізії, до кінця дня 25.06.1941 дивізія була остаточно відрізана від тилів і баз постачання (знищення противником складів: 22.06 – Порицьк і Тартаків, 23.06 – Спасів, Дружкопіль і Бране, 24.06 був захоплений противником Горохів). На кінець дня 24.06 дивізія втратила зв'язок зі штабом армії і штабом корпусу. Протягом 24 і 26 червня противник намагався захопити штаб дивізії і вийти до району вогневих позицій артилерії дивізії. На вечір 25.06 ударом у фланг противник атакував вогневі позиції 21-го корпусного артилерійського полку. Атака противника була відбита артилеристами, які прямим наведенням завдали наступаючим значних втрат. 24.06 був днем проведення противником посилених спроб розгромити і захопити штаб дивізії. Спроби противника успіху не мали.

Смертю хоробрих у цьому бою загинув полковий комісар товариш Желяков.

25.06.1941 командний пункт штабу дивізії (на північний схід від Милятина) потрапив під сильний артилерійський вогневий наліт, який продовжувався протягом 2–3 годин, у результаті чого штаб дивізії був розбитий, утративши загиблими більшу половину робітників штабу.

Положення полків на 25.06.1941 було таким:

781-й стрілецький полк втратив особового складу і техніки до 70 %;

622-й стрілецький полк – до 60 %; 406-й стрілецький полк – 55 %; 469-й і 341-й артилерійські полки втратили 50 % особового складу і техніки, озброєння, яке залишилось виявилось без снарядів, а автотранспорт – без пального.

У результаті обстановки, що тоді склалась, командир 124-ї стрілецької дивізії генерал-майор П. Г. Сущий прийняв рішення на виведення частин дивізії з оточення і з'єднання з іншими частинами корпусу. На світанку 26.06.1941 частини дивізії, які виходили з оточення за маршрутом: Лучице – Тщельця – Підберезззя були зустрінуті артилерійським і гвинтівко-кулеметним вогнем противника зі сторони північно-західна околиця Підберезззя, Лемешів, Кути. Саме в цьому районі частини дивізії пішли на прорив і розгромили піхотний полк противника, яким командував полковник Гофман. У цьому бою 406-й стрілецький полк взяв у полон 104 солдата і 12 офіцерів, а 781-й стрілецький полк – 105 чоловік. Було захоплено 105-мм гармат – 15 шт., 37-мм протитанкових гармат – 34 штуки, біля 40 автоматів та 150 гвинтівок і декілька десятків підвід. Убитими та пораненими противник втратив біля 1 000 чоловік. Саме там було захоплено біля двох десятків мотоциклів і біля 50 велосипедів...

...24.07.1941 124-та стрілецька дивізія з рештками 34-ї танкової, 87-ї та 98-ї стрілецьких дивізій, які приєднались у ході виходу з оточення, вступили в укріплений район Білокоровичі (смуга оборони Коростенського УР – автор), маючи у своєму складі 1 700 чоловік і чотири 45-мм протитанкові гармати...

Начальник штабу 124-ї стрілецької
дивізії капітан Павивчук [137]

Таким чином, з доповідної записки капітана Павивчука ми бачимо, що частини і підрозділи 124-ї стрілецької дивізії, крім тих стрілецьких батальйонів, які виконували будівельні роботи на головній смузі оборони Струмилівського УР, так і не змогли на початку війни вийти у визначені смуги оборони укріпленого району і виконати завдання військ польового заповнення.

Капітан Павивчук Володимир Петрович на 22 червня 1941 року обіймав посаду начальника зв'язку 124-ї стрілецької дивізії. 25 червня 1941 року, після розгрому штабу дивізії, залишився один. За наказом командира 124-ї стрілецької дивізії генерал-майора П. Г. Сущого капітан Павивчук сформував новий штаб дивізії і неухильно виконував накази командира дивізії.

Оскільки 124-та стрілецька дивізія так і не змогла вийти у визначену їй смугу оборони Струмилівського УР, то гарнізони довготривалих вогневих споруд укріпленого району разом з прикордонниками, бійцями стрілецьких батальйонів прикриття та будівельниками УНР № 81 залишились сам на сам з ворожою навалою.

Про запеклі бої за довготривалі вогневі споруди на цій ділянці оборони Струмилівського укріпленого району командування ворожої групи армій «Південь» 25 червня 1941 доповідало: «Відновилися бої за довготривалі вогневі споруди в районі Сокаль. Радянські солдати б'ються до останнього, вони відновили бій приблизно з двадцяти дотів». Так було

на справді. Десять довготривалих вогневих споруд зі складу 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону в районі села Корчин і п'ятнадцять дотів, гарнізони яких складав особовий склад 42-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, під Сокалем зайняли свої споруди і вступили в бій з противником [107].

У районі Бендюги, Корчин, де знаходилися позиції 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Струмилівського укріпленого району, противнику вдалося значно потіснити польові підрозділи прикриття зі складу 124-ї стрілецької дивізії. Незважаючи на відхід польових військ, довготривалі вогневі споруди у вузлах оборони і опорних пунктах Струмилівського укріпленого району ще тривалий час, перебуваючи в повному оточенні противника, продовжували боротьбу. В одній з перших листівок про масовий героїзм солдатів, випущеній політуправлінням Південно-Західного фронту, відзначався героїзм групи з двадцяти воїнів 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону і 40 робітників-будівельників 81-го управління начальника робіт, що билися в довготривалих вогневих спорудах під командуванням молодшого лейтенанта Дзярука.

Ось що писали радянські газети в ті дні: «Від групи дотів і опорних пунктів вузлів оборони 4-го Струмилівського укріпленого району, розташованих в районі Тартаків, Сокаль, надходила постійна допомога в перші дні боїв частинам 124-ї стрілецької дивізії, які потрапили у скрутне становище. Тут знаходилися позиції 42-го і 35-го окремих кулеметних батальйонів цього укріпленого району. А в районі містечка Пархач, за підтримки вогнем довготривалих вогневих споруд 140-го окремого кулеметного батальйону, у перший день війни завдала успішного удару по противнику 3-тя кавалерійська дивізія. При цьому ворога було відкинуто до державного кордону» [107].

У ній говорилося, що протягом декількох годин, інтенсивно ведучи бій у довготривалих вогневих спорудах, радянські воїни утримували у своїх руках містечко Корчин. Незважаючи на відхід частин польового заповнення, гарнізони зі складу 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону під командуванням капітана Сергія Мішкорудного не покинули свої довготривалі вогневі споруди, а організували відчайдушний опір ворогові. Тому закономірно, що упродовж тривалого часу противник не міг зламати героїчний опір гарнізонів довготривалих вогневих споруд у районі села Талани, які вогнем своїх гармат і кулеметів тримали під обстрілом весь цей важливий для наступу противника район.

Хоробро бились з ворогом бійці 42-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону у Сокаль-

На світлині 76-мм казематні гармати Л-17, які були доставлені з оборонних заводів в район зведення укріплених районів на західних кордонах СРСР. Початок війни не дав можливості встановити цю грізну зброю в довготривалих вогневих спорудах

ському вузлі оборони, які тримали оборону в районі села Тартаків. Командир батальйону капітан В. Павлов керував боєм з довготривалої вогневої споруди, яка мала умовне найменування «Тарас». Довготривала вогнева споруда «Тарас» була єдиним у Струмилівському укріпленому районі кулеметно-артилерійським капоніром. Гарнізони довготривалих вогневих споруд, які складали бійці і командири 42-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, тримали під обстрілом дорогу від Сокаля на північний схід, забороняючи просування по ній ворожих колон. Тільки після численних запеклих атак противник зміг блокувати та знищити гарнізони маленьких фортець. Декілька діб у повному оточенні вели бій бійці доту «Тарас», відхиляючи всі пропозиції щодо здачі у полон. Незламний гарнізон на чолі зі своїм командиром героїчно загинув під руїнами свого підірваного доту.

Ось як ці бої виглядали з доповіді командування 57-ї піхотної дивізії: «Для знищення оборонних споруд на північ від Тартакова була застосована 1-ша рота 51-го штурмового саперного батальйону. Перед цим довготривалим укріпленням залягли підрозділи підсиленого піхотного полку, артилерія та зенітники, які зазнали значних втрат, не досягши успіху. Тільки у ході запеклого бою 23 червня 1941 року, коли по доту вели вогонь спеціально виділені батареї мортир і гаубиць, а штурмові взводи, використовуючи мертвий простір, підібрались до доту впритул, блокували та підірвали його, тільки тоді споруда замовкла. Усі захисники доту загинули» [41].

Оскільки на ділянці оборони 42-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, яка розташовувалась на правому фланзі Струмилівського укріпленого району, після того як 22 червня 1941 противник не зміг захопити довготривалі вогневі споруди, тому 23–24 червня в бій був введений 51-й штурмовий саперний батальйон, який отримав великий досвід боротьби з гарнізонами довготривалих вогневих споруд у Франції і Бельгії. Батальйон забезпечували посилені 179-й і 199-й піхотні полки 57-ї піхотної дивізії. Тільки після декількох днів запеклих боїв на цій ділянці вороги змогли захопити руїни довготривалих вогневих споруд, підірваних разом з їх гарнізонами. В опорному пункті 1-ї роти 42-го окремого кулеметно-артилерійського баталь-

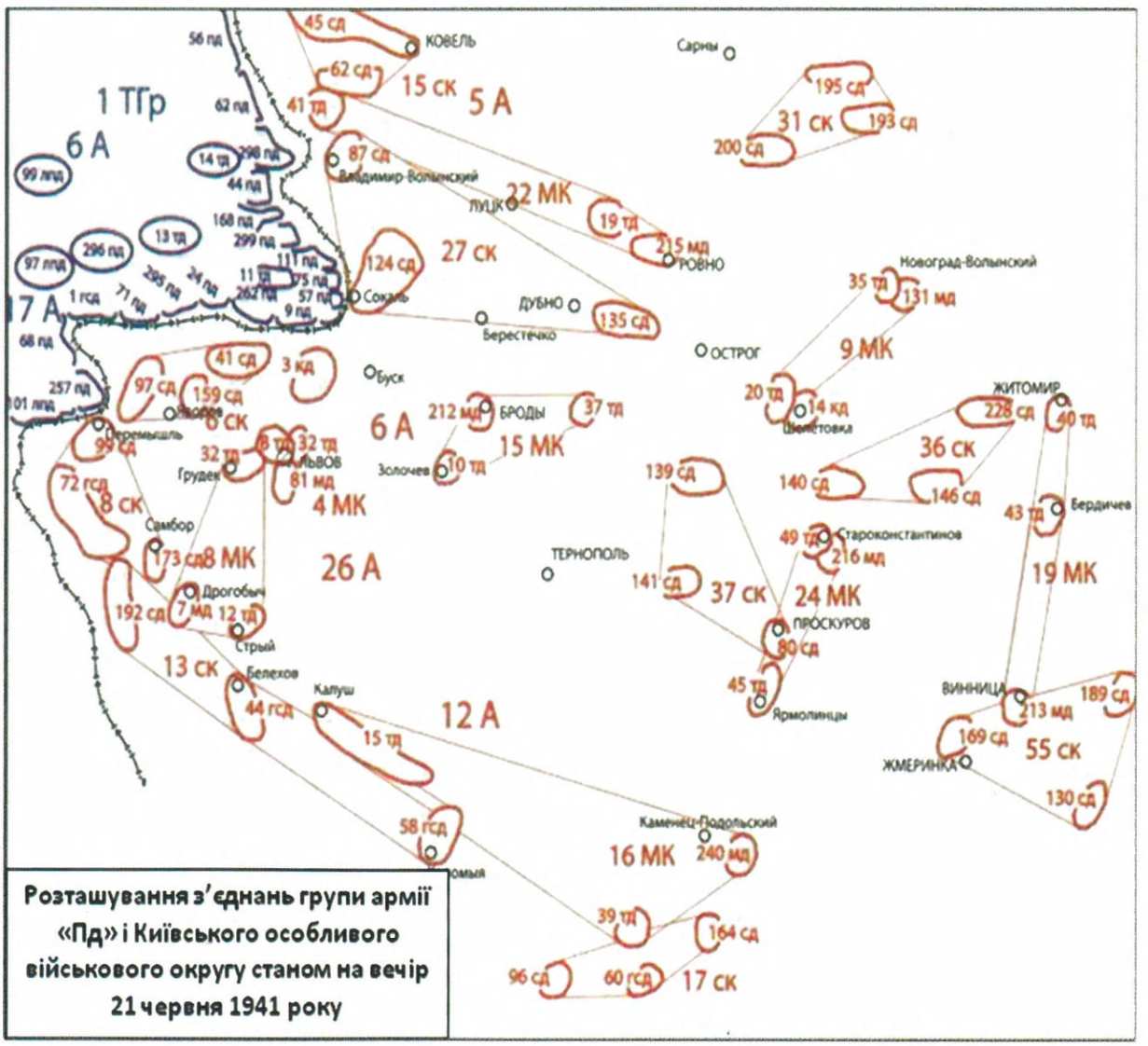

йону, розташованому в районі села Тартаків, були чотири довготривалі вогневі споруди: одна з двома 76-мм гарматами і станковим кулеметом, дві мали по одній 45-мм протитанковій казематній гарматі та по два станкових кулемети, а одна споруда гармат не мала, а лише мала два станкових кулемети. Але ці довготривалі вогневі споруди ще не були замасковані, сектори обстрілу з їх амбразур не були розчищені. І тим не менше за кожну з цих довготривалих вогневих споруд йшов запеклий бій. Особливо багато клопоту завдав ворогові артилерійсько-кулеметний напівкапонір з двома 76-мм казематними гарматами та станковим кулеметом, розташований безпосередньо біля села Тартаків. Своїм вогнем він перекривав дорогу від міста Сокаль на північний схід. Відкривши вогонь раптово для противника, цей артилерійсько-кулеметний напівкапонір наніс ворогові великих втрат.

Ось як описуються бої на правому фланзі Струмилівського укріпленого району у «Службовому документі по російських берегових укріпленнях», який вийшов у Берліні у лютому 1942 року:

«З повідомлень командування 51-го штурмового саперного батальйону стає відомим масштаб обороноздатності російських довготривалих укріплених вогневих споруд при застосуванні німецьких бойових засобів. 51-й штурмовий саперний батальйон було введено в бій 23.06–24.06.1941 разом з піхотним батальйоном 199-го піхотного полку для наступу на прикордонні позиції біля Готал на Бузі, у північному напрямку від Лембергу.

У донесеннях повідомлялося про штурм російських протитанкових казематів. Крім цього, указувалось, що між довготривалими вогневими спорудами була розташована велика кількість польових бойових позицій.

Довготривалі вогневі споруди були майже готові, озброєні, зайняті гарнізонами, але не замасковані. Місцевість була очищена частково.

Невеликі споруди, особливо польові бойові позиції, були непомітними з боку нападу.

Хід наступу: для наступу 2-го піхотного батальйону 199-го піхотного полку було створено дві групи.

Група наступу праворуч (головна), командир групи – командир 51-го штурмового саперного батальйону; склад групи: 51-й штурмовий саперний батальйон, два взводи 4-ї роти 2-го піхотного батальйону 199-го піхотного полку, три штурмових відділи 1-го піхотного батальйону (без одного взводу) 179-го піхотного полку, два взводи 2-ї роти 1-го піхотного батальйону 199-го піхотного полку, два взводи 3-ї роти 1-го піхотного батальйону 199-го піхотного полку – для ведення вогню під час переправи головних сил через ріку Буг.

Група наступу ліворуч мала у своєму складі 1-шу роту 1-го піхотного батальйону 199-го піхотного полку.

О 3.15 22 червня 1941 року почалася артилерійська підготовка до наступу через Буг. Першою перетнула кордон 2-га рота 51-го штурмового саперного батальйону. На тому березі річки були розібрані дротяні загородження і штурмові групи увійшли в село. Ворожий опір було швидко придушено вогнем стрілецької зброї і ручними гранатами. Через 20 хвилин рота завоювала позиції для 1-ї та 3-ї роти, що йшли за нею.

Одразу ж, як 1-ша рота дісталася другого берега, через Буг почала переправлятися 2-га рота. Першій штурмовій групі вдалося за підтримки вогнем швидко подолати ворожий опір у південній частині Зопал (Всевінець) і через 45 хвилин заглибитись на 2 км. Після багатогодинних боїв групі вдалося знищити деякі бойові вогневі споруди. Особливо сильний опір був біля позиції № 3. Ця позиція була оснащена протитанковою амбразурою. Знищити амбразуру обстрілом було складно через те, що заряди застрягали глибоко всередині. Амбразури були зруйновані, але не знищені. Під шквальним вогнем 1-й штурмовий взвод пробрався до позиції і 6-кілограмовим зарядом вибухівки збив танкову башту.

Оскільки ворог чинив активний опір, то тільки через дві години бою, при постійному обстрілі та вибухах, вдалося вивести амбразури зі строю. Наступом вдалося повністю завоювати вогневу споруду. 3-тя рота 51-го штурмового саперного батальйону підтримує 1-й штурмовий взвод, 1-й протитанковий взвод і 1-й піхотний взвод, які зайняли з підрозділами 2-ї та 1-ї роти батальйону споруди № 128, 169, 24, 129, 181. Особливо сильний опір був біля бойових споруд № 24, 181. З кінця траншеї штурмова група пішла на позицію № 24. Групі вдалося непомітно підійти до позиції на 60 м. Тут їх зустрів вогонь з окопу безпосередньо перед позицією. Ручними гранатами ворога відігнали назад на позиції. Незважаючи на обстріл з вогнеметів і вибухових зарядів, деяким людям вдалося дістатися до амбразур. Спроби вивести зі строю гармати шляхом знешкодження амбразур виявилися невдалими. У ході подальшого застосування вогнеметів і вибухових зарядів вдалося підірвати тільки вхідні двері.

Отвори в даху вогневої споруди, які виникли після послідовних підривів зосереджених і кумулятивних зарядів вибухівки, збільшилися до таких розмірів, що зосереджені заряди вибухівки без перешкод могли потрапляти всередину споруди через дах. Від попадання вибухового заряду у середину приміщення вогневої споруди здетонували боєприпаси і вона була зруйнована, а особовий склад загинув.

1-й штурмовий взвод після захоплення вогневих споруд № 169, 181 просувався вперед. Біля 5.45 він досяг нової вогневої споруди. Командир взводу заліз з декількома людьми на дах цієї вогневої споруди та спробував підірвати головні амбразури зосередженими вибуховими зарядами. Оскільки це не подіяло, то через бійниці башти спостереження вони почали кидати до споруди димові шашки та ручні гранати. Спочатку це теж не діяло. Через деякий час вилізла частина особового складу гарнізону вогневої споруди, приблизно 10 чоловік, і спробувала закидати штурмову групу гранатами та обстріляти. Це відбувалося під вогнем 2-ї штурмової групи, що підійшла

на допомогу. 1-ша штурмова група далі продовжувала завойовувати вогневу споруду, кидаючи у вентиляційні шахти вибухівку та димові шашки. Тільки через півгодини вогнева споруда № 181 замовкла повністю. Під час взяття вогневої споруди її гарнізон у кількості 20 чоловік загинув. Штурм вогневої споруди тривав загалом три години.

1-ша рота 51-го штурмового саперного батальйону була введена в бій північніше Колонії Тартаків. Перед цими укріпленими спорудами вже знаходилися підрозділи піхотного полку, артилерія, які вже зазнали тут великих втрат, та їм ніяк не вдавалося знищити довготривалі вогневі споруди.

23 червня 1941 року о 4 годині ранку 1-ша рота після півгодинного приготування перейшла в наступ на вогневі споруди. Дії роти підтримувались мінометними батареями та гаубицями. Вогонь артилерії не подіяв, амбразури вогневих споруд не були зруйновані. Після закінчення артилерійського обстрілу з усіх вогневих споруд пролунав артилерійський і кулеметний вогонь у відповідь, і штурмові взводи могли тільки крадькома, крок за кроком, наближатися до цих споруд. Розвідка донесла, що в системі укріплень є слабке місце. Тому використовуючи розвідувальну інформацію, 1-й штурмовій групі вдалося підійти до великої вогневої споруди без значних втрат. Ця велика двоповерхова вогнева споруда була оснащена чотирма протитанковими гарматами та двома важкими кулеметами (мова йде про кулеметно-артилерійський капонір, який одночасно був командним пунктом командира кулеметно-артилерійського батальйону капітана Мішкорудного). Штурмовій групі знадобилося дві з половиною години, щоб завоювати вогневу споруду № 1. Групі не вдалося підірвати амбразури споруди 3-кілограмовими зарядами вибухівки. Після підриву 6-кілограмових зосереджених зарядів вибухівки амбразури трохи були зруйновані. Командиру групи стало зрозумілим, що для знищення амбразур потрібно було використати зосереджені заряди вибухівки вагою не менше ніж 10 кілограмів. Щоб підірвати амбразури, у яких розташовувались протитанкові гармати, група використала 10-кілограмові заряди вибухівки. Але й після цього було зруйновано тільки жерла гармат, а сама амбразура залишилася неушкодженою.

Після прориву піхоти у східному напрямку до краю лісу 2-га рота отримала на наступний день наказ захопити разом з 1-м піхотним батальйоном 179-го піхотного полку вогневу споруду. Для цього в розпорядження роти надходили: 2 взводи штурмової артилерії та одна 8,8-см зенітна гармата.

Після розвідки та доведення завдання взводи почали наступ на позицію № 12. Вентиляційні шахти були закидані вибуховими зарядами. Потім штурмові групи підірвали потужними зарядами вибухівки амбразури та вхід» [5].

З наведеного вище, зі слів німецьких фахівців, добре видно, з якими труднощами при штурмі довготривалих вогневих споруд Струмилівського укріпленого району прийшлось зустрітись добре підготовленим і оснащеним штурмовим групам противника, які вже мали великий досвід, отриманий у Бельгії та Франції. Як ми бачимо, про гарнізони радянських довготривалих вогневих споруд, які б зда-

Ось такими самовпевненими входили на радянську землю гітлерівці 22 червня 1941 року

вались у полон, мова взагалі не йде. Навіть у повному оточенні гарнізони довготривалих вогневих споруд продовжували боротися, примушуючи німецьке командування виділяти для їх придушення певні сили своїх військ.

Гарнізон довготривалої вогневої споруди під командуванням молодшого лейтенанта В. Д. Даніна дві доби вів бій у районі Сокаля, відбиваючи численні атаки противника. Довготривала вогнева споруда була блокована противником, у живих залишились лише молодший лейтенант Данін та старший сержант Меркулов, які спробували прорватись з оточення. Проте це вдалось здійснити лише командиру. Старший сержант Меркулов, оточений ворогом, підірвав себе та солдатів противника гранатою.

Усе наведене говорить про великий незламний дух радянського солдата, який виніс на собі весь тягар тієї страшної війни.

БОЙОВІ ДІЇ У СМУЗІ ОБОРОНИ 6-Ї АРМІЇ

Уночі 21 червня 1941 року начальник штабу 91-го Рава-Руського прикордонного загону майор А. Н. Волоснухін зателефонував начальникам прикордонних застав і віддав розпорядження направити на окремі ділянки посилені наряди з ручними кулеметами; на вірогідних напрямках руху порушників виставити засідки. А начальникові 10-ї прикордонної застави лейтенантові П. І. Мартинову наказав викотити станкові кулемети на підготовлені позиції, установивши чергування кулеметників.

Усі розпорядження були негайно виконані. Саме це і турбувало командування загону. Йому було відомо, що в містечко Томашів на суміжній стороні прибув штаб німецького з'єднання. Гітлерівські генерали у супроводі офіцерів неодноразово підходили до лінії і вели спостереження в біноклі за територією на ділянці загону. Ще раніше в район Томашова прибули три піхотні дивізії, чотири артилерійських, мотопіхотний і кавалерійський полки, саперний батальйон. Із залізничних ешелонів розвантажувалися танки. По всій лінії німецькі солдати вже викопали окопи і ходи, мінували дороги і мости, установлювали протитанкові гармати.

Заступник командира 244-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії капітан А. Г. Колядко поінформував начальника штабу загону про те, що в район зосередження висувається за розпорядженням командира дивізії генерал-майора Г. М. Мікушева 1-й стрілецький батальйон полку. А буквально через декілька хвилин, о 3 годині 45 хвилин, почувся гуркіт гарматної канонади, донеслися ледве вловима кулеметна стрілянина, вибухи гранат.

Майор Волоснухін оголосив прикордонному загону бойову тривогу. На його ділянці ворог завдав удар трьома корпусами 17-ї польової армії, посиленими танками, бронемашинами, артилерією і авіацією. Гітлерівське командування розраховувало завдати раптового удару по радянських військах на стику 5-ї і 6-ї армій, паралізувавши таким чином їх дії у відповідь.

Прикордонні застави й інші підрозділи 91-го прикордонного загону на більшості ділянок билися з ворогом по 9—13 годин, забезпечуючи польовим частинам можливість розвернутися і зайняти підготовлені рубежі. Деякі підрозділи 97-ї стрілецької дивізії вийшли до 5 години ранку, 41-ї стрілецької дивізії — об 11-й годині, 3-ї кавалерійської дивізії — до 12 години, основні сили — пізніше. З їх прибуттям прикордонні застави увійшли в оперативне підпорядкування армійського командування і билися під його керівництвом до з'єднання із головними силами загону.

Весь час між загоном, прикордонними комендатурами, прикордонними заставами, що не потрапили в оточення, з командуванням Червоної Армії підтримувався зв'язок, що давало можливість управляти підрозділами і взаємодіяти з польовими частинами. При її встановленні і підтримці неодноразово виявляли мужність і самовідданість лейтенант Н. Рузич, рядові А. Лукін, К. Морозов і старший політрук А. Воробйов.

У першій половині дня 22 червня 1941 року у смузі оборони Струмилівського УР в зоні відповідальності 6-ї армії склалась критична обстановка. Частини 9-ї піхотної дивізії противника, використовуючи потужну підтримку артилерії та відсутність військ польового заповнення у смузі оборони Струмилівського УР, з двох сторін обійшли станцію та населений пункт Пархач (Межиріччя) і вийшли на правий фланг Рава-Руського УР, залишивши позаду заблоковані штурмовими загонами довготривалі вогневі споруди у Пархацькому та Бутинському вузлах оборони Струмилівського УР, які мужньо захищали гарнізони 140-го та 35-го окремих кулеметно-артилерійських батальйонів.

Разом з гарнізоном Пархацького вузла оборони у бій з противником вступили прикордонники 1-ї прикордонної комендатури та резервної застави 91-го Рава-Руського прикордонного загону на чолі з комендантом ділянки капітаном Олексієм Строковим. Після артилерійського обстрілу ворог оточив штаб 1-ї прикордонної комендатури, що розташовувався в містечку Пархач. Особовий склад у кількості 30 чоловік 13 годин відбивав атаки переважаючих сил фашистів. При цьому особливо відрізнилися начальник штабу прикордонної комендатури старший лейтенант Н. Бєляєв, заступник політрука Єрмаков, рядові Волков, Завидов, Федотов. У сутичках з ворогом брав участь 13-річний син старшого лейтенанта Голубєва Саша. Озброївшись наганом, він стріляв по фашистах і знищив двох, підносив бійцям патрони, гранати, одяг з казарми. За виявлену сміливість і відвагу Олександр був нагороджений орденом Червоної Зірки.

З підходом підтримки від 158-го кавалерійського полку і підрозділів маневреної групи на чолі з начальником 4-ї прикордонної застави лейтенантом Л. Р. Кругловим, котрий 21 червня 1941 року був викликаний у загін на службову нараду, противник поспішно відступив до державного кордону. Удар по

фашистах виявився настільки відчутним, що в подальші дні вони не виявляли тут активності. Штаб прикордонної комендатури втратив одну людину убитою і двох пораненими.

До 6 годин ранку до населеного пункту Пархач відійшла 2-га прикордонна застава і капітаном Строковим був створений зведений загін прикордонників.

Переважаючі сили противника атакували прикордонників 1-ї прикордонної застави «Пархач» лейтенанта Григорія Жучкова, яка розташовувалась недалеко від моста через Західний Буг, що знаходився між Пархачем і Кристинополем. Противник планував захопити міст з ходу. Уперто обороняло міст відділення прикордонників на чолі зі старшим сержантом Таранником. Під прикриттям мінометного вогню більше двох рот піхоти переправилися через річку та охопили відділення Таранника з флангів. І тільки тоді як закінчились боєприпаси, а прикордонників почали оточувати солдати противника, які форсували ріку на гумових човнах, воїни відійшли на заставу. Тут фашистів зустрів вогонь станкового кулемета сержанта Шушкіна, потім у бій вступили стрілці. Вони відбили чотири атаки противника. Підтягнувши підкріплення, гітлерівці викотили на пряме наведення гармату, яка вивела з ладу кулемет, весь його розрахунок загинув, багато інших бійців отримало поранення. Боєприпаси закінчувалися, і начальник прикордонної застави лейтенант Жучков дав команду на відхід уздовж шосе. Виявивши це, фашисти відкрили артилерійський вогонь. Тоді прикордонники сховалися в трьох недобудованих дотах поблизу шосе. Незабаром на шосе з'явилася колона мотоциклістів. Їх зустрів прицільний вогонь прикордонників. Близько 20 солдатів противника впали на землю, решта повернула назад. Противник оточив доти, але вибити звідти прикордонників не зміг і був змушений відійти.

Протягом трьох діб утримувала 1-ша прикордонна застава противника на цьому рубежі. На світанку 26 червня 1941 року, коли в живих залишилось 17 прикордонників, закінчилось продовольство і боєприпаси, лейтенант Жучков вирішив прориватись до лісу. Відхід прикордонників прикривав кулеметник Сизов. Користуючись густим туманом, прикордонники вийшли з довготривалих вогневих споруд і після рукопашної сутички під прикриттям кулеметного вогню почали пробиватися до лісу. Більше взводу фашистів намагалося оточити воїнів. Чергами станкових кулеметів прикордонники притиснули їх до землі, вони прорвали кільце оточення і сховалися в гущавині лісу. На галявині якийсь час чулася стрілянина – це боєць Сизов, прикриваючи відхід товаришів, відбивався до останнього патрона. Протягом кількох годин відважний воїн вів бій з противником і прийняв геройську смерть, тим самим урятувавши життя своїх товаришів.

На ділянці 4-ї прикордонної застави «Прусинів» у 4.00 22 червня 1941 року противник відкрив шалений вогонь по ділянці застави. Зразу ж була знесена спостережна вежа на лівому фланзі застави, на якій загинули прикордонники Давидов і Пестерєв. Після цього була зруйнована церква на правому фланзі застави, на дзвіниці якої був обладнаний спостережний пункт. Містечко прикордонної застави також зазнало значних руйнувань унаслідок потужного артилерійського обстрілу. Одночасно німці порушили державний кордон і почали переходити міст через річку Солокію. У цьому місці знаходилось три прикордонних наряди зі службовим собакою. Прикордонники зайняли дот і відкрили по противнику прицільний вогонь. Двічі прикордонники вдало відбили атаки противника і не допустили його переправи по мосту. Противник застосував для знищення гарнізону доту вогонь гармат, мінометів і великокаліберних кулеметів, але стіни споруди витримали всі удари, а гарнізон був незламним. Протягом 22 червня 1941 року противник так і не зміг переправитись через міст, в інших місцях на ділянці 4-ї прикордонної застави переправу було провести неможливо через сильно заболочену місцевість. На кінець дня 22 червня за наказом коменданта ділянки капітана Строкова особовий склад 4-ї прикордонної застави залишив ділянку застави і вийшов на з'єднання з головними силами комендатури у Пархач. Отримавши належний опір від прикордонників у перший день війни, противник і 23 червня 1941 року не зробив спробу переправитись через міст на ділянці 4-ї прикордонної застави.

Для прикриття правого флангу 6-ї армії та деблокування оточених гарнізонів довготривалих вогневих споруд генерал-лейтенант Іван Музиченко висунув у район Великих Мостів 34-й та 60-й кавалерійські, а також 44-й танковий полки 3-ї кавалерійської дивізії.

У район Пархача терміново перекидались 491-й стрілецький полк 159-ї стрілецької та 158-й кавалерійський полк 3-ї кавалерійської дивізій з завданням відбити у противника станцію. О 16 годині 22 червня 1941 року одночасною атакою обох полків за підтримки вогнем ДВС 140-го окремого кулеметного батальйону та зведеного загону прикордонників станція була відбита у ворога. Бойовим діям 3-ї кавалерійської дивізії в районі Пархача особливо допомогли гарнізони довготривалих вогневих споруди 140-го окремого кулеметного батальйону.

Але командування 9-ї піхотної дивізії противника, перегрупувавши війська, за підтримки артилерії нанесло удар по обороні кавалерійського полку, який після тяжкого бою вимушений був відійти. Підрозділи 491-го стрілецького полку 159-ї стрілецької дивізії, гарнізони довготривалих вогневих споруд зі складу 140-го окремого кулеметного батальйону та зведений загін прикордонників у Пархачі на кінець дня потрапили у повне оточення противника.

Довготривалі вогневі споруди 140-го і 44-го окремих кулеметних батальйонів Струмилівського укріпленого району прикривали напрямок на Львів з північного сходу через Пархач та Великі Мости. Опорний пункт 140-го окремого кулеметного батальйону в районі Пархач мав шість боєздатних дов-

готривалих вогневих споруд і під Непоротовим – п'ять боєздатних споруд, усього одинадцять боєздатних довготривалих вогневих споруд. Три опорних пункти 44-го окремого кулеметного батальйону мали чотирнадцять боєздатних дотів. Вони знаходилися в районі селищ Секерня, Великі Мости, Терпентінофен і Бутини. Як бачимо, і в цих підрозділах готових дотів було дуже мало.

Про подвиги воїнів 140-го окремого кулеметного батальйону Струмилівського укріпленого району, яким командував капітан І. Є. Кипаренко, також слід розповісти. «У багатьох дотах гарнізони билися у ворожому оточенні від 3 до 5 днів, більшість з них загинуло героїчною смертю, але не здалися ворогові, – пише ветеран війни Г. Ф. Сидоренко – довготривала вогнева споруда під командуванням старшого лейтенанта Михайла Юхимовича Костюкова протягом дев'яти діб вела бій поблизу залізничного мосту через річку Рата, і лише тоді, коли у його захисників скінчилися боєприпаси, після невдалої спроби вирватися з оточення, захисники доту загинули у своїй фортеці від вогнеметів противника і задушливих газів. В артилерійському доті поблизу шахти № 4 «Великомостівська» героїчно вів бойові дії гарнізон на чолі з Дмитром Яковичем Рогаченком, коли фашисти в одній з амбразур пошкодили гармату і підкотили заднім ходом до неї танк, щоб газами отруїти воїнів гарнізону, захисники доту підірвали себе снарядами і цим вибухом було знищено ворожий танк і багато солдатів, які оточили довготривалу вогневу споруду в очікуванні, що наші воїни вийдуть з неї з піднятими руками».

Протягом кількох діб до кінця у повному оточенні боролись з противником гарнізони довготривалих вогневих споруд, розташовані на північній околиці містечка Пархач. Тут геройські бились бійці кулеметної роти 140-го окремого кулеметного батальйону на чолі зі старшим лейтенантом В. А. Клименком і політруком А. В. Колесником. Не залишили свої вогневі споруди і бились до останнього подиху червоноармійці Плужніков, Бутков, Черепанов на чолі з командиром взводу лейтенантом Іваном Гуженовим. Тільки на кінець 24 червня 1941 року противник зміг повністю подолати їх героїчний опір.

У донесенні Південно-Західного фронту наводиться приклад героїчних дій однієї з рот 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону: «Командир кулеметно-артилерійської роти 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, перебуваючи в оточенні більше 8 годин, безперервно веде бій з противником, відбиваючи блокувальні групи, знову і знову відновлюючи зв'язок між дотами. Його заступник молодший політрук Колесников». Газета Південно-Західного фронту «Червона Армія» в номері від 29 червня 1941 року назвала ім'я командира цієї роти та навела деякі деталі бою: «140-й окремий кулеметний батальйон розташовувався на передовій лінії західного кордону. Фашисти намагалися

Захопивши 22 червня 1941 року неушкодженим залізничний міст через ріку Західний Буг, у районі хутора Ромош, німецькі механізовані частини безперешкодно подолали ріку і ринулись у прорив, утворений на стику Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів

оточити весь батальйон, але їм дали відсіч. Тоді ворог став блокувати довготривалі вогневі споруди і оточувати їх з метою знищення. Рота молодшого лейтенанта Петровського, перебуваючи на лівому фланзі, займала чотири доти. Але вогнем, доведеним до найвищого напруження, Петровський ліквідував наміри ворога. Відзначимо, що вже до 16.00 22 червня 1941 року зв'язок з дотами 2-ї кулеметно-артилерійської роти молодшого лейтенанта Н. Г. Петровського було відновлено». Про цей бойовий епізод повідомлялося у зведенні Радянського інформаційного бюро за 25 червня 1941 року [107].

Одним з дотів 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Струмилівського укріпленого району командував молодший лейтенант Д. Є. Куліш. Маршал Радянського Союзу Іван Христофорович Баграмян у своїй книзі наводить приклад героїчної боротьби його невеликого гарнізону: «У перші ж години війни довготривалу вогневу споруду було оточено ворогом. Фашисти розстрілювали її з потужних гармат, поливали палаючими струменями з вогнеметів. Бійці задихалися в отруйному диму, але відбивалися з неослабною мужністю. Фашисти не змогли змусити радянських бійців скласти зброю, тому підтягли до доту вибухівку. Тоді бійці зробили раптову вилазку і в запеклому рукопашному бою знищили ворожих саперів. Бій розгорівся з новою силою».

Про подвиги воїнів 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Струмилівського укріпленого району, яким командував капітан І. Є. Киларенко, також слід розповісти. «У багатьох дотах гарнізони билися у ворожому оточенні від трьох до п'яти днів, більшість бійців і командирів загинуло геройською смертю, але не скорилися ворогові, – пише ветеран війни Г. Ф. Сидоренко. Бійці довготривалої вогневої споруди під командуванням старшого лейтенанта Михайла Юхимовича Костюкова протягом дев'яти діб билися біля залізничного мосту через річку Рата, і тільки коли у її захисників скінчилися боєприпаси, після невдалої спроби прорватися з оточення, захисники довготривалої вогневої споруди загинули у своїй фортеці від дії вогнеметів противника і задушливих газів.

В артилерійському напівкапонірі, розташованому поблизу шахти № 4 «Великомостівська» протягом кількох діб вів оборону гарнізон на чолі з Дмитром Яковичем Рогаченком. Вогонь артилерійських гармат довготривалої вогневої споруди у своєму секторі не дозволяв противнику безперешкодно просуватись по дорогах, яких у цій болотистій місцевості було дуже мало. На знищення артилерійського напівкапоніра противник виділив значні сили та засоби. Споруда була повністю блокована, по ній вели вогонь прямою наводкою гармати противника. Коли від вогню артилерії в одній з амбразур було пошкоджено гармату, фашисти підкотили заднім ходом до неї танк, щоб вихлопними газами отруїти воїнів гарнізону. На дах споруди піднялись ворожі сапери, які

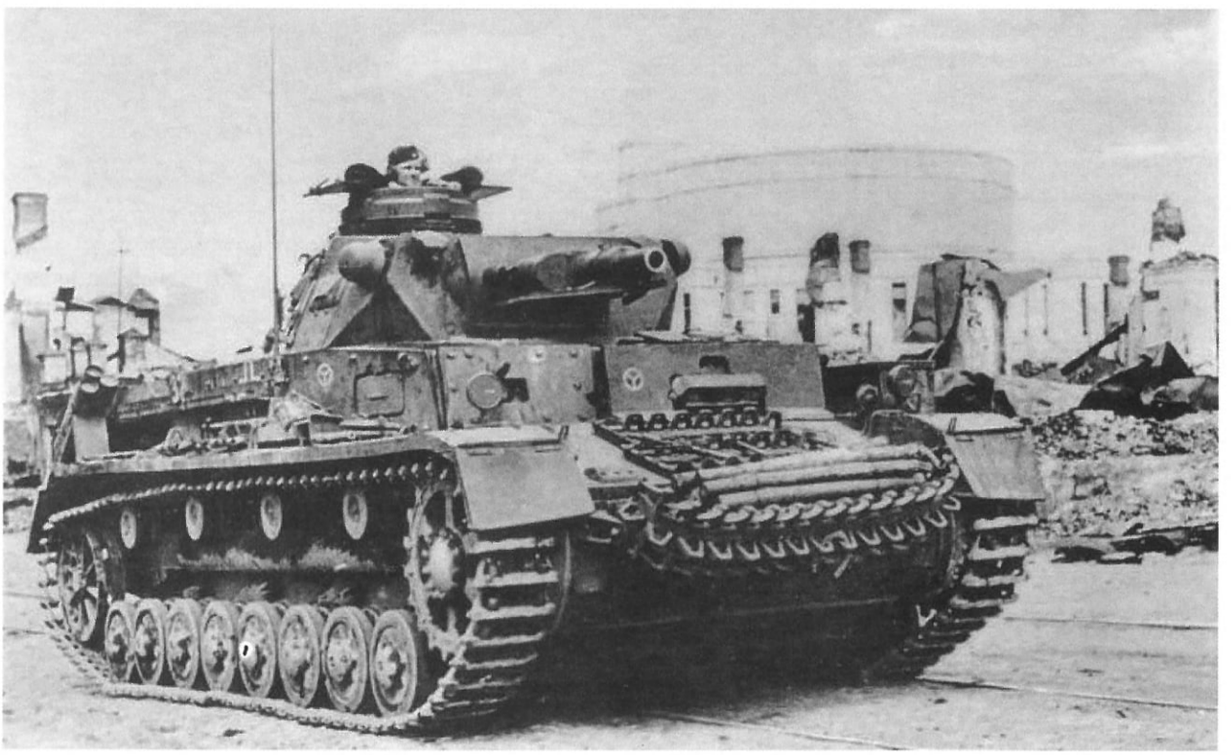

Німецькі танки проходять через захоплений у перші години війни радянський населений пункт. 22 червня 1941 року

почали підготовку до її знищення. У цій складній обстановці гарнізон споруди вирішив загинути, але не здатись противнику. Захисники артилерійського напівкапоніра підірвали себе і свою довготривалу споруду уцілілими снарядами. Цим потужним вибухом був знищений ворожий танк і багато солдатів, які оточили довготривалу споруду в очікуванні, що воїни її гарнізону вийдуть з піднятими руками [107].

Деяким бійцям і командирам гарнізону Струмилівського укріпленого району, які вели запеклі бої з противником, удалося прорватися з блокованих ворогом довготривалих вогневих споруд і вийти до своїх через лінію фронту. Так, зі складу 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Струмилівського укріпленого району, під керівництвом начальника штабу батальйону та заступника командира батальйону з політичної частини, двома розрізненими групами вийшли у розташування радянських військ залишки гарнізонів лише двох довготривалих вогневих споруд у кількості 22 чоловік.

Начальник штабу 35-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону капітан П. А. Заворотний протягом п'яти діб вів бій у кулеметно-артилерійській довготривалій вогневій споруді, розташованій поблизу села Корчин. Коли від стріляних порохових газів озброєння споруди, від втоми та від дії димових артилерійських снарядів противника біля кулеметів і гармат валилася обслуга, капітан замінював то одного, то іншого навідника і вів вогонь по противнику. Гарнізон довготривалої вогневої споруди не допустив просування противника у цьому районі, знищив значну кількість гітлерівців і вивів з ладу кілька ворожих гармат. Після того як у споруді закінчились боєприпаси, капітан Заворотний, користуючись темрявою, повів своїх бійців на прорив. Капітан П. А. Заворотний вивів з оточення десять воїнів зі складу гарнізону своєї довготривалої вогневої споруди.

У запеклих боях на ділянці оборони цього батальйону 22–25 червня 1941 року особливого відзначився заступник командира батальйону з політичної частини старший політрук М. А. Зюзін. Перебуваючи у визначеному районі оборони, він переходив з однієї довготривалої вогневої споруди до іншої та всюди піднімав моральний дух воїнів, усіляко підбадьорював бійців і командирів. Неодноразово старший політрук Зюзін піднімав бійців і командирів у контратаки з метою деблокади оточених штурмовими групами противника довготривалих вогневих споруд свого батальйону. Коли більшість довготривалих споруд була знищена противником та закінчились боєприпаси, старший політрук Зюзін особисто вивів з оточення сім бійців – останніх захисників одного з дотів [107].

Протягом майже трьох діб піхотинці, кавалеристи, прикордонники і гарнізони довготривалих вогневих споруд героїчно відбивали атаки ворога. Однак через загрозу обходу укріплених районів, розташованих у Львівському виступі, Військова рада Південно-Західного фронту віддала військам наказ на відхід [18].

При відступі радянських військ більшість довготривалих вогневих споруд (у першу чергу ті, що були

Багато танків з різних причин було втрачено радянськими військами на теренах Західної України у червні 1941 року

2+ Sokal am 22. Juni 41

На знімках, зроблених невідомим німецьким військовослужбовцем, добре видно переправлення військ противника через Західний Буг по захопленому мосту. 22 червня 1941 року

озброєні та мали гарнізони) були знищені внутрішнім вибухом. За сучасним станом ДВС, за їх руйнуванням можна зробити реконструкцію всіх історичних подій, які на той час мали місце.

Меморіальна дошка, установлена на одній з довготривалих вогневих споруд Струмилівського укріпленого району. На дошці прізвища бійців і командирів, які загинули у своїй маленькій фортеці на початку тієї страшної війни

Після відступу радянських військ німецькі військові інженери детально вивчили всю систему оборони Струмилівського УР, особливо в межах ділянки відповідальності 5-ї армії, та відобразили позитивні моменти в обладнанні укріпленого району у своїх посібниках [5].

Після боїв озброєння та боєприпаси з вогневих споруд, що вціліли, вилучались як радянськими партизанами, так і бійцями загонів ОУН (УПА) і просто місцевими жителями.

У 1942 році німецькі сапери провели підривні роботи на довготривалих вогневих спорудах Струмилівського УР. Вони вибили вибухом амбразурні вузли з казематним артилерійським озброєнням (76-мм та 45-мм казематні гармати), зняли обладнання та відправили це все для переплавлення до Німеччини.

З вищенаведеного можна зробити такі висновки.

По-перше. **Струмилівський укріплений район № 4** був розташований на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Володимир-Волинським на півночі та Рава-Руським укріпленими районами на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Кристинопіль (Червоноград) – Кременець – Ізяслав, а також забезпечити оперативне розгортання військ 5-ї та 6-ї армій Київського особливого військового округу.

По-друге. Струмилівський укріплений район складався з п'яти вузлів оборони, які були вдало побудовані на найбільш важливих напрямках місцевості та повністю використовували всі їх природні властивості. Усього у Струмилівському укріпленому районі до кінця 1941 року планувалось мати до 90 довготривалих вогневих споруд, з яких: АКК – 1, АПК – 2, АКПК – 9, КАПК – 20, КАДВТ – 12, КДВТ – 12, КПК – 16, а також КП – 1. Дванадцять довготривалих вогневих споруд знаходились у початковій стадії будівництва. На озброєнні довготривалих вогневих споруд Струмилівського укріпленого району планувалось мати: 76-мм казематних гармат Л-17 – 22 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 33 шт., станкових кулеметів «максим» – до 200 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – до 100 шт. [107].

Гарнізоном Струмилівського укріпленого району були: управління коменданта, 35, 42, 44 та 140-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 345-й окремий артилерійський полк, окрема рота зв'язку, саперна рота та підрозділи забезпечення. Комендантом укріпленого району був генерал-майор Пилип Миколайович Матикін, начальником штабу укріпленого району – полковник Аванський Гнат Федорович [107].

По-третє. Деякі військові історики стверджують, що війна з гітлерівською Німеччиною для тодішнього Радянського Союзу стала повною несподіванкою, вони не до кінця розкривають істинну картину подій того часу. Для народів багатонаціонального СРСР, яких влада засобами масової інформації виховувала в дусі мирного співіснування з фашистським режимом, напад полчищ вермахту на їхню робітничо-селянську країну був дійсно неочікуваним як для партійного, так і військового керівництва держави, котре передбачало неминучість війни з гітлерівською вояччиною, що уже захопила пів Європи, але... прорахувалося у часі її початку. Проте до війни готувалися і це ми бачимо на прикладі будівництва Струмилівського укріпленого району. Але радянське командування не змогло своєчасно викрити наміри противника щодо часу початку бойових дій і напрямку головного удару, тим самим віддавши ініціативу у його руки. Противник у свою чергу не дав можливості нашим військам своєчасно зайняти свої смуги і райони оборони та організувати відсіч агресорові.

По-четверте. Керівництво 5-ї армії та Київського особливого військового округу у мирний час не передбачило виділення сил і засобів у загрозливий період для прикриття 20-кілометрового проміжку між Володимир-Волинським і Струмилівським укріпленими районами. Противник це використав, добре підготувався і наніс у смузі оборони 5-ї армії генерал-майора М. І. Потапова свій головний удар основними силами 6-ї польової армії генерал-фельдмаршала Рейхенау, прорвавши слабо підготовлену та практично не зайняту радянським військами оборону, у подальшому наростивши зу-

силля введенням у прорив рухомих з'єднань першої танкової групи, з подальшим розвитком наступальних дій у напрямку Володимир-Волинський – Ковель – Луцьк – Рівне – Житомир – Київ.

По-п'яте. Командуванням 6-ї армії було прийняте не зовсім доцільне рішення на використання як з'єднання прикриття державного кордону 3-ї кавалерійської дивізії, що значно ослабило оборону та відіграло свою негативну роль при веденні оборонних боїв на початку війни. У перший день війни противник прорвав оборону 97-ї стрілецької дивізії, яка займала оборону на стику Рава-Руського та Перемишльського укріплених районів та почав розвивати наступ у напрямку Краковець – Яворів. Командувач 6-ї армії прийняв рішення ввести у бій 159-ту стрілецьку дивізію, яка отримала наказ з ранку 23 червня 1941 року силами двох стрілецьких полків нанести удар по противнику, що прорвався на стику 41-ї та 97-ї стрілецьких дивізій і тим самим відновити положення у районі Немирова. Таким чином, 159-та стрілецька дивізія (крім оточеного у Пархацькому вузлі оборони Струмилівського УР 491-го стрілецького полку) попри плани мирного часу вимушена була вести бойові дії у новому районі, тим самим втягуючи 3-тю кавалерійську дивізію у програшні і не притаманні для неї оборонні бої з противником, для ведення яких у кавалеристів не було ні сил, ні засобів.

По-шосте. Втрата керівництва 124-ю стрілецькою дивізією і гарнізоном Струмилівського УР з боку командування 5-ї армії у зоні своєї відповідальності не дала можливості своєчасно підсилити укріплений район артилерією і військами польового заповнення, що призвело до блокування і поступового знищення гарнізонів довготривалих вогневих споруд противником і прориву укріпленого району на сокальському напрямку.

По-сьоме. Переважна більшість гарнізонів дотів Струмилівського укріпленого району виконали поставлене перед ними завдання. Бійці і командири укріпленого району у повній ізоляції мужньо, до останньої краплини крові захищали свої маленькі фортеці. І до сьогодні про їх безсмертний подвиг нагадують зруйновані і пошматовані довготривалі вогневі споруди Струмилівського укріпленого району. На підтвердження сказаного аналіз звітних оперативних карт німецького ОКХ дозволяє зробити висновок, що у смузі оборони Струмилівського укріпленого району противник змушений був вести запеклі бойові з гарнізонами довготривалих вогневих споруд 57-ю піхотною дивізією до 25 червня 1941 року, 262-ю піхотною дивізією до 27 червня, а 79-ю і 113-ю піхотними дивізіями до 1–2 липня 1941 року. Отже, гарнізон укріпленого району, прикордонники, будівельники і стрілецькі батальйони 124-ї стрілецької дивізії внесли свій вклад у боротьбу з противником на прикордонному рубежі.

По-восьме. Більша частина військових будівельників на початку війни ввійшли до складу гарнізону Струмилівського укріпленого району і загинули, захищаючи довготривалі вогневі споруди, які самі будували. Частина досвідчених військових інженерів, техніків, рядових будівельників укріпленого району потрапила у полон і не брала подальшої участі у війні. Серед них були і слухачі старших курсів Військово-інженерної академії, які зустріли війну на виробничій практиці з будівництва Струмилівського укріпленого району.

Втрати військових будівельників, які були отримані у перші тижні війни, перевищили половину довоєнної кількості їх особового складу. Положення загострювалось тим, що у смузі укріпленого району в перші дні війни була втрачена вся військово-інженерна і будівельна техніка, автотранспорт, численні запаси будівельних матеріалів та інструментів. Крім цього, повністю було зірване відмобілізування і розгортання інженерно-будівельних частин.

Лейтенант Лопатін

Молодший політрук Гласов

Один з потужних танків 8-го механізованого корпусу залишений екіпажем через технічні неполадки в тилу Струмилівського укріпленого району

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОРУД СТРУМИЛІВСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

В укріпленому районі оглянуто 61 довготривалу вогневу споруду, з яких: артилерійсько-кулеметний капонір (АКК) – 1; артилерійських напівкапонірів (АПК) – 2; артилерійсько-кулеметних напівкапонірів (АКПК) – 9; кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) – 19; кулеметно-артилерійських довготривалих вогневих точок (КАДВТ) – 5; кулеметних довготривалих вогневих точок (КДВТ) – 14; кулеметних напівкапонірів (КПК) – 10; командних пунктів (КП) – 1. У доброму стані збереглося до 20 % споруд, частково зруйновано – до 60 %, повністю зруйновано – до 20 % споруд. На всіх довготривалих вогневих спорудах Струмилівського укріпленого району відсутні озброєння, броньовані та гратчасті двері, сантехнічне та вентиляційне обладнання. До кожної споруди існують шляхи підходу.

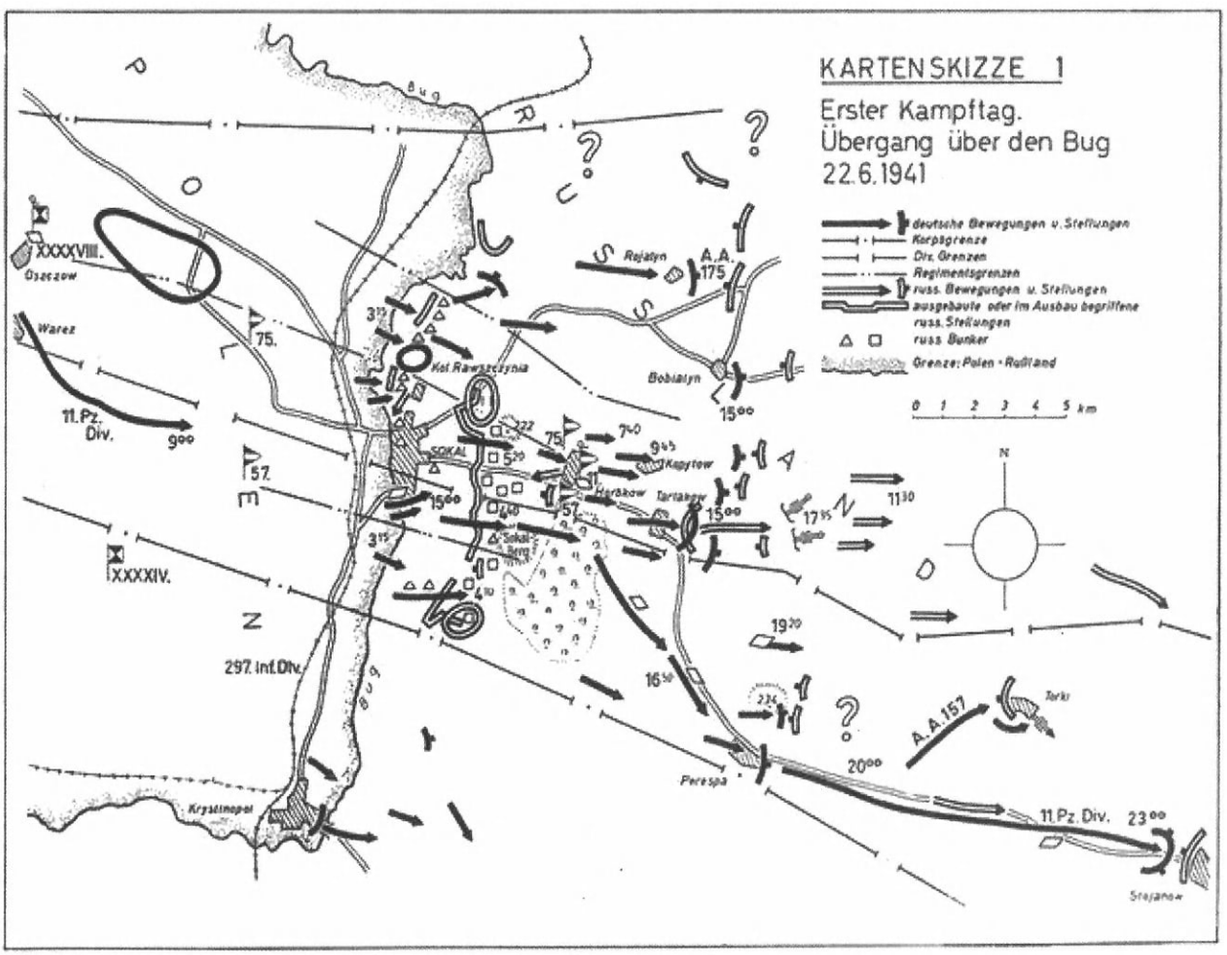

Трофейний німецький документ, на якому відображено ведення бою щодо прориву головної смуги оборони Струмилівського укріпленого району

На знімках зроблених невідомим німецьким військовослужбовцем, добре видно знищення, блокованої радянської довготривалої вогневої споруди та її огляд після захоплення. Струмилівський УР. 24 червня 1941 року

На світлині німецький штурмовик кидає димову гранату з метою засліпити димом гарнізон радянської довготривалої вогневої споруди та надати можливість штурмовій групі дістатись на її дах. На нижній світлині німецький підрозділ блокував радянську довготривалу вогневу споруду (реконструкція)

Руїни кулеметно-артилерійської довготривалої вогневої споруди. У центральній амбразурі була змонтована 45-мм протитанкова гармата зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4, а у лівій амбразурі і у правій амбразурах були встановлені станкові кулемети «максим» на позиції НПС-3.Споруда не була обвалована ґрунтом. Споруда знищена потужним внутрішнім вибухом. На стінах споруди не видно слідів бою і штурму

Кулеметний трьохамбразурний напівкапонір, знищений потужним внутрішнім вибухом. У всіх амбразурах були встановлені станкові кулемети «максим» на позиції НПС-3. Споруда не була обвалована ґрунтом

Кулеметно-артилерійський напівкапонір, доведений до сьомого циклу будівництва. Споруда будувалась за програмою 1941 року і не була обвалована ґрунтом. Для монтажу амбразурних вузлів і обладнання в споруді залишені великі амбразурні і технологічні отвори

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір був повністю озброєний двома 76-мм казематними гарматами Л-17 та станковим кулеметом «максим» у крилі. Споруда була підготовлена до обвалування ґрунтом. У такому стані споруда зустріла світанок 22 червня 1941 року. У споруді збереглись амбразурні вузли для казематних гармат Л-17. Амбразурний вузол для станкового кулемета «максим» на позиції НПС-3 в крилі, висаджений вибухом німецькими саперами влітку 1942 року

Одноамбразурна довготривала вогнева споруда під одну 76-мм казематну гармату Л-17. Споруда була доведена до сьомого циклу будівництва. 22–23 червня з цієї недобудованої і неозброєної споруди вів вогонь з ручного кулемета невідомий червоноармієць. На споруді видно численні сліди від куль та осколків мін і артилерійських снарядів

Кулеметний одноамбразурний напівкапонір простої конструкції на станковий кулемет «максим» на станку Соколова. Споруда не обвалована ґрунтом

Одноамбразурна довготривала вогнева споруда під одну 76-мм казематну гармату Л-17. Споруда була доведена до сьомого циклу будівництва. Для монтажу амбразурного вузла у споруді залишений великий амбразурний отвір. Споруда була підготовлена для обвалування ґрунтом

Кулеметна амбразура кулеметно-артилерійської довготривалої вогневої споруди, по якій 22 червня 1941 року вівся інтенсивний артилерійський та кулеметний вогонь противника. Усе це говорить про те, що гарнізон споруди протягом довгого часу вів запеклий бій і не давав змоги противнику рухатись по розташованій поблизу автомобільній дорозі Сокаль – Горохів. На світлині добре видно руйнування від численних влучень снарядів противника

РАВА-РУСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН

Рава-Руський укріплений район № 6 був розташований на львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії на півночі зі Струмилівським УР та з Перемишльським УР на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Люблін – Рава-Руська – Жовква (Нестеров) – Львів та забезпечити стратегічне розгортання військ 6-ї армії Київського особливого військового округу.

РАВА-РУСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Рава-Руський укріплений район споруджувався на теренах України на західних кордонах СРСР на так званому Розточчі. Головна смуга оборони споруджувалась в районі населених пунктів Рава-Руська, Забір'я, Річки, Демби, Гійче, Любича-Крулевська, Верхрата, Нове Брусно. Перед переднім краєм укріпленого району протікали річки Рата і Солокія. Він займав по фронту смугу оборони до 90 км та у глибину – 5–6 км.

Довготривалі вогневі споруди, які будувались в укріпленому районі у 1940–1941 роках, були типовими спорудами лінії Молотова, конструкція, озброєння і обладнання їх враховувала весь багатий досвід набутий радянськими та зарубіжними фортифікаторами і зброярами.

Основним типом довготривалих вогневих споруд були напівкапоніри зі спеціальними казематними кулеметними і гарматними установками шарової та шарово-маскової конструкції. Майже всі довготривалі вогневі споруди, які будувались в Рава-Руському укріпленому районі, на відміну від ДВС, побудованих на лінії Сталіна, мали удосконалені засоби протихімічного захисту, вентиляції, опалення, водопостачання, каналізації та електропостачання. Велика увага зверталась на питання маскування довготривалих вогневих споруд.

У Рава-Руському укріпленому районі бетонування довготривалих вогневих споруд упереджувало надходження від промисловості озброєння й обладнання, тому у деяких фортифікаційних спорудах залишали великі амбразурні і технологічні отвори з метою у подальшому розміщення в них амбразурних коробів та масок з казематним озброєнням.

В укріпленому районі будувались довготривалі вогневі споруди найсучасніших, на той час, конструкцій переважно флангового вогню. Проектантами довготривалих вогневих споруд і будівельниками був широко врахований досвід польських фортифікаторів, здобутий ними у Франції та використаний при будівництві ДВС укріпленої ділянки «Сарни».

На головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району було побудовано і озброєно (станом на лютий 1941 року) такі довготривалі споруди:

з артилерійським озброєнням – два артилерійські напівкапоніри (АПК), озброєнні двома 76-мм казематними гарматами Л-17 кожен, були споруджені в опорному пункті «Гута-Любицька». Обидві артилерійські споруди мали польські трофейні кулеметні бронедзвони під кулемет Дегтярьова;

з артилерійсько-кулеметним озброєнням – дванадцять артилерійсько-кулеметних напівкапонірів (АКПК). Кожний напівкапонір був озброєний двома 76-мм казематними гарматами Л-17 і станковим кулеметом «максим» у крилі;

з кулеметно-артилерійським озброєнням – два кулеметно-артилерійські капоніри (КАК). Споруда № 3602, побудована в опорному пункті «Тенятиська», мала на озброєнні дві 45-мм протитанкові казематні гарматами зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та два станкові кулемети «максим» на позиції НПС-3. Споруда № 5201, побудована в опорному пункті «Старе Брусно», мала на озброєнні дві 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та чотири станкові кулемети «максим» на позиції НПС-3 (у тому числі два кулемети у крилах). Такого типу споруди більше ніде на теренах України не зустрічаються. Руїни такої споруди знаходяться у Сокальському вузлі оборони Струмилівського укріпленого району;

з кулеметно-артилерійським озброєнням – тридцять п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), озброєних 45-мм протитанковими казематними гарматами зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3;

з кулеметно-артилерійським озброєнням – сім кулеметно-артилерійських довготривалих вогневих споруд (КАДВТ), озброєних 45-мм протитанковими казематними гарматами зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3;

з кулеметним озброєнням – чотирнадцять кулеметних напівкапонірів (КПК), озброєних станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3;

з кулеметним озброєнням – одинадцять кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ), озброєнних станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3.

Крім цього, на головній смузі оборони було побудовано п'ять простих одноповерхових одноамбразурних кулеметні довготривалих вогневих споруд для станкового кулемета «максим» (точна копія польських одноамбразурних кулеметних ДВС) на станку Соколова. Такі споруди були побудовані в опорних пунктах «Гута-Любицька» – одна і «Старе Брусно» – чотири [107].

На головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району, крім бойових споруд, було побудовано вісім командних пунктів, як правило один на опорний пункт першої лінії. Командні пункти в опорних пунктах Рава-Руського УР будувались переважно двоповерховими, кілька командних пунктів,

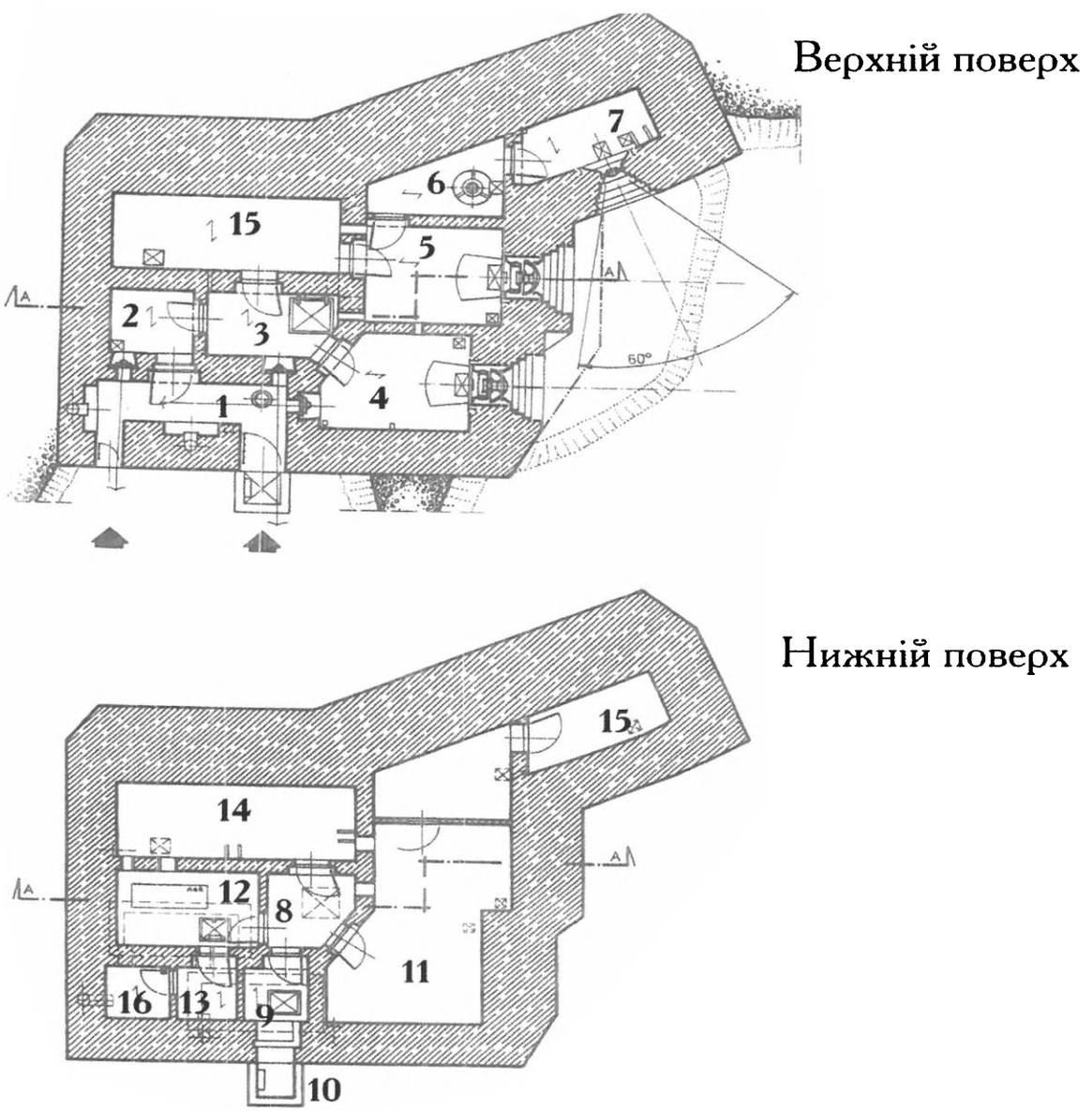

Лінія Молотова. Артилерійсько-кулеметний напівкапонір:
1 – захищений вхід; 2 – газовий шлюз; 3 – коридор та люк переходу на нижній рівень;
4 – вогневий відсік для 76-мм казематних гармат та легкого кулемета; 5 – вогневий відсік для 76-мм казематної гармати; 6 – командний пункт з перископом; 7 – позиція для важкого кулемета;
8 – коридор; 9 – туалети з септичними баками; 10 – запасний вихід; 11 – каземат обслуги;
12 – силова установка; 13 – фільтраційний і вентиляційний каземати; 14 – казарми особового складу; 15 – каземат командира; 16 – сховище

побудованих на правому (північному) фланзі укріпленого району на болотяній місцевості, були одноповерховими [107].

Крім командних пунктів, на головній смузі оборони Рава-Руського УР було побудовано 12 спостережних пунктів (СП). Тобто в кожному опорному пункті першої лінії головної смуги оборони укріпленого району було побудовано по одному-два спостережні пункти для командирів стрілецьких і артилерійських підрозділів військ польового заповнення. Усі побудовані спостережні пункти були одноповерховими. Також були побудовані і удавані довготривалі вогневі споруди, які призначались для введення противника в оману, імітуючи бойові довготривалі вогневі споруди [107].

Для озброєння та оснащення довготривалих вогневих споруд головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району широко використовувалось озброєння й обладнання радянського виробництва та трофейне, захоплене восени 1939 року на складах, а також демонтоване з польських довготривалих вогневих споруд укріпленої ділянки «Сарни» у 1940 році.

В архівах нам удалось знайти унікальний документ. На 28 сторінках цілком таємного, на той час,

документа, опрацьованого у період з 1 жовтня по 20 грудня 1940 року, відображені схеми посадки споруд і таблиці 1, 2, 3, 4 і 5-го вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району. Таким чином, ми змогли вияснити, яким повинен був стати Рава-Руський укріплений район на кінець його будівництва. На схемах, приведених вище, ми маємо змогу побачити, як і де планувалось звести п'ять вузлів оборони укріпленого району. Крім цього, за схемами добре видно довготривалі вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району, побудовані за програмою 1940 року, а також ті, які були заплановані для спорудження у 1941 році.

Розглянемо кожен з п'яти вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району окремо. Це дасть нам можливість уявити, яким повинен був стати кожен вузол оборони на кінець свого будівництва і чітко побачити, яким шляхом пішло керівництво Київського особливого військового округу, зводячи Рава-Руський укріплений район в 1940–1941 роках.

Вузол оборони № 1 другого типу планувалось побудувати протягом 1940–1941 років у районі населених пунктів (назва населених пунктів станом на 1941 рік) Салаші, Гійче, Дениси. Це повинен був бути правофланговий вузол оборони Рава-Руського УР, який межував і взаємодіяв з Струмилівським укріпленим районом. На кінець будівництва у вузлі оборони № 1 передбачалось спорудити три опорні пункти. В опорних пунктах вузла оборони планувалось побудувати 43 довготривалі споруди і 6 командних (спостережних) пунктів. Усього 49 довготривалих бойових споруд і 2 удавані споруди. У вузлі оборони планувалось побудувати 32 довготривалі вогневі споруди флангового вогню і 11 споруд фронтального вогню. Таким чином, у вузлі оборони повинно було бути побудовано 72 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (35 споруд – 71 % від загальної кількості ДВС вузла оборони), а також 155-мм снарядів (14 споруд). Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 18 шт. (щільність на погонний кілометр – 2,5); 45-мм казематних протитанкових гармат – 25 (щільність на погонний кілометр – 4,5). Вузол оборони повинен був мати щільність довготривалих вогневих споруд на 1 км^2 – 8,4 і на один погонний кілометр – 7 і щільність куль на один погонний метр – 3. Вузол оборони будувався на болотяній місцевості, тому всі довготривалі вогневі споруди, за винятком однієї (АКПК № 1461), повинні були бути одноповерховими. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 1 планувалось встановити 4 кулеметні трофейні польські бронедзвони з укріпленої ділянки «Сарни». Усього 4 бронедзвони [107].

Опорний пункт № 1 «Бродюки» другого типу повинен був займати по фронту 2,2 км, у глибину – 1 км і мати площу 2,2 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році, тобто у другу чергу. Опорний пункт планувалось об-

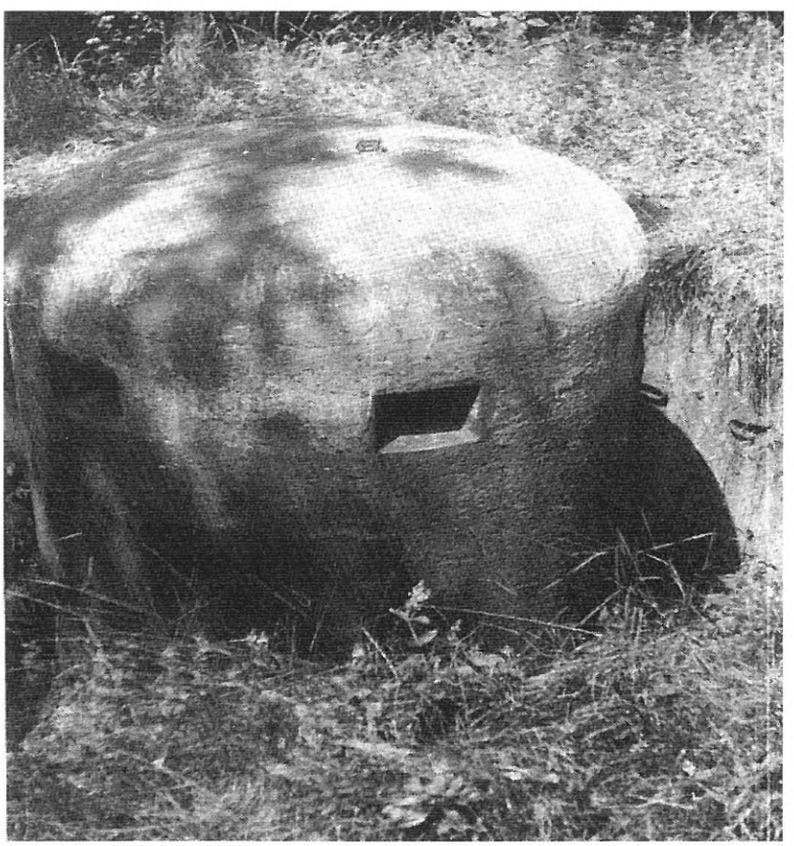

На світлині польський трофейний спостережний бронедзвін підготовлений для монтажу на радянську довготривалу вогневу споруду Рава-Руського укріпленого району. Літо 1941 року

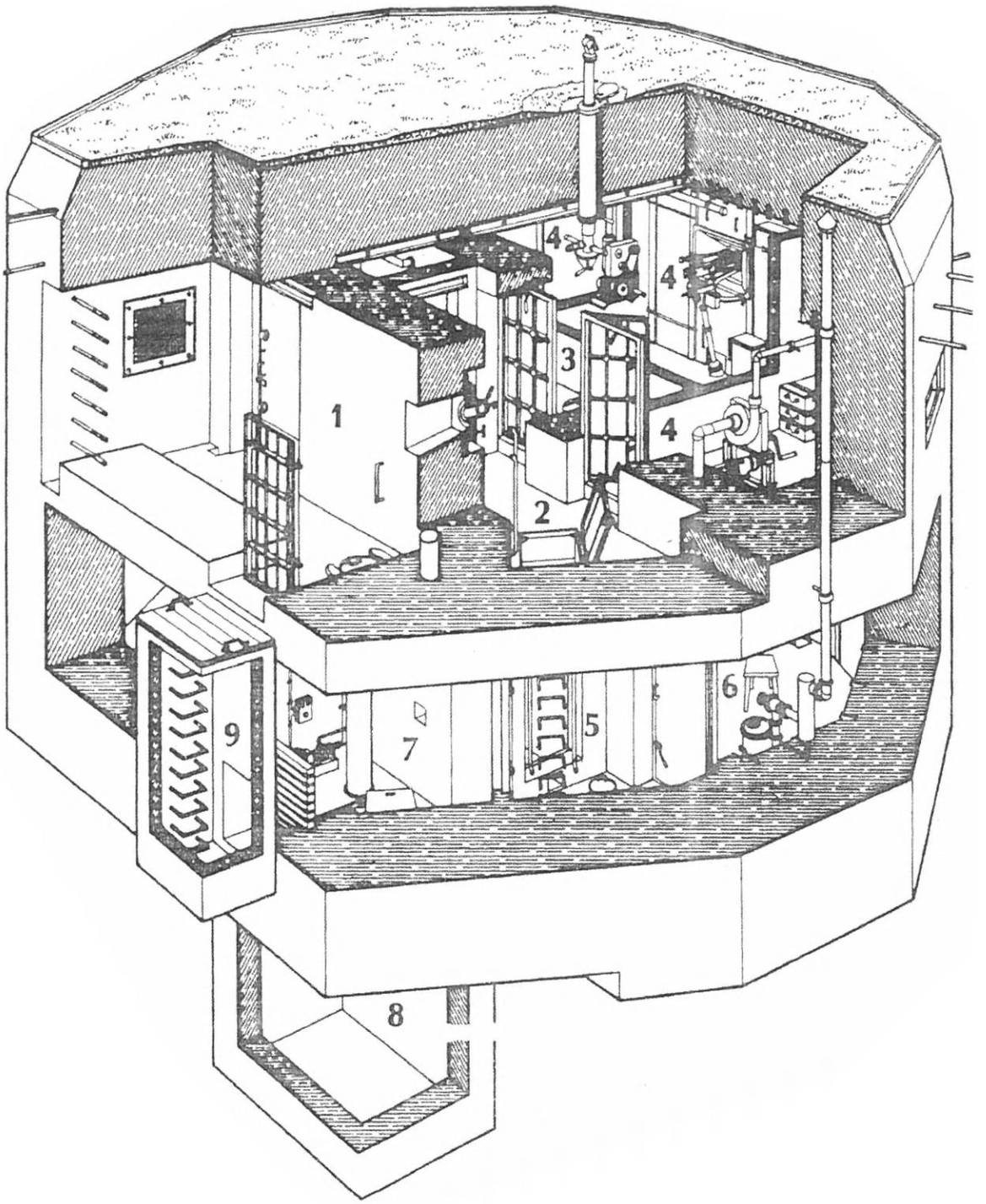

Кулеметна довготривала вогнева точка (КДВТ):
1 – захищений вхід; 2 – коридор з дверною пасткою на вході в нижній рівень; 3 – командний пункт з перископом; 4 – кулемет станковий на позиції НПС-3; 5 – коридор; 6 – каземат для розміщення гарнізону; 7 – насосна; 8 – цистерна; 9 – запасний вихід зі скобтрапом

ладнати в районі Салаші, Бродюки, висота 212,0. В опорному пункті планувалось побудувати 16 довготривалих вогневих споруд. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

два артилерійсько-кулеметних напівкапоніри (АКПК) № 1451 і № 1452 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен);

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: чотири № 1251, 1252, 1253, 1254 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі кожен) і один № 1255 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) – два № 1151 і 1153 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі) і один № 1152 (на два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 1351, № 1352 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 1301 і 1302 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 1651 і спостережний пункт № 1701.

Ураховуючи велику обводненість району зведення опорного пункту, усі довготривалі вогневі споруди планувалось будувати одноповерховими [107].

Опорний пункт № 2 «Гійче» другого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину – 1 км і мати площу 2 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році, тобто у другу чергу. Опорний пункт планувалось обладнати в районі Гійче, Федюки, висота 222,0. В опорному пункті на кінець будівництва планувалось побудувати 17 довготривалих вогневих споруд. Тут планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК), з яких: № 1463 (одноповерховий), № 1461 (двохповерховий) і № 1462 (одноповерховий з кулеметним бронедзвоном), які мали б на озброєнні по дві 76-мм казематні гарматами і по кулемету у крилі кожен;

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: чотири № 1261, 1262, 1263, 1264 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі кожен) і один № 1265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) № 1161, 1162 і 1163 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі кожен);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 1361, 1362 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 1311 і 1312 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 1663 і спостережний пункт № 1711.

Ураховуючи велику обводненість району зведення опорного пункту, всі довготривалі вогневі споруди, крім АКПК № 1461, планувалось будувати одноповерховими. АКПК № 1461 будувався на панівній висоті, тому був двоповерховим. Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті були споруджені ділянки протитанкового рову. Перший протитанковий рів довжиною 500 м повинен був прикривати опорний пункт з півночі і бути обладнаним зліва від дороги Сідельники – Гряда – висота 224,8. Другий V-подібний протитанковий рів загальною довжиною до 1 800 м повинен був бути обладнаний від річки Болотня на північ до східної околиці Гійче і прикривати опорний пункт із заходу. Третій протитанковий рів довжиною 400 м планувалось обладнати на танкодоступній місцевості у своєрідному куті, утвореному двома дорогами Федюки – Гійче і Федюки – Мельники. Четвертий протитанковий рів довжиною 750 м планувалось обладнати на танкодоступній місцевості між двома дорогами Діброва – Гійче і Гряда – Гійче, він повинен був прикрити опорний пункт зі сходу [107].

Опорний пункт № 3 «Дениси» другого типу повинен був займати по фронту 1,25 км, у глибину – 1 км і мати площу 1,25 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1940–1941 році в районі Дениси, Пироги, Вілька Мазовецька (Волиця), висота 220,0. В опорному пункті планувалось побудувати 16 довготривалих вогневих споруд. У 1940 році в опорному пункті повинно було бути споруджено 8 довготривалих вогневих споруд. Будівництво решти 8 ДВС планувалось розпочати у 1941 році. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

один артилерійсько-кулеметний капонір (АКК) № 1431 (у 1941 році) (на чотири 76-мм казематні гармати та два кулемети з крил, обладнані кулеметним бронедзвоном);

два артилерійсько-кулеметних напівкапоніри (АКПК) № 1471 і 1472 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен);

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: чотири № 1271, 1272, 1273, 1274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі кожен) і один № 1275 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) – два № 1171 і 1172 (на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном кожний) і один № 1173 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі);

одну кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 1371 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

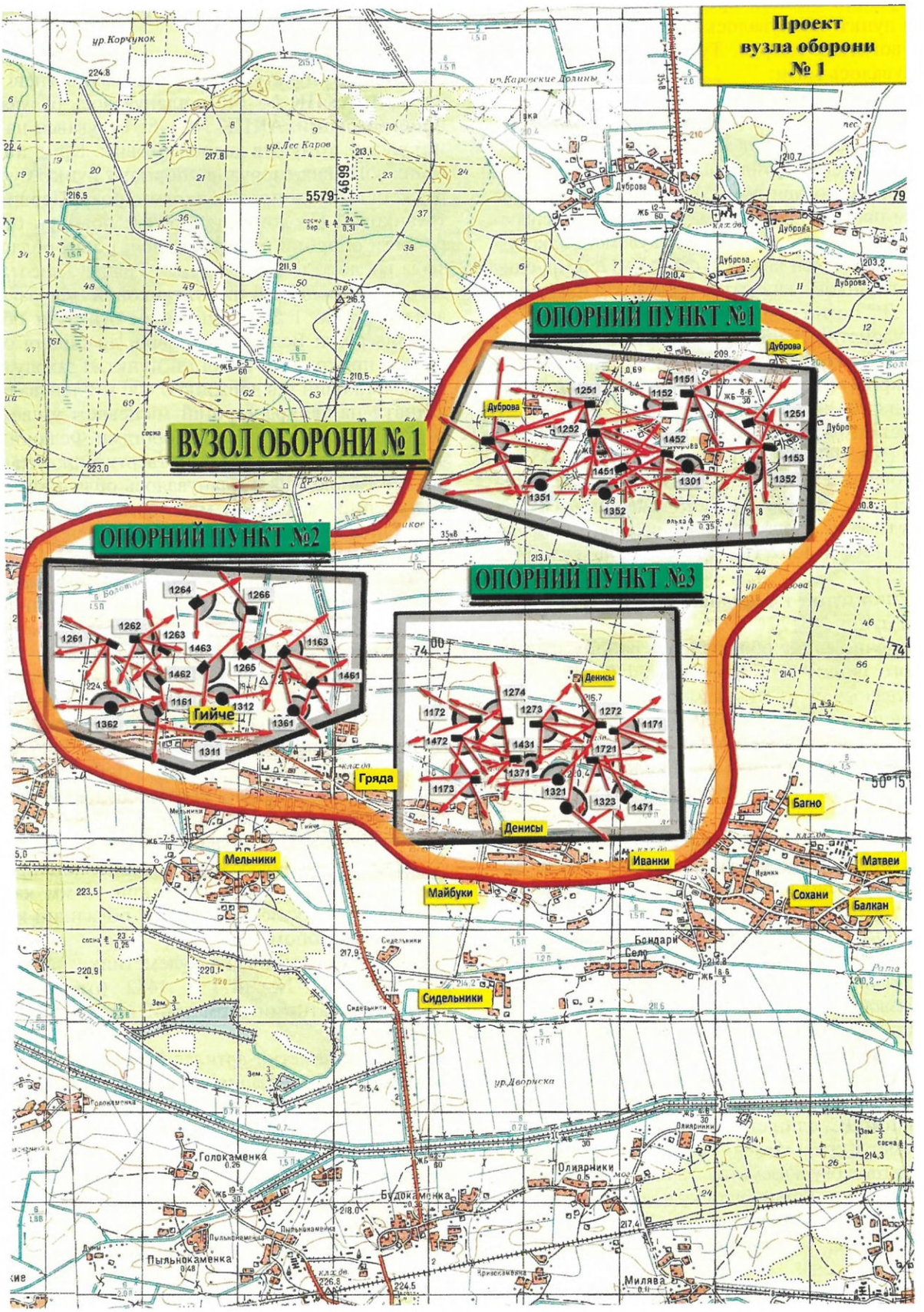
Проект
вузла оборони
№ 1
ВУЗОЛ ОБОРОНИ № 1
ОПОРНИЙ ПУНКТ №1
ОПОРНИЙ ПУНКТ №2
ОПОРНИЙ ПУНКТ №3
Дуброва
Гийче
Гряда
Денисы
Мельники
Майбуки
Иванки
Багно
Матвеи
Сохани
Балкан
Сидельники
Голокаменка
Будокаменка
Пыльнокаменка
Олиярники
Милява

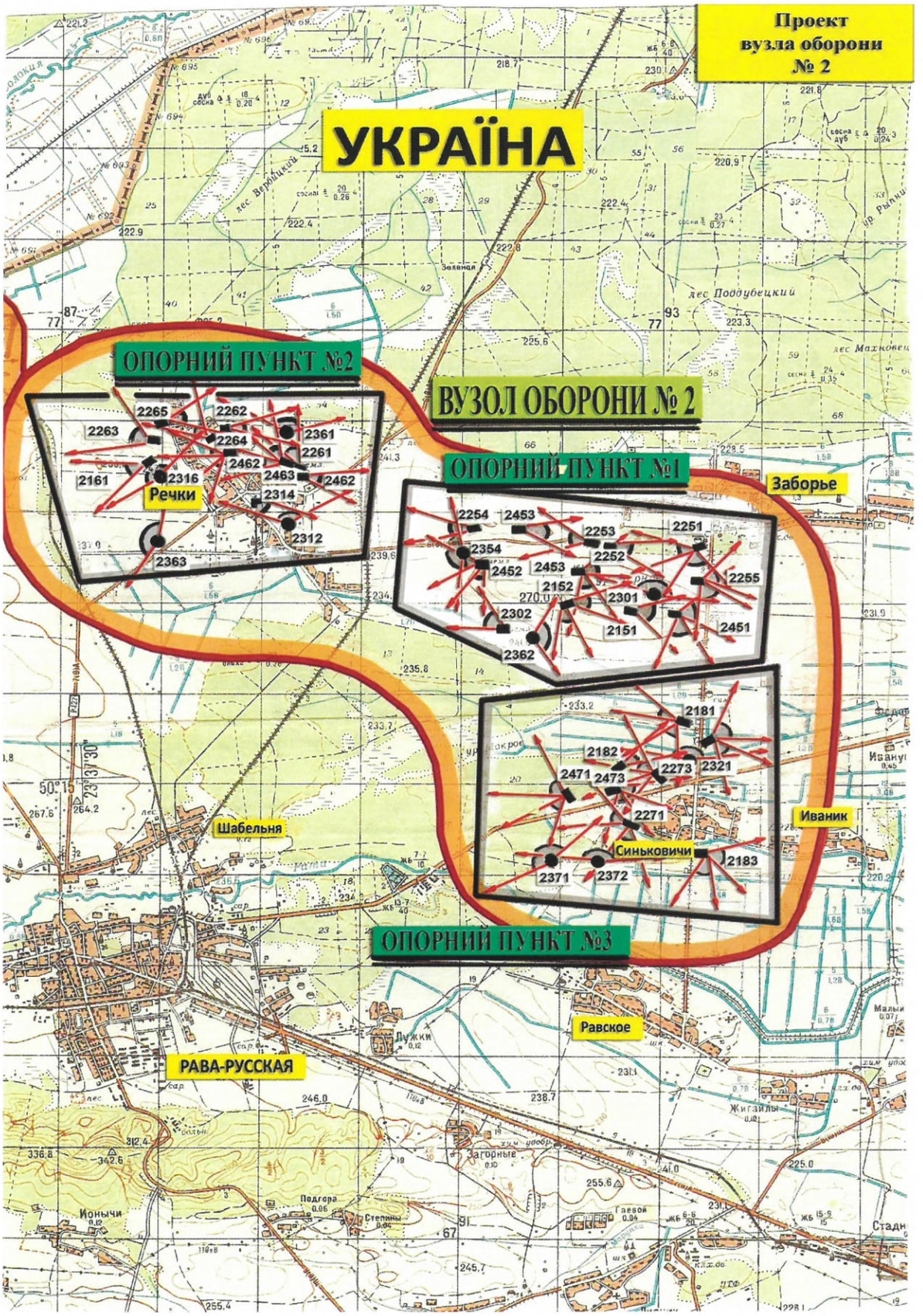
Проект
вузла оборони
№ 2
УКРАЇНА
ОПОРНИЙ ПУНКТ №2
ВУЗОЛ ОБОРОНИ № 2
ОПОРНИЙ ПУНКТ №1
ОПОРНИЙ ПУНКТ №3
Заборье
Речки
Шабельня
Иваник
Синьковичи
Равское
РАВА-РУССКАЯ
2265
2262
2263
2264
2361
2261
2462
2463
2462
2161
2316
2314
2312
2363
2254
2453
2253
2251
2354
2252
2452
2453
2255
2152
2301
2302
2151
2451
2362
2181
2182
2273
2321
2471
2473
2271
2371
2372
2183

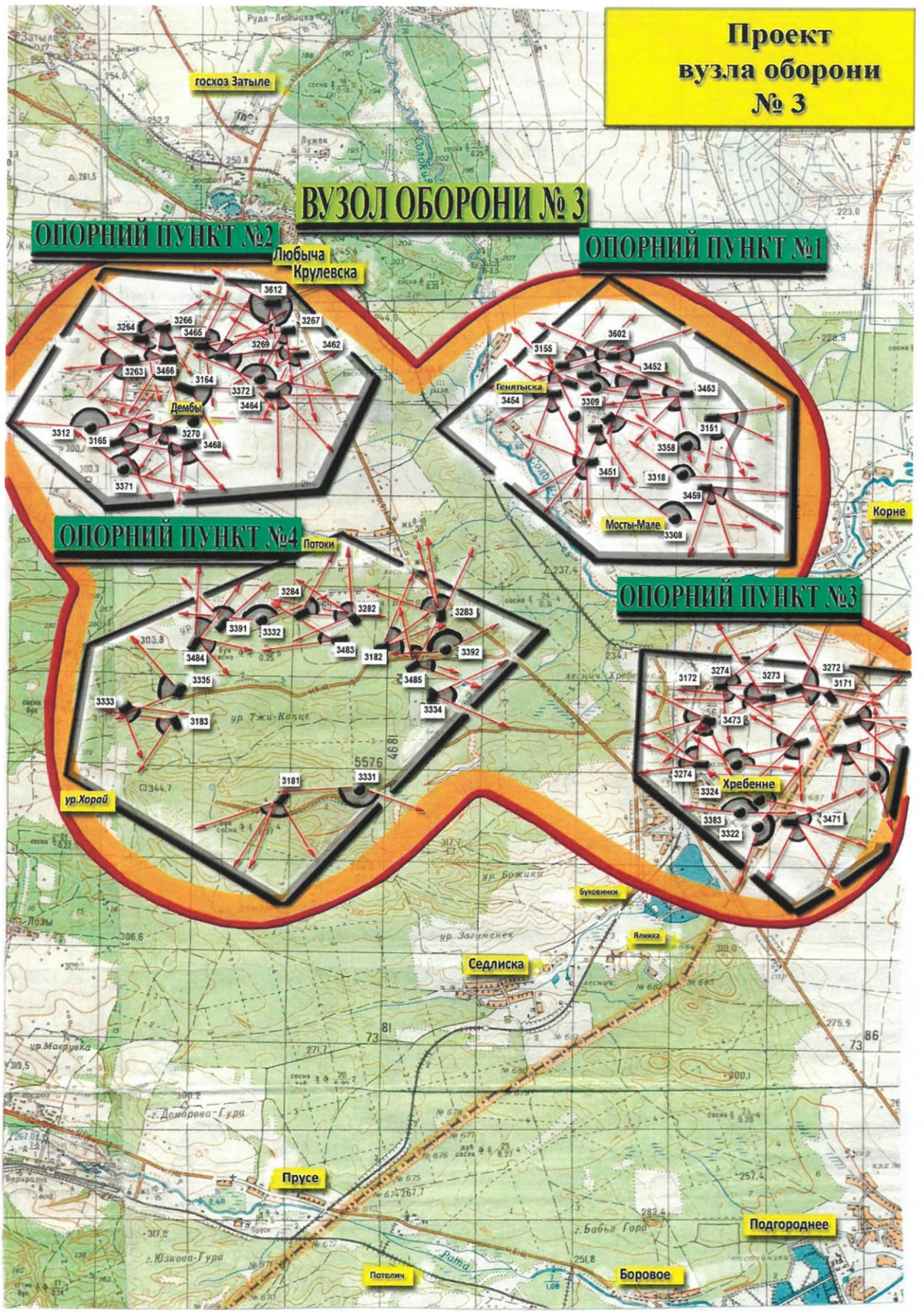
Проект
вузла оборони
№ 3
ВУЗОЛ ОБОРОНИ № 3
ОПОРНИЙ ПУНКТ №1
ОПОРНИЙ ПУНКТ №2
ОПОРНИЙ ПУНКТ №3
ОПОРНИЙ ПУНКТ №4
госхоз Затыле
Любыча
Крулевска
Дембы
Генятыска
Мосты-Мале
Корне
Потоки
ур.Хорай
Хребенне
Буковинки
Ялинка
Седлиска
Прусе
Потелич
Боровое
Подгороднее

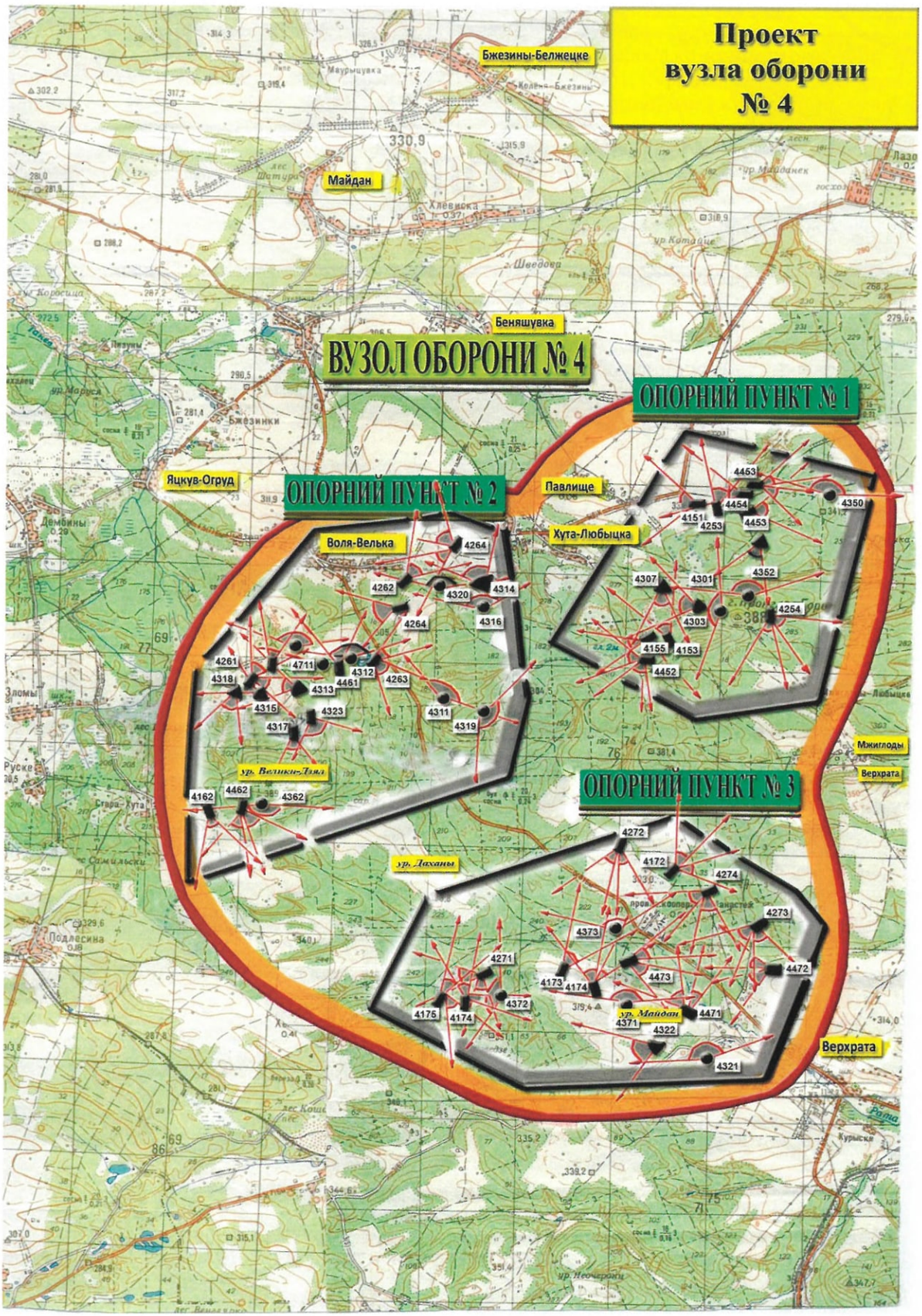
Проект
вузла оборони
№ 4
ВУЗОЛ ОБОРОНИ № 4
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 1
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 2
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 3
Бжезины-Белжецке
Майдан
Беняшувка
Яцкув-Огруд
Павлище
Хута-Любыцка
Воля-Велька
Мжиглоды
Верхрата
ур. Велики-Дзял
ур. Даханы
ур. Майдан
4453
4454
4151
4253
4453
4350
4264
4262
4320
4314
4264
4316
4307
4301
4352
4303
4254
4155
4153
4452
4261
4711
4312
4318
4461
4263
4313
4315
4323
4311
4319
4317
4162
4462
4362
4272
4172
4274
4273
4373
4271
4473
4472
4173
4174
4372
4175
4174
4371
4471
4322
4321

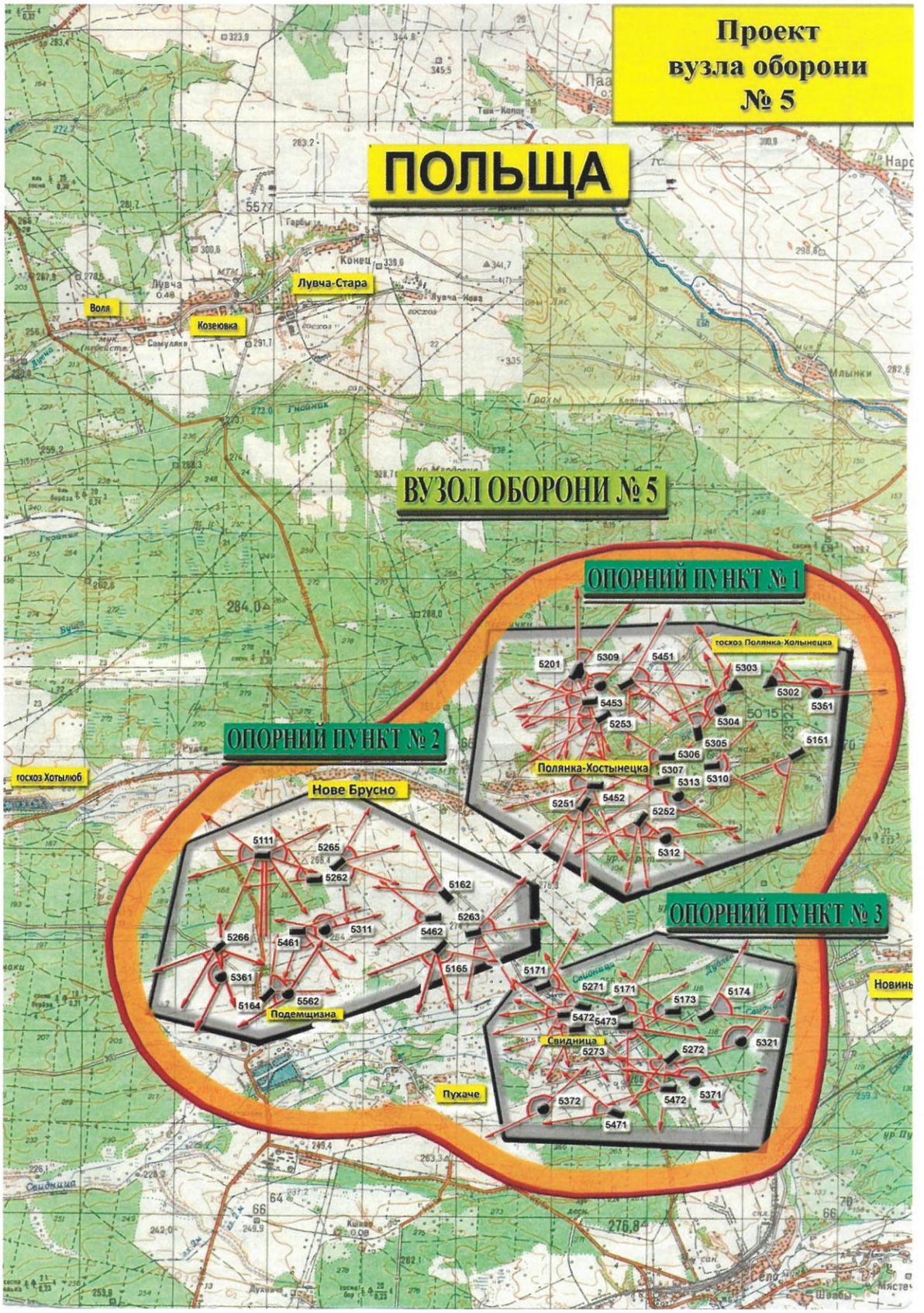
Проект
вузла оборони
№ 5
ПОЛЬЩА
Лувча-Стара
Воля
Козеювка
ВУЗОЛ ОБОРОНИ № 5
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 1
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 2
ОПОРНИЙ ПУНКТ № 3
госхоз Полянка-Холынецка
Полянка-Хостынецка
госхоз Хотылюб
Нове Брусно
Подемщизна
Свидница
Пухаче
Новинь
5201
5309
5451
5303
5302
5351
5453
5253
5304
5305
5151
5306
5307
5313
5310
5452
5251
5252
5312
5111
5265
5262
5162
5263
5266
5461
5311
5462
5165
5361
5164
5562
5171
5271
5174
5173
5472
5473
5321
5273
5272
5371
5372
5471

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 1321 (на три станкові кулемети «максим»), № 1323 (на два станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 1678 і спостережний пункт № 1721.

Ураховуючи велику обводненість району зведення опорного пункту, всі довготривалі вогневі споруди планувалось будувати одноповерховими. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 1 планувалось встановити 4 кулеметні трофейні польські бронедзвони з укріпленої ділянки «Сарни». У 1940 році на північній околиці населеного пункту Дениси від КПК № 1173 до КДВТ № 1323 на фронті 1 250 м були встановлені залізобетонні надовби, які прикривали опорний пункт з півдня. Крім цього, у 1941 році планувалось обладнати залізобетонні надовби зліва від дороги Гряда – Дениси на фронті до 300 м [107].

Вузол оборони № 2 другого типу планувалось побудувати протягом 1940–1941 років у районі населених пунктів (назва населених пунктів станом на 1941 рік) Забір'я, Річки, Синьковичі. На кінець будівництва у вузлі оборони № 2 передбачалось спорудити три опорні пункти. В опорних пунктах вузла оборони планувалось побудувати 44 довготривалі вогневі споруди, 3 малі (простої конструкції) кулеметні довготривалі вогневі споруди і 7 командних (спостережних) пунктів. Усього 54 довготривалі споруди і 2 удавані споруди. У вузлі оборони планувалось побудувати 32 довготривалі вогневі споруди флангового вогню і 13 споруд фронтального вогню. Таким чином, у вузлі оборони повинно було бути побудовано 72 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (42 споруди – 76 % від загальної кількості ДВС вузла оборони), а також 155-мм снарядів (12 споруд). Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 18 шт. (щільність на погонний кілометр – 2,6); 45-мм казематних протитанкових гармат – 30 (щільність на погонний кілометр – 6). Вузол оборони повинен був мати щільність довготривалих вогневих споруд на 1 км^2 – 7,8 і на один погонний кілометр – 7,5 і щільність куль на один погонний метр – 3,6. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 2 планувалось встановити 1 спостережний і 4 кулеметні трофейні польські бронедзвони з укріпленої ділянки «Сарни». Усього 5 бронедзвонів [107].

Опорний пункт № 1 «Забір'я» другого типу повинен був займати по фронту 1,9 км, у глибину – 1,5 км і мати площу 2,8 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1940–1941 роках в районі Забір'я, урочище Чорне, висота 270,0. В опорному пункті планувалось побудувати 21 довготривалу вогневу споруду. За програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось побудувати 12 довготривалих споруд. Решту 9 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось побудувати за програмою 1941 року. Усього в опорному пункті на кінець будівництва планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметних напівкапоніри (АКПК) № 2451, 2452 і 2453 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен);

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: два № 2252, 2253 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі та кулеметний бронедзвін в кожному), два № 2251, 2255 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і кулемет у крилі кожен), а також один № 2254 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри (КПК), з яких: два № 2151 і 2153 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі) і один № 2152 (на два станкові кулемети «максим»);

чотири кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ), з яких: дві № 2351, 2353 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим» кожна), № 2352 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»), № 2354 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС і станковий кулемет «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 2302 (на два станкові кулемети «максим») і № 1301 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 2653 і спостережні пункти № 2701 і 2702.

Ураховуючи те, що більшість довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось обладнати в районі панівної висоти 270,0 тобто на суходілі, то вони були запроектовані двоповерховими. Одноповерховими повинні були бути кулеметно-артилерійські напівкапоніри № 2251, 2252, 2253 і 2254, а також мала кулеметна довготривала споруда № 2302 і спостережні пункти № 2701 і 2702. Крім цього, планувалось ескарпувати південний і східний схили панівної висоти 270,0, обладнати протитанковий рів на південній околиці села Забір'я та на південних і північних схилах висоти 270,0 і в районі урочища Мокре. У планах було прикрити опорний пункт з північного сходу і південного сходу залізобетонними надовбами. Також планувалось прикрити залізобетонними надовбами з фронту АПК № 2453. Планувалось встановити мінні поля перед фронтом і на флангах опорного пункту. Для створення суцільної системи вогню в опорному пункті на південних схилах висоти 270,0 планувалось побудувати дві кулеметні й одну артилерійську дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

Опорний пункт № 2 «Річки» другого типу повинен був займати по фронту 1,5 км, у глибину – 1 км і мати площу 1,5 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району в 1940–1941 роках в районі Річ-

ки, Влих, висота 250,1. В опорному пункті планувалось побудувати 18 довготривалих вогневих споруд. За програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось побудувати 8 довготривалих споруд. Решту 10 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось побудувати за програмою 1941 року. Тут планувалось на кінець будівництва мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 2461, 2462 і 2463 (по дві 76-мм казематні гарматами і по кулемету у крилі кожен);

три кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 2261, 2262, 1265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим» кожен);

два кулеметні напівкапоніри (КПК) № 2162 (на два станкові кулемети «максим») і № 2161 (на два станкові кулемети «максим» і спостережний бронедзвін);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 2361 і № 2363 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим» кожна);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 1312 (на три станкові кулемети «максим») № 2316 (на два станкові кулемети «максим»);

дві малі кулеметні споруди типу МС № 2314 і 2315;

командний пункт командира роти № 2663 і спостережний пункт № 2711.

Ураховуючи те, що опорний пункт зводився на панівних висотах навкруги села Річки, у сухому місці, планувалось усі довготривалі вогневі споруди, за винятком КДВТ № 2312, МС № 2314, 2315 і КП (СП) мати двоповерховими. Планувалось прикрити опорний пункт з заходу і півночі лінією залізобетонних надовбнів протяжністю до 1 500 м, а з півдня мінним полем [107].

Опорний пункт № 3 «Синьковичі» другого типу повинен був займати по фронту 1,75 км, у глибину – 1 км і мати площу 1,75 км^2. Це був опорний пункт другої лінії, тому його планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році тобто у другу чергу. Опорний пункт повинен був бути споруджений в районі Синьковичі, Іваники, урочище Мокре. В опорному пункті планувалось побудувати 16 довготривалих вогневих споруд. Тут планувалось на кінець будівництва мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 2471 і 2472 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен), № 2473 (з таким же озброєнням і кулеметним бронедзвоном);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 2271, 2272, 2273, 2274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі в кожній споруді);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) – два № 2181 і 2183 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі кожний) і № 2182 (на два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 2371 і 2372 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим» кожна);

кулеметна довготривала вогнева споруда (КДВТ) № 2321 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 2675 і спостережний пункт № 2721.

Ураховуючи велику обводненість району зведення опорного пункту, усі довготривалі вогневі споруди планувалось будувати одноповерховими, за винятком КАДВТ № 2372, КПК № 2183 і КП № 2675, які планувались бути двоповерховими [107].

Вузол оборони № 3 першого типу планувалось побудувати на напрямку зосередження основних зусиль укріпленого району в обороні протягом 1940–1941 років. Вузол оборони планувалось звести в районі населених пунктів (назва населених пунктів станом на 1941 рік) Тенятиська, Демби, Гребенне і Потоки. Це повинен був бути найпотужніший вузол оборони Рава-Руського УР. На кінець будівництва у вузлі оборони № 3 передбачалось спорудити чотири опорні пункти. В опорних пунктах вузла оборони планувалось побудувати 67 довготривалих вогневих споруд, 3 малі (простої конструкції) кулеметні довготривалі вогневі споруди і 11 командних (спостережних) пунктів. Усього 81 довготривала споруда і 8 удаваних споруд. У вузлі оборони планувалось побудувати 52 довготривалі вогневі споруди флангового вогню і 17 споруд фронтального вогню. Таким чином, у вузлі оборони повинно було бути побудовано 70 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (71 споруда – 90 % від загальної кількості ДВС вузла оборони), а також 155-мм снарядів (9 споруд). Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 34 штуки (щільність на погонний кілометр – 4); 45-мм казематних протитанкових гармат – 43 (щільність на погонний кілометр – 6). Вузол оборони повинен був мати щільність довготривалих вогневих споруд на 1 км^2 – 6,6 і на один погонний кілометр – 6,4 і щільність куль на один погонний метр – 3,2. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 3 планувалось встановити 5 спостережних і 11 кулеметних трофейних польських бронедзвонів з укріпленої ділянки «Сарни». Усього 16 бронедзвонів [107].

Опорний пункт № 1 «Тенятиська» першого типу повинен був займати по фронту 1,75 км, у глибину – 1,5 км і мати площу 2,6 км^2. Це повинен був бути опорний пункт першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району в 1940–1941 роках східніше шосе і залізниці Варша-

ва – Львів на правому березі річки Солокія в районі населених пунктів Тенятиська, Корні, Мости-Мале. В опорному пункті планувалось побудувати 20 довготривалих вогневих споруд. За програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось побудувати 14 довготривалих споруд. Решту 6 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось побудувати за програмою 1941 року. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

п'ять артилерійсько-кулеметних напівкапонірів (АКПК) № 3453 і 3451 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі, з кулеметним бронедзвоном кожен), № 3452, 3454, 3459 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен);

кулеметно-артилерійський капонір (КАК) № 3602 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

три кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 3252 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном), № 3255(на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим»), № 3256 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) № 3151(на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном), № 3155 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі), № 3152 (на два станкові кулемети «максим» зі спостережним бронедзвоном);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 3356 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»), № 3358 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і станковий кулемет «максим»);

три кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 3308, 3309 і 3310 (на три станкові кулемети «максим»); командний пункт командира роти № 3653 і спостережні пункти № 3709 і 3710.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівної висоти 254,9 тобто на суходолі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком спостережних пунктів № 3709 і 3710. Крім довготривалих вогневих споруд в опорному пункті було заплановане будівництво на південно-західних схилах висоти 254,9 між населеними пунктами Тенятиська і Мости-Мале трьох кулеметних дерев'яно-земляних вогневих споруд. В опорному пункті планувалось провести цілу низку заходів по створенню протитанкових і протипіхотних загороджень. А саме – ескарпувати обидва береги річки Солокія на рубежі Тенятиська, Мости-Мале, Корні; обладнати протитанковий рів на східних схилах висоти 254,9 на рубежі Тенятиська, Корні; встановити протитанкові залізобетонні надовби на північних схилах висоти 254,9 від північно-східної околиці Тенятиська до початку протитанкового рову тобто до кулеметно-артилерійського капоніра № 3602. Крім цього планувалось встановити мінні поля перед протитанковим ровом на східних схилах висоти 254,9 [107].

Опорний пункт № 2 «Демби» першого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину 1,5 км і мати площу 3 км^2. Це повинен був бути опорний пункт першої лінії головної смуги оборони укріпленого району розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Опорний пункт планувалось спорудити по програмі будівництва Рава-Руського укріпленого району в 1940–1941 роках. Опорний пункт планувалось обладнати на захід від шосе і залізниці Варшава – Львів в районі населених пунктів Демби, Потоки, Любича Княже. Фактично село Демби розташоване на північно-західних схилах висоти 274,4 знаходилось у центрі опорного пункту. В опорному пункті планувалось побудувати 22 довготривалі вогневі споруди. За програмою будівництва 1940 року планувалось спорудити 23 довготривалі вогневі споруди, а у 1941 році – 9 ДВС. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

п'ять артилерійсько-кулеметних напівкапонірів (АКПК), з яких: № 3463 і 3462 (по дві 76-мм казематні гарматами, по кулемету у крилі з кулеметним бронедзвоном у кожному), № 3464, 3465 (по дві 76-мм казематні гарматами, по кулемету у крилі з спостережним бронедзвоном у кожному) і № 3466 (дві 76-мм казематні гарматами і кулемет у крилі);

кулеметно-артилерійський капонір (КАК) № 3612 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим» і два кулемети в крилах);

сім кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: № 3266, 3269 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі та з кулеметним бронедзвоном кожен), № 3268 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим»), № 3263, 3267 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі), № 3270, 3264 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі і з спостережним бронедзвоном кожен);

два кулеметні напівкапоніри (КПК) № 3164 (на два станкові кулемети «максим») і № 3165 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі);

три кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 3371, 3372 і 3373 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 3371 і 3372 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 3672 і спостережний пункт № 3713.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівної висоти 274,4 тобто на суходолі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком спостережного пункту № 3713. Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті було заплановане будівництво на західних схилах висоти 274,4, перед протитанковим ровом, двох кулеметних дерев'яно-земляних вогневих споруд. В опорному пункті планувалось провести цілу низку заходів зі створення протитанкових і протипіхотних загороджень. А саме – ескарпувати південні схили висоти 274,4 на південній околиці населеного пункту Демби; обладнати суцільний протитанковий рів на східних, північних та західних схилах висоти 274,4 перед переднім краєм оборони опорного пункту, а також на північній околиці села Демби; встановити протитанкові залізобетонні надовби на північних, західних і південних схилах висоти 274,4 від північно-східної околиці, прикривши проміжки між протитанковим ровом і ескарпом, тобто до кулеметно-артилерійського капоніра. Крім цього, планувалось встановити мінні поля у проміжках між протитанковими ровами на східних схилах висоти 274,4 [107].

Опорний пункт № 3 «Гребенне» першого типу повинен був займати по фронту 1,3 км, у глибину – 1,5 км і мати площу 1,9 км^2. Він відносився до опорних пунктів другої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити у другу чергу за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році в районі Гребенне, висота 256,0 і висота 251,9. Опорний пункт повинен був панувати над автодорогою і залізницею Варшава – Львів. В опорному пункті планувалось побудувати 18 довготривалих вогневих споруд. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 3471(дві 76-мм казематні гармати і кулемет у крилі), № 3473 і 3472 (по дві 76-мм казематні гармати, по кулемету у крилі зі спостережним бронедзвоном у кожному);

чотири кулеметно-артилерійських напівкапоніри (КАПК) № 3271, 3272, 3273 і 3274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у кожному крилі);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) № 3171, 3172 і 3173 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у кожному крилі);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 3382 і 3383 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

три кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 3321, 3322 і 3323 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 3683 і спостережні пункти № 3721 і 3722.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот 256,0 і 251,9 тобто на суходолі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком спостережних пунктів № 3721 і 3722. В опорному пункті планувалось обладнати суцільний протитанковий рів по обидві сторони від залізничної гілки перед переднім краєм оборони опорного пункту, а також на південній околиці села Гребенне з правої сторони від шосе Львів – Варшава [107].

Опорний пункт № 4 «Потоки» першого типу повинен був займати по фронту 2,5 км, у глибину – 1,3 км і мати площу 3,25 км^2. Він відносився до опорних пунктів другої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити у другу чергу за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році в районі населених пунктів Бориси, Потоки і висоти 344,0. В опорному пункті планувалось побудувати 21 довготривалу вогневу споруду. На кінець будівництва укріпленого району в опорному пункті планувалось мати:

чотири артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 3485, 3486, 3484 (по дві 76-мм казематні гарматами і кулемету у крилі в кожній споруді), № 3483 (дві 76-мм казематні гарматами і з кулеметним бронедзвоном);

чотири кулеметно-артилерійських напівкапоніри (КАПК) № 3281, 3282, 3283 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі), № 3284 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри (КПК) № 3181, 3182 і 3183 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі кожний);

чотири кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 3331, 3332 і 3392 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»), № 3391(на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

три кулеметні напівкапоніри простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 3333, 3334 і 3335;

командний пункт командира роти № 3695 і спостережні пункти № 3733 і № 3734.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот 256,0 і 251,9 тобто на суходолі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметних напівкапонірів простої конструкції № 3333, 3334 і 3335, а також спостережних пунктів № 3733 і 3734. В опорному пункті планувалось ескарпувати схили висот 344,0 і 303,8 [107].

Вузол оборони № 4 першого типу планувалось побудувати протягом 1940–1941 років в районі населених пунктів (назва населених пунктів станом на 1941 рік) Грушка (висота 390), Гута-Любицька, Стара Гута, Верхрата. Це повинен був бути другий за потужністю вузол оборони Рава-Руського УР. На кі-

нець будівництва у вузлі оборони № 4 передбачалось спорудити три опорні пункти. В опорних пунктах вузла оборони планувалось побудувати 51 довготривалу вогневу споруду, 9 малих (простої конструкції) кулеметних довготривалих вогневих споруд і 7 командних (спостережних) пунктів. Усього 66 довготривалих споруд і 4 удавані споруди. У вузлі оборони планувалось побудувати 45 довготривалих вогневих споруд флангового вогню і 15 споруд фронтального вогню. Таким чином, у вузлі оборони повинно було бути побудовано 69 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (44 споруди – 94 % від загальної кількості ДВС вузла оборони), а також 155-мм снарядів (23 споруди). Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 24 штуки (щільність на погонний кілометр – 4); 45-мм казематних протитанкових гармат – 27 (щільність на погонний кілометр – 5). Вузол оборони повинен був мати щільність довготривалих вогневих споруд на 1 км^2 – 7,5 і на один погонний кілометр – 5,6 і щільність куль на один погонний метр – 3,1. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 4 планувалось встановити 6 спостережних і 2 кулеметні трофейні польські бронедзвони з укріпленої ділянки «Сарни». Усього 8 бронедзвонів [107].

Опорний пункт № 1 «Гута-Любицька» першого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину – 1,3 км і мати площу 2,5 км^2. Це повинен був бути опорний пункт першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району в 1940–1941 роках на схилах гори Кронгли-Горай (висота 388,7) в районі населених пунктів Грушка, Гута-Любицька і Мжиглоди. В опорному пункті планувалось побудувати 24 довготривалі вогневі споруди. За програмою будівництва 1940 року планувалось побудувати 14 довготривалих вогневих споруд, а за програмою 1941 року – 10 ДВС. На кінець будівництва опорного пункту в ньому планувалось мати:

два артилерійських напівкапоніри № 4451 і 4455 (з кулеметним бронедзвоном) (обидві споруди повинні були бути озброєні двома 76-мм казематними гарматами Л-17);

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 4452, 4454 (зі спостережним бронедзвоном) і № 1453 (з кулеметним бронедзвоном) (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі кожен);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 4251, 4252, 4253 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим») і № 4254 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі);

п'ять кулеметних напівкапонірів (КПК), з яких: три № 4151, 4153 (зі спостережним бронедзвоном) і № 4152 (на два станкові кулемети «максим» кожний), а також два № 4154 (зі спостережним бронедзвоном) і № 4155 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у кожному крилі);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 4351, 4352 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 4301(на три станкові кулемети «максим») і № 4302 (на два станкові кулемети «максим»);

чотири кулеметні напівкапоніри простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 4303, 4304, 4305 і 1307;

командний пункт командира роти № 4651 і спостережний пункт № 4702.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівної висоти 388,7 тобто на суходолі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметних напівкапонірів простої конструкції № 4303, 4304, 4305 і 1307, а також спостережного пункту № 4702. В опорному пункті планувалось ескарпувати схили висот 344,0 і 303,8. Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті планувалось звести артилерійську дерев'яно-земляну вогневу споруду на західних схилах висоти 388,7 для прикриття напрямку Павлище – Гута-Любицька, а також дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди на північно-східних схилах висоти 290,0. Планувалось провести ескарпування північних, східних, південних і західних схилів висоти 388,7. Було спланованє обладнування двох ділянок протитанкового рову до 500 м кожна на північній околиці села Грушка і зліва від дороги Мжиглоди – Гута-Любицька. Мінними полями планувалось прикрити опорний пункт з північного сходу і з заходу [107].

Опорний пункт № 2 «Стара Гута» першого типу повинен був займати по фронту 1,75 км, у глибину – 1 км і мати площу 1,75 км^2. Це повинен був бути опорний пункт першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району в 1940–1941 роках в районі населених пунктів Стара Гута, Гута-Зломи, Дахани. В опорному пункті планувалось побудувати 23 довготривалі вогневі споруди. За програмою будівництва 1940 року планувалось побудувати 10 довготривалих вогневих споруд, а за програмою 1941 року – 13 ДВС. Опорний пункт планувалось створити на схилах панівної висоти 390,0. На кінець будівництва опорного пункту в ньому планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 4461(з спостережним бронедзвоном), № 4462 і 4463 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у кожному крилі);

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: № 4263 (з спостережним бронедз-

воном), № 4264 і 4265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі), № 4261 і 4262 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим» кожен);

один кулеметний напівкапонір (КПК) № 4162 (на два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 4362 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим») і № 4363 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

п'ять кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) № 4311 і 4313 (на три станкові кулемети «максим»), № 4312, 4316 і 4320 (на два станкові кулемети «максим»);

чотири кулеметні напівкапоніри простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 4313, 4314, 4315 і 1318;

командний пункт командира роти № 4662 і спостережні пункти № 4711 і № 4712.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметних напівкапонірів простої конструкції № 4313, 4314, 4315 і 1318, а також спостережних пунктів № 4711 і 4712. Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті планувалось звести дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди на північно-східних схилах висоти 390,0 в районі розташування спостережного пункту № 4712. В опорному пункті планувалось ескарпувати південні схили висоти 390,0, західні схили висоти 305,0 і північно-західні схили висоти 308,0. Планувалось встановити залізобетонні надовби на північній і південній ділянках опорного пункту. Було сплановане обладнання двох ділянок протитанкового рову до 700 м кожна на північній околиці села Стара Гута і зліва від дороги Дахани – Воля-Велька. Мінними полями планувалось прикрити опорний пункт з півночі [107].

Опорний пункт № 3 «Верхрата» першого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину – 4 км і мати площу 4 км^2. Це повинен був бути найбільший за площею опорний пункт Рава-Руського укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році, тобто у другу чергу. Опорний пункт планувалось обладнати в районі Верхрата, Ставище, висота 342,2 і висота 303,0. В опорному пункті планувалось побудувати 19 довготривалих вогневих споруд. Усі довготривалі вогневі споруди опорного пункту планувалось побудувати за програмою будівництва 1941 року. На кінець будівництва опорного пункту в ньому планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 4473, 4471 і 4472 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у кожному крилі);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 4271, 4272, 4273 і 4274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі);

п'ять кулеметних напівкапонірів (КПК) № 4173 (на два станкові кулемети «максим»), а також № 4175 (зі спостережним бронедзвоном), № 4171, 4172 і 4174 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у кожному крилі);

три кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 4371, 4372 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим») і № 4373 (на один станковий кулемет і одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС);

одну кулеметну довготривалу вогневу споруду (КДВТ) № 4321(на три станкові кулемети «максим»);

один кулеметний напівкапонір № 4322 простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова;

командний пункт командира роти № 4675 і спостережний пункт № 4722.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот тобто на суходілі, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметного напівкапоніра простої конструкції № 4675, а також спостережного пункту № 4722 [107].

Вузол оборони № 5 другого типу планувалось побудувати протягом 1940–1941 років у районі населених пунктів (назва населених пунктів станом на 1941 рік) Старе Брусно, Подемщизна, Новини Хоринецькі і Свидниця. Це повинен був бути лівофланговий вузол оборони Рава-Руського укріпленого району. На кінець будівництва у вузлі оборони № 5 передбачалось спорудити три опорні пункти. В опорних пунктах вузла оборони планувалось побудувати 46 довготривалих вогневих споруд, 7 малих (простої конструкції) кулеметних довготривалих вогневих споруд і 8 командних (спостережних) пунктів. Усього 61 довготривалу споруду і 3 удавані споруди. У вузлі оборони планувалось побудувати 39 довготривалих вогневих споруд флангового вогню і 14 споруд фронтального вогню. Таким чином, у вузлі оборони повинно було бути побудовано 74 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (38 споруд – 70 % від загальної кількості ДВС вузла оборони), а також 155-мм снарядів (21 споруда). Довготривалі вогневі споруди вузла оборони повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 16 шт. (щільність на погонний кілометр – 2); 45-мм казематних протитанкових гармат – 31 (щільність на погонний кілометр – 5). Вузол оборони повинен був мати щільність довготривалих вогневих споруд на 1 км^2 – 6,4 і на один погонний кілометр – 6 і щільність куль на один погонний метр – 2,9. На довготривалих вогневих спорудах вузла оборони № 5 планувалось вста-

новити 3 спостережні і 5 кулеметних трофейних польських бронедзвонів з укріпленої ділянки «Сарни». Усього 8 бронедзвонів [107].

Опорний пункт № 1 «Старе Брусно» другого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину – 1,5 км і мати площу 1,5 км². Він відносився до опорних пунктів першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1940–1941 роках в районі населених пунктів Хмеле, Старе Брусно, Новини Хоринецькі. В опорному пункті планувалось побудувати 24 довготривалі вогневі споруди. За програмою 1940 року планувалось побудувати 15 довготривалих вогневих споруд. За програмою будівництва 1941 року було заплановане завершення інженерного обладнання опорного пункту і будівництво 9 ДВС. Тут на кінець зведення укріпленого району планувалось мати:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 5451, 5452 (з спостережним бронедзвоном) і № 5453 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у кожному крилі);

один кулеметно-артилерійський капонір № 5201 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати, два станкові кулемети і 2 кулемети у крилах);

три кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 5251, 5252, 5253 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі в кожній споруді);

один кулеметний напівкапонір (КПК) № 5151 (на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі і спостережний бронедзвін);

одну кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 5351 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

п'ять кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) № 5304 (на два станкові кулемети «максим»), № 5308, 5309, 5312 і 1313 (на три станкові кулемети «максим»);

сім (саме найбільше в укріпленому районі) кулеметних напівкапонірів простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 5301, 5302, 5303, 5305, 5306, 5307 і № 5310;

командний пункт командира роти № 5651 і спостережні пункти № 5701 і № 5702.

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті планувалось обладнати одну артилерійську і дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот, то всі довготривалі вогневі споруди передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметних напівкапонірів простої конструкції № 5301, 5302, 5303, 5305, 5306, 5307 і 5310, а також спостережних пунктів № 5701 і 5702.

Планувалось створити систему протитанкових і протипіхотних загороджень шляхом:

ескарпування панівної висоти 330,6, розташованої на північний захід від Старе Брусно, в районі якої планувалось обладнати групу довготривалих вогневих споруд і одну артилерійську дерев'яно-земляну вогневу споруду та встановлення загороджень з залізобетонних надовбнів;

ескарпування східних, північних і західних схилів панівної висоти 364, розташованої на південний схід від Старе Брусно, на яких планувалось обладнати основну групу довготривалих споруд і дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди опорного пункту, а також створення протитанкового рову на південних схилах цієї висоти;

встановлення залізобетонних надовбнів на західній околиці Старе Брусно [107].

Опорний пункт № 2 «Подемщизна» другого типу повинен був займати по фронту 2 км, у глибину – 1,7 км і мати площу 3,4 км². Він повинен був бути другим за величиною площі опорним пунктом укріпленого району. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1940–1941 роках в районі Нове Брусно, Подемщизна, висота 264,0. Це повинен був бути опорний пункт першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. В опорному пункті планувалось побудувати 20 довготривалих вогневих споруд. За програмою будівництва 1940 року планувалось звести 12 довготривалих вогневих споруд, а за програмою 1941 року – 8 ДВС. Тут на кінець будівництва планувалось мати:

два артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 5461 (з кулеметним бронедзвоном) і № 5462 (які мали б на озброєнні по дві 76-мм казематні гармати і по кулемету у кожному крилі);

один кулеметно-артилерійський капонір № 5111 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати, два станкові кулемети і 2 кулемети у крилах);

шість кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) № 5263, 5264, 5266 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі і з кулеметним бронедзвоном кожен), № 5262 (зі спостережним бронедзвоном), № 5261 і 5265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі);

чотири кулеметні напівкапоніри (КПК) № 5162, 5163, 5164 (на два станкові кулемети «максим»), № 5165 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 5361, 5362 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 5311 і № 5312 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 5662 і спостережні пункти № 5711 і № 5712.

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті на східних, південних і західних схилах висоти 261 планувалось обладнати одну артилерійську і три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

Ураховуючи, що місцевість, де планувалось звести опорний пункт, була не однорідна, тобто і суха, і болотяна, то разом двоповерховими тут планувалось побудувати одноповерхові довготривалі вогневі споруди, а саме КАК № 5111, КАПК № 5266, КАДВТ № 5361 і СП № 5711 і № 5712.

Опорний пункт можна умовно поділити на дві групи довготривалих вогневих споруд, які в ньому планувалось звести. Першу (головну) групу планувалось звести південніше Нове Брусно в районі висоти 261. На південних і північних схилах цієї висоти планувалось обладнати протитанкові рови, на східному схилі встановити залізобетонні надовби і мінні поля. Західні схили висоти планувалось замінувати. Другу (допоміжну) групу ДВС планувалось звести на північній околиці населеного пункту Подемщизна. Цю групу планувалось прикрити з півдня залізобетонними надовбнями, а зі сходу встановити мінні поля [107].

Опорний пункт № 3 «Свидниця» другого типу повинен був займати по фронту 1,5 км, у глибину – 1 км і мати площу 1,5 км^2. Опорний пункт планувалось спорудити за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району у 1941 році в районі населених пунктів Свидниця, Пухаче і висоти 266,5. Планувалось, що це буде опорний пункт другої лінії головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району. В опорному пункті передбачалось побудувати 17 довготривалих вогневих споруд. На кінець будівництва в ньому планувалось мати:

один артилерійський напівкапонір (АПК) № 5471 (який мав би на озброєнні дві 76-мм казематні гарматами Л-17);

два артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 5472 (з кулеметним бронедзвоном) і № 5473 (які мали б на озброєнні по дві 76-мм казематні гарматами і по кулемету у кожному крилі);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 5272, 5273, 5266 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у кожному крилі), № 5271 і 5274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» кожен);

чотири кулеметні напівкапоніри (КПК) № 5171, 5172, 5173 і 5774 (на два станкові кулемети «максим» у кожне крило);

три кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 5371, 5372 і 5373 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

одну кулеметну довготривалу вогневу споруду (КДВТ) № 5321 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 5675 і спостережний пункт № 5721.

Ураховуючи те, що опорний пункт планувалось обладнати на схилах панівних висот 266,5 і 256,7, то всі довготривалі вогневі споруди опорного пункту передбачалось будувати двоповерховими, за винятком кулеметних напівкапонірів № 5171, 5172, 5173, а також спостережного пункту № 5721.

Планувалось створити систему протитанкових і протипіхотних загороджень шляхом ескарпування схилів ярів, розташованих навкруги опорного пункту та встановлення загороджень з залізобетонних надовбнів.

Усього в Рава-Руському укріпленому районі на головній смузі оборони планувалось побудувати у 1940–1941 роках 5 вузлів оборони, в яких передбачалось спорудити 16 опорних пунктів. В опорних пунктах вузлів оборони головної смуги планувалось побудувати 250 довготривалих вогневих споруд, 22 малі (простої конструкції) кулеметні довготривалі вогневі споруди і 39 командних (спостережних) пунктів. Усього 303 довготривалі споруди і 19 удаваних споруд. В укріпленому районі планувалось побудувати 200 довготривалих вогневих споруд флангового вогню і 70 споруд фронтального вогню. Таким чином, у Рава-Руському укріпленому районі повинно було бути побудовано 72 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди укріпленого району повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (230 споруд – 71 % від загальної кількості ДВС), а також 155-мм снарядів (79 споруд). Довготривалі вогневі споруди Рава-Руського УР повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 110 штук; 45-мм казематних протитанкових гармат – 156. На довготривалих вогневих спорудах Рава-Руського укріпленого району на кінець будівництва повинно було бути встановлено 41 польський трофейний бронедзвін. Серед них: спостережних бронедзвонів – 15, кулеметних бронедзвонів – 26. Таким чином, на кінець 1941 року Рава-Руський укріплений район, при умові виконання всіх запланованих заходів будівництва, повинен був являти грізну силу, спроможну виконати визначені їй завдання [107].

Для будівництва Рава-Руського укріпленого району призначалось управління начальника робіт № 82. Крім УНР № 82, до будівництва широко залучався особовий склад частин і підрозділів 41-ї стрілецької дивізії та саперні підрозділи 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії.

Майже до глибокої осені 1940 року частини дивізії продовжували вести оборонні роботи зі спорудження Рава-Руського укріпленого району [129].

Лише завдяки самовідданій праці бійців і командирів, а також військових і цивільних будівельників на кінець 1940 року за програмою будівництва Рава-Руського укріпленого району був проведений значний обсяг робіт з його спорудження.

У вузлі оборони № 1, який споруджувався на другорядному напрямку, у 1940 році були виконані такі роботи:

опорний пункт № 1 «Бродюки», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не проводив [107];

опорний пункт № 2 «Гійче», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого ра-

йону, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не вів [107].

В опорному пункті № 3 «Дениси», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, було побудовано 8 довготривалих вогневих споруд, а саме:

один артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) № 1472 (озброєний двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 1271, 1272, 1273, 1274 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі);

два кулеметні напівкапоніри (КПК) № 1171 і 1172 (на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном кожний);

командний пункт командира роти № 1678.

Будівництво решти 8 довготривалих вогневих споруд планувалось розпочати у 1941 році.

Ураховуючи те, що всі побудовані в 1940 році в опорному пункті «Дениси» довготривалі вогневі споруди з фронту були прикриті сильно заболоченою місцевістю, то зі сходу, з півдня і заходу вони були прикриті ділянками подвійного протитанкового рову, які прикривались вогнем побудованих довготривалих вогневих споруд і однією кулеметною дерев'яно-земляною вогневою спорудою.

На північній околиці населеного пункту Дениси на фронті 1 250 м були встановлені залізобетонні надовби, які прикривали опорний пункт з півдня і прикривались однією кулеметною дерев'яно-земляною вогневою спорудою.

Навіть у такому вигляді опорний пункт «Дениси» став досить таки сильним оборонним рубежем, який прикривав правий фланг Рава-Руського укріпленого району [107].

Таким чином, зведення вузла оборони № 1 за програмою будівництва 1940 року було обмежено до часткового обладнання опорного пункту № 3 «Дениси», решту опорних пунктів планувалось почати зводити за програмою 1941 року. Таким чином, ми бачимо, що у вузлі оборони № 1 за програмою 1940 року були проведені першочергові заходи щодо будівництва 8 довготривалих і 2 дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорному пункті «Дениси» та створення навкруги них протитанкових і протипіхотних загороджень з метою прикрити місто Рава-Руська з північного сходу.

Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони № 1 мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 2 штуки, 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 4 штуки, станкові кулемети «максим» – 17 штук, ручні кулемети Дегтярьова – 10 штук [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих у 1940 році у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 48 запланованих на кінець будівництва становить 20 %. На двох побудованих довготривалих вогневих спорудах вузла оборони були встановлені кулеметні бронедзвони польського виробництва [107].

У вузлі оборони № 2, який споруджувався на другорядному напрямку, у 1940 році були проведені такі заходи будівництва:

В опорному пункті № 1 «Забір'я», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, за програмою будівництва 1940 року було побудовано 12 довготривалих споруд, а саме:

один артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) № 2451 (озброєний двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК), з яких: № 2252, 2253 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі та з кулеметним бронедзвоном кожний), № 2251 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і кулемет у крилі), а також № 2254 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

один кулеметний напівкапонір (КПК) № 2153 (на два станкові кулемети «максим»);

дві кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ) № 2351, 2353 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

одну кулеметну довготривалу вогневу споруду (КДВТ) № 2301 (на три станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 2653 і спостережні пункти № 2701 і 2702.

Решту 9 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось побудувати за програмою 1941 року.

Крім цього, були ескарповані південний і східний схили панівної висоти 270,0, обладнані протитанкові рови на південній околиці села Забір'я та на південних і північних схилах висоти 270,0 і в районі урочища Мокре. Опорний пункт був прикритий з північного сходу і південного сходу залізобетонними надовбами. Для створення суцільної системи вогню в опорному пункті на південних схилах висоти 270,0 було обладнано дві кулеметні і одну артилерійську дерев'яно-земляні вогневі споруди. Навіть в такому вигляді опорний пункт «Забір'я» став досить таки сильним оборонним рубежем, який спільно з опорним пунктом «Дениси» прикривав правий фланг Рава-Руського укріпленого району [107].

В опорному пункті № 2 «Річки», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, за програмою будівництва 1940 року було побудовано 8 довготривалих споруд, а саме:

один артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) № 2461 (озброєний двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі);

чотири кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 2261, 2262, 2263 (з кулеметним бронедз-

воном) і № 2264 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

одна кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда (КАДВТ) № 2361 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 2663 і спостережний пункт № 2711.

Опорний пункт з заходу і півночі був прикритий лінією залізобетонних надовбнів протяжністю до 1 500 м, а зі сходу протитанковим ровом протяжністю до 600 м. На південно-східній околиці села Річки справа від дороги Річки – Влих була споруджена гарматна дерев'яно-земляна вогнева споруда, а на південних схилах висоти 241,3 недалеко від пересічення автогужової дороги Річки – станція Зелена – Михайлівка і залізничної гілки Рава-Руська – Белз – Кристинопіль була споруджена кулеметна дерев'яно-земляна вогнева споруда. Навіть в такому вигляді опорний пункт «Річки» став досить таки сильним оборонним рубежем, який спільно з опорним пунктом «Забір'я» прикривав Раву-Руську з півночі [107].

В опорному пункті № 3 «Синьковичі», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не велося [107].

Отже, ми бачимо, що у вузлі оборони № 2 за програмою 1940 року були проведені першочергові заходи щодо будівництва 20 довготривалих і 5 дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорних пунктах першої лінії та створенню навкруги них протитанкових і протипіхотних загороджень з метою прикрити місто Рава-Руська з півночі.

Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони № 2 мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 4 штуки, 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 11 штук, 45-мм протитанкові гармати – 2 штуки, станкові кулемети «максим» – 27 штук, ручні кулемети Дегтярьова – 23 штуки [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих у 1940 році у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 54 запланованих на кінець будівництва становить 43 %. На трьох побудованих довготривалих вогневих спорудах вузла оборони були встановлені кулеметні бронедзвони польського виробництва [107].

Вузол оборони № 3 споруджувався на напрямку зосередження основних зусиль Рава-Руського укріпленого району в обороні. Відповідно до цього керівництво Київського особливого військового округу, 6-ї армії і 6-го укріпленого району звернуло найбільшу увагу на максимальне виконання завдань з обладнання вузла оборони. За планом будівництва у вузлі оборони були виконані такі заходи:

Опорний пункт № 1 «Тенятиська» відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району і був розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Не дарма за програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось обладнати 15 довготривалих споруд з 20 запланованих, тобто 70 %. На кінець 1940 року в опорному пункті було обладнано:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 3452, 3454, 3459 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у кожному крилі). Таким чином, в опорному пункті було обладнано три з п'яти запланованих для будівництва довготривалі вогневі споруди, тобто виконання склало 60 %;

кулеметно-артилерійський капонір (КАК) № 3602 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»). Отже, в опорному пункті було обладнано єдиний запланований для будівництва кулеметно-артилерійський капонір, тобто виконання склало 100 %;

три кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 3252 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном), № 3255 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим»), № 3256 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі). Таким чином, в опорному пункті були обладнані всі заплановані довготривалі вогневі споруди цього типу, тобто виконання склало 100 %;

два кулеметні напівкапоніри з трьох запланованих (КПК) № 3151(на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі з кулеметним бронедзвоном), № 3155 (на два станкові кулемети «максим» і кулемет у крилі), тобто виконання склало 68 %;

одну з двох запланованих кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 3356 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»), тобто виконання склало 50 %;

дві з трьох запланованих кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) № 3309 і № 3310 (на три станкові кулемети «максим»), тобто виконання склало 68 %;

командний пункт командира роти № 3653 і спостережні пункти № 3709 і № 3710 – виконання 100 %.

Решту 6 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось побудувати за програмою 1941 року.

Крім перерахованих вище довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті в 1940 році було побудовано три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди на південно-західних схилах висоти 254,9 між населеними пунктами Тенятиська і Мости-Мале, які прикрили опорний пункт і лівий берег річки Солокія з заходу.

В опорному пункті влітку і восени 1940 року було проведено цілу низку заходів зі створення протитанкових і протипіхотних загороджень. Були виконані заплановані роботи з ескарпування берегів річки Солокія на рубежі Тенятиська, Мости-Мале, Корні. Був виритий протитанковий рів на східних

схилах висоти 254,9 на рубежі Тенятиська, Корні. Були встановлені протитанкові залізобетонні надовби на північних схилах висоти 254,9 від північно-східної околиці Тенятиська до початку протитанкового рову, тобто до кулеметно-артилерійського капоніра № 3602. Таким чином, на напрямку зосередження основних зусиль в обороні був обладнаний опорний пункт «Тенятиська», який при умові закінчення озброєння і монтажу обладнання в побудованих довготривалих вогневих спорудах та при наявності підготовленого гарнізону і підрозділів польового заповнення міг виконати покладені на нього бойові завдання [107].

Опорний пункт № 2 «Демби» відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району і був розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Тому за програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось обладнати 13 довготривалих споруд з 22 запланованих тобто 70 %. На кінець 1940 року в опорному пункті було обладнано:

один з п'яти, запланованих до будівництва, артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) № 3464 (на дві 76-мм казематні гарматами, кулемет у крилі з спостережним бронедзвоном), тобто виконання склало 20 %. Саме у цьому АПК, який отримав умовну назву «Комсомолець» на початку Великої Вітчизняної війни розташовувався передовий командний пункт Рава-Руського укріпленого району [107];

шість з семи запланованих до будівництва, кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) № 3266, 3269 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі та з кулеметним бронедзвоном кожен), № 3268 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим»), № 3263, 3267 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі), № 3264 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі та зі спостережним бронедзвоном), тобто виконання склало 84 %;

один з двох, запланованих для будівництва, кулеметний напівкапонір (КПК) № 3164 (на два станкові кулемети «максим»), тобто виконання склало 50 %;

одну з трьох, запланованих для будівництва, кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 3372 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»), тобто виконання робіт склало 34 %;

дві кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 3371 і 3372 (на три станкові кулемети «максим»), тобто виконання робіт склало 100 %;

командний пункт командира роти № 3672 і спостережний пункт № 3713.

Решту 9 довготривалих вогневих споруд планувалось побудувати за програмою 1941 року [107].

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті на західних схилах висоти 274,4, перед протитанковим ровом, було обладнано дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

В опорному пункті у другій половині 1940 року було проведено цілу низку заходів зі створення протитанкових і протипіхотних загороджень. Фактично вся наявна землерийна техніка укріпленого району і саперних частин 6-ї армії Київського особливого військового округу працювала в опорному пункті «Демби». Удалось провести великий обсяг робіт, а саме – ескарпувати південні схили висоти 274,4 на південній околиці населеного пункту Демби; обладнати суцільний протитанковий рів на східних, північних та західних схилах висоти 274,4 перед переднім краєм оборони опорного пункту, а також на північній околиці села Демби; установити протитанкові залізобетонні надовби на північних, західних і південних схилах висоти 274,4 від північно-східної околиці, прикривши проміжки між протитанковим ровом [107].

Опорний пункт № 3 «Гребенне», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу інших робіт у 1940 році не проводив [107].

Опорний пункт № 4 «Потоки», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не проводив [107].

Таким чином, ми бачимо, що у вузлі оборони № 3 за програмою 1940 року були проведені першочергові заходи щодо будівництва 28 довготривалих і 5 кулеметних дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорних пунктах першої лінії та створення навкруги них протитанкових і протипіхотних загороджень з метою прикрити напрямок зосередження основних зусиль в обороні Рава-Руського укріпленого району.

Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони № 3 мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 8 штук; 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 13 штук; станкові кулемети «максим» – 51 штуку; ручні кулемети Дегтярьова – 33 штуки [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих у 1940 році у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 81 запланованої на кінець будівництва становить 30 %. На шести побудованих в вузлі оборони довготривалих вогневих спорудах були встановлені чотири кулеметні і два спостережні бронедзвони польського виробництва [107].

Вузол оборони № 4 споруджувався на напрямку зосередження основних зусиль Рава-Руського укріпленого району в обороні. Відповідно до цього керівництво Київського особливого військового округу, 6-ї армії і 6-го укріпленого району звернуло найбільшу увагу на максимальне виконання завдань з обладнання вузла оборони. За планом будівництва у вузлі оборони були виконані такі заходи:

Опорний пункт № 1 «Гута-Любицька» відносився до першої лінії головної смуги оборони укріплено-

го району і був розташований на напрямку зосередження основних зусиль в обороні. Тому за програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось обладнати 14 довготривалих споруд з 24 запланованих, тобто 55 %. На кінець 1940 року в опорному пункті було обладнано:

два артилерійських напівкапоніри № 4451 і 4455 (з кулеметним бронедзвоном) (озброєні двома 76-мм казематними гарматами Л-17). Ще три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри планувалось спорудити у 1941 році;

три з чотирьох, запланованих до будівництва, кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) № 4251, 4252, 4253 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

чотири з п'яти, запланованих до будівництва, кулеметні напівкапоніри (КПК), з яких: три № 4151, 4153 (зі спостережним бронедзвоном) і № 4152 (на два станкові кулемети «максим» кожний), а також № 4154 (на два станкові кулемети «максим», кулемет в крилі і з спостережним бронедзвоном);

одну з двох, запланованих до будівництва, кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 4351 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

одну з двох, запланованих до будівництва, кулеметну довготривалу вогневу споруду (КДВТ) № 4302 (на два станкові кулемети «максим»);

один з чотирьох, запланованих до будівництва, кулеметний напівкапонір простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 4305;

командний пункт командира роти № 4651 і спостережний пункт № 4702.

Решту 10 довготривалих вогневих споруд опорного пункту планувалось спорудити за програмою будівництва 1941 року [107].

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті в 1940 році було зведено одну артилерійську дерев'яно-земляну вогневу споруду а також дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

Були ескарповані схили висот 388,7 344,0 і 303,8, обладнані дві ділянки протитанкового рову до 500 метрів кожна на північній околиці села Грушка і зліва від дороги Мжиглоди – Гута-Любицька [107].

Опорний пункт № 2 «Стара Гута» відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Тому за програмою будівництва 1940 року в опорному пункті планувалось обладнати 10 довготривалих споруд з 23 запланованих, тобто 45 %. На кінець 1940 року в опорному пункті було обладнано:

один з трьох, запланованих до будівництва, артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 4462 (озброєний двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у крилі);

п'ять кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК), з яких: № 4263 (з спостережним бронедзвоном), № 4264 і № 4265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі), № 4261 і № 4262 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і один станковий кулемет «максим»);

дві з п'яти, запланованих до будівництва, кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 4313 (на три станкові кулемети «максим») і № 4312 (на два станкові кулемети «максим»);

командний пункт командира роти № 4662 і спостережний пункт № 4712.

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті до кінця 1940 року було побудовано дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди на північно-східних схилах висоти 390,0 в районі розташування спостережного пункту № 4712.

В опорному було проведено ескарпування південних схилів висоти 390,0, західних схилів висоти 305,0 і північно-західних схилів висоти 308,0. Було встановлено залізобетонні надовби на північній і південній ділянках опорного пункту. Було обладнано дві ділянки протитанкового рову до 700 м кожна на північній околиці села Стара Гута і зліва від дороги Дахани – Воля-Велька [107].

Опорний пункт № 3 «Верхрата», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не проводив [107].

Таким чином, ми бачимо, що у вузлі оборони № 4 за програмою 1940 року були проведені першочергові заходи щодо будівництва 24 довготривалих, 5 дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорних пунктах першої лінії та створення навкруги них протитанкових і протипіхотних загороджень з метою прикрити напрямок зосередження основних зусиль в обороні Рава-Руського укріпленого району.

Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони № 4 мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 6 шт., 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 9 шт., 45-мм протитанкові гармати – 1 шт., станкові кулемети «максим» – 35 шт., ручні кулемети Дегтярьова – 29 шт. [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих у 1940 році у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 66 запланованих на кінець будівництва становить 34 %. На п'яти побудованих в вузлі оборони довготривалих вогневих спорудах були встановлені 3 спостережні і 2 кулеметні бронедзвони польського виробництва [107].

У вузлі оборони № 5, який споруджувався на другорядному напрямку, у 1940 році були проведені такі заходи будівництва:

В ***опорному пункті № 1 «Старе Брусно»***, який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, за програмою будівництва 1940 року було побудовано 15 довготривалих споруд, а саме:

три артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК) № 5451, 5452 (зі спостережним бронедзвоном) і № 5453 (озброєні двома 76-мм казематними гарматами і кулеметом у кожному крилі);

один кулеметно-артилерійський капонір № 5201 (на дві 45-мм протитанкові казематні гармати, два станкові кулемети і 2 кулемети у крилах);

один з трьох, запланованих до будівництва, кулеметно-артилерійський напівкапонір (КАПК) № 5251 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі);

одну кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) № 5351 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим»);

дві з п'яти, запланованих до будівництва, кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ) № 5308 і 5309 (на три станкові кулемети «максим» кожна);

чотири з семи (найбільше в укріпленому районі), заплановані до спорудження, кулеметні напівкапоніри простої конструкції для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова № 5303, 5305, 5306 і 5307;

командний пункт командира роти № 5651 і спостережні пункти № 5701 і № 5702;

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті в 1940 році було обладнано одну артилерійську і дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

За програмою будівництва 1941 року було заплановане завершення інженерного обладнання опорного пункту і будівництво решти 9 довготривалих вогневих споруд.

До кінця 1940 року в опорному пункті «Старе Брусно» була практично створена система протитанкових і протипіхотних загороджень. Так, було проведено ескарпування панівної висоти 330,6, розташованої на північний захід від Старе Брусно, в районі якої була обладнана група довготривалих вогневих споруд і артилерійська дерев'яно-земляна вогнева споруда, та встановлено загородження з залізобетонних надовбнів. Крім того, було проведено ескарпування східних, північних і західних схилів панівної висоти 364,0, розташованої на південний схід від Старе Брусно, на яких було побудовано основну групу довготривалих і дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди опорного пункту. До кінця 1940 року було обладнано протитанковий рів на південних схилах панівної висоти 364,0. На західній околиці населеного пункту Старе Брусно були встановлені залізобетонні надовбні [107].

В опорному пункті № 2 «Подемщизна», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району, за програмою будівництва 1940 року було побудовано 12 довготривалих споруд, а саме:

один з двох, запланованих до будівництва в опорному пункті, артилерійсько-кулеметний напівкапонір (АКПК) № 5462 (який мав на озброєнні дві 76-мм казематні гармати і кулемет у крилі);

п'ять з шести, запланованих до будівництва, кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) № 5263, 5264 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим», один кулемет у крилі і з кулеметним бронедзвоном кожен), № 5262 (зі спостережним бронедзвоном), № 5261 і № 5265 (на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у кожному крилі);

три з чотирьох, запланованих до будівництва, кулеметні напівкапоніри (КПК) № 5162, 5163 і 5164 (на два станкові кулемети «максим»);

одну з двох, запланованих до будівництва, кулеметну довготривалу вогневу споруду (КДВТ) № 5312 (на три станкові кулемети «максим»);

два спостережні пункти № 5711 і № 5712.

Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті у 1940 році на східних, південних і західних схилах висоти 261 було побудовано одну артилерійську і дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

Таким чином, у подальшому за програмою 1941 року в опорному пункті планувалось побувати решту 8 довготривалих вогневих споруд.

У 1940 році в опорному пункті були побудовані довготривалі вогневі споруди на південь від Нове Брусно в районі панівної висоти 261. На південних схилах панівної висоти 261 у 1940 році було проведено ескарпування. На північних і західних схилах цієї висоти було обладнано протитанкові рови, на східному схилі встановлено залізобетонні надовби. Західні схили висоти у подальшому планувалось замінувати [107].

Опорний пункт № 3 «Свидниця», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району, крім виконання заходів підготовчого етапу, інших робіт у 1940 році не проводив [107].

Таким чином, ми бачимо, що у вузлі оборони № 5 за програмою 1940 року були проведені першочергові заходи щодо будівництва 27 довготривалих і 6 дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорних пунктах першої лінії та створення навкруги них протитанкових і протипіхотних загороджень.

Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони № 5 мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 8 штук, 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 9 штук, 45-мм протитанкові гармати – 2 штуки, станкові кулемети «максим» – 45 штук, ручні кулемети Дегтярьова – 33 штуки [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих у 1940 році у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 61 запланованої на кінець будівництва становить 47 %. На чотирьох побудованих в вузлі оборони довготривалих вогневих спорудах були встановлені 2 спостережні і 2 кулеметні бронедзвони польського виробництва [107].

Усього в Рава-Руському укріпленому районі на головній смузі оборони в опорних пунктах «Дениси», «Забір'я», «Річки», «Тенятиська», «Дембри», «Гута-Любицька», «Стара Гута» і «Подемщизна» у 1940 році було побудовано: 107 довготривалих і 23 дерев'яно-земляні вогневі споруди з яких: АПК – 2; АКПК – 12; КАК – 2; КАПК – 35; КПК – 14; КАДВТ – 7; КДВТ – 11; КПК простої конструк-

ції – 5; КП – 8 і СП – 12, а також 5 артилерійських і 18 кулеметних ДЗВС. Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 28 шт., 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 46 шт., 45-мм протитанкові гармати – 5 шт., станкові кулемети «максим» – 175 шт., ручні кулемети Дегтярьова – 130 шт. На побудованих у 1940 році довготривалих вогневих спорудах Рава-Руського укріпленого району було встановлено 20 (із 41 запланованого до кінця будівництва, тобто 49 %) польських трофейних бронедзвонів. Серед них: спостережних бронедзвонів – 7 (із 15 запланованих до кінця будівництва, тобто 49 %), кулеметних бронедзвонів – 13 (із 26 запланованих до кінця будівництва, тобто 50 %) [107].

Таким чином, на кінець 1940 року Рава-Руський УР являв собою досить таки серйозний оборонний рубіж, опираючись на який, 41-ша стрілецька дивізія і гарнізон укріпленого району могли б виконати визначені для неї завдання прикриття 50-кілометрової ділянки державного кордону [107].

До складу гарнізону Рава-Руського укріпленого району входили: управління коменданта укріпленого району з підрозділами забезпечення, 21, 36, 141 та 202-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, окрема рота зв'язку, 25-та окрема саперна рота, автотранспортна рота. Для артилерійської підтримки гарнізонів довготривалих вогневих споруд призначались: 324-й гаубичний артилерійський полк РВГК та 209-й корпусний артилерійський полк, які дислокувалися в Яворові [107].

21-й окремий кулеметний батальйон був сформований у складі гарнізону Новоград-Волинського укріпленого району на базі частин 45-ї стрілецької дивізії у вересні 1932 року як 93-й окремий кулеметний батальйон. Батальйон був сформований відповідно до штату 9/904-А у кількості 541 бійця і командира. У 1933 році відповідно до директиви командувача військ Київського військового округу батальйону було змінено нумерацію на 21-й. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, чотири кулеметні роти і два відділення протитанкової оборони. Батальйон отримав умовний № 2656. Батальйон був сформований і дислокувався в Новому Мирополі Житомирської області. Батальйон призначався для зайняття довготривалих вогневих споруд Новомиропільського батальйонного району оборони Новоград-Волинського укріпленого району. З 13 червня по 27 липня 1940 року відповідно до директиви командувача військ Київського особливого військового округу № 4/003594 батальйон у повному складі виконував завдання щодо підсилення гарнізону Могилів-Ямпільського укріпленого району. У листопаді 1940 року батальйон був переведений на нові західні кордони й увійшов до складу гарнізону Рава-Руського укріпленого району. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу. Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Після переформування окремий кулеметний батальйон мав у своєму складі: управління з підрозділами забезпечення і п'ять кулеметно-артилерійських рот. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу. Кожний батальйон за штатом воєнного часу мав: командного і начальницького складу – 147 чол.; молодшого начальницького складу – 440 чол.; рядового складу 1 200 чол. Усього за штатом воєнного часу – 1 756 чол. Кожна кулеметно-артилерійська рота батальйону за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 21 чоловік; молодшого начальницького складу – 70 чоловік; рядового складу – 174 чоловіки. Усього за штатом воєнного часу – 265 чоловік. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Грядівського і Шабельницького вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Мироненко [105].

36-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон мав у своєму складі: управління з підрозділами забезпечення і п'ять кулеметно-артилерійських рот. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу. Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як і 21-й окремий кулеметний батальйон. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Любича-Крулевського, Гута-Любецького вузла оборони Рава-Руського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Могилянов Григорій Йосипович. Командиром 1-ї кулеметно-артилерійської роти був лейтенант Гукасов, а 2-ї роти – лейтенант Матових Василь Семенович [107].

141-й окремий кулеметний батальйон першого типу був сформований у вересні 1939 року за штатом 9/904-А у кількості 323 бійців і командирів у Проскурівському укріпленому районі. Батальйон отримав умовний № 9892. Батальйон дислокувався у місті Волочиськ. У вересні 1940 року на підставі директиви штабу Київського особливого військового округу батальйон був передислокований до Рави-Руської і увійшов до складу однойменного укріпленого району. Після переформування окремий кулеметний батальйон мав у своєму складі: управління з підрозділами забезпечення і п'ять кулеметно-артилерійських рот. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу. Батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як і 21-й окремий кулеметний батальйон. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Гута-Любецького вузла оборони Рава-Руського укріпленого району. Командував батальйоном капітан Коробков Григорій Васильович, начальником штабу був старший лейтенант Загорулько Олександр Степанович [107].

202-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований у квітні 1941 року у складі гарнізону Рава-Руського укріпленого району на базі частин 41-ї стрілецької дивізії. Батальйон мав у своєму складі: управління з підрозділами забезпечення і п'ять кулеметно-артилерійських рот. У травні 1941 року до складу батальйону був призваний з запасу приписний склад і чисельність особового складу була доведена до штатів воєнного часу. Командуванням батальйону проводились активні заходи з бойового злагодження. Батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як і 21-й окремий кулеметний батальйон. Підрозділи батальйону займали довготривалі вогневі споруди Бруснівського вузла оборони Рава-Руського укріпленого району. Командував батальйоном старший лейтенант Іван Мартинчик [107].

Для польового заповнення смуги оборони укріпленого району призначались частини 41-ї стрілецької дивізії 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Київського особливого військового округу [107].

Рава-Руський укріплений район розташовувався у межах відповідальності 91-го Рава-Руського прикордонного загону Українського прикордонного округу *(про історію та структуру 6-ї армії і 91-го прикордонного загону мова йшла у розділі «Струмилівський укріплений район»)*.

Смуга оборони Рава-Руського укріпленого району розташовувалась на ділянці відповідальності 3-ї і 4-ї прикордонних комендатур 91-го прикордонного загону [107].

Усю зиму 1940–1941 року в укріпленому районі кипіла робота. У міру постачання від оборонної промисловості казематного озброєння й обладнання спеціалізовані бригади негайно проводили його монтаж у довготривалих вогневих спорудах. Для цього проводився цілий комплекс заходів з обігріву споруд і виконання всього технологічного процесу. Фактично до початку весни всі довготривалі вогневі споруди, побудовані в Рава-Руському УР за програмою 1940 року, були доведені до боєздатного стану. Для цих споруд були сформовані і підготовлені гарнізони. Взимку на складах укріпленого району була накопичена невелика кількість казематного озброєння й обладнання, у першу чергу установок ДОТ-4 і НПС-3. Тобто проблема з забезпеченням будівельного сезону 1941 року казематними 45-мм протитанковими гарматами з спареним кулеметом ДС та станковими кулеметами «максим» не стояла так гостро, як щодо забезпечення 76-мм казематними гарматами Л-17. На жаль, цю проблему до початку Великої Вітчизняної війни так і не вдалось вирішити. Недарма деякі АКПК укріпленого району, що будувались на другорядних напрямках, зустріли війну без 76-мм казематних гармат, маючи на озброєнні лише кулемет у крилі.

Розглянемо, як вдалося втілити у життя плани і що саме вдалось побудувати до початку Великої Вітчизняної війни у смузі забезпечення та на головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району. З'ясуємо, в якому вигляді зустрів війну укріплений район.

Смуга забезпечення укріпленого району (передпілля) мала глибину від 1 до 4 км. Смуга забезпечення своїм переднім краєм проходила по рубежу: Піддубне, Угнів, Карів, Корчівка, Домашів, Острівок, Воронів, Піддемце, Машув, Руда-Журавецька, Шаленик, колгосп Дубрівка, Нове Село, Дахнів, Залужжя, Хрунків, Дубники, Заб'яла-Олешице, розташованого безпосередньо біля державного кордону СРСР і генерал-губернаторства (окупованої німцями Польщі). У смузі забезпечення на головних напрямках були обладнані ротні опорні пункти і батальйонні райони оборони стрілецьких підрозділів 41-ї стрілецької дивізії, які виділялись для їх оборони. Крім цього, кожна прикордонна застава 91-го Рава-Руського прикордонного загону була підготовлена до кругової оборони і включена у загальну систему оборони.

Навкруги і поблизу прикордонних застав були обладнані взводні опорні пункти та кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (блокгаузи). Прикордонники мали на озброєнні станкові і ручні кулемети, у підрозділах були створені необхідні запаси продовольства і боєприпасів. Відповідно до директиви Головного управління Прикордонних військ від 1939 року № 178257 вимагалось навкруги кожної прикордонної застави побудувати оборонні споруди у два кільця: одне – у безпосередній наближеності до застави, яке займати при раптовому нападі противника; друге – на віддалені дійсного вогню ручних кулеметів, яке займати при організації оборони по завчасно відомих даних про ймовірний напад противника на заставу.

Виконуючи вимоги цієї директиви, прикордонні загони Українського прикордонного округу у кінці 1939 і на початку 1940 років встигли обладнати лише стрілецько-кулеметні окопи у безпосередній наближеності до прикордонних застав. Використовуючи досвід будівництва блокгаузів з круговим обстрілом, який знайшов широке застосування у системі оборонних споруд застав прикордонних військ Ленінградського і Карело-Фінського прикордонних округів у період радянсько-фінського збройного конфлікту, у 1940 році було розпочато будівництво блокгаузів на всіх прикордонних заставах західного кордону. На початку 1941 року інженерною службою Головного управління Прикордонних військ (ГУПВ) був розроблений новий тип блокгаузу вінчаної конструкції з більш потужним покриттям. Директивою ГУПВ від 9 травня 1941 року всім військам приписувалось негайно приступити до будівництва блокгаузів цієї конструкції [66].

Основу смуги забезпечення (передпілля) складали прості одноказематні, одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди. Це були довготривалі вогневі споруди для однієї 45-мм протитанкової польової гармати (АПК) або для станкового кулемета «максим» на станку Соколова (КПК). Споруди за своєю конструкцією дуже нагадують легкі, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди, які були зведені польськими фортифікаторами на укріпленій ділянці «Сарни» напередодні другої світової війни.

На напрямках ймовірних дій противника у смузі забезпечення була побудована невелика кількість таких простих довготривалих вогневих споруд, які повинні були підсилити оборону частин і підрозділів 41-ї стрілецької дивізії. Данні споруди займали бійці і командири гарнізону Рав-Руського укріпленого району.

На теренах України перед Грядівським та Шабельницьким вузлами оборони у смузі забезпечення укріпленого району у доброму стані збереглися такі споруди: на східній околиці Піддубне (КПК – 1), на північній околиці Угнів (АПК – 1), на західній околиці Угнів (КПК – 1), на північно-східній околиці Карів (КПК – 1), на західній околиці Домашів (КПК – 1), урочище Боженка за 1 км на південь від Корчівки (АПК – 1), між селами Острівок і Воронів (КПК – 1). Усього на сучасних теренах України у смузі забезпечення укріпленого району на панівних висотах було побудовано сім простих негазощільних довготривалих вогневих споруд, з яких: дві споруди для однієї 45-мм протитанкової польової гармати та п'ять кулеметних напівкапонірів під станковий кулемет «максим» на станку Соколова.

На теренах Республіки Польща перед Любича-Крулевським, Гута-Любецьким і Бруснівським вузлами оборони у смузі забезпечення укріпленого району в районах населених пунктів Піддемце (КПК – 1), Машув (КПК – 1, АПК – 1), Руда-Журавецька (КПК – 1), Шаленик (АПК – 1, КПК – 1), колгосп Дубрівка (КПК – 1), Нове Село (КПК – 1), Дахнів (КПК – 2, АПК – 1), Залужжя (КПК – 1), Хрунків (КПК – 2, АПК – 1), Дубники (КПК – 2, АПК – 1), Заб'яла-Олешице (КПК – 3, АПК – 2). Усього на сучасних теренах Республіки Польща було побудовано двадцять три довготривалі вогневі споруди (у дужках тип і кількість споруд, побудованих в районі населеного пункту).

Усього у смузі забезпечення Рава-Руського укріпленого району було побудовано тридцять довготривалих вогневих споруд простої конструкції, з них артилерійських – 9 і кулеметних – 21 [107].

Головна смуга оборони Рава-Руського укріпленого району на 22 червня 1941 року складалась з п'яти окремих вузлів оборони, які займали ділянку по фронту до 50 км та у глибину – до 2,5–3,0 км. Передній край головної смуги оборони проходив по рубежу Діброва, Гійче, Забір'я, Річки, Гребенне, Мости-Мале, Любича-Крулевська, Гута-Любицька, Воля-Велька, Новини, Полянка-Хоринецька, Старе Брусно. Вузли оборони укріпленого району були вдало спроектовані та частково побудовані на найбільш важливих напрямках місцевості та повністю використовували всі їх природні позитивні властивості. Між вузлами оборони, опорними пунктами в них та між довготривалими вогневими спорудами існувала дуже тісна вогнева взаємодія. Чітка взаємодія була організована між гарнізоном укріпленого району, частинами і підрозділами 41-ї стрілецької дивізії і прикордонниками 91-го Рава-Руського прикордонного загону.

Розглянемо, що являв собою Рава-Руський укріплений район на 22 червня 1941 року. Ми змогли обстежити лише два вузли оборони, які знаходяться на теренах України. У зв'язку з розташуванням третього, четвертого і п'ятого вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району на теренах Республіки Польща, обстеження їх провести не вдалось.

Грядівський вузол оборони № 1 був правофланговим в Рава-Руському укріпленому районі. Він у взаємодії зі Струмилівським УР на сході та Шабельницьким вузлом оборони на заході прикривав заболочене міжріччя Рати і Болотної, а також напрямок Гребушів – Магерів. Вузол оборони складався з трьох опорних пунктів:

«Бродюки», який, використовуючи панівні висоти 210,3 і 209,2, а також велику кількість стариць і русло річки Болотної, прикривав лісисто-болотяний напрямок: Домашів – Дениси (Волиця) та здійснював кругову оборону населених пунктів Бродюки і Салаші. В опорному пункті до початку бойових дій була лише проведена рекогносцировка і визначені місця розташування і тип довготривалих вогневих споруд, під будівництво яких почали обладнувати котловани;

«Гійче», який, використовуючи панівні висоти 226,7 і 226,3 на північній околиці населеного пункту Гійче та річку Болотну, прикривав лісисто-болотяний напрямок: Угнів – Карів – Нова Кам'янка. В опорному пункті на 22 червня 1941 року було споруджено і озброєно дві довготривалі вогневі споруди. Це був кулеметно-артилерійський напівкапонір № 1264 на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС, один станковий кулемет «максим» і один кулемет у крилі, а також кулеметна довготривала вогнева споруда № 1312 на три станкові кулемети «максим» Під будівництво решти довготривалих вогневих споруд були обладнані котловани;

«Дениси», який, використовуючи панівні висоти 220,4 і 220,6 північніше населеного пункту Дениси (Волиця), повинен був нарощувати зусилля опорного пункту «Бродюки» в обороні напрямку: Домашів – Дениси. Але через те, що опорний пункт «Бродюки» не був зовсім обладнаний, то опорний пункт «Дениси» автоматично став відноситись до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Крім побудованих у 1940 році 8 довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті в 1941 році був споруджений кулеметний напівкапонір №1173 на два станкові кулемети «максим», кулемет у крилі.

Таким чином, на 22 червня 1941 року у Грядівському вузлі оборони були проведені першочергові заходи щодо будівництва 11 довготривалих і 2 дерев'яно-земляних вогневих споруд в опорних пунктах «Гійче» і «Дениси» та створенні навкруги них протитанкові та протипіхотні загороджень з метою прикрити місто Рава-Руська з північного сходу.

Довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди вузла оборони мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 2 шт., 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 5 шт., станкові кулемети «максим» – 23 шт., ручні кулемети Дегтярьова – 13 шт. [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих на 22 червня 1941 року у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 48 запланованих на кінець будівництва становить 24 % [107].

Шабельницький вузол оборони № 2 знаходився на другорядному напрямку. Вузол оборони у взаємодії з Грядівським вузлом оборони на сході та Любича-Крулевським на заході прикривав напрямок Гребушів – Рава-Руська та складався з трьох опорних пунктів:

«Забір'я», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт, використовуючи панівну висоту 270,0 між населеними пунктами Забір'я і Річки, прикривав лісисто-болотяний напрямок: Угнів – Равське та місто Рава-Руська з північного сходу. В опорному пункті, крім 12 довготривалих вогневих споруд, зведених за програмою будівництва 1940 року, інших споруд до 22 червня 1941 побудовано не було;

«Річки», який відносився до першої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт круговою обороною населеного пункту Річки прикривав лісисту ділянку і місто Рава-Руська з півночі. За програмою будівництва 1940 року в опорному пункті було побудовано 8 довготривалих споруд. На 22 червня 1941 року в опорному пункті йшло будівництво ще 5 довготривалих вогневих споруд, а саме:

одного артилерійсько-кулеметного напівкапоніра (АКПК) № 2463. На 22 червня 1941 року у споруді було частково встановлено обладнання і кулемет у крилі. Для монтажу двох 76-мм казематних гармат Л-17 були залишені великі амбразурні отвори і технологічні ніші;

однієї кулеметно-артилерійської довготривалої вогневої споруди (КАДВТ) № 2363 на одну 45-мм протитанкову казематну гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкові кулемети «максим». Споруда була доведена до боєздатного стану;

одного кулеметного напівкапоніра № 2161. На 22 червня 1941 року у споруді було встановлено два станкові кулемети «максим». Під спостережний бронедзвін на даху споруди було залишене велике технологічне гніздо;

однієї кулеметної довготривалої вогневої споруди (КДВТ) № 2316, яка мала на озброєнні три станкові кулемети «максим» і була повністю доведена до боєздатного стану;

одного кулеметного напівкапоніра простої конструкції № 2315, який був доведений до боєздатного стану.

«Синьковичі», який відносився до другої лінії головної смуги оборони укріпленого району. Опорний пункт повинен був наростити зусилля в обороні опорного пункту «Забір'я» та Грядівського вузла оборони і прикрити Рава-Руську зі сходу, а також перекривати рокадну дорогу Великі Мости – Рава-Руська. Але, крім виконання заходів підготовчого етапу, інші роботи в опорному пункті у 1941 році не велися [107].

Усього у Шабельницькому вузлі оборони на 22 червня 1941 року були побудовані 25 довготривалих і 5 дерев'яно-земляних вогневих споруд, які мали на озброєнні: 76-мм казематні гармати Л-17 – 4, 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС – 12, 45-мм протитанкові гармати – 2, станкові кулемети «максим» – 36, ручні кулемети Дегтярьова – 28 [107].

Як ми бачимо, співвідношення кількості побудованих на 22 червня 1941 року у вузлі оборони довготривалих вогневих споруд до 54 запланованих на кінець будівництва становить 47 %.

Відповідно до директиви Військової ради Київського особливого військового округу від 7 лютого 1941 року Рава-Руський укріплений район входив до сил і засобів другого району прикриття (РП № 2) державного кордону військами КОВО.

Керівництво силами і засобами РП № 2 здійснював штаб 6-ї армії, дислокований у Муховиці (10 км на захід від Львова).

До сил і засобів, які визначались для оборони РП № 2, входили: управління 6-ї армії; управління і корпусні частини 6-го стрілецького корпусу; 41-ша, 97-ма та 159-та стрілецькі дивізії; 3-тя кавалерійська дивізія; управління і корпусні частини 4-го механізованого корпусу; 8-ма і 32-га танкові та 81-ша моторизована дивізії; управління і корпусні частини 15-го механізованого корпусу; 10-та і 37-ма танкові та 212-та мотострілецька дивізії; 324-й гаубичний і 135-й гарматний артилерійські полки РВГК; 4-та дивізія ППО; 126-та зенітна артилерійська дивізія; 19-й батальйон ВНОС; 44-й і 140-й окремі кулеметні батальйони, 345-й артилерійський полк Струмилівського УР; 21, 36, 141-й окремі кулеметні батальйони Рава-Руського УР; 91-й прикордонний загін; 1-ша і 2-га прикордонні комендатури 92-го прикордонного загону; 15-та авіаційна дивізія і 20-й винищувальний авіаційний полк 17-ї авіаційної дивізії; 7-ма голубина станція [66].

Рава-Руський укріплений район входив до складу сил і засобів першої ділянки прикриття (ДП № 2) другого району прикриття державного кордону. Керівництво ДП № 2 здійснював командир 6-го стрілецького корпусу (Яворів). ДП № 2 здійснювала прикриття ділянки кордону на фронті 125 км. До сил і засобів ДП № 2 відносились: управління і корпусні частини 6-го стрілецького корпусу; 41-ша і 97-ма стрілецькі дивізії; 324-й гаубичний і 135-й гарматний артилерійські полки РВГК; 21, 36 і 141-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони Рава-Руського УР; 8-ма застава 2-ї прикордонної комендатури, 3-тя і 4-та прикордонні комендатури 91-го прикордонного загону; 1-ша і 2-га прикордонні комендатури 92-го прикордонного загону [66].

Для більшого розуміння замислу оборони у смузі Рава-Руського укріпленого району ми розглянемо виписку з плану прикриття державного кордону військами 6-ї армії КОВО (по РП № 2).

План
прикриття державного кордону військами
6-ї армії КОВО (по РП № 2)

Завдання прикриття

Прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на передпілля і оборонні споруди 3, 4 і 5-го вузлів оборони Струмилівського УР і Рава-Руського УР, не допустити прориву противника на територію СРСР (на ділянці від Кристинополя до Грабовця фронтом 165 км), а противника, що прорвався, знищити контратаками корпусних і армійських резервів.

Міцною обороною забезпечити напрямки:

Томашів, Рава-Руська, Жовква;

Дахнів, Немирів;

Пшеворськ, Ярослав, Яворів.

Не допустити прориву авіації противника на нашу територію.

Забезпечити охорону об'єктів військового і державного значення.

Бойовий склад другого району прикриття (детально описаний вище).

Операційні напрямки:

перший – Тишовце, Сокаль, Броди – виводить з боку першого району прикриття у глибокий тил другого району прикриття на залізницю Луцьк – Львів, Броди – Львів і Тернопіль – Львів;

другий – Томашів – Рава-Руська – Львів є найкоротшим напрямком на Львів – 70 км;

третій – Тарноград – Цішанів – Любачів – Немирів є напрямком, розрізає другий район прикриття навпіл;

четвертий – Пшеворськ – Ярослав – Львів є фланговим напрямком, відрізаючи другий район прикриття від сусіда зліва.

Висновок: частини другого району прикриття будуть діяти і прикривати напрямки, які мають важливе значення для подальших дій військ фронту.

Найголовніші з цих напрямків:

Томашів – Рава-Руська – Львів;

Пшеворськ – Ярослав – Львів.

Загальний висновок: за умовами місцевості прикордонної смуги оцінки напрямків необхідно основні зусилля в обороні району прикриття зосередити на раворуському напрямку.

Інженерна підготовка району прикриття

Смуга оборони по фронту виключно Кристинопіль, Ярослав, виключно Родимно складається з передпілля Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів, до якого входять 18 батальйонних районів і три окремі ротні опорні пункти.

За передпіллям проводиться будівництво Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів з переднім краєм залізобетонного поясу по лінії 2 км на північ від Пархач, північно-західна околиця Грушовець Ляс, Копань, кут лісу, 1 км на південний схід від Куличків, Терпентина, Дениси, Забір'я, Річки, висота 260, південна околиця містечка Любича-Крулевська, Стара Гута, Старе Брусно, Нове Брусно, Рудка-Домброва.

За головною смугою оборони Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів зводиться тактична тилова смуга оборони з переднім краєм по лінії Холоїв, Кам'янка-Струмилівська, Жовква, Магерів, Потелич, Моринець, Кровиця, Менкіш. В опорних пунктах першої лінії за планом будівництва 1941 року зводяться залізобетонні споруди, а в опорних пунктах другої лінії – споруди польового типу.

З початком мобілізації головна смуга оборони розвивається силами і засобами 6-ї армії – 3-ї кавалерійської, 159-ї стрілецької, 6-го стрілецького корпусу (41-ша і 97-ма стрілецькі дивізії).

Крім цього, 6-та армія з першого дня мобілізації підсилюється 311, 312 і 263-м окремими інженерно-будівельними батальйонами, 53-ю окремою електротехнічною ротою та 6-ю маскувальною ротою.

Для забезпечення оборонних робіт, крім військових засобів, 6-й армії передаються механізми і інструмент 81-го і 82-го управлінь начальника робіт (УНР № 81 і УНР № 82), а зі складів 82-го управління начальника робіт (УНР № 82) відпускається таке інженерне майно: 60 тонн вибухівки, 30 тисяч протитанкових мін, 200 тонн колючого дроту, 1 000 пакетів малопомітних перешкод.

Крім цього, у липні – серпні 1941 року планується додатково зосередити: 50 тисяч протипіхотних мін, 1 000 осколково-загороджувальних мін, 200 тонн колючого дроту, 3 тисячі пакетів малопомітних перешкод.

Висновок: інженерна підготовка прикордонної смуги району прикриття дає можливість запекло обороняти державний кордон і не допустити прориву її противником на важливих напрямках.

Замисел прикриття

Район прикриття розбивається на дві ділянки прикриття.

***Ділянка прикриття № 1** (виключно) Кристинопіль, Угнів.*

Начальник – командир 3-ї кавалерійської дивізії. Штаб ділянки – Бутини.

Склад сил:

3-тя кавалерійська дивізія (34-й Ростовський, 60, 99 та 158-й кавалерійські полки, 44-й танковий полк) з 345-м артилерійським полком, 140-м і 44-м окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами Струмилівського укріпленого району, 2-ю кулеметною ротою 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Рава-Руського УР, 1-ша і 2-га (без 8-ї застави) прикордонні комендатури 91-го прикордонного загону обороняють фронт (виключно) Кристинопіль, Угнів, Піддемце до ранку третього дня бойових дій. Штаб – Бутини.

Ліва межа – Жовква, виключно Забір'я, Піддемце, виключно Дениси.

159-та стрілецька дивізія з 345-м артилерійським полком, 140-м і 44-м окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами Струмилівського укріпленого району, 2-ю кулеметною ротою 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Рава-Руського УР, 1-ша і 2-га (без 8-ї застави) прикордонні комендатури 91-го прикордонного загону обороняють фронт (виключно) Кристинопіль, Угнів, Піддемце, прийнявши його від 3-ї кавалерійської дивізії з 5 годин ранку третього дня бойових дій. Штаб – Бутини.

***Ділянка прикриття № 2** (виключно) Угнів, Грабовець.*

Начальник – командир 6-го стрілецького корпусу. Штаб ділянки – Яворів.

Склад сил:

41-ша стрілецька дивізія з 209-м корпусним артилерійським полком,135-м артилерійським полком РВГК, 21, 36 і 141-й окремими кулеметними батальйонами Рава-Руського УР, 8-ю заставою 2-ї і 3-ї прикордонними комендатурами 91-го прикордонного загону обороняє фронт Вулька Вежбиця, виключно Нове Село. Штаб – 0,5 км на південний схід від Седлиська.

Ліва межа – виключно Курники, Райхау, Жуків.

97-ма стрілецька дивізія з 324-м гаубичним артилерійським полком, 209-м корпусним артилерійським полком, 4-ю прикордонною комендатурою 91-го прикордонного загону, 1-ша і 2-га прикордонні комендатури 92-го прикордонного загону обороняють фронт Нове Село, Сенявка, Грабовець. Штаб – Тухля.

Ліва межа – Городок, Родимно.

4-й механізований корпус. Штаб – Якоблики (10 км на північний схід від Янова).

32-га танкова дивізія (без механізованого полку) в районі Мокротин, Якоблики, виключно Зашків. Штаб дивізії – Поляни.

8-ма танкова дивізія в районі Якоблики, фільварок Булава, Лозина. Штаб дивізії – Травнище.

81-ша мотострілецька дивізія в районі виключно Лозина, виключно Янів, Ясниська. Штаб дивізії – Жорниська.

32-й мотострілецький полк 32-ї танкової дивізії з одним батальйоном середніх танків як резерв командира 6-го стрілецького корпусу в лісі на південь від Немирова.

Частини, висунуті до державного кордону, запекло обороняють його, опираючись на передпілля 3, 4 і 5-го вузлів оборони Струмилівського УР і Рава-Руського УР, не допускаючи прориву противника на нашу територію.

***Прикордонні частини** (91-й прикордонний загін, 1-ша і 2-га комендатури 92-го прикордонного загону):*

а) з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

б) організують посилене спостереження за протилежною стороною із завданням:

установити підхід до кордону військ противника;

які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону;

ким будуть зайняті оборонні споруди побудовані поруч з державним кордоном;

в) підтримують постійний зв'язок із загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався;

загони підтримки з моменту їх виклику входять у оперативне підпорядкування начальників прикордонних загонів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

г) з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон, установивши зв'язок:

штаб 91-го прикордонного загону зі штабом 41-ї стрілецької дивізії;

комендантів 91-го і 92-го прикордонних загонів зі штабами стрілецьких (кавалерійських) полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 41-ї стрілецької дивізії з засобами підсилення разом з гарнізоном Рава-Руського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 6-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізії розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж чисельність мирного часу гарнізону Рава-Руського укріпленого району була недостатня для зайняття всіх побудованих у ньому довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу, на підставі директиви Генерального штабу РСЧА, було **категорично заборонено** командуванню 6-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовку до знищення у випадку початку бойових дій мостів через річку Рата. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція було однозначною – «До особливих вказівок» [29].

Таким чином, ми бачимо, що у плані прикриття державного кордону визначені майже всі необхідні заходи з дій військ, які входили до складу першої ділянки прикриття другого району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів РП № 2 дозволяв сподіватись на позитив при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

Без перебільшення можна стверджувати, що план прикриття державного кордону 6-ю армією Київського особливого військового округу являв собою дуже ретельно і грамотно опрацьований керівний документ з розшифровкою бойових завдань до кожного полку (артилерійського дивізіону) включно.

Але доцільно розібратись, як був реалізований цей план на практиці. У Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації зберігаються спогади начальника штабу 6-ї армії комбрига (у подальшому генерал-майора) М. П. Іванова, який був призначений начальником штабу цього об'єднання 26 травня 1941 року. Цілком зрозуміло, що весь час, що залишився до початку війни, він присвятив вивченню обстановки і знайомству з військами. М. П. Іванов писав: «...до 22 червня 1941 року на державному кордоні у смузі 6-ї армії розташовувались лише прикордонні загони і знаходились багато будівельних частин і підрозділів. Незважаючи на безумовні ознаки підготовки агресії з боку німець-

ких військ, командувач військ Київського особливого військового округу заборонив приводити війська у бойову готовність і висувати частини прикриття до державного кордону. Ця заборона продовжувала діяти навіть після розв'язання противником бойових дій, аж до другої половини 22 червня 1941 року. Ввечері 21 червня штаб округу попередив командувача армії про можливі провокації з боку німців і наказав йому, а також підпорядкованим командирам корпусів і дивізій знаходитись на своїх командних пунктах поруч з телефонними апаратами. Але через те, що командний пункт 6-ї армії на той час не був обладнаний, то в ніч з 21 на 22 червня всі члени Військової ради армії знаходились у своєму приміщенні у центрі Львова. Ніяких сигналів військам армії про приведення їх у бойову готовність не надходило.» Теж саме підтверджують і інші командири з'єднань і частин 6-ї армії, які залишились у живих, які стверджують, що план прикриття державного кордону, відносно їх з'єднань і частин, до них завчасно доведений не був.

На жаль, з багатьох відомих причин війська прикриття державного кордону жодного разу не проводили спільних навчань з гарнізонами укріплених районів та прикордонними загонами, які знаходились у смугах їх відповідальності. Підтвердження цьому ми знаходимо у спогадах генерал-майора Єрьоміна, у минулому начальника штабу 41-ї стрілецької дивізії: «У межах смуги оборони кордону, призначеної для нашої дивізії, йшло будівництво Рава-Руського укріпленого району. Начальником його був полковник Сисоєв. Приблизно за місяць до війни він запросив командування дивізії і частину старшого начальницького складу для ознайомлення з однією з побудованих довготривалих вогневих споруд, яка прикривала напрямок уздовж шосе Томашів – Львів. У цій залізобетонній вогневій споруді, яка отримала назву «Комсомолець», було повністю встановлено озброєння і змонтоване все необхідне обладнання. Інші довготривалі вогневі споруди перебували в стадії будівництва, але значна частина озброєння та обладнання для них вже була доставлена на склади. Неподалік від нашої дивізії розташовувався штаб прикордонного загону, начальником якого був майор Я. Д. Малий, дуже енергійний і вольовий командир. Комендатури і застави цього загону перебували приблизно в тій же смузі державного кордону, що і наша дивізія.

Таким чином, 41-ша стрілецька дивізія, Рава-Руський укріплений район і 91-й прикордонний загін були тими силами, які в разі війни повинні були прикривати державний кордон на фронті до 50 км на важливому операційному напрямку Томашів – Львів. Однак за весь півторарічний передвоєнний період не пригадую жодного спільного заняття з командним складом або з військами нашої дивізії, укріпленого району і прикордонного загону з метою відпрацювання питань взаємодії на випадок війни» [129].

Але у той же час командування 41-ї стрілецької дивізії проводило багато заходів з підготовки до прикриття визначеної смуги державного кордону: «З весни 1941 року 41-ша стрілецька дивізія була вже в кращих умовах. Дивізійний табір в основному був побудований і обладнаний, що забезпечувало нормальне розміщення військ і розгортання бойової підготовки. На підготовленому оборонному рубежі дивізії ми періодично проводили роботи з удосконалення та підтримання інженерних споруд. Генерал-майор Мікушев для підвищення боєготовності дивізії часто застосовував підйом частин за навчально-бойовою тривогою з подальшим проведенням тактичних навчань. Особлива увага зверталася при цьому на відпрацювання бойових дій передових загонів, що виділяються стрілецькими полками для заняття ділянок на оборонному рубежі дивізії. Результати цих навчань виключно позитивно позначилися в перші дні бойових дій дивізії» [129].

Навесні 1941 року для проведення зборів до складу окремих кулеметно-артилерійських батальйонів Рава-Руського укріпленого району з запасу був призваний весь необхідний приписний склад і чисельність частин гарнізону укріпленого району була доведена до штатів воєнного часу.

На початку літнього періоду бойової підготовки 41-ша стрілецька дивізія вийшла в табори. У той час у навчанні військ широко практикувалися дивізійні, корпусні та армійські збори фахівців різних спеціальностей у складі підрозділів і навіть частин. Уже на початку червня 1941 року з таборів на корпусні та армійські полігони відбули на артилерійські навчальні збори обидва артилерійські полки, протитанковий і зенітний дивізіони. Спецпідрозділи дивізійних частин і стрілецьких полків теж проходили збори. Частина стрілецьких підрозділів виконувала роботи з удосконалення і підтримання інженерних споруд. У таборах залишалися тільки штаби і стрілецькі підрозділи. По суті дивізія була розпорошена і не являла боєздатного з'єднання. На початку червня серед населення почали виникати і розповсюджуватися чутки про нібито швидку війну Німеччини з Радянським Союзом. Природно, що ці чутки відразу ж поширились серед родин начальницького складу дивізії, які жили на квартирах у місцевих жителів, а також швидко дійшли до особового складу військових частин. Як відомо, у газеті «Правда» 14 червня 1941 року, за тиждень до початку війни, було опубліковано повідомлення ТАРС, що заперечувало можливість нападу Німеччини на Радянський Союз. Згідно з цим у військових частинах проводилася політична робота. Командири і начальники отримали зверху чіткі вказівки, які зводилися в основному до того, щоб у жодному разі не викликати якими-небудь недоречними діями конфлікту на кордоні. Пропонувалося не вплутуватися в будь-які провокаційні інциденти на кордоні з боку німців, не проводити на стрільбищах, розташованих не далеко від кордону, заняття з бойовою стрільбою, щоб уникнути випадкових пострілів у бік німців. Більш того, заборонялося відкривати вогонь по літаках з німецькими розпізнавальними знаками, навіть якщо вони порушать державний кордон і з'являться в повітря-

ному просторі над нашою територією. Ураховуючи всі ці факти, на всякий випадок штаб 6-ї армії організував прямий зв'язок зі штабом 41-ї стрілецької дивізії, який знаходився в літніх таборах, виділивши для цього літеродрукувальний телеграфний апарат СТ. Штаб 6-го стрілецького корпусу, в який входила 41-ша дивізія, підготував у свою чергу, крім телефонного, телеграфний зв'язок за допомогою апарату Морзе. Начальник розвідувального відділу 41-ї стрілецької дивізії капітан Усиченко щодня доповідав начальнику штабу дані візуального спостереження нашого передового поста на державному кордоні і більш повні відомості, отримані від штабу 91-го прикордонного загону. На підставі цих даних виявилося, що на львівському напрямку значно збільшилася кількість німецьких військ і бойової техніки в населених пунктах і в лісах біля самого державного кордону. При цьому було виявлено прибуття двох нових піхотних дивізій противника. Безпосередньо перед смугою оборони Рава-Руського укріпленого району було встановлено наявність більше трьох піхотних дивізій з танками, артилерією, численним автотранспортом та іншою бойовою технікою. Почастішали випадки порушення повітряного кордону німецькою авіацією. Невеликі літаки типу «Шторх» на висоті не більше 200—300 м з'являлися над районом будівництва Рава-Руського укріпленого району та розташування частин 41-ї стрілецької дивізії, а потім заглиблювалися на радянську територію в напрямку Львова. За 3—4 дні до початку війни радянська винищувальна авіація змусила до посадки кілька таких літаків в районі Жовква [129].

Рава-Руський укріплений район мав цілу низку суттєвих недоліків, які у подальшому вплинули на хід бойових дій у прикордонній смузі.

Не всі довготривалі вогневі споруди укріпленого району на початок війни були добудовані та повністю укомплектовані. У деяких не вистачило продуктів харчування, джерел води і передбачуваного озброєння, повного оснащення та амуніції й особового складу, передбаченого за штатом на момент завершення будівництва цих споруд. Із початком німецької агресії більшість приписного складу укріпленого району ще перебувала на польових навчаннях, на яких проводилось бойове злагодження гарнізонів довготривалих вогневих споруд.

14 червня 1941 року частини 41-ї стрілецької дивізії під виглядом навчань були висунуті у райони бойового призначення, відповідно до плану прикриття державного кордону, у смугу оборони Рава-Руського укріпленого району, де проводили заходи з підготовки оборони і готувались до відбиття агресії.

18 червня 1941 року у зв'язку з втручанням Генерального штабу командувач військ КОВО вимушений був відмінити наказ та повернути війська до пунктів постійної дислокації та до польових таборів.

Командир 41-ї стрілецької дивізії генерал-майор Мікушев особисто проводив всі заходи підготовки оборони та організації взаємодії, а також вимагав чіткої роботи від підлеглих. Завдяки цьому Рава-Руський УР був у ряду найбільш підготовлених та потужних укріплених районів лінії Молотова. Ураховуючи те, що в укріпленому районі був проведений дуже великий обсяг заходів інженерного забезпечення: вирити протитанкові рови, ескарпи, контрескарпи, встановлені невибухові загородження, це вселяло впевненість в успіх виконання бойових завдань оборони.

Оцінюючи доповіді розвідників та прикордонників, з яких чітко було видно всі приготування гітлерівців до початку війни, а також спостерігаючи нульову реакцію на цю загрозу керівництва Збройних Сил та держави, командир 41-ї стрілецької дивізії генерал-майор Георгій Мікушев, один з не багатьох командирів з'єднань Червоної Армії, які дислокувались на західному кордоні СРСР, пішов на безпрецедентний крок. 19 червня 1941 року він наказав повернути всі частини та підрозділи дивізії, за винятком тих, які були на державному кордоні, до пунктів постійної дислокації. За кілька днів до початку війни він зібрав всіх командирів частин своєї дивізії, командний склад Рава-Руського укріпленого району, командування 91-го прикордонного загону та командира 209-го гаубичного артилерійського полку корпусного підпорядкування. На нараді він оголосив, що очікується інспекційний приїзд Наркома оборони. Виходячи з цього, генерал-майор Мікушев віддав наказ про підготовку до навчань з бойовою стрільбою, з зайняттям частинами дивізії та гарнізоном укріпленого району оборонних районів та довготривалих вогневих споруд, з вивозом всіх запасів матеріально-технічних засобів з метою перевірки готовності до відбиття агресії.

20 червня 1941 року начальник 91-го Рава-Руського прикордонного загону майор Я. Д. Малий, проаналізувавши спільно з командиром 41-ї стрілецької дивізії генерал-майором Г. М. Мікушевим обстановку, що склалась на державному кордоні, вжив усіх необхідних заходів щодо підготовки прикордонних застав до оборони. За розпорядженням генерал-майора Мікушева прикордонні застави 2-ї і 3-ї прикордонних комендатур, що розташовувались на напрямках зосередження основних зусиль, були підсилені стрілецькими підрозділами [92].

21 червня 1941 року, під виглядом проведення воєнізованих змагань, спланованих на 22 червня, підрозділам та частинам дивізії було видано все необхідне для бою. Артилерія дивізії, а також 209-й корпусний гаубичний артилерійський полк були виведені на вогневі позиції та провели всі заходи підготовки до бою. Командир дивізії зорієнтував командирів частин про ймовірний напад зі сторони Німеччини та віддав наказ командному складу в ніч з 21 на 22 червня 1941 року бути з підлеглим особовим складом. Було встановлено постійний зв'язок між штабом дивізії, прикордонним загоном та Рава-Руським укріпленим районом.

Коли Йосипу Сталіну доповіли по лінії НКВС про заходи, проведені генералом Мікушевим, він наказав негайно його заарештувати як провокатора. До Рави-Руської для виконання цієї місії була направлена група офіцерів НКВС з ротою автоматників зі складу 10-ї дивізії НКВС. На місце вони прибули в

ніч з 21 на 22 червня 1941 року. Але генерал-майор Мікушев силами підлеглого особового складу роззброїв прибульців та наказав взяти їх під арешт. Зранку 22 червня 1941 року, коли частини дивізії та гарнізон укріпленого району впевнено відбили перші атаки гітлерівців, генерал звільнив з-під арешту офіцерів та солдатів НКВС і запропонував їм виконати наказ їхнього начальства. Зрозумівши реалії обстановки, командир підрозділу НКВС попросив генерала прийняти їх під своє командування, що і було зроблено.

Мої слова знаходять багато підтверджень.

Так у минулому начальник штабу 41-ї стрілецької дивізії генерал-майор М. В. Єрьомін у своїх спогадах відмічав: «...З весни 1941 року, як тільки розпочалась бойова підготовка, дивізія була розпорошена по полігонах та місцях будівництва польових фортифікаційних споруд у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району і не являла собою боєздатного з'єднання. Ураховуючи ті обставини, що гітлерівці нарощують свої сили безпосередньо поблизу державного кордону, перед нами постало питання, як діяти в цих умовах? Як розцінювати посилення та зосередження німецьких військ поблизу нашого кордону. Дні за два до війни генерал-майор Мікушев повідомив мені, що він наказав командирам частин повернути весь особовий склад зі спеціальних зборів і полігонів, а також з робіт на оборонному рубежі і повністю зосередити в таборах. Тут же він порадив мені встановити прямий зв'язок польовим телефоном з комендатурою прикордонної ділянки. – А як же корпус і армія? Це з їхнього відома? – мимоволі запитав я, бо знав, що через штаб дивізії ніяких вказівок на цей рахунок не приходило. – Про це не будемо говорити. Ви самі розумієте, яке наше становище, – явно ухиляючись від прямої відповіді, сказав командир дивізії. Я з ним не розмовляв про це, однак припускав, що він, ймовірно, отримав на цей рахунок вказівки, про які йому було, мабуть, незручно або ще рано говорити навіть зі мною. А, може, все це він робив тоді за власною ініціативою? Якщо так, то треба віддати належне його передбачливості, а головне рішучості, з якою він в той час, всупереч прямим вказівкам згори, почав проводити низку заходів з метою збереження та нарощування боєготовності дивізії.

На жаль, для мене це питання так і залишився не вияснением. Війна все це відразу відсунула назад, і нові події і турботи мимоволі захлиснули нас. Згодом мені так і не вдалося з'ясувати це, тому що генерал-майор Мікушев героїчно загинув під час запеклих боїв нашої дивізії під Києвом. До вечора в пам'ятну суботу, 21 червня 1941 року, напередодні війни, весь особовий склад частин прибув до польового табору. Наша дивізія стараннями генерал-майора Мікушева знову була зосереджена в одному місці. О 17 годині командир дивізії почав нараду з командирами частин і їх заступниками з політчастини. Спочатку були вислухані короткі доповіді деяких командирів про розміщення, та стан частин. При цьому згадувалося і про настрої особового складу у зв'язку з чутками про війну, які неповкоїли кожного з нас. Основна маса червоноармійців і командирів висловлювала невдоволення тим, що ми дуже багато спускаємо німецьким фашистам, навіть не відкриваємо вогню по літаках і тим самим дозволяємо їм безперешкодно порушувати державний кордон і літати над нашою територією. Потім командир дивізії дав низку звичайних вказівок про усунення помічених ним недоліків у несенні табірної служби і тільки після цього перейшов до найголовнішого питання. Я вважаю, – почав він, – що ви розумієте загальне положення в світлі повідомлення ТАРС і в той же час реалістично оцінюєте конкретну обстановку у смузі відповідальності нашої дивізії. Ми з вами служимо в дивізії прикриття державного кордону, і наше завдання полягає у захисті державних інтересів тут, безпосередньо на кордоні. Це завдання відоме нам не сьогодні і не вчора, а з моменту прибуття дивізії на кордон. І тим більше це завдання з нас не зніматиметься зараз, коли в прикордонній зоні, як вам відомо, створилася досить таки невідома та тривожна обстановка. Серед місцевого населення продовжують наполегливо поширюватись чутки про швидку війну. Ви самі бачите, як німецькі літаки порушують кордон і літають над нашою територією. Безпосередньо перед нами до самого кордону за останні дні німці підвели великі сили, – потім, трішки помовчавши, як ніби щось пригадуючи, він продовжував: – Я воював у Першу світову війну і дуже добре пізнав підступність кайзерівської армії. Ну а фашисти, мабуть, будуть це робити ще дужче. Ми з вами повинні бути готові до найгіршого з їх боку. Думаю, що ви мене розумієте, – і вже з більш твердими нотками в голосі закінчив, як би віддаючи наказ: Начальник штабу дивізії залишається в таборі до ранку. Командир частин теж. Начальницькому складу відпустки скоротити до мінімуму – краще всім бути в таборах. Командирам частин особисто і особливо прискіпливо перевірити готовність чергових підрозділів, що виділяються за відомим вам планом (мова йшла про посилені передові загони стрілецьких полків, що передбачались мобілізаційним планом на випадок війни)...» [129].

А ось що написав з цього приводу на сторінках часопису «Белорусская военная газета» у статті «Рішення, рівнозначне подвигу» підполковник у відставці Михайло Нордштейн: «...41-ша стрілецька дивізія дислокувалася неподалік від кордону в районі Рава-Руська. За три дні до ворожої навали її командир, Георгій Миколайович Мікушев, викликав з полігона всю дивізійну артилерію. Зробив це з власної ініціативи всупереч найсуворішій вказівці зверху: як би нахабно не вели себе німці, на провокації не піддаватися! Але, одержуючи з прикордонного загону тривожні повідомлення, зрозумів: це не провокації. Це війна, що от-от вибухне. І він привів дивізію у повну бойову готовність.

Мікушева немає серед канонізованих героїв Великої Вітчизняної. Скупі відомості про нього у воєнно-історичній літературі: частіше один-два абзаци, і то лише про бої на кордоні, під час яких 41-ша стрілецька п'ять діб не здавала свої рубежі.

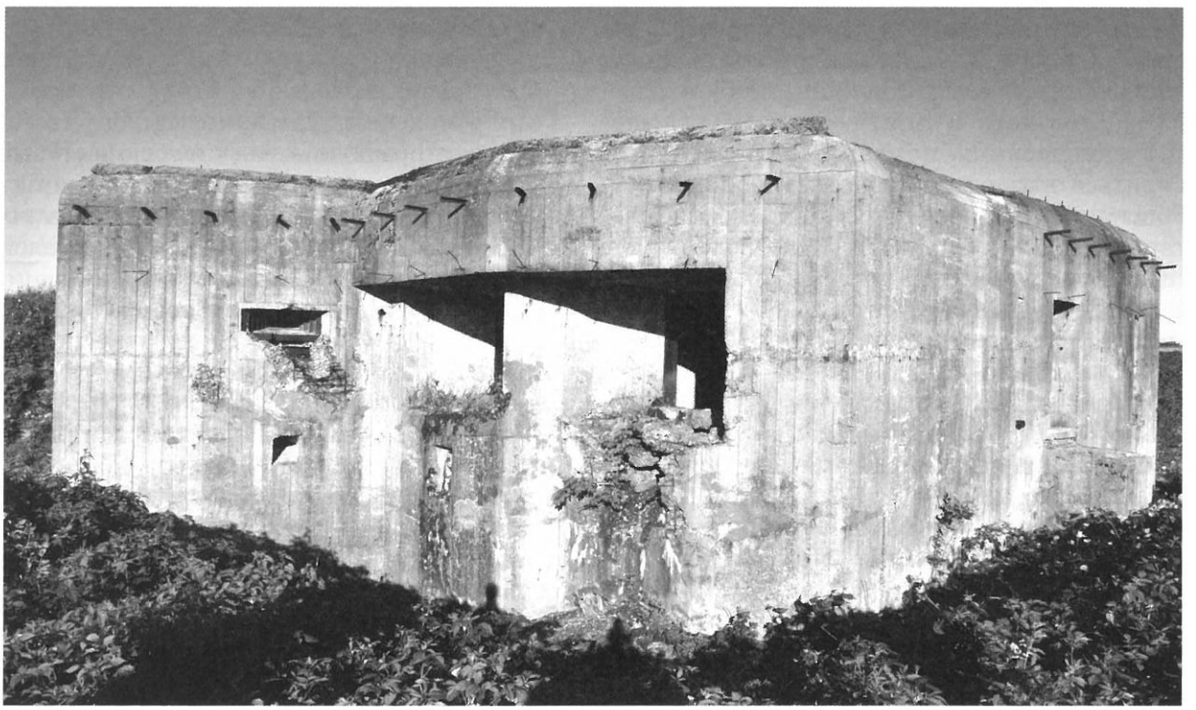

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 2463 будувався за програмою 1941 року на північно-східній околиці села Річки. У споруді до боєздатного стану було обладнано лише каземат для кулемета в крилі. Для монтажу 76-мм казематних гармат Л-17 залишені великі амбразурні отвори. На крилі в районі кулеметної амбразури добре видно сліди від влучень артилерійських снарядів, це говорить про те, що кулеметна обслуга недобудованої споруди вела вогонь по противнику. Під лівою артилерійською амбразурою видно сліди підриву заряду вибухівки, який, ймовірно, використовувала штурмова група противника, заклавши його у шахту гільзозбірника. Споруда не була обвалована грунтом, у ній не було змонтоване основне – артилерійське озброєння і обладнання. Споруда повинна була тримати під вогнем своїх гармат і кулемета північно-західну околицю села Річки і залізницю Львів – Варшава

Тим часом ще 6 липня 1941 року газета «Красная звезда» опублікувала переданий телеграфом матеріал П. Ризіна й А. Шуера «Героїчна дивізія». Номер дивізії, зі зрозумілих причин, не був зазначений, не називалося й ім'я її командира. Мине місяць, і в спареному номері журналу «Новый мир» з'явиться нарис письменника Ореста Мальцева (Ровенського) «Герої однієї стрілецької дивізії». Старший лейтенант Ровенський, учасник тих боїв, писав цей нарис у фронтовій обстановці, як кажуть, на одному подиху. От там ім'я командира дивізії названо: генерал-майор Георгій Миколайович Мікушев. А далі, аж до 1960-х років, – смуга забуття.

З особової справи генерала Мікушева.

Народився 24 травня 1898 року в місті Кунгурі в родині матроса й прачки. Закінчив реальне училище. У червні 1916 став юнкером Олексіївського військового училища в Москві.

На початку 1917 прапорщик Георгій Мікушев направлений у 147-й запасний піхотний полк (м. Кузнецьк). У серпні того ж року призначений командиром роти 499-го піхотного полку діючої армії. У боях виявив особисту хоробрість і командирські здібності.

У січні 1918 року повернувся в Кунгур. Працював відповідальним секретарем міської газети «Голос Кунгурської ради». 3 серпня добровільно вступив у Червону Армію – призначений командиром окремої роти. Із січня 1919 року – начальник оперативної частини 1-ї Красноуфімської бригади 30-ї стрілецької дивізії. Брав участь у багатьох боях: на Уралі і в Сибіру, у Криму й Україні.

Після закінчення громадянської війни займає низку командних і штабних посад, заочно закінчує військову академію. Будучи командиром 75-го (згодом 263-го) стрілецького полку, виводить його на перше місце в дивізії.

У серпні 1939 року Мікушев стає командиром 41-ї стрілецької дивізії.

Розміщена за 25–30 км від кордону, дивізія напружено працювала над створенням Рава-Руського укріпленого району. Незважаючи на завантаженість, у з'єднанні проводилося чимало тактичних навчань. Наступальний синдром тих років («малою кров'ю, могутнім ударом») не загіпнотизував комдива. Непопулярна тоді тема «оборони» у Мікушева не була в пасинках. Він наполегливо вчив особовий склад мистецтву організації оборони – кругової, протитанкової, активної.

Проти 41-ї дивізії підготували п'ять німецьких піхотних дивізій групи армій «Південь», у другому ешелоні за ними – XIV армійський моторизований корпус, куди входили добірні з'єднання: 1-ша танкова дивізія СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер», 5-та танкова дивізія СС «Вікінг» й 9-та танкова дивізія. Це були повністю відмобілізовані, добре озброєні з'єднання, що мали досвід ведення бойових дій у Європі. До речі, за чисельністю особового складу німецька піхотна дивізія нараховувала на 2 300 чоловік більше, ніж наша. Таким чином, тільки в першому ешелоні кількісна перевага гітлерівців, що наносили таранний удар у смузі оборони дивізії Мікушева, була майже шестикратною.

Мікушев не мав і десятої частини відомостей про ту величезну силу, яка наступала на його дивізію 22 червня 1941 року. Але старий солдат не міг не розуміти: просто так на суміжній стороні не будуть настільки густо насичувати прикордонну смугу військами. Чим ближче до фатальної дати, тим частіше одержував він зі штабу прикордонного загону й від начальника розвідки дивізії тривожні повідомлення.

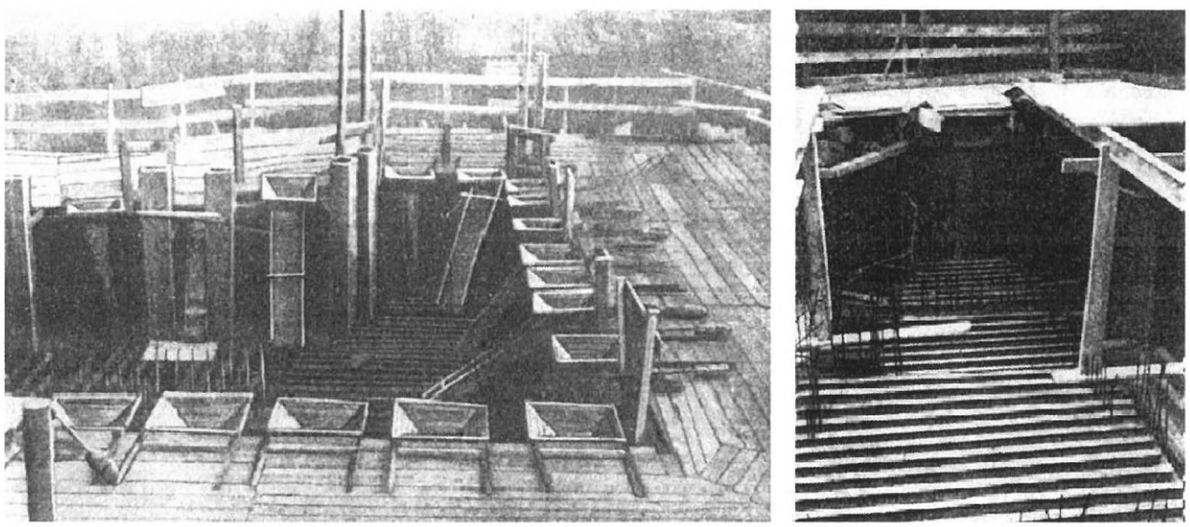

Світлини з німецького «Деншифту», на яких зображено складну систему, створену для бетонування радянської довготривалої вогневої споруди

Мікушев наказав встановити прямий телефонний зв'язок з прикордонною комендатурою. Як це згодом знадобилося!

Заява ТАРС від 14 червня 1941 року про те, що «чутки про намір Німеччини напасти на СРСР позбавлені будь-якого ґрунту», аж ніяк не приспала пильності комдива. Він зрозумів головне: війна насувається стрімко, треба діяти. Але як? На початку червня дивізія вийшла в табір. Наказом зверху два артилерійські полки, протитанковий і зенітний дивізіони були відправлені на полігони – за десятки кілометрів. Частина стрілецьких підрозділів відбула на будівельні роботи. У цей передгрозовий час усі вищі штаби давали суворі вказівки: на жодні провокації не піддаватися, ніяких дій у відповідь не починати. Можна собі уявити психологічний стан Мікушева. Як людина військова, він не мав права порушити ці вказівки. «Зверху» це можуть розцінити як військовий злочин, мало того, як прямий виклик «політичній лінії великого вождя». А там до обвинувачень у діяльності, що підпадає під численні пункти зловісної 58-ї статті, – рукою подати.

Однак Мікушев зважився на відчайдушний, на той час, крок. 19 червня 1941 року він наказав командирам частин повернути в дивізію весь особовий склад і техніку зі зборів і полігонів та з усіх будівельних робіт.

– А як же корпус й армія? Це з їх відома? – запитав начальник штабу дивізії Єрьомін.

– Про це не будемо говорити. Ви самі розумієте, яке наше становище? – відповів Мікушев.

Згадуючи ту розмову, генерал-майор у відставці Єрьомін дійде висновку: це рішення комдив прийняв самостійно, на свій страх і ризик.

За кілька годин до початку війни, в суботу 21 червня, вся дивізія зосередилася в таборі й була приведена в бойову готовність.

...Чому ж у перше післявоєнне десятиліття навколо генерала Мікушева булла створена зона мовчання? Щоправда, ім'я його іноді згадувалося, коли йшлося про перші бої на кордоні, але жодного слова про те, що багато в чому обумовило стійкість 41-ї стрілецької, – про рішення командира дивізії своєю владою зібрати всі частини дивізії й привести їх у бойову готовність. Причину замовчування цього факту вгадати неважко: Мікушев – ослушник. Не послухався вказівки самого товариша Сталіна.

Першим, хто порушив цю негласну установку, був уральський журналіст В. Варзаков. Багато років він збирав відомості про Мікушева: спогади його рідних і близьких, товаришів по службі, ветеранів 41-ї стрілецької дивізії, воєначальників, під керівництвом яких служив Георгій Миколайович, архівні матеріали... І як підсумок цієї копіткої роботи – вийшов у 1968 році у Пермському книжковому видавництві документальний нарис «Залізний комдив».

А тепер простежимо, як розвивалися події у ті години, які залишилися до нападу Німеччини на СРСР. У цьому нам допоможуть архівні документи й матеріали, зібрані В. Варзаковим.

...Отже, у суботу ввечері 21 червня 1941 року 41-ша стрілецька дивізія зосередилася в літньому таборі. Вислухавши короткі доповіді командирів, Мікушев дав свою оцінку обстановці, явно відмінну від заяви ТАРС:

– Ми з вами перебуваємо в прикордонній смузі й повинні бути готові до найгіршого...

Комдив наказав своєму начальникові штабу полковникові Єрьоміну та командирам частин залишитися в таборі до ранку, відпустки скоротити до мінімуму, ретельно перевірити боєздатність підрозділів. О другій годині ночі Єрьоміна розбудив черговий штабу:

– Товаришу полковнику, вас терміново просить до телефону комендант прикордонної комендатури. У нього дуже важливе й термінове повідомлення...

Комендант схвильовано повідомив: біля державного кордону помітна незвичайно активна поведінка німців. Прикордонні секрети виявили: з настанням сутінків німці встановлюють гармати й кулемети, спрямовані в наш бік. Безупинно підходить їхня піхота...

Єрьомін відповів: «Продовжувати спостереження». Через півтори години виразно почувся глухий гуркіт... Важкі бомбардувальники! Він став телефонувати у штаб армії. Там ніхто не підходив до апарата. І тільки хвилин через двадцять йому вдалося доповісти про масовий переліт кордону німецькою авіацією й про тривожне повідомлення з прикордонної комендатури. Черговий штабу передав:

– По літаках вогню не відкривати. Ведіть спостереження. Я негайно доповім начальникові штабу. Чекайте вказівок» [130].

Рава-Руський укріплений район знаходився південніше головного удару групи армій «Південь» по військах Південно-Західного фронту, який проводився 6-ю польовою армією та 1-ю танковою групою противника на стику Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів. Але у той же час укріплений район знаходився на напрямку головного удару противника по угрупованню радянських військ, яке дислокувалось у так званому Львівському виступі. Для виконання цього задуму гітлерівці розгорнули на фронті і флангах Рава-Руського укріпленого району свою 17-ту польову армію, у першому ешелоні якої наступали 71-ша, 24-та, 295-та і 296-та піхотні дивізії ІV армійського корпусу, 262-га піхотна дивізія XLІV армійського корпусу і 9-та танкова дивізія XІV моторизованого корпусу. Слідом за ними, за планом німецького командування, повинні були вводитись в бій маневрені з'єднання і частини XІV моторизованого корпусу. На львівському напрямку головний удар наносився у стик Рава-Руського і Перемишльського укріплених районів, причому Рава-Руською противник планував оволодіти у перший день війни, і рухаючись по шосе Варшава – Рава-Руська – Львів, через дві доби оволодіти столицею Галичини.

17-та польова армія групи армій «Південь» – оперативне об'єднання. Командування 17-ї польової армії було сформоване 20 грудня 1940 року на базі

штабу ІІ військового округу. З січня 1941 року армія знаходилась у підпорядкуванні групи армій «Б» на радянсько-німецькій демаркаційній лінії, з травня 1941 року групи армій «А», з червня 1941 року – групи армій «Південь». 17-та польова армія мала у своєму складі: III і XIV моторизовані, IV, XVII, XLIV, IX, і XL армійські корпуси, частини армійського підпорядкування: 304-те вище артилерійське командування, 596-й армійський полк зв'язку, 591-шу службу командира армійських частин постачання. Командував армією генерал-піхоти Генріх фон Штюльпангель [36].

Відповідно до директиви ОКХ від 31 січня 1941 року 17-та польова армія отримала такі завдання:

«...17-та польова армія прориває оборону противника на кордоні північно-західніше Львова. Швидко просуваючись своїм сильним лівим флангом, вона відкидає противника у південно-східному напрямку та знищує його. У подальшому ця армія, використовуючи успішне просування військ 1-ї танкової групи, без зупинки виходить у район Вінниці, Бердичева і, виходячи з обстановки, продовжує наступ у південному або у південно-східному напрямку» [31].

IV армійський корпус був сформований в жовтні 1934 року на базі 4-ї дивізії рейхсверу у Дрездені. У серпні 1939 року повністю відмобілізований. У складі 10-ї польової армії групи армій «Південь» взяв активну участь у польській кампанії, після закінчення якої був розміщений у Варшаві. З січня 1940 року у складі 4-ї польової армії групи армій «Б» (Ейфель). З травня корпус увійшов до складу 6-ї польової армії групи армій «Б» (Голландія, Бельгія, Луара). У липні 1940 року корпус увійшов до складу 9-ї польової армії групи армій «А» (Бельгія, Північна Франція). З серпня корпус увійшов до складу 16-ї польової армії групи армій «А» (Бельгія). У травні 1941 року у складі армії корпус був передислокований до генерал-губернаторства (терени окупованої Польщі). З червня 1941 року корпус увійшов до складу 17-ї польової армії групи армій «Південь». Корпус мав у своєму складі: 71-шу, 295-ту, 24-ту і 296-ту піхотні дивізії, частини корпусного підпорядкування: 404-те артилерійське командування, 404-й корпусний батальйон зв'язку і 404-ту корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал піхоти Віктор фон Шведлер [36].

24-та піхотна дивізія була сформована 15 жовтня 1935 року у Хемниці. Частини дивізії брали активну участь у польській кампанії восени 1939 року та в бойових діях на Заході влітку 1940 року. У травні 1941 року дивізія була передислокована на терени окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 31, 32, 102-й піхотні полки, 24-й артилерійський полк, 24-й розвідувальний батальйон. 24-й винищувальний протитанковий дивізіон, 24-й саперний батальйон, 24-й батальйон зв'язку, 24-й польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 16 859 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок –10 691, автоматичних гвинтівок – 3 876, автоматів – 767, станкових кулеметів – 118, ручних кулеметів – 495, піхотних гармат – 26, польових гаубиць – 48, протитанкових гармат – 75, зенітних гармат (20-мм і 37-мм) – 12, мінометів (50-мм і 80-мм) – 138, автомобілів – 902 од., тракторів – 62 од., коней – 6 538. Командував дивізією генерал-майор фон Теттнау [36].

295-та піхотна дивізія була сформована 10 лютого 1940 року у Магдебурзі. Частини дивізії з червня 1940 року брали активну участь у війні на Заході. З травня 1941 року дивізія була передислокована на терени окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 516, 517, 518-й піхотні полки і 295-й артилерійський полк, 295-й розвідувальний батальйон, 295-й винищувальний протитанковий дивізіон, 295-й саперний батальйон, 295-й батальйон зв'язку, 295-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння частин дивізії були такими ж, як у 24-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-лейтенант Гербер Гейтнер [36].

296-та піхотна дивізія була сформована 5 лютого 1940 року у Пассау. Частини дивізії з червня 1940 року брали активну участь у війні на Заході. З квітня 1941 року дивізія була передислокована на терени окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 519, 520, 521-й піхотні (гренадерські) і 296-й артилерійський полки, 296-й фузилерний батальйон, 296-й винищувальний протитанковий дивізіон, 296-й саперний батальйон, 296-й батальйон зв'язку, 296-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння частин дивізії були такими ж, як у 24-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал артилерії Вільгельм Штеммерман [36].

71-ша піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року на базі 19-ї піхотної комендатури в Хільдесхеймі. Частини дивізії з червня 1940 року брали активну участь у війні на Заході. З жовтня 1940 року по квітень 1941 року була дивізією навчальних військ ОКХ у Кенігсбергзі. З квітня 1941 року дивізія була передислокована на терени окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 191, 194, 211-й піхотні (гренадерські) полки і 171-й артилерійський полк, 71-й розвідувальний батальйон, 71-й винищувальний протитанковий дивізіон, 71-й саперний батальйон, 71-й батальйон зв'язку, 71-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння частин дивізії були такими ж, як у 24-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-майор А. Фон Хартманн [36].

XLIV армійський корпус був сформований 15 квітня 1940 року на теренах XVII військового округу. З червня 1940 року корпус входив до складу 6-ї польової армії групи армій «Б» (Ена, Луара). У липні корпус був передислокований до генерал-губернаторства (терени окупованої Польщі), де увійшов до складу 18-ї польової армії, яка знаходилась у підпорядкуванні ОКХ. У вересні 1940 року корпус увійшов до складу 4-ї польової армії групи армій «Б» (генерал-губернаторство). З червня 1941 року корпус увійшов до складу 6-ї польової армії групи армій «Південь». Корпус мав у своєму складі: 72-гу, 83-тю, 297-му і 262-гу піхотні дивізії, частини корпусного

підпорядкування:134-е артилерійське командування, 444-й корпусний батальйон зв'язку і 444-ту корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал лейтенант Фріц Кох [36].

262-га піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року з запасних частин XVII військового округу. З вересня 1939 року дивізія дислокувалась у Німеччині. З червня 1940 року приймала участь в бойових діях на Заході. У вересні 1940 року передислокована на терени окупованої Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 462, 482 і 486-й піхотні полки, 262-й артилерійський полк, 262-й розвідувальний батальйон, 262-й винищувальний протитанковий дивізіон, 262-й саперний батальйон, 262-й батальйон зв'язку, 262-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння частин дивізії були такими ж, як у 24-й піхотній дивізії. Командував дивізією генерал-лейтенант Едгар Тейзен [36].

XIV моторизований корпус був сформований 1 квітня 1938 року в Магдебурзі у складі чотирьох мотопіхотних дивізій. Корпус був повністю відмобілізований до штатів воєнного часу у вересні 1939 року. З вересня 1939 року корпус входив до складу 10-ї польової армії групи армій «Південь» і вів активні бойові дії з польською армією в районах Радом, Варшава та Люблін. З грудня 1939 року корпус входив до складу 16-ї польової армії групи армій «А» (Хунсрюк, Трир). З січня 1940 року корпус знаходився у розпорядженні ОКХ (Ветцлар). З травня 1940 року корпус входив до складу 12-ї польової армії групи армій «А» (Арденни, Камбре). З червня 1940 року корпус входив до складу 4-ї польової армії групи армій «Б» (Сомма, Луара). З липня 1940 року корпус входив до складу 2-ї польової армії групи армій «Ц» (Орлеан). З жовтня 1940 року корпус входив до складу 12-ї польової армії групи армій «Б» (Польща). З січня 1941 року корпус входив до складу 12-ї польової армії, яка перебувала у підпорядкуванні ОКХ (Румунія). З квітня 1941 року корпус входив до складу 1-ї танкової групи, яка перебувала у підпорядкуванні ОКХ (Сербія). З січня 1941 року корпус входив до складу 2-ї польової армії, яка перебувала у підпорядкуванні ОКХ (Німеччина). З квітня 1941 року корпус входив до складу 1-ї танкової групи, яка входила до групи армій «Південь». Корпус мав у своєму складі: 9-ту танкову та 5-ту моторизовану дивізію СС «Вікінг», а також частини корпусного підпорядкування: 414-те артилерійське командування, 60-й корпусний батальйон зв'язку і 414-ту корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал піхоти Густав фон Віттерсгейм [36].

9-та танкова дивізія була реорганізована 3 січня 1940 року на теренах окупованої Польщі з 4-ї легкої дивізії. 4-та легка дивізія була сформована у Відні 1 квітня 1938 року після аншлюсу Австрії і Німеччини. Особовий склад був набраний з австрійської армії. 4-та легка дивізія мала у своєму складі два моторизованих піхотних полки і один неповний 33-й танковий батальйон. У березні 1939 року дивізія брала участь в окупації Чехословаччини. У складі XVIII армійського корпусу 14-ї польової армії генерала Листа у групі армій «Південь» 19 серпня 1939 року дивізія стрімко висунулась у Татри і створила там рухому завісу. Під командуванням генерал-лейтенанта танкових військ Альфреда Ріттера фон Хубіцкі 4-та легка дивізія брала участь в оточенні і розгромі польської армії «Краків», яке було проведено за один тиждень. Після реорганізації у 9-ту танкову дивізію, з травня 1940 року частини дивізії приймали активну участь у війні на Заході. Дивізія була придана групі армій «Б» фон Бока. Після виходу до Роттердаму дивізія повернула на південь, створивши після капітуляції Бельгії північний фланг німецьких військ, оточивши Дюнкерк. Передислокована у танкову групу «Клейст» для участі в битві за Францію, вона висунулась через центральні райони країни і до моменту укладення перемир'я, у кінці червня досягла Леона. З липня 1940 року дивізія передислокована до Німеччини. З вересня 1940 року дивізія передислокована до Відня. З лютого 1941 року частини дивізії дислокуються в Румунії. З березня 1941 року частини дивізії дислокуються в Болгарії. З квітня 1941 року частини дивізії у складі XL танкового корпусу 12-ї польової армії разом з елітною бригадою СС «Лейбштандарт» атакувала Югославію через Македонію. Відрізавши югославів від підтримки з боку британців і греків, дивізія оволоділа містом Скоп'є, раніше ніж здалась Югославія. З травня 1941 року частини дивізії дислокуються в Німеччині. На початку червня 1941 року дивізія передислокована на терени окупованої Польщі в район Люблін. Дивізія мала у своєму складі: 33-й танковий полк, 9-ту стрілецьку бригаду (10-й і 11-й стрілецькі полки), 102-й артилерійський полк, 9-й розвідувальний батальйон, 59-й мотоциклетний батальйон, 9-й винищувальний протитанковий дивізіон, 9-й саперний батальйон, 9-й батальйон зв'язку. Дивізія мала у своєму складі 11 792 солдати і офіцери. На озброєнні частин дивізії знаходилось: танків – PZ.I – 8 шт., PZ.II – 32 шт., PZ.III (37) – 20 шт., PZ.III (50) – 51 шт., PZ.IV – 20 шт., PZ.Bef – 12 шт., (усього – 143 танки), бронеавтомобілів – 27, бронетранспортерів – 160, мінометів (50-мм і 80-мм) – 78, піхотних гармат – 24, польових гаубиць – 36, протитанкових гармат – 54, автомобілів – 1 963 од., мотоциклів – 1 289 од. Командував дивізією генерал-лейтенант Альфред Риттер фон Хубіцкі [36].

5-та моторизована дивізія СС «Вікінг» була сформована 21 грудня 1940 року на базі полку СС «Німеччина». Дивізія була першим у військах СС з'єднанням, у частинах і підрозділах якого служили не тільки уроджені німці, але і фламандці, голландці, датчани, норвежці і фіни. На початку червня 1941 року дивізія передислокована на терени окупованої Польщі в район Люблін. Дивізія мала у своєму складі: 9-й гренадерський полк СС «Німеччина», 10-й гренадерський полк СС «Вестланд», 5-й танковий полк СС «Вікінг», 5-й полк самохідної артилерійський СС «Нордланд», 5-й батальйон зв'язку СС, 5-й батальйон винищувачів танків СС, 5-й розвідувальний батальйон СС, 5-й дивізіон зенітної артилерії СС, 5-й саперний батальйон СС. Дивізія мала у

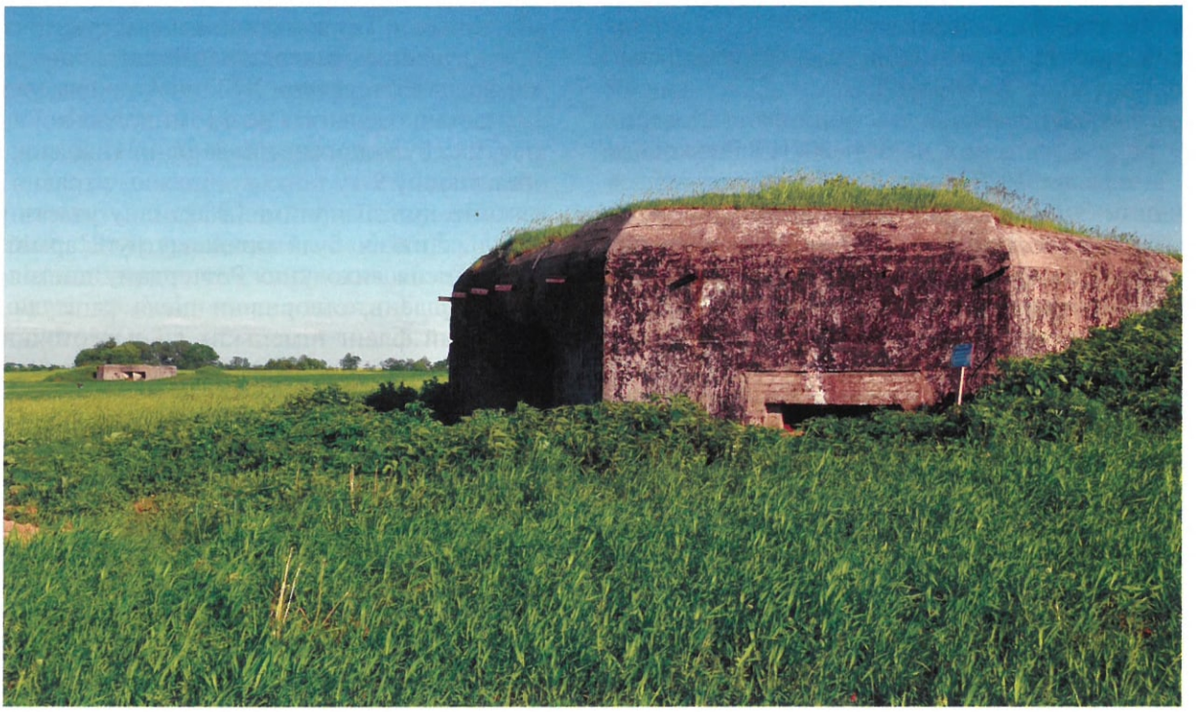

На північній околиці села Річки довготривалі вогневі споруди були посаджені на місцевості дуже вдало і створювали потужний вогневий мішок з багатошаровим артилерійським і кулеметним вогнем. На світлині – кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда № 2361, розташована у центрі вогневого мішка, на задньому плані зліва добре видно артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 2461, який вогнем своїх 76-мм казематних гармат повинен був прострілювати всю прилеглу місцевість

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 2463. На верхній світлині добре видно сектор обстрілу з правої 76-мм казематної гармати Л-17 і амбразуру кулемета в крилі. Як ми бачимо, для монтажу амбразурного вузла і гармати залишений великий технологічний отвір, а в стелі добре видно два отвори для двотаврів. На нижній світлині видно сектор обстрілу з кулемета, розташованого у крилі артилерійсько-кулеметного напівкапоніра № 2463. На передньому плані добре видно дерево, яке виросло поруч з кулеметно-артилерійською довготривалою вогневою спорудою № 2361. Станкові кулемети обох довготривалих вогневих споруд створювали чудовий вогневий мішок для піхоти противника

своєму складі 14 029 солдатів і офіцерів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: бронеавтомобілів – 37, кулеметів – 500, мінометів (50-мм і 80-мм) – 90, піхотних гармат – 24, польових гаубиць – 48, протитанкових гармат – 75, автомобілів – 2 676 од., мотоциклів – 1 323 од. Командував дивізією бригаденфюрер СС Фелікс Штайнер [36].

Початок війни не був несподіванкою для гарнізону Рава-Руського укріпленого району, бійців та командирів 41-ї стрілецької дивізії, артилеристів 209-го корпусного гаубичного артилерійського полку та воїнів прикордонників, які достойно зустріли та дали гідну відсіч агресорові.

Великий інтерес у цьому плані представляють спогади генерал-майора М. Єрьоміна: «Близько півночі, закінчивши свою роботу і вислухавши по телефону начальників штабів полків про готовність чергових підрозділів, я ліг спати, не припускаючи, що через кілька годин озброєний до зубів жорстокий ворог, що затаївся по той бік кордону, без оголошення війни нападе на нашу Батьківщину. Близько двох годин ночі мене розбудив черговий штабу «Товаришу полковник, вас терміново просить до телефону комендант прикордонної ділянки. У нього дуже важливі і термінові відомості», – дещо незвичайним голосом доповів черговий.

Виходячи зі свого табірного будиночка, я мимоволі думав, невже назріває якийсь інцидент. Адже за весь час служби в 41-й стрілецькій дивізії мене ще жодного разу вночі не викликали на зв'язок прикордонники. Ніч була темна і тепла. Табір спав, і кругом стояла нічим нерушима тиша.

Взявши слухавку з рук телефоніста і представившись, я почув схвильований голос: – Товаришу полковник, прикордонні застави моєї ділянки на всій протяжності державного кордону відзначають незвичайну поведінку німців. З їх боку кордону добре чути звуки пересування військ і бойової техніки. Наші секрети виявили, що ще з приходом сутінків до кордону почала підходити та накопичуватися піхота, німцями встановлюються кулемети і артилерійські гармати, направлені в нашу сторону. Такого положення ми ще жодного разу не спостерігали, і я вирішив по встановленому від вас телефону доповісти вам обстановку на державному кордоні. Чи будуть якісь вказівки?

Так, положення, дійсно, дивне. Судячи з даних, які ви маєте, німці затівають щось серйозне і тому треба бути як ніколи на сторожі. У випадку будь-яких активних дій з боку німців негайно зателефонуйте мені.

Виходячи з намету чергового, я дав вказівку, щоб мене відразу ж покликали на вимогу коменданта

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 2461 був побудований за програмою 1940 року на східній околиці села Річки. Споруда прикривала вогнем своїх 76-мм казематних гармат і кулемета у крилі проміжок між опорними пунктами. Напівкапонір був повністю обладнаний, озброєний і мав постійний гарнізон. Споруда була підірвана гарнізоном при відході у кінці червня 1941 року. Внутрішній вибух був такої потужності, що дах споруди був відкинутий за її межі

прикордонної комендатури. Відчувши втому, я приліг не роздягаючись, але заснути заважала все одна і та ж думка – що це означає? Непомітно я задрімав. Але не минуло й години, як мене знову розбудив черговий.

– Товаришу полковник, вставайте, послухайте, що це за шум? Мабуть літаки летять?

Я вийшов з свого будиночка. Ледь-ледь посвітліло, але небо було ще темне. Наближаючись з заходу і далі йдучи на схід, періодично то наростав, то вщухав глухий гул авіаційних двигунів. Без сумніву, так могли хвилями проходити тільки військові і притому тяжкі літаки-бомбардувальники.

– Звичайно, це проходить авіація на малих висотах курсом із заходу на схід, – сказав я, – і швидко попрямував у намет зв'язку зі штабом армії до апарату СТ.

Терміново викликаний мною відповідальний черговий штабу 6-ї армії чомусь довго не підходив до апарату. Уже починався блідий світанок. Але ось застукав апарат, і я доповів про переліт авіації і поведінку німців на кордоні.

– По літаках вогню не відкривати, ведіть спостереження. Я негайно доповім начальнику штабу , чекайте вказівок, – була відповідь на телефонної стрічці.

У цей час мене знову терміново викликали до телефону комендант прикордонної ділянки.

– Товаришу полковник німці на всьому фронті моєї ділянки відкрили вогонь і перейшли державний кордон. Мої прикордонні застави ведуть бій, – доповідав комендант.

Це почалася війна, тримайтеся у що б то не стало. Наші частини кидком вийдуть на свої ділянки кордону, – кричав я йому в трубку.

Було чотири години ранку. З кордону, порушивши тишу, докотилися перші гарматні постріли. Біля намету з зосередженими обличчями вже стояли чергові табірного збору і штабу.

Почалася війна, піднімайте частини за бойовою тривогою, – наказав я їм, і ввійшов у намет вузла зв'язку, через комутатор зв'язався з начальниками штабів частин. Їм було поставлено завдання негайно марш-кидком вислати передові загони на оборонні рубежі.

Поки ми з прибулими командирами штабу розкривали мобілізаційні пакети з бойовим завданням дивізії і частин, повз штаб без метушні, організовано пройшли колони посилених передових загонів стрілецьких полків. Люди рухалися швидко, але в повному мовчанні, на ходу поправляючи обмундирування і спорядження. Обличчя бійців і командирів були суворі. Кожен розумів всю відповідальність грізного моменту так раптово розпочатої війни. А на кордоні все наростав та посилювався гарматний і кулеметний вогонь.

Прибув командир дивізії. Я коротко доповів про обстановку у смузі відповідальності дивізії та свої дії, але генерал Мікушев й сам бачив, що передові загони вже висунулись у свої райони і як шикуються полки і окремі частини дивізії.

– Правильно діяли, полковник. Тепер наше завдання – негайно висунути полки на їх ділянки і зайняти оборонний рубіж щоб попередити вихід до нього німців. Не чекати повного збору частин, треба висуватися по мірі готовності підрозділів, – наказав мені генерал Мікушев, прямуючи в розташування 102-го стрілецького полку підполковника Чумаріна.

Ми швидко прикинули розрахунок часу і намітили рубежі ймовірної зустрічі з противником наших передових загонів і головних сил стрілецьких полків. Виходило, що за умови безперешкодного просування німецько-фашистських частин від кордону наші передові загони можуть зустрінутися з піхотою противника приблизно на лінії нашого основного оборонного рубежу. При такому несприятливому для нас варіанті дій ми б не встигли висунути, розгорнути і без бою зайняти головними силами дивізії основний, заздалегідь підготовлений нами оборонний рубіж.

У душі ми були впевнені, що прикордонники зуміють своїми сміливими діями постояти за кожну п'ядь рідної землі і затримати просування передових частин противника. Підрозділи 91-го прикордонного загону складалися з відважних, добре навчених для самостійних дій, витривалих і кмітливих бійців, безмежно відданих своїй Батьківщині. На справді прикордонники у багато разів перекрили наші розрахунки і на окремих напрямках на незрівнянно більш тривалий час затримали ворога, чинячи йому запеклий опір. Це багато в чому сприяло своєчасному й успішному заняттю частинами дивізії основного оборонного рубежу. Згодом прикордонники продовжували діяти у складі нашої дивізії, показуючи зразки бойової відваги і стійкості.

Ще до прибуття у польовий табір командира дивізії мною було дано вказівку готувати командний пункт штабу дивізії в районі панівної висоти 305. Це місце визначалося бойовим завданням, і там було заздалегідь обладнано кілька бліндажів. Начальник зв'язку капітан Гусак мав організувати проводовий зв'язок нового командного пункту з частинами, з табором і зимовими квартирами. За полками, які виступили, зв'язківці вже тягнули телефонний кабель. Потрібно було організувати всі питання тилового забезпечення дивізії і в першу чергу постачання боєприпасами. Начальник відділення тилу спільно з начальниками служб підготували пропозиції з організації тилу, виходячи з варіанта заняття нами основного оборонного рубежу» [129].

А ось як описував початок війни на сторінках часопису «Белорусская военная газета» у статті «Рішення, рівнозначне подвигу» підполковник у відставці Михайло Нордштейн: «...У цю ніч командир 41-ї стрілецької дивізії генерал-майор Мікушев навряд чи спав. Почувши гуркіт літаків, а потім і розриви бомб, заїхав на квартиру до свого заступника полковника Н. Шалімова. На великій швидкості машина помчалася до польового табору дивізії.

О 3-й годині 55 хвилин 22 червня 1941 року начальнику штабу 41-ї стрілецької дивізії полковнику Єрьоміну знову зателефонував комендант прикордонної комендатури:

– Товаришу полковнику, німці на всьому фронті моєї дільниці відкрили вогонь і перейшли державний кордон. Мої застави ведуть бій.

Єрьомін підняв дивізію за бойовою тривогою. І, зв'язавшись із начальниками штабів частин, наказав кидком вислати на оборонні рубежі посилені передові загони.

Через кілька хвилин у табір прибули комдив і його заступник. Схваливши дії Єрьоміна, Мікушев розпорядився негайно висунути на заздалегідь намічені оборонні рубежі вже не передові загони, а полки, щоб попередити вихід до них противника. Не чекаючи дозволу Військової ради округу, прийняв ще одне важливе рішення: розкрити склади «НЗ» і забезпечити дивізію всім необхідним.

Героїчний опір прикордонників допоміг дивізії вчасно розгорнутися там, де розраховував комдив.

Перші ж бойові повідомлення із частин 41-ї стрілецької дивізії засвідчили: ворог відчув запеклий опір і, незважаючи на кількісну перевагу, не зміг з ходу розгорнути наступ» [130].

Зі спогадів генерал-майора М. Єрьоміна ми можемо побачити всі події, які відбувались у перший день війни на головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району:

«...В умовах надзвичайно насиченої бойової обстановки першого дня війни швидко минав час. Приблизно близько 11 годин дня з'ясувалося, що обстановка на всьому фронті дивізії для нас склалася в загальному сприятливо і положення частин стабілізувалося. Частини дивізії, які висунулися форсованим маршем у свої райони оборони, сміливими і рішучими діями зуміли з ходу з боєм захопити і зайняти основний оборонний рубіж на головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району.

244-й стрілецький полк майора Єченко в лісовому бою поблизу Рава-Руського шосе оточив групу піхоти противника, половину якої було взято в полон. При цьому на карті, захопленій в убитого гітлерівського офіцера, друкарським способом була позначена обстановка зі вказівкою для наступаючих німецько-фашистських військ завдань по рубежах і часу. Гітлерівське командування завчасно запланувало в перший же день війни оволодіти Равою-Руською, а на третій день Львовом.

Розлючені невдачею і великими втратами, гітлерівці, зустрічаючи всюди запеклий опір наших військ, продовжували кидати в бій нові сили. Вочевидь, вони вирішили будь-що добитися перелому на основному для нашої ділянки фронту рава-руському напрямку. Інтенсивність бою з кожною годиною все більше наростала. Наші частини, спільно з гарнізоном Рава-Руського укріпленого району, діючи на добре знайомій місцевості, підбадьорені першими успіхами і майстерно використовуючи переваги заздалегідь підготовленої оборони, почували себе впевнено в завчасно підготовлених і обладнаних довготривалих і дерев'яно-земляних вогневих спорудах, успішно відбивали всі атаки противника.

До 13 години 22 червня 1941 року був добре організований зв'язок з частинами з нового командного пункту дивізії, розташованого в районі висоти 305, і командир дивізії з оперативною групою першим виїхав на командний пункт. Начальник штабу повинен був прямувати туди з другим ешелоном штабу. Комендант Рава-Руського укріпленого району полковник Сисоєв виділив зі складу окремих кулеметно-артилерійських батальйонів спеціальні гарнізони, які заздалегідь зайняли всі довготривалі вогневі споруди на рава-руському, ухнувському і верхратському напрямках, а сам зі своїм штабом зайняв дот «Комсомолець», який прикривав основний напрямок уздовж шосе на Рава-Руську. Цей захід значно підвищив стійкість нашої оборони. Ще більше ми зраділи, коли на командному пункті дивізії з'явився командир 209-го корпусного артилерійського полку з доповіддю про те, що прибув у розпорядження командира дивізії. Корпусному артилерійському полку були визначені вогневі позиції, розташовані північніше Рава-Руська в районі висоти 270. Таке вагоме артилерійське посилення 41-ї стрілецької дивізії на додаток до штатних двох артилерійських полків потужними 152-мм гаубицями на тракторний тязі було для нас приємною несподіванкою.

До вечора 22 червня 1941 року бій на всьому фронті оборони дивізії став поступово затихати. Лише поодинокі гармати продовжували вести методичний вогонь по окремих цілях, та зрідка лунали то тут, то там кулеметні або автоматні черги.

З приходом темряви в нашому тилу, особливо в стороні Рави-Руської, розпочався масовий запуск різнокольорових сигнальних ракет, які нерідко супроводжувалися автоматними чергами. Ким вони запускалися, хто стріляв і що все це означало, ми не знали, але одне було ясно, що вся ця світлова ілюмінація та нічний галас були розраховані на залякування і створення відчуття повного оточення укріпленого району і частин дивізії. Це незабаром підтвердилося свідченнями захоплених нами в полон німецьких диверсантів. Оскільки район бойових дій був прикордонною зоною, то ворог мав тут добру агентуру, яка активно діяла за заздалегідь установленим планом. Ми вжили термінових заходів з охорони свого тилу. Це завдання ми поклали на командира Рава-Руського прикордонного загону майора Якова Малого, у розпорядженні якого була маневрена група, добре оснащена і котра мала свій автотранспорт.

У ході боїв першого дня війни ми зуміли втримати при порівняно невеликих втратах головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району, з допомогою гарнізонів довготривалих вогневих споруд ми не тільки завдали досить таки значної поразки противнику, але я на всьому фронті зупинили його подальше просування.

До вечора наші частини займали оборону на рубежі Салаші, Тенятиська, Демби і далі по північно-західних схилах висот 390, 393, 273, загальною протяжністю понад 35 км.

На лівому фланзі дивізії між окремо діючим посиленим стрілецьким батальйоном 139-го стрілецького полку під командуванням капітана Мартинова і основними силами цього полку (командир ма-

йор Коркін) утворився значний розрив у кілька кілометрів.

Головні зусилля оборони укріпленого району і 41-ї стрілецької дивізії зосереджувалися на прикритті основного операційного напрямки Томашів – Рава-Руська – Львів. Бойові дії наших військ, незважаючи на всі переваги противника, які були створені завдяки його раптовому нападу, проходили під знаком високої активності. Як правило, завдання оборони вирішувалися сміливим маневруванням силами та засобами, які закінчувались рішучими контрактами у фланг та тил підрозділам противника, що вклинився на нашу територію. Цьому більшою мірою сприяла добре знайома нам сильно пересічена місцевість зі заздалегідь підготовленими обороннимі спорудами.

Протягом першого дня війни наша увага цілком була прикута до фронту дивізії. Чи є у нас сусіди і яка у них обстановка – про це ми згадали, лише коли почали підбивати підсумки бойових дій за перший день війни. Це пояснюється не тільки відсутністю бойової практики, але і тим, що бойові дії розгорталися на широкому фронті, і ми просто фізично не могли одночасно охопити всі події. Не можна заперечувати того, що керівництвом 41-ї стрілецької дивізії було виявлене велике почуття гумору і безпечності, які випливали з надмірної надії на вищі штаби, які, як ми вважали, вчасно не тільки поставлять нас до відома про виникнення загрози на флангах і в тилу, але і проведуть рішучі контрзаходи.

Тільки пізніше, у наступних боях, ми зрозуміли, наскільки необхідно і важливо насамперед своєчасно піклуватися про свої фланги і тили. Зв'язок зі штабом 6-ї армії працював безперебійно. Особисто я кілька разів інформував про обстановку офіцерів оперативного відділу, але, як це не дивно, від них ніякої інформації ми не отримали. Зі штабом корпусу зв'язок хоча і працював з перебоями, але дані про обстановку у нашій смузі відповідальності ми встигали передавати своєчасно.

Нашим сусідом справа була 3-тя кавалерійська дивізія під командуванням генерал-майора Малєєва. Ми вважали, що раз проводовий зв'язок зі Львовом діє нормально, то кавалерійська дивізія надійно прикриває свій фронт та наш глибокий тил. Сусідом зліва спочатку була 97-ма стрілецька дивізія нашого корпусу під командуванням полковника Верьовкіна. Безпосереднього проводового зв'язку з нею ми не мали. Через штаб корпусу вдалося з'ясувати, що лівий сусід весь день вів бій у важких і не вигідних для нього умовах.

Обговорюючи і аналізуючи події дня, командир дивізії, його заступник з політичної частини полковий комісар Антонов, начальник артилерії полковник Борисов і я засиділися в штабному бліндажі далеко за північ. Полковий комісар Антонов докладно озна-

Між командуванням 41-ї стрілецької дивізії, Рава-Руського УР та 91-го прикордонного загону була налагоджена взаємодія з питань обладнання смуги оборони укріпленого району. На жаль, такої тісної взаємодії з порядку ведення бойових дій щодо утримання смуги оборони укріпленого району до початку війни налагоджено не було (реконструкція)

йомив нас з конспективній записом повідомлень радянського радіо у зв'язку з нападом фашистської Німеччини на СРСР. Не маючи інформації про становище на фронтах і виходячи з успішних дій на своїй ділянці, ми були налаштовані оптимістично, вважаючи, що на всьому протязі західного кордону наші війська діяли не менш успішно. Ніч на 23 червня 1941 року пройшла, всупереч нашим сподіванням, спокійно. На всьому фронті дії противника обмежувалися лише веденням вогню і освітленням місцевості ракетами. Ми очікували, що зранку він відновить свій наступ, але, звичайно, не знали, де буде наноситься головний удар і тому повинні були бути готовими для відбиття атак на будь-якому напрямку широкого фронту нашої оборони. За ніч у лісі, на північний захід від Рави-Руської, поблизу шосе розвернувся наш дивізійний обмінний пункт. Частини поповнилися з дивізійного складу, розташованому у селі Добросин, боєприпасами, необхідним озброєнням та спорядженням до норм воєнного часу» [129].

У перший день бойових дій 22 червня 1941 року, незважаючи на потужну артилерійську підготовку та добре підготовлений наступ, противник не зміг взяти ініціативу у свої руки. У цей день чітко визначились напрямки трьох ударів противника у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району.

Перший напрямок (головний – рава-руський) – з району Томашів, Белжець у напрямку Любича-Крулевська – Гребенне – Рава-Руська. На цьому напрямку противник намагався, використовуючи удари авіації та вогонь артилерії, прорвати головну смугу укріпленого району, оволодіти містом Рава-Руська та наростивши зусилля, продовжити наступ на Львів.

Другий напрямок (північний фланг укріпленого району) розташовувався на стику Рава-Руського і Струмилівського укріплених районів. На цьому напрямку противник наносив удар з району північно-західніше Кристинопіль у напрямку Пархач – Великі Мости – Жовква з метою перерізати шосе Рава-Руська – Львів та оточити радянські війська, які вели бойові дії у смузі оборони укріпленого району, та сприяти прориву головної смуги оборони німецькими військами, що діяли на першому напрямку.

Третій напрямок (південний фланг укріпленого району) розташовувався на стику Рава-Руського і Перемишльського укріплених районів. На цьому напрямку противник наносив удар з району Цішанів, Любачів, Тарноград у напрямку Олешиці – Любачів – Яворів з метою вийти по найкоротшому шляху й оволодіти містом Яворів та з'єднатись зі своїми військами, які вели наступ уздовж шосе Родимно – Яворів – Львів.

Таким чином, головні удари противника наносились по флангах Рава-Руського укріпленого району та у його центральній частині уздовж шосе Варшава – Львів.

З ранньої весни 1941 року прикордонники 91-го Рава-Руського прикордонного загону здійснювали підсилену охорону державного кордону і районів зведення вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району (реконструкція)

БОЙОВІ ДІЇ В РАЙОНІ ШОСЕ ВАРШАВА – ЛЬВІВ (РАВА-РУСЬКИЙ НАПРЯМОК) У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ РАВА-РУСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

22 червня 1941 року з початком війни запеклі бої розгорнулись поблизу шосе Варшава – Львів на ділянці від Любичі-Крулевської до Гути-Любецької у напрямку на Раву-Руську. На цій ділянці при потужній підтримці бомбардувальної авіації та артилерії перейшли у наступ 24-та і 262-га піхотні дивізії противника.

262-га піхотна дивізія перетнула державний кордон і з рубежу Новосілки-Кардинальські, Журавці розгорнула наступ у напрямку Рави-Руської.

24-та піхотна дивізія розпочала наступ з рубежу Журавці, Белжець уздовж шосе на Раву-Руську.

Противник ставив за мету одночасними ударами у напрямку Рави-Руської сходу подолати головну смугу оборони укріпленого району, розгромити частини 41-ї стрілецької дивізії і наростивши зусилля, продовжити наступ на Львів. Але з перших хвилин війни противник зустрів добре організований опір радянських військ і прикордонників. Жорстокі, кровопролитні бої розгорнулись у смузі забезпечення укріпленого району. Противник не очікував зустріти тут такого організованого опору прикордонників, бійців і командирів 41-ї стрілецької дивізії та гарнізону Рава-Руського укріпленого району.

О 4 годині ранку 22 червня 1941 року на розташування 5-ї особливої фортифікаційної роти, яке знаходилось на відстані 600 м від державного кордону в районі Любича-Крулевська, обрушився потужний мінометний вогонь. Рота була менш ніж інші підготовлена до ведення бойових дій. У роті не було жодної одиниці стрілецької зброї. Командний склад роти був на вихідному і знаходився у Раві-Руській і Любича-Крулевській. У роті з командного складу залишились лише тільки сержанти і заступник політрука.

Удар струсив намети і розбудив бійців, які в них відпочивали. Першим з наметів вискочив черговий роти сержант В. Я. Шипунов.

Міни рвались між палатками. Усе навкруги горіло. У небі було чути гуркіт великої кількості літаків, які йшли на малій висоті вглиб радянської території.

– Гасіть намети! – віддав розпорядження Шипунов, і зразу ж зрозумів, що на фоні полум'я, яке охо-

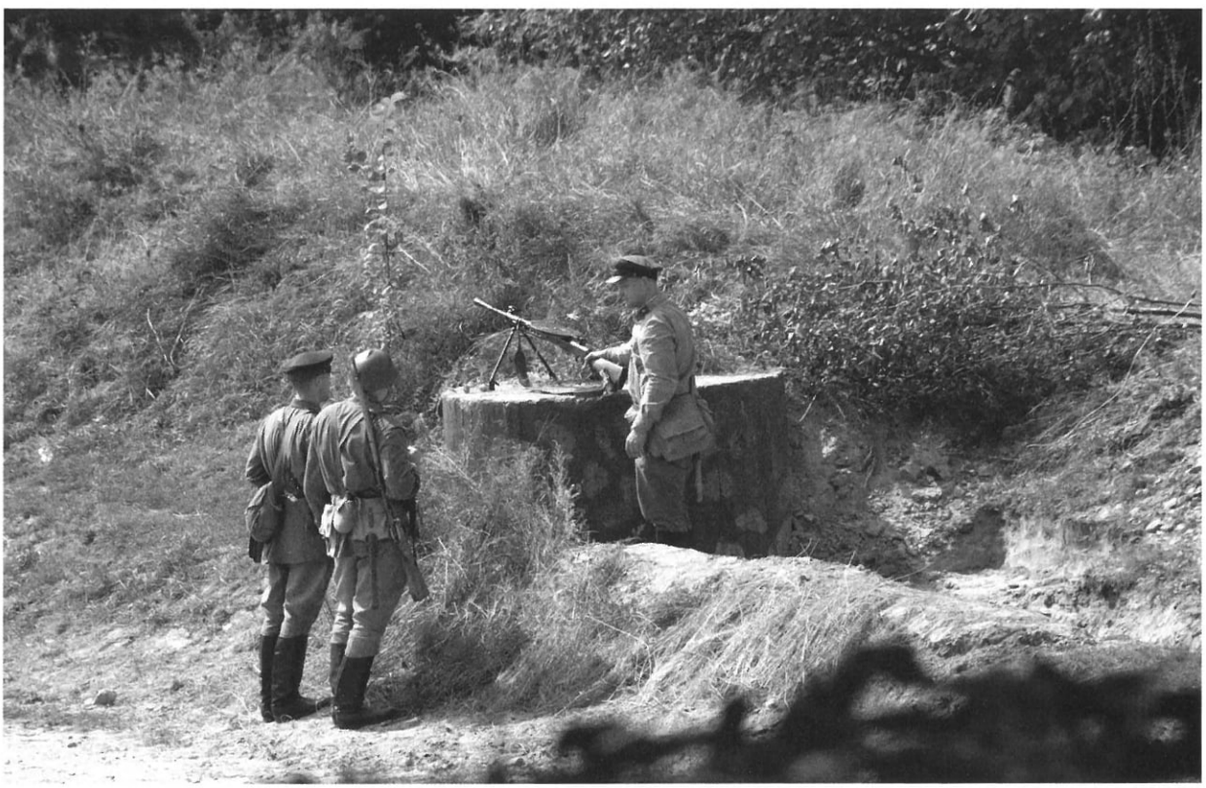

19–20 червня 1941 року більшість прикордонних застав 91-го прикордонного загону була підсилена військовослужбовцями 41-ї стрілецької дивізії (реконструкція)

пило табір, він ставав ще більш кращою ціллю для противника.

Сержанти зібрали бійців 5-ї особливої фортифікаційної роти і укрили їх від мінометного обстрілу у найближчому яру [141].

О 4 годині 30 хвилин 22 червня до бійців 5-ї окремої фортифікаційної роти, які сховались у яру, прибіг прикордонник і передав наказ висунутись у район розташованої у двох кілометрах від кордону Любича-Крулевської і отримати на складі зброю і боєприпаси. Команда була виконана негайно. По дорозі до бійців-фортифікаторів приєднались командир роти і командир другого фортифікаційного взводу. Командир роти доручив сержанту Шипунову два відділення, які залишились у довготривалих вогневих спорудах поблизу кордону, а також віддав йому на деякий час свій наган. Під безперервним обстрілом сержант Шипунов зміг вивести відділення з недобудованих довготривалих вогневих споруд, амбразури яких були закладені мішками з піском, а також вийти до основного складу 5-ї особливої фортифікаційної роти.

Бійці і командири 91-го Рава-Руського прикордонного загону гідно зустріли потужну гітлерівську навалу. Ми маємо десятки прикладів героїчних дій воїнів прикордонників в районі Рава-Руська. Ось деякі з них.

Головний удар противника уздовж шосе Варшава – Львів проходив через ділянку кордону, яку охороняла 3-тя прикордонна комендатура 91-го Рава-Руського прикордонного загону.

О 4 годині ранку 22 червня 1941 року два взводи маневреної групи 91-го прикордонного загону були направлені для підсилення у район 3-ї прикордонної комендатури «Любича-Крулевська», прикордонні застави якої вже вели бойові дії з передовими загонами противника.

Ось як згадує цей перший бій прикордонник маневреної групи загону Семен Хомський: «Ми отримали завдання зайняти оборону біля протитанкових ровів. У нас була достатня кількість станкових, ручних кулеметів та іншої стрілецької зброї і ручних гранат. Прикордонники добре володіли цією зброєю. Тому противник з перших хвилин бою поніс значні втрати. Після кількох невдалих атак противник кинув проти нас самохідні гармати і бронетранспортери, під прикриттям яких почали просуватись вперед мотоциклісти і велосипедисти. Противник постійно наносив по нас потужні артилерійські удари. Але нам на допомогу підійшли передові загони 41-ї стрілецької дивізії і Рава-Руського укріпленого району. Бійці швидко зайняли біля нас оборону, розгорнули 45-мм протитанкові гармати і зразу відкрили прицільний вогонь по самохідках і панцерниках противника. Противник був зупинений, а група мотоциклістів і велосипедистів, яка змогла прорватись, була оточена, частково знищена, а сорок один солдат і офіцер були взяті нами у полон» [131].

Запеклий опір фашистам чинили прикордонні застави третьої прикордонної комендатури 91-го прикордонного загону під командуванням коменданта ділянки капітана М. Є. Нечипуренка. До складу комендатури входили 9, 10, 11, 12 і 13-та лінійні прикордонні застави, а також 3-тя резервна застава, що дислокувалася в містечку Любича-Крулевська. Зайнявши заздалегідь підготовлену оборону, прикордонники стійко відбивали атаки гітлерівців.

П'ятнадцять годин до останнього бійця вела бій у повному оточенні 9-та прикордонна застава лейтенанта В. Чертакова. Коли противник оволодів опорним пунктом застави, то ворожі солдати побачили серед руїн мертвого начальника застави, який лежав за станковим кулеметом «максим». Ворожі солдати були настільки вражені мужністю і стійкістю прикордонників, що німецький офіцер наказав поховати лейтенанта Чертакова зі всіма військовими почестями [92].

Одинадцять годин оборонялась 11-та прикордонна застава капітана Баранова, розташована в селі Хлевиська. Стрілецька рота 244-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії, яка була вислана на допомогу прикордонникам, так і не змогла пробитись до оточеного гарнізону. Більша частина прикордонників застави загинула у бою. Лише на вечір вціліла частина особового складу прикордонної застави змогла вирватись з оточення. У ході бою загинув начальник застави. Його заступник лейтенант Помогайло отримав важке поранення і потрапив у полон [92].

Запекло оборонялась 13-та прикордонна застава лейтенанта І. Сазонова, але під натиском переважаючих сил противника вимушена була відійти на головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району, де влилась до складу 1-го стрілецького батальйону 139-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії. У подальшому особовий склад 13-ї прикордонної застави у складі стрілецького полку брав участь у контратаці противника, результатом якої був його відхід на 3–4 км [92].

Поруч з бійцями-прикордонниками билися дружини командирів – Марія Сергієнко, Світлана Волоснухіна, Ганна Сергєєва, Любов Масикова, Катерина Мороко. З перших хвилин війни мужні патріотки знайшли своє місце на передньому краї: перев'язували поранених, підносили патрони, а коли вимагала обстановка, брали в руки зброю.

У складній обстановці опинився штаб 91-го прикордонного загону. Відступаючи під натиском переважаючих сил противника, він потрапив в оточення. Зв'язок був відсутній. Послані з донесеннями в штаб прикордонних військ округу дві групи бійців загинули в сутичці з фашистськими диверсантами. У цих умовах було вирішено винести з оточення прапор прикордонного загону. Свій вибір командування зупинило на дружині начальника резервної застави лейтенанта В. А. Масикова. Любов Степанівна вже в перших боях виявила себе як сміливий і рішучий воїн. І цього разу вона виправдала надану їй довіру, ризикуючи життям, винесла в розташування радянських військ прапор загону. (У вересні 1941 року за виявлену сміливість і мужність при виконанні завдання командуванням прикордонного загону

Л. С. Масикова була представлена до нагородження орденом Червоної зірки, згодом вона продовжувала боротися з окупантами в лавах 19-го прикордонного загону).

Згадуючи про перші дні Великої Вітчизняної війни, голова ради ветеранів 91-го Рава-Руського прикордонного загону майор у відставці Володимир Андрійович Масиков розповідав: «...З початком війни частина особового складу резервної застави була вислана на посилення 9-ї і 10-ї лінійних прикордонних застав. З іншими прикордонниками я прибув до штабу прикордонної комендатури, де за розпорядженням коменданта зайняв оборону на північній околиці Любича-Крулевська. Спочатку на наші позиції противник обрушив шквал вогню, а після цього кинулася піхота. Сили були далеко не рівні, але ми трималися. Гітлерівцям вдалося обійти на флангах і захопити північну околицю містечка. Ми відступили до села Тенятиська, що за кілометр від населеного пункту Любича-Крулевська. Сюди ж підійшли прикордонники 9-ї і 10-ї застав, що залишилися в живих, і надіслана нам на допомогу начальником прикордонного загону майором Малим маневрена група.

О 10 годині фашисти силами близько піхотного батальйону почали атаку, намагаючись просунутися далі на Раву-Руську. Але під кинджальним вогнем станкових і ручних кулеметів прикордонників змушені були відійти. Так тривало кілька годин. Але незабаром по нашій обороні противник відкрив артилерійсько-мінометний вогонь, а потім ворожі літаки почали бомбардування. Загорілися житлові споруди, залізнична станція. Усе навколо покрилося суцільний завісою вогню і диму. Але, незважаючи на це, ми трималися. Жоден прикордонник не залишив своїй позиції.

До 13 години на допомогу нам прийшли підрозділи 244-го полку 41-ї стрілецької дивізії і 158-го полку 3-ї кавалерійської дивізії. На кінець дня 22 червня зусиллями прикордонників і червоноармійців противник був відкинутий до лінії державного кордону. У той перший день війни ми втратили багатьох своїх товаришів, але і ворог, який розраховував сходу подолати ділянку кордону, що охороняється заставами третьої прикордонної комендатури, зазнав тяжких втрат, на які він явно не розраховував, а головне, ми дали зрозуміти: за свою Батьківщину будемо битися на смерть» [107].

У кінці бесіди Володимир Андрійович зазначив, що прикордонників і червоноармійців стрілецького і кавалерійського полків не раз виручала вогнем артилерія 41-ї стрілецької дивізії і 6-го Рава-Руського укріпленого району.

Запеклий бій розгорівся на 14-й прикордонній заставі. Фашисти увірвалися в будівлю застави і зайняли ленінську кімнату. Стан прикордонників висловив помічник начальника застави лейтенант І. В. Помогайло. «Вороги у Ленінській кімнаті – смерть їм!» – Крикнув він і кинув у фашистів гранату. Влучним вогнем прикордонники вибили ворога з будівлі застави. Зазнавши невдачі, гітлерівці застосували хімічні засоби та вогнемети. Особовий склад прикордонної застави під прикриттям вогню почав відходити. Небагатьом прикордонникам вдалося вирватися з оточення. Загинув і лейтенант Помогайло [107].

...Минуло понад сорок років після героїчних днів червня 1941 року, і колишній начальник 91-го Рава-Руського прикордонного загону генерал-майор у відставці Яків Малий в бесіді з кореспондентом газети «Правда» Д. Новоплянським сказав: «...Люди захищали кордон до останнього подиху, а відомо про них, на жаль, дуже мало, іноді – нічого. Абсолютно невідомими залишилися, наприклад, подробиці загибелі особового складу трьох лінійних прикордонних застав – 9, 12, 18-ї та двох застав маневреної групи загону – 5-ї і 7-ї. Відомо тільки, що вони вели запеклі бої, стримували противника до останньої можливості і жоден прикордонник там в живих не залишився. Через місяць-півтора, після початку війни, я підписав 560 повідомлень рідним про загиблих і зниклих безвісти. Такі втрати ми понесли, головним чином, у перші години та хвилини...» [107].

З перших годин війни в Раві-Руській з партійного і радянського активу і робочих був сформований винищувальний батальйон. Очолив батальйон секретар райкому партії П. О. Натолока. Особовий склад винищувального батальйону виловлював ворожих диверсантів та підтримував у місті суворий порядок. Жінки створили добровільні дружини з розвантажування лісу, цегли – вони готували вагони до перевезення поранених. Бійцям допомагали підлітки і школярі. Жителі навколишніх сіл відрядили для потреб частин 41-ї стрілецької дивізії вісімсот підвід. Місцеві жителі поповнили ряди 41-ї стрілецької дивізії і Рава-Руського укріпленого району [79].

У смузі наступу 24-ї і 262-ї піхотних дивізій противника стійко тримали оборону воїни 244-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії та гарнізони довготривалих вогневих споруд зі складу 36-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону на чолі зі старшим лейтенантом Іваном Мартинчиком, яких підтримував вогнем своїх 152-мм гармат 209-й корпусний гаубичний артилерійський полк на чолі з підполковником Винарським.

Умілі, рішучі та сміливі дії радянських частин і підрозділів зірвали далекоглядні плани противника, адже він не очікував зустріти таку організовану відсіч. Усі дані розвідки противника говорили про те, що радянські війська не очікують нападу і не здатні організувати супротив. Так, передовий загін 244-го стрілецького полку у короткочасному запеклому бою в лісному масиві поблизу шосе Варшава – Рава-Руська – Львів оточив і знищив до піхотного батальйону противника, захопивши у полон майже 50 його солдатів і два офіцери [141].

Успішно діяли не тільки стрілецькі підрозділи 244-го стрілецького полку. Швидко розгорнулась до бою поблизу Любича-Крулевської полкова батарея 76-мм гармат лейтенанта Єпіфанова. Але зразу ж потрапила під вогонь німецького кулемета. Невеликий прорахунок дорого коштував обслузі четвер-

тої гармати, в якій першою ж чергою було поранено три бійці. Виявилось, що помічник правильного червоноармієць Артавенко у гарячці бою підняв у гармати лише верхній відкидний щиток. Нижній щиток залишився у закріпленому похідному положенні. Це побачив німецький кулеметник і відкрив вогонь. Серед поранених виявився і сам Артавенко. Гіркий урок показав, що в бою важлива кожна дрібниця. З цієї хвилини бійці стали точно виконувати завчасно відпрацьовані обов'язки. Ледве не потрапивши під нову кулеметну чергу, командир вогневого взводу полкової артилерійської батареї лейтенант Д. І. Рудь стрибнув за придорожнє дерево і зорієнтувався. Кулемет противника вів вогонь з-за протитанкового рову. Один кулеметник стояв на галявині лісу біля сосни, другий поклавши йому на плече ствол ручного кулемета, вів вогонь по позиції артилерійської батареї, а третій гітлерівець стояв напоготові з боєприпасами. Рудь швидко скомандував вихідні дані для стрільби навіднику першої гармати Нефьодову. Прогримів перший артилерійський постріл. Ворожа кулеметна обслуга була знищена. Артилеристи перенесли свій вогонь на панцерники противника, які підійшли до протитанкового рову. Утративши підбитими три панцерники, противник відійшов до укриття.

Коли ворожа піхота пішла в атаку, то зразу потрапила під загороджувальний вогонь мінометної роти молодшого лейтенанта Штерлиха. Ні однієї міни не випустив дарма навідник червоноармієць Григорій Байда.

Бійці 5-ї особливої фортифікаційної роти після відходу від кордону зосередились у районі Любича-Крулевської, отримали гвинтівки, набої і по одній гранаті та зайняли оборону в районі кладовища на північній околиці містечка. Незважаючи на те що будівельники знаходились під безперервним артилерійсько-мінометним вогнем противника, вони зуміли відбити удар противника, який прорвався через протитанкові рови. Утративши близько 15 чоловік вбитими, противник відступив [141].

Близько 15 годин 22 червня генерал Мікушев на декілька хвилин заїхав у будинок Червоної Армії і зробив оголошення про мобілізацію всіх чоловіків, раніше звільнених у запас і які працювали у БЧА по вільному найму. У подальшому генерал пункт за пунктом визначив завдання заступнику начальника БЧА старшому політруку Соловйову. Суть завдання зводилось до того, що старший політрук повинен був організувати розвантаження цегли з залізничного ешелону, який знаходився на військовому будівельному майданчику, зібрати родини командного складу частин дивізії та поранених і з надходженням темряви відправити їх на схід. Старший політрук Соловйов зумів зібрати жінок військовослужбовців, які до заходу сонця, не звертаючи увагу на близькі розриви снарядів, розвантажили 25 вагонів. До 24 години 22 червня 1941 року біля 500 жінок і дітей, а також велика кількість поранених бійців і командирів рушили цим ешелоном до Львова [141].

Заздалегідь проведені заходи підготовки оборони дали захисникам укріпленого району добрі шанси на утримання визначеної смуги оборони. Противник 22 червня 1941 року так і не зміг вклинитись, не те що прорвати головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району. Для нарощування зусиль у наступі на цьому напрямку в тилу захисників Рава-Руського укріпленого району в перший день війни противник висадив повітряний десант з метою дезорганізації роботи тилу радянських військ та сприяння німецькім військам у прориві укріпленого району. Але парашутисти противника були знищені у районі десантування маневреною групою прикордонників 91-го Рава-Руського прикордонного загону. На кінець першого дня війни гарнізони Рава-Руського укріпленого району та частини 41-ї стрілецької дивізії стійко утримували оборону на 35-кілометровій ділянці, передній край оборони якої проходив по рубежу: Салаші, Річки, Тенятиська, Демби та далі по північно-західних схилах висот 390, 393, 273, Монастир, Старе Брусно.

Було цілком зрозумілим, що прикордонники, гарнізон Рава-Руського УР, частини 41-ї стрілецької дивізії при відносно невеликих втратах нанесли противнику серйозні втрати і міцно утримують завчасно підготовлений оборонний рубіж. Тільки на лівому фланзі утворився розрив у декілька кілометрів між 139-м стрілецьким полком майора Коркіна і діючим окремо від цього полку підсиленим 1-м стрілецьким батальйоном старшого лейтенанта Верниковського [141].

Таким чином, рішучість, ініціатива генерала Мікушева принесли багатообіцяючий результат. І хоча перевага у силах і засобах була цілком на стороні гітлерівців, але всі заходи підготовки оборони, які сміливо втілив в життя генерал-майор Г. М. Мікушев, керівництво Рава-Руського укріпленого району та 91-го прикордонного загону дозволили успішно відбити в перший день бою численні атаки противника, завдати йому відчутних втрат та утримувати зайняту смугу оборони. Особиста мужність генерала, чітке усвідомлення ним важливості моменту дозволили частинам підпорядкованої йому 41-ї стрілецької дивізії з перших годин війни використати всі здобуті результати бойової підготовки. Багато ветеранів дивізії по війні згадували, як були доречні практичні заняття, проведені напередодні війни. Але чудовий вишкіл – це ще не все. Нашим бійцям і командирам стали у пригоді добре знання місцевості і використання особливостей її рельєфу. Радянським бійцям були знайомі кожен ярок, кожен пагорб.

Комендант Рава-Руського укріпленого району полковник Ф. С. Сисоєв, офіцери штабу і політвідділу також зробили все можливе, щоб у всеозброєнні зустріти противника. Тому перші атаки противника на позиції радянських військ закінчилися для нього невдачею. 23-го червня 1941 року в донесенні Південно-Західного фронту говорилося: «Усі опорні пункти 6-го укріпленого району ведуть запеклий вогонь. На цій ділянці противник відійшов».

Командування Рава-Руського укріпленого району особливо підсилило гарнізони довготривалих вогневих споруд 1-ї і 2-ї кулеметно-артилерійських рот 36-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, а також 25-ї окремої саперної роти, що прикривали шосе на Раву-Руську з боку Любичі-Крулевської в районі селищ Гребенне і Тенятиська. Саме командиру одного з дотів, що боролися на вказаному рубежі, належало донесення, слова з якого винесені в епіграф цієї статті. Тут особливо відзначилися гарнізони дотів «Комсомолець», «Ведмідь», «Незабудка», що прикривали у взаємодії з 244-м стрілецьким полком 41-ї дивізії шосе на Раву-Руську. Узгодженим вогнем на цій ділянці було знищено 10 ворожих танків і багато солдатів та офіцерів противника.

Ось як згадував ті події генерал-майор М. Єрьомін: «Години о 7 ранку 23 червня 1941 року над нашими бойовими порядками на великій висоті з'явився розвідувальний літак противника, а о 8 годині німці почали інтенсивний обстріл артилерією і мінометами районів розташування 102-го і 244-го стрілецьких полків. Після потужної артилерійської обробки переднього краю противник переніс вогонь у глибину нашої оборони і перейшов у наступ по всьому фронту. Особливо наполегливі і сильні були атаки гітлерівців у стик цих стрілецьких полків у районі Тенятиська і уздовж шосе на Раву-Руську. Тут противник ціною великих втрат, подолавши протитанковий рів, частково вклинився в нашу оборону і намагався розвинути успіх в південному напрямку. Однак подальше просування його було зупинено фланкуючим вогнем з доту «Комсомолець». У цьому і подальших боях «Комсомолець» і низка недобудованих, але пристосованих для оборони дотів, виправдали своє призначення. До цього часу командир дивізії прийняв сміливе рішення: загальною контратакою двох стрілецьких полків знищити противника, який вклинився в нашу оборону, і відновити положення по передньому краю.

Ведучи вогневий бій, 102-й і 244-й стрілецькі полки підтягнули другі ешелони і резерви ближче до переднього краю, підготували напрямки контратак, оперативно організували взаємодію і після потужного вогневого удару всієї полкової і дивізіонної артилерії, а також 209-го корпусного артилерійського полку стрімко перейшли в контратаку. Несподіваний вогневий наліт, і після цього раптова контратака на всьому фронті так приголомшили фашистів, що вони, несучи великі втрати, кидаючи зброю і бойову техніку, поспіхом відступили. У результаті контратаки противник був розбитий, а залишки його відкинуто за державний кордон. Наші частини, відновивши положення по передньому краю оборони, та почали закріплюватися на своїх рубежах. Противник після такої невдачі направив масовані удари своєї авіації по наших бойових порядках. Безперервно, по черзі дев'ятки Ю-87 з пікірування атакували оборонні споруди на ділянках полків, вогневі позиції артилерії, командний пункт штабу дивізії і дивізійний обмінний пункт. Це було перше тривале і надзвичайно сильне бомбардування нашої дивізії і укріпленого району. Від вибухів бомб здригалась земля і ходором ходили стійки і накати в бліндажах. Особливо запеклим були удари по вогневих позиціях нашого окремого зенітно-артилерійського дивізіону. Вступивши в єдиноборство з пікіруючими юнкерсами, наші зенітники показали високу мужність і бойову майстерність. На зенітну батарею лейтенанта Цехновського одночасно налетіло кілька ворожих літаків. Вони поливали її вогнем і скидали бомби, але ні один боєць не залишив свого місця, продовжуючи вести вогонь. Один літак був збитий, а два підбитих, димлячи моторами, різко пішли на зниження і, загорівшись, врізалися в землю» [129].

23 червня 1941 року о восьмій годині ранку на рава-руському напрямку командування противника наростило зусилля 24-ї та 262-ї піхотних дивізій, увівши в бій нові сили, у складі яких була 5-та моторизована дивізія СС «Вікінг», яка нанесла потужний удар уздовж шосе Варшава – Львів у стик між 102-м і 244-м стрілецькими полками. Після масованого двогодинного бомбового удару німці подолали протитанковий рів і вклинились у оборону радянських військ та почали просуватись уздовж шосе, намагаючись з ходу оволодіти містом Рава-Руська та розвинути наступ на Львів. Одним з перших побачив противника зі свого спостережного пункту командир батареї 76-мм гармати 244-го стрілецького полку лейтенант Єпіфанов. Командир першого вогневого взводу лейтенант Рудь швидко підготував артилерійську батарею до бою. Незадовго противник наблизився на дистанцію прямого наведення. Усі шість 76-мм гармат батареї одночасно дали залп по противнику, але він подолав насипи протитанкового рову і продовжував просуватись далі. Батарея відкрила біглий вогонь, знищивши два броньовані всюдиходи з 20-мм автоматичними гарматами і шість вантажних автомобілів з 37-мм протитанковими гарматами на причепі. Але незважаючи на втрати, противник продовжував долати протитанковий рів і вклинюватись у нашу оборону. З'явились танки. Під їх прикриттям пішла в атаку піхота німців. У цей час артилерійська довготривала вогнева споруда «Комсомолець» відкрила потужний фланкуючий вогонь по шосе. Противник зупинився [141].

Оцінивши обстановку, командир дивізії генерал-майор Мікушев прийняв рішення під прикриттям вогню довготривалих вогневих споруд Любича-Крулевського вузла оборони здійснити перегрупування своїх сил, нанести вогневе ураження, зупинити наступ та контратакувати противника, що вклинився, силами 102-го, 244-го стрілецьких полків, окремого розвідувального батальйону дивізії та зведеного загону прикордонників. Для цього на цей напрямок командир дивізії перекинув кілька артилерійських батарей та організувавши їх вогневу взаємодію з 209-м корпусним гаубичним артилерійським полком і артилерійським напівкапоніром «Комсомолець», провів потужний артилерійський вогневий наліт по наступаючому противнику. Використову-

ючи результати вогню артилерії, 244-ї стрілецький полк спільно з довготривалими вогневими спорудами Любича-Крулевського вузла оборони зумів зупинити та знищити противника, який подолав протитанковий рів, і тим самим зірвав спробу його прорватись у напрямку Рави-Руської.

102-й стрілецький полк і 117-й окремий розвідувальний батальйон 41-ї стрілецької дивізії, а також зведений загін прикордонників 91-го прикордонного загону вдало використали вогонь артилерії, зупинили частини 262-ї піхотної дивізії противника і несподіваним та рішучим контрударом вимусили противника відступити за державний кордон. Під час проведення радянськими військами контрудару по частинах 262-ї піхотної дивізії, командування останньої втратило управління, що призвело до того, що відступ став не контрольованим і переріс у втечу з поля бою. Радянські війська на плечах відступаючого противника у районі Новосілки-Крулевські, Журавці на 8-кілометровій ділянці вклинились на територію генерал-губернаторства (окупованої фашистами Польщі) на глибину більш як три кілометри та закріпились на досягнутому рубежі. Особливо у цьому бою відзначився особовий склад 102-го стрілецького полку підполковника Г. Г. Чумарина, який мав найбільший успіх при проведенні контрудару. Начальник штабу 17-ї польової армії, виходячи з обстановки, що склалась у районі Рави-Руської, просив у керівництва групи армій «Південь» перекинути для допомоги 262-й і 24-й піхотним дивізіям 13-ту танкову дивізію. Але керівництво групи армій «Південь» відмовило у використанні 13-ї танкової дивізії для парирування дій 41-ї стрілецької дивізії генерал-майора Г. М. Мікушева. Командувачу 17-ї армії генерал-полковнику Штюльпангелю було рекомендовано задіяти для цієї мети 296-ту піхотну дивізію. Німецькі джерела пояснюють цей факт так: «262-га піхотна дивізія виявилась поверженою «страхом противника» тому відступила. Східне крило корпусу безперечно перебуває у стані важкої кризи. Це положення буде виправлено за рахунок того, що протягом ночі 296-та піхотна дивізія буде введена між бойовими порядками 24-ї і 262-ї піхотних дивізій».

А у зверненні Головного Командування РСЧА до радянського народу 23 червня 1941 року говорилось: «На шауляйському та рава-руському напрямках противник, який вклинився зранку на нашу територію, у другій половині дня контратаками наших військ був розбитий та відкинутий за державний кордон» [107].

О 15.00 24 червня 1941 року за наказом начальника 91-го прикордонного загону для прикриття міста Рава-Руська були сформовані дві групи прикордонників – приблизно біля 100 бійців і командирів у кожній. Першою групою командував молодший лейтенант Дроздовський. У складі групи було дві обслуги станкових кулеметів. Тричі переходило місто Рава-Руська з рук в руки, але радянські воїни і не думали про відступ.

Коли біля двох піхотних батальйонів фашистів просочилися південніше Рави-Руської, прикордонники спільно з резервом командира дивізії взяли участь у нічній контратаці. Дуже добре орієнтуючись на місцевості, вони безшумно підкралися до ворожих окопів і раптово атакували противника. Німці в паніці бігли, залишивши на полі бою понад 100 вбитих, 2 гармати, 3 кулемети, гвинтівки і боєприпаси. У результаті успішних дій прикордонників і воїнів Червоної Армії гітлерівці знову були відкинуті від міста.

Другу групу прикордонників очолював помічник військкома загону з комсомольської роботи молодший лейтенант Макар Степанян. Коли противник почав наступ, Степанян зі своєю групою отримав завдання обороняти західну околицю міста Рава-Руська. На наступний день командування загону поставило перед підрозділом молодшого лейтенанта Степаняна нове завдання: ліквідувати прорив у нашій обороні, де наставало до піхотного батальйону противника. За підтримки броньовика прикордонники перейшли в атаку і, вибивши фашистів, зайняли їх окопи. Точні і швидкі дії радянських прикордонників визначили успіх бою. Однак ворог продовжував атакувати. Усе менше прикордонників залишалося в бойовому строю. А гітлерівці, підтягнувши свіжі сили, під прикриттям артилерійського вогню і авіації знову перейшли в наступ. Макар Степанян, розуміючи, що врятувати становище може тільки контратака, з вигуком «За Батьківщину!» повів бійців на ворога. Гітлерівців знову вдалося зупинити. Але в розпал бою фашистська куля вбила відважного сина вірменського народу. Він загинув на українській землі, захищаючи свою Вітчизну [107].

У зв'язку з обходом лівого флангу Рава-Руського укріпленого району противником генерал-майор Мікушев наказав відвести 102-й стрілецький полк у смугу оборони, яку він займав раніше, і вивів у свій резерв окремий розвідувальний батальйон дивізії та зведений загін прикордонників.

А ось як описував бої за головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району на сторінках часопису «Белорусская военная газета» у статті «Рішення, рівнозначне подвигу» підполковник у відставці Михайло Нордштейн: «...Так і не домігшись успіху в перший день війни, гітлерівське командування з ранку 23 червня 1941 року після інтенсивної артилерійсько-мінометної підготовки кинуло великі сили уздовж шосе на Раву-Руську. Головний удар випав на стику 102-го й 244-го стрілецьких полків. Побачивши це зі свого спостережного пункту, командир батареї 76-мм гармати лейтенант Єпіфанов (ім'я, на жаль, не встановлене) наказав відкрити вогонь прямим наведенням. Батарея швидким вогнем знищила два бронетранспортери й шість автомобілів з гарматами на причепі.

Незабаром з'явились німецькі танки, за ними йшла піхота. Командир кулеметної роти Іван Терещенко зв'язкою гранат підбив танк. Командир кулеметного взводу Олександр Алтухов влучним вогнем зупинив інший... Невдовзі на ділянці цієї роти замовкло п'ять танків!

Після потужного авіаційного удару гітлерівське

командування сподівалося, що опір укріпленого району та «упертої» дивізії зламано. І стало зосереджувати свіжі сили для вирішального кидка до Рави-Руської. Але генерал Мікушев випередив: підтягнувши до переднього краю резерви. По ворожих колонах й скупченню військ завдали раптового вогневого удару два артилерійські полки дивізії й приданий корпусний артилерійський полк. Відразу ж після цього два наших стрілецьких полки перейшли в наступ. Він виявився настільки стрімким, що гітлерівці побігли, залишаючи на полі бою десятки трупів. Радянські бійці відкинули ворога за державний кордон, заглибившись на територію противника на три кілометри.

Це була перша значна перемога 41-ї стрілецької дивізії, гарнізону Рава-Руського укріпленого району й прикордонників 91-го прикордонного загону. Якби підтримали той успіх сусіди, то його можна було б розвинути у відчутний для ворога контрудар» [130].

Оцінюючи обстановку, що склалась на равруському напрямку та з метою придушення та прориву оборони противника, командуючий 17-ю польовою армією кинув проти частин, які оборонялися в Рава-Руському УР, бомбардувальну авіацію та вогнеметні танки. На цій ділянці оборони впродовж 24 червня 1941 року «Юнкерси» безперервно бомбили оборонні споруди, вогневі позиції та командні пункти. Зенітники лейтенанта Миколи Цехновського збили три «Юнкерси» та «Мессершмітт». Сильний артилерійський обстріл та бомбардування з повітря не причинили суттєвих пошкоджень залізобетонним спорудам, в яких, крім гарнізонів, під час ворожих вогневих нальотів укривались підрозділи військ польового заповнення. Хоча ворожа артилерія била прямою наводкою по амбразурах, споруди були міцними, а гарнізони – стійкими [41].

Після того як частинам противника вдалось прорватись на стику між Рава-Руським і Перемишльським укріпленими районами та оволодіти Немировом, особовий склад 41-ї стрілецької дивізії, Рава-Руського укріпленого району та воїни прикордонники не піддались паніці, а продовжували стримувати противника, який наступав з фронту, та виділили частину сил для того, щоб забезпечити свої тили. Ось як описував цю непросту обстановку у своїх спогадах генерал-майор Єрьомін: «Перед нами стояло не просте завдання – виділити сильний резерв, щоб у разі прориву противника з району Немирова у напрямку Рави-Руської, тобто у тил головної смуги Рава-Руського укріпленого району, парирувати його удари. Однак створити резерв за рахунок ослаблення стрілецьких полків ми не зважилися й обмежилися лише виводом в резерв окремого розвідувального батальйону дивізії, що діяв на правому фланзі в районі Михалувка, тому що на той час правий фланг досить надійно забезпечувався зведеною групою Рава-Руського укріпленого району. При цьому ми найбільше покладались на армійські механізовані частини, що стояли, як вдалося встановити, у нашому тилу на Львівському шосе. Зранку третього дня війни противник відновив наступ на всьому фронті дивізії. На цей раз основні удари завдавалися одночасно з двох боків уздовж шосе на Раву-Руську і в напрямку на Верхрату. У разі прориву нашої оборони противник виходив прямо в тил основних сил дивізії. Наступ піхоти противника підтримувався не тільки сильним угрупуванням артилерії і мінометів, а також танками і авіацією. Особливо запеклий бій розгорівся на ділянці 102-го стрілецького полку. Здавалося, що противник у своїй неприборканої люті хоче помститися за всі свої невдачі у попередніх боях. Але ніщо не могло зламати духу і завзятості наших бійців, вони стояли на смерть. Окремі групи ворожих солдатів, які проривались за передній край оборони, знищувалися вогнем і контрактами нашої піхоти, часом безпосередньо в окопах і ходах сполучення в рукопашному бою» [129].

Щоб підірвати моральний дух та стійкість захисників Рави-Руської, ворог застосовував і психологічні засоби: у тил укріпленого району систематично закидалися диверсійно-розвідувальні групи по 20–25 чоловік, переодягнені в міліцейську та червоноармійську форми; через потужні гучномовці нашим бійцям і командирам пропонувалось здаватись у полон. Проте, все це тільки зміцнювало у захисників укріпленого району почуття ненависті до ворога.

Як виважений механізм діяли у цій складній обстановці служби Рава-Руського укріпленого району і 41-ї стрілецької дивізії. Брак автогужового транспорту був покритий умілим його використанням. Браку пально-мастильних матеріалів не було. Складніша справа була з боєприпасами. Склади дивізії і укріпленого району, розташовані у районі Рава-Руська, швидко стали пустими. Другий найближчий армійський склад боєприпасів знаходився за 24 км від передової. Машини і підводи туди пройти не могли через те, що весь час потрапляли під обстріл диверсійних груп противника. Але і в цій не простій ситуації був знайдений вихід. Підвіз боєприпасів почали здійснювати тракторами з броньованими кабінами. У кабінах трактористів встановлювали на турелі танковий кулемет і бійці, які сиділи поруч з механіком-водієм, під час руху прочісували кулеметним вогнем кущі і галявини лісу, звідки стріляли ворожі автоматники [141].

Організована штабом дивізії розвідка своєчасно виявила, що ранком 25 червня 1941 року противник мав намір розпочати новий штурм смуги оборони Рава-Руського укріпленого району. Командуванням 41-ї стрілецької дивізії було вжито контрзаходів: після сильного артилерійського вогневого нальоту силами 244-го та 139-го стрілецьких полків було завдано раптового удару по ворогу, який після цього відступив. У цьому бою радянські воїни знищили до батальйону піхоти, два дивізіони важкої артилерії, захопили багато різних трофеїв. Гітлерівський наступ у цей день було зірвано.

26 червня 1941року, перегрупувавши свої сили та використовуючи бомбові удари та вогонь артилерії, ввівши у бій свіжи сили, противник зміг прорвати головну смугу оборони Любича-Крулевського вуз-

ла оборони укріпленого району на рава-руському напрямку та вимусив відійти підрозділи 244-го і 102-го стрілецьких полків, які після відходу зайняли оборону по рубежу Забір'я, Річки, Гребенне, Седлиська. Гарнізони ДВС продовжували утримувати свої споруди та вести вогонь по противнику у визначених секторах, не даючи змогу наростити зусилля у наступі. Противник штурмовими загонами почав вести бойові дії з блокування і послідовного знищення довготривалих вогневих споруд у Мости-Малевському, Дембивському і Потокинському опорних пунктах. Незважаючи на відхід частин польового заповнення, стійко та мужньо бились з противником командири і бійці 36-го окремого кулеметного батальйону у Любича-Крулевському вузлі оборони. Гарнізони дотів «Медвідь», «Незабудка» (командир – молодший лейтенант Дмитро Соловйов) і «Комсомолець» (у якому розташовувався командний пункт командира 36-го окремого кулеметного батальйону старшого лейтенанта Івана Мартинчика) продовжували відбивати атаки піхоти та танків противника, тримаючи під обстрілом стратегічне шосе Варшава – Львів.

Безсмертний подвиг здійснили воїни гарнізону артилерійського напівкапоніра «Комсомолець». Вони знищили десять танків, до сотні солдатів та офіцерів ворога. Опинившись в оточенні, після відходу 244-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії гарнізон відважно боровся з фашистами до 30 червня 1941 року, забороняючи противнику вільно пересуватись по шосе. Ціною великих втрат гітлерівці блокували споруду та запропонували її захисникам здатися, але і під загрозою знищення відважні воїни не склали зброї. Проти них противник застосував вогнеметні танки та спеціальні штурмові групи саперів, які підірвали споруду потужними зарядами вибухівки.

До останнього снаряда та доки був живий хоча б один захисник, бився з противником гарнізон доту під керівництвом лейтенанта Сергія Санжаровського. Мужні воїни загинули, як герої.

Противник у цих запеклих боях використував вогнеметні танки B-2 (модернізовані трофейні французькі танки CHAR B-1bis, 75-мм гармата яких була замінена на вогнемет). Незважаючи на товсту крицю «французів» (60–80-мм), їм довелось важко у бою з радянськими довготривалими фортифікаційними спорудами. Німецькі джерела описують це так: «З затримкою, викликаною густим туманом, о 5.55 ранку 29 червня 1941 року (сьомий день війни) 88-мм зенітні гармати відкрили вогонь прямою наводкою по амбразурах дотів. Зенітники вели вогонь до 7.00, до того часу, поки більшість амбразур була уражена та зброя замовкла. По зеленій ракеті о 7.05 102-й батальйон вогнеметних танків, підсилений інженерними підрозділами, перейшов у атаку. Завдання саперів полягало у виставлені потужних фугасних зарядів вибухівки на дахах ДВС з метою їх підриву. Але деякі радянські

Деякі довготривалі вогневі споруди, які знаходились у смузі забезпечення Рава-Руського укріпленого району, з початком бойових дій, через відсутність гарнізонів, були зайняті прикордонниками, які вдало використали ці споруди при відбитті наступу противника (реконструкція)

ДВС відкрили вогонь по атакуючих, сапери вимушені були сховатись у протитанковому рові, а 88-мм зенітні та інші більш потужні гармати відкрили вогонь у відповідь.

Декілька довготривалих вогневих споруд були придушені вогнеметними танками і сапери змогли досягти поставленої мети, закласти на них та підірвати фугасні заряди. Декілька дотів були сильно зруйновані вогнем 88-мм гармат та могли вести вогонь тільки періодично. Вогнеметні танки змогли підійти до довготривалих вогневих споруд впритул. Захисники дотів, незважаючи на значні ушкодження та втрати у особовому складі, виявили відчайдушний опір. Два вогнеметних танки були підбиті з артилерійського напівкапоніра влучними пострілами 76,2-мм казематної гармати. Обидва танки згоріли, екіпажі змогли покинути підбиті машини... Вогнеметним танкам не вдалось вразити жодну довготривалу вогневу споруду, через те, що запалювальна суміш не могла проникнути крізь кулеподібні установки амбразур всередину доту, захисники якого продовжували вести вогонь».

Частини 41-ї стрілецької дивізії не змогли протягом 26 червня 1941 року відновити положення по передньому краю головної смуги оборони укріпленого району на рава-руському напрямку. Навпаки, у цей день, на вечір, від командувача 6-ї армії генерал-лейтенанта Музиченка, через полковника Шалімова, генералу Мікушеву надійшов наказ на відхід частин 41-ї стрілецької дивізії з головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району [107].

Таким чином, завдяки добрій підготовці оборони та випереджувальному зайнятті довготривалих вогневих споруд гарнізонами і районів оборони військами польового заповнення на рава-руському напрямку протягом майже чотирьох діб не було допущено прориву противником смуги оборони Рава-Руського укріпленого району.

БОЙОВІ ДІЇ НА ПРАВОМУ (ПІВНІЧНОМУ) ФЛАНЗІ РАВА-РУСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Як ми знаємо, правий (північний) фланг Рава-Руського укріпленого району знаходився на болотяній, лісистій місцевості, яка дозволяла діяти піхоті, кінноті і легкій бронетехніці противника лише на деяких обмежених напрямках. Державний кордон проходив по річці Солокія і охоронявся 2-ю прикордонною комендатурою 91-го прикордонного загону. На ділянці комендатури були розташовані три автомобільні дерев'яні і один залізничний міст через річку Солокія. Ці мости прикривались простими кулеметними довготривалими і дерев'яно-земляними вогневими спорудами і взводними опорними пунк-

Сильний і добре підготовлений до війни ворог готувався до вторгнення на радянську територію (реконструкція)

тами. По цих мостах противник міг переправитись на радянський берег і далі по дорогах, прокладених серед болота, вийти до переднього краю головної смуги Рава-Руського укріпленого району на його правому фланзі.

Позаду правого флангу головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району будувалась рокадна дорога Рава-Руська – Великі Мости, по якій повинні були здійснювати маневр силами та засобами війська прикриття державного кордону.

2-га прикордонна комендатура «Угнів» разом з 8-ю прикордонною і 2-ю резервною прикордонними заставами дислокувалась у містечку Угнів. 20 червня 1941 року генерал Мікушев виділив для підсилення комендатури особовий склад і кілька бронеавтомобілів БА-10 зі складу 117-го окремого розвідувального батальйону 41-ї стрілецької дивізії [92].

З перших хвилин війни противник зосередив свій артилерійсько-мінометний вогонь по військових містечках прикордонних застав № 5 «Тяглів», № 6 «Остовбуж», № 7 «Карів» і № 8 «Угнів». Найбільш потужний вогневий наліт був на підрозділи 2-ї прикордонної комендатури, які дислокувались у містечку Угнів.

Під прикриттям артилерійського вогню солдати противника почали розбирати загородження, встановлені на автогужових мостах через річку Солокія. Але прикордонні наряди, які за наказом коменданта ділянки капітана Михайла Костянтиновича Кудряшова ще з вечора 21 червня зайняли оборонні споруди, які прикривали ці мости, відкрили по противнику кулеметний вогонь і вимусили його відійти. На залізничному мосту через річку Солокія підрозділ НКВС з охорони важливих об'єктів разом з прикордонниками зміг відбити першу спробу противника оволодіти цією важливою спорудою. Але противник наростив зусилля і під прикриттям артилерійсько-мінометного вогню відновив спроби форсувати річку Солокія. Противник зосередив свої зусилля на напрямку Угнів – Рава-Руська. До 10 години ранку прикордонники 2-ї комендатури під керівництвом коменданта ділянки капітана Михайла Кудряшова і заступника коменданта з політичної частини – старшого політрука Миколи Тараканова відбивали безперервні атаки противника, не дозволили йому оволодіти містечком Угнів і вийти у фланг Рава-Руського укріпленого району і частин 41-ї стрілецької дивізії. Бій прикордонників до моменту отримання наказу про відхід на головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району підтримував бронеавтомобіль БА-10 117-го окремого розвідувального батальйону 41-ї стрілецької дивізії. Відважні розвідники на своєму панцернику за наказом коменданта ділянки здійснювали маневр на загрозливі ділянки і підтримували вогнем своєї гармати і кулемета дії прикордонників [92].

«Уже в ніч на 22 червня 1941 року, – згадує колишній заступник коменданта 2-ї комендатури прикордонного загону майор у відставці Федір Васильович Сисуєв, який за наказом коменданта знаходився на ділянці 8-ї прикордонної застави, – на ділянці 8-ї прикордонної застави «Угнів» гітлерівці стали перекидати диверсійні групи в наш тил. А через кілька годин все навколо запалахкотіло вогнем. Застава знаходилася приблизно за один кілометр від кордону. Прибулі з наряду прикордонники Лазарєв і Філімонов доповіли, що фашисти розгорнутим фронтом рухаються до застави.

– Вогонь відкривати тільки за командою, – наказав начальник застави лейтенант С. Фіранов. У цей час противник почав артилерійський обстріл. Потім гітлерівці пішли в наступ. Нам вдалося відбити три атаки. В один з моментів бою я був тяжко поранений. Прикордонники Мітченко, Єрмаченко і Бахарєв віднесли мене в село Вербиця, а звідти відправили на машині в Раву-Руську... Тільки через роки я дізнався, що проти нашої застави противник кинув батальйон піхоти ... »

Правий (північний) фланг Рава-Руського УР межував з лівим (південним) флангом Струмилівського укріпленого району. Саме на лівому фланзі Струмилівського УР проходила шосейна дорога і залізниця Ковель – Кристинопіль – Великі Мости – Львів. Саме на цьому напрямку противник зосередив свої зусилля в наступі 22 червня 1941 року. Цей напрямок прикривали Пархацький (Межиріченський) і Бутинський вузли оборони Струмилівського УР [107].

Довготривалі вогневі споруди у Пархацькому вузлі оборони Струмилівського укріпленого району займав 140-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон, а в Бутинському вузлі оборони 35-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон. Обидва вузли оборони входили до смуги оборони 6-ї армії і розташовувались на її правому фланзі, решта вузлів оборони Струмилівського укріпленого району знаходилась за рікою Західний Буг у районах Кристинополя (Червонограда) і Сокаля та входили до складу військ 5-ї армії.

За рішенням командувача 6-ї армії генерал-лейтенанта І. М. Музиченка для польового заповнення ділянки Струмилівського укріпленого району за планом прикриття державного кордону призначалась 3-тя кавалерійська дивізія. Але враховуючи те, що кавалерійська дивізія за своїм призначенням і через організаційну структуру не повинна була займати статичний фронт оборони, то за планом прикриття державного кордону на п'яту годину ранку третього дня бойових дій вона повинна була бути змінена 159-ю стрілецькою дивізією 6-го стрілецького корпусу. Однак зміни частин 3-ї кавалерійської дивізії на головній смузі оборони Струмилівського укріпленого району не відбулось ні у перший день війни, ні на третій.

Пізно ввечері 21 червня 1941 року в штабі 91-го прикордонного загону, що знаходився в Равії-Руській, закінчилася нарада комендантів прикордонних комендатур і начальників застав. Усі роз'їхалися, а в кабінеті начальника штабу загону майора Волоснухіна все ще горіла настільна лам-

па. П'ять хвилин тому зі штабу Українського прикордонного округу по телефону попередили: уночі або на світанку не виключена військова провокація фашистів. Необхідно посилити прикордонні наряди, підвищити боєготовність прикордонних застав. Доповівши про отримані розпорядженні начальнику прикордонного загону, майор Волоснухін тут же подзвонив в усі комендатури і віддав наказ: на загрозливі ділянки кордону направити посилені наряди, до їх складу включити обслуги ручних кулеметів. На аймовірних напрямках руху порушників кордону виставити засідки. Про отримані накази поставити до відома командирів приданих підрозділів оперативних військ [92].

Подумавши, начальник штабу зняв трубку спеціально встановленого телефону для зв'язку зі штабом 158-го кавалерійського полку 3-ї кавалерійської дивізії, яким командував підполковник Я. І. Бровченко. Цей полк розташовувався в населеному пункті Великі Мости. Начальника штабу 91-го прикордонного загону у даний час дуже непокоїла ділянка кордону, за яку відповідала 3-тя кавалерійська дивізія. Якщо командування 41-ї стрілецької дивізії мало тісну взаємодію з прикордонниками і чітко діяло у плані зайняття смуги відповідальності за планом прикриття державного кордону, то кавалеристи знаходились у своїх пунктах постійної дислокації і чекали відповідних вказівок від старшого начальника. Переговоривши з командиром полку, Волоснухін трохи заспокоївся. Був упевнений: у разі провокації взаємодія кавалеристів полку з заставами 1-ї комендатури буде налагоджено.

На відміну від впевнених дій, які проводило командування 41-ї стрілецької дивізії Рава-Руського укріпленого району та 91-го прикордонного загону напередодні війни у плані підготовки до відбиття агресії, у Пархацькому та Бутинському вузлах оборони Струмилівського УР на момент початку війни військ прикриття не було, а знаходились лише гарнізони добудованих та озброєних довготривалих вогневих споруд та підрозділи зі складу частин 3-ї кавалерійської дивізії, які займались обладнанням районів оборони своїх полків. Не дивно, що з початком бойових дій загострилась обстановка у районі населеного пункту Пархач у смузі оборони Струмилівського укріпленого району. Противник силами 9-ї піхотної дивізії при потужній підтримці артилерією повною мірою використав ефект раптовості та недолік у побудові оборони 6-ї армії, тому майже без перешкоди оволодів залізничною станцією Пархач та вийшов до правого флангу Рава-Руського укріпленого району.

Для відбиття удару частин 9-ї піхотної дивізії з півночі генерал-майор Мікушев перекинув на цей напрямок 177-й окремий розвідувальний батальйон і 102-й стрілецький полк на чолі з підполковником Г. Г. Чумариним. Розвідники і 102-й стрілецький полк разом з гарнізонами довготривалих вогневих споруд 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону змогли зупинити просування противника і не допустили його виходу у тил і фланг Рава-Руського укріпленого району [107].

Таким чином, у першій половині дня 22 червня 1941року у смузі оборони Струмилівського укріпленого району в зоні відповідальності 6-ї армії склалась критична обстановка. Частини 9-ї піхотної дивізії противника, використовуючи потужну підтримку артилерії та відсутність військ польового заповнення у смузі оборони Струмилівського укріпленого району, з двох сторін обійшли станцію та населений пункт Пархач та вийшли на правий фланг Рава-Руського УР, залишивши позаду заблоковані штурмовими загонами довготривалі вогневі споруди у Пархацькому та Бутинському вузлах оборони Струмилівського УР , які мужньо захищали гарнізони 140-го та 35-го окремих кулеметно-артилерійських батальйонів. Разом з гарнізоном Пархацького вузла оборони у бій з противником вступили прикордонники 1-ї прикордонної комендатури та резервної застави 91-го Рава-Руського прикордонного загону на чолі з комендантом ділянки капітаном Олексієм Строковим. До 6 години ранку до населеного пункту Пархач відійшла 2-га прикордонна застава і капітаном Строковим був створений зведений загін прикордонників [92].

Для прикриття правого флангу армії і ліквідації прориву в районі населеного пункту Пархач командувач 6-ї армії генерал-лейтенант Музиченко висунув у район Великих Мостів 34-й і 60-й кавалерійські та 44-й танковий полки 3-ї кавалерійської дивізії із завданням відновлення положення по передньому краю головної смуги оборони Струмилівського укріпленого району та організації стійкої оборони по рубежу річки Болотня з метою не допущення прориву противника у напрямку Великі Мости – Жовква. 3-й кавалерійській дивізії заборонялось відходити за рубіж річки Рата. У район населеного пункту Пархач терміново перекидались 491-й стрілецький полк 159-ї стрілецької дивізії і 158-й кавалерійський полк 3-ї кавалерійської дивізії з завданням відбити у противника станцію та відновити положення по передньому краю Пархацького вузла оборони Струмилівського укріпленого району.

О 16 годині 22 червня 1941 року одночасною атакою стрілецького і кавалерійського полків при підтримці вогнем довготривалих вогневих споруд 140-го окремого кулеметного батальйону та зведеного загону прикордонників станція Пархач була відбита у ворога.

Бойовим діям 3-ї кавалерійської дивізії в районі Пархач особливо допомогли гарнізони довготривалих вогневих споруди 140-го окремого кулеметного батальйону.

Але командування 9-ї піхотної дивізії противника, перегрупувавши війська, при підтримці артилерії нанесло удар по обороні 158-го кавалерійського полку 3-ї кавалерійської дивізії, який після тяжкого бою вимушений був відійти. Підрозділи 491-го стрілецького полку 159-ї стрілецької дивізії, гарнізони довготривалих вогневих споруд зі складу 140-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону та зведений загін прикордонників у районі населеного пункту Пархач на кінець дня потрапили у повне оточення противника.

Своїми впертими бойовими діями у смузі оборони Струмилівського УР у період з 23 по 26 черв-

ня 1941 року війська 6-ї армії та гарнізони довготривалих вогневих споруд не допустили прориву противника у напрямку Львова.

Бойові дії головного угруповання противника велись вздовж рокадного шосе Ковель – Володимир-Волинський – Сокаль – Львів і мали за мету вийти до столиці Галичини, а сильно заболочена місцевість не дозволяла його військам вирішити завдання щодо обходу і охвату правого флангу Рава-Руського укріпленого району.

Усе це дозволило генералу Мікушеву перекинути на напрямок головного удару противника 102-й стрілецький полк та стримувати наступ частини сил 9-ї піхотної дивізії противника обороною Грядівського і Шабельницького вузлів оборони укріпленого району силами 21-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, 117-го окремого розвідувального батальйону 41-ї стрілецької дивізії та зведеного загону прикордонників 91-го прикордонного загону до тієї пори, поки не надійшов наказ на відхід.

БОЙОВІ ДІЇ НА ЛІВОМУ (ПІВДЕННОМУ) ФЛАНЗІ РАВА-РУСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Проти лівого флангу Рава-Руського укріпленого району та у смузі оборони 97-ї стрілецької дивізії вели наступальні дії 71-ша і 295-та піхотні дивізії противника.

Першими прийняли на себе удар противника прикордонники 4-ї прикордонної комендатури «Цішанів» 91-го Рава-Руського прикордонного загону. До складу 4-ї прикордонної комендатури, яка прикривала і охороняла райони Гута-Любецького і Бруснівського вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району, входили 14, 15, 16, 17, 18-а прикордонні і 4-та резервна застава «Цішанів».

Після короткої телефонної доповіді коменданта ділянки старшого лейтенанта Манягіна Степана Дмитровича в штаб загону, стало зрозуміло, що будівля комендатури блокована противником і прикордонники ведуть запеклий бій. Потім зв'язок обірвався...

На жаль, доля бійців і командирів 14, 15, 16,18 і 4-ї резервної прикордонних застав невідома. Зі спогадів прикордонника 4-ї комендатури Юрія Пруссова ми можемо зробити висновки, що всі прикордонні застави комендатури були знищені у перші години війни [92].

Уже о 4 годині 30 хвилин 22 червня 1941 року будівлі 17-ї прикордонної застави були повністю зруйновані вогнем артилерії противника. Прикордонники, які не були задіяні в охороні державного кордону, зайняли підготовлений опорний пункт поблизу застави та за наказом начальника застави лейтенанта Федора Моріна, підпустивши противника на близьку відстань, відкрили по ньому кинжальний

Мотоциклісти 5-го розвідувального батальйону СС під час рекогносцировки. Червень 1941 року (реконструкція)

вогонь з кулеметів і стрілецької зброї. До восьмої години ранку противник п'ять разів проводив атаки і пробував знищити прикордонників. Удень на допомогу атакуючим підійшло два німецькі танки, прикордонники змогли гранатами перебити одному з них гусеницю, другий відійшов. Один за одним гинули захисники застави, вже закінчувались боєприпаси. Противник наніс артилерією прикордонникам сильне вогневе ураження і на вечір знову перейшов у атаку. Начальник застави лейтенант Федір Морін прийняв рішення вивести особовий склад з вогненного кільця, а сам з групою бійців залишився прикривати відхід. Коли на території застави з'явилися німецькі танки і піхота, на зустріч атакуючим піднялось сім бійців у зелених кашкетах на чолі з лейтенантом Федором Моріним, вони йшли в останню багнетну атаку, віддавши перевагу смерті у бою, а ніж полону. У цьому нерівному бою загинули всі прикордонники. Указом Президії Верховної Ради СРСР лейтенант Федір Морін отримав високе звання Героя Радянського Союзу (посмертно). Нині відділ прикордонної служби «Рава-Руська» Львівського прикордонного загону Державної Прикордонної служби України носить ім'я відважного прикордонника [92].

На ділянці Брусно, Подемщизна на захід від Рави-Руської в Бруснівському вузлі оборони Рава-Руського укріпленого району гарнізони довготривалих вогневих споруд складали бійці і командири 141-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Як польове заповнення тут займав оборону 139-й стрілецький полк 41-ї стрілецької дивізії. Артилерійську підтримку здійснював 209-й корпусний артилерійський полк.

У важкий момент бою, коли бійці і командири 139-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії не витримали і відійшли, на шляху просування ворога на панівній висоті «Мала» на північ від населеного пункту Горинець стали довготривалі вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району. «Ворог кілька годин поспіль бомбардував авіацією та артилерією довготривалі вогневі споруди, комендантами яких були молодші лейтенанти С. О. Санжаревський і Г. Л. Шалар. Фашисти, упевнені в тому, що обидві споруди зруйновані, рушили до них. Підпустивши ближче німецьку піхоту, гарнізони дотів відкрили ураганний кулеметно-артилерійський вогонь. Сотні вбитих і поранених залишив ворог на полі бою. У повітря злітали не тільки фашистські солдати, але і мотоцикли, кулемети, гармати». Так йшлося у повідомленні Радянського інформаційного бюро від 9 липня 1941 року.

Піхота противника, зазнавши відчутних втрат від вогню гармат і кулеметів довготривалих вогневих споруд молодших лейтенантів С. О. Санжаревського і Г. Л. Шалара, вимушена була відмовитись від наступу і відійти у вихідне положення. Після перегрупування командування противника, використовуючи відсутність радянської піхоти і прицільного вогню радянської артилерії, направило до блокованих ДВС 141-го

На світанку 22 червня 1941 року, після потужної артилерійської підготовки та бомбардування з повітря на радянську землю вдерлися полчища завойовників (реконструкція)

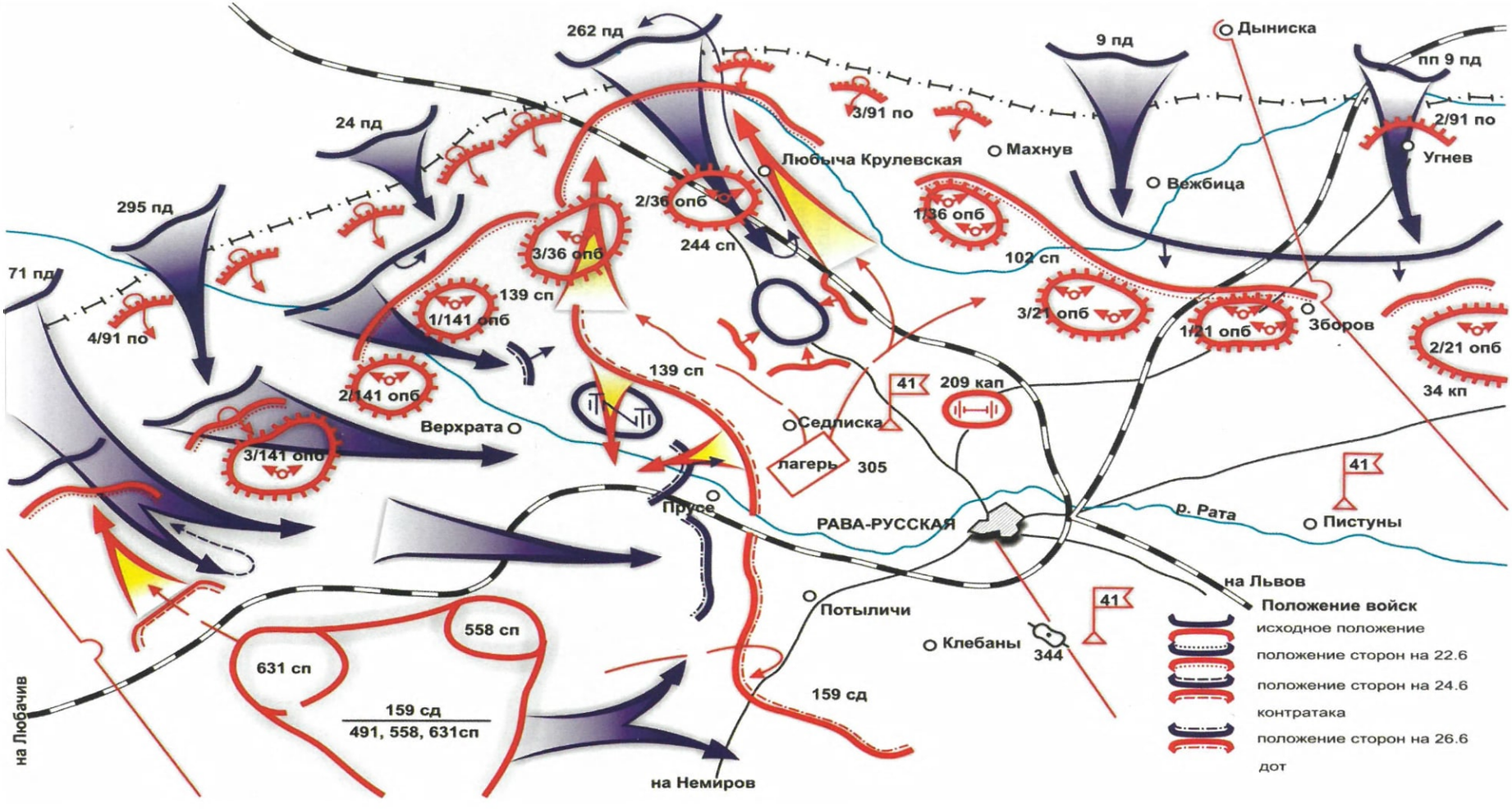

Бій 41-ї стрілецької дивізії в районі Рава-Руська (22–27.6.1941)

окремого кулеметно-артилерійського батальйону свої штурмові групи та вивела артилерію для ведення вогню по амбразурах дотів прямою наводкою. Ситуація навкруги блокованих ДВС ускладнилася. У цій непростій і майже безвихідній ситуації на допомогу гарнізонам дотів молодших лейтенантів С. О. Санжаревського і Г. Л. Шалара прийшли артилеристи 209-го корпусного артилерійського полку. Командир 1-го артилерійського дивізіону 209-го корпусного артилерійського полку старший лейтенант В. В. Єршов разом зі зв'язківцем під сильним мінометним і артилерійським вогнем противника пробрався до кулеметно-артилерійського напівкапоніра молодшого лейтенанта С. О. Санжаревського і з цього доту почав керувати вогнем свого артилерійського дивізіону. Вогнем гармат 1-го артилерійського дивізіону 209-го артилерійського полку були розсіяні блокувальні і штурмові групи і знищена артилерійська батарея противника, яка зайняла позиції для ведення вогню по амбразурах прямою наводкою. Крім цього, артилеристи вогнем своїх гармат знищили скупчення панцерників і автомобілів противника на північ від Брусно і тим самим зірвали атаку на лівому фасі укріпленого району.

Молодший лейтенант С. О. Санжаревський

Дослідженням удалося встановити, що гарнізони довготривалих вогневих споруд 141-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, які прикривали важливий напрямок на шляху просування противника, до кінця виконали свій солдатський обов'язок, до 25 червня 1941 року вони вели бій у повному оточенні і були знищені разом зі своїми довготривалими спорудами потужними накладними зарядами вибухівки. Коменданти довготривалих вогневих споруд молодші лейтенанти С. О. Санжаревський і Г. Л. Шалара в Головному управлінні кадрів Міністерства Оборони СРСР вважались зниклими безвісти. Пошуковцям вдалося знайти фотографії воїнів, біографічні відомості про них. Сергій Опана-

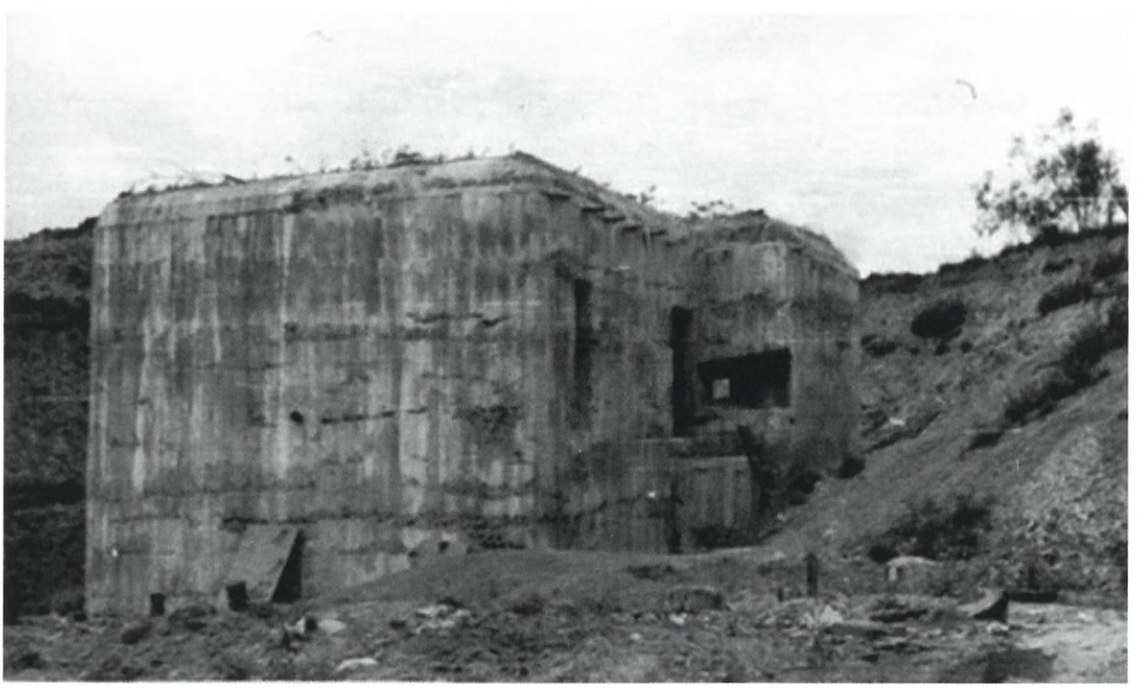

Ось у такому вигляді застала війна більшу частину довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району, які споруджувались за програмою будівництва 1941 року. На світлині добре видно великі обсяги робіт, проведені при будівництві споруд. Під остовом споруди стоять металеві двері

сович Санжаревський, у повідомленні Радянського інформбюро він проходить як Анжаревський (очевидно, це викривлення прізвища виникло під час передачі інформації по телефону) – українець, уродженець села Спаське-Михайлівка Краматорського району Донецької області. Григорій Лукич Шалар – молдаванин, родом із села Лозовата Грушківського району Одеської області. Його дружина Шалар Юлія Іванівна проживала перед війною в Чернігові. Дружина Санжаревського С. О. Кожухар Наталія Павлівна з дочкою Ритою жила в Дубоссарському районі Молдови.

У сусідів Рава-Руського укріпленого району зліва події розвивались таким чином. Не своєчасно підняті за бойовою тривогою на світанку 22 червня 1941 року частини 97-ї стрілецької дивізії не змогли випереджувально зайняти свої райони оборони, як це зробили частини сусідньої 41-ї стрілецької дивізії та гарнізон Рава-Руського укріпленого району. Тому з перших хвилин війни, зазнавши значних втрат від ударів авіації противника, частини 97-ї стрілецької дивізії потрапили у скрутне становище. На державному кордоні у смузі оборони 97-ї стрілецької дивізії противника зустріли лише прикордонники та стрілецькі батальйони (по одному від кожного стрілецького полку), які готували райони оборони своїх полків. Стрілецькі полки дивізії не змогли вийти у визначені смуги оборони на державному кордоні, а вимушені були під ударами авіації, вогнем артилерії і натиском з'єднань IV армійського корпусу вермахту почати відхід від кордону на рубіж Кровиці, Краківець, тим самим даючи можливість противнику здійснити охват лівого (південного) флангу Рава-Руського УР та вести наступ у напрямку Немирова. Дуже не проста ситуація виникла у цьому зв'язку на лівому фланзі Рава-Руського укріпленого району, де разом стояли на смерть гарнізони дотів, які займали бійці і командири зі складу 21-го окремого кулеметного батальйону та воїни 139-го стрілецького полку на чолі з майором М. П. Коркіним. Для відновлення положення на державному кордоні у цьому районі командувач 6-ї армії генерал-лейтенант Музиченко прийняв рішення ввести у бій 159-ту стрілецьку дивізію, яка отримала наказ зранку 23 червня 1941 року силою двох стрілецьких полків нанести удар по противнику, що прорвався на стику 41-ї і 97-ї стрілецьких дивізій, та відновити положення у районі Немирова. Зранку 23 червня 1941 року після невеликого артилерійського нальоту по позиціях противника частини 159-ї стрілецької дивізії перейшли у наступ у напрямку Нове Брусно. Але атакуючі бійці потрапили під потужний артилерійський і мінометний вогонь противника. По дорозі зі сторони Нове Брусно підійшла велика колона

Німецькі артилеристи ведуть вогонь з протитанкової гармати прямою наводкою по недобудованій довготривалій вогневій споруді Рава-Руського укріпленого району. Поруч штурмова група противника готується до блокування, підриву і захоплення споруди. 24 червня 1941 року. Район села Річки

бронетранспортерів та вантажних автомобілів противника, що спішившись, використовуючи вогонь артилерії, розпочав контратаку стрілецьких підрозділів 159-ї стрілецької дивізії. Наступаючі стрілецькі частини були атаковані мотоциклістами противника, котрі ведучи вогонь з кулеметів, намагались з ходу охопити обидва фланги та вийти у тил атакуючим. Не витримавши контратаки противника, частини 159-ї стрілецької дивізії почали поспіхом відступати у сторону Рави-Руської, відкриваючи противнику львівський напрямок.

23 червня 1941 року противник, використовуючи результати ударів авіації та вогню артилерії, зміг вибити стрілецький батальйон 139-го стрілецького полку з Подемщизнанського опорного пункту Брюннівського вузла оборони та приступити до блокування та послідовного знищення радянських довготривалих вогневих споруд штурмовими групами. Виникла реальна загроза обходу лівого флангу Рава-Руського УР. Продовжуючи розвивати наступ, частини противника о 14 годині зайняли Башту Курну, о 18 годині 50 хвилин – Верхрату, о 22 годині – Прусе.

Газета «Правда» 22 червня 1977 року у статті, присвяченій річниці початку Великої Вітчизняної війни, писала: «...Важкі випробування випали на долю лівофлангового 139-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії, підрозділи якого відбивали безперервні атаки противника в районі населеного пункту Верхрата. Противник захопив це село. Бійці почали відходити. Заступник командира полку батальйонний комісар М. А. Власовець особистим прикладом підняв солдатів і командирів у контратаку. Полк зумів відбити втрачені рубежі. У цьому бою загинув батальйонний комісар Власовець ».

За доповіддю розвідників, противник на кінець дня почав зосереджувати свої резерви у районі містечка Верхрата, готуючись до наступу зранку 24 червня. Генерал Мікушев прийняв доцільне рішення перекинути вночі на лівий фланг укріпленого району стрілецький батальйон 244-го стрілецького полку, який спільно з підрозділами 139-го стрілецького полку при підтримці артилерії зранку 24 червня 1941 року у районі Верхрата з двох сторін атакували противника, що вклинився у смугу оборони укріпленого району. Противник, отримавши значні втрати у живій силі, відійшов на декілька кілометрів від цього населеного пункту. Але це був тимчасовий успіх. На кінець дня положення гарнізонів довготривалих вогневих споруд, які займали командири і бійці 21-го окремого кулеметного батальйону та підрозділів 139-го стрілецького полку на цій ділянці оборони, значно погіршилось. Піхота та штурмові групи противника, використовуючи результати бомбових ударів авіації та вогню артилерії, змогли вибити підрозділи 139-го стрілецького полку і заблокувати довготривалі вогневі споруди у Павлищенському, Воля-Вельківському і Верхратівському опорних пунктах Гута-Любецького вузла оборони, а також у Полянко-Хоринецькому, Подемщизнанську-

З перших хвилин війни з Радянським Союзом для противника стало зрозумілим, що ця війна докорінно відрізняється від тих, які вони вели напередодні в Європі (реконструкція)

му і Свідницькому опорних пунктах Бруснівського вузла оборони Рава-Руського УР. Штурмові групи противника почали послідовне блокування та знищення радянських довготривалих вогневих споруд, гарнізони яких відчайдушно захищались. Тим часом піхота противника почала просочуватись у глибину оборони радянських військ. Утративши велику кількість особового складу, 139-й стрілецький полк майора М. П. Коркіна залишив головну смугу на лівому фланзі оборони укріпленого району і відійшов до західного узлісся табірного лісу, де перейшов до оборони по рубежу залізничної колії. На даному напрямку склалась критична обстановка і тільки за допомогою вогню гармат радянського бронепоїзда вдалось зупинити подальше просування противника.

Начальник штабу 17-ї польової армії генерал Мюллер згадував: «радянські війська виявили велику спроможність до ведення бойових дій, яку ми не очікували. Вони стійко оборонялись і переходили у контратаки більшого або меншого масштабу, які завжди носили відчайдушний і впертий характер. У більшості випадків росіяни бились до останнього бійця... Група армій «Південь» з 22 червня 1941 року, тобто з початку бойових дій зустріла відчайдушний опір радянських військ. У смузі наступу на ділянці 17-ї польової армії найбільший опір противник чинив у районі Рави-Руської, де були обладнанні оборонні позиції, частково укріплені бетонними спорудами» [29].

Критична обстановка склалась у смузі оборони 159-ї і 97-ї стрілецьких дивізій. Частини противника змогли прорватись на стику між дивізіями й оволоділи Немировом. Спроби радянських військ відбити місто успіху не мали. Зазнавши великих втрат, частини 97-ї стрілецької дивізії відійшли на рубіж Грушув (4 км на південний захід від Немирова), Нагачув, Пшилбице. Частини 159-ї стрілецької дивізії відійшли у район населеного пункту Потелич (5 км північніше Немирова), прикривши з півдня Рава-Руську. У результаті відходу 97-ї і 159-ї стрілецьких дивізій у їх обороні утворився значний розрив до сорока кілометрів, через який противник почав просуватись у напрямку Львова. Командир 6-го стрілецького корпусу генерал-майор І. І. Олексієв перекинув на цей напрямок з резерву стрілецький полк, але зупинити противника не вдалось. Не привела до успіху спроба командувача 6-ї армії 25 червня 1941 року розгромити немирівське угруповання противника ударом 4-го механізованого корпусу. Причина полягала у тому, що 4-й механізований корпус був сильно ослаблений тяжкими затяжними боями, у яких він підтримував частини 6-го стрілецького корпусу, до того ж зі складу механізованого корпусу була виведена 8-ма танкова дивізія, яка рухалась на Буськ.

Ось як ці події описував генерал-майор Єрьомін: «На підставі інформації, отриманої від військовополонених та захоплених в бою документів було встановлено, що проти нашого корпусу діють 4-й армійський корпус, а також частини 44-го і 49-го армійських корпусів. Безпосередньо перед фронтом нашої дивізії наступали 262-га, 24-та, 295-та, 71-ша і 296-та піхотні дивізії, посилені бойовою технікою і підтримані значним угрупованням авіації. Свої головні зусилля противник, як і раніше, зосереджував на основному операційному напрямку Рава-Руська – Львів.

Оскільки зі свідчень полонених нам стало відомо, що німецько-фашистське командування точно знає місце розташування командного пункту дивізії, генерал-майор Мікушев вирішив терміново перемістити його на нове місце в район висоти 344 південніше Рави-Руської. Ми віддали необхідне розпорядження, і спеціальні підрозділи дивізійних частин цієї ж ночі приступили до роботи. Перерваний ще вдень 23 червня проводовий зв'язок з 6-м стрілецьким корпусом був відновлений лише з початком темряви, і ми дізналися, що положення за нашим лівим флангом сильно погіршилось. Частини 49-го армійського корпусу противника, який ймовірно, наносив свій головний удар в загальному напрямку на Олешиці, Любачів, відтіснили правофланговий полк 97-ї стрілецької дивізії і розвиваючи наступ, оволоділи містечком Немирів. 159-та стрілецька дивізія, яка розташовувалася в районі Горинець, Радуж, Немирів і становила другий ешелон нашого корпусу, змушена була в перший же день війни вступити в бій з противником, що прорвався. На жаль, ця дивізія, яка щойно прибула до складу першого ешелону військ прикриття, була ще в стадії формування. Її полки і спеціальні частини були недостатньо навчені і злагоджені, що, природно, негативно позначилося на боєздатності дивізії, особливо в умовах раптового нападу німецько-фашистських загарбників.

Командир 6-го стрілецького корпусу, повідомляючи про ситуацію, що склалася, наказав нам виконувати попереднє завдання, надійно забезпечивши лівий фланг та тил дивізії аж до зняття сил з фронту. Отримавши посилення від командувача 6-ї армії, він готував сильну танковою контратаку в районі Немирів вранці 24 червня 1941 року.

Близько 23 години вечора 23 червня 1941 року командир 139-го стрілецького полку доповів, що зі стрілецьким батальйоном капітана Мартинова було втрачено зв'язок, а також що з виходом противника в район Немирова створювалася реальна загроза не тільки нашому флангу, але і глибокому тилу дивізії. Втрата зв'язку з батальйоном капітана Мартинова була першою ознакою цього.

З ранку третього дня війни противник відновив наступ на всьому фронті дивізії. На цей раз основні удари завдавалися одночасно з двох боків уздовж шосе на Раву-Руську і в напрямку на Верхрату. У разі прориву нашої оборони противник виходив прямо в тил основних сил дивізії. Наступ піхоти противника підтримувалося не тільки сильним угрупуванням артилерії і мінометів, а також танками й авіацією.

У районі Верхрата лівофланговий 139-й стрілецький полк, який запекло вів важкий бій з противником, у другій половині дня змушений був залишити головну смугу оборони Рава-Руського укріпленого району. Розвиваючи свій успіх і весь час погрожу-

ючи лівому флангу і тилу полку, передові підрозділи противника оволоділи висотою 303 і селом Верхрата. У запобіганні оточення і знищення полку по частинах майор Коркін, поранений в цьому бою, прийняв рішення відійти на новий рубіж: західна галявина табірного лісу, Прусе, залізниця з Рави-Руської на Любачів. У найбільш кризовий період бою один з підрозділів полку під ураганним вогнем і сильним натиском противника здригнувся і безладно розпочав відхід. Створилася загроза прориву ворога в наш глибокий тил у напрямку Рави-Руської. Саме на цьому напрямку знаходились прибулі зі штабу дивізії батальйонний комісар Власовець і політрук Селява. Обстановка вимагала негайних і сміливих дій. Під вогнем противника вони кинулися на зустріч групи бійців, які відступали в ліс з криком «Стій! Лягай! Ні кроку назад!» Порядок був відновлений. Бійці залягли в ланцюг та сильним вогнем зустріли атакуючого противника. У цей вирішальний момент батальйонний комісар з пістолетом у руці піднявся і голосно скомандував: «За мною! В атаку! Вперед!» Весь ланцюг наших бійців дружно піднялася і з потужним розкотистим «Ура» стрімко кинулася назустріч фашистам. У жорстокому рукопашному бою наші бійці і командири багнетом і прикладом били ненависного ворога. Приголомшені таким завзяттям, люттю і силою нашої контратаки, гітлерівці не витримали і безладно відкотилися назад. Полк утримав за собою рубіж і закріпився на ньому. У цьому бою смертю хоробрих загинув батальйонний комісар Власовець. Він був секретарем дивізіонної партійної комісії. Я, як член цієї комісії близько знав на рідкість скромного та порядного товариша Власовця. У вирішенні питань партійного та суспільного життя він завжди виявляв чуйність, високу принциповість та ідейність. Для мене особливо важка була втрата одного з найбільш стійких і чесних офіцерів нашої дивізії.

До вечора 24 червня 1941 року стрілецький батальйон капітана Мартинова, що вийшов з боєм з оточення, приєднався до свого полку. Троє діб він удень та вночі вів безперервні бої з переважаючими силами противника. Ні масований вогонь артилерії і мінометів, ні раптові удари ворожої авіації не могли зламати стійкості і безстрашності радянських людей, які захищали свою Батьківщину. Багато разів бійці батальйону, ведучи бій в повному оточенні, завдавали ударів у відповідь, переходили в контратаки, які вражали противника.

Пізно увечері 24 червня, підбиваючи підсумки напружених боїв і роблячи висновки, ми констатували, що у зв'язку з вимушеним відходом 139-го стрілецького полку і частковою втратою головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району обстановка на нашому лівому фланзі різко загострилася і погіршилася. Положення ще більше ускладнилось тим, що танкова контратака, проведена командиром 6-го стрілецького корпусу в районі Немирова, покладених на неї надій не виправдала. Серед особового складу дивізії мимоволі почали виникати і поширюватися наростаючі нетерпіння, досади і навіть невдоволення через повну відсутність підтримки з боку нашої авіації і танків. Кожен думав, де вони і чому їх так довго немає. Як було б добре і вчасно на дії ворожих танків і літаків відповісти ще більш потужними ударами нашої бойової техніки. І було до болю образливо і болісно усвідомлювати, що з якоїсь невідомої причини, а може навіть з чиєїсь вини, ми не можемо завдати потужних ударів противнику у відповідь.

Проте, незважаючи на складну ситуацію, що склалася, становище нашої дивізії було в загальному стійким. Приблизно до 23 години ночі 24 червня 1941 року ми отримали нові розвідувальні дані про противника. Перейшов через лінію фронту місцевий житель з Любича-Крулевської, який розповів, що до них сьогодні під вечір прибули німецькі моторизовані частини. Усі вулиці і провулки, двори, сади і городи населеного пункту забиті автомобілями з піхотою і різною бойовою технікою. Крім того, нами було встановлено, що в лісовому масиві, на північний схід від Верхрати, противника немає і що на всьому цьому напрямку відсутня охорона і навіть не ведеться розвідка. Наші розвідники потай вийшли в район висоти 312 і спостерігали за важкою артилерією противника, який прибув на вогневі позиції в район Верхрата і висоти 320. Оцінивши обстановку, ми зробили висновок, що противник, який у багато разів перевищував нас за своєю чисельністю і бойовою технікою, усе ж таки не зміг прорвати головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району на головному напрямку вздовж шосе на Раву-Руську і домігся лише часткових успіхів на лівому фланзі. Зосередження моторизованих військ в Любича-Крулевській і посилення угрупування в районі Верхрата важкою артилерією говорили про те, що гітлерівці будуть ще з більшою силою продовжувати свій наступ на цьому напрямку. Командир дивізії погодився з пропозицією продовжувати активну боротьбу з противником, сміливо використовуючи слабкі сторони і промахи в його діях і випереджаючи при нанесення ударів. Після ретельного уточнення завдання з начальником артилерії і командиром дивізії корпусного артилерійського полку було прийнято рішення, які зводилися до такого: утримуючи основний оборонний рубіж, особливо міцно закріпитися на лівому фланзі; вночі провести десятихвилинний масований вогневої наліт артилерії по скупченню противника в Любича-Крулевська; вивільнивши лівофланговий батальйон 244-го стрілецького полку, вночі потай вивести його на рубіж висоти 312 і на світанку раптово атакувати німців у фланг та тил в напрямку Верхрата, залізнична станція і знищити їх в цьому районі.

У ніч на 25 червня 1941 року підсилений стрілецький батальйон 244-го стрілецького полку, не виявлений противником, швидко та своєчасно вийшов до призначеного вихідного району і на світанку вдарив у фланг та тил угруповання противника в районі Верхрата.

Одночасно з діями цього стрілецького батальйону, почувши гуркотіння бою, частиною сил перей-

шов в контратаку 139-й стрілецький полк, командування яким після поранення майора Коркіна взяв на себе начальник 1-го відділення штабу дивізії майор Соколов.

Потужний удар з двох напрямків був настільки раптовим і приголомшливим для німців, що вони в паніці тікали, кинувши зброю і техніку.

У цій контратаці було знищено понад батальйону піхоти, розгромлено до двох дивізіонів важкої артилерії на вогневих позиціях і захоплено багато трофеїв, якими, однак, зважаючи на швидкоплинність бою, скористатися не вдалося» [129].

Зосереджений у Любича-Крулевській ворожий моторизований полк від артилерійського нальоту зазнав таких втрат, що був відведений в тил. У результаті чіткого здійснення прийнятого рішення, умілих і відважних дій особового складу наших частин противник перед фронтом дивізії протягом всього наступного дня не виявляв особливої активності.

26 червня 1941 року. Оперативне зведення штабу 6-ї армії на 10 годину ранку 26 червня сповіщало: «41-ша стрілецька дивізія прикриває рава-руський напрямок... 159-та стрілецька дивізія приводить себе до ладу в районі Добросин...» [141].

У цей час противник вже насідав з усіх боків, але не зумівши зламати оборону гарнізону Рава-Руського укріпленого району і частин 41-ї стрілецької дивізії на головній смузі оборони, він зосередив свої головні зусилля на півдні, у районі прориву, на стику 41-ї і 159-ї стрілецьких дивізій. Противник відкинув рештки розрізнених підрозділів 159-ї стрілецької дивізії і наростивши зусилля, завдав потужного удару по лівофланговому 139-му стрілецькому полку 41-ї стрілецької дивізії. Виходячи з цього, 139-й стрілецький полк, незважаючи на постійні спроби і жорстокі бої з противником не зміг відновити положення по передньому краю головної смуги оборони на лівому фланзі Рава-Руського укріпленого району та тим самим деблокувати оточені гарнізони довготривалих вогневих споруд.

У другій половині дня противник відтіснив 139-й стрілецький полк уздовж залізниці Любачів – Рава-Руська, захопив населений пункт Потелич на дорозі Немирів – Рава-Руська і поставив 139-й стрілецький полк під загрозу оточення. Розвиваючи наступ, противник почав просуватись у напрямку села Клебани, розташованого за чотири кілометри на південь від Рава-Руська і всього за три кілометри від командного пункту 41-ї стрілецької дивізії на висоті 344. Ворожа артилерія почала обстріл міста, у багатьох місцях спалахнули пожежі [141].

У цій складній обстановці генерал Мікушев затвердив рішення командира 139-го стрілецького полку майора Соколова на відхід на рубіж Табір, Рава-Руська. 139-й стрілецький полк був врятований від оточення, крім цього, був збережений загальний рубіж оборони дивізії [141].

Ось як ці події описував генерал-майор Єрьомін: «Після танкової контратаки, проведеної 24 червня 1941 року в районі Немирова, положення 159-ї стрілецької дивізії, яка стала нашим лівим сусідом, майже не поліпшилось. Відбивши контратаку, німці відновили наступ, потіснивши ослаблені частини 159-ї стрілецької дивізії у східному напрямку. Наші спроби встановити зі штабом 159-ї стрілецької дивізії проводовий зв'язок залишилися безуспішними через великі відстані і посилену активність диверсійних груп противника в нашому тилу. Полковий комісар Антонов виїжджав до лівого сусіда, але привіз далеко невтішні дані. Сусідній з нами стрілецький полк 159-ї стрілецької дивізії вів важкий бій з противником, ледь стримуючи його, відходив на Рава-Руську. Його відхід оголював наш лівий фланг та тил, створюючи загрозу оточення нашої дивізії. У цій ситуації на п'ятий день війни, відбиваючи безперервні і наростаючі за своєю силою удари ворога, ми не мали зв'язку ні з командиром 6-го стрілецького корпусу, ні зі штабом 6-ї армії. Проводовий зв'язок з ними був втрачений ще вночі 25 червня, а вислані нами делегати зв'язку як у воду канули. Зі зведень Радянського інформбюро ми знали, що війська противника прорвали нашу оборону в районі Володимира-Волинського. Його ударне угруповання, що складалася з танкових і моторизованих з'єднань, уже досягло району Луцьк, Дубно, Рівне. Судячи зі зведень, на цьому напрямку розгорнулася велика битва, в якій з обох сторін брали участь великі танкові з'єднання. Ми вважали, що в такій важкій обстановці всі ті, що були в наявності резерви, особливо наші армійські танкові і моторизовані з'єднання, вочевидь, вже були кинуті на цей напрямок. Це підтверджувалося і тим, що армійські танкові частини, розташовані раніше на Львівському шосе в районі Жовква, у терміновому порядку пішли в напрямку Львова. Наша дивізія не могла розраховувати на реальну допомогу ні від армійського командування, ні тим більше з боку стрілецького корпусу, що діяв на такому широкому фронті. Але без наказу вищого командування відходити ми не мали права. Продовжувати виконувати завдання з утримання головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району – означало підставляти свій лівий фланг та тил під удари противника, прирікаючи дивізію на оточення в районі Рава-Руської. Було близько 12 години дня 26 червня 1941 року. Командир дивізії вирішив послати свого заступника зі стройової частини полковника Шалімова до командувача 6-ї армії з доповіддю про ситуацію, що склалася (з корпусом зв'язок був відсутнім). Місце знаходження штабу 6-ї армії ми не знали, але вважали, що він міг розміщуватися десь у районі Львова. У другій половині дня натиск противника посилився, особливо уздовж залізниці з Любачева на Раву-Руську. Витіснивши полк лівого сусіда і наш лівофланговий 139-й полк, противник опанував станцією і селищем Потелич. Його артилерія обстрілювала Рава-Руську, в якій місцями виникли пожежі. Від висланої нами зранку розвідки в бік Магерова і в напрямку на Немирів ніяких даних не було. Що відбувалося на південь від нас, ми не знали, але враховуючи втрату проводового зв'язку з 6-м стрілецьким корпусом та тяжке становище сусіда ліворуч, ми робили висновок, що противник роз-

виває там наступ у східному напрямку. Із зайняттям селища Потелич противник, відкидаючи розрізнені підрозділи сусідньої з нами 159-ї стрілецької дивізії, продовжував наступати в напрямку на Клебани, обходячи Рава-Руську з півдня. Для 139-го стрілецького полку склалася надзвичайно небезпечна обстановка. Насідаючи на наш лівий фланг і погрожуючи тилу, противник прагнув відрізати полк від головних сил дивізії. Генерал-майор Мікушев затвердив рішення майора Соколова відвести полк на новий оборонний рубіж в район Рава-Руська. Своєчасним відведенням 139-го стрілецького полку ми забезпечували цілісність бойового порядку і загального фронту оборони дивізії» [129].

Увечері бій зав'язався на околиці Рави-Руської, одночасно під вогонь противника потрапив командний пункт 41-ї стрілецької дивізії. Генерал Мікушев вирішив терміново перенести командний пункт до лісу в районі населеного пункту Пистуни, приблизно за п'ять кілометрів на схід від міста.

Генерал Мікушев чітко розумів, що незважаючи на міцне положення 102-го, 244-го стрілецьких полків і частин гарнізону Рава-Руського укріпленого району, розташованих в другому і третьому вузлах оборони на напрямку зосередження основних зусиль в обороні, обстановка ставала безнадійною. З хвилини на хвилину противник міг перерізати шосе і залізницю, які ведуть на Львів, тим самим залишивши радянські війська без шляху відходу. Проводовий зв'язок між новим командним пунктом в районі Пистуни, гарнізоном укріпленого району і частинами дивізії був відсутній, з сусідами – також. У зв'язку з обходом лівого флангу Рава-Руського укріпленого району противником генерал-майор Мікушев наказав відвести 102-й стрілецький полк у смугу оборони, яку він займав раніше і вивів у свій резерв окремий розвідувальний батальйон дивізії та зведений загін прикордонників.

Пізно вночі полковник Шалімов привіз наказ командувача 6-ї армії генерал-лейтенанта Музиченка на відхід.

Генерал Мікушев і полковник Єрьомін терміново підготували бойове розпорядження гарнізону укріпленого району і частинам дивізії про відхід. Старші лейтенанти Старжинський і Грабак на бронеавтомобілі повезли це розпорядження до адресатів. У цей час командний пункт був атакований диверсантами противника. Але атака німців була відбита офіцерами штабу, розвідниками, зв'язківцями і саперами [141].

Генерал Мікушев і полковий комісар Антонов після нападу німців на командний пункт дивізії виїхали до міста, щоб сформувати групу прориву зі всіх, хто міг носити зброю. До складу групи прориву генерал включив і 150 бійців сусідніх з'єднань, які відбились від своїх частин. Ці червоноармійці вишикувались на вулиці під командуванням одного з офіцерів штабу дивізії.

Використовуючи раптовий напад, противник у перші години війни зміг блокувати деякі довготривалі артилерійські і кулеметні вогневі споруди простої конструкції, які розташовувались у смузі забезпечення недалеко від державного кордону, та з допомогою вибухівки і вогнеметів знищити їх нечисленні гарнізони (реконструкція)

– Всім до одного йти на прорив! – наказав Мікушев. – Прорватись або загинути!

Тут увагу червоноармійців привернули люди, що з'явились на вулиці. Це прикордонники вели двох перевдягнутих диверсантів-парашутистів.

Німецькі диверсанти відмовились відповідати на будь-які питання, а навпаки почали вигукувати, що положення радянських військ безнадійне і з кільця оточення ніхто не вийде. Ці крики подіяли на трьох бійців з команди, що вишикувалась перед генералом Мікушевим, і вони демонстративно кинули свої гвинтівки на бруківку.

Тоді генерал наказав поставити цих бійців поруч з німецькими диверсантами. Їх розстріляли [141].

Зведений загін пішов на прорив. Через місто почали рух частини дивізії, які у боях на кордоні зазнали значних втрат. Але відходили не всі. Для прикриття відходу частин 41-ї дивізії залишались гарнізони довготривалих вогневих споруд і прикордонники. Таким був наказ [141].

Командир артилерійського взводу 244-го стрілецького полку лейтенант Д. І. Рудь згадував: «я знав, що в дотах є живі люди, а коли ми відійшли на шостий день вранці, то, на мою думку, вони напевно залишились у своїх дотах» [141].

Великий інтерес викликають спогади у минулому командира 3-ї кулеметно-артилерійської роти 36-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Рава-Руського укріпленого району Матових Василя Семеновича: «Перед самою війною я був призначений на посаду командира кулеметно-артилерійської роти. Крім нашого 36-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону, до складу Рава-Руського укріпленого району входили 21-й і 141-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони. Наш батальйон займав оборону на рава-руському напрямку, прикриваючи шосе Любича-Крулевська – Рава-Руська. У центрі вузла оборони знаходились довготривалі вогневі споруди 2-ї кулеметно-артилерійської роти. Моя рота прикривала лівий фланг (висота 390), правий фланг прикривала 1-ша кулеметно-артилерійська рота. Командний пункт 36-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону знаходився в доті «Комсомолець», якій був обладнаний неподалік від шосе.

Для ведення кулеметного і кулеметно-артилерійського вогню Доти були різного типу. До складу моєї роти входило чотири доти з гарнізонами від 6 до 20 чоловік. На жаль, не всі вони були повністю дообладнані. Найбільш суттєвим недоліком була відсутність зв'язку, який встигли прокласти лише між командним пунктом командира батальйону і командними пунктами командирів кулеметно-артилерійських рот.

Піхота і танки противника з'явились, коли сонце стояло високо у небі. Використовуючи тактику танкового клину, вони зробили спробу з ходу прорвати нашу лінію оборони, але з цього нічого не вийшло. У той перший день війни, який мені найбільше запам'ятався, гітлерівці атакували кілька разів, але їх спроби закінчились нічим. На ранок наступного дня розпочався важкий бій. Не припинявся артилерійсько-мінометний обстріл, вперед рвались ворожі танки, атакувала піхота – положення було дуже складним. Під прикриттям вогню фашисти викинули вперед штурмові групи у складі 5–7 чоловік, які мали завдання підірвати доти і особливо їх амбразури, але ми змогли знищити всі ці групи противника. Наступив третій день. Танкам противника вдалось прорватись на стику 2-ї і 3-ї кулеметно-артилерійських рот, там, де не було протитанкового рову і було відсутнє прикриття польовими підрозділами. Рота опинилась у ворожому кільці. У моєму доті вийшла з ладу перша, а пізніше й друга 45-мм гармата, залишилось справним лише стрілецьке озброєння. Підійшовши майже упритул, фашистські танки відкрили вогонь по амбразурах прямою наводкою з вогнеметів. Розпочалась пожежа. Ми вимушені були перебратись на нижній поверх, де знаходилось спальне приміщення, але запалювальна суміш проникла й туди, загорілись набиті соломою матраци. Залишився останній каземат, в якому розташовувались система фільтрації, електричне обладнання та колодязі з водою. Однак й там була суцільна завіса диму. Наші протигази виявились малоефективними, бійці задихались. У живих залишилось лише десять чоловік. Уночі, коли стрільба стихла, зробили спробу вибратись наверх. З великими труднощами перемістились у бойові каземати. Від вибухів заклинило броньовані двері, тому тільки після великих зусиль удалось пролізти назовні секретарю комсомольської організації роти сержанту Угрюмову, а згодом і решті бійців. Був світанок 25 червня 1941 року. Йшов четвертий день війни. Але ще цілих шість днів стримували гітлерівців вцілілі доти укріпленого району, серед яких «Комсомолець», «Медвідь», «Незабудка». Разом з гарнізонами цих дотів загинули мої бойові товариші – старший лейтенант І. Мартинчик, лейтенант Гукасов і десятки інших бійців і командирів, які вибрали смерть, але не здались ворогові...» [114].

Так, безсмертний подвиг здійснили захисники довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району. Прикладів цьому чимало. Протягом п'яти діб бився у повному оточенні гарнізон доту, яким керував молодший лейтенант Мовчан. До кінця червня 1941 року вели запеклі бої з противником захисники доту, яким командував старший лейтенант І. Т. Мартинчик. Вороги оточили й блокували довготривалу вогневу споруду, пропонували його захисникам здатися, але воїни вирішили битися до кінця. І таких прикладів було багато.

Наведемо свідчення командира одного з піхотних полків німецької армії: «З витривалістю і приголомшливим героїзмом радянських солдатів я зіткнувся в червневі дні 1941 року. Ми, просуваючись вперед між Равою-Руською і Львовом, натрапили на ланцюг бетонованих, озброєних гарматами маленьких укріплень, які запекло чинили опір. Коли у радянських воїнів не залишилося жодної можливості утримати укріплений пункт, вони підривали його і гинули в ньому. Ця добровільна смерть цілого відділення продемонструвала моральну силу нашого противника» [107].

21 червня 1966 року, напередодні 25-річчя початку Великої Вітчизняної війни, у газеті «Правда» була опублікована стаття полковника О. Крупенникова «Герої прикордонних боїв», яка розповідала про подвиги бійців і командирів декількох укріплених районів. У ній на підставі оперативної звітної карти головного командування сухопутних військ гітлерівської Німеччини говорилось, що гарнізони довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району і прикордонники вели бойові дії до 30 червня, тобто ще чотири доби після відходу 41-ї стрілецької дивізії. Їх дії скували 296-ту піхотну дивізію противника. Світлина розміщена на сторінці 566, є підтвердженням цих тверджень [141].

Оперативне зведення штабу 6-ї армії на 7 годину ранку 27 червня 1941 року:

«41-ша стрілецька дивізія.., після відходу з рубежу Рава-Руська, зранку займає рубіж Бесіди, Добросин. Противник при відході частин 41-ї стрілецької дивізії і 3-ї кавалерійської дивізії активності не проявляв. Частини 3-ї кавалерійської дивізії відійшли без бою» [141].

Спогади генерал-майора Єрьоміна дають нам можливість побачити останню фазу боїв за Рава-Руську наприкінці червня 1941 року: «...Увечері 26 червня 1941 року зав'язався бій вже на околиці міста Рава-Руська. У цей же час на командний пункт 41-ї стрілецької дивізії обрушився шквал артилерійського вогню. Щоб не бути відрізаними від частин дивізії, нам довелося терміново перенести командний пункт у ліс на схід від населеного пункту Пистуни, про що ми негайно сповістили всі наші полки та окремі батальйони. Проте натиск ворога не слабшав. Гітлерівці, незважаючи на втрати, наполегливо намагалися перерізати Львівське шосе, щоб закрити нам шлях відходу на схід. З нового командного пункту проводового зв'язку з частинами не було: не надходили повідомлення від частин посильними і делегатами зв'язку, хоча нове місце нашого командного пункту полкам було відомо. Командир дивізії помітно нервував, гаряче переживав обстановку, що склалася.

Полковник Шалімов все ще не повернувся зі штабу 6-ї армії. Щоб перехопити його, були вислані маяки на Львівське шосе. Положення з кожною хвилиною ставало все серйозніше. Знаючи твердість характеру свого командира, я все ж таки наважився зробити пропозицію негайно почати відхід частин дивізії на новий рубіж, орієнтовно по річці Мощана.

– Відходити без наказу начальника? Ні, не можу – різко відповів він. – А ставити дивізію під загрозу оточення і знищення противником хіба ми можемо? – доводив я. – Адже в нашій державі потрібно діяти, погодившись з обстановкою і керуючись здоровим глуздом.

Наша розмова проходила біля бронемашини, що стояла поряд з наметом командира дивізії та підсвічувала своїми фарами. У цей час оперативний черговий штабу дивізії доповів про прибуття полковника Шалімова, який з'явився з темряви і,

Бійці-артилеристи швидко зайняли вогневі позиції і вогнем своїх гармат надали істотної допомоги прикордонникам та гарнізонам довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району (реконструкція)

не чекаючи наших питань, доповів командиру дивізії про наказ командувача 6-ї армії на негайний відхід частин дивізії у загальному напрямку вздовж Львівського шосе, на рубіж Добросин, річка Думна. Від полковника Шалімова ми дізналися, що обстановка перед фронтом 6-го стрілецького корпусу, особливо в центрі, нестійка; положення сусідньої з нами 159-ї стрілецької дивізії дуже важке, і штабу 6-ї армії не відомо, де в даний час знаходяться її частини; лівофлангова дивізія корпусу веде стримуючі бої з переважаючими силами противника, відходячи на схід уздовж шосе Яворів – Львів, штаб 6-го стрілецького корпусу розташовується в лісі за 8 км на схід від населеного пункту Шкло; наш сусід праворуч 3-тя кавалерійська дивізія головними силами діє в районі Великі Мости. З короткої розмови з полковником Шалімовим у нас склалось враження, що основна увага і зусилля 6-ї армії були спрямовані на забезпечення контрударів механізованими з'єднаннями проти ударного угрупування німецько-фашистський військ, яке прорвалися в район Броди, Дубно, Рівне. Туди кидалися не тільки армійські, але і всі фронтові резерви. З огляду на це дії 6-го стрілецького корпусу і, зокрема, нашої дивізії набували особливо важливого значення для прикриття львівського напрямку з заходу і північного заходу. У ніч на 27 червня 1941 року дивізія залишила свій оборонний рубіж і відійшла на нові позиції в районі Добросин. Діючи в складі 6-го стрілецького корпусу і виконуючи завдання з прикриття львівського напрямку з північного заходу, а потім з найближчих підступів до Львова з півночі, вона послідовно обороняла низку рубежів поблизу населених пунктів Жовква, Куликів, Яричів Новий і нарешті у Задвуже. У безперервних запеклих боях в районі Львова, коли ряди і сили наших військ з кожною годиною все зменшувалися, ми не могли створити суцільного фронту, щоб зупинити натиск ворога, який постійно вводив в бій свіжі сили. У ніч на 2 липня 1941 року наша дивізія зуміла прорватися з району Задвуже і вийти з кільця оточення в південному напрямку та почати відходити на новий рубіж оборони, куди згідно з рішенням Ставки Верховного Головнокомандувача відводилися війська Південно-Західного фронту.

З перших днів Великої Вітчизняної війни наша 41-ша стрілецька дивізія в надзвичайно невигідній для неї обстановці, викликаній раптовим нападом противника, діяла, як пізніше з'ясувалося, на напрямку головного удару німецької 17-ї польової армії. Ця армія наступала з рубежу Томашів, Перемишль із завданням прорвати нашу прикордонну оборону, розгромити радянські війська в районі Львова і надалі швидко вийти до Вінниці.

Німецько-фашистське командування розрахувало в перший же день свого наступу захопити Раву-Руську, а на третій день піхотними з'єднаннями вийти в район Львова. Однак ворог несподівано для себе натрапив на запеклий опір. З великими втратами йому вдалося лише 27 червня 1941 року оволодіти Рава-Руською, а Львовом лише 1 липня.

Навіть часткові заходи, спрямовані на збереження боєготовності частин, дозволили нам у той суворий час без паніки зустріти несподіваний удар ворога. Наша дивізія зуміла за бойовою тривогою зайняти заздалегідь підготовлений оборонний рубіж на головній смузі оборони Рава-Руського укріпленого району та героїчно утримати його протягом п'яти діб, надійно прикриваючи львівський напрямок. Стримуючи противника, дивізія вела важкі бої безперервно протягом 12 діб.

Самі вороги змушені визнати виняткову завзятість і мужність радянських бійців, виявлені у цих боях. Так, генерал-майор Бутлар, описуючи дії групи армій «Південь», згадує: «Після деяких початкових успіхів війська групи армій натрапили на значні сили противника, що перейшов до оборони на підготовлених заздалегідь позиціях, які у деяких місцях мали навіть бетоновані вогневі споруди. У боротьбі за ці позиції противник ввів в бій великі танкові сили і завдав ряд контрударів по наступаючих німецьких військах. Після запеклих боїв, які тривали кілька днів, німцям удалося прорвати сильно укріплену оборону противника на захід від лінії Львів, Рава-Руська, і форсувавши річку Стир, відтіснити війська противника, які чинили запеклий опір і постійно маневрували та переходили в контратаки на схід. Ведучи важкі кровопролитні бої, війська групи армії «Південь» змогли завдавати противникові лише фронтальні удари та витісняти його на схід. Моторизованим німецьким з'єднанням не вдалося жодного разу вийти на оперативний простір або обійти противника, не кажучи вже про оточення значних сил росіян». При цьому Бутлар особливо підкреслює, що росіяни мали в обороні великі сили. Але він мовчить про те, що німецько-фашистські війська до моменту нападу на Радянський Союз на напрямку головних ударів мали багаторазову перевагу в живій силі і техніці. Так, проти нашої 41-ї стрілецької дивізії що оборонялася в смузі шириною близько 50 км, діяло спочатку 5 піхотних дивізій противника. Зараз, згадуючи ці факти і події, мимоволі з благоговінням захоплюєшся небувалою, дивовижною мужністю, стійкістю, масовим героїзмом, безмежною любов'ю і відданістю Батьківщині, виявленими бійцями і командирами славної 41-ї стрілецької дивізії у важкий для країни час» [129].

Підполковник у відставці Михайло Нордштейн у своїй статті розповідав: «...Генерал-майор Мікушев наполегливо запитував штаб 6-ї армії: де його сусіди – 159-та й 97-ма стрілецькі дивізії? Де 3-тя кавалерійська? Відомості про них були суперечливими. Зрештою Георгій Миколайович зрозумів: розраховувати треба тільки на свої сили.

Незважаючи на героїзм бійців дивізії, тактичну майстерність її командирів, становище 41-ї стрілецької було важким. Ворог обійшов її з флангів. Нависла загроза повного оточення. У безперервних боях була втрачена половина особового складу. Закінчувалися боєприпаси...

На шостий день війни 41-ша стрілецька дивізія за наказом почала організовано відступати. Відходила непереможена, зі своїм прапором.

Ворог вступив у Рава-Руську тільки 27 червня 1941 року. На п'ять діб пізніше, ніж планувалось. Дорого обійшлося йому взяття цього укріпленого району. Три його дивізії були знекровлені, причому одна втратила боєздатність...

П'ять діб виграв Мікушев. П'ять дорогоцінних діб, зірвавши ретельно вивірені терміни ворожого наступу на Львів і Київ.

Георгій Миколайович Мікушев загинув 9 вересня 1941 року при обороні Києва. Будучи на передовій, у критичний момент бою повів бійців у контратаку й був убитий чергою із автомата.

Його імені немає серед Героїв Радянського Союзу, не встиг він отримати й ордена. На гімнастерці генерала була одна-єдина нагорода – ювілейна медаль «20 років РСЧА». Але те, що зробила ця людина, назавжди увійшло в історію Великої Вітчизняної. Якби кожна наша дивізія, що вступила в бій того прикрого літа, воювала так само, як 41-ша, навряд чи ворог дійшов би до Москви й Сталінграда. Та й День Перемоги настав би значно раніше. Я впевнений, що через деякий час ми будемо мати про генерала Мікушева набагато більше інформації, адже все таємниче з часом стає явним» [130].

27 червня 1941 року противник захопив Раву-Руську. У перші дні окупації, розпочавши жорстоку розправу над мирним населенням, фашисти знищили 380 радянських активістів.

На околиці міста Рава-Руська у військовому містечку, побудованому напередодні війни для частин 41-ї стрілецької дивізії, фашисти створили концентраційний табір під назвою «Шталаг-325». Саме в ньому з липня 1941 року по квітень 1942 року знаходилось більш ніж 18 тисяч радянських військовополонених. Установлений у таборі режим та умови життя, точніше умови смерті, були спрямовані на планомірне знищення військовополонених. Ось як описував своє п'ятимісячне перебування у таборі військовий фельдшер П. І. Голубенко: «У Рава-Руському таборі військовополонені утримувались в бувших радянських казармах, які взимку не опалювались, більше того, німці відчиняли вікна у мороз. Їсти не давали зовсім. Військовополонені їли трупи... я бачив як було зварено 12 трупів. Щоденно вбивали по 150–200 чоловік, трупи вивозили у Волковицький ліс, де скидали у спеціальну яму» [140].

В. С. Ковчак із села Йоничі, равчани П. І. Стягова, І. Я. Лянге свідчили про тортури, яким піддавали військовополонених (приміром, узимку голими виводили з бараків, прив'язували до стовпів і тримали так, доки бранці не замерзали), про розстріли і знущання, про культивування епідемічних захворювань, від яких щоденно вмирали десятки людей. До прикладу, хворих на висипний тиф спеціально розселювали у всі бараки, аби «охопити» якомога більше людей.

Крім радянських військовополонених, у таборі знаходились іноземці, у тому числі 20 тисяч французів. До початку 1943 року «Шталаг-325» був одним з «дисциплінарних таборів», розташованих на теренах Західної України. У них німці «дисциплінували» військовополонених з Франції і Бельгії. Як відомо, у 1940 році нацисти, перемігши Францію, помістили у концтабори близько двох мільйонів її вояків. Проте, навіть за колючим дротом, французи чинили опір фашистам, саботували примусові роботи, просто відмовлялися виконувати вимоги окупантів, багато з них втікало і приєднувалось до руху опору, зі зброєю в руках продовжували боротись проти загарбників. Виходячи з цього, керівництво ІІІ рейху в березні 1942 року прийняло рішення про переведення французьких в'язнів-втікачів до «Шталагу-325» у Раві-Руській, у зону недосяжності Червоного Хреста, щоб відірвати непокірних від рідної землі, від підтримки з-за дроту, де ніхто не знає французької мови і не прийде на допомогу. Уже 13 квітня 1942 року перший ешелон з двома тисячами французів у товарних вагонах прибув до «Шталагу-325». Навряд чи німці розраховували, що саме через французів світ дізнається про їхнє людожерське ставлення до радянських людей, що про«Шталаг-325» дізнається Захід і Уїнстон Черчілль у радіопромові у червні 1942 року скаже про нього – «табір краплі води і повільної смерті» [140].

У матеріалах Нюрнберзького процесу є свідчення молодшого офіцера французької армії аспіранта Поля Розера щодо побаченого у «Шталаг-325»: «Перший ешелон французів, який прибув 14 чи 15 квітня 1942 року в Раву-Руську, замінив 400 російських військовополонених, які залишилися у живих... Росіяни йшли у колоні по п'ять чоловік, тримаючись за руки, оскільки ніхто з них не міг пересуватись самостійно. Вони були схожі на ходячі скелети... їхні обличчя були навіть не жовті, а зелені, у них не було сил рухатися, вони падали на ходу цілими рядами. Німці кидались на них, били прикладами гвинтівок, батогом... Російських військовополонених ще живими кидали у загальну могилу. Мертвих і вмираючих збирали між бараками і кидали на візки. Перші дні ми ще бачили трупи у візках, але німецькому коменданту було дуже неприємно дивитися, як французькі солдати віддавали військове вітання своїм загиблим російським товаришам, тому трупи почали накривати брезентом...». Інший свідок, рядовий Еміль Леже сказав просто: «Це знаменитий табір повільної смерті» [140].

А ось що згадував французький військовополонений Арман Тупе: «Коли нас привезли до табору в Раві-Руській, ад'ютант коменданта говорив, що в таборі померло від тифу більше трьох тисяч радянських військовополонених, що серед трупів нерідко виявляли живих, але їх разом з померлими кидали до ям у Волковицькому лісі і засипали негашеним вапном. Кожен ранок гітлерівські офіцери і унтерофіцери приходили до табору радянських військовополонених і стріляли по них ніби по живих мішенях, декого вбивали палицями і чобітьми, розбиваючи їм голови. Крім того, у таборі щоденно вмирало до 200 змучених людей» [79].

У Франції до теперішніх часів видано десятки документальних та художніх творів, присвячених «Шталаг-325», знято хронікальні кінострічки, опу-

бліковано сотні газетних статей, історичних праць, існує дбайливо доглянутий музей в Безансоні, а у франкомовному інтернет-товаристві працює мережа спеціалізованих сайтів з ключовими словами Ceux de Rawa-Ruska (Ті з Рави-Руської) [140].

При відступі радянських військ деякі довготривалі вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району були підірвані гарнізоном, обладнання та озброєння зняте або виведене з ладу. Протягом 1942–1943 років німецькі сапери проводили підривні роботи у спорудах укріпленого району з метою виведення їх з ладу, демонтажу озброєння та обладнання і відправки металевого брухту до Німеччини на переплавку.

Після Другої світової війни при перегляді кордонів між Польщею та Радянським Союзом частина території, на якій розташовувався Рава-Руський укріплений район, відійшла до Польщі. Так, зараз на теренах України знаходиться два вузли оборони: Грядівський та Шабельницький. На теренах Польщі – три вузли оборони: Любича-Крулевський, Гута-Любицький та Бруснівський.

Оцінюючи обстановку та реакцію на її стрімкі зміни радянського командування різних рангів та результати оборонних боїв у смузі оборони Рава-Руського УР на початку війни, можна зробити такі висновки.

По-перше. Деякі військові історики стверджують, що війна з гітлерівською Німеччиною для тодішнього Радянського Союзу стала повною несподіванкою, вони не повно розкривають істинну картину подій того часу. Для народів багатонаціонального СРСР, яких влада засобами масової інформації виховувала в дусі мирного співіснування з фашистським режимом, напад полчищ вермахту на їхню робітничо-селянську країну був дійсно неочікуваним як для партійного, так військового керівництва держави, котре передбачало неминучість війни з гітлерівською вояччиною, що уже захопила пів-Європи, але... прорахувалося у часі її початку. Проте до війни готувалися і це ми бачимо на прикладі Рава-Руського укріпленого району. Крім цього, у плані прикриття державного кордону у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району були визначені майже всі необхідні заходи з дій військ, які входили до складу першої ділянки прикриття другого району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів РП № 2 дозволяв сподіватись на позитив при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 41-ї стрілецької дивізії з засобами підсилення разом з гарнізоном Рава-Руського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 6-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізії розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому при раптовому нападі противника не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення. До того ж численність гарнізону Рава-Руського укріпленого району мирного часу була недостатня для зайняття всіх побудованих у ньому довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу, на підставі директиви Генерального штабу РСЧА, було категорично заборонено командуванню 6-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовка до знищення у випадку початку бойових дій мостів через річки Рата і Солокія. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція була однозначною – «До особливих вказівок» [29].

По-друге. Рава-Руський укріплений район № 6 був розташований на львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку. Укріплений район мав завдання у взаємодії на півночі зі Струмилівським УР та з Перемишльським УР на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Люблін – Рава-Руська – Жовква (Нестеров) – Львів та забезпечити стратегічне розгортання військ 6-ї армії Київського особливого військового округу (КОВО). Укріплений район споруджувався на теренах України на західних кордонах СРСР на так званому Розточчі. Рава-Руський УР будувався безпосередньо поблизу західного кордону СРСР у системі укріплених районів «лінії Молотова». Будівництво укріпленого району велось у 1940–1941 роках саперними частинами 6-ї армії КОВО, будівельниками управління начальника робіт № 82 (УНР № 82) та військовополоненими поляками. Стрілецькі батальйони 41-ї стрілецької дивізії (по одному від кожного стрілецького полку) вели інженерне обладнання районів оборони своїх стрілецьких полків, до складу яких вони організаційно входили. Рава-Руський УР розташовувався на правому фасі Львівського виступу та мав велике стратегічне значення у побудові оборони радянських військ на цьому напрямку. У 1941 році для будівництва укріпленого району були задіяні додаткові сили і засоби, так зі складу 5-ї армії КОВО в район Любичі-Крулевської була передислокована 5-та особлива фортечна рота і кілька корпусних і дивізійних саперних батальйонів з Харківського військового округу.

По-третє. Довготривалі вогневі споруди, які будувались в укріпленому районі, були типовими спорудами лінії Молотова, конструкція, озброєння і обладнання їх враховувала весь багатий досвід, набутий радянськими та зарубіжними фортифікаторами і зброярами. Основним типом довготривалих вогневих споруд були напівкапоніри зі спеціальними казематними кулеметними і гарматними установками кулеподібної та куле-маскової конструкції. Майже всі довготривалі вогневі споруди, які будувались в Рава-Руському укріпленому районі, на відзнаку від ДВС побудованих на лінії Сталіна, мали удосконалені засоби протихімічного захисту, вентиляції, опалення, водопостачання, каналізації та електропоста-

чання. Велика увага зверталась на питання маскування довготривалих вогневих споруд.

Для озброєння та оснащення довготривалих вогневих споруд головної смуги оборони Рава-Руського укріпленого району використовувалось озброєння і обладнання радянського виробництва та трофейне, захоплене восени 1939 року на складах, а також демонтоване з польських довготривалих вогневих споруд укріпленої ділянки «Сарни» у 1940 році.

По-четверте. Смуга забезпечення укріпленого району (передпілля) мала глибину від одного до чотирьох кілометрів. Смуга забезпечення своїм переднім краєм проходила по рубежу: Піддубне, Угнів, Карів, Корчівка, Домашів, Острівок, Воронів, Піддемце, Машув, Руда-Журавецька, Шаленик, колгосп Дубрівка, Нове Село, Дахнів, Залужжя, Хрунків, Дубники, Заб'яла-Олешице, розташованому безпосередньо біля державного кордону СРСР і генерал-губернаторства (окупованої німцями Польщі).

У смузі забезпечення на головних напрямках були обладнані ротні опорні пункти і батальйонні райони оборони стрілецьких підрозділів 41-ї стрілецької дивізії, які виділялись для їх оборони. Крім цього, кожна прикордонна застава 91-го Рава-Руського прикордонного загону була підготовлена до кругової оборони і включена у загальну систему оборони.

Основу смуги забезпечення (передпілля) складали прості одноказематні, одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди. Це були довготривалі вогневі споруди для однієї 45-мм протитанкової польової гармати (АПК) або для станкового кулемета «максим» на станку Соколова (КПК). Споруди за своєю конструкцією дуже нагадують легкі, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди, які були зведені польськими фортифікаторами на укріпленій ділянці «Сарни» напередодні Другої світової війни.

Усього у смузі забезпечення Рава-Руського укріпленого району було побудовано тридцять довготривалих вогневих споруд простої конструкції, серед них АПК – 9 шт. і КПК – 21 шт.

По-п'яте. Головна смуга оборони Рава-Руського укріпленого району складалась з п'яти окремих вузлів оборони, які займали ділянку по фронту до 50 км та у глибину до 2,5–3,0 км. Передній край головної смуги оборони проходив по рубежу Діброва, Гійче, Забір'я, Річки, Гребенне, Мости-Мале, Любича-Крулевська, Гута-Любицька, Воля-Велька, Новини, Полянка-Хоринецька, Старе Брусно. Вузли оборони укріпленого району були вдало спроектовані та частково побудовані на найбільш важливих напрямках місцевості і повністю використовували всі їх природні позитивні властивості. Між вузлами оборони, опорними пунктами в них та між довготривалими вогневими спорудами існувала дуже тісна вогнева взаємодія. Чітка взаємодія була організована між гарнізоном укріпленого району, частинами і підроз-

Відбиваючи головний удар противника на львівському напрямі, особливо відзначилися гарнізони ДОТів «Комсомолець», «Ведмідь», «Незабудка», що прикривали у взаємодії з 244-м стрілецьким полком 41-ї дивізії шосе на Раву-Руську. Узгодженим вогнем на цій ділянці було знищено 10 ворожих танків і багато солдатів та офіцерів противника

ділами 41-ї стрілецької дивізії і прикордонниками 91-го Рава-Руського прикордонного загону.

В опорних пунктах вузлів оборони головної смуги планувалось побудувати 250 довготривалих вогневих споруд, 22 малі (простої конструкції) кулеметні довготривалі вогневі споруди і 39 командних (спостережних) пунктів. Усього 303 довготривалі споруди і 19 удаваних споруд. В укріпленому районі планувалось побудувати 200 довготривалих вогневих споруд флангового вогню і 70 споруд фронтального вогню. Таким чином, в Рава-Руському укріпленому районі повинно було бути побудовано 72 % бойових довготривалих вогневих споруд флангового вогню. Довготривалі вогневі споруди укріпленого району повинні були бути спроможні протистояти вогню снарядів калібру 210-мм (230 споруд – 71 % від загальної кількості ДВС), а також 155-мм снарядів (79 споруд). Довготривалі вогневі споруди Рава-Руського УР повинні були мати на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 110 шт.; 45-мм казематних протитанкових гармат – 156. На довготривалих вогневих спорудах Рава-Руського укріпленого району на кінець будівництва повинно було бути встановлено 41 польський трофейний бронедзвін. Серед них: спостережних бронедзвонів – 15, кулеметних бронедзвонів – 26. Таким чином, на кінець 1941 року Рава-Руський укріплений район, при умові виконання всіх запланованих заходів будівництва, повинен був являти грізну силу, спроможну виконати визначені їй завдання [107].

По-шосте. Реально в Рава-Руському укріпленому районі на головній смузі оборони в опорних пунктах «Дениси», «Забір'я», «Річки», «Тенятиська», «Демби», «Гута-Любицька», «Стара Гута» і «Подемщизна» у 1940 році було побудовано: 107 довготривалих і 23 дерев'яно-земляних вогневих споруд, з яких: АПК – 2; АКПК – 12; КАК – 2; КАПК – 35; КПК – 14; КАДВТ – 7; КДВТ – 11; КПК простої конструкції – 5; КП – 8 і СП – 12, а також 5 артилерійських і 18 кулеметних ДЗВС. Побудовані у 1940 році довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району мали на озброєнні: 76-мм казематних гармат Л-17 – 28, 45-мм казематних протитанкових гармат зі спареним кулеметом ДС – 46, 45-мм протитанкових гармат – 5, станкових кулеметів «максим» – 175, ручних кулеметів Дегтярьова – 130. На побудованих у 1940 році довготривалих вогневих спорудах Рава-Руського укріпленого району було встановлено 20 (з 41 запланованого до кінця будівництва тобто 49 %) польських трофейних бронедзвонів. Серед них: спостережних бронедзвонів – 7 (з 15 запланованих до кінця будівництва, тобто 49 %), кулеметних бронедзвонів – 13 (з 26 запланованих до кінця будівництва, тобто 50 %) [107].

Таким чином, на кінець 1940 року Рава-Руський УР являв собою досить таки серйозний оборонний рубіж, опираючись на який, 41-ша стрілецька дивізія і гарнізон укріпленого району могли б виконати визначені для неї завдання прикриття визначеної ділянки державного кордону [107].

По-сьоме. До складу гарнізону Рава-Руського укріпленого району входили: управління коменданта укріпленого району з підрозділами забезпечення, 21, 36, 141 та 202-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, окрема рота зв'язку, 25-та окрема саперна рота, автотранспортна рота. Для артилерійської підтримки гарнізонів довготривалих вогневих споруд призначались: 324-й гаубичний артилерійський полк РВГК та 209-й корпусний артилерійський полк, які дислокувалися в Яворові.

Для польового заповнення смуги оборони Рава-Руського укріпленого району призначались частини 41-ї стрілецької дивізії 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Київського особливого військового округу.

Рава-Руський укріплений район розташовувався у межах відповідальності 91-го Рава-Руського прикордонного загону Українського прикордонного округу.

По-восьме. Усю зиму 1940–1941 року в Рава-Руському укріпленому районі кипіла робота. У міру постачання від оборонної промисловості казематного озброєння і обладнання спеціалізовані бригади негайно проводили його монтаж у довготривалих вогневих спорудах. Для цього проводився цілий комплекс заходів з обігріву споруд і виконання всього технологічного процесу. Фактично до початку весни всі довготривалі вогневі споруди, побудовані в Рава-Руському УР за програмою 1940 року, були доведені до боєздатного стану. Для цих споруд були сформовані і підготовлені гарнізони. Взимку на складах укріпленого району була накопичена невелика кількість казематного озброєння й обладнання. У першу чергу установок ДОТ-4 і НПС-3. Тобто проблема з забезпеченням будівельного сезону 1941 року казематними 45-мм протитанковими гарматами зі спареним кулеметом ДС та станковими кулеметами «максим» не стояла так гостро, як із забезпечення 76-мм казематними гарматами Л-17. На жаль, цю проблему до початку Великої Вітчизняної війни так і не вдалось вирішити. Недарма деякі АКПК укріпленого району, що будувались на другорядних напрямках, зустріли війну без 76-мм казематних гармат, маючи на озброєнні лише кулемет у крилі.

По-дев'яте. Сміливе та своєчасне зайняття визначеної смуги оборони частинами 41-ї стрілецької дивізії, 209-м корпусним гаубичним артилерійським полком та гарнізоном Рава-Руського УР, а також проведення ними усього комплексу заходів із завершення підготовки до бойових дій надало можливість організовано та узгоджено дати відсіч противнику та нав'язати йому свої умови ведення бою. Противник у Рава-Руському УР не зміг, як це було у інших укріплених районах лінії Молотова (на теренах України), добре підготовленими штурмовими загонами та групами, використовуючи відсутність військ польового заповнення, блокувати довготривалі вогневі споруди та приступити до їх планомірного знищення, тим самим забезпечивши безперешкодне подолання прикордонних укріплень головним угрупованням своїх військ.

По-десяте. Дієвість і достовірність розвідувальної інформації та зроблений на її підставі розумний,

вдумливий прогноз ймовірного характеру дій противника, а також миттєве реагування командування 6-ї армії, 6-го стрілецького корпусу та 41-ї стрілецької дивізії на всі зміни в обстановці, сміливий маневр силами та засобами дали свій позитив та забезпечили стійкість оборони у смузі відповідальності. Зараз навіть важко уявити масштаби катастрофи та її наслідки для військ Південно-Західного фронту, якби противник зміг з ходу подолати прикордонні укріплення в районі Рави-Руської.

По-одинадцяте. Розумне використання всіх видів інженерних загороджень та системи вогню довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району у поєднанні з вогнем артилерійських та стрілецьких частин і підрозділів для нанесення ураження наступаючому противнику не дали змоги останньому з ходу подолати головну смугу оборони та змусило його вводити у бій другі ешелони своїх військ. А добре підготовлені та всестороннє забезпечені контратаки, які проводились частинами 41-ї стрілецької дивізії та зведеним загоном прикордонників 91-го прикордонного загону по противнику, що вклинився в нашу оборону, мали успіх, позитивно вплинули на стійкість радянської оборони та дозволили відновити положення по державному кордону.

По-дванадцяте. Постійна турбота командування 6-ї армії, 6-го стрілецького корпусу та 41-ї стрілецької дивізії про фланги угруповань своїх військ та не допущення їх охватів та обходів противником, опираючись на вогонь довготривалих вогневих споруд Рава-Руського та сусідніх укріплених районів, надала можливість радянським військам утримати визначені смуги оборони, уникнути оточення противником та по команді почати організований відхід на нові рубежі. При загальному відході військ 6-ї і 26-ї армій Південно-Західного фронту 27 червня 1941 року 17-та польова армія противника у своїй смузі наступу не змогла перейти до переслідування відступаючих радянських військ через вперту оборону смуги Рава-Руського укріпленого району гарнізонами довготривалих вогневих споруд, які були призначені для прикриття відходу головних сил.

По-тринадцяте. Гарнізон Рава-Руського УР на чолі з комендантом полковником Ф. С. Сисоєвим – мужньо та з гідністю виконав покладені на нього завдання забезпечуючи стійкість оборони укріпленого району, а гарнізони довготривалих вогневих споруд, визначені для прикриття відходу радянських військ, у цілковитому оточені до останнього бійця, до останнього набою тримали оборону своїх маленьких фортець. І до нині про їх безсмертний подвиг нагадують зруйновані і пошматовані довготривалі вогневі споруди Рава-Руського укріпленого району. На підтвердження сказаного аналіз звітних оперативних карт німецького ОКХ дозволяє зробити висновок, що у смузі оборони Рава-Руського укріпленого району противник силою 262, 24, 195, 71 і 296-ї піхотних дивізій змушений був вести запеклі бойові дії з гарнізонами довготривалих вогневих споруд і частинами 41-ї стрілецької дивізії до 27 червня 1941 року. Таким чином, гарнізон укріпленого району, прикордонники, будівельники і частини 41-ї стрілецької дивізії внесли свій вклад у боротьбу з противником на прикордонному рубежі.

По-чотирнадцяте. Протягом п'яти днів гарнізон Рава-Руського укріпленого району та 41-ша стрілецька дивізія захищали смугу оборони на державному кордоні. Ворог так і не зміг зламати стійкості радянських воїнів, які відійшли з займаних позицій тільки після наказу командувача 6-ї армії. Таким чином, Рава-Руський УР повністю виконав завдання, що на нього покладались. Подібний приклад мужності при обороні укріплених районів на теренах України під час Великої Вітчизняної війни був показаний гарнізонами укріплених районів та частинами 5-ї армії генерал-майора М. І. Потапова при обороні Коростенського УР і 37-ї армії генерал-майора А. А. Власова при обороні Київського УР. Недарма найбільші поховання гітлерівських воїнів знаходяться у селах Потелич у районі Рави-Руської та Глеваха у районі Києва.

По-п'ятнадцяте. Здобутий бойовий досвід у подальшому знадобився гарнізону Рава-Руського укріпленого району, який після відступу, за рішенням командувача військ Південно-Західного фронту, був введений до складу гарнізону Київського УР, а полковник Ф. С. Сисоєв був призначений його комендантом. Ці заходи значно посилили гарнізон Київського УР, але на жаль, такий розумний крок у відношенні до частин укріплених районів був поодинокий, хоча така можливість була у командувачів Південного фронту та 5-ї і 6-ї армій Південно-Західного фронту. Провина у невикористанні бойового досвіду і відступаючих на схід гарнізонів укріплених районів лінії Молотова для поповнення гарнізонів УР лінії Сталіна на старому кордоні лежить і на помічникові командувача військ Південно-Західного фронту з будівництва УР генерал-лейтенантові Совєтнікову.

По-шістнадцяте. Саме оборона Рава-Руського укріпленого району є показовим прикладом спільних дій з'єднання прикриття державного кордону, частин укріпленого району і прикордонних військ. З початком війни частини і підрозділи 41-ї стрілецької дивізії змогли організовано і своєчасно зайняти свій оборонний рубіж і у всеозброєнні зустріти ворога. На своїх бойових рубежах були воїни-прикордонники 91-го прикордонного загону та гарнізони довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району. Усе це зумовило успіх оборони. Досить сказати, що 41-та стрілецька дивізія разом з частинами укріплений району і прикордонним загоном протягом п'яти діб успішно стримувала натиск п'яти дивізій німецько-фашистських військ. Дії воїнів цієї дивізії, якою командував генерал-майор Г. М. Мікушев, і бійців-прикордонників 91-го прикордонного загону під керівництвом майора Я. Д. Малого, висвітлені в багатьох працях, в тому числі у статтях, що публікувалися у «Військово-історичному журналі».

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД РАВА-РУСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

В укріпленому районі на теренах України оглянуто 28 фортифікаційних споруд, із яких: артилерійських напівкапонірів (АПК), артилерійсько-кулеметних напівкапонірів (АКПК) – 9 шт., кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) – 5 шт., кулеметно-артилерійських довготривалих вогневих точок (КАДВТ) – 1 шт., кулеметних довготривалих вогневих точок (КДВТ) – 4 шт., кулеметних напівкапонірів (КПК) – 8 шт., командних пунктів (КП) – 1 шт., з яких збереглося: 40 % споруд, частково зруйновано – 30 % споруд, повністю зруйновано – 30 % споруд.

У всіх фортифікаційних спорудах Рава- Руського укріпленого району на теренах України відсутнє озброєння, броньові та гратчасті двері, сантехнічне та вентиляційне обладнання. До усіх ДВС існують добрі шляхи підходу.

Оборона Рава-Руського укріпленого району багата великою кількістю прикладів стійкості та готовності до самопожертви гарнізонів довготривалих вогневих споруд і бійців 41-ї стрілецької дивізії та воїнів-прикордонників. За кожну довготривалу вогневу споруду велись запеклі бої. На знімку гарнізон довготривалої вогневої споруди здійснив вилазку і знищив штурмову групу противника, яка її блокувала і готувала до підриву (реконструкція)

Артилеристи 5-го батальйону винищувачів танків СС 5-ї моторизованої дивізії СС «Вікінг» ведуть вогонь прямим наведенням по амбразурах довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району

Противник у запеклих боях проти довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району застосовував вогнеметні танки B-2 (модернізовані трофейні французькі танки CHAR B-1bis, 75-мм гармата яких була замінена на вогнемет). Вогнеметним танкам не вдалось вразити жодну ДВС, тому що горюча суміш не могла проникнути крізь кулеподібні установки амбразур всередину ДОТу, захисники якого продовжували вести вогонь (реконструкція)

8-ма прикордонна застава 2-ї прикордонної комендатури 91-го Рава-Руського прикордонного загону, розташована на закруті річки Солокія, була добре підготовлена до оборони (реконструкція)

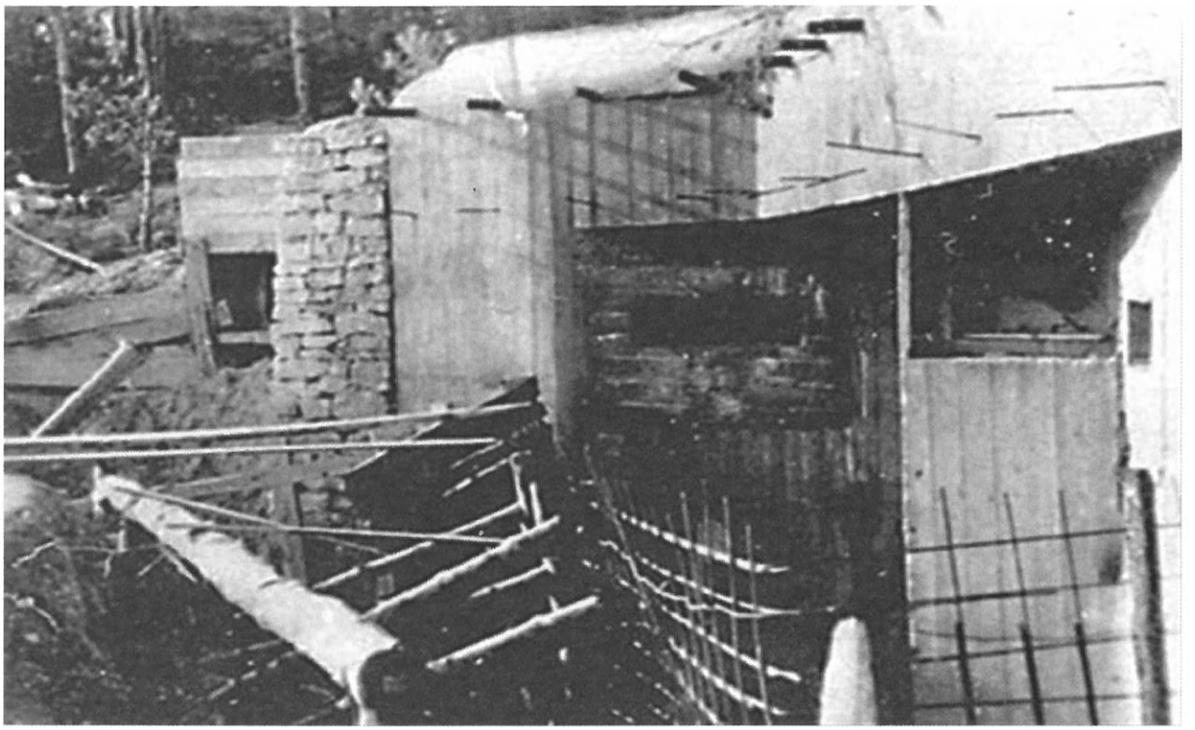

Недобудований кулеметний напівкапонір на правому фланзі Рава-Руського укріпленого району. У такому вигляді споруда зустріла світанок 22 червня 1941 року

Першими у бій з противником вступили прикордонники 2-ї прикордонної комендатури та 2-ї резервної застави 91-го Рава-Руського прикордонного загону на чолі з комендантом ділянки капітаном Михайлом Кудряшовим (реконструкція)

Командування 17-ї польової армії для боротьби з довготривалими вогневими спорудами Рава-Руського укріпленого району створило угруповання артилерії великого калібру

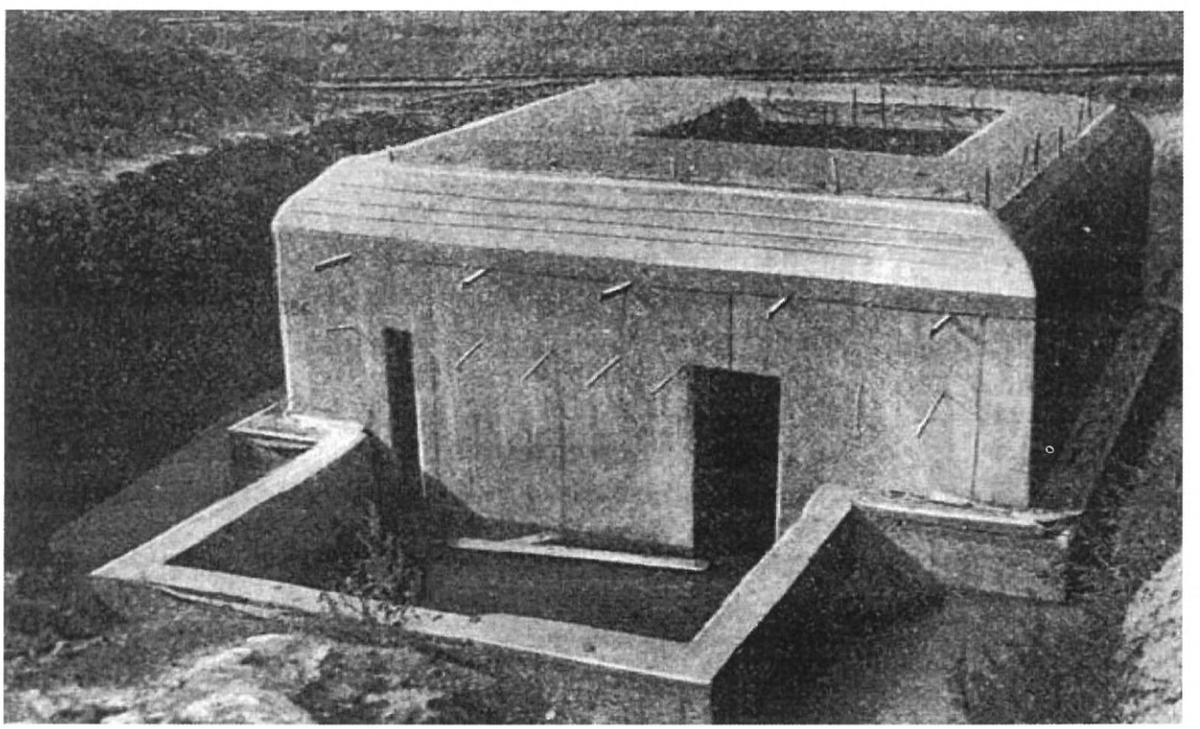

На світлині недобудований спостережний пункт в одному з опорних пунктів вузлів оборони Рава-Руського укріпленого району. Споруда не обвалована землею, не встановлене обладнання і броньовані та гратчасті двері

Опорний пункт «Старе Брусно». Артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 5453 будувався за програмою 1941 року в районі панівної висоти 330,6 на північній околиці населеного пункту Старе Брусно

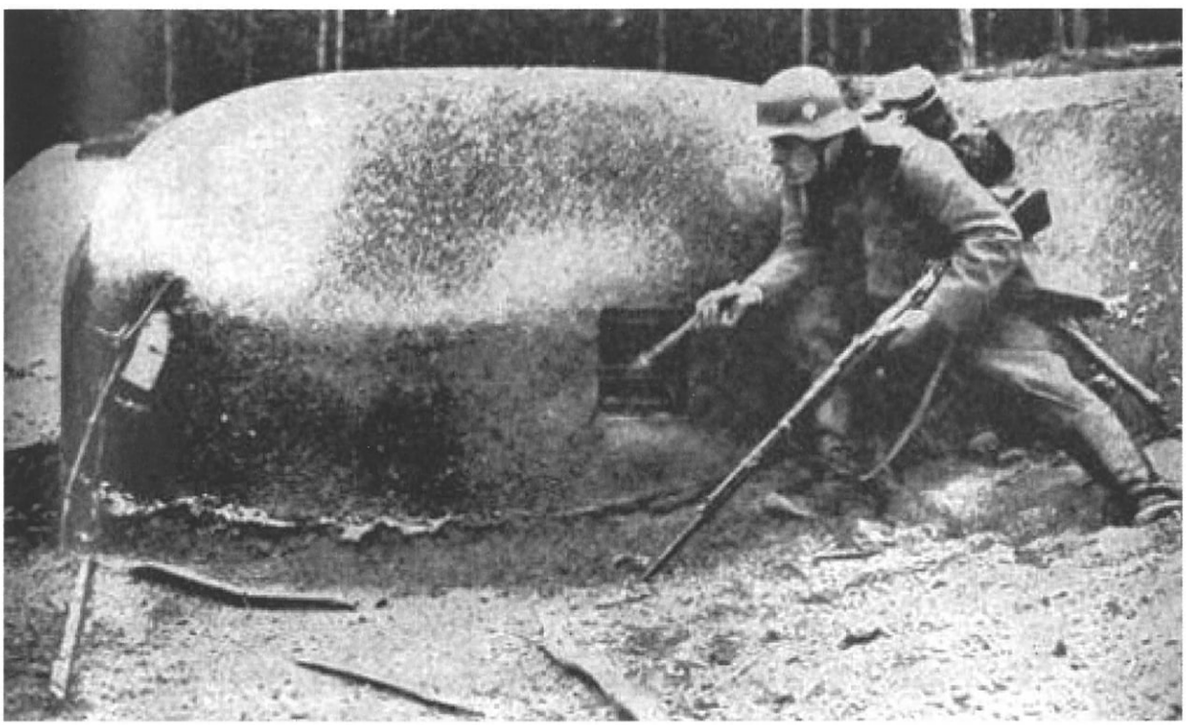

Німецький піхотинець зумів проникнути на дах довготривалої вогневої споруди і жбурляє ручну гранату у відкриту бійницю кулеметного бронедзвону

На світлині добре видно кулеметну довготривалу вогневу споруду Рава-Руського укріпленого району, яка вела запеклий бій з противником. На споруді сліди від влучень снарядів і куль, а також підриву потужних зарядів вибухівки. Справа від кулеметної амбразури фарбою нанесено дату захоплення споруди 27 червня 1941 року і номер штурмової групи зі складу 519-го піхотного полку 296-ї піхотної дивізії. Дивізія була введена командуванням 17-ї польової армії в бій на рава-руському напрямку, після невдач 262-ї піхотної дивізії

Солдати німецької трофейної команди збирають зброю та амуніцію у захопленій радянській довготривалій вогневій споруді. Вересень 1941 року

Кулеметно-артилерійський напівкапонір

Кулеметна трьохамбразурна довготривала вогнева споруда.
Споруда була повністю доведена до боєздатного стану

Кулеметний напівкапонір № 2161 був повністю доведений до боєздатного стану. На споруді планувалось встановити бронедзвін

Артилерійський напівкапонір. У 1942 році німецькі сапери вибухом підірвали амбразурні вузли

Кулеметно-артилерійський напівкапонір № 2261 побудований у 1940 році.
У 1942 році німецькі сапери вибухом підірвали амбразурні вузли

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 2461 був побудований у 1940 році на східній околиці села Річки і повністю доведений до боєздатного стану. Він був підірваний наприкінці червня 1941 року своїм гарнізоном при відході. Споруда зруйнована потужним внутрішнім вибухом

Кулеметний напівкапонір № 2315 простої конструкції на один станковий кулемет «максим» на польовому станку Соколова

Кулеметно-артилерійський напівкапонір був повністю доведений до боєздатного стану. У 1942 році німецькі сапери вибухом підірвали амбразурні вузли. На споруді видно сліди від влучень куль і снарядів

Кулеметний напівкапонір № 2162 був споруджений за програмою 1941 року і повністю доведений до боєздатного стану

Кулеметно-артилерійська трьохамбразурна вогнева споруда.
На споруді видно чисельні влучення снарядів та куль

Кулеметно-артилерійський напівкапонір був повністю доведений до боєздатного стану

Кулеметно-артилерійський напівкапонір був повністю доведений до боєздатного стану. Споруда підірвана внутрішнім вибухом

Кулеметний напівкапонір № 2161, розташований на південно-західній околиці населеного пункту Річки. Споруда будувалась за програмою 1941 року і була озброєна двома станковими кулеметами «максим». У споруді було встановлене все необхідне обладнання. На даху споруди повинен був бути змонтований спостережний бронедзвін польського виробництва. Для монтажу бронедзвону у даху споруди був залишений великий монтажний отвір круглої форми

Кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда споруджувалась за програмою 1941 року, була доведена до сьомого циклу будівництва. Для монтажу озброєння й обладнання були залишені великі амбразурні та технологічні отвори

Кулеметно-артилерійська трьохамбразурна довготривала вогнева споруда № 2361, розташована на північній околиці населеного пункту Річки. Споруда була побудована за програмою 1940 року і доведена до повної бойової готовності, а також мала постійний гарнізон. Артилерійська і кулеметна амбразури споруди висаджені у повітря німецькими саперами у 1942 році

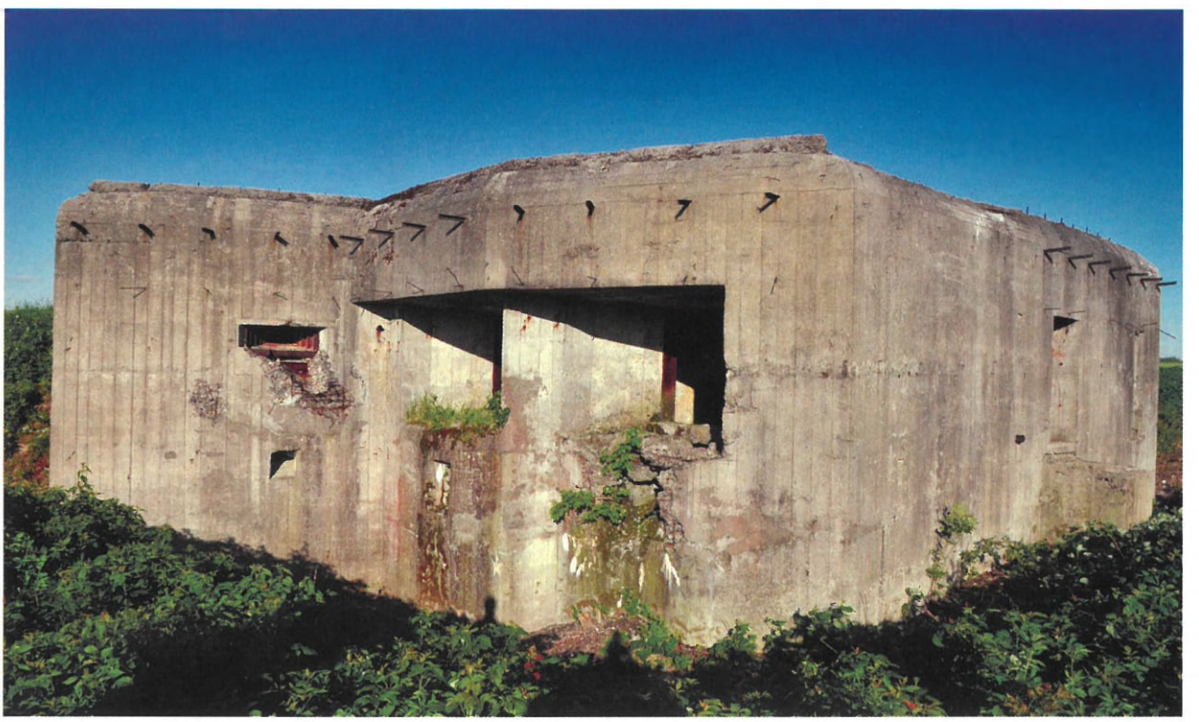

КАНЬЧУГА
РАДЫМНО
ПШЕМЫСЛЬ
Медыка
ДЫНУВ
Барткувка
Искань
Козджец
Дылёнгова
Пикулице
Жохатын
НИЖАНКОВИЧИ
Дыдня
Добра
Мжиглуд
Ольховце
САНОК
Залуж
Лesko-
-Лукавица
ДОБРОМИЛЬ
ХЫРОВ
ЛЕСКО
Мычковце
Устянова
УСТШИКИ-
-ДОЛЬНЕ
СТАРЫЙ САМБ
ТУРКА
БОРИНЯ
ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ
УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН

Перемишльський укріплений район № 8 був розташований на львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район входив до складу 26-ї армії Київського особливого військового округу. Він мав завдання у взаємодії на півночі з Рава-Руським укріпленим районом, на півдні опираючись на Карпатські гори, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямках Жешув – Перемишль – Львів, Жешув – Перемишль – Добромиль, а також Сянки – Хирів – Самбір – Львів.

ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Перемишльський укріплений район будувався у 1940–1941 роках і займав смугу оборони по фронту до 110 км від населеного пункту Медика вверх по ріці Сян до озера Солинське у Карпатських горах (на даний час весь укріплений район знаходиться на теренах Республіки Польща). Укріплений район мав глибину 3–5 км (у деяких джерелах район по фронту і глибині відповідно займав 120 км і 4–5 км).

Головна смуга Перемишльського укріпленого району була споруджена на двох докорінно відрізнених між собою ділянках місцевості. Ліва (північно-східна) частина укріпленого району була споруджена на так званому Надсянні. Права (південна) ділянка була споруджена на правому березі ріки Сян у Східних Карпатах.

Вузли оборони й опорні пункти у них побудовані з дуже вдалим використанням рельєфу місцевості і природних умов і розташуванням головних і допоміжних фортів фортеці Перемишль, які сприяли організації оборони у даній смузі. Ріка Сян і південні відроги Слонських гір Карпат були також вдало використані при посадці довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району на місцевості. Між вузлами оборони, опорними пунктами та довготривалими спорудами у них існував добрий вогневий зв'язок та взаємодія.

Будівництво укріпленого району велось УНР № 83, саперними частинами Київського особливого військового округу, з'єднаннями і частинами 26-ї армії та військовополоненими поляками, котрі споруджували довготривалі вогневі споруди в опорних пунктах вузлів оборони, а також стрілецькими батальйонами 99-ї стрілецької дивізії та гірськими стрілецькими батальйонами 72-ї гірської стрілецької дивізії (по одному від кожного полку), котрі у інженерному відношенні обладнували райони оборони своїх полків.

В опорних пунктах Перемишльського вузла оборони, у Дибавському опорному пункті Красічинського вузла оборони, в Ольхівецькому і Залузькому опорних пунктах Ольхівецького вузла оборони, які були розташовані на напрямках зосередження основних зусиль укріпленого району в обороні, будувались переважно потужні довготривалі фортифікаційні споруди флангового вогню: артилерійські та артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АПК, АКПК), які були озброєні двома 76-мм казематними гарматами Л-17 (у АКПК плюс у казематі бокового крила розташовувався станковий кулемет «максим» на позиції НПС – 3), кулеметно-артилерійські капоніри (КАК) та кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК) озброєнні 45-мм протитанковою казематною гарматою (двома гарматами у КАК) зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ – 4 та двома (чотирма у КАК) станковими кулеметами «максим» на позиції НПС – 3, а також кулеметні напівкапоніри (КПК) озброєнні трьома станковими кулеметами «максим». Крім цього, були побудовані споруди фронтального вогню: кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі точки (КАДВТ), озброєнні 45-мм протитанковою казематною гарматою зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ – 4 та однимдвома станковими кулеметами «максим» на позиції НПС – 3, а також кулеметні довготривалі вогневі точки (КДВТ), озброєнні станковими кулеметами «максим», які своїм вогнем прикривали споруди флангового вогню та за конструктивними даними були аналогами довготривалих вогневих споруд, що будувались в укріплених районах лінії Молотова, двоповерхові, двох та трьохамбразурні, на деяких були змонтовані броньовані дзвони.

Для будівництва довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району використовувались трофейні польські бронедзвони з польських ДВС укріпленої ділянки «Сарни».

Крім вищеназваних довготривалих вогневих споруд, у цих і решті опорних пунктах укріпленого району були побудовані прості за конструкцією, не газощільні, одноповерхові, одноамбразурні ДВС на одну протитанкову 45-мм польову гармату або на один кулемет «максим» на станку Соколова. До такого кроку спонукало те, що ці довготривалі вогневі споруди були набагато простішими та не дорогими у будівництві, крім того, промисловість не встигала випускати необхідну кількість спеціальних казематних гармат та кулеметів, а також устаткування для забезпечення приведення ДВС до повної бойової готовності.

На 22 червня 1941 року у головній смузі оборони Перемишльського укріпленого району повним ходом йшла підготовка державного кордону до оборони. Але не всі заплановані заходи інженерного обладнання були виконані у повному обсязі. Так, між 12-ю прикордонною заставою на західній частині міста Перемишль та 13-ю, розташованою на околиці міського парку, а також 14-ю, розташованою поблизу залізничної станції Перемишль, та в районі 15-ї прикордонної застави, розташованої на околиці східної сторони Вільча, протитанкові перешкоди ще не були остаточно збудовані. Ймовірно в цьому плані планувалось використати як перешкоду воду з річки Сян, для цього на правому березі річки було вирито канал довжиною майже 4 км.

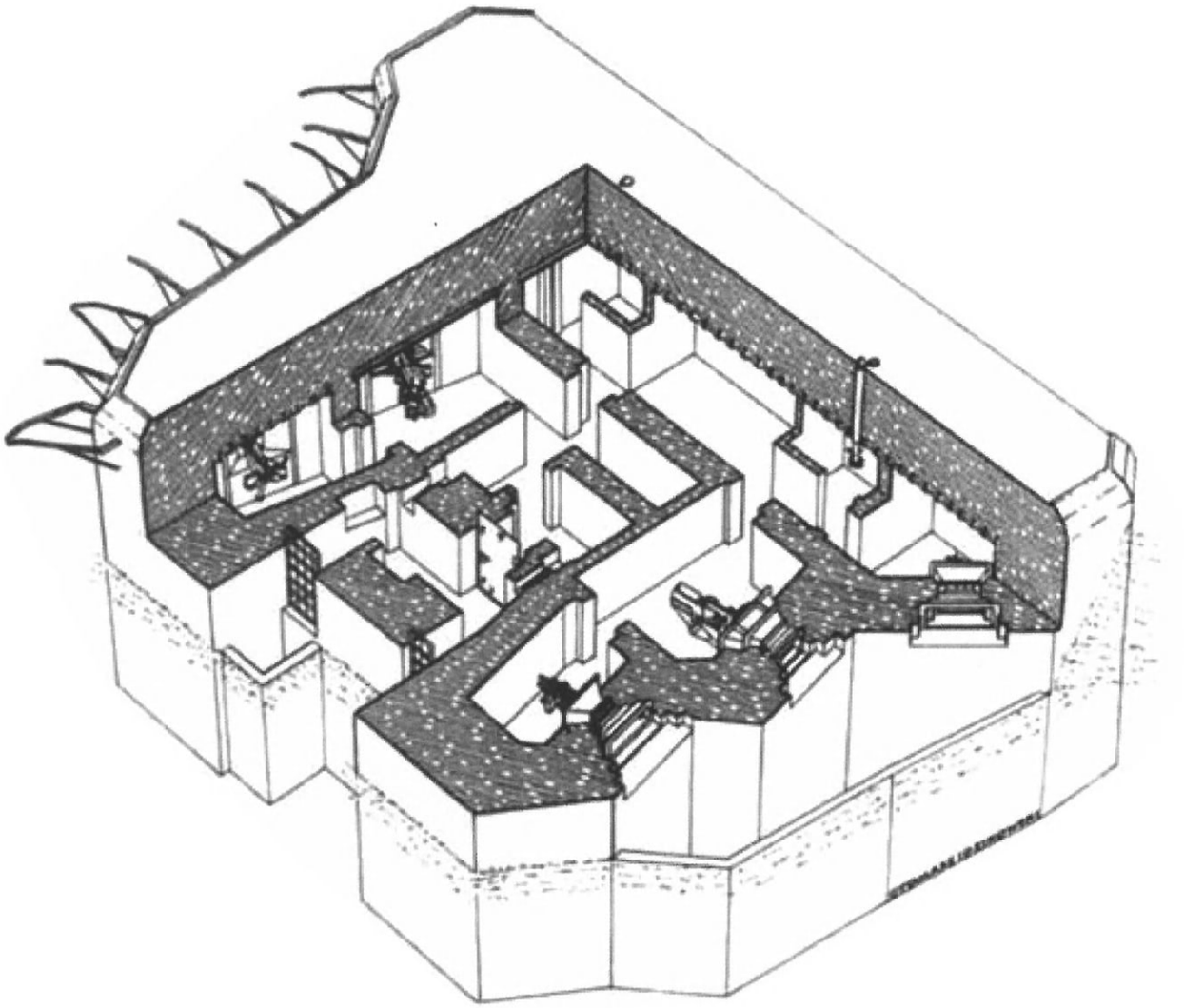

Кулеметно-артилерійський капонір. Споруда мала на озброєнні дві 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареними 7,62-мм кулеметами ДС і чотири станкових кулемети «максим». Дві такі довготривалі вогневі споруди № 25 і № 38 були побудовані у 1940–1941 роках у Перемишлі на набережній ріки Сян. Обидві споруди взяли активну участь у червневих боях 1941 року і на даний час знаходяться у чудовому стані. У споруді № 38 обладнано музей

Тільки довготривалі вогневі споруди, розташовані на передньому краї головної смуги оборони Перемишльського укріпленого району, були поєднанні між собою траншеями. У той же час на головній смузі оборони укріпленого району було обладнано деяку кількість кулеметних і артилерійських дерев'яно-земляних вогневих споруд для ведення бойових дій на короткій відстані та прикриття напрямків, де довготривалі вогневі споруди знаходились у стадії будівництва [107].

Але все ж таки у Перемишльському вузлі оборони який прикривав напрямок зосередження основних зусиль укріпленого району в обороні було проведено значний обсяг робіт.

Не всі довготривалі вогневі споруди Перемишльського укріпленого району на початок війни були добудовані та повністю укомплектовані, у деяких невистачило продуктів харчування, джерел води і передбачуваного озброєння, повного оснащення та амуніції й особового складу, передбаченого за штатом на момент завершення будівництва цих споруд. На момент початку німецької агресії більшість приписного складу укріпленого району ще перебувала на польових навчаннях, на яких проводилось бойове злагодження гарнізонів довготривалих вогневих споруд.

Перемишльський укріплений район складався з п'яти вузлів оборони, побудованих на найбільш важливих напрямках місцевості.

Перемишльський вузол оборони № 1 розташовувався на Надсянській низовині на правому березі Сяну. Вузол оборони знаходився на напрямку зосередження основних зусиль Перемишльського укріпленого району в обороні. Це був правофланговий і найпотужніший вузол оборони в укріпленому районі. Вузол оборони у взаємодії на півночі з Рава-Руським укріпленим районом, на півдні з Красічинським вузлом оборони прикривав рівнинну ділян-

ку та напрямки Жешув – Перемишль – Львів і Перемишль – Ніжанковичі. Вузол оборони складався з чотирьох опорних пунктів:

Медицького, який був найправофланговішим опорним пунктом Перемишльського укріпленого району. Опорний пункт був обладнаний у 1940–1941 роках на правому березі ріки Сян в районі населеного пункту Медика. Фактично довготривалі вогневі споруди здійснювали кругову оборону цього важливого населеного пункту і залізничної станції, розташованої на його західній околиці. Опорний пункт у взаємодії з Седлиським опорним пунктом прикривав стик з Рава-Руським УР і нарощував зусилля Перемишльського опорного пункту в обороні важливого напрямку Перемишль – Львів.

На 22 червня 1941 року в Медицькому опорному пункті було побудовано 12 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 2, КАПК – 4 (один з бронедзвоном), КПК – 5 (з них простої конструкції під станковий кулемет «максим» – 3), КАДВТ – 1, не добудована – 1 ДВС [107].

Кулеметні одноамбразурні довготривалі вогневі споруди були побудовані на північній околиці Медики. Вони тримали під вогнем своїх кулеметів луговину і правий берег ріки Сян в районі Халупки Медицькі, Виштице (Виштичі), Буців.

Артилерійські, кулеметно-артилерійські і кулеметні напівкапоніри були побудовані на західній і південній околицях населеного пункту Медика на схилах панівних висот 219,4 і 234,4, а також 220,0. Розташування цих довготривалих вогневих споруд опорного пункту на панівних висотах дозволяло тримати під артилерійсько-кулеметним вогнем цей важливий для оборони напрямок.

Єдина в опорному пункті кулеметна довготривала вогнева споруда була обладнана на панівній висоті 204,4 зліва від залізниці і автошляху Перемишль – Львів. Ця трьохамбразурна кулеметна споруда спільно з іншими довготривалими вогневими спорудами опорного пункту тримала під вогнем своїх кулеметів луговину і правий берег ріки Сян в районі Медика, Виштичі, Буців. Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 52-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 206-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [107].

У районі населеного пункту Гурко до початку війни було обладнано опорний пункт дванадцятої прикордонної застави «Гурко» 3-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Седлиського, який був вдало розташований на панівних висотах у районі розташування у минулому найпотужнішого форту Перемишльської фортеці № І «Седлиська» («Salis Soglio») і форту XV «Борек» («Borek»). Опорний пункт був обладнаний на панівних висотах, з яких добре прострілювалась вся долина ріки Сян і головний напрямок ймовірного наступу противника на Перемишль – Львів. Цей опорний пункт повинен був бути одним з найпотужніших у Перемишльському укріпленому районі. Крім того, що обидва форти дозволяли використовувати вцілілу інфраструктуру для оборони і розміщення вогневих засобів, у першу чергу артилерії, вони були придатні для укриття військ і розміщення складів боєприпасів і продовольства. А австрійські казарми в містечку Седлиська у 1940–1941 роках були використані для розміщення в них частин і підрозділів 99-ї стрілецької дивізії та гарнізону Перемишльського укріпленого району. Саме опираючись на Седлиський і Лучицький опорні пункти Перемишльського укріпленого району, частини 99-ї стрілецької дивізії і підрозділи 92-го прикордонного загону на світанку 23 червня 1941 року контратакували і вибили противника з Перемишля.

Планувалось на кінець будівництва мати в опорному пункті 14 довготривалих вогневих споруд, з яких:

артилерійських напівкапонірів (АПК) – 2, (обидва з бронедзвонами). АПК № 11, розташований у районі форту XV «Борек» («Borek»), тримав під вогнем своїх гармат долину ріки Сян в районі Лопаювка, Медика, Шегині. АПК № 17, розташований на північних схилах панівної висоти 242,1, тримав під обстрілом південно-східні підступи до Перемишля в районі Кривники, Негрибка, Лучичі;

кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) планувалось на кінець будівництва побудувати – 8. На 22 червня 1941 року було споруджено два кулеметно-артилерійські напівкапоніри (один з бронедзвоном);

кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) планувалось на кінець будівництва побудувати – 3. На 22 червня 1941 року було споруджено лише дві такі споруди. КДВТ № 18 на схід від форту XV «Борек» («Borek») і 16 на північ від населеного пункту Седлиська;

командний пункт командира окремого кулеметно-артилерійського батальйону (КП) було обладнано в районі форту І «Седлиська» («Salis Soglio»).

На 22 червня 1941 року в Седлиському опорному пункті було побудовано і доведено до боєздатного стану 8 довготривалих вогневих споруд (60 % від запланованого). Серед боєздатних довготривалих вогневих споруд були: АПК – 1, КАПК – 5, КАДВТ – 1, КПК – 1. Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 52-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 206-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [107].

Лучицького, який відносився до опорних пунктів другої лінії і повинен був бути обладнаним на панівних висотах 278,0 і 277,1 у районі старого австрійського форту ІІІ «Лучице» («Luczyce»). У свою чергу форт ІІІ «Лучице» («Luczyce») відносився до фортів зовнішнього ланцюга Перемишльської фортеці. Він розташований в районі панівної висоти 278,0 за чотири кілометри на південний схід від Перемишля на

південній околиці села Лучице (Лучичі). Підніжжя форту омиває річка В'яр. Планувалось використати елементи форту ІІІ «Лучице» («Luczyce») гарнізоном Лучицького опорного пункту Перемишльського укріпленого району у 1941–1942 роках під казарми і укриття для особового складу, а також склади для боєприпасів і продовольства [107].

Лучицький опорний пункт повинен був стати одним з найпотужніших опорних пунктів Перемишльського укріпленого району. Опорний пункт у взаємодії з Седлиським і Перемишльським опорними пунктами, використовуючи панівні висоти, нарощував зусилля в обороні головного напрямку Перемишль – Ніжанковичі – Добромиль – Хирів – Львів. Крім цього, опорний пункт надійно прикривав автомобільну дорогу і залізницю Перемишль – Ніжанковичі – Добромиль – Хирів, а також місто Перемишль від ударів противника з південного сходу. На кінець будівництва укріпленого району опорний пункт повинен був мати 11 довготривалих вогневих споруд, з яких:

артилерійських напівкапонірів (АПК) – 2 (один з бронедзвоном). АПК № 20, розташований на північно-східному схилі висоти 277,1, прикривав вогнем своїх 76-мм казематних гармат долину ріки Сян і головний напрямок Перемишль – Львів. АПК № 23, розташований на північних схилах висоти 278,0 поблизу форту ІІІ «Лучице» («Luczyce»), прикривав автомобільну дорогу і залізницю Перемишль – Ніжанковичі – Добромиль – Хирів;

кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) на кінець будівництва планувалось спорудити 5. На 22 червня 1941 року було побудовано дві споруди (одна з бронедзвоном);

кулеметних напівкапонірів планувалось побудувати 2. На 22 червня був побудований один двоповерховий двохамбразурний і один одноповерховий одноамбразурний простої конструкції;

кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) на кінець будівництва планувалось мати 2, але на 22 червня 1941 року під них були лише відриті котловани;

кулеметно-артилерійську довготривалу вогневу споруду (КАДВТ) на кінець спорудження опорного пункту планувалось мати 1, але на 22 червня 1941 року під її будівництво лише був відритий котлован.

Будівництво жодної довготривалої вогневої споруди Лучицького опорного пункту на 22 червня 1941 року остаточно завершено не було. Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту після його обладнання повинні були стати підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 1-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [107].

Перемишльського, який використовуючи природні бар'єрні рубежі ріку Сян, річку В'яр та внутрішні велике і мале кільце старої австрійської фортеці, здійснював кругову оборону правобережної частини міста Перемишля і прикривав мостові залізничні переправи через ріку Сян.

Саме місто Перемишль було добре підготовлене до оборони. На набережній Сяну з житлових будинків були відселені всі мешканці. А добротні цегляні двох- і трьохповерхові будинки, розташовані на набережній Сяну, були пристосовані для безпосереднього ведення вогню зі стрілецької зброї з них стрілецькими підрозділами 99-ї стрілецької дивізії. Так, у безпосередній близькості від Сяну, у будинку пошти на вулиці Міцкевича було створено потужний опорний пункт, з якого під обстрілом зі стрілецької зброї трималась значна частина набережної в Засянні. Не гірше до ведення бойових дій були підготовлені громадські об'єкти міста поблизу залізничної станції Перемишль, військове містечко 92-го прикордонного загону, розташоване на вулиці Рокитнянській, та інші.

Навесні 2012 року нам удалось детально обстежити радянські довготривалі вогневі споруди, зведені у 1940–1941 роках в районі міста Перемишль. Тому опишемо і покажемо на світлинах ці споруди більш детально.

Лінія довготривалих вогневих споруд в Перемишлі на березі Сяну розпочиналася від західної околиці на набережній Пілсудського, де було побудовано артилерійсько-кулеметний капонір № 38 з бронедзвоном. Це була потужна двоповерхова вогнева споруда для двох 45-мм протитанкових гармат зі спареним кулеметом ДС та станкових кулеметів «максим». За слідами від влучення в споруду артилерійських снарядів, мін, куль від важких кулеметів противника можна зробити висновок, що гарнізон споруди вів запеклі бої з противником.

Другий однотипний артилерійсько-кулеметний капонір № 25 з бронедзвоном був обладнаний на лівому березі ріки Сян, у районі населеного пункту Пшекопана, недалеко від устя річки В'яр. На 22 червня 1941 року споруда знаходилась у стані повної бойової готовності і вела бойові дії з противником. На стінах споруди видно сліди від влучення артилерійських снарядів і куль. На даний час споруда знаходиться у задовільному стані і розташована на охоронюваній мій території приватного підприємства.

Ці дві потужні кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди мали основне завдання з оборони підступів, а також прикриття своїм двостороннім кулеметно-артилерійським вогнем всього русла Сяну в районі Перемишля. Прямий масований вогонь з можливістю швидкої зміни напрямку з цих довготривалих вогневих споруд добре забезпечував перекриття обох берегів Сяну [100].

На західних схилах панівної висоти 200,4 в районі вулиці Сяніцької був обладнаний кулеметно-артилерійський напівкапонір з бронедзвоном. Споруда тримала під вогнем своєї протитанкової казематної гармати, станкових і ручного кулемету західну околицю Перемишля і дорогу Перемишль – Сянік. На 22 червня 1941 року споруда була повністю готова до виконання завдань за призначенням, мала постійний гарнізон і все штатне озброєння і запаси боєприпасів і продовольства. За слідами від влучення в споруду артилерійських снарядів, мін, куль від

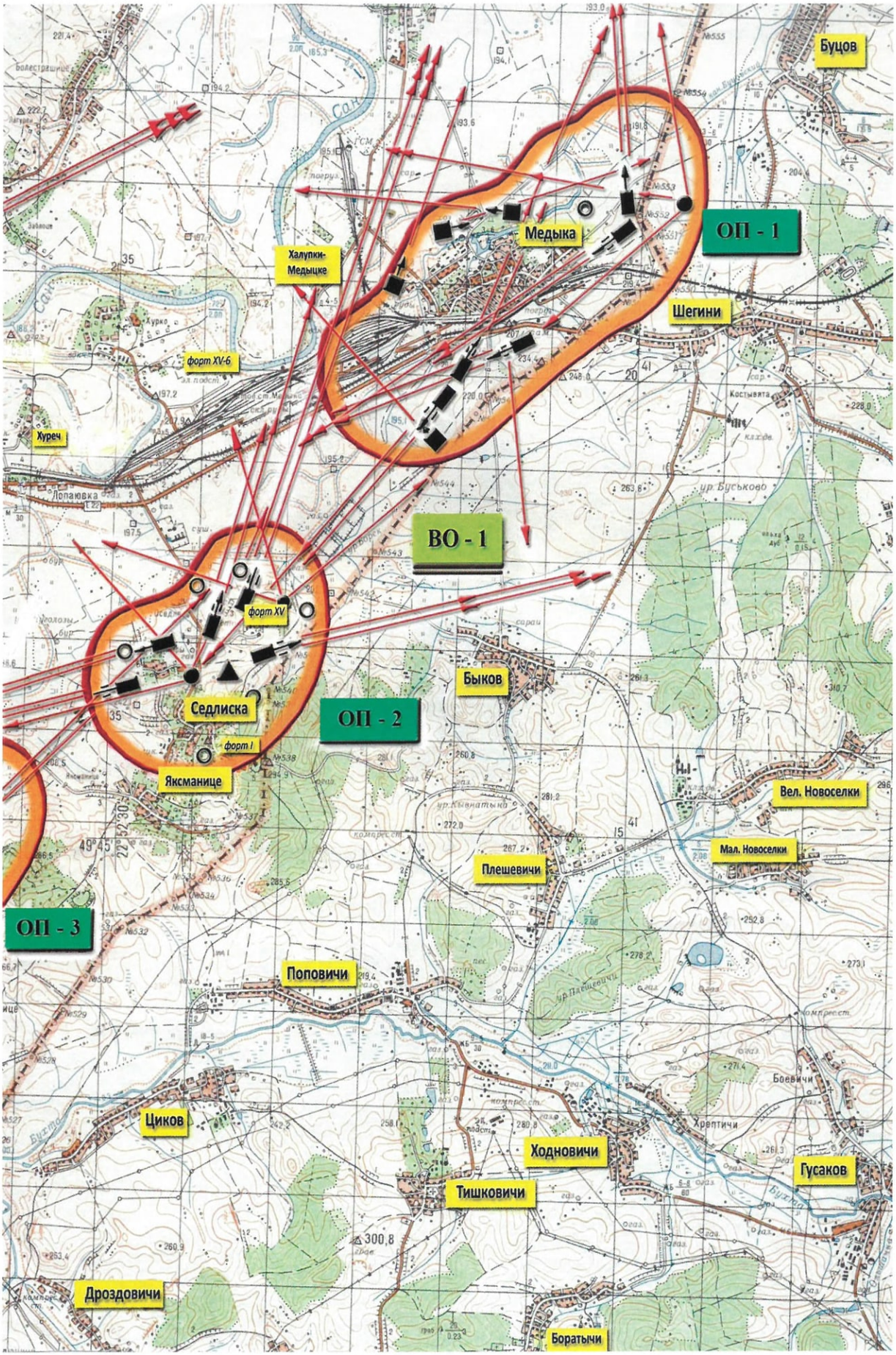
Буцов
ОП - 1
Медыка
Халупки-Медыцке
Шегини
форт XV-6
Хуреч
Лопаювка
ВО - 1
форт XV
Седлиска
ОП - 2
Быков
форт I
Яксманице
Вел. Новоселки
Мал. Новоселки
Плешевичи
ОП - 3
Поповичи
Циков
Ходновичи
Гусаков
Тишковичи
Дроздовичи
Боратычи

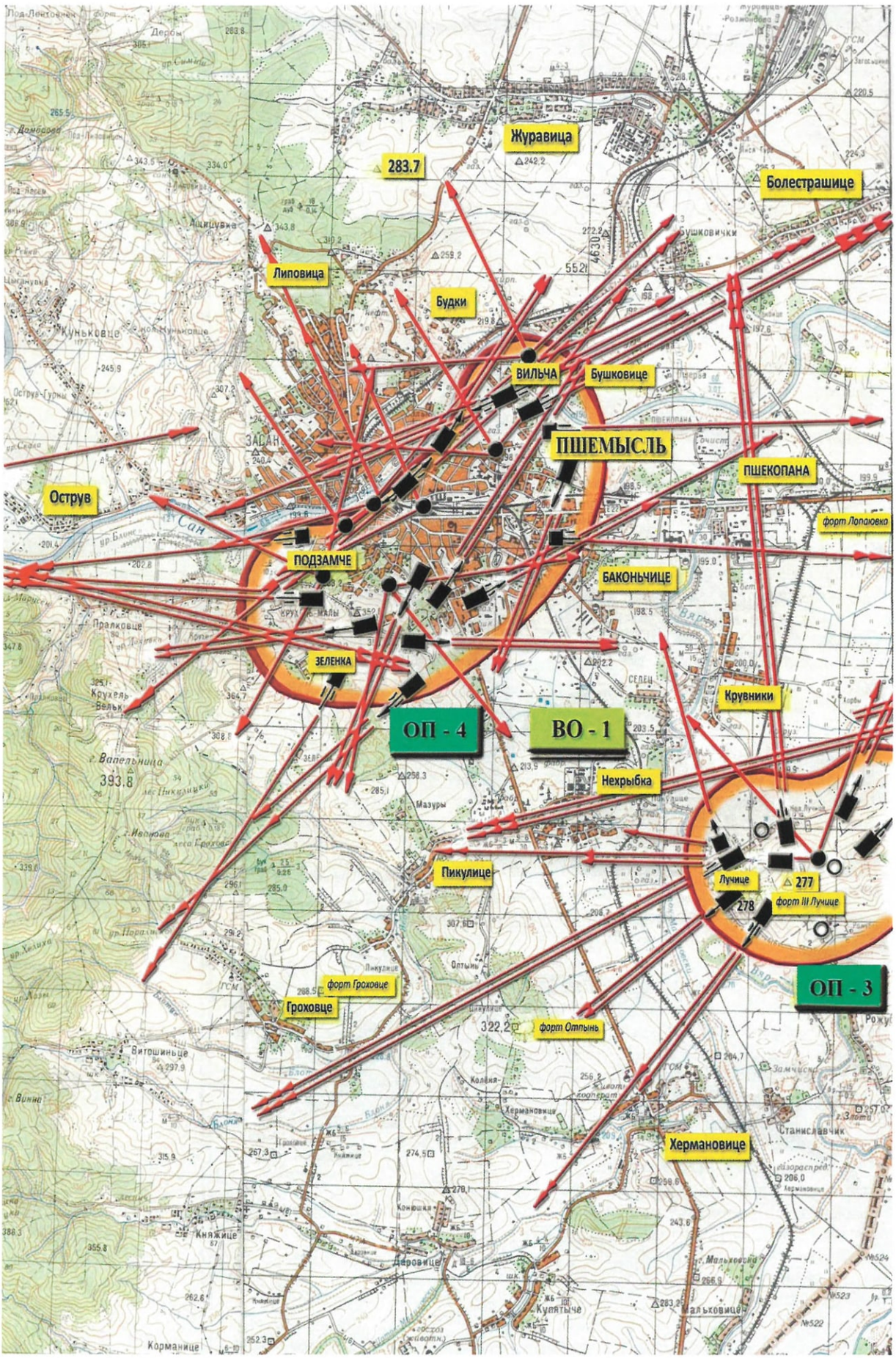
Журавица
283.7
Болестрашице
Липовица
Будки
ВИЛЬЧА
Бушковице
ПШЕМЫСЛЬ
ПШЕКОПАНА
форт Лопаювка
Острув
ПОДЗАМЧЕ
БАКОНЬЧИЦЕ
ЗЕЛЕНКА
Крувники
ОП - 4
ВО - 1
Нехрыбка
Пикулице
Лучице
277
278
форт III Лучице
ОП - 3
форт Гроховце
Гроховце
форт Отлынь
Германовице

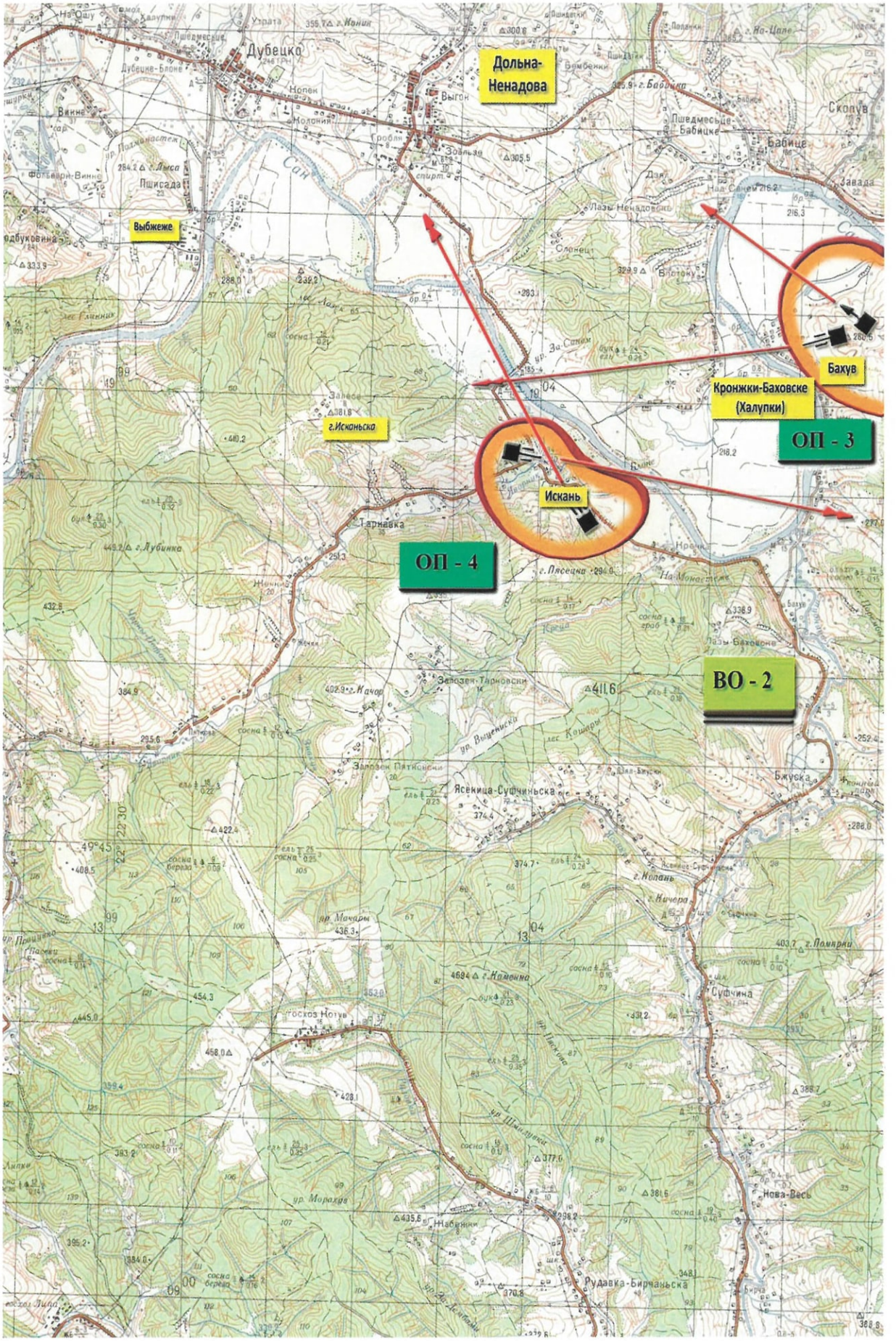
Дубецко
Дольна-Ненадова
Выбжеже
Бахув
Кронжки-Баховске (Халупки)
г.Исконьско
ОП - 3
Искань
ОП - 4
ВО - 2
Ясеница-Суфчиньска
Суфчина
Нова-Весь
Рудавка-Бирчаньска

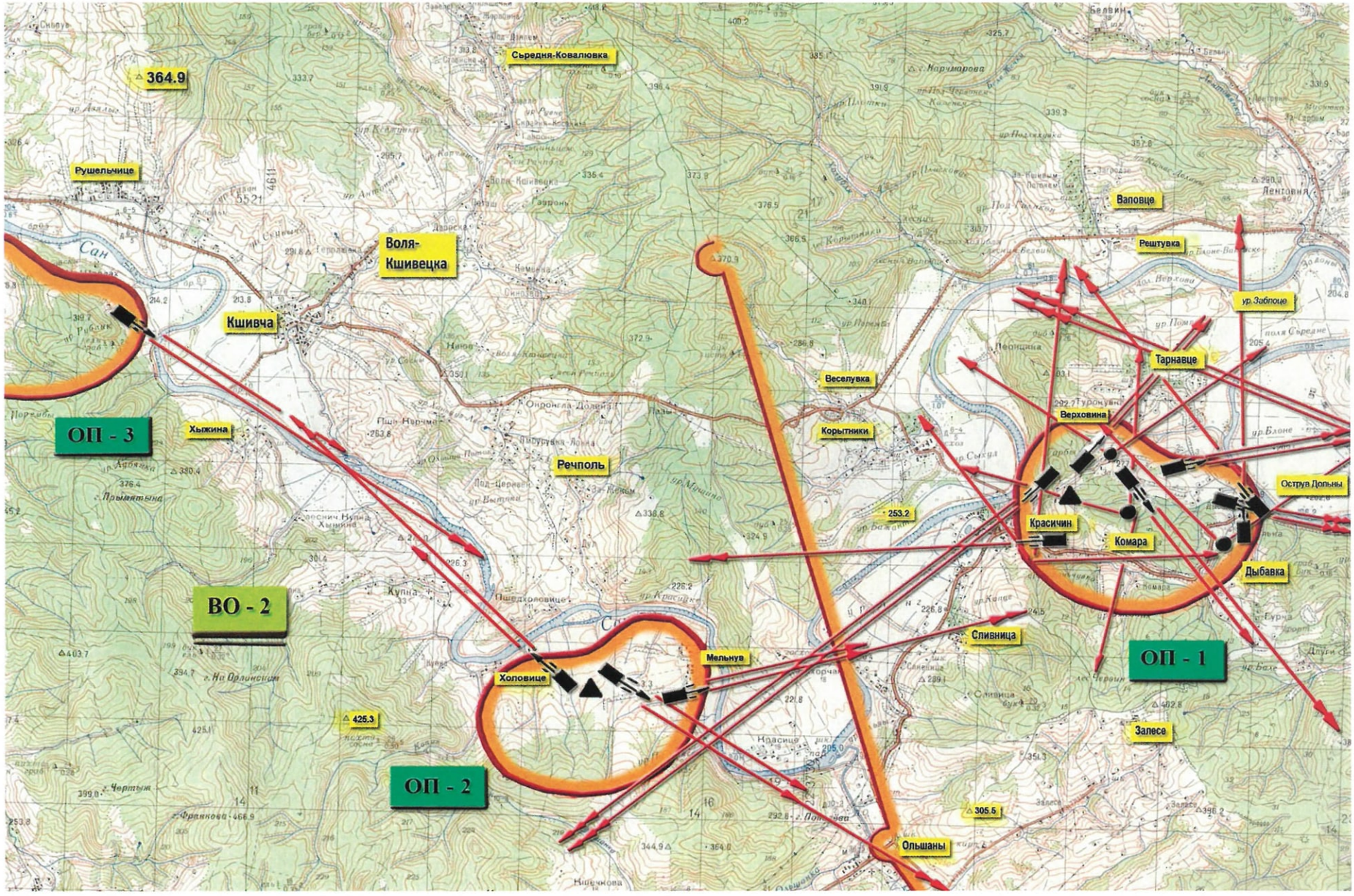
364.9
Середня-Ковалювка
Рушельчице
Воля-
Кшивецка
Кшивча
Ваповце
Решутувка
ур.Заблоце
Тарнавце
Веселувка
Верховина
Корытники
Хыжина
ОП - 3
Речполь
Острув Дольны
253.2
Красичин
Комара
Дыбавка
ВО - 2
Сливница
ОП - 1
Мельнув
Холовице
425.3
Залесе
ОП - 2
305.5
Ольшаны

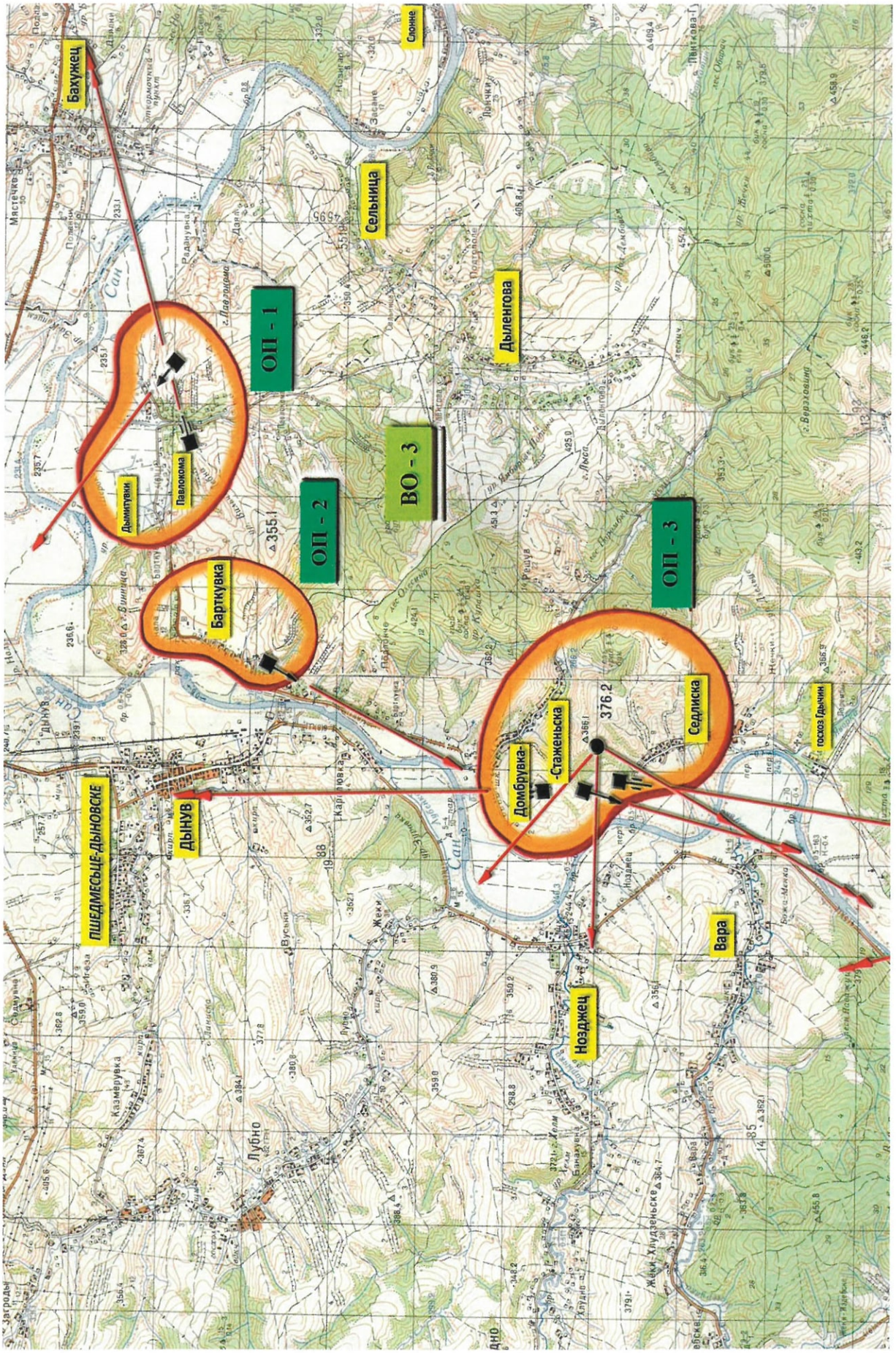
Бахужец
Слонне
Сельница
Дыленгова
ОП - 1
ВО - 3
ОП - 2
ОП - 3
Павлокома
Дымитувки
Барткувка
Седлиска
Домбрувка-
-Стаженьска
госхоз Гдычин
ПШЕДМЕСЬЦЕ-ДЫНОВСКЕ
ДЫНУВ
Вара
Нозджец

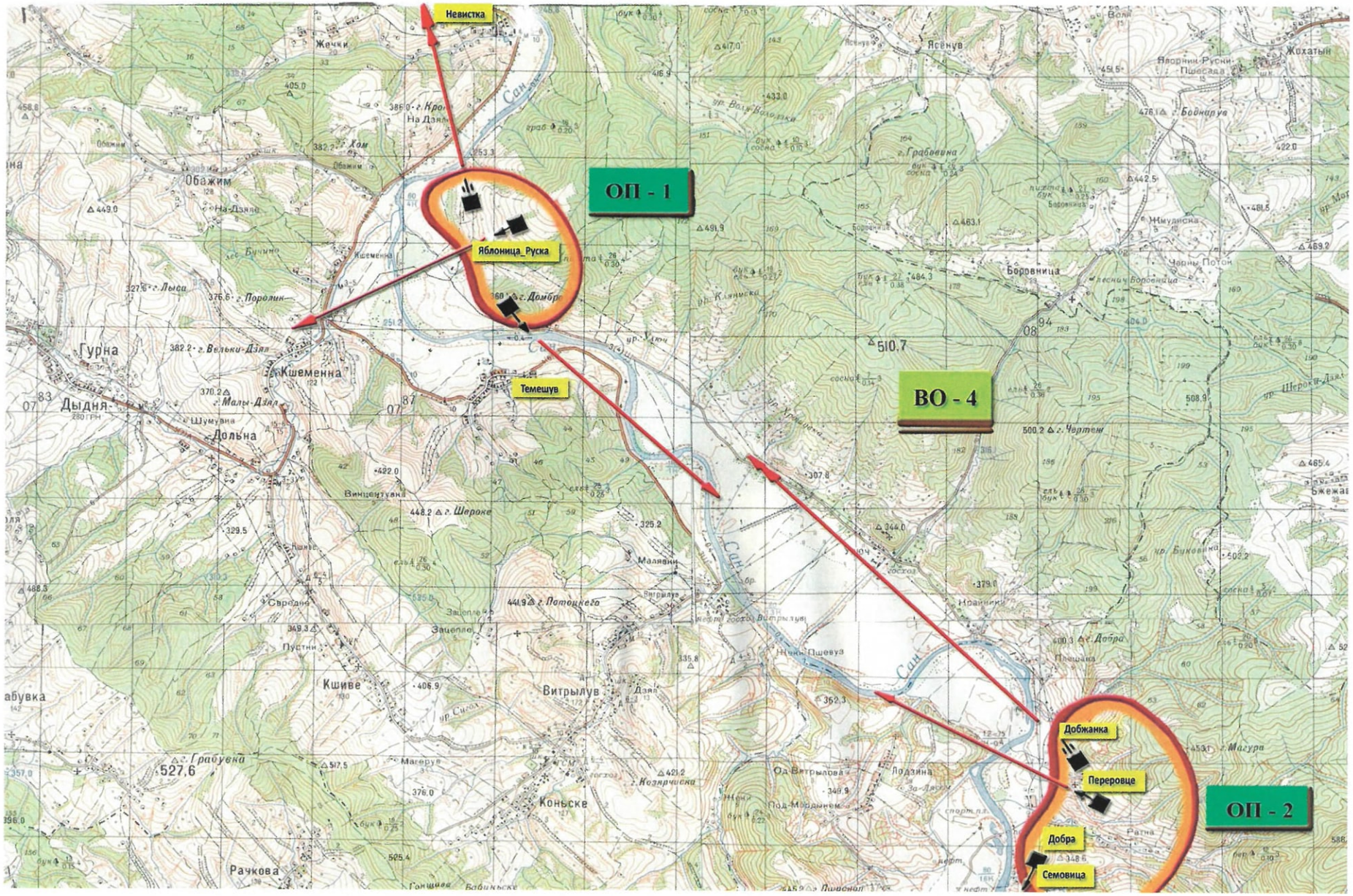
Невистка
ОП - 1
Яблоница_Руска
Темешув
ВО - 4
Добжанка
Переровце
ОП - 2
Добра
Семовица

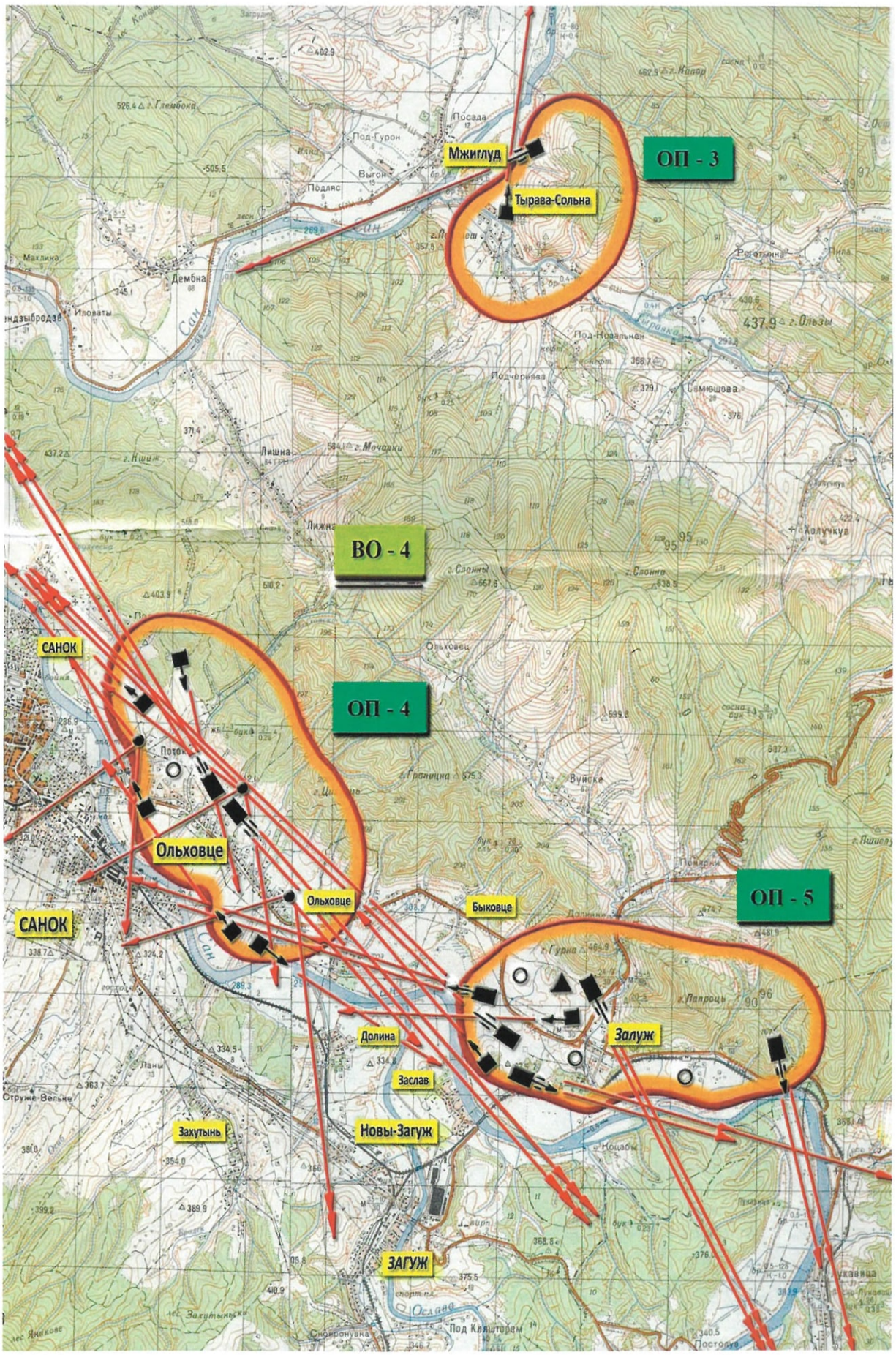
Мжиглуд
ОП - 3
Тырава-Сольна
ВО - 4
САНОК
ОП - 4
Ольховце
Ольховце
САНОК
Быковце
ОП - 5
Долина
Заслав
Залуж
Захутынь
Новы-Загуж
ЗАГУЖ

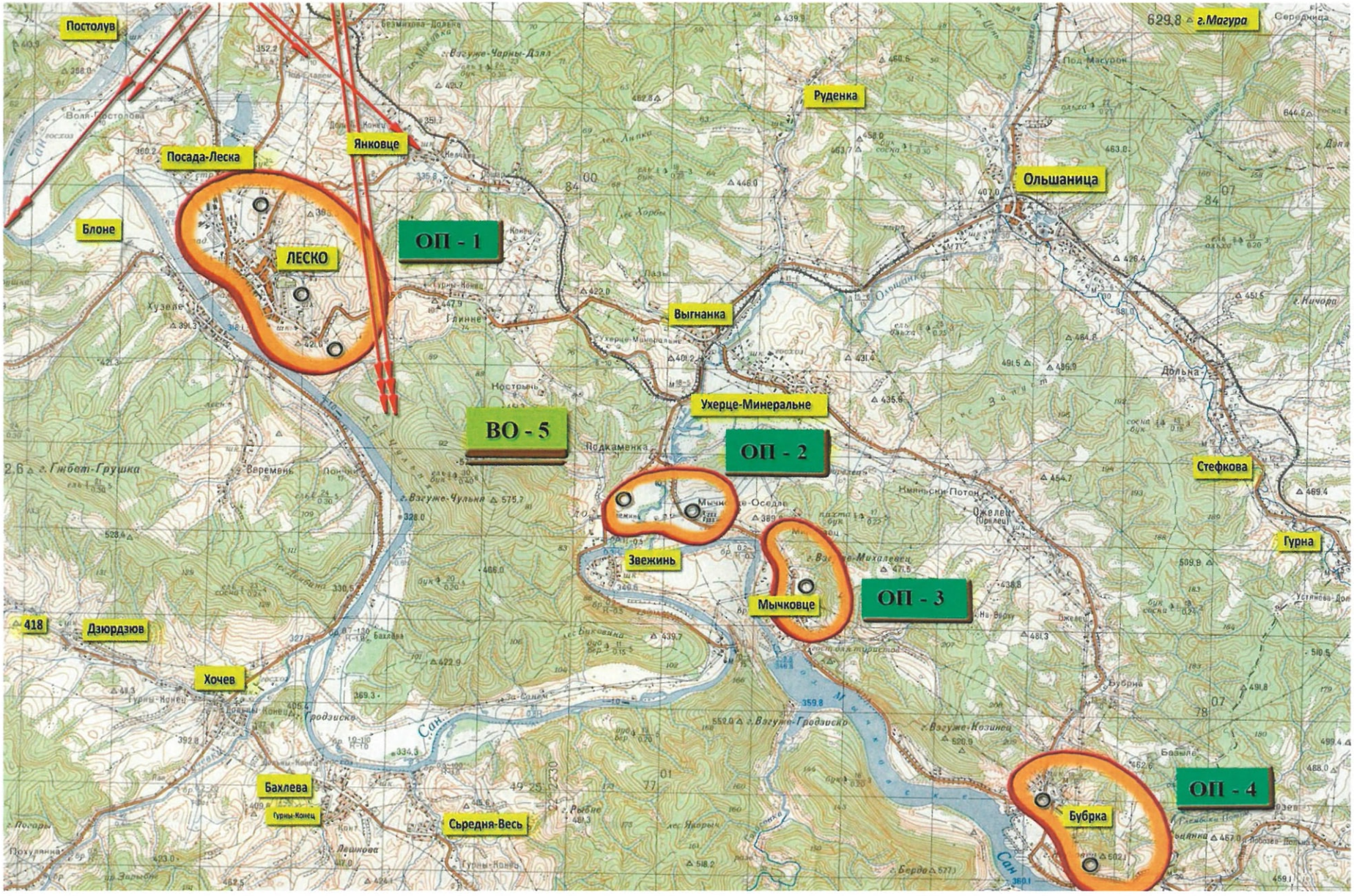
Постолув
Посада-Леска
Янковце
Блоне
ЛЕСКО
ОП - 1
Руденка
Ольшаница
г.Магура
Выгнанка
Ухерце-Минеральне
ВО - 5
ОП - 2
Стефкова
Звежинь
Мычковце
ОП - 3
Гурна
418
Дзюрдзюв
Хочев
Бахлева
Гурны-Конец
Сыредня-Весь
Бубрка
ОП - 4

важких кулеметів противника, а також дій штурмових груп ворога можна зробити висновок, що гарнізон споруди вів запеклі бої з противником. На даний час споруда повністю зруйнована вибухом. Ймовірно саме про гарнізон цієї довготривалої вогневої споруди написане оповідання «Двоє з доту», яке ми приведемо нижче.

Із західного боку Перемишля на середині височини знаходиться Татарський Копець (висота 352,8), який панує над дорогою Бірча – Сянік та всім Перемишлем. Саме на південно-західному схилі цієї панівної висоти був побудований артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 39 для двох 76-мм казематних гармат та зі станковим кулеметом «максим» у крилі. Казематні 76-мм гармати мали дальність стрільби 13 300 м, тому вели найбільш ефективний вогонь, який блокував широку долину Сяну між Пралківцями на правому та Островом на лівому – німецькому березі ріки.

На південній околиці міста Перемишль на південно-західному схилі панівної висоти 218,0 у районі, розташованому нижче єврейського цвинтаря, був побудований артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 42 для двох 76-мм казематаних гармат та зі станковим кулеметом «максим» у крилі. Ця потужна споруда спільно з кулеметними напівкапонірами № 43 і № 44 прикривала вогнем гармат і кулеметів долину річки В'яр у районі Негрибка, Баконьчичі і Кривники. Споруда на 22 червня 1941 року знаходилась у повній бойовій готовності і її гарнізон вів активні бойові дії з противником. При огляді споруди добре видно, що артилерійські амбразури були висаджені у повітря вибухом. Можна зробити висновок, що споруда була знищена німецькими саперами у 1942–1943 роках.

На захід і південний захід від артилерійсько-кулеметного напівкапоніру № 42 поруч з дорогою на Добромиль – Хирів, були обладнані два кулеметні напівкапоніри № 43 і 44. Ці споруди були вбудовані в земляні вали старого австрійського форту, який відносився до внутрішнього кільця Перемишльської фортеці. Ці кулеметні напівкапоніри були добре замасковані, а завдяки своєму вдалому розташуванню перекривали перехресним вогнем станкових кулеметів підступи до всіх довготривалих вогневих споруд, розташованих в цьому районі. На даний час обидва кулеметні напівкапоніри знаходяться у задовільному стані.

Між Перемишлем і Негрибкою зліва від дороги Перемишль – Ніжанковичі на північно-східних схилах висоти 213,9 була обладнана кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда № 41, яка тримала під вогнем своєї 45-мм протитанкової гармати і трьох 7,62-мм кулеметів автодорогу і залізницю Перемишль – Ніжанковичі, а також долину річки В'яр у районі Негрибка, Баконьчичі і Кривники. Споруда тісно взаємодіяла з артилерійсько-кулеметним напівкапоніром № 42 і кулеметними напівкапонірами № 43 і 44. Споруда на даний час добре збережена.

На східних схилах панівної висоти 202,2 між автодорогою Перемишль – Баконьчичі – Кривники і залізницею Перемишль – Ніжанковичі – Хирів – Сянік була обладнані кулеметна довготривала вогнева споруда № 45, яка, використовуючи ескарповані береги річки В'яр, вогнем своїх кулеметів прикривала східні підступи до Перемишля в районі Кривники, Сілець, Негрибка. На даний час споруда у задовільному стані, амбразури замуровані цеглою.

Із південно-східного боку міста Перемишль був споруджений кулеметно-артилерійський напівкапонір № 27, вбудований у земляний вал старого австрійського форту. Ця споруда була чудово замаскована і перекрила вогнем 45-мм протитанкової казематної гармати зі спареним кулеметом ДС та станковим кулеметом «максим» дороги Баконьчичі – Львів, Кривники – Лучичі – Хирів і Негрибка – Хирів, а також залізницю Перемишль – Медика – Львів та Ніжанковичі – Хирів. На південь від кулеметно-артилерійського напівкапоніру № 27 у валу старого австрійського форту був обладнаний простий одноамбразурний кулеметний напівкапонір № 28, який тримав під вогнем свого кулемета долину річки В'яр у районі Негрибка, Баконьчичі і Кривники. На даний час обидві споруди знаходяться у задовільному стані.

Як ми бачимо, південно-східний напрямок на підході до Перемишля був укріплений досить таки міцно, без будь-якого мертвого простору.

Місто Перемишль було також надійно прикрите з півночі. Вагому роль в обороні Перемишля відігравала довготривала оборонна позиція, створена вздовж берега Сяну між залізничним мостом і закрутом ріки Сян, що опливає район Вільча, аж до устя В'яр. Крім кулеметно-артилерійського капоніру № 25, у цьому районі на 22 червня 1941 року були споруджені ще дев'ять довготривалих вогневих споруд.

Одноповерховий одноамбразурний артилерійський напівкапонір № 26 був обладнаний у селищі Пшекопана. Планувалось озброїти цю споруду 76-мм казематною гарматою Л-7. Ця споруда повинна була, тісно взаємодіючи з іншими довготривалими вогневими спорудами, тримати під вогнем своєї гармати напрямок зосередження основних зусиль в обороні Перемишльського укріпленого району Перемишль – Львів. При огляді споруди був зроблений висновок, що на 22 червня 1941 року вона була доведена до сьомого циклу будівництва. Під монтаж амбразурного вузла 76-мм казематної гармати Л-17 залишений великий амбразурний отвір, а для монтажу обладнання різного розміру технологічні отвори. Таким чином, споруда на початок війни не була приведена до боєздатного стану.

Справа від залізничної гілки Львів – Перемишль на північних схилах висоти 201,1 була обладнана чотирьохамбразурна кулеметна довготривала вогнева споруда № 29. Споруда тримала під вогнем своїх кулеметів район Бушковице (Бушковичі), Пшекопана і Баконьчичі, а також автодорогу і залізницю Львів – Перемишль. На 22 червня 1941 року споруда знаходилась у боєздатному стані.

На північному фланзі цієї позиції на закруті ріки Сян були побудовані дві одноамбразурні довготри-

валі вогневі споруди. Перша споруда – кулеметний напівкапонір № 33 простої конструкції під станковий кулемет «максим» на польовому станку Соколова, була обладнана всередині старих австрійських фортифікаційних споруд, у земляному валу форту XX. Поруч зі спорудою у тому ж таки земляному валу розташовувались невеликі цегляні споруди форту, які використовувались радянським командуванням під місця для відпочинку і для збереження запасів боєприпасів і продовольства. Ця кулеметна споруда повинна була тримали під кулеметним вогнем ріку Сян і протилежний берег у районі Будки, Бушковички і Бушковичі. При огляді споруди не вдалось знайти підтвердження того, що вона брала участь у бойових діях на початку війни. Споруда на даний час знаходиться у задовільному стані.

Друга одноповерхова довготривала вогнева споруда була обладнана на закруті ріки Сян в районі населеного пункту Вільча. Це був одноамбразурний артилерійський напівкапонір № 34. Планувалось озброїти цю споруду 76-мм казематною гарматою Л-7. Ця артилерійська довготривала вогнева споруда повинна була тримали під вогнем своєї гармати ріку Сян і протилежний берег у районі Будки, Бушковички і Бушковичі. При огляді споруди був зроблений висновок, що на 22 червня 1941 року споруда була доведена до сьомого циклу будівництва. Під монтаж амбразурного вузла 76-мм казематної гармати Л-17 залишений великий амбразурний отвір, а для монтажу обладнання різного розміру – технологічні отвори. Таким чином, споруда на початок війни не була приведена до боєздатного стану.

На південь від цих одноповерхових довготривалих вогневих споруд був обладнаний кулеметно-артилерійський напівкапонір № 35. Споруда на 22 червня 1941 року знаходилась у повній бойовій готовності. Цей кулеметно-артилерійський напівкапонір мав на озброєнні: 45-мм протитанкову гармату зі спареним кулеметом ДС і два станкових кулемети «максим» (один у крилі). Завданням цієї споруди було прикриття артилерійсько-кулеметним вогнем автомобільної дороги і залізничної лінії з напрямку Львів – Медика, а також висунутого над річкою Сян кулеметного напівкапоніру № 36. На даний час споруда розташована на приватній садибі і використовується у господарських потребах. Кулеметні амбразури закладені цеглою, а артилерійська відкрита.

Кулеметний напівкапонір № 36 був побудований на правому березі ріки Сян. Споруда спільно з кулеметно-артилерійським напівкапоніром № 35 тримала під обстрілом значну ділянку річки Сян в Перемишлі, а також район Засяння на окупованій німцями території. Напівкапонір мав на озброєнні два станкові кулемети «максим» і ручний кулемет Дегтярьова в бронедзвоні, для обстрілу підступів до споруди. Споруда на 22 червня 1941 року знаходилась у боєздатному стані. На даний час споруда доглянута і знаходиться у доброму стані.

Дві ідентичні довготривалі вогневі споруди (кулеметні напівкапоніри № 30 і 31 були побудовані в районі церкви на вулиці Шанцевій і обороняли флангову позицію всієї системи оборони в районі злиття В'яру та Сяну.

Кулеметний напівкапонір № 30 був обладнаний у валу старого австрійського форту і спільно з з кулеметно-артилерійським капоніром № 25 і кулеметною довготривалою вогневою спорудою № 29 тримали під обстрілом долину ріки Сян в районі Бушковичі, Пшекопана. На даний час споруда знаходиться у доброму стані, амбразури закладені цеглою.

Кулеметний напівкапонір № 31 був обладнаний на південно-західному схилі висоти 196,7 і спільно з кулеметно-артилерійським напівкапоніром № 35, кулеметним напівкапоніром № 36 і кулеметною довготривалою вогневою спорудою № 32 тримали під обстрілом долину ріки Сян в районі Вільча, Засяння, Підзамче. На даний час споруда знаходиться у доброму стані і розташована на узбіччі нової окружної дороги, яка веде до нового автомобільного мосту через ріку Сян.

Усі довготривалі вогневі споруди, що знаходились у Перемишлі, безпосередньо над правим берегом, блокували своїм кулеметним і артилерійським вогнем не лише цю ділянку русла Сяну, але й весь протилежний берег на німецькій стороні. Збудовані без жодного прикриття, на відстані 50–80 м від зрізу води, ці споруди були розвідані до найменших дрібниць противником, і їх бойова цінність залежала від власної системи вогню, а також від кмітливості і мужності гарнізонів.

Таким чином, на 22 червня 1941 року у Перемишльському опорному пункті налічувалось 22 довготривалі вогневі споруди, з яких: АПК – 2, АПК (одноказематні під одну гармату Л-17) – 2, КАК (кулеметно-артилерійські капоніри, обидва з бронедзвонами) – 2, КАПК – 3, КПК – 10 (з них один з бронедзвоном і 3 споруди одноповерхові, одноамбразурні простої конструкції на один кулемет «максим» на польовому станку Соколова), КАДВТ – 3 і КДВТ – 1. З цих споруд у повній бойовій готовності знаходилось 6 ДВС, решта перебувала у різних циклах будівництва. До боєздатних довготривалих вогневих споруд опорного пункту відносились: АПК – 1, КАК – 2, КПК – 3. Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 1-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [107].

У районі населених пунктів Пшекопана і Пралковце (Пралківці) до початку війни було обладнано опорні пункти тринадцятої і п'ятнадцятої прикордонних застави «Пшекопана» і «Пралківці» 4-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено по три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») в кожному.

Усього у Перемишльському вузлі оборони на 22 червня 1941 року нараховувалось у різних циклах будівництва 45 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 6, КАК – 2, КАПК – 9, КПК – 9, КПК

(простої конструкції) – 9, КАДВТ – 4, КДВТ – 5, КП – 1. На озброєнні довготривалих вогневих споруд вузла оборони планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 12 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат з спареним кулеметом ДС – 30 шт., станкових кулеметів «максим» – 36 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 45 шт.

Красічинський вузол оборони № 2, розташований у передгір'ї і у горах Східних Карпат у долині ріки Сян на її правому березі. Вузол оборони у тісній взаємодії зі сходу з Перемишльським вузлом оборони, а з заходу – з Борткувським вузлом оборони, прикриваючись з фронту рікою Сян, повинен був надійно прикрити місто Перемишль із заходу. Таким чином, Красічинський вузол оборони на широкому фронті прикривав гірську ділянку і передгір'я по ріці Сян. Він складався з чотирьох опорних пунктів:

Дибавського, який був найпотужнішим опорним пунктом Красічинського вузла оборони, знаходився на напрямку зосередження основних зусиль Перемишльського укріпленого району в обороні. Він відносився до опорних пунктів першої лінії. Опорний пункт був обладнаний на північ від автодороги Перемишль – Сянік в районі населених пунктів Красічин, Тарнавце, Дибавка і Комара, на сприятливому для оборони закруті річки Сян. Ураховуючи панівні висоти 277,4 і 292,7, на схилах яких були споруджені довготривалі вогневі споруди, та вигідне розташування опорного пункту на своєрідному півострові, утвореному закрутом ріки Сян, який глибоко врізався на територію противника, Дибавський опорний пункт був важливим осередком опору та забезпечення оборони Перемишля з заходу.

Протягом будівельного сезону 1940 року в опорному пункті було побудовано 13 довготривалих вогневих споруд, з яких:

артилерійських напівкапонірів (АПК) – 2 (обидва з бронедзвоном). АПК № 45, розташований на північно-східному схилі висоти в районі населеного пункту Дибавка, прикривав вогнем своїх 76-мм казематних гармат долину ріки Сян в районі Острув Дольни, Засяння і Перемишль. Фактично споруда спільно з АПК № 39 Перемишльського опорного пункту створювала потужний вогневий мішок на цій важливій ділянці. АПК № 56, розташований на панівній висоті північно-східніше населеного пункту Красічин, тримав під вогнем своїх гармат значну частину долини ріки Сян в районі Сливниця, Купна і Речпіль. Крім цього, артилерійський напівкапонір прикривав автомобільну дорогу Перемишль – Сянік;

артилерійських напівкапонірів простої конструкції (одноповерхових, одноамбразурних на одну 45-мм протитанкову польову гармату) в опорному пункті було побудовано 2. АПК № 47, побудований в районі населеного пункту Дольна, тримав під своїм вогнем долину ріки Сян у районі урочище Блоне, Тарнавце, урочище Заблоце. АПК № 55 споруджений справа від автодороги Красічин – Ольшани, тримав під вогнем своєї гармати ділянку дороги і долину ріки Сян у районі Коритники, Мельнув і Сливниця;

кулеметно-артилерійських напівкапонірів (КАПК) на 22 червня 1941 року було побудовано два (обидва з бронедзвоном);

кулеметний напівкапонір – був побудований на східних схилах панівної висоти 277,4. Споруда тримала під вогнем станкових кулеметів доступну для дій піхоти противника ділянку ріки Сян у районі урочище Блоне, Засяння, Острув Дольни;

кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) в опорному пункті було побудовано три.

командний пункт (КП) – був споруджений на південно-західному схилі панівної висоти 277,4.

22 червня 1941 року опорний пункт зустрів у високій бойовій готовності. Із 13 побудованих довготривалих вогневих споруд 10 були остаточно завершені і мали постійні гарнізони. У трьох спорудах йшов монтаж озброєння й обладнання, завершувалось формування гарнізонів. Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 197-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [107].

В опорному пункті був проведений значний обсяг інженерних заходів зі створення невибухових протитанкових і протипіхотних загороджень. Були ескарповані радянські береги річки Сян на ділянці висоти 209,2, Красічин, Леонцина, Дольна. Були встановлені залізобетонні надовбні в районах населених пунктів Красічин, Тарнавце і Дибавка.

У районі населеного пункту Красічин до початку війни було обладнано опорний пункт шістнадцятої прикордонної застави «Красічин» 4-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Мельнувського, який був обладнаний на гірській ділянці на правому березі ріки Сян у районі населених пунктів Мельнув, Холовіце (Холовичі) і Кшечкова. Опорний пункт розташовувався на другорядному напрямку.

У опорному пункті планувалось побудувати 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: КАПК – 3, КП – 1. На 22 червня 1941 року була остаточно готова 1 ДВС, не добудовано – 2 ДВС, під будівництво однієї споруди був обладнаний котлован.

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Крім цього, у районі населеного пункту Мельнув до початку війни було обладнано опорний пункт сімнадцятої прикордонної застави «Мельнув» 5-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Бахівського, який обладнувався на закруті ріки Сян у районі Бахів, висот 216,3 і 319,7. Опорний пункт

тримав під вогнем 45-мм гармат і станкових кулеметів ріку Сян і території генерал-губернаторства, по якій проходила дорога Засяння – Блажова. В опорному пункті було споруджено 3 довготривалі вогневі споруди, з яких: АПК – 2 (під 45-мм польову протитанкову гармату), КПК – 1 (під станковий кулемет «максим» на станку Соколова), усі споруди одноказематні, одноповерхові, одноамбразурні простої конструкції.

Крім цього, у районі населених пунктів Хижина і Бахів до початку війни було обладнано опорні пункти вісімнадцятої і дев'ятнадцятої прикордонних застав «Хижина» і «Бахів» 5-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Бахівського опорного пункту були підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Іскансього, який був обладнаний у гірській місцевості на правому березі ріки Сян. Опорний пункт, використовуючи ріку Сян, прикривав район населеного пункту Ісканя. Саме тут знаходився єдиний у цьому районі міст через ріку Сян і важливий вузол гірських доріг. Одна гірська дорога пролягала по гірському проходу Лази Бахівські – Суфчина – Нова Весь – Бірча (уздовж річки Стубниця). Саме в населеному пункті Бірча вона пересікала важливу гірську дорогу Перемишль – Сянік. Далі по цьому гірському проходові противник мав можливість вийти на автодорогу і залізницю між населеними пунктами Ніжанковичі і Добромиль, тобто у тил головної смуги Перемишльського укріпленого району. Друга гірська дорога проходила по берегу річки Явірник по гірському проходу Ісканя – Жогатин – Улюч і надавала противнику можливість здійснити обхід Борткувського вузла оборони Перемишльського укріпленого району.

У районі населеного пункту Ісканя, у системі опорних пунктів Перемишльського укріпленого району, до початку війни було обладнано опорний пункт двадцятої прикордонної застави «Ісканя» 5-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»). Цей опорний пункт значно підсилював Ісканський опорний пункт Перемишльського укріпленого району.

В Ісканському опорному пункті було побудовано 2 довготривалі вогневі споруди. Обидві споруди – артилерійські напівкапоніри простої конструкції, одноказематні, одноамбразурні під 45-мм польову протитанкову гармату кожен.

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Усього у Красічинському вузлі оборони нараховувалось 22 довготривалі вогневі споруди, з яких: АПК – 2, КАПК – 6, КПК – 5, КАДВТ – 1, КДВТ – 4, КП – 2. На озброєнні довготривалих вогневих споруд Красічинського вузла оборони планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 4 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 11 шт., 45-мм (76-мм польових) протитанкових гармат – 4 шт., кулеметів станкових «максим» – 24 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 22 шт.

На 22 червня 1941 року в Красічинському вузлі оборони до боєздатного стану було доведено 16 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 2, АПК (простої конструкції під 76-мм польову гармату) – 2, КАПК – 5, КАДВТ – 1, КДВТ – 4, КПК – 2 [107].

Борткувський вузол оборони № 3, у взаємодії з Красічинським та Ольхівецьким вузлами оборони, на широкому фронті використовуючи річку Сян, прикривав гірську ділянку головної смуги оборони Перемишльського укріпленого району та напрямок Коросно – Ніжанковичі. Вузол оборони складався з трьох опорних пунктів:

Павлокомського, який, прикриваючись з фронту рікою Сян і болотяним урочищем Поля-Широки Плат, у взаємодії з Красічинським вузлом оборони на сході і Борткувським опорним пунктом на заході, тримав під своїм вогнем райони населених пунктів Бахорець, Бахожа і Динув, а також важливі комунікації на суміжній території. Опорний пункт був обладнаний на північних схилах панівної висоти 331,0 в районі населених пунктів Павлокома, Димітувка і Раданувка. В опорному пункті було побудовано 2 довготривалі вогневі споруди простої конструкції, одноповерхові одноамбразурні, з яких: АПК – 1 (під 45-мм польову протитанкову гармату) і КПК – 1 (під станковий кулемет «максим» на станку Соколова).

У районі населених пунктів Руська-Весь і Сельниця, між Ісканським опорним пунктом Красічинського вузла оборони і Павлокомським опорним пунктом Борткувського вузла оборони, до початку війни було обладнано опорні пункти двадцять першої прикордонної застави «Руська-Весь» 5-ї прикордонної комендатури 92-го Перемишльського прикордонного загону і першої прикордонної застави «Сельниця» 1-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено по три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») в кожному.

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Павлокомського опорного пункту були підрозділи 6-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Борткувського, який, прикриваючись з фронту рікою Сян, тримав під своїм вогнем автомобільні дороги, які були обладнані на обох берегах ріки, тим самим забороняючи противнику провести форсування і здійснити маневр. В опорному пункті був

побудований один кулеметний напівкапонір простої конструкції під станковий кулемет «максим» на станку Соколова.

У районі населеного пункту Борткувка до початку війни було обладнано опорний пункт другої прикордонної застави «Борткувка» 1-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 6-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Седлиського, який був обладнаний у гірській місцевості на правому березі ріки Сян у районі населених пунктів Домбрувка-Стаженська і Седлиська на західних схилах панівної висоти 366,1. Опорний пункт вигідно панував над територією, зайнятою противником. В опорному пункті було побудовано 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: АПК – 2 (простої конструкції під 45-мм польову протитанкову гармату), КПК – 2 (простої конструкції під станковий кулемет «максим» на польовому станку Соколова, КДВТ – 1 (одноповерхова трьохамбразурна).

Крім цього, у районі населеного пункту Гдичин до початку війни було обладнано опорний пункт третьої прикордонної застави «Гдичин» 1-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Седлиського опорного пункту були підрозділи 6-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 14-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Усього у Борткувському вузлі оборони налічувалось 7 ДВС, з яких: АПК – 3, КПК – 3, КДВТ – 1. Усі довготривалі фортифікаційні споруди були остаточно готові до використання і мали на озброєнні: 45-мм протитанкових гармат – 3 шт., станкових кулеметів «максим» – 6 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 7 шт.

Ольхівецький вузол оборони № 4 був одним з найпотужніших в Перемишльському укріпленому районі. Він був обладнаний у Східних Карпатах на правому березі ріки Сян на широкому фронті. Опорні пункти вузла оборони були споруджені на південно-західних схилах гірського хребта, який включав у себе гори Домброва (360,1), Черпеж (500,2), Магура (450,1), Капор (462,9), Циховець (436,1) і Папроць. Вузол оборони, використовуючи ріку Сян і панівне положення відносно території, зайнятої противником, у взаємодії з Борткувський та Ліськовським вузлами оборони прикривав гірські проходи, автомобільні дороги та залізницю у напрямках Сянік – Перемишль і Сянік – Лісько – Хирів. Вузол оборони будувався у 1940–1941 роках. Він складався з п'яти опорних пунктів:

Грошувського, який був обладнаний на правому фланзі вузла оборони на закруті ріки Сян у районі висоти 253,3, Яблониця-Руська, гори Домброва (360,1). Довготривалі вогневі споруди опорного пункту тримали під вогнем 45-мм протитанкових гармат і станкових кулеметів протилежний берег в районі Невістка, Обажім, Кшеменна і Темешув, а також всі дороги, розташовані у даному районі. В опорному пункті було споруджено три довготривалі вогневі споруди простої конструкції, з яких: АПК – 1 (під 45-мм польову протитанкову гармату), КПК – 2 (під один станковий кулемет «максим» на станку Соколова. Усі довготривалі споруди були одноповерхові, одноамбразурні, остаточно готові до використання. Крім довготривалих вогневих споруд в опорному пункті на 22 червня 1941 року була встановлена одна танкова вогнева споруда з 45-мм гарматою і побудовано три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

У цьому ж районі до початку війни було обладнано опорний пункт четвертої прикордонної застави «Яблониця-Руська» 2-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 12-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Добранського, який був споруджений у гірській місцевості на правому березі ріки Сян на західних схилах гори Магура в районі населених пунктів Добжанка, Перероввці, Семовиця. Опорний пункт спільно з Грошувським опорним пунктом прикривав рокадну дорогу Яблониця-Руська – Улуч – Крайники, гірський прохід Улуч – Боровниця – Жогатин – Ісканя, а також луговину в районі урочища Улуч, населений пункт Улуч, Крайники.

В опорному пункті було споруджено три довготривалі вогневі споруди простої конструкції, з яких: АПК – 1 (під 45-мм польову протитанкову гармату), КПК – 2 (під один станковий кулемет «максим» на станку Соколова). Усі довготривалі споруди були одноповерхові, одноамбразурні, остаточно готові до використання. Крім довготривалих вогневих споруд, в опорному пункті на 22 червня 1941 року була встановлена одна танкова вогнева споруда з 45-мм гарматою і побудовано чотири кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди.

Між Грошувським і Добранським опорними пунктами, у районі населеного пункту Улуч до початку війни було обладнано опорний пункт п'ятої прикордонної застави «Улуч» лейтенанта Потапова, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Між Добранським і Тирявосільнинським опорними пунктами в районі населеного пункту Са-

мовиця до початку війни було обладнано опорний пункт сьомої прикордонної застави «Самовиця» 2-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих і дерев'яно-земляних вогневих споруд Добранського опорного пункту були підрозділи 12-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Тирявосільнинського, який був обладнаний в гірській місцевості на правому березі ріки Сян зліва від устя річки Тирявка в районі населеного пункту Тирява Сільна. Опорний пункт прикривав гірський прохід Мжиглуд – Тирява Сільна – Тирява Волоська – Ольховце (Ольхівці), який дозволяв противнику вийти у тил Ольхівецького і Залузького опорних пунктів. В опорному пункті було побудовано 2 одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди, з яких: АПК – 1 (простої конструкції під 45-мм польову протитанкову гармату), КПК – 1 (простої конструкції під один станковий кулемет «максим» на станку Соколова).

Між Тирявосільнинським і Ольхівецьким опорними пунктами в районі населеного пункту Лішня до початку війни було обладнано опорний пункт восьмої прикордонної застави «Лішня» 3-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»). Опорний пункт прикривав невеличкий гірський прохід, по якому противник зміг би вийти у тил Ольхівецького і Залузького опорних пунктів і вийти до гірського проходу Залуж – Перемишль.

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 12-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Ольхівецького, який був найпотужнішим опорним пунктом вузла оборони. Він був обладнаний на правому березі ріки Сян в районі населених пунктів Потоки і Ольхівці. Довготривалі вогневі споруди опорного пункту тримали під гарматно-кулеметним вогнем не тільки ріку Сян і радянську територію, а й місто Сянік на теренах генерал-губернаторства, важливий вузол автомобільних і залізничних доріг.

В опорному пункті планувалось побудувати 9 довготривалих вогневих споруд, серед яких:

артилерійський напівкапонір (АПК) – 1 (на дві 76-мм казематні гармати Л-17);

кулеметно-артилерійський капонір (КАК) – 1 (на дві 45-мм казематні протитанкові гармати зі спареним кулеметом ДС);

артилерійські напівкапоніри простої конструкції (АПК) – 2 (під 45-мм польову протитанкову гармату);

кулеметні напівкапоніри простої конструкції (КПК) – 5 (для станкового кулемета «максим» на польовому станку Соколова).

Крім цього, у районі населеного пункту Ольхівці до початку війни було обладнано опорний пункт восьмої прикордонної застави «Ольхівці» 3-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено чотири кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 12-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Залузького, який повинен був бути одним з найпотужніших у вузлі оборони. Він був обладнаний на гірській ділянці по правому березі ріки Сян у районі населеного пункту Залуж. Опорний пункт у тісній взаємодії з Ольхівецьким опорним пунктом і Ліськовським вузлом оборони прикривав важливий гірський прохід, по якому проходила автомобільна дорога Сянік – Залуж – Тирява Волоська – Бірча – Перемишль, а також залізничну гілку Сянік – Ліськo – Устрики-Долішні – Хирів – Добромиль – Ніжанковичі – Перемишль.

В опорному пункті планувалось побудувати 12 довготривалих вогневих споруд, з яких:

артилерійських напівкапонірів (АПК) – 2 (на дві 76-мм казематні гармати Л-17 кожен, одна споруда з бронедзвоном);

артилерійських напівкапонірів простої конструкції (АПК) – 2 (під 45-мм протитанкову польову гармату);

кулеметних напівкапонірів (КПК) – 3 (двоповерхові двохамбразурні);

кулеметних довготривалих вогневих споруд (КДВТ) – 3 (трьохамбразурні, двоповерхові);

командний пункт (КП) – 1.

Крім цього, у районі населеного пункту Залуж до початку війни було обладнано опорний пункт дев'ятої прикордонної застави «Залуж» 3-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Залузького опорного пункту були підрозділи 12-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії [107].

Усього в Ольхівецькому вузлі оборони планувалось побудувати 29 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК (76-мм) – 4, АПК (45-мм) – 7, КПК – 13, КДВТ – 4, КП – 1, на озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 8 шт., 45-мм протитанкових гармат – 7 шт., станкових кулеметів «максим» – 30 шт., кулеметів ручних Дегтярьова – 29 шт. [107].

Між Залузьким опорним пунктом Ольхівецького вузла оборони і Ліськовським опорним пунктом Ліськовського вузла оборони, у районі населе-

ного пункту Лукавиця до початку війни було обладнано опорний пункт десятої прикордонної застави «Лукавиця» 3-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено чотири кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Ліськовський вузол оборони № 5 у взаємодії з Ольхівецьким вузлом оборони прикривав лівий фланг укріпленого району та напрямок з гірським проходом Медзілаборце – Устрики-Долішні – Хирів. Вузол оборони складався з чотирьох опорних пунктів:

Ліськовського, який планувалось обладнати на гірській ділянці на правому березі ріки Сян у районі населеного пункту Ліськo. Опорний пункт повинен був прикрити ділянку державного кордону, місто Ліськo, вузол автомобільних доріг і залізницю Сянік – Устрики-Долішні – Хирів – Добромиль – Ніжанковичі – Перемишль.

В опорному пункті планувалось побудувати три довготривалі вогневі споруди, але до початку війни під їх зведення лише було обладнано котловани.

У районі населеного пункту Ліськo до початку війни було обладнано опорний пункт одинадцятої прикордонної застави «Ліськo» 4-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Ліськовського опорного пункту повинні були бути підрозділи 21-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії, які повністю провели обладнання своїх вогневих позицій [107].

Звежинського, який планувалось обладнати на закруті ріки Сян у районі населеного пункту Звежинь. В опорному пункті планувалось побудувати дві довготривалі вогневі споруди, але до початку війни під їх зведення лише було обладнано котловани.

У районі населеного пункту Домброва до початку війни було обладнано опорний пункт дванадцятої прикордонної застави «Домброва» 4-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд Звежинського опорного пункту повинні були бути підрозділи 21-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії, які повністю провели обладнання своїх вогневих позицій [107].

Мичківцівського, який планувалось обладнати на закруті ріки Сян в районі населеного пункту Мичковце (Мичківці). В опорному пункті планувалось побудувати одну довготривалу вогневу споруду, але до початку війни під її зведення лише було обладнано котлован.

У районі населеного пункту Мичківці до початку війни було обладнано опорний пункт 4-ї резервної прикордонної застави «Мичківці» 4-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 21-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії, які повністю провели обладнання своїх вогневих позицій [107].

Бібрського, який повинен був, використовуючи штучне водоймище, обладнане на річці Сян, прикрити лівий фланг Перемишльського укріпленого району. В опорному пункті планувалось побудувати дві довготривалі вогневі споруди, але до початку війни під їх зведення лише було обладнано котловани.

У районі населеного пункту Бібрка до початку війни було обладнано опорний пункт тринадцятої прикордонної застави «Бібрка» 4-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону, в якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

Гарнізонами довготривалих вогневих споруд опорного пункту були підрозділи 21-ї окремої кулеметної роти. Для польового заповнення опорного пункту призначались підрозділи 187-го гірського стрілецького полку 72-ї гірської стрілецької дивізії, які повністю провели обладнання своїх вогневих позицій [107].

Фактично в опорних пунктах Ліськовського вузла оборони були проведені лише заходи підготовчого етапу. До будівництва довготривалих вогневих споруд планувалось приступити у липні 1941 року.

Крім вищеперерахованого, на лівому фланзі Перемишльського укріпленого району уздовж річки Сян і озера Солинського, у важкодоступних для дій військ противника районах поблизу прикордонних застав № 14 «Солино», № 15 «Соколе» 4-ї прикордонної комендатури, а також № 16 «Хревт», № 17 «Середнє-Мале», № 18 «Сіньковець», № 19 «Двірничок» і № 20 «Смольник» 5-ї прикордонної комендатури 93-го Ліськовського прикордонного загону були обладнані опорні пункти. У кожному з цих опорних пунктів, крім відкритих вогневих позицій для особового складу прикордонних застав та засобів підсилення, були обладнані перекриті ходи сполучення і було споруджено по три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»).

На 22 червня 1941 року у Перемишльському укріпленому районі роботи велись на 123 довготривалих вогневих спорудах, з яких 61 довготривала вогнева споруда була остаточно готова до виконання завдань: з них АПК (76-мм) – 11, КАПК – 25, КАК – 3, АПК (45-мм) – 17, КПК – 42, КАДВТ (КДВТ) – 20 , КП – 4. Завершені будівництвом вогневі споруди мали на озброєнні: 76-мм казематних гармат – 22 шт., 45-мм казематних протитанкових гармат зі спареним кулеметом ДС – 29 шт., 45-мм протитанкових польових гармат – 17 шт., станкових

кулеметів «максим» – 88 шт., кулеметів ручних Дегтярьова – 123 шт. [107].

Гарнізон Перемишльськго укріпленого району складали: управління коменданта, управління інженерів, 52 і 150-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 12-та, 21-ша і 6-та окремі кулеметні роти, окрема рота зв'язку, саперна рота і підрозділи забезпечення. Комендантом укріпленого району був полковник Дмитро Іванович Маслюк [107].

Управління коменданта укріпленого району за штатом 9/820 у кількості десяти чоловік, разом з ротою зв'язку і саперною ротою, дислокувалось у місті Перемишль [87].

Управління начальника інженерів укріпленого району за штатом 9/110-А у кількості шести чоловік дислокувалось у місті Перемишль [87].

Автотранспортний взвод був сформований відповідно до штату 9/909 у кількості 16 чоловік і дислокувався разом з управлінням коменданта у місті Перемишль [87];

52-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований у вересні 1932 року в населеному пункті Мурованні Курилівці у складі гарнізону Могилів-Ямпільського укріпленого району. Особовий склад батальйону складав гарнізони довготривалих вогневих споруд Мурованокурилівецького і Галайковецького батальйонних районів оборони Могилів-Ямпільського укріпленого району. У серпні 1940 року відповідно до директиви командувача військ Київського особливого військового округу в гарнізоні Могилів-Ямпільського укріпленого району були проведені організаційні заходи. У Мурованих Курилівцях був розгорнутий до штатів воєнного часу 52-й окремий кулеметний батальйон, який у повному складі був переведений у район населеного пункту Медика, де увійшов до складу Перемишльського укріпленого району. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, три кулеметно-артилерійських, одну навчальну кулеметно-артилерійську роти і два відділення протитанкової оборони. Кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу мав: командного і начальницького складу – 147 чоловік; молодшого начальницького складу – 440 чоловік; рядового складу 1 200 чоловік. Усього за штатом воєнного часу – 1 756 чоловік. Кожна кулеметна артилерійська рота батальйону за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 21 чоловік; молодшого начальницького складу – 70 чоловік; рядового складу – 174 чоловіки. Усього за штатом воєнного часу – 265 чоловік. Батальйон дислокувався в населеному пункті Медика. Підрозділи батальйону складали гарнізони довготривалих вогневих споруд, зведених у першому і другому опорних пунктах Перемишльського вузла оборони укріпленого району. Командував батальйоном капітан Баранов Тихін Климович, начальником штабу батальйону був старший лейтенант Ковальчук Мойсей Юхимович [107].

150-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон другого типу був сформований у вересні 1939 року в Кам'янець-Подільському укріпленому районі в населеному пункті Оринин з особового складу частин 60-ї стрілецької дивізії і підрозділів 50-го окремого кулеметного батальйону Могилів-Ямпільського укріпленого району. Батальйон отримав умовний номер військової частини 9836. Навесні 1941 року батальйон, залишивши на місті дислокації особовий склад для формування 31-го окремого артилерійсько-кулеметного батальйону, був переведений у Прикарпаття до міста Перемишль і введений до складу гарнізону Перемишльського укріпленого району. Батальйон був сформований за штатом 9/904 Б у кількості 546 бійців і командирів. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, три кулеметно-артилерійських, одну навчально-кулеметну-артилерійську роти і два відділення протитанкової оборони. Кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як 52-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон. Підрозділи батальйону складали гарнізони довготривалих вогневих споруд, зведених у третьому і четвертому опорних пунктах Перемишльського та Красічинського вузлах оборони Перемишльського укріпленого району. Батальйон дислокувався в місті Перемишль. Командував батальйоном капітан Педько Андрій Єгорович, начальником штабу був капітан Каунов Микола Авксентійович [107].

6-та окрема кулеметно-артилерійська рота була сформована 12 вересня 1939 у Летичівському укріпленому районі. Рота утримувалась за штатом 9/807 у кількості 133 чоловіка. Рота отримала умовний № 6907. У травні 1940 року рота передислокувалась до населеного пункту Ольхівці й увійшла до складу гарнізону Перемишльського укріпленого району. Рота складалась з управління, трьох кулеметних і трьох артилерійських взводів. Окрема кулеметна артилерійська рота за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 31 чоловік; молодшого начальницького складу – 90 чоловік; рядового складу – 244 чоловіки. Усього за штатом воєнного часу – 365 чоловік. Підрозділи роти призначалась для ведення бойових дій в довготривалих вогневих спорудах Борткувського вузла оборони Перемишльського укріпленого району [107].

12-та окрема кулеметно-артилерійська рота була сформована 12 вересня 1939 у Летичівському укріпленому районі. Рота утримувалась за штатом 9/807 у кількості 133 чоловіка. Рота отримала умовний № 7419. У травні 1940 року рота передислокувалась до населеного пункту Залуж і увійшла до складу гарнізону Перемишльського укріпленого району. Рота складалась з управління, трьох кулеметних і трьох артилерійських взводів. Окрема кулеметно-артилерійська рота за штатом воєнного часу була такою ж, як 6-та окрема кулеметно-артилерійська рота. Підрозділи роти призначалась для ведення бойових дій в довготривалих вогневих спорудах Ольхівецького вузла оборони Перемишльського укріпленого району. Командував ротою старший лейтенант І. Є. Ковшар [107].

21-ша окрема кулеметно-артилерійська рота була сформована 12 вересня 1939 у Летичівському укріпленому районі. Рота утримувалась за штатом 9/807 у кількості 133 чоловіка. Рота отримала умовний № 7693. У травні 1940 року рота передислокувалась до населеного пункту Лісько і увійшла до складу гарнізону Перемишльського укріпленого району. Рота складалась з управління, трьох кулеметних і трьох артилерійських взводів. Окрема кулеметно-артилерійська рота за штатом воєнного часу була такою ж, як 6-та окрема кулеметно-артилерійська рота. Підрозділи роти призначалась для ведення бойових дій в довготривалих вогневих спорудах Ліськовського вузла оборони Перемишльського укріпленого району. Командував ротою капітан Березін [107].

Для польового заповнення укріпленого району призначались: 99-та стрілецька дивізія та 72-га гірська стрілецька дивізія. Обидві дивізії входили до складу 8-го стрілецького корпусу 26-ї армії Київського особливого військового округу.

26-та армія була сформована в червні 1940 року у Київському особливому військовому окрузі на базі кавалерійської групи з метою прикриття 130-кілометрової ділянки державного кордону, розташованого між смугами оборони 6-ї і 12-ї армій КОВО. Формував армію тимчасовий командний склад армії (командувач – полковник І. С. Варенников, член Військової ради бригадний комісар Д. Є. Колесников, начальник штабу полковник М. П. Ступников). Згодом було призначено нове командування армією. До складу армії входили: 8-й стрілецький корпус, 8-й механізований корпус, 46-та змішана авіаційна дивізія, 63-тя винищувальна авіаційна дивізія, 2-га протитанкова артилерійська бригада РГК, 376-й гаубичний артилерійський полк РГК, 34 і 259-й окремі зенітні артилерійські дивізіони РГК, 8-й Перемишльський укріплений район. Війська армії прикривали ділянку державного кордону від Родимно до Творильне. Основним напрямком прикриття був дрогобицький. Оперативна побудова військ армії здійснювалась у два ешелони: у першому знаходились 99-та стрілецька і 72-га гірська стрілецька дивізії, у другому – 8-й механізований корпус і 173-тя стрілецька дивізія. 8-й механізований корпус був добре укомплектований новими танками: КВ – 119, Т-34 – 100, легкими танками і панцерниками – 983 шт. Усього у 8-му механізованому корпусі нараховувалось 1 202 одиниці бронетехніки. 63-тя авіаційна дивізія дислокувалась у Самборі і Стрию і нараховувала 101 літак (І-16 та І-153).

Недоліком було те, що 26-та армія, яка формувалась поспіхом, не мала свого тилового господарства і лише у квітні–червні 1941 року отримала вказівки про створення складів у її тилу. Але поки виділялись земельні ділянки під склади, прийшов червень. У середині червня 1941 року 26-та армія отримала у своє підпорядкування склад боєприпасів, розташований у районі Куровце, який знаходився за межами правої розмежувальної лінії.

Штаб армії розташовувався у місті Самбір. Командував армією генерал-лейтенант Ф. Я. Костенко, начальником штабу став полковник І. С. Варенников, начальником оперативного відділу – полковник М. П. Ступников, начальником артилерії – полковник М. М. Семенов [107].

8-й стрілецький корпус був сформований наприкінці 1922 року на теренах України. З'єднання і частини корпусу брали активну участь у польській кампанії 1939 року. Корпус мав у своєму складі: 99-ту, 173-тю стрілецькі дивізії, 72-гу гірську стрілецьку дивізію, 233 і 236-й корпусні артилерійські полки, 28-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 6-й окремий саперний батальйон, 24-й окремий батальйон зв'язку та інші частини і підрозділи. З'єднання і частини корпусу дислокувались в районі Перемишль, Устрики-Долішні, Хирів, Самбір. Штаб корпусу дислокувався в Добромилі. Командував корпусом генерал-майор Михайло Снєгов [107].

99-та Червонопрапорна стрілецька дивізія була сформована наприкінці 1923 на початку 1924 років в Українському військовому окрузі як територіальна дивізія. Формування дивізії проводилось у Черкасах на базі кадрів 44-ї стрілецької дивізії імені Миколи Щорса. З 24 квітня 1924 року дивізія отримала найменування 99-та стрілецька дивізія. На початку 1931 року відповідно до рішення Революційної Військової ради СРСР дивізія була переведена на кадровий принцип комплектування. У лютому 1932 року дивізія була переведена на штати урівської дивізії. З розділенням Українського військового округу на Київський і Харківський (літо 1935 року) 99-та стрілецька дивізія увійшла до складу військ Київського військового округу. До 17 вересня 1939 року на дивізію покладались завдання оборони головної смуги Могилів-Ямпільського укріпленого району. Дивізія мала у своєму складі: 295-й Дністровський, 296-й Шевченківський, 297-й Уманський стрілецькі полки, 99-й артилерійський полк, 99-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 99-й окремий розвідувальний батальйон, 99-й окремий батальйон зв'язку, 99-й окремий саперний батальйон, 89-й окремий артилерійський дивізіон, 16-й окремий взвод хімічного захисту. Частини дивізії дислокувались в Могильові-Подільському, Ямполі, Вапнярці, Томашполі та Мурованих Курилівцях. Восени 1939 року дивізія взяла активну участь у польській кампанії та вийшла на демаркаційну лінію між СРСР і Німеччиною в районі Перемишля. Дивізія була на весну 1941 року однією з кращих стрілецьких дивізій РСЧА. Дивізія мала у своєму складі: 1, 197, 206-й стрілецькі полки, 22-й легкий артилерійський та 71-й гаубичний артилерійський полки, 112-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 113-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 46-й окремий розвідувальний батальйон, 20-й окремий саперний батальйон, 34-й окремий батальйон зв'язку, 172-й окремий автомобільний батальйон, 93-й медико-санітарний батальйон, 45-ту окрему роту хімічного захисту. Дивізія у своєму складі на 1 червня 1941 року нараховувала: 9 900 бійців і ко-

мандирів, які мали на озброєнні: гвинтівок – 6 420 шт., автоматичних гвинтівок АВС, СВТ – 3 611 шт., пістолетів-кулеметів Дегтярьова (ППД) – 660 шт., ручних кулеметів – 449 шт., станкових кулеметів – 179 шт., великокаліберних кулеметів – 9 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 34 шт., 122-мм гаубиць – 32 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 150 шт. (120-мм – 12 шт., 82-мм – 54 шт., 50-мм – 84 шт.), вогнеметів – 16 шт., 37-мм зенітних гармат – 8 шт., 76-мм зенітних гармат – 4 шт., легких танків – 16 шт., бронеавтомобілів – 12 шт., автомобілів – 558, мотоциклів – 14 шт., тракторів – 99 од. і коней – 3 039. Дивізія мала завдання оборони головної смуги Перемишльського укріпленого району на 40-кілометровій ділянці від Родимно до Ольшан, з переднім краєм по ріці Сян. Артполки дивізії до початку війни з Німеччиною провели бойові стрільби на Яворівському полігоні. На кінець червня дивізія була виведена у літні табори, розташовані у 12–15 км від кордону. Артилерійські полки за наказом командира 8-го стрілецького корпусу були висунуті у ліси, поруч з підготовленими вогневими позиціями. Штабом дивізії була завчасно продумана система підтримки стрілецьких частин вогнем артилерії. 22-й легкий артилерійський полк підтримував 206-й стрілецький полк, 71-й гаубичний артилерійський полк – 1-й та 197-й стрілецькі полки. Для підвищення вогневої могутності дивізії оперативно підпорядковувались 236-й корпусний артилерійський полк і 376-й гаубичний артилерійський полк РВГК. Командував дивізією Микола Дементьєв [107].

72-га Туркменська гірська стрілецька дивізія була сформована як стрілецька дивізія Київського військового округу у 1936–1937 роках. Частини дивізії дислокувались у місті Вінниця. З утворенням влітку 1938 року Житомирської армійської групи Київського особливого військового округу дивізія увійшла до складу цього об'єднання. У вересні 1939 року 13-й стрілецький корпус, до складу якого входила дивізія, у складі 12-ї армії (у минулому Кам'янець-Подільська армійська група) Українського фронту брала активну участь у польській кампанії. Наприкінці 1939 року 72-га стрілецька дивізія у складі двох стрілецьких і артилерійського полку брала участь у радянсько-фінській війні. У складі 8-ї армії дивізія брала участь у боях, націлених на деблокаду оточених ворогом 18-ї та 168-ї радянських стрілецьких дивізій, у ході яких понесла значні втрати. У червні 1940 року дивізія входила до складу угруповання радянських військ, створеного для ведення бойових дій проти Румунії. У цей час дивізія входила до складу 8-го стрілецького корпусу 12-ї армії. З серпня 1940 року дивізія була передислокована на новий державний кордон по ріці Сян південніше Перемишля. У січні 1941 року 8-й стрілецький корпус, в який входила дивізія, був введений до складу 26-ї армії Київського особливого військового округу. У травні 1941 року дивізія була переведена на штати гірської стрілецької дивізії. Дивізія мала у своєму складі: 14, 133, 187 і 309-й гірські стрілецькі полки, 9-й легкий артилерійський і 33-й гаубичний артилерійський полки, 119-й окремий протитанковий артилерійський дивізіон, 309-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 40-й окремий кавалерійський ескадрон, 3-й окремий саперний батальйон, 55-й окремий батальйон зв'язку, 73-й окремий автотранспортний батальйон, 51-й окремий медико-санітарний батальйон, 10-ту окрему роту хімічного захисту, 71-й польовий хлібозавод та інші частини. Дивізія у своєму складі налічувала 9 900 військовослужбовців та мала на озброєнні: станкових кулеметів – 110 шт., ручних кулеметів – 351 шт., автоматичних гвинтівок АВС, СВТ – 2 579 шт., мінометів – 150 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 38 шт., 122-мм гаубиць 24 шт. Дивізія мала завдання оборони гірської ділянки Перемишльського укріпленого району у смузі від Ольшан до озера Солинського, з переднім краєм по ріці Сян. Частини дивізії дислокувались у районах Ольшан, Ніжанковичі, Устрики-Долішні, штаб дивізії розташовувався у містечку Добромиль. З серпня 1940 року 14 та 187-й гірські стрілецькі полки займали райони оборони безпосередньо на державному кордоні, але 20 червня 1941 року командир дивізії отримав розпорядження Генерального штабу РСЧА на їх відвід від кордону. Командував дивізією генерал-майор Павло Абрамідзе [107].

173-тя стрілецька дивізія була сформована відповідно до директиви НКО від 15 серпня 1939 року № 4/248609. Дивізія формувалась у місті Балашов на базі кадру 53-ї Саратовської імені Ф. Енгельса стрілецької дивізії Приволзького військового округу. У січні 1940 року у зв'язку з бойовими діями на фронті радянсько-фінської війни дивізія була переведена на штати мотострілецької дивізії і направлена на Карельський перешийок. Частини дивізії взяли активну участь у бойових діях на завершальному етапі зимової війни. По закінченні війни дивізія була передислокована на терени України і увійшла до складу військ Одеського військового округу. Влітку 1940 року 173-тя мотострілецька дивізія була переформована у стрілецьку дивізії. Восени 1941 року дивізія була передислокована до Прикарпаття в район населених пунктів Самбір і Хирів, де увійшла до складу 8-го стрілецького корпусу 26-ї армії Київського особливого військового округу. Дивізія мала у своєму складі: 378, 490, 567-й стрілецькі полки, 352-й легкий артилерійський та 728-й гаубичний артилерійський полки, 252-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 507-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 179-й окремий розвідувальний батальйон,220-й окремий саперний батальйон, 204-й окремий батальйон зв'язку, 64-й окремий автомобільний батальйон, 282-й медико-санітарний батальйон, 71-шу окрему роту хімічного захисту. Дивізія у своєму складі на 1 червня 1941 року нараховувала: 9 250 бійців і командирів, які мали на озброєнні: гвинтівок – 6 320 шт., автоматичних гвинтівок АВС, СВТ – 3 328 шт., пістолетів-кулеметів Дегтярьова (ППД) –480 шт., ручних кулеметів – 421 шт., станкових кулеметів – 179 шт., великокаліберних кулеметів – 9 шт.,

45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 34 шт., 122-мм гаубиць – 32 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт., мінометів – 150 шт. (120-мм – 12 шт., 82-мм – 54 шт., 50-мм – 84 шт.), вогнеметів – 16 шт., 37-мм зенітних гармат – 8 шт., 76-мм зенітних гармат – 4 шт., легких танків – 16 шт., бронеавтомобілів – 12 шт., автомобілів – 558, мотоциклів – 14 шт., тракторів – 99 од. і коней – 3 039. Дивізія мала завдання діяти у другому ешелоні корпусу та нарощувати зусилля в обороні дрогобицького напрямку. Командував дивізією генерал-майор С. В. Вєрзін [107].

Перемишльський укріплений район займав смугу оборони у межах ділянок відповідальності 92-го Перемишльського і 93-го Ліськовського прикордонних загонів Українського прикордонного округу.

92-й Перемишльський прикордонний загін був сформований відповідно до наказу НКВС СРСР № 001121 від 20 вересня 1939 року на базі Рибницького і Кам'янець-Подільського прикордонних загонів. Загін охороняв 159-кілометрову ділянку державного кордону по ріці Сян і 5,6 км по сухопуттю. Прикордонний загін охороняв визначену ділянку державного кордону силами п'ятьох прикордонних комендатур і маневреної групи. До складу прикордонних комендатур входили двадцять одна лінійна і п'ять резервних прикордонних застав. На озброєнні кожної з прикордонних застав знаходились гвинтівки, два станкових і чотири ручних кулемети. Маневрена група, крім гвинтівок, мала на озброєнні два станкових кулемети «максим». 18 червня 1941 року кожна прикордонна застава отримала по дванадцять пістолетів-кулеметів Дегтярьова, а 21 червня з особовим складом були проведені навчальні стрільби з автоматів. Штаб прикордонного загону розташовувався у Перемишлі. До початку війни штатна чисельність 92-го прикордонного загону складала 2 305 бійців і командирів. Командував прикордонним загоном майор Тарутин Яків Йосипович, начальником штабу загону був капітан Яків Агейчик, заступником начальника загону з політичної частини – батальйонний комісар Уткін Григорій Васильович [107].

Управління загону, рота зв'язку, транспортна рота, комендантський взвод, саперний взвод і маневрена група дислокувались у місті Перемишль [107].

1-ша прикордонна комендатура разом з 1-ю резервною і четвертою прикордонною заставою «Синява» дислокувалась у містечку Синява. Комендатура знаходилась на правому фланзі 92-го прикордонного загону і тісно взаємодіяла з 91-м Рава-Руським прикордонним загоном. Комендатура охороняла державний кордон з Німеччиною по ріці Сян силами прикордонних застав: № 1 «Добча», № 2 «Добра», № 3 «Рудка» і № 4 «Синява». Комендантом ділянки був капітан Клімов [107].

2-га прикордонна комендатура разом з 2-ю резервною (начальник застави – лейтенант Сербін) і восьмою прикордонною заставою «Висоцьке» розташовувалась у старовинному замку села Висоцьке. Комендатура охороняла державний кордон з Німеччиною по ріці Сян силами прикордонних застав: № 5 «Манастир», № 6 «Визовниця», № 7 «Конячув» (начальник застави – молодший лейтенант Чеховій), № 8 «Висоцьке» (начальник застави – лейтенант Олейников). У травні 1941 року управління комендатури і резервна застава передислокувались у район кахельно-цегляного заводу, що на 1 500 м на захід від Конячув. Комендатура в оперативному плані прикривала і забезпечувала будівництво Перемишльського вузла оборони Перемишльського укріпленого району. Комендантом ділянки був капітан Боринін, заступником з політичної частини політрук Косолапов [107].

3-тя прикордонна комендатура разом з 3-ю резервною заставою дислокувались у селі Стубно. Комендатура охороняла державний кордон з Німеччиною по ріці Сян силами прикордонних застав: № 9 «Михалувка» (начальник застави – лейтенант М. С. Слюсарєв), № 10 «Барич» (начальник застави – лейтенант М. С. Васильєв), № 11 «Торки» і № 12«Гурко». На ділянці 9-ї прикордонної застави, поблизу містечка Родимно, розташовувався міст через ріку Сян. Начальником штабу комендатури був капітан Чернов Федір Тимофійович [107].

4-та прикордонна комендатура разом з 4-ю резервною і чотирнадцятою прикордонною заставою «Перемишль» дислокувались у місті Перемишлі. Комендатура охороняла державний кордон з Німеччиною по ріці Сян силами прикордонних застав: № 13 «Пшекопана», № 14 «Перемишль» (начальник застави – лейтенант О. М. Потарикін), № 15 «Пралківці» і № 16 «Красічин». На ділянці 14-ї прикордонної застави знаходились два залізничні мости через ріку Сян, які були пристосовані для руху автомобільного, гужового транспорту і пішоходів. Комендатура в оперативному плані прикривала і забезпечувала будівництво Перемишльського і Красічинського вузлів оборони Перемишльського укріпленого району. Комендантом ділянки був капітан Дячков, начальником штабу комендатури був старший лейтенант Бакаєв [107].

5-та прикордонна комендатура разом з 5-ю резервною заставою дислокувалась у селі Бжуока. Комендатура охороняла кордон на лівому фланзі 92-го прикордонного загону, тісно взаємодіючи з 93-м Ліськовським прикордонним загоном. Комендатура охороняла державний кордон з Німеччиною по ріці Сян силами прикордонних застав: № 17 «Мельнув», № 18 «Хижинка» (начальник застави – старший лейтенант Балицький), № 19 «Бахів», № 20 «Ісканя» (начальник застави – лейтенант Райхель) і № 21 «Руська-Весь» (начальник застави – лейтенант Смагін). Комендатура в оперативному плані прикривала і забезпечувала будівництво Красічинського вузла оборони Перемишльського укріпленого району. Комендантом ділянки був старший лейтенант Власов [107].

Маневрена група складалась з п'яти маневрених застав. Усі лінійні застави маневреної групи були першої категорії чисельністю 63 бійці і командири. 3-ю маневреною заставою командував старший лейтенант Сіроштан Семен Андрійович [107].

На озброєнні кожної лінійної прикордонної застави було по два станкових і чотири ручних кулемети, пістолети-кулемети та самозарядні гвинтівки. Двома станковими кулеметами була озброєна маневрена група. Усі прикордонні підрозділи мали в своєму розпорядженні великий запас гранат і патронів.

Майже по всій лінії кордону були встановлені дротяні загородження в один-два ряди, береги річки Сян ескарповані. У найближчому тилу 92-го Перемишльського прикордонного загону створювались укріплені смуги з довготривалими і дерев'яно-земляними вогневими спорудами, більша частина їх була у повній бойовій готовності, особливо у районі на схід від населеного пункту Медика [66].

До військового гарнізону Перемишля входили штаб 8-го стрілецького корпусу, штаб і частини 99-ї стрілецької дивізії, штаб 92-го прикордонного загону з підрозділами забезпечення і 14-та прикордонна застава, а також рота внутрішніх військ 66-го стрілецького полку 10-ї дивізії НКВС з охорони залізничних споруд [107].

З метою відпрацювання взаємодії між гарнізоном Перемишльського укріпленого району, 92-м прикордонним загоном і частинами 99-ї стрілецької дивізії напередодні війни було проведене одне спільне навчання з відбиття агресії противника. Крім цього, на підсилення охорони державного кордону зі складу 1-го і 197-го стрілецьких полків 99-ї стрілецької дивізії кожен день направлялись на 13-ту і 14-ту прикордонні застави від десяти до двадцяти п'яти червоноармійців і молодших командирів, які безпосередньо у складі прикордонних нарядів охороняли державний кордон. Для підтримки підрозділів 92-го прикордонного загону зі складу 99-ї стрілецької дивізії були виділені кавалерійський ескадрон і стрілецький батальйон. Інші частини знаходилися в літніх таборах за 60 км від міста. На висоті 352,8 на південно-східній околиці Перемишля був розташований постійний спостережний пункт, на якому цілодобово чергували артилеристи 71-го артилерійського полку 99-ї стрілецької дивізії і прикордонники 92-го прикордонного загону. На південних схилах цієї висоти на обладнаних вогневих позиціях у постійній готовності до відкриття вогню знаходилась артилерійська батарея 1-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії [66].

93-й Ліськовський прикордонний загін був сформований відповідно до наказу НКВС СРСР № 001121 від 20 вересня 1939 року у період з 23 по 29 вересня 1939 року на базі 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону. Для комплектування нового загону було виділено 1 577 чоловік, у тому числі начальницького складу – 142, молодшого начальницького складу – 130, рядових – 1 305 (з них 401 чол. призвані з запасу). 7 жовтня 1939 року загін прибув до пункту своєї дислокації – міста Лісько, а з 12 жовтня приступив до охорони державного кордону по ріці Сян до Ужоцького перевалу. Протяжність ділянки кордону, яку охороняли підрозділи загону, складала 177 км. Загін взаємодіяв на правому фланзі з 92-м Перемишльським прикордонним загоном, а на лівому фланзі з 94-м Сколенським прикордонним загоном. У складі загону було чотири прикордонні комендатури і шістнадцять прикордонних застав. У березні 1940 року була сформована п'ята прикордонна комендатура у складі чотирьох прикордонних застав. До початку війни чисельність загону складала 2 065 чоловік. Командував загоном полковник Лисов, військовим комісаром був батальйонний комісар Афанасій Маркович Веснін, начальником штабу загону – капітан Петро Данилович Целиков, начальником 1-го відділення – капітан Г. Т. Ткачук. У 1940 році начальником загону став полковник Василь Олексійович Абизов [66].

Управління загону, рота зв'язку, транспортна рота, комендантський взвод, саперний взвод і маневрена група (розформована в червні 1941 року) дислокувались у містечку Лісько. Управління загону розташовувалось у будинку колишнього польського поліцейського управління, решта підрозділів у колишньому графському маєтку [107].

1-ша прикордонна комендатура разом з 1-ю резервною заставою дислокувалась у селі Домбровка-Старженка. Прикордонна комендатура охороняла ділянку державного кордону з Німеччиною протяжністю 30 км силами прикордонних застав № 1 «Сельниця», № 2 «Борткувка» і № 3 «Гдичин» [107].

2-га прикордонна комендатура разом з 2-ю резервною заставою дислокувалась у селі Шляхетське. Прикордонна комендатура охороняла ділянку державного кордону з Німеччиною протяжністю 21 км силами прикордонних застав № 4 «Яблониця-Руська», № 5 «Улуч» (начальник – лейтенант Потапов), № 6 «Самовиця» [107].

3-тя прикордонна комендатура разом з 3-ю резервною заставою дислокувалась у селі Ольхівці. Прикордонна комендатура охороняла ділянку державного кордону з Німеччиною протяжністю 34 км силами прикордонних застав № 7 «Лішна», № 8 «Ольхівці», № 9 «Залуж» і № 10 «Лукавиця».

4-та прикордонна комендатура разом з 4-ю резервною заставою дислокувалась у селі Мичківці. Прикордонна комендатура охороняла ділянку державного кордону з Німеччиною протяжністю 44,7 км силами прикордонних застав № 11 «Лісько», № 12 «Домброва», № 13 «Бібрка», № 14 «Солино» і № 15 «Соколе». Комендантом ділянки був капітан В. М. Овер'янов [107].

5-та прикордонна комендатура разом з резервною заставою дислокувалась у селі Лютовиська. Прикордонна комендатура охороняла ділянку державного кордону з Німеччиною протяжністю 46,5 км силами прикордонних застав № 16 «Хревт», № 17 «Середнє-Мале», № 18 «Сіньковець», № 19 «Двірничок» і № 20 «Смольник».

Військові містечка прикордонних застав обох загонів були підготовлені до ведення бойових дій і включені в загальну систему оборони. На їх території були обладнані опорні пункти і споруджені дерев'яно-земляні вогневі споруди (блокгаузи) для станкових кулеметів «максим» і ручних кулеметів Дегтярьова. Поруч з багатьма прикордонними за-

ставами знаходились опорні пункти вузлів оборони Перемишльського укріпленого району. Як приклад, на ділянці 14-ї прикордонної застави 92-го прикордонного загону було закінчено обладнання двох довготривалих вогневих споруд Перемишльського УР – одного артилерійсько-кулеметного і одного кулеметно-артилерійського напівкапонірів і обладнані окопи повного профілю [107].

Перемишльський укріплений район знаходився у зоні відповідальності 10-ї дивізії НКВС з охорони залізничних споруд. Мости через ріку Сян охороняли підрозділи 66-го стрілецького полку 10-ї дивізії військ НКВС.

10-та дивізія НКВС з охорони залізничних споруд у своєму складі мала: 64, 66, 75 і 77-й стрілецькі полки і два бронепоїзди № 75 і 77. Частини і підрозділи дивізії охороняли важливі споруди на залізниці (мости, тунелі, вузлові станції і таке інше). Бронепоїзди патрулювали залізницею по Львівській і Дрогобицькій областях Західної України. Командував дивізією полковник І. С. Могилянцев [107].

Бронепоїзд № 77, яким командував старший лейтенант Іван Турганов, був трофейним польським панцерником № 51 «Перший Маршал». Бронепоїзд «Перший Маршал» раніше був російським панцерником типу «Червоне Сормово» і входив до складу військ Червоної Армії. Бронепоїзд мав на озброєнні 105-мм гармати та станкові кулемети «максим» як у баштовому варіанті, так і на залізничних платформах.

Товщина криці бронепоїзда була 18 мм. На початку 1920 року під час радянсько-польської війни бронепоїзд був захоплений польськими військами як трофей. Бронепоїзд був модернізований та доповнений радіовагоном, обладнаним з штурмового австро-угорського вагона і двома танкетками ТК-3 на самохідних платформах (так званих «провідниках»). Протиповітряна оборона бронепоїзда мала на озброєнні чотири 40-мм гармати Бофорса. Бронепоїзд отримав спочатку найменування «Стрілець Кресови», а згодом «Перший Маршал» і № 51. Перед бронепоїздом № 51 стояло завдання з вогневої підтримці гарнізону укріпленої ділянки «Сарни», здійсненню негайного маневру на загрозливі напрямки з метою нарощування зусиль фортечних батальйонів у обороні, ведення розвідки та диверсій на комунікаціях противника. У вересні 1939 року бронепоїздом командував капітан Рокоссовський. З 17 вересня 1939 року бронепоїзд вів бойові дії з частинами Червоної Армії в районі Сарн, підтримуючи вогнем своєї артилерії бойові дії 4-ї фортечної роти фортечного батальйону «Сарни». 19 вересня 1939 року панцерник був пошкоджений радянською авіацією в районі Повурськ, підірваний та залишений своїм екіпажем. Після відновлення увійшов до складу 10-ї дивізії НКВС [107].

Відповідно до директиви Військової ради Київського особливого військового округу від 7 лютого 1941 року Перемишльський укріплений район вхо-

Перемишль. Світлину зроблено напередодні 22 червня 1941 року з німецького берега. На радянському березі – будинки, з яких виселили всіх жителів. На передньому плані дротяні загородження і попереджувальні знаки. Немає жодного дерева

див до сил і засобів третього району прикриття (РП № 3) державного кордону військами КОВО [107].

План прикриття державного кордону військами 26-ї армії Київського особливого військового округу був доведений 2 травня 1941 року.

Необхідно звернути увагу на те, що розташування військ 26-ї армії було найменш виграшним для ведення оборонного бою у порівнянні з іншими об'єднаннями Київського особливого військового округу. Війська армії розташовувались у своєрідному виступі, повернутому у західну сторону, який мав дуже уразливі фланги.

Керівництво силами і засобами РП № 3 здійснював штаб 26-ї армії, дислокований в місті Самбір (у 100 км на захід від Львова). До сил і засобів, які визначались для оборони РП № 3, входили: управління 26-ї армії; управління і корпусні частини 8-го стрілецького корпусу; 99-та, 173-тя стрілецькі і 72-га гірська стрілецька дивізії; управління і частини 8-го механізованого корпусу, 12-та, 34-та танкові і 7-ма моторизована дивізії; 376-й гаубичний артилерійський полк РВГК; Перемишльський УР – 52-й і 150-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, 12-та, 21-ша і 6-та окремі кулеметні роти; 92-й і 93-й прикордонні загони; 63-тя винищувальна авіаційна і 46-та змішана авіаційна дивізії [66].

Для більшого розуміння замислу оборони у смузі Перемишльського укріпленого району ми надаємо виписку з такого керівного документа:

План
прикриття державного кордону
військами 26-ї армії КОВО
(по РП № 3)

Завдання прикриття:

Прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на оборонні споруди Перемишльського укріпленого району і польові укріплення, запекло обороняти ділянку державного кордону на фронті виключно Родимно, Перемишль, виключно Лютовиська, не допустити форсування противником ріки Сян і прориву військ противника на територію СРСР, а противника, що прорвався, знищити контрударами корпусних і армійських резервів.

Міцною обороною забезпечити напрямки – з фронту Перемишль, Лісько на Самбір, Дрогобич.

Протиповітряною обороною і діями авіації *забезпечити нормальну роботу залізниці і зосередження армії. Не допустити викидання та висадку повітряних десантів і диверсійних груп противника на територію армії.*

Вид з німецького берега (Дойч-Перемишль) на радянську територію. На будинках радянського Перемишля портрети Сталіна, Молотова і Ворошилова. Усе на теренах СРСР підготовлено до оборони. З прибережних до Сяну районів міста відселені мешканці, а самі будинки пристосовані для ведення оборонного бою. У стінах будинків обладнані стрілецькі амбразури, а будівлі підготовлені до кругової оборони. Сектори обстрілу ретельно очищені. На передньому плані – німецький прикордонний стовп і дротяні загородження. Квітень 1941 року

Активними діями авіації завоювати панування у повітрі й ударами по основних угрупованнях противника порушити і затримати зосередження головних сил противника. Глибина дій бойової авіації армії до лінії річка Висока, річка Ендава, населені пункти Дембиця, Ясло, Вранів.

Повітряну розвідку *вести по лінії Тарнув, Грибів, Прешов.*

Ліва межа – Теребовля, Стрий, Дрогобич, Старий Самбір, Лютовиська. Усі населені пункти, крім Старого Самбору, виключно для 6-ї армії.

Угруповання сил на оборону:

8-й стрілецький корпус. Штаб – Добромиль.

99-та стрілецька дивізія з 1-м і 2-м артилерійськими дивізіонами 233-го корпусного важкого артилерійського полку, 3-м артилерійським дивізіоном 236-го корпусного артилерійського полку, 2-м і 4-м артилерійськими дивізіонами 376-го гаубичного артилерійського полку РВГК, 52-м і 150-м окремими кулеметними батальйонами Перемишльського укріпленого району, 3-ю і 4-ю прикордонними комендатурами 92-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Неновиці, Медика, Перемишль, Бахів. Дивізійний резерв – 2-й стрілецький батальйон 1-го стрілецького полку в районі Гусаків. Штаб дивізії – Гусаків.

Ліва межа – виключно Нове Місто, Грушев, виключно Бірча, Бахів.

72-га гірська стрілецька дивізія з 3-м артилерійським дивізіоном 233-го корпусного важкого артилерійського полку, 1-м артилерійським дивізіоном 236-го корпусного артилерійського полку, 1-м артилерійським дивізіоном 376-го гаубичного артилерійського полку РВГК, 6-ю, 12-ю і 21-ю окремими кулеметними ротами Перемишльського укріпленого району, 93-м прикордонним загоном обороняє фронт виключно Бахів, Борткувка, Монастирець. Дивізійний резерв – 131-й гірський стрілецький полк з 3-м артилерійським дивізіоном 233-го корпусного важкого артилерійського полку в районі Ліщава Долішня, Кузьмина, Ліщава Горішня. Штаб 72-і гірської стрілецької дивізії – Ліщава Долішня.

Ліва межа – Хирів, Юречкова, Монастирець.

173-тя стрілецька дивізія з 2-м артилерійським дивізіоном 236-го корпусного артилерійського полку, 3-м артилерійськими дивізіонами 376-го гаубичного артилерійського полку РВГК, частиною 93-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Монастирець, виключно Лютовиська. Дивізійний резерв – 3-й стрілецький батальйон 567-го стрілецького полку, 3-тя батарея 252-го окремого зенітного артилерійського дивізіону в районі Устрики-Долішні. Штаб дивізії – Устрики-Долішні.

Ліва межа – Старий Самбір, виключно Лютовиська.

У **плані протидесантної оборони** *коменданту Перемишльського укріпленого району приписувалось виділяти для боротьби з повітряними десантами противника два–три рухомі загони силою не менше однієї роти*

На світлині панорама Перемишля. Фото зроблене з зони німецької окупації навесні 1941 року. На світлині добре видно надписи, що позначають німецьку частину міста (Дойч-Перемишль) і радянську частину (Русіш-Перемишль)

кожний. Крім цього, усі вогневі точки укріпленого району повинні були бути у постійній повній бойовій готовності, яка б не дозволила захопити споруду противником [94].

Інженерна підготовка району прикриття:

Смуга оборони на фронті Родимно, Перемишль, Лютовиська складається з Перемишльського укріпленого району і опорних пунктів польового типу зведених в 1940 році.

По лінії Мостиська, Ніжанковичі, Риботичі, Устрики-Долішні у 1941 році зводиться тактична тилова смуга оборони, яка складається з вузлів оборони і окремих опорних пунктів. З початком мобілізації вся смуга оборони розвивається силами і засобами 26-ї армії – 8-го стрілецького корпусу; 99-ї, 173-ї стрілецьких і 72-га гірської стрілецької дивізій. 26-та армія підсилюється 54-ю електротехнічною ротою і 23-ю маскувальною ротою.

Для забезпечення оборонних робіт 26-й армії передаються механізми й інструмент 83-го управління начальника робіт (УНР № 83), а зі складів УНР № 83 таке інженерне майно: шістдесят тонн вибухівки, тридцять тисяч протитанкових мін, чотириста п'ятдесят тонн колючого дроту, тисяча пакетів малопомітних перешкод.

У липні і серпні 1941 року планується додатково подати: тридцять тисяч протипіхотних мін, тисячу осколково-загороджувальних мін і тридцять тисяч пакетів малопомітних перешкод [94].

Резерви району прикриття:

8-й механізований корпус. *Штаб – Воютичі (8 км на північний захід від Самбір).*

34-та танкова дивізія в районі Букова, Фельштин, Надиби, Ракова. Штаб дивізії – Сусідовичі.

12-та танкова дивізія в районі Засідки, Торчиновичі, виключно Самбір. Штаб дивізії – Домбрівка.

7-ма моторизована дивізія в районі Баранецька Воля, Викоти, Лановіце. Штаб дивізії – Копань (10 км на північний захід від Самбір) [94].

Прикордонні частини *(92-й і 93-й прикордонні загони):*

– з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

– організують посилене спостереження за протилежною стороною з завданням:

встановити підхід до кордону військ противника;

які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону;

ким будуть зайняті оборонні споруди, споруджені поруч з державним кордоном;

– підтримують постійний зв'язок з загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався; загони підтримки з моменту їх виклику входять у оперативне підпорядкування начальників прикордонних заго-

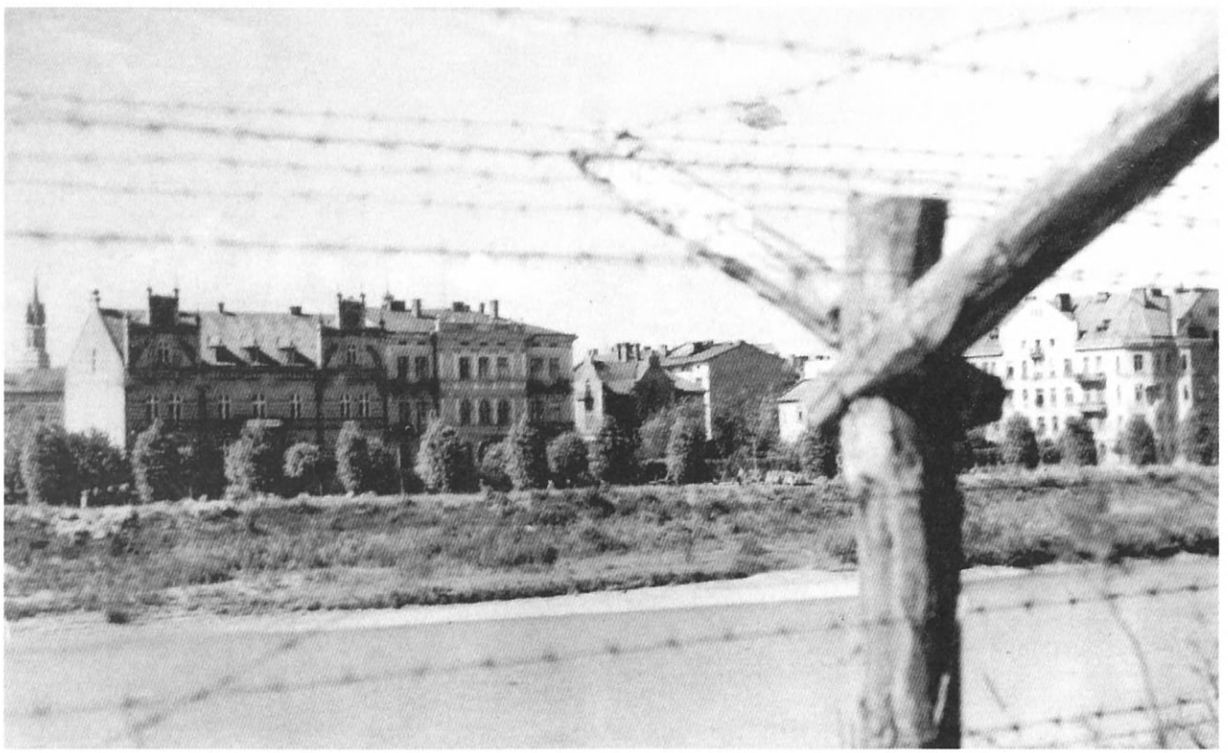

Дойч-Перемишль. Світлину зроблено з радянського берега. Крім дротяних загороджень, у німецькій частині міста (Дойч-Перемишль) майже нічого не змінилось. На передньому плані радянські прикордонні дротяні загородження. Травень 1941 року

нів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

– з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон, встановивши зв'язок:

штабу 92-го прикордонного загону зі штабом 99-ї стрілецької дивізії, штабу 93-го прикордонного загону зі штабом 72-ї гірської стрілецької і 173-ї стрілецької дивізій;

комендантів прикордонних комендатур 92-го і 93-го прикордонних загонів зі штабами стрілецьких (гірських стрілецьких) полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

Таким чином, ми бачимо, що у плані прикриття державного кордону визначені майже всі необхідні заходи щодо дій військ, які входили до складу третього району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів РП № 3 дозволяв сподіватись на успіх при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

План прикриття державного кордону з'єднаннями і частинами 26-ї армії був розроблений штабом армії у травні 1941 року. Війська армії повинні були зустріти противника, опираючись на головну смугу оборони Перемишльського укріпленого району і ріку Сян.

Бойовий порядок армії будувався в один ешелон з виділенням сильного резерву (ударної групи). У першому ешелоні вирішено було мати 8-й стрілецький корпус (99-та стрілецька і 72-га гірська стрілецька дивізії), у резерві – 8-й механізований корпус і 173-ю стрілецьку дивізію [138].

На відміну від 5-ї і 6-ї армій КОВО, витяги з плану прикриття державного кордону, в частині, що

З усіх будинків радянського Перемишля, розташованих поблизу Сяну були відселені місцеві мешканці. Крім прикордонників і військових, туди потрапити не міг ніхто. На світлині мешканці радянської частини міста поблизу загороджень зони відчуження. Травень 1941 року

до них відноситься, були у спеціальних опечатаних пакетах доведені до штабів з'єднань і окремих частин. Але відкривати пакети було дозволено лише після отримання шифрограми за підписом командувача, члена Військової ради і начальника штабу 26-ї армії: «Самбір. Відкрити пакет 0025» [138].

Щодо усного доведення змісту армійського плану до підлеглих з'єднань і окремих частин існує декілька відомостей. Одні командири стверджують, що про цей план нічого не знали, інші признаються, що дещо їм було відомо.

Так, командир 72-ї гірської стрілецької дивізії 8-го стрілецького корпусу 26-ї армії генерал-майор П. І. Абрамідзе вже після війни у своїх спогадах писав, що мобілізаційного плану (МП-41) до початку війни він не знав, але після відкриття пакета впевнився, що всі командно-штабні й інші підготовчі роботи напередодні війни велись у суворій відповідності з цим планом. Генерал також підтвердив той факт, що 15 червня 1941 року штаб дивізії отримав шифровку про приведення з'єднання у бойову готовність. 19 червня 1941 року у підпорядкування дивізії перейшли прикордонні підрозділи, які здійснювали охорону державного кордону у смузі дивізії. Щоправда пізніше, 20 червня 1941 року, прийшла шифровка від Генерального штабу РСЧА, яка вимагала всі частини і підрозділи дивізії, розташовані на державному кордоні, відвести на кілька кілометрів на схід, тобто на рубіж підготовлених позицій. Крім цього, вимагалось не відповідати на будь-які провокації з боку німецьких частин до тої пори, поки вони не перетнуть державного кордону. При цьому всі частини дивізії повинні були бути приведені до бойової готовності.

Це підтверджується свідченнями на той час начальника штабу 72-ї стрілецької дивізії полковника В. П. Чорновуса. Він писав, що план оборони державного кордону до частин дивізії був доведений командиром 8-го стрілецького корпусу завчасно. З початку 1941 року у смузі оборони 72-ї гірської стрілецької дивізії два полки першого ешелону здійснювали інженерне обладнання своїх смуг, і у травні 1941 року перша черга цих робіт була закінчена. Були зведені довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди, майданчики для установки протитанкових польових гармат, командно-спостережні і спостережні пункти для командирів рот, батарей, батальйонів, дивізіонів і полків, сховища для укриття особового складу і техніки з перекриттям, в декілька рядів встановлені дротяні загородження. У смузі оборони 72-ї гірської стрілецької дивізії було споруджено 19 довготривалих вогневих споруд і біля 150 дерев'яно-земляних вогневих споруд, обладнано до 300 окопів для стрілецьких і кулеметних відділень, до 50 перекритих сховищ

Перший секретар КП(б)У Микита Хрущов під час робочої поїздки до Перемишля. Поруч з ним командування 99-ї стрілецької дивізії, 92-го прикордонного загону та Перемишльського укріпленого району. Група, розташувавшись на залізничному мосту, уважно розглядає Дойч-Перемишль у Засянні. Весна 1941 року

для особового складу і техніки, до 30 командних і командно-спостережних пунктів. 80 км дротяних загороджень. Частини були повністю укомплектовані особовим складом, озброєнням і мали необхідне матеріальне забезпечення [138].

На відміну від командира 72-ї гірської стрілецької дивізії колишній начальник штабу 99-ї стрілецької дивізії 8-го стрілецького корпусу підполковник С. Ф. Горохов підтверджує, що план прикриття державного кордону, у частині, що відноситься до його дивізії, отримав у лютому-березні 1941 року в опечатаному пакеті. З виконавцями попередньо цей документ не узгоджувався, а надійшов у вигляді директивних вказівок. Однак ще до отримання даного пакета, під час перебування в дивізії, командувач арміею довів до командира дивізії і начальника штабу головну суть плану прикриття державного кордону, розкрив смугу оборони, розмежувальні лінії, місця розташування командних і спостережних пунктів, райони розташування вогневих позицій артилерії. Крім цього, особливим наказом 99-й стрілецькій дивізії було визначене завдання на підготовку передпілля і головної смуги оборони Перемишльського укріпленого району та інженерного обладнання смуги оборони дивізії. Для виконання цих робіт протягом зими і весни 1941 року частини дивізії за тривогою на два-три дні виходили у свої райони і проводили інженерні роботи. Завдяки цьому оборонний рубіж 99-ї стрілецької дивізії до 22 червня 1941 року був практично повністю підготовленим. Лише не були завершені роботи зі спорудження довготривалих вогневих споруд та інженерного обладнання Перемишльського укріпленого району, там не вистачало казематного озброєння, підземних ліній зв'язку, водопостачання [138].

Таким чином, не всі довготривалі вогневі споруди Перемишльського укріпленого району на початок війни були добудовані та повністю укомплектовані, у деяких невистачило продуктів харчування, джерел води і штатного казематного озброєння, повного оснащення та амуніції й особового складу, передбаченого за штатом на момент завершення будівництва цих споруд. На момент початку німецької агресії більшість приписного складу укріпленого району ще перебувала на польових навчаннях, на яких проводилось бойове злагодження гарнізонів довготривалих вогневих споруд.

Але все ж таки треба відзначити, що розташування 26-ї армії було найбільше сприятливим для ведення оборонних дій у зрівнянні з іншими об'єднаннями Київського особливого військового округу. Проти військ армії, розташованих на головній смузі оборони Перемишльського укріпленого району, було розгорнуто чотири піхотні і легкі піхотні дивізії 17-ї польової армії групи армій «Південь», які практично не мали танків. Тому у смузі оборони 26-ї армії радянські війська не поступались перед противником у живій силі, артилерії, авіації і мали значну перевагу у танках [138].

Німецька сторона тим часом проводила безпрецедентні заходи з втілення у життя плану нападу на СРСР («Барбаросса»). Територія генерал-губернаторства поблизу кордонів з СРСР ретельно готувалась до зосередження на ній головного ударного угруповання групи армій «Південь».

25 квітня 1941 року на залізничний вокзал Західної (німецької) частини Перемишля в Засянні (Дойч-Перемишль) з метою інспекції німецьких військ прибув генерал-губернатор Польщі Ганс Франк.

Він прибув спеціальним потягом з Кракова о 16 годині. На залізничному вокзалі його зустрів і привітав штадтгауптман доктор Гана. Кортеж з високопосадовцями попрямував на Винну гору, у районі якої було обладнано корпусний командний пункт та укриття і позиції протиповітряної оборони. З командного пункту високопосадовці оглянули долину Сяну, а спеціально підготовлений офіцер-розвідник доповів генерал-губернатору Гансу Франку про угруповання радянських військ, розташоване у цьому районі, та характер його ймовірних дій. Військовий інженер зробив детальну доповідь генерал-губернатору про будівництво росіянами Перемишльського укріпленого району та як підготовлені укріплення для зайняття їх з'єднаннями і частинами вермахту. Генерал-губернатор Польщі Ганс Франк провів огляд всіх підготовлених в інженерному відношенні для розміщення німецьких військ районів і високо оцінив якість проведених робіт. Працюючи на місцевості, генерал-губернатор говорив, що вона нагадує йому гори Тюрінгії. Генерал-губернатору Гансу Франку представили військовий шпиталь, розгорнутий у Засянні (Дойч-Перемишль) та німецьку школу з підготовки адміністративних робітників з числа української інтелігенції. Випускники школи повинні були стати кістяком місцевих адміністрацій у захоплених німцями в майбутньому населених пунктах УРСР. О двадцятій годині відбулася вечеря у ресторані «Дойченгоф» та промови німецьких високопосадовців, в яких говорилось, що Дойч-Перемишль – це місто навчання адміністративних кадрів для українських і польських земель. Після вечері Франк підбив підсумки своєї роботи та визначив завдання щодо зустрічі та розміщення у регіоні з'єднань і частин LII армійського корпусу 17-ї польової армії групи армій «Південь». Одразу ж після цього генерал-губернатор від'їхав до Ярослава [100].

20 травня 1941 року відповідно до директиви ОКХ розпочалось зосередження частин і з'єднань LII армійського корпусу та XLIX гірського стрілецького корпусу 17-ї польової армії групи армій «Південь» на півдні генерал-губернаторства в районі Родимно, Жешув, Сянік [36].

LII армійський корпус був сформований 25 жовтня 1940 року в Кельні у складі 11-ї польової армії групи армій «Ц». На початку травня 1941 року корпус був передислокований з Німеччини до генерал-губернаторства в район Жешув, Коросно, Пшеворськ, де увійшов до складу 17-ї польової армії групи армій «Південь». Корпус мав у своєму складі: 101-шу легку піхотну дивізію, 444-ту і 454-ту охо-

ронні дивізії, 137-ме артилерійське командування, 452-й корпусний батальйон зв'язку, 452-гу корпусну службу постачання. Командував корпусом генерал піхоти Курт фон Бризен [36].

101-ша легка піхотна дивізія була сформована 19 грудня 1940 року у Празі з частин 35-ї піхотної дивізії і фортечних частин. З грудня 1940 року дивізія виконувала бойові завдання в Моравії і Богемії. У квітні 1941 року 228-й піхотний полк, 85-та артилерійський полк, 101-й розвідувальний батальйон, 101-й саперний батальйон, 101-й винищувальний протитанковий дивізіон та 101-й батальйон зв'язку виконували бойові завдання у Хорватії. З травня 1941 року дивізія дислокується в Моравії і Богемії. У кінці травня 1941 року дивізія передислокована на південь окупованої німцями Польщі в район Динув, Жешув, Ярослав, де увійшла до складу LII армійського корпусу. Дивізія мала у своєму складі: 228-й, 229-й піхотні (єгерські) і 85-й артилерійський полки, 101-й розвідувальний батальйон, 101-й саперний батальйон, 101-й винищувальний протитанковий дивізіон, 101-й зенітний артилерійський дивізіон, 101-й батальйон зв'язку і 101-й запасний польовий піхотний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 10 772 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 8 719 шт., автоматичних гвинтівок – 1 616 шт., автоматів – 332 шт., станкових кулеметів – 62 шт., ручних кулеметів – 404 шт., 75-мм піхотних гармат – 12 шт., 105-мм легких польових гаубиць – 24 шт., 37-мм протитанкових гармат – 54 шт., 20-мм зенітних гармат – 12 шт., 50-мм мінометів – 42 шт., 80-мм мінометів – 24 шт., бронеавтомобілів – 70 од., легкових автомобілів – 595 од., вантажних автомобілів – 1 868, мотоциклів – 1 098 (з них з коляскою – 606). З 22 червня 1941 року 101-ша легка піхотна дивізія вела бойові дії на південному фасі Перемишльського укріпленого району проти частин 99-ї стрілецької дивізії і гарнізону укріпленого району. Командував дивізією генерал артилерії Еріх Маркс. Генерал артилерії Еріх Маркс був головним розробником плану нападу на СРСР, який мав кодову назву «Барбаросса». 26 червня 1941 року у зв'язку з важким пораненням генерал артилерії Еріх Маркс був замінений генерал-лейтенантом Браунером фон Хайндрінгеном [36].

444-та охоронна дивізія була сформована 15 березня 1941 року в Олау з частин 221-ї піхотної дивізії. У кінці травня 1941 року дивізія була передислокована на південь окупованої німцями Польщі в район Бжозно, Кроснув, Риманув, де увійшла до складу LII армійського корпусу. Дивізія мала у своєму складі: 360-й піхотний полк, 2-й дивізіон 221-го артилерійського полку, 708-й вартовий батальйон і штаб 46-го ландшутц-полку. Штаб 46-го ландшутц-полку у подальшому за рахунок місцевих жителів Західної України та радянських військовополонених, які перейшли на службу до німців, розгорнув до повного штату підрозділи 46-го ландшутц-полку, провів бойове злагодження і приступив до виконання визначених завдань. Дивізія призначалась для охорони важливих об'єктів і районів місцевості у тилу своїх військ та боротьби з партизанами, підпільниками і диверсійно-розвідувальними групами противника. З 22 червня 1941 року 444-та охоронна дивізія вела стримуючі бойові дії на центральній, гірській ділянці Перемишльського укріпленого району проти частин 72-ї гірської стрілецької дивізії і гарнізону укріпленого району. Командував дивізією генерал-лейтенант Вільгельм Руссвурм [36].

454-та охоронна дивізія була сформована 19 березня 1941 року у Трахенберзі з частин 221-ї піхотної дивізії. У кінці травня 1941 року дивізія була передислокована на південь окупованої німцями Польщі в район Риманув, Цисна, Сянік. Дивізія мала у своєму складі: 375-й піхотний полк, 3-й дивізіон 221-го артилерійського полку, 454-й східний кінний ескадрон і штаб 57-го ландшутц-полку. Штаб 57-го ландшутц-полку у подальшому за рахунок місцевих жителів Західної України та радянських військовополонених, які перейшли на службу до німців, розгорнув до повного штату підрозділи 57-го ландшутц-полку, провів бойове злагодження і приступив до виконання визначених завдань. Дивізія призначалась для охорони важливих об'єктів і районів місцевості у тилу своїх військ та боротьби з партизанами, підпільниками і диверсійно-розвідувальними групами противника. З 22 червня 1941 року 454-та охоронна дивізія вела стримуючі бойові дії на північній, гірській ділянці Перемишльського укріпленого району проти частин 72-ї гірської стрілецької дивізії і гарнізону укріпленого району. Командував дивізією генерал-лейтенант Рудольф Кранц [36].

XLIX гірський стрілецький корпус був сформований 20 червня 1940 року, але вже 1 липня 1940 року розформований. Знов створений у жовтні 1940 року в районі Безансона (Франція) як штаб військ, призначений для захоплення Гібралтару (операція «Фелікс»). У січні 1941 року корпус входив до складу 1-ї армії групи армій «Д» (Франція); з квітня – до складу 2-ї армії, яка знаходилась в розпорядженні ОКХ (Югославія); з травня – до складу 17-ї армії групи армій «А» (Словаччина); з червня 1941 року – у складі 17-ї польової армії групи армій «Південь». Корпус вів активні бойові дії під Львовом. Корпус мав у своєму складі: 1-шу і 4-ту гірські стрілецькі, 257-му піхотну та 100-ту легку піхотну дивізії. У смузі оборони Перемишльського укріпленого району діяла лише 257-ма піхотна дивізія XLIX гірського стрілецького корпусу. Командував корпусом генерал гірських стрілецьких військ Людвіг Кюблер [36].

1-ша гірська стрілецька дивізія була сформована 9 квітня 1938 року в Гармаш-Партенкірхені з гірської стрілецької бригади (яка у свою чергу була сформована 1 червня 1935 року). Дивізія брала активну участь у польській кампанії восени 1939 року. З жовтня 1939 року передислокована до Німеччини. З червня 1940 року дивізія брала активну участь у бойових діях на Заході. З квітня 1941 року дивізія знаходилась в Югославії, з травня – в Словаччині. На початку червня дивізія передислокована до оку-

пованої німцями Польщі в район Любачів, Олешиця, Синява. З 22 червня 1941 року дивізія вела активні бойові дії на теренах України. Дивізія у своєму складі мала: 98-й, 99-й гірські стрілецькі полки, 79-й гірський артилерійський полк, 54-й гірський розвідувальний батальйон, 54-й мотоциклетний батальйон, 54-й гірський винищувальний протитанковий дивізіон, 54-й гірський саперний батальйон, 54-й гірський батальйон зв'язку, 54-й гірський польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі близько 17 188 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 10 691 шт., автоматичних гвинтівок – 3 876 шт., автоматів – 767 шт., станкових кулеметів – 72 шт., ручних кулеметів – 275 шт., 75-мм піхотних гармат – 12 шт., 37-мм протитанкових гармат – 48 шт., 105-мм гірських гармат – 16 шт., 150-мм важких польових гаубиць – 8 шт., мінометів 50-мм – 66 шт., 80-мм – 36 шт., автомобілів легкових – 253., вантажних – 618, мотоциклів – 529, колясок до мотоциклів – 231, коней – 4 845, підвід – 659. Командував дивізією генерал-майор Хуберт Ланц [36].

4-та гірська стрілецька дивізія була сформована 23 жовтня 1940 року в Хойберзі. З жовтня 1940 року – у Німеччині. З березня 1941 року дивізія передислокована до Болгарії. З квітня 1941 року дивізія знаходилась в Югославії, з травня – у Німеччині. На початку липня дивізія була передислокована на терени Західної України і увійшла до складу XLIX гірського стрілецького корпусу. Дивізія у своєму складі мала: 13-й і 91-й гірські єгерські полки, 94-й гірський артилерійський полк, 94-й гірський розвідувальний батальйон, 94-й мотоциклетний батальйон, 94-й гірський винищувальний протитанковий дивізіон, 94-й гірський саперний батальйон, 94-й гірський батальйон зв'язку, 94-й гірський польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 1-й гірській стрілецькій дивізії. Командував дивізією генерал-майор Карл Еглзеер [36].

257-ма піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року в Берліні-Карлсхорсті з запасних частин IIІ військового округу. З вересня 1939 року дивізія брала активну участь у польській кампанії. З грудня 1939 року дислокувалась у Німеччині. У червні 1940 року брала активну участь у бойових діях на Заході. З липня 1940 року дивізія була передислокована до Польщі, де увійшла до складу XLIX гірського стрілецького корпусу групи армій «Південь». Дивізія мала у своєму складі: 457, 466 і 477-й піхотні (гренадерські) полки та 257-й артилерійський полк, 257-й розвідувальний батальйон, 257-й винищувальний протитанковий дивізіон, 257-й саперний батальйон, 257-й батальйон зв'язку, 257-й польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 16 859 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 10 691 шт., автоматичних гвинтівок – 3 876 шт., автоматів – 767 шт., станкових кулеметів – 118 шт., ручних кулеметів – 495 шт., піхотних гармат – 26 шт., польових гаубиць – 48 шт., протитанкових гармат – 75 шт., зенітних гармат (20-мм і 37-мм) – 12 шт., мінометів (50-мм і 80-мм) – 138 шт., автомобілів – 902, тракторів – 62, коней – 6 538. Командував дивізією генерал інженерних військ Карл Захс [36].

Як ми бачимо, у смузі оборони Перемишльського укріпленого району повинен був діяти LII армійський корпус, який мав у своєму складі легкі дивізії, у складі яких було лише чотири піхотних полки і два полки артилерії та частина сил 257-ї піхотної дивізії XXXIX армійського корпусу, який наступав на львівському напрямку. Фактично LII армійський корпус прикривав південний (правий) фланг групи армій «Південь» і не мав чітких наступальних завдань.

100-та легка піхотна дивізія була сформована 10 жовтня 1940 року у Деллерсхеймі. З грудня 1940 року дивізія дислокується в Німеччині. У кінці травня 1941 року дивізія передислокована на південь окупованої німцями Польщі в район Лежайськ, Жешув, Ярослав, де увійшла до складу XLIX гірського стрілецького корпусу. Дивізія мала у своєму складі: 54-й, 227-й (єгерські) піхотні і 83-й артилерійський полки, 100-й розвідувальний батальйон, 100-й саперний батальйон, 100-й винищувальний протитанковий дивізіон, 100-й зенітний артилерійський дивізіон, 100-й батальйон зв'язку і 100-й запасний польовий піхотний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 10 772 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок – 8 719 шт., автоматичних гвинтівок – 1 616 шт., автоматів – 332 шт., станкових кулеметів – 62 шт., ручних кулеметів – 404 шт., 75-мм піхотних гармат – 12 шт., 105-мм легких польових гаубиць – 24 шт., 37-мм протитанкових гармат – 54 шт., 20-мм зенітних гармат – 12 шт., 50-мм мінометів – 42 шт., 80-мм мінометів – 24 шт., бронеавтомобілів – 70, легкових автомобілів – 595, вантажних автомобілів – 1 868, мотоциклів – 1 098 (з них з коляскою – 606). Командував дивізією генерал-лейтенант Вернер Занне [36].

25 травня 1941 року командуванню 8-го стрілецького корпусу та 92-го Перемишльського прикордонного загону почала надходити розвідувальна інформація щодо дій німецьких військ за Сяном. Так, було виявлено ведення фортифікаційних робіт в районі Ярослав, Родимно. На цьому рубежі будівельна організація Тодта обладнала укріплений район, що ще раз підтвердило припущення, що німці очікували потужного флангового удару радянських військ по правому флангу групи армій «Південь». Крім цього, з доповіді розвідки стало відомо, що у Журавиці дислокується і обладнує вогневі позиції німецький 85-й артилерійський полк 101-ї легкої піхотної дивізії, а в Липовиці знаходився командний пункт 101-ї легкої піхотної дивізії, а в інші райони Засяння прибувають та розміщаються підрозділи і частини 257-ї піхотної дивізії вермахту. Розвідниками було встановлено, що у Липовиці підготував свої вогневі позиції 257-й артилерійський полк. Було розвідано те, що 229-й піхотний полк 101-ї легкої піхотної дивізії розмістився в Острові над самим Сяном, а 228-й піхотний полк цієї дивізії – у Великих Будах.

Крім цього, розвідниками було виявлено, що противник підготував до оборони, форсування ріки і підтримки бойових дій своїх військ на радянській території комплекс будівель монастиря сестер фелеціанок та сестер бенедиктинок, розташований безпосередньо на лівому березі Сяну. У монастирі бенедиктинок було споруджено артилерійські вогневі позиції для ведення вогню прямою наводкою, а також численні кулеметні точки, які були надійно захищені потужними монастирськими мурами. Крім того, було встановлено, що в монастирі німецькими саперами зосереджено велику кількість штурмових і гумових човнів для переправи військ через Сян. Саме напроти цього монастиря було ідеальне місце для форсування ріки, оскільки вихід до берега був добре прихований від спостереження, крім цього, Сян тут був найвужчим у межах міста Перемишль, а саме місце переправи було чудово прикрите фермами та опорами залізничного мосту і частково зруйнованим автомобільним мостом. Між мостами на правому, радянському березі, не було жодної довготривалої вогневої споруди, тільки окремі вогневі точки стрільців, обладнані у найближчих будинках над берегом.

Отримана розвідувальна інформація повинна була бути негайно врахованою керівництвом 8-го стрілецького корпусу і Перемишльського укріпленого району та 92-го прикордонного загону з проведенням відповідного комплексу заходів щодо підсилення оборони на даній ділянці кордону. Але, як показав подальший розвиток подій, усе було не так просто втілити у життя.

3 червня 1941 року командувач військ Київського особливого військового округу генерал-полковник Кирпонос віддав розпорядження коменданту Перемишльського УР полковнику Маслюку доповісти через відділ укріплених районів штабу КОВО про всі готові та зайняті гарнізонами довготривалі вогневі споруди укріпленого району [107].

7 червня 1941 року до штабу Київського особливого військового округу був направлений документ, за яким ми можемо зробити висновок про кількість готових до бою довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району.

Цілком таємно
(Гриф таємності знято)

Начальнику відділу укріплених районів штабу КОВО
Місто Київ
№ Ф/00446 від 3 червня 1941 року

Надаю відомість бойових фортифікаційних споруд, зайнятих Перемишльським укріпленим районом відповідно до мого наказу по першому ешелону.

Указані споруди були зайняті також і за директивою ШФ/604 від 25 травня 1941 року. У лужицькій групі зайнято шість довготривалих вогневих споруд з метою навчання особового складу. З цих споруд у найближчі дні будуть зняті гарнізони.

Прошу внести зміни до Вашої зведеної відомості по Перемишльському укріпленому району в плані зайняття довготривалих вогневих споруд першим ешелоном.

Додаток: відомість бойових фортифікаційних споруд на двох аркушах.

Комендант Перемишльського УР
полковник Маслюк

У нас є можливість користуючись зведеною відомістю, яка йшла додатком до вищеприведеного документа, спробувати розкрити реальну картину стану готовності довготривалих вогневих споруд і їх гарнізонів, яка була в Перемишльському укріпленому районі на початок бойових дій з Німеччиною.

Виходячи зі зведеної відомості, можна зробити висновок, що напередодні війни 52-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон Перемишльського укріпленого району займав перший і другий опорний пункти Перемишльського вузла оборони Перемишльського УР.

У першому Медицькому опорному пункті на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 12 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 2 (у кожному був гарнізон – 9 бійців і командирів), КАПК – 4 (у кожному був гарнізон – 7 бійців і командирів), КАДВТ – 1 (у споруді був гарнізон – 8 бійців і командирів), КПК – 2 (у кожній споруді був гарнізон – 7–8 бійців і командирів), КПК (простої конструкції) – 3 (у кожній споруді був гарнізон – 3 бійці).

Усього гарнізон Медицького опорного пункту на 22 червня 1941 року нараховував 79 бійців і командирів. Довготривалі вогневі споруди Медицького опорного пункту мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 16 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 5 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 4 шт. [107].

У другому Седлиському опорному пункті на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 8 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 1 (у споруді був гарнізон – 9 бійців і командирів), КАПК – 5 (у кожному був гарнізон – 7–8 бійців і командирів), КАДВТ – 1 (у споруді був гарнізон – 8 бійців і командирів), КПК – 1 (у споруді був гарнізон – 7 бійців і командирів). Усього гарнізон Седлиського опорного пункту нараховував 60 бійців і командирів. Довготривалі вогневі споруди опорного пункту на 22 червня 1941 року мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 10 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 6 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 2 шт. [107].

Відповідно до зведеної відомості ми можемо зробити висновок, що особовий склад 52-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону у кількості 139 бійців і командирів, на передодні війни займав 20 довготривалих вогневих споруд, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 26 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 11 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 6 шт. [107].

150-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон займав четвертий опорний пункт Перемишльського вузла оборони, а також Красічинський вузол оборони Перемишльського укріпленого району.

У четвертому опорному пункті Перемишльського вузла оборони на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 6 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 1 (в якому був гарнізон – 9 бійців і командирів), АКК – 2 (у кожному був гарнізон – 11 бійців і командирів), КПК – 3 (у кожній споруді був гарнізон – 7 бійців і командирів). Усього гарнізон четвертого (Перемишльського) опорного пункту Перемишльського вузла оборони нараховував 52 бійці та командири. Довготривалі вогневі споруди четвертого опорного пункту Перемишльського вузла оборони на 22 червня 1941 року мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 10 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 4 шт., 76-мм казематні гармати Л-17 – 2 шт. [107].

У Красічинському вузлі оборони Перемишльського укріпленого району на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 16 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 4 (у кожному артилерійському напівкапонірі був гарнізон – 10–11 бійців і командирів), КАПК – 5 (у кожному був гарнізон – 8–9 бійців і командирів), КАДВТ – 1 (у споруді був гарнізон – 9 бійців і командирів), КДВТ – 4 (у кожній споруді був гарнізон – 7 бійців і командирів), КПК – 2 (у кожній споруді був гарнізон – 7 бійців і командирів). Усього гарнізон Красічинського вузла оборони на 22 червня 1941 року нараховував 134 бійці та командири. Довготривалі вогневі споруди Красічинського вузла оборони мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 23 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 6 шт., 76-мм казематних (польових) гармат – 8 шт. [107].

Відповідно до зведеної відомості ми можемо зробити висновок, що особовий склад 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону у кількості 186 бійців і командирів на передодні війни займав 22 довготривалі вогневі споруди, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 33 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 10 шт., 76-мм казематних (польових) гармат – 10 шт. [107].

6-та окрема кулеметна рота відповідно до рішення коменданта укріпленого району займала Ольхівецький опорний пункт Ольхівецького вузла оборони Перемишльського УР.

В Ольхівецькому опорному пункті на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 6 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 1 (в якому був гарнізон – 10 бійців і командирів), АКК– 1 (в якому був гарнізон – 14 бійців і командирів), КАПК – 1 (у якому був гарнізон – 10 бійців і командирів), КПК – 2 (у кожній споруді був гарнізон – 8 бійців і командирів), КДВТ (простої конструкції) – 1 (у споруді був гарнізон – 3 бійці).

Відповідно до зведеної відомості ми можемо зробити висновок, що особовий склад 6-ї окремої ку-

Радянські прикордонники і солдати внутрішніх військ охороняють залізничний міст у Перемишлі. До початку бойових дій лишилось лічені дні. Літо 1941 року

леметної роти у кількості 53 бійців і командирів на передодні війни, займав 6 довготривалих вогневих споруд Ольхівецького опорного пункту, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 8 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 3 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 2 шт. [107].

12-та окрема кулеметна рота відповідно до рішення коменданта укріпленого району займала Залузький опорний пункт Ольхівецького вузла оборони Перемишльського УР.

У Залузькому опорному пункті на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 7 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 2 (у кожному артилерійському напівкапонірі був гарнізон – 13 бійців і командирів), КАПК – 2 (у кожному був гарнізон – 10 бійців і командирів), КДВТ – 2 (одна трьохамбразурна з гарнізоном 12 бійців і командирів і одна двохамбразурна з гарнізоном – 8 бійців і командирів), КПК – 1 (у споруді був гарнізон – 9 бійців і командирів).

Відповідно до зведеної відомості ми можемо зробити висновок, що особовий склад 12-ї окремої кулеметного роти у кількості 76 бійців і командирів напередодні війни, займав 7 довготривалих вогневих споруд Залузького опорного пункту Ольхівецького вузла оборони, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 9 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 2 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 4 шт. [107].

21-ша окрема кулеметна рота відповідно до рішення коменданта укріпленого району займала Ліськовський вузол оборони Перемишльського УР.

У Ліськовському вузлі оборони на 22 червня 1941 року до боєздатного стану було доведено 6 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 2 (у кожному артилерійському напівкапонірі був гарнізон – 13 бійців і командирів), КАПК – 2 (у одному був гарнізон 8, у другому – 6 бійців і командирів), КПК – 3 (два кулеметних напівкапоніри, двохамбразурні з гарнізоном по 6 чоловік і один трьохамбразурний з гарнізоном – 8 бійців і командирів).

Відповідно до зведеної відомості ми можемо зробити висновок, що особовий склад 21-ї окремої кулеметної роти у кількості 42 бійців і командирів напередодні війни, займав 6 довготривалих вогневих споруд Ліськовського вузла оборони, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 12 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 3 шт. [107].

Таким чином, відповідно до зведеної відомості Перемишльського УР, складеної на 6 червня 1941 року, ми можемо зробити висновок, що гарнізон укріпленого району у кількості 496 бійців і командирів напередодні війни займав 61 довготривалу вогневу споруду, які мали на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 88 шт., 45-мм протитанко-

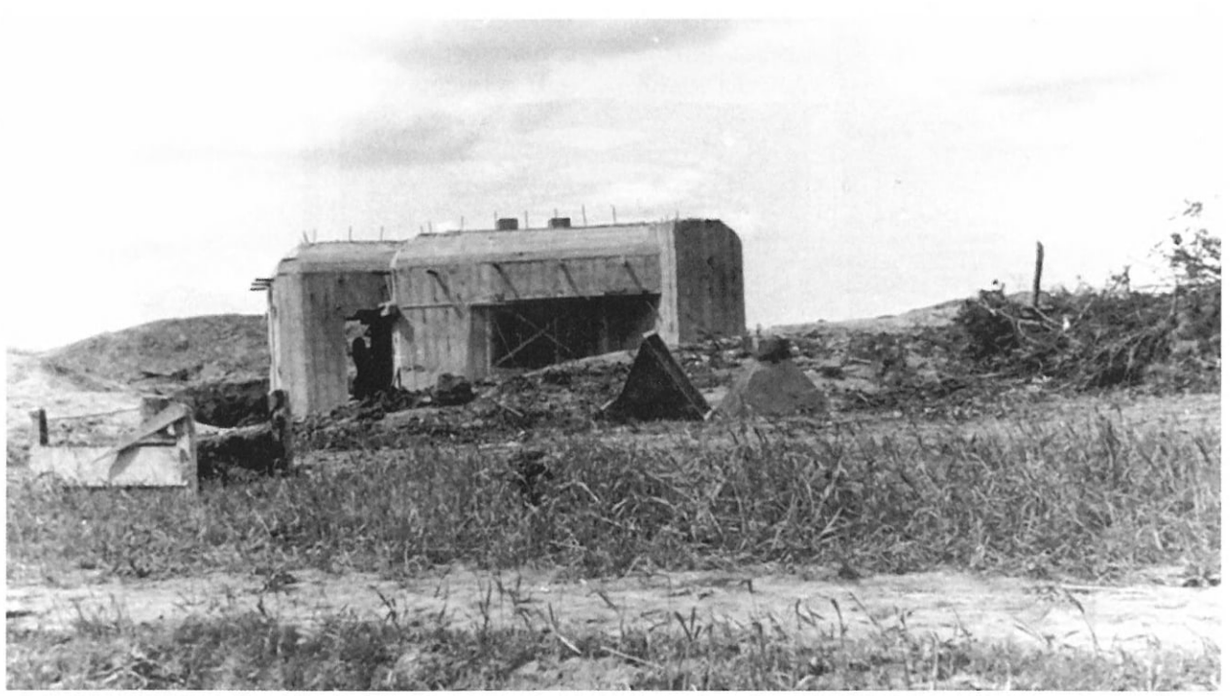

Кулеметний напівкапонір № 33 простої конструкції на один станковий кулемет «максим» на станку Соколова. Споруда побудована у валу форту XX в районі населеного пункту Вільча. Споруда знаходилась у стадії завершення будівництва. Не закінчене обвалування грунтом та не зняті до кінця елементи опалубки. Світлина зроблена у липні 1941 року

вих казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 29 шт., 76-мм казематних гармат Л-17 – 22 шт. [107].

Перемишльський укріплений район мав цілий ряд суттєвих недоліків, які у подальшому вплинули на хід бойових дій у прикордонній смузі.

За одинадцять днів до початку війни не всі обладнані довготривалі вогневі споруди знаходилися у боєздатному стані. Багато з них, особливо побудовані у 1940 році, були завалені сміттям, у деяких споруд сектори обстрілу засипані відвалами землі. У переважній більшості довготривалі вогневі споруди являли собою бетонні коробки без електрики, води і зв'язку, деякі споруди не мали озброєння. Було повністю відсутнє маскування побудованих і тих споруд, які знаходилися у стадії будівництва. Основним видом зв'язку був телефон [29].

Переважна більшість вузлів оборони Перемишльського укріпленого району були побудовані біля кордону та були на виду у противника. Головна смуга оборони укріпленого району безпосередньо примикала до державного кордону.

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 99-ї стрілецької і 72-ї гірської стрілецької дивізій з засобами підсилення разом з гарнізоном Перемишльського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 26-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізій розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж чисельність мирного часу гарнізону Перемишльського УР була недостатня для зайняття всіх побудованих довготривалих вогневих споруд.

Керівництвом Київського особливого військового округу на підставі директиви Генерального штабу РСЧА було категорично заборонено командуванню 26-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовку до знищення, у випадку початку бойових дій, мостів через ріку Сян. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція було однозначною – «До особливих вказівок» [29].

Мости через ріку Сян охороняли і захищали прикордонники 92-го і 93-го прикордонних загонів і бійці окремої роти внутрішніх військ 10-ї дивізії НКВС. Але рішення щодо знищення мостів на ріці Сян при розв'язанні війни керівництвом Київського особливого військового округу прийнято так і не було.

У плані прикриття державного кордону вказівки з питання про мости на прикордонних ріках були відсутні. Це на практиці призвело до того, що з початком війни ні прикордонні частини, ні частини НКВС, ні польові війська прикриття вказівок від свого керівництва щодо знищення мостів на кордоні не мали. Тому знищивши, або відкинувши прикордонні наряди та підрозділи охорони військ НКВС, розвідувальні підрозділи і передові загони противника змогли захопити всі прикордонні мости у працездатному стані і тим самим забезпечити переправу на радянську територію головних сил наступаючих піхотних і танкових дивізій вермахту [66].

На стійкість оборони впливали і ті обставини, що між Перемишльським і Рава-Руським укріпленими районами був значний проміжок, не прикритий довготривалими вогневими спорудами. Відповідно до плану прикриття його повинна була обороняти 97-ма стрілецька дивізія 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії. Але вже зранку 22 червня 1941 року між флангами 97-ї і 41-ї стрілецьких дивізій 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії утворився розрив. У цей так званий «Любачівський коридор» командування 17-ї польової армії групи армій «Південь» ввело 71-шу і 295-ту піхотні дивізії IV армійського корпусу генерала фон Шведлера, які почали проводити глибокий охват правого флангу Перемишльського укріпленого району і розвивати наступ на Львів [107].

Крім цього, між вузлами оборони і опорними пунктами Перемишльського укріпленого району, розташованими у горах, були значні розриви. Це послаблювало взаємодію між вузлами оборони і не дозволяло повністю створити систему перехресного артилерійсько-кулеметного вогню. Крім того, між вузлами оборони був відсутній підземний зв'язок [29].

Дротяні загородження в укріпленому районі були встановлені у недостатній кількості.

Тилової смуги оборони в укріпленому районі у мирний час не обладнували. Її будівництво було заплановане тільки у разі початку бойових дій. Для виконання будівельних і фортифікаційних робіт у тиловій смузі оборони планувалось залучення військово-будівельних організацій і місцевого населення, але для цього потрібен був час. А як ми знаємо, історія цього часу не виділила [29].

14 червня 1941 року частини 99-ї стрілецької та 72-ї гірської стрілецької дивізій під виглядом навчань були висунуті у райони бойового призначення відповідно до плану прикриття державного кордону, у смугу оборони Перемишльського укріпленого району, де проводили заходи з підготовки оборони і готувались до відбиття агресії.

18 червня 1941 року у зв'язку з втручанням Генерального штабу командувач військ КОВО вимушений був відмінити наказ та повернути війська до пунктів постійної дислокації і до польових таборів.

Так, у минулому командир 72-ї гірської стрілецької дивізії генерал-майор П. І. Абрамідзе підтверджував той факт, що 15 червня 1941 року він отримав шифровку щодо приведення з'єднання до повної бойової готовності. 19 червня йому були підпорядковані прикордонні підрозділи, які здійснювали охорону державного кордону у смузі оборони дивізії. Щоправда 20 червня 1941 року з Генерального

штабу РСЧА надійшла шифровка, на вимогу якої всі частини і підрозділи дивізії були відведені від державного кордону на рубіж підготовлених позицій. Крім цієї, у шифровці була вимога ні на які провокації з боку німецьких частин не відповідати, поки вони не перетнуть державного кордону.

ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ У СМУЗІ ОБОРОНИ УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Сигнал бойової тривоги і наказ про мобілізацію і вивід військ з пунктів постійної дислокації у запасні райони, а також висилання передових загонів прикриття державного кордону, за спогадами начальника артилерії 26-ї армії полковника М. М. Семенова, надійшли близько третьої години ночі 22 червня 1941 року. Але всього півгодини поспіль по частинах 72-ї гірської стрілецької і 99-ї стрілецької дивізій, прикордонних підрозділах і спорудах Перемишльського укріпленого району був нанесений потужний бомбово-штурмовий удар і відкритий артилерійсько-мінометний вогонь. З метою захоплення мостів через ріку Сян гітлерівці викинули кілька повітряних десантів, які негайно вступили в бій з прикордонниками та воїнами 66-го стрілецького полку 10-ї дивізії НКВС.

Противнику з перших хвилин війни вдалось при активній підтримці бронепоїзда захопити міст через річку Сян у районі Родимно і почати переправу спочатку передових загонів, а згодом й головних сил LÏÏ армійського і XLÏX гірського стрілецького корпусів на радянський берег у смузі оборони 99-ї стрілецької дивізії. Удало і безперешкодно форсувавши ріку Сян, використовуючи удари авіації і вогонь артилерії, противник силами 101-ї легкої піхотної дивізії LÏÏ армійського корпусу та частиною сил 257-ї піхотної дивізії XLÏX гірського стрілецького корпусу почав наступ на рівнинній ділянці в районі Родимно, Медика, Перемишль, тобто на правому фланзі Перемишльського укріпленого району [107].

З початком бойових дій зв'язок між командними пунктами 26-ї армії і Південно-Західного фронту був відсутній, у результаті чого командувач армії генерал-лейтенант Ф. Я. Костенко не володів ні загальною обстановкою, ні обстановкою, яка склалась у сусідніх арміях. На командний пункт армії уривками надходили відомості про невдачі в районі Перемишля і про великі втрати серед армійської авіації [138].

Першими вступили в бій з ворогом прикордонники і гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого, які зайняли споруди до шостої години ранку 22 червня 1941 року. Вони вчинили відчайдушний опір передовим загонам гітлерівців, які сходу намагалися захопити мости через ріку Сян в Перемишлі. Таким чином, перший удар військ 17-ї польової армії прийняли на себе прикордонні застави 92-го і 93-го прикордонних загонів і гарнізони охорони мостів через ріку Сян зі складу 66-го стрілецького полку НКВС.

У оперативному зведенні штабу 66-го стрілецького полку НКВС повідомлялося: «О 4.10 22 червня 1941 року з боку німецької території був відкритий вогонь по мосту у місті Перемишль, будівля 1-го стрілецького батальйону пошкоджена, гарнізони перейшли до оборони об'єктів. О 9.00 піхота противника почала наступ на нашу територію. Гарнізон 243 кілометра спільно з прикордонним загоном стримував противника до 10.30, після чого під натиском переважаючих сил противника, підтримуваного артилерійським вогнем, відійшов до гарнізону 247 кілометра».

Світанок 22 червня 1941 року. Німецькі артилеристи з набережної Сяну у Дойч-Перемишлі ведуть вогонь по радянському берегу. З радянської сторони артилерія мовчала до 14 години 22 червня. Тому німецькі вояки ведуть вогонь з гармати без остраху, як на полігоні, і спокійно вибирають цілі для ураження. У радянському Перемишлі вирує сильна пожежа. На задньому плані добре видно залізничний міст через Сян

Надіючись на швидкий підхід передових загонів від стрілецьких частин 99-ї стрілецької дивізії, підрозділи 92-го прикордонного загону і 66-го стрілецького полку НКВС, при активній підтримці вогнем, відкритим гарнізонами довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району, декілька годин стримували та не давали ворожій піхоті змогу форсувати Сян в межах міста.

1-ша прикордонна застава «Добча», 2-га прикордонна застава «Добра», 3-тя прикордонна застава «Рудка», 4-та прикордонна застава «Синява» і 5-та прикордонна застава «Манастир», штабні підрозділи 1-ї прикордонної комендатури близько двох діб вели бої в повному оточенні, а згодом прорвали його кільце і з'єдналися з частинами 99-ї стрілецької дивізії.

Близько трьох діб оборонялися 6-та прикордонна застава «Визовниця», 7-ма прикордонна застава «Конячув», 8-ма прикордонна застава «Висоцьке» і штабні підрозділи 2-ї прикордонної комендатури.

7-ма прикордонна застава «Висоцьке» зі штабом 2-ї прикордонної комендатури під загальним командуванням коменданта ділянки капітана Бариніна і його заступника з політичної частини політрука Косолапова стійко тримала оборону і потім за наказом командира загону прорвалася з оточення.

Дозор цієї прикордонної застави у складі єфрейтора Ткачова, червоноармійців Ржевцева і Водоп'янова 4 доби вів бій в кулеметній довготривалій вогневій споруді, розташованій на ділянці застави. У скрутні хвилини прикордонники займали довготривалу вогневу споруду, звідки обстрілювали противника вогнем зі станкових кулеметів. Згодом, коли закінчилися патрони, вони залишили свою малу фортецю і приєдналися до стрілецького батальйону 99-ї стрілецької дивізії.

Одинадцять годин билася 8-ма прикордонна застава «Висоцьке» лейтенанта Олійникова. До 14 години 22 червня 1941 року гітлерівці значними силами оточили її, а за годину до захисників пробрався зв'язківець прикордонної комендатури рядовий Максимов з наказом про відступ. Начальник прикордонної застави лейтенант Олійников і червоноармієць Максимов прикрили відхід особового складу. Пробившись з оточення, прикордонники ще довго чули кулеметні черги. За мужність і героїзм, виявлені в боях, лейтенант Олійников посмертно був нагороджений орденом Червоного Прапора [107].

Близько п'яти годин спочатку самостійно, а потім разом з підрозділами 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Перемишльського укріпленого району билися 9-та прикордонна застава «Михалувка», 11-та прикордонна застава «Торки», 12-та прикордонна застава «Гурко», 13-та прикордонна застава «Пшекопана», 14-та прикордонна застава «Перемишль».

На ділянці 9-ї прикордонної застави «Михалувка» група піхоти противника силою до взводу о 3 годині 10 хвилин, до початку артилерійської підготовки, атакувала прикордонні наряди, які несли службу поблизу моста через ріку Сян у районі міста Родимно. Взводу противника вдалось захопити міст через ріку Сян і оточити прикордонні наряди. О 3 годині 55 хвилин особовий склад 9-ї прикордонної застави у кількості 40 чоловік на чолі з начальником застави лейтенантом Миколою Слюсаревим у рукопашному бою викинув противника з радянської території і повернув міст. З початком артилерійської підготовки противника о 4.00 розвідувальний загін 257-ї піхотної дивізії, підсилений самохідними гарматами, почав переправу через міст. Прикордонники 9-ї застави зайняли оборону біля мосту і відбили атаку піхоти, але самохідні гармати противника, що переправились по мосту, вогнем і гусеницями зни-

3 травня 1941 року підрозділи 92-го і 93-го прикордонних загонів охороняли державний кордон і райони зведення вузлів оборони Перемишльського укріпленого району за підсиленим варіантом (реконструкція)

щили майже всіх прикордонників і забезпечити переправу головних сил 257-ї піхотної дивізії, яка повинна була розвивати у подальшому наступ на Львів. Така ж доля спіткала особовий склад 7-ї прикордонної застави [67].

Після багатьох років, по закінченні війни, один з учасників боїв на цьому напрямку колишній військовослужбовець 257-ї піхотної дивізії обертфельдфебель Краузе розповідав відомому радянському письменникові В. П. Бєляєву: «До цих пір, розташовуючись поблизу від радянського кордону, ми слухали тільки мелодійні пісні радянських бійців і командирів і навіть не припускали, що люди, що співають так мрійно, протяжно, мелодійно, можуть так люто і запекло захищати свою землю... Втрати від їх ураганного вогню були жахливими. Ніде: ні у Польщі, ні у Франції – не було в моєму батальйоні таких втрат, як у ті хвилини, коли ми поривалися форсувати Сян. Лише під прикриттям мінометного вогню, застосовуючи зброю, якої прикордонники не мали, ми почали просочуватися на радянський берег...

У прикордонників подекуди по лінії берега Сяна були обладнані довготривалі вогневі споруди. Вони засіли в них і стріляли буквально до останнього патрона. Ніде, ніколи ми не бачили такої стійкості, такої військової мужності. Прикордонники віддавали перевагу смерті, ніж можливості відходу.

Радянського прикордонника можливо було взяти в полон тільки за двох умов: коли він був вже мертвий або коли його поранило і він знаходився у важкому, несвідомому стані.

По суті, ваші прикордонники в Родимно стримували натиск цілого піхотного полку нашої дивізії, якій було наказано захопити міст і просуватися по ньому в глиб радянської території. У моєму батальйоні нараховувалося близько 900 чоловік. Ми втратили вбитими 150 чоловік. Більше 100 чоловік отримали поранення. Багато понесло течією, і в сум'ятті ми так і не змогли їх витягнути. Скільки ж втратив цей полк та інші полки дивізії – не знаю. Ті частини, що переправлялися вище, несли ще більші втрати».

Не менш стійко билися 10-та прикордонна застава «Барич» і саперний взвод молодшого лейтенанта Є. Я. Зуєва, що знаходився разом з нею. Загальна їх чисельність була близько 70 чоловік. Очолив оборону начальник прикордонної застави лейтенант М. С. Васильєв.

О 5 годині ворожа піхота почала форсувати Сян, але прикордонники зірвали переправу. При цьому двоє з них, зокрема молодший політрук О. Г. Федоров, отримали поранення.

Другу атаку опівдні провів піхотний батальйон. До цього часу на допомогу заставі прибув стрілецький взвод 99-ї стрілецької дивізії. Тепер захисників прикордонної застави стало вже 110 чоловік, але проте противник значно переважав їх за чисельністю. Довелося насилу і з значними втратами пробиватися через ворожі заслони. При відході було смертельно поранено лейтенанта Васильєва та його помічника лейтенанта Науменка, другу, тяжку, рану отримав молодший політрук Федоров. Командування над невеличким загоном взяв на себе молодший лейтенант Зуєв. Після бою біля старого русла річки Сян в строю залишилося не більше 60 чоловік, але ще більших втрат зазнав німецький піхотний батальйон. Молодший лейтенант Зуєв повів прикордонників на прорив. Лише після третьої атаки вдалося пробити пролом в кільці і вивести у розташування своїх військ 48 чоловік.

У ході боїв на кордоні прикордонники і стрілецький взвод, що бився разом з ними, вивели з ладу близько 100 ворожих солдатів і офіцерів, знищили протитанкову гармату, два станкові кулемети, вантажний і легковий автомобіль.

Німецькі мінометники, обладнавши свої вогневі позиції за мурами жіночого монастиря у Засянні, ведуть вогонь по об'єктах Перемишльського укріпленого району та військовим закладам, розташованим у радянському Перемишлі. 22 червня 1941 року

Про початок війни командування 99-ї стрілецької дивізії дізналось тільки після артилерійських та бомбових ударів по розташуванню своїх частин. Уже був відсутній зв'язок з гарнізонами укріпленого району, командуванням 8-го стрілецького корпусу та 26-ї армії. Не отримуючи ніяких розпоряджень, командир дивізії полковник Дементьєв підняв свої частини за тривогою та наказав полкам висуватись у визначені планами прикриття райони оборони.

Після того як на світанку 22 червня 1941 року на правобережну (радянську) частину Перемишля, де розміщувалися штаби 92-го прикордонного загону, 1-го батальйону 66-го полку НКВС, 4-ї прикордонної комендатури і підрозділи 99-ї стрілецької дивізії, обрушився шквал артилерійського вогню, спалахнули сильні пожежі. У їх вогні радянські бійці поспіхом займали заздалегідь підготовлену оборону.

Головного удару противник наніс біля залізничного мосту через Сян, поблизу якого зайняли оборону прикордонники 14-ї прикордонної застави «Перемишль» лейтенанта А. Н. Патарікина і підрозділ 1-ї роти 66-го стрілецького полку НКВС під командуванням молодшого лейтенанта Я. Бережного. Очолив об'єднану групу помічник начальника прикордонної застави лейтенант П. С. Нечаєв [107].

Вісім атак двох піхотних рот відбили радянські бійці. Потерпівши невдачу, фашисти почали переправу через Сян на човнах. Закипів запеклий бій навкруги мосту, що неодноразово переходив у рукопашні сутички. До 7 години ранку 22 червня 1941 року із групи в живих залишилося лише декілька чоловік. Фашисти оточили лейтенанта Нечаєва і спробували захопити його в полон. І тут пролунав вибух гранати – мужній прикордонник підірвав нею себе і ворожих солдатів.

У цей критичний момент до залізничного мосту дістались шість прикордонників з контрольно-перепускного пункту, згодом підійшли підрозділи 66-го полку НКВС і 190 бійців-добровольців під командуванням першого секретаря міськкому КП(б) України П. Орленка. Їм удалося якийсь час стримувати натиск переважаючих сил, але о 14 годині 30 хвилин гітлерівці оволоділи мостом і перейшли через Сян, увірвавшись до радянської частини міста.

Решта особового складу 14-ї прикордонної застави «Перемишль», штаб 4-ї прикордонної комендатури і прикордонна рота під командуванням старшого лейтенанта Г. С. Поливоди обороняли район, який прилягав до залізничного мосту, а також міську електростанцію і залізничний вокзал. Рота під командуванням начальника штабу 4-ї прикордонної комендатури старшого лейтенанта Бакаєва висунулася в район міського парку для ліквідації великої групи диверсантів, яка проникла у цей район.

Електростанцію зайняти не вдалося: навколо неї вже знаходилися фашисти. Але в будівлю все ж таки зміг проникнути прикордонник Парфенов. Він забарикадував вхід і всю ніч відстрілювався від атакуючого противника. Вранці невелика група ворожих солдатів увірвалися до електростанції. Двоє з них спустилися в нижнє приміщення, де знаходився Парфенов. Прикордонник знищив їх гранатою. Тоді гітлерівці почали через люки кидати гранати у машинне відділення, але Парфенов сховався за трубами і уникнув ураження осколками. Відважному бійцеві вдалося протриматися до підходу зведеного підрозділу старшого лейтенанта Поливоди [107].

Опорний пункт, обладнаний на теренах 14-ї прикордонної застави, окрім її особового складу, обороняли також учасники зборів станкових кулеметників та автоматників, а згодом і прибулий взвод маневреної групи загону [107].

Перші атаки були відбиті. В одній з них штурмові групи противника впритул підійшли до дерев'яно-земляних вогневих споруд, потім спробували прорватися в двір прикордонної застави. Проте більша час-

Невідомий радянський капітан-танкіст позує на фоні прикордонного залізничного моста через Сян. Літо 1941 року

тина фашистів була знищена гвинтівко-кулеметним вогнем, решта відійшли.

За наказом начальник 92-го прикордонного загону взвод прикордонників, озброєний станковим і двома ручними кулеметами, на чолі з начальником клубу загону молодшим лейтенантом Жомовим обороняли переправу через Сян в Перемишлі у районі м'ясокомбінату.

Гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського УР разом з прикордонниками мужньо захищались.

Лінію державного кордону 92-й прикордонний загін утримував своїми силами до 12 години 22 червня 1941 року. 4-та прикордонна комендатура і рота штабних підрозділів до 10 години 22 червня 1941 року відкинули за ріку Сян декілька десантних груп противника по 20–30 чоловік кожна. Ворог залишив біля Перемишля більше 300 убитих і близько 600 поранених. Прикордонники, бійці 1-го стрілецького батальйону 66-го стрілецького полку НКВС, народного ополчення та гарнізону Перемишльського вузла оборони укріпленого району втратили 16 чоловік убитими і пораненими.

За наказом начальника військ Українського прикордонного округу бійці у зелених кашкетах залишили місто. Виведення прикордонних підрозділів і вивіз майна здійснювалися в район сіла Ніжанковичі, яке розташовувалося за 12 км на схід від Перемишля.

Разом з гарнізонами довготривалих вогневих споруд Перемишльського опорного пункту укріпленого району мужньо захищав своє місто від ворога загін зі ста дев'яносто місцевих жителів на чолі з першим секретарем міськкому партії Петром Орленком. До загону вступили робітники міськкому партії, секретарі первинних партійних організацій, робітники заводу швейних машин та залізничники. Зброю і боєприпаси перші радянські народні ополченці отримали у військкоматі. Разом з прикордонниками і гарнізонами дотів бійці загону вели бойові дії у районі пожежного депо, в районі водокачки та в інших районах міста [66].

Таким чином, по обіді 22 червня 1941 року в місті Перемишль залишились гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району, які разом з бійцями народного ополчення у повній ізоляції продовжували чинити ворогові запеклий опір.

Так, я не помилився, саме у Перемишлі вперше з моменту початку Великої Вітчизняної війни було створене народне ополчення. На першому, вкрай складному етапі війни, свою місію із захисту рідної землі від гітлерівської навали виконували добровільні формування – народне ополчення, а також винищувальні батальйони і групи [136].

Прийнято вважати, що перші підрозділи народного ополчення влітку 1941 року виникли за ініціативи жителів Москви і Ленінграда. Саме про це го-

Генерал-губернатор Польщі Ганс Франк з інспекційною поїздкою відвідав Дойч-Перемишль у Засянні. 25 квітня 1941 року

ворив Йосип Сталін у своєму радіозверненні до радянського народу; саме про це йшла мова у більшості документів, які вміщували заклики до громадян вступати у такі формування, а також регламентували їх діяльність. Однак, як ми бачимо, групи самозахисту з цивільного населення в прифронтових районах УРСР були створені ще до того, як прозвучали офіційні заяви влади [136].

Коли 22 червня 1941 року на Перемишль, розділений на дві частини державним кордоном, обрушився шквал артилерійського вогню, разом з прикордонниками і бійцями укріпленого району за зброю взялись робітники, службовці й учні. Саме тоді, у перший день війни, у Перемишлі з'явився підрозділ, який згодом отримав назву «народне ополчення». Перший секретар Перемишльського міського комітету КП(б)У Петро Орленко згадував: «Я прокинувся о 4 годині від потужних вибухів. Беру слухавку – у ній тиша. Згодом стало зрозумілим, що перші залпи гармат противника були спрямовані на центральний телеграф, штаби стрілецького корпусу, укріпленого району, прикордонного загону і міліцію.

Я кинувся до міськкому. Туди разом зі мною прибігло ще кілька товаришів, а через хвилин 30–40 нас вже було біля 200 чоловік. Місто знаходилось під потужним обстрілом артилерії противника, на вулицях вже лежали трупи місцевих жителів... Треба братись за зброю, але де її взяти? Віддаю розпорядження завідуючому військовим відділом міськкому Циркіну зв'язатись з черговим штабу стрілецького корпусу генерала Снєгова, отримати зброю, набої та привезти їх до міськкому. Посланці повернулись і доповіли, що гвинтівок і патронів немає. Циркін згадав, що на складі міського військового комісаріату є гвинтівки, і якщо зламати двері, то їх можна забрати. Прийняли рішення гвинтівки узяти за будь-яку ціну. Висадили двері, взяли 200 гвинтівок і в ящиках на плечах принесли до міськкому. Гвинтівки виявились новенькими і тому були густо змащені солідолом. Чистили всім, чим могли, – папером, фіранками з вікон, скатертями, навіть своєю білизною. Черговий штабу 8-го стрілецького корпусу доповів, що знайшов трошки патронів. Їх швидко доставили до міськкому, вистачило розсипом по 70–80 штук на бійця. Наш загін у кількості 207 чоловік виступив на кордон. Це було перше народне ополчення в період Великої Вітчизняної війни».

Серед народних ополченців Перемишля були робітник заводу швейних машин В. Лизогубов, директор середньої школи М. Мельник, заступник редактора міської газети І. Маринич, учителька Н. Приблудна й інші [136].

Старшина кулеметно-артилерійської роти М. Переверзенцев, який на чолі гарнізону довготривалої вогневої споруди вів бій з противником неподалік від залізничного мосту через Сян, згадував: «Лівіше нашого доту, там де був мертвий простір, група фашистів на човнах досягла нашого берега і вийшла в тил нашій споруді... У цій непростій ситуації велику допомогу нам надали ополченці, з прибуттям яких ситуація на лівому фланзі покращилась» [136].

Опівдні загони 101-ї легкої піхотної дивізії все ж таки зуміли у багатьох місцях форсувати ріку Сян. Ударом з півночі противник увірвався в Перемишль, за місто почались запеклі вуличні бої. На 18.00 загони противника захопили основну частину міста, відтіснивши підрозділи 1-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії на 2–3 км від Перемишля. Ускладнилась обстановка і на лівому фланзі дивізії, де противник прорвав оборону 197-го стрілецького полку, який почав відходити від кордону. Німецькі частини, розвиваючи наступ, просунулись на 5 км та оволоділи рубежем Негрибка, Горохівиці, Вітошинці. Командир 99-ї стрілецької дивізії полковник Дементьєв негайно перекинув до місця прориву свій резерв, який при підтримці гармат 113-го окремого зенітно-артилерійського дивізіону зупинив подальше просування ворога. На кінець дня частини 99-ї стрілецької дивізії відійшли на рубіж Стажава, східна околиця Медика, південна околиця Кривники, Негрибка, Рокшиці.

Бойові дії частин 8-го стрілецького корпусу були би більш ефективніші, якби їх підтримала своїм вогнем артилерія. Але до десятої години ранку 22 червня 1941 року артилерія корпусу мовчала, отримавши наказ генерал-майора Михайла Снєгова (виконуючого передані у війська вказівки Йосипа Сталіна) після початку бойових дій: «...стрілецьким полкам зайняти рубежі оборони, а артилерійським – вогню не відкривати до особливого розпорядження» [41].

Гарнізони довготривалих вогневих споруд укріпленого району, які були розташовані у Перемишлі, у переважній більшості вели безперервні бойові дії з противником навіть при відході радянських військ та прикордонників, а тому своїх споруд не покидали. Ось, що згадує прикордонник 14-ї застави Костянтин Іванов: «Перший гарматний постріл зі сторони противника прогримів о 4 годині 45 хвилин 22 червня 1941 року і канонада продовжувалась до обіду. Протилежна набережна Сяну була забита народом, а на нашому боці все горіло і руйнувалось. Зі штабу комендатури нам передали на постріли не відповідати, що це провокація. Але коли в обід німці зігнали з набережної людей і почали готуватись до переправи, ми вимушені були відкрити вогонь. При підтримці артилерійсько-кулеметного вогню наших дотів ми відбили численні атаки противника. Після нашого відходу з міста ми чули як гарнізони дотів і наші прикордонники ведуть там запеклий бій. Стрільба не вщухала ні на хвилину» [66].

З перших годин війни відкрив вогонь по противнику артилерійсько-кулеметний капонір молодшого лейтенанта Петра Чапліна, зриваючи всі спроби противника переправитись через ріку Сян по залізничному мосту. Влучними пострілами воїни спалили склад пального, на підступах до ріки та на мосту лежали численні трупи німецьких солдатів та офіцерів. Навіть після відходу наших військ гарнізон не залишив свою довготривалу вогневу споруду.

Для підтвердження написаного наводимо витяг з донесення Південно-Західного фронту: «Комендант споруди 8-го укріплений району в Перемиш-

лі молодший лейтенант Чаплін, перебуваючи в споруді, влучним вогнем 76-мм гармати відчутно завдав удару по силах противника. Товариш Чаплін прямою наводкою підірвав велике нафтосховище, а потім знищив рухомий склад товарного потяга. Противник спробував кілька разів перейти через залізничний міст через річку Сян, але Чаплін. довгий час стримував його натиск. ДОТ товариша Чапліна піддавався інтенсивному артобстрілу, на доті і біля нього розірвалося близько 500 снарядів, але вогнева точка виявилася неушкодженою. Із захопленням Перемишля 99-ї стрілецькою дивізією товариш Чаплін поповнив споруду боєприпасами і продовжував знищувати противника до отримання наказу про відхід на нові позиції».

Про мужність і стійкість захисників дотів Перемишльського укріпленого району є десятки свідчень. Ось деякі з них. Командир роти 150-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону старший лейтенант І. Є. Ковшар представлений до нагородження орденом Червоної Зірки. «Опорний пункт у Селецьку, керований старшим лейтенантом І. Є. Ковшар, — йдеться у поданні до нагороди, — протягом шести днів героїчно стримував ворога своїм вогнем. Противник неодноразово блокував довготривалі вогневі споруди, пропонуючи їх гарнізонам здатися. Артилерія противника наносила сильні вогневі удари по опорному пункту, але кожного разу фашисти отримували нищівну відсіч».

Комендант кулеметно-артилерійської довготривалої вогневої споруди молодший лейтенант П. Чаплін

У повідомленні Південно-Західного фронту від 27 червня 1941 року йдеться про подвиг ще одного гарнізону доту Перемишльського укріпленого району: «Молодший лейтенант Данін, перебуваючи в доті зі своїм гарнізоном, протягом двох днів відбивав натиск переважаючих сил противника. Його ДВС було оточено. Коли закінчилися боєприпаси, молодший лейтенант Данін і молодший сержант Меркулов відкрили споруду і кинулися в рукопашну атаку на противника. Скориставшись його розгубленістю, Данін і Меркулов вийшли з оточення і почали відходити до основної лінії оборони. Меркулова при цьому було убито, а молодший лейтенант Данін благополучно досяг наступної довготривалої вогневої споруди і до цього часу продовжує вести бій у складі гарнізону».

Командувач Південно-Західного фронту генерал-полковник Михайло Кирпонос, отримавши повідомлення про залишення нашими військами Перемишля, наказав командувачу 26-ї армії генерал-лейтенанту Федору Костенку негайно відбити місто та відновити положення на правому фланзі своїх військ. Це розпорядження було доведено до командування 99-ї стрілецької дивізії. Полковник Микола Дементьєв доручив виконання цього завдання підрозділам 1-го стрілецького полку і зведеному загону прикордонників на чолі зі старшим лейтенантом Григорієм Поливодою, одночасно було вирішено нанести контрудар на лівому фланзі дивізії та відновити положення по державному кордону. У смузі оборони 72-ї гірської стрілецької дивізії противник активності не виявляв.

О 1.30 23 червня 1941 року частини противника обійшли правий фланг 99-ї стрілецької дивізії і зайняли містечко Стажава, намагаючись вийти у тили дивізії. Але 99-та стрілецька дивізія, виконуючи раніше отриманий наказ, нанесла несподіваний удар по противнику.

Ще вночі в місто Перемишль проникли прикордонники-розвідники. Перекладач 4-ї прикордонної комендатури червоноармієць Богданов пробрався до штабу гітлерівської частини, убив двох офіцерів, захопив їх форму, документи, карти і все це доставив старшому лейтенанту Григорію Поливоді. Завдяки цій важливій інформації було встановлено розташування частин, які зайняли Перемишль, і місця, де вони обладнали вогневі споруди. Важливі відомості добули політрук В. Корольов і рядовий Морозов. З'ясувався, зокрема, час початку наступу противника у напрямку Львова.

О 4.00 ранку 23 червня 1941 року гармати 71-го гаубичного артилерійського полку 99-ї стрілецької дивізії відкрили десятихвилинний вогонь по розташуванню частин 101-ї легкої піхотної дивізії противника, під прикриттям якого підрозділи 1-го стрілецького полку та зведена група прикордонників з трьох сторін увірвались у Перемишль. Почалися запеклі вуличні бої.

Спеціальний кореспондент газети «Правда» Д. Новоплянський писав: «Сильніше всього закріпилися загарбники на площі П'яти кутів. З вікон чотириповерхового будинку, як з амбразур, били кулемети. Прикордонники все ж таки пробралися в цю будівлю. Комсомолець Щербицький викинув ворожого кулеметника з вікна другого поверху. Старшина Мальків закидав гранатами фашистів, що засіли в підвалі. Провідник Андрєєв з двома прикордонниками йшли за собакою, що безпомилково знаходила замаскованих автоматників. О 14.00 на площі з'явилися два ворожі танки, їх розстріляли наші артилеристи»

У другій половині дня по наведених понтонних мостових переправах німецьке командування підтягнуло свіжі сили, але їм не вдалося змінити положення.

До 17 годин 23 червня 1941 року бійці зведеного батальйону звільнили радянську частину міста і зайняли оборону по лінії кордону. При відступі ворог втратив до 300 солдатів і офіцерів.

Використавши цей успіх, по ворогові північніше і південніше Перемишля нанесли удар і інші частини 99-ї стрілецької дивізії. 206-й стрілецький полк вибив ворога з населених пунктів Поздяч, Стубно, Накло та вийшов на державний кордон поблизу містечка Торки. Рішуче діяли воїни 197-го стрілецького полку. Стрілецькі батальйони капітанів Романа Завадського та Михайла Мадатьяна багнетним ударом відкинули ворога на західний берег ріки Сян.

Ось, що згадує прикордонник 14-ї застави 92-го прикордонного загону Семен Житков, який разом із заступником начальника застави лейтенантом Петром Нечаєвим 22 червня 1941 року обороняв залізничний міст у Перемишлі і за наказом командування відійшов на північну околицю міста: «Зранку 23 червня 1941 року нас зібрав начальник 14-ї застави лейтенант Олександр Потарикін і передав, що о 4 годині ми повинні перейти у наступ, оволодіти містом і зайняти свою ділянку кордону. Зведений батальйон очолив старший лейтенант Григорій Поливода. Ми вели наступ на місто з півдня. Приблизно до 14 години, після запеклого бою, місто було у наших руках. Коли прибули на заставу, то дізнались, що прикордонники нашої застави Сергій Ржевцев, Навталій Водоп'янов і Данило Ткачов, які на початку війни були у наряді на кордоні, до цієї пори ведуть бойові дії у доті. Мені і червоноармійцю Струкову було наказано доставити їм продовольство і боєприпаси. По прибутті до доту, в якому, крім наших прикордонників, знаходився молодший лейтенант Петро Чаплін, червоноармієць Струков повернувся на заставу, а мені було наказано залишитись у доті. За час перебування у доті ми вели вогонь з 76-мм гармати і станкового кулемета по лівому берегу Сяну. Від нашого вогню був підірваний склад з пальним і підпалений потяг з боєприпасами. За шість діб бойових дій ми освоїли артилерійську гармату і вели вогонь по черзі. Німці, як не намагались знищити наш дот, це їм не вдавалось. У середньому противник кожного дня випускав по нас до сотні снарядів. 28 червня1941 року нам наказали прибути на заставу. Молодший лейтенант Чаплін і два червоноармійці залишились у доті чекати наказу своїх командирів. Подальша доля Чапліна і його підлеглих мені невідома. З прибуттям на заставу нам був відданий наказ на відхід. Відхід був організований невеликими групами, за містом ми влились у загальну колону зведеного прикордонного батальйону» [66].

У польській літературі можна також найти деяку інформацію про події початку радянсько-німецької

На початку літа 1941 року на німецькому березі Сяну було створене потужне наступальне угруповання противника у складі частин і з'єднань LII армійського корпусу та XLIX гірського стрілецького корпусу 17-ї польової армії групи армій «Південь» (реконструкція)

війни. У письменника Рафала у «Хроніці від 23 червня до 1 липня 1941 року» є такі записи: «Коли вночі о 2.30 22 червня 1941 року розпочався артилерійський вогонь, то його вал захопив забудовану ділянку радянського Перемишля шириною 4 км, перетворюючи її в руїни. Близько 12 години в неділю 22 червня 1941 року німці не тільки форсували Сян від монастиря бенедиктинок, але дійшли аж до площі на Брамі, Ринку і центра міста. Інтенсивні бої тривали на флангах радянської прикордонної позиції, а вогонь радянської артилерії, який вівся із району Знесення, перетворив у руїни плацдарм німецького наступу в районі монастирю бенедиктинок і відрізав інші десантні групи.

Підняті з польових таборів підрозділи 99-ї стрілецької дивізії о 19 годині отримали наказ витіснити німців за ріку Сян. Контратака почалась уночі одночасно в центрі зі сторони Знесення, зі сходу від Вільної та вулицею Баштовою та Снігурського з західної сторони та була такою рішучою, що радянськими бійцями був форсований Сян на залишених німцями плавзасобах (німці втратили в цій фазі наступу на правому березі близько 1 000 чоловік вбитими та пораненими) та захоплено частину Винної гори, але радянським командуванням подальший наступ був зупинений з приводу невеликої ударної сили, тому десант повернувся на правий берег Сяну.

Зранку 23 червня 1941 року розгорілись головним чином артилерійські бої, причому спроби німців форсувати Сян на рівні Острова зірвала артилерійським та кулеметним вогнем радянська довготривала вогнева споруда «на Кремінці» недалеко міського парку та узбережжя Пілсудського...». Мова йде про довготривалу вогневу споруду, комендантом якої був молодший лейтенант Чаплін.

У перший же день війни критична обстановка склалась на стику між Перемишльським і Рава-Руським укріпленими районами у смузі оборони 97-ї стрілецької дивізії 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії Південно-Західного фронту *(про історію та структуру цієї дивізії мова йшла в розділі «Струмилівський укріплений район»)*.

Несвоєчасно підняті за бойовою тривогою на світанку 22 червня 1941 року частини 97-ї стрілецької дивізії не змогли, випереджуючи противника, зайняти свої райони оборони. На відміну від 41-ї і 99-ї стрілецьких дивізій, які опирались на Рава-Руський і Перемишльський укріплені райони, у смузі оборони 97-ї стрілецької дивізії не було споруджено жодної довготривалої вогневої споруди, гарнізони яких змогли б забезпечити висування і зайняття частинами дивізії своїх районів оборони. На державному кордоні у смузі оборони 97-ї стрілецької дивізії противника зустріли лише прикордонники та стрілецькі батальйони (по одному від кожного стрілецького полку), які готували райони оборони своїх полків. Тому з перших хвилин війни, зазнавши значних втрат від ударів авіації противника, частини 97-ї стрілецької дивізії потрапили у скрутне становище. Стрілецькі полки дивізії не змогли вийти у визначені смуги оборони на державному кордоні, а вимушені були під ударами авіації, вогнем артилерії і натиском з'єднань IV армійського корпусу вермахту почати відхід від кордону на рубіж Кровиці, Краківець, тим самим даючи можливість противнику вклинитись на стику Перемишльського і Рава-Руського укріплених районів та вести наступ у напрямку Немирова і здійснити охват правого (північного) флангу Перемишльського УР.

Таким чином, уже з ранку 22 червня 1941 року між флангами 97-ї і 41-ї стрілецьких дивізій 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії утворився розрив, який до 20.00 відповідно до оперативного зведення штабу Південно-Західного фронту складав по фронту Младів – Нове Брусно 15 км і в глибину 12 км. У цей так званий «Любачівський коридор» увійшли 71-ша і 295-та піхотні дивізії IV армійського корпусу генерала фон Шведлера.

Для відновлення положення на державному кордоні у цьому районі командувач 6-ї армії генерал-лейтенант Музиченко прийняв рішення ввести у бій 159-ту стрілецьку дивізію, яка отримала наказ зранку 23 червня 1941 року силою двох стрілецьких полків нанести удар по противнику, що прорвався на стику 41-ї і 97-ї стрілецьких дивізій та відновити положення у районі Немирова. Зранку 23 червня 1941 року після невеликого артилерійського нальоту по позиціях противника частини 159-ї стрілецької дивізії перейшли у наступ у напрямку Нове Брусно. Але атакуючі бійці потрапили під потужний артилерійський і мінометний вогонь противника. По дорозі зі сторони Нове Брусно підійшла велика колона бронетранспортерів та вантажних автомобілів противника, якій спішившись, використовуючи вогонь артилерії, розпочали контратаку стрілецьких підрозділів 159-ї стрілецької дивізії. Наступаючі стрілецькі частини були атаковані мотоциклістами противника, котрі, ведучи вогонь з кулеметів, намагались з ходу охопити обидва фланги та вийти у тил атакуючим. Не витримавши контратаки противника, частини 159-ї стрілецької дивізії почали поспіхом відступати у сторону Рави-Руської, відкриваючи противнику львівський напрямок. Таким чином, частини противника змогли прорватись на стику між 41-ю і 97-ю стрілецькими дивізіями і оволоділи Немировом. Спроби радянських військ відбити місто успіху не мали.

Зазнавши великих втрат, частини 97-ї стрілецької дивізії відійшли на рубіж Грушев (4 км на південний захід від Немирова), Нагачув, Пшилбице. Частини 159-ї стрілецької дивізії відійшли у район населеного пункту Потелич (5 км північніше Немирова) прикривши, з півдня Рава-Руську. У результаті відходу 97-ї і 159-ї стрілецьких дивізій у їх обороні утворився значний розрив до 40 км, через який противник почав просуватись у напрямку Львова. Командир 6-го стрілецького корпусу генерал-майор І. І. Олексієв перекинув на цей напрямок з резерву стрілецький полк, але зупинити противника не вдалось. Не призвела до успіху спроба командувача 6-ї армії 25 червня 1941 року розгромити немирівське угруповання противника ударом 4-го механізовано-

го корпусу. Причина полягала у тому, що 4-й механізований корпус був сильно ослаблений тяжкими затяжними боями, у яких він підтримував частини 6-го стрілецького корпусу, до того ж зі складу механізованого корпусу була виведена 8-ма танкова дивізія, яка рухалась на Буськ.

Положення ускладнювалось ще і тим, що між командуванням 6-ї та 26-ї армій був відсутній зв'язок, у результаті чого не було будь-якої можливості налагодити взаємодію.

У цій складній обстановці добре проглядається прорахунок командування Південно-Західного фронту, яке могло провести контрудар по правому флангу наступаючої 17-ї польової армії групи армій «Південь» перегрупувавши для цього війська бездіяльної на той час 12-ї армії. Безумовно, що добре підготовлений і забезпечений контрудар правофлангового 13-го стрілецького корпусу 12-ї армії по противнику міг би внести позитивні зміни у бойових діях на львівському напрямку. Саме цього удару дуже боялось німецьке командування [29].

Описані вище події дозволили противнику скувати частиною сил (100-та і 101-ша легкі піхотні дивізії) частини 99-ї стрілецької дивізії і гарнізон Перемишльського УР з фронту і охопити правий (північний) фланг укріпленого району наступом частин 257-ї піхотної дивізії. Противник атакував правофланговий опорний пункт Перемишльського укріпленого району і польові позиції 1-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії в районі Медики і почав тіснити підрозділи полку. Виникла серйозна загроза прориву головної смуги оборони Перемишльського укріпленого району і виходу частин противника у його тил. Командир 99-ї стрілецької дивізії терміново перекинув на цей напрямок свій резерв – роту прикордонників під командуванням старшого лейтенанта Перепьолкіна. Закріпившись на панівних висотах у районі села Медика, прикордонники спільно з довготривалими спорудами Медицького опорного пункту Перемишльського укріпленого району до 26 червня 1941 року стримували ворога на цій ділянці, не дозволяючи йому перерізати шосейну дорогу і залізницю на Львів.

На ранок 23 червня 1941 року через прорив противника північніше Перемишля командир 72-ї гірської стрілецької дивізії генерал-майор Павло Абрамідзе відвів свій правофланговий 187-й гірський стрілецький полк на рубіж Бахів, Липа Дольна, Добра Шляхецька. Прикордонники та гарнізони довготривалих вогневих споруд укріпленого району залишились наодинці з ворогом. Тільки увечері 23 червня 1941 року противник атакував три правофлангові застави 93-го прикордонного загону, примусивши прикордонників після бою відійти на декілька кілометрів від кордону, де вони і закріпились.

Запеклі бої продовжувались і за місто Перемишль, в якому противнику протистояли воїни-прикордонники 92-го прикордонного загону, бійці і командири 99-ї стрілецької дивізії, загін народного ополчення і гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського опорного пункту. За рішенням командира 8-го стрілецького корпусу в цей район для підсилення був перекинутий 133-й гірський стрілецький полк 72-ї гірської стрілецької дивізії. Протягом трьох діб у місті йшли запеклі вуличні бої. Місто тричі переходило з рук у руки. Обидві сторони несли важкі втрати, але відступати не думали.

Не добившись успіху в центрі оборони 99-ї стрілецької дивізії, противник наніс потужного удару по правому флангу в районі оборони 206-го стрілецького полку майора М. В. Тюленєва, який підтримував вогнем своїх гармат 22-й легкий артилерійський полк. Але радянські воїни змогли відбити всі удари противника й утримати свої рубежі [29].

Керівництво Перемишльського укріпленого району, враховуючи, що центральна ділянка і лівий фланг укріпленого району не були атаковані противником, змогли протягом дня 23 червня 1941 року встановити озброєння, завести боєприпаси, продовольство і матеріальні засоби до довготривалих вогневих споруд і забезпечити їх гарнізонами. Як приклад, ділянка 10-ї прикордонної застави «Лукавиця» 3-ї прикордонної комендатури 93-го прикордонного загону. За спогадами прикордонника Степана Перевалова: «Поруч з заставою будувались довготривалі вогневі споруди. 23 червня в них були завезені гармати, станкові кулемети і боєприпаси, прибула обслуга. Коли ми почали відходити, то офіцери і солдати, які залишились у дотах, прикривали наш відхід. Пізніше, через кілька днів після нашого відходу від кордону, я чув, що бійці і командири, які залишились у дотах, геройськи загинули. Говорили, що один боєць з гарнізону дотів, який чудом уцілів, розповів, що німці не могли їх взяти живими, тому підкопали доти і підірвали їх разом з захисниками.

Хто вони, ці герої? Ми не знали, оскільки вони відносились до частин Червоної Армії (пам'ятаю їх називали «урівці»)» [66].

Велике значення для гарнізону Перемишльського укріпленого району мала постійна високоефективна підтримка вогнем артилерії. Командування 26-ї армії створило на центральній ділянці і правому фланзі Перемишльського укріпленого району потужне угруповання артилерії, в яке, крім артилерійських полків 99-ї стрілецької дивізії, увійшли 376-й гаубичний артилерійський полк РВГК, 352-й гаубичний артилерійський і 236-й корпусний артилерійський полки. Воїни 99-ї стрілецької дивізії і гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району стійко утримували свої ділянки оборони саме завдяки умілим діям артилеристів. Начальник артилерії 99-ї стрілецької дивізії полковник І. Д. Романов уміло і високопрофесійно керував діями цього потужного угруповання артилерії, маневруючи цими силами з метою створення масованого угруповання на загрозливих напрямках. Артилеристи безперервно підтримували стрілецькі частини і гарнізон Перемишльського укріпленого району. Влучним вогнем по ворогу артилеристи 71-го гаубичного артилерійського полку під командуванням майора Л. П. Іщенко зірвали всі спроби про-

тивника навести мостові переправи через ріку Сян. Полк своїм вогнем знищив три переправи противника. Великих і відчутних втрат для противника завдав потужний вогонь приданого 376-го гаубичного артилерійського полку РВГК, який зірвав просування колон противника уздовж лінії фронту у напрямку на Краковець.

Запеклі бої розгорнулись за утримання Красічинського вузла оборони Перемишльського укріпленого району. У районі населеного пункту Красічин особовий склад 52-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Перемишльського укріпленого району і 197-го стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії за підтримки вогнем гаубиць 236-го корпусного гаубичного артилерійського полку вів бій з противником. Противник зміг форсувати ріку Сян і силою до двох піхотних рот вклинитись в оборону 197-го стрілецького полку. Командир 99-ї стрілецької дивізії висунув на цей напрямок полкову школу і стрілецьку роту старшого лейтенанта Івана Кужина, які сміливо контратакували противника і відкинули його за Сян.

Командир взводу 52-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону лейтенант Дмитрієв, представлений до нагородження орденом Червоного Прапора: «Як комендант гарнізону довготривалої вогневої споруди, – йдеться у поданні, – протягом шести діб потужним вогнем свого доту відбивав усі атаки противника. Незважаючи на неодноразові блокування доту противником і пропозиції здатися, гарнізон, керований товаришем Дмитрієвим, героїчно чинив опір і нищив живу силу супротивника. Організовано за наказом здійснив вихід гарнізону з доту і влився до складу 99-ї стрілецької дивізії, продовжуючи весь час завдавати противнику удар за ударом».

Ускладнилась обстановка у смузі оборони 72-ї гірської стрілецької дивізії, де противник зміг форсувати ріку Сян в районі населеного пункту Седлиська і всіма силами намагався розвити наступ у тил перемишльського угруповання військ 8-го стрілецького корпусу. Командир 8-го стрілецького корпусу генерал Снєгов увів у бій на цьому напрямку деякі частини 173-ї стрілецької дивізії.

25 червня 1941 року начальник штабу 99-ї стрілецької дивізії полковник Опякін наказав знищити залізничний міст через ріку Сян у Перемишлі, але виконати це важливе завдання саперам дивізії не вдалось, оскільки міст був під артилерійсько-мінометним і кулеметним обстрілом противника. Спроба висадити міст у повітря з допомогою дрезини, начиненої вибухівкою, не вдалась, оскільки дрезина з вибухівкою була розбита пострілом з німецької протитанкової гармати і вибухнула перед мостом, тільки незначно пошкоджуючи конструкцію моста...».

До 27 червня 1941 року частини 99-ї стрілецької дивізії вели запеклі бої з ворогом у смузі Перемишльського укріпленого району. Ще двічі ворог захоплював, а радянські воїни відбивали місто Перемишль. Гарнізони довготривалих вогневих споруд укріпленого району до останнього бійця утримували свої маленькі фортеці.

У смузі оборони Перемишльського укріпленого району радянські воїни, як свідчать документи, виявили самовідданий героїзм. Об'єктом запеклих боїв на державному кордоні було місто Перемишль. До кінця червня 1941 року тривали запеклі бої на ріці Сян.

Про характер запеклої боротьби буквально за кожне укріплення, яке мужньо захищали радянські воїни, свідчить витяг з одного з ворожих документів: «У районі Лісько 28.06.1941 радянські солдати підірвали споруди, нижні поверхи яких ще трималися, у той час як верхні вже були зайняті нашими військами».

28 червня 1941 року начальник штабу 99-ї стрілецької дивізії полковник Опякін, який прийняв на себе командування частинами дивізії після поранення полковника Дементьєва, отримав наказ командира 8-го стрілецького корпусу генерала Снєгова залишити Перемишль і розпочати відхід на схід. Отримавши наказ про відхід, командир дивізії не наважився вдень покинути смугу оборони укріпленого району, оскільки авіація противника панувала у повітрі. Тому він віддав розпорядження приступити до відходу в ніч на 29 червня. На світанку частини дивізії залишили Перемишль. Останніми з міста вийшли підрозділи 206-го стрілецького полку і загін прикордонників старшого лейтенанта Григорія Поливоди. Усе важке озброєння і обладнання Перемишльського опорного пункту, яке не можливо було вивезти, було знищене.

У польського письменника Рафала у книзі «Хроніка від 23 червня до 1 липня 1941 року» є такі записи: «Німці зуміли форсувати Сян нижче Медики в районі Баричі в напрямку на Стубно. Радянські частини і підрозділи, які знаходились під загрозою оточення, в районі Перемишля отримали наказ згортати оборону і покинути позиції. Це було рішення Військової ради Південно-Західного фронту про відведення залишків 6-ї та 26-ї армії з позицій, які вони займали. 27 червня вранці почали відступати з правобережного Перемишля підрозділи 99-ї стрілецької дивізії. Близько 19 години до міста вступив 3-й піхотний батальйон 360-го піхотного полку вермахту, який пройшов по фермах залізничного мосту, що не був знищений радянськими саперами, оскільки дрезина з вибухівкою була розбита пострілом і вибухнула перед мостом, тільки незначно пошкоджуючи конструкцію моста...».

Але як з'ясувалось пізніше, деякі гарнізони довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району, через відсутність зв'язку, не отримали наказ на відхід і вели бойові дії з противником ще на початку липня 1941 року, доки не були оточені та знищені противником.

Оточені у своїх дотах в районі містечка Лісько (за 9 км від станції Залужжя), не маючи зв'язку з командуванням, продовжували мужньо захищатись воїни 21-ї окремої кулеметно-артилерійської роти під командуванням капітана Березіна. Розташова-

ні вздовж ріки Сян гарнізони довготривалих вогневих споруд зривали всі спроби противника форсувати ріку на даній ділянці.

До 1 липня 1941 року героїчно боровся гарнізон довготривалої вогневої споруди під командуванням молодшого лейтенанта Федора Скрипніченка.

До 3 липня 1941 року тримався дот лейтенанта Івана Кривоногова. У нестерпних умовах боротьби гарнізони довготривалих вогневих споруд продовжували утримувати свої позиції, надіючись на підхід своїх польових військ. Німці блокували довготривалу вогневу споруду та підірвали їх, взявши поранених захисників у полон. Саме про гарнізон лейтенанта Івана Кривоногова написав своє оповідання «Двоє з доту» Олександр Васильєв. Автор з відомих на той час міркувань змінив імена та не вказував прізвища гарнізону артилерійсько-кулеметного напівкапоніру, адже після німецьких таборів бранці пройшли всі кола пекла радянських таборів та були несправедливо забуті своєю Батьківщиною. В оповіданні описані події напередодні та у перші тижні початку Великої Вітчизняної війни, показаний незламний дух радянських бійців і командирів, тому ми приводимо його без скорочень.

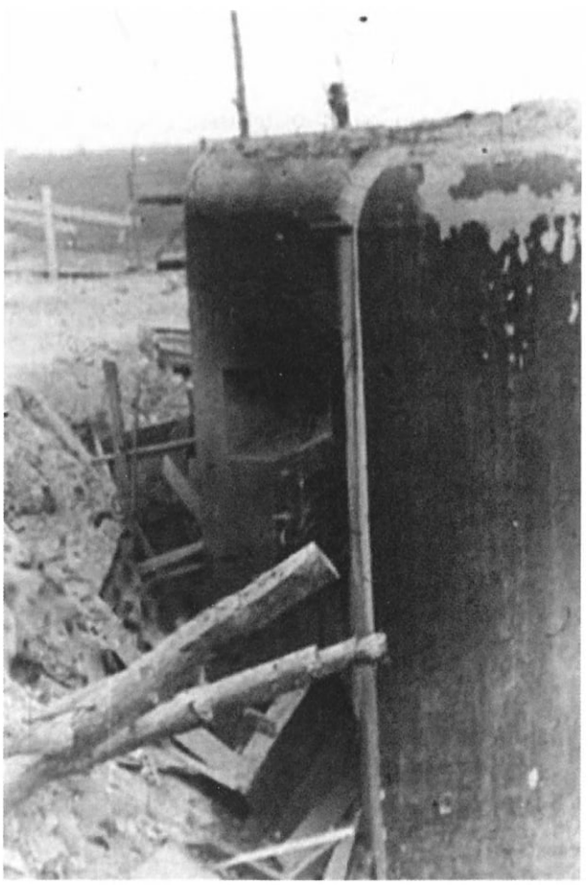

Одна з недобудованих довготривалих вогневих споруд Перемишльського укріпленого району, у тому стані, як її застала війна. Липень 1941 року

«Про Перемишльський укріплений район розповідали різне. За документами значилося, що його гарнізон згідно з наказом вищого командування разом з іншими частинами радянських військ залишив свої позиції в ніч на 27 червня 1941 року. Але багато підрозділів укріпленого району билися ще й двадцять сьомого, і двадцять восьмого червня. Одні прикривали відхід основної групи, інші перебували на віддалених ділянках, і наказ до них просто не дійшов... А поляки у Перемишлі говорили мені, що чули артилерійську та кулеметну стрілянину на березі Сяну ще й на день пізніше – до ночі двадцять дев'ятого. Тільки тридцятого червня – за їх свідченнями – пролунав останній потужний вибух, а через деякий час – автоматна черга. І вже потім все стихло.

Напевно, немає більш захоплюючого заняття, ніж розгадка таємниці. Хтось летить за нею в немислиму далечінь, до зірок, хтось пробирається крізь льоди на нартах з собачою упряжкою. Ну а хтось нишпорить в архівах, вдивляючись у кожну літеру, в кожну вже давно стерту часом цифру на документі – і все лише для того, щоб роздобути в кінці кінців мізерну долю істини.

Стрілянина! А що за стрілянина, хто її вів? Може, хтось із наших бійців залишився в передмісті всупереч наказу? Адже були ж, напевно, такі, хто не зміг відступити з якихось обставин: поранені, наприклад? Або окремі групи бійців.

Ми не знаємо їхніх імен. І навряд чи вже колинебудь дізнаємося. Свідків тих подій, на жаль, з роками стає все менше ...

Однак ниточка простяглася. Знайшлися люди похилого віку в польському Перемишлі, які доповнили розповіді колишніх «урівців» новими подробицями. Стрілянина велася з недобудованих дотів нібито і ввечері тридцятого червня – так, так, саме в понеділок ввечері, це добре пам'ятають місцеві жителі. Один з очевидців розповідає: – Ось цей дот під Замковою горою... Завдав він германцям шкоди чималої: змів на набережній мало не цілий взвод, разом з мотоциклетками, розніс вщент два або три обози на підступах до Засяння. І взяти його німці нічим не могли. Тоді їхнє командування відправило на наш берег спеціальну штурмову групу. Як вдалося їй підібратися до доту, – ніхто не знає. Тільки прогримів, вибивши всі вікна навколо, страшний вибух. І дот злетів у повітря. А була ще автоматна черга? Так, була. Але тут думки розійшлися. Одні стверджували, що всіх, кого гітлерівці знайшли в руїнах ще живими, вони тут же на місці розстріляли. Інші наводять у спростування розповідь якогось діда, якого вже немає в живих. Старий цей жив на схилі Замкової гори і бачив з вікна свого будиночка, як німці витягнули з руїн п'ять або шість трупів бійців, а потім дали залп на честь російських сміливців. Тут висихав струмочок факту, і починалася легенда. Змучений сумнівами, я продовжував шукати, якщо вже не імена героїв, то хоча б когось із учасників оборони, хто знав би номер частини або підрозділу, до якої вони належали. Можливо, таким чином все ж

таки вдасться дійти до істини? Мені порадили зазирнути в картотеку ветеранів війни. З тиждень я нишпорив в картках, вчитуючись у графу: «Участь у бойових діях». Уже темніло в очах, нестерпно нила спина, хотілося все кинути... І раптом читаю: «Воював у Перемишлі з 22 червня по 3 липня 1941 року». Причому, не одна картка, а дві поспіль. Двоє. Двоє з колишнього Перемишльського укріпленого району, один лейтенант, інший рядовий. Виписую їх адреси. А потім схаменувся. Чому в картці стоїть «по 3 липня 1941 року», коли ми встановили, що останній постріл у цьому районі пролунав тридцятого червня? Виходить, ці двоє воювали там ще три дні? Це виявилося правдою.

...Вони завжди були різними. До того ж їх розділяло службове становище: один — Іван — був лейтенантом, командиром доту, інший — Василь — рядовим. Один був незаперечним авторитетом з усіх питань — від військової справи до кінофільмів чи гри в шахи, адже він закінчив десятирічку і військове училище, інший у свій час ледь дотягнув вісім класів і на тому заспокоївся. Один відповідав за вісімнадцять бійців першого року служби, які тільки ще освоювали свої бойові пости. І за них, і за всю цю секретну та могутню диво-техніку, за все господарство доту, який обійшовся державі в чималу копієчку. Другий... Другий, якщо за що і відповідав, то був це всього-на-всього «Дегтяр», правда, новенький, з голочки, як і все в доті. Ще точніше — за половину «Дегтяря», оскільки кулеметників було по штатному розпису двоє. Але другий, обіцяний, номер ще не прибув, і Василь управлявся поки що за двох — чистив, розбирав і збирав кулемет, словом, як годиться, тримав в бойовій готовності. Зауважень по цій частині йому ще ніхто не робив. Але в цей день Василю влетіло. Надвечір лейтенант вирішив перевірити заправку ліжок і знайшов у трьох, в тому числі у Василя, погано заправлене ліжко, за що і оголосив по одному наряду поза чергою. І іншим теж дісталося — за бруд у тумбочці, за нечищені чоботи. Потім лейтенант оголосив про те, що у зв'язку з антисанітарним станом у приміщеннях довготривалої вогневої споруди весь склад її гарнізону тимчасово позбавляється права на звільнення за межі зони відчуження. На питання, як довго триватиме така кара, лейтенант від відповіді ухилився. Мовляв, все буде залежити від вас. А сам пішов. Довго возився у своєму «салоні» (бійці сміялися потайки: курником вірніше було б назвати цей невеличкий каземат), все франтував перед дзеркалом. Вийшов весь у запахах одеколону, у парадній формі, навіть зі шпорами, але ще суворіший. Підійшов до телефону, постояв над ним, потарабанив пальцями по кришці, потім раптом махнув рукою. «Будуть питати, — наказав помічнику командира взводу, — скажи, пішов у штаб».

Василь не образився на нього, як інші. Навіщо йому звільнення, коли ні тут в містечку, ні в самому Перемишлі у нього немає знайомих, і всі його думки, як і раніше далеко звідси, у рідному Підмосков'ї. Там, серед розсипу будиночків, димить його суконна фабрика. Дихають машини, м'яко постукуючи, ходять валки. Поруч з фабрикою — клуб, колишній панський будинок, з ліпними стелями, з паркетом з мореного дуба. У цьому клубі йому знайома кожна кімната — в одній він займався у струнному гуртку, в іншій — це коли став дорослішим — грав у шахи, вже перед армією став ходити в третю — записався в літературний гурток. До віршів дивака потягнуло. Хоч і грамотою був слабенький, а потягнуло. Друзі — свої ж, фабричні, чужим він не дозволив би — потішалися: ну справді чудить хлопець, ні танців йому, ні кафе-ресторану не треба, одні вірші в голові. Навіть в ревнощі вдарилися: «Хто тобі дорожче — ми чи цей поет, москвич патлатий, ваш керівник?» Що їм відповіси? Та нічого. Тільки зітхнеш: ах, мовляв, браття-кролики, дорогі мої, ні чорта ви не розумієте. І тут його теж не розуміють. Лейтенант раз зауважив, що він, Василь, ввечері, примостившись на тумбочці, щось пише, підійшов, не питаючи, взяв аркуш, прочитав і кинув назад. Сказав з усмішкою: «Пушкін, значить? І ручку гризеш зовсім як він. Дивись, запитаю за псування казенного майна». Добре, хоч іншим не розповів. Про все це Василь міркував, відробляючи позачерговий наряд. Перед тим як піти, лейтенант наказав йому пройтися з ганчіркою по всіх приміщеннях і навести зразкову чистоту. І ось Василь, почавши з житлового каземату, ходив, протирав для надійності і без того чисті столи та табуретки, посудну шафу, біля титану затримався, побачивши на його нікельованому боці своє відображення. Було смішно дивитися: обличчя довге, ще довше, ніж є, немов після хвороби, і очі великі, з чистою, як у херувиму, блакиттю. Його очі, нікуди не дінешся. За ними його завжди впізнавали — товстішав, чи худнув, чи міняв стрижку, навіть якщо був весь у машинному маслі. А з херувимом його ще в дитинстві порівнювала баба. Через очі та через покірність. ...Потім заглянув до бойових казематів. Але там вже шурували артилеристи, протирали стволи гармат, надраювали прилади. Кулеметник мимоволі позаздрив їм. Ось де сила! Темно-зелені, жирно поблискуючі гармати були нового зразка, з лебідками для подачі снарядів, гільзозбірниками, запасними панорамами та обертовими, як у зубному кабінеті, кріслами для навідника. Стволи гармат були вмонтовані в броньовані півкулі, які могли обертатися при наведенні на ціль і одночасно захищали гарматну обслугу від осколків і куль. «Так, тут, звичайно, укриття надійніше, ніж в бронедзвоні, — подумав Василь, стоячи з віником у руці, — але надто вже глухо, ні щілинки. Якщо і побачиш шматочок природи, то лише через скло, у стереотрубу. У нього ж, у бронедзвоні, у проріз далеко видно — праворуч, ліворуч, навіть вгору. Хочеш: сядь і милуйся собі. Удень — навколишніми горбами, річкою Сян з кущами і піщаними мілинами, журавлями в блакитному небі, уночі — місяцем і зірками». Він старанно підмітав підлогу, а його думки знову понеслися далеко звідси. Чому люди не домовляться, щоб жити в світі без війн? Адже стільки витрачається грошей на озброєння. Адже який рай можна створити на землі, і цієї землі всім вистачить, якщо все з розумом ро-

бити... Він стукнувся лобом об залізобетонну опору, лайнув себе, потираючи шишку: знайшов час мріяти. І було б про що? Ні, вже, поки що фашисти копошаться під боком, будуть і диверсії, і провокації, і розмови про близьку війну. Тільки поки про це — про німців — прямо у нас не говорять, щоб, напевно, їх не злити. І правильно роблять. З напівтемного тамбура він пройшов у склад, де зберігалися боєприпаси, змахнув для порядку пил з ящиків зі снарядами і кулеметними дисками і спустився вниз, в машинне відділення.

Тут, у найбільшому казематі, де на дверях вугіллям було написано: «Вхід стороннім особам заборонено!», розміщувалася силова установка, яка живить дот електричною енергією. Відав цим складним господарством машиніст з вільнонайманих, що жив у містечку недалеко, худий, вузькоплечий чоловік, з чорними з сивиною вусами, мовчазний і нетовариський. Він не любив, коли хто-небудь заходив до нього без потреби, навіть сам командир доту. Але до Василя він ставився краще, ніж до інших, довіряючи йому іноді покопатися в машині. Сьогодні машиніст виглядав чомусь похмурішим, ніж звичайно. Коли Василь, попередньо постукавши в двері, увійшов, вірніше, протиснувся в силову, машиніст стояв похмурий, насуплений і задумливо гладив рукою новенький двигун. «Добре, що зайшов, — сказав він Василю і, помовчавши, додав: — хворий я, зараз до лікаря йду. А ти тут ... — машиніст зробив непевний жест, як би обвів коло, — доглядай без мене». В іншу хвилину Василь зрадів би наданій довірі. Але зараз він перш за все пожалів цього чоловіка, уперше побачивши його таким похмурим і розгубленим. «Ідіть, звичайно, йдіть, — заговорив він, киваючи. — А я простежу... Не турбуйтеся!». Машиніст почав переодягатися, а Василь вийшов, причинивши двері. Другий великий каземат у цьому підземному поверсі займало устаткування для очищення повітря. Але поки що воно було не в робочому стані. На підлозі були розкидані якісь труби, фланці, вузли, над якими зазвичай возилися монтажники, які приїжджали з Перемишля. Але сьогодні вони чомусь не приїхали, можливо тому, що їх послали на який-небудь інший об'єкт. Так уже бувало не раз. Василь не схвалював цю тягучку, оскільки сам звик будь-яку розпочату роботу доводити до кінця. А тут і справи-то було, як кіт наплакав: якщо добре взятися, то день, ну два — і шабаш. Взагалі недоробок ще багато: тільки наполовину проритий хід сполучення, не прокладений підземний броньований кабель для зв'язку з сусідніми дотами і штабом окремого кулеметно-артилерійського батальйону, не було у споруді і свого артезіанського колодязя. Але дот все ж заселили гарнізоном. Верхня, бойова, частина була готова; поки літо, споруду номер сім, як вона іменувалася в наказі, треба було обживати. Сподівалися, що до осені будівельники підтягнуть інші комунікації, тоді їх оформлять заднім числом, і все буде в ажурі. «Хімічать начальнички», — жартував дехто нишком. Прямо ж заперечувати проти заселення ніхто не наважився. А з Москви цих дотів не видно. Та й наказ є наказ. Василь знову піднявся в житловий каземат, прибрав віник і ганчірку, вмився. Усі бійці гарнізону вже повечеряли і сиділи за столом в очікуванні відбою. Хто різався в доміно, хто бринькав на мандоліні, хто, мусолячи олівець, писав додому. Василю їсти не хотілося, він випив тільки склянку чаю зі здобним домашнім коржем — вчора писар приніс йому посилку з бабусиними гостинцями — подивився на годинник. До відбою залишалося п'ятнадцять хвилин. А двері лейтенантського «салону» все були закриті. «Де ж він, — стурбовано подумав Василь про командира, — такого з ним ще не бувало. — Його навіть здивувала байдужість інших. — Чи не трапилося чого?»

Так, трапилося. Ще вдень лейтенант отримав зі штабу шифровку, де під суворим секретом наказувалося привести бойові пости в готовність номер один. Попереджалося, що у разі розголошення таємниці винні будуть притягнуті до суду військового трибуналу. Іван не був боягузом. І до подібних шифровка він вже звик. Знав, що час тривожний, що ось-ось вибухне війна, але не боявся її. Іноді йому навіть хотілося вступити в бій, випробувати себе, свої сили. Його кумирами були герої громадянської війни, ті, що у вісімнадцять років командували полками і дивізіями. Ось — доля! Тільки в бою виявляється, хто є хто. Але в собі він упевнений, недарма колись пішов до військового училища.

Лейтенант особисто простежив за виконанням бойового розпорядження. Власне кажучи, нічого було і виконувати, оскільки в його доті пости мало не з першого дня перебували в повній бойовій готовності, довелося лише додати до наявних в казематах боєприпасів ще по одному боєкомплекту.

І все ж настрій у нього зіпсувався. А ще ця Галка зі своїми фокусами. Тиждень тому, коли познайомилися на танцях, вся так і світилася — і посміхалася, і сама на «дамський» вальс запросила і, прощаючись, дала себе поцілувати, правда, в щічку. Але вчора, коли знову зустрілися, вже в парку, почала щось викаблучуватись. Сіла на лавку в найбільш людному місці і ні-ні, не те що поцілувати, навіть за руку взяти не дозволила. Тут, мовляв, народ ходить, і таке інше. У далекий кут, в зарості, теж не пішла, сказала, що боїться. «Чого?» — Запитав він. Не відповіла, тільки бровою повела. Тьху, на іншу б плюнув і забув. Але ця ...

Ні в цій було щось таке, від чого у нього серце завмирало в грудях. Аж надто хороша. Королева. Волосся, як золотиста корона. Сині очі, біла шкіра. Наче її молоком облили. Бійці не дарма помітили, що він похмурий. Помічник командира взводу — йому дозволялося більше, чим іншим, — висловив турботу: «Чи часом не захворів, товаришу лейтенант?» «Так, захворів! — Хотілося відповісти. — Але цю хворобу я виб'ю з себе, як порожню застряглу гільзу!» Давши своїм підлеглим розгін, він з суворістю на обличчі, але, по суті, безцільно потинявся по казематах, в яких вже повним ходом йшла робота, і зник у себе в «салоні». Раптом він згадав, що треба було б, напевно, доповісти у штаб про виконан-

ня розпорядження. Але як: теж шифровкою або ж відкритим текстом? Зашифрувати кілька слів було, звичайно, дріб'язковою справою, з цим він справився б за п'ять хвилин. Однак доповідати чи ні, що позбавив всіх своїх бійців звільнення? Тут заковика, ще влетить від політичного відділу, скажуть, що перегнув палку. Відкритим текстом можна, звичайно, все пояснити, але на шифровку прийнято відповідати теж шифровкою. Він думав про це, а сам одягався: змінив гімнастерку, надів нові бриджі, натягнув вузькі, в обтяжку, чоботи з високими підборами (сам замовляв у шевця, щоб додати у рості), пристебнув шпори. Надушився хорошим одеколоном, виливши на себе мало не півсклянки. Поправив перед дзеркалом кашкет і вийшов. Ні, шифрувати текст йому чомусь не хотілося: «Доповім у відкриту!» Він постояв у рубці зв'язку, продовжуючи роздумувати. І тут його осяяла нова думка, а що якщо піти до штабу і доповісти особисто? Привід він придумає. І розрядиться небагато. Надто вже клопітно та непосильно було для нього сидіти зараз у доті. І він, махнувши рукою, вийшов. У штабі батальйону застав одного чергового, теж лейтенанта, свого однокурсника по училищу. «А де начальство?» – «Чаї ганяє, напевно. Служба-то скінчилася. Тебе що принесло?» – «Хотів доповісти про вжиті заходи». – «Так можна було б по телефону». Іван навіть почервонів і щось пробурмотів щодо неполадок зі зв'язком. Але черговий, не вникаючи в подробиці, записав у книгу, що на споруді номер сім все в порядку, потім розповів йому кілька свіжих анекдотів, і колишні однокашники, викуривши по цигарці, розпрощалися. «Ти зараз куди – до себе?» – запитав вже на ганку черговий. «Та ні ще... – Іван кивнув в бік селища, – потрібен мені тут один... товариш». – «Завтра в Перемишлі бал-маскарад, поїдемо?» – «Поїдемо... якщо доживемо!» Продовжуючи усміхатися, Іван збіг під гірку, пішов через місток і, зійшов з битого шляху, став знову підніматися по стежці, яка вела до будиночку, що мальовничо розташувався на поросломy квітучою шипшиною узгір'ї.

Там, в іншому кінці вулиці, жила Галя. Іван ішов до неї. Ішов впевнено, як завжди, коли рішення було ним прийнято остаточно. Усі сумніви він відкинув убік. Пройшовши вулицю, піднявся на високий різьблений ганок, де вчора розлучився з цією гордячкою, як думав – назавжди, і, побачивши замкнені двері, рішуче смикнув бронзовий ланцюжок дзвінка. За дверима було тихо. Невже немає вдома? Він смикнув ще сильніше і кутовим зором зауважив, що важка штора у вікні трохи відчинилася. Потім почулися легкі кроки. Вона!

Дивна штука життя! Іван чекав чого завгодно, тільки не того, що трапилося. Галя, ця горда галицька «панночка», ще вчора грала в неприступність, зараз виглядала якоюсь розгубленою, збентеженою. Вибачившись за свій вигляд, вона була у старенькій кофтині і в простій домотканій спідниці, дівчина взяла свого несподіваного гостя за руку і повела його, через хвіртку в сад. Вони пройшли, зігнувшись, під яблунями, посипаними вже великими, що почали червоніти, плодами, серед густих і чіпких кущів шипшини до самої кручі. Звідси відкривався вид на Сян, на замасковані під горбки і острівці чагарнику доти і дзоти, на міст зі смугастими прикордонними будками, що виднівся вдалині. Галя посадила його на вкопану в землю лавочку, не питаючи ні про що, стала знову вибачатися за свій домашній костюм, за те, що не може провести гостя в будинок. «У нас прибирання... Ми вас не чекали», – говорила вона з винуватим виглядом. Іван розумів і не розумів. Так, у цьому домашньому сукні вона ще прекрасніша! Її золоте волосся розкинулися по плечах, на відкритій молочно-білій шиї ніжно тремтить блакитна жилка, а губи, не забарвлені помадою, свіжіші і кращі від рожевих пелюсток... Він п'янів від присутності цієї дівчини, від задушливого нудотного запаху шипшини та акації, від налитих денною спекою сутінків, що окутали землю. Уже зовсім стемніло, і золотий серпик місяця був піднятий високо, а вони все сиділи і цілувалися. Галя вже не упиралася, як раніше, але, коли він сказав, що зараз піде до батьків просити її руки, дівчина зупинила його, пообіцявши спочатку сама підготувати їх до цієї розмови.

Звичайно, якщо б Іван не був так окрилений власною перемогою, він помітив би, що в його поцілунках набагато більше пристрасті, ніж в її. Вона швидше просто дозволяла цілувати себе, задумливо дивлячись у темне, засіяне зірками небо... «Скажи, – раптом запитала вона, – де Полярна зірка?» Іван показав, пояснюючи дівчині, що, згідно з повір'ям, на неї колись молилися всі мандрівники. Дівчина погладила його густий чуб. «Йди! – Прошепотіла вона, – вже пізно...»

І ніби почувши її слова, хтось крикнув: «Галю! До будинку!» Затріщали кущі, до молодих людей вийшов огрядний чоловік у темних штанях, заправлених у чоботи, і білій вишитій сорочці. Це був батько дівчини. «Командир, значить? – приязно спитав він Івана. Підморгнувши, – кивнув у бік річки: – Звідти?» Іван промовчав, риючись у кишенях. Витягнув зім'яту пачку, занепокоєно засунув назад. «Тютюну немає?» – усе в тому ж тоні запитав господар. І давши гостю ще хвилину люб'язно поговорити з донькою, приніс з дому мішечок з ароматним самосадом. Іван з задоволенням затягнувся, подякував, простягнув мішечок господареві. «Бери! – милостиво сказав той, – ще згодиться». І ласкаво, але рішуче підштовхнув гостя у плече: «А зараз іди, лейтенант, швидше!»

Міцний передранковий сон. Особливо якщо ти ліг пізно, після щасливого освідчення з коханою дівчиною. Сьогодні або, точніше, вже вчора Іван здобув перемогу, яка тепер може повернути все його життя. Галя буде його дружиною. Він доб'ється цього, як домігся її поцілунків. І восени у відпустку поїде з нею в своє далеке волзьке містечко, рідну Тмутаракань. От вже, побачивши його з цією золотоволосою красунею-галичанкою, дорогі земляки роззявлять роти! Звичайно, кажучи відверто, він вчора ризикнув, відлучившись з розташування на до-

брих дві години. Але і тут йому пощастило: зі штабу батальйону ніхто не дзвонив, перевіряючих не було, словом, вечір пройшов спокійно. Сьогодні він відіспиться і на ранковому шикуванні оголосить гарнізону про скасування заборони на звільнення. Нехай хлопці теж погуляють. І за прибирання їм треба б подякувати – бач постаралися, навели лоск... З цими думками він заснув, щоб прокинутися, як належить, за розпорядком, о шостій годині ранку. Зазвичай, утомлений командирськими турботами, він наказував нічному днювального будити його на годину або на дві раніше, але тепер зробив собі поблажку. Йому хотілося поспати. Спав він, однак, недовго. Спочатку його зморило швидко, і він поплив у теплих і темних водах, занурюючись все глибше і глибше... І світ зі своїми пристрастями зник. Забулися накази, розпорядження, подяки, навіть кохана дівчина. Тільки залишився ніжний і солодкий запах, ним була немов пронизана темрява, яка його поглинула. Але раптом з цієї приємної і теплої темряви стало проступати якесь марево. Якийсь горбоносий дід з білою бородою... Жінка в чорному, дуже схожа на циганку... Величезний пес з вишкіреною пащею. І Іван прокинувся. «Чортівня якась, – подумав він і подивився на годинник. Половина четвертого, можна ще поспати. Іван повернувся на другий бік. Але сон уже не йшов. У грудях щось незвично нило. І знову перед очима виникли неясні, втрачаючі спокій, образи. Ні, у привидів він не вірив. Усе – від реального, від життя. І він згадав, де бачив цих похмурих людей похилого віку в чорному. Вчора, коли він йшов від Галі, у темряві проскрипіло кілька возів, напевно, хтось кудись переїжджав. У світлі ліхтаря пропливла висока фура, навантажена речами, і поряд з нею йшли двоє – старий і стара, ті самі... Іван засміявся: ось тобі і розгадка. Він встав і напіводягнений, в бриджах і капцях на босу ногу, вийшов через малий запасний лаз на свіже повітря.

Було вже світло. З річки тягнуло прохолодним вітерцем, запахом водоростей. Десь далеко за мостом, ймовірно в плавнях, голосно квакали жаби «розкричалися, лупаті», – відзначив про себе Іван, закурюючи. Запах тютюну нагадав йому вчорашній вечір, і він обернувся, подивився на будиночки селища на узгір'ї. Здається, цей – її... Але чомусь думати про дівчину зараз не хотілося. У грудях невидимим каменем перекочувалось щось важке. «Чому це вони квакають? – думка його повернулася до жаб. – Адже ще рано». Іван спересердя шпурнув недопалок. Далися ж йому ці потвори! Ну квакають і квакають... І раптом насторожився. Раз жаби стали квакати раніше звичайного, значить, їх хтось потривожив. «Так, так... – зазначав він про себе, – чи не ховаються у плавнях які-небудь диверсанти?» І вирішив негайно зателефонувати прикордонникам: нехай перевірять. Але тут його зупинили нові, вже зовсім близькі звуки – гуркотіння мотора і собачий гавкіт. Вони лунали з-за невисокого плоского пагорбу на тій стороні ріки. «Ось тобі і пес...» – промайнуло без будь-якого зв'язку. Хотів засміятися і не зміг. Вірніше, не встиг.

На вершину пагорба, прямо навпроти доту, виповзло щось чорне. Танк! «Не вистрілить, – спробував заспокоїти себе лейтенант. – Адже у нас з ними договір...» Спалахнув вогонь, пролунав свист, потім клекіт. Іван упав... Снаряд пролетів над галявиною і розірвався за будиночками на узгір'ї, мабуть, десь неподалік від штабу кулеметно-артилерійського батальйону. «Ну, гади!» – Іван підвівся, мокрий від роси. У доті вже кричали: «Тривога!» Командир доту пружинясто кинув своє тіло в отвір лазу, натиснув вхідну кнопку. Впали протиштурмові грати, зачинилися броньовані двері, і тут же гармата в західному казематі почала розвертатися, намацувати точку прицілу.

І ось вже йшов п'ятий день... За чотири дні, як за чотири роки. Тепер не було ні підйому, ні відбою. Ні прийому їжі в призначені години, ні навчання в звичному режимі – зі стройової та фізичною підготовкою, з політзаняттям.

Василь вже другий день возився з фільтрувальною установкою, намагаючись пустити її в хід. У перші два дні війни доводилося і відбиватися від німців, і вести за наказом штабу батальйону вогонь по закритих цілях. Були моменти, коли стволи гармат розжарювалися, а в бойових казематах хлопці боживоліли від спеки та порохових газів. Комендант споруди приставив до вогневиків писаря і кухаря з відрами, щоб ті відливали тих, хто вчадів, холодною водою.

Якийсь розумник згадав про протигази, і всі тут же наділи на себе маски, та тільки не допомогли й вони. Не для цих газів призначали їх винахідники, для інших, яких поки ще ніхто не застосовував... Боживоліли, а що робити? У перші дні ніхто з артилеристів і кулеметників не міг піти зі свого поста навіть на годину. Але, як на гріх, виявилося серед бійців лише два слюсаря-механіка, – він, Василь, і навідник з першої гармати. Їх зняти – все одно, що гаманець перекласти з цілої кишені в діряву. «Ні, – вирішив командир, – дірки потім постараємося залатати, коли випаде година...» Нарешті час настав. Відступили німці, притихли. Навіть не вірилося: адже вже під самими стінами товклися, кричали – у бронедзвоні, крізь бійницю все чути: «Рус, капут! Здавайся!» Тільки «капут», видно, їм самим вийшов, так просто вони, напевно, не відійшли б... Тому комендант ще день почекав, потім сказав Василю, щоб той взявся недоробляти фільтрувальну установку. Ось він і займається нею.

Вчора, коли вперше спробував розібратися в цій штуковині, у нього спочатку навіть руки опустилися. Не бачив він раніше таких машин і близько. Працював у себе на фабриці у фетровому цеху, де стояли чесальні і катальні верстати, ними він і займався. А тут... Пошкодував, що немає під рукою ні схемки, ні хоча б книги якоїсь, щоб на думку наштовхнула. З мотором розібрався нарешті, з трубками – теж. Тепер залишається зрозуміти, куди і що підключається. На великому аркуші з вже непотрібним розкладом занять він розклав всі ці трубки і трубочки, з'єднувальні муфти, гайки і болти. Василь зібрав один блок, інший...

Здається, справа йде. Повільно, але йде. «У того... дивака... кажуть, кишка тонка», – це він вже не про себе, а, швидше, про приятеля, про того навідника. Теж механік, фланець до фланця підібрати не зміг. Сказав, що спеціальність свою не любив, все мріяв художником стати. А навідник хороший, мало не з першого пострілу танк підбив. Усі деталі поступово ставали на свої місця, зазори закривалися. Де не вистачало фабричних прокладок, він майстрував саморобні, з тонких суконних штанів, з нових онуч, з того ж картонного аркуша з розкладом. Недорахувався металевої трубки, – замінив трубкою протигаза. Можливо, дивак... не дурень? Закінчив монтаж. Включив мотор. Підніс папірець до витяжного пристрою на стіні: папірець заколивався. Тягне! Піднявся поверхом вище – і там система працювала. Пройшов по поверхах, постояв у бойовому казематі, принюхуючись до кислуватого запаху диму, що ще не вивітрився. Переконався, як поступово тут освіжається повітря, і тільки тоді доповів командиру, що його наказ у міру можливого виконано.

Лейтенант вже підготував чергову шифровку в штаб, подивився недовірливо: «Що означає у міру можливого?» Скільки разів попереджав, що доповідати треба точно і ясно, без всяких там вступних?» Він дав би розгін цьому дивакові, цьому Пушкіну, який лише через непорозуміння потрапив до нього в дот, якби б чотири з половиною дні війни не змінили б у ньому щось. І тому лейтенант просто мовчки насупив свої чорні брови і, як був з шифровкою в руці, підійшов до витяжного пристрою. Він притулив папірець до вентиляційної труби, виразно дивлячись то на неї, то на бійця. Василь стояв не рухаючись, по стійці «струнко». І бачив, що погляд лейтенанта проясняється, як повітря в казематі. «Молодець! Оголошую подяку!» – Ці слова, які Василь почув від лейтенанта вперше, змусили його ще більше витягнутися. «Хватить стовбичити! – усміхнувся, дивлячись на нього, лейтенант. І знову, будь то інший час, він посоромив би бійця за порушення статуту, який вимагає від підлеглого не мовчати, а відповідати на подяку за всією формою. Лейтенант махнув рукою і повернувся до столу. А Василь ще постояв з хвилину все в тій же позі, роздумуючи, куди йому йти, і вирішив, що, оскільки завдання виконано, можна повернутися до себе, в бронедзвін. Ні, що не кажи, а тут, на верхотурі, краще, ніж у підвалі. Нехай там ризик менший. Але підвал є підвал, він хороший для мокриці або крота, але не для людини. Людині потрібне повітря. І хоча б смужка неба. На волі навіть смерть прийняти легше, ніж у глухому і темному кам'яному мішку. Василь одягнув сталевий шолом і озирнувся.

Сонце вже стояло над самим пагорбом, на червонувато-зеленій траві стелилися довгі тіні. Було тихо, як завжди в ці години ще в той, мирний, час. Так само парила нагріта за день ріка, плескалися на мілині рибки. Кружляли над лугом метелики, немов злітаючись на вечірню перевірку. Усе було так і зовсім не так.

Не від заходу червоніє трава. І метелики в'ються не над квітами. Квітів вже немає, залишилися одні бадилля, политі кров'ю. І пшениця на полі вигоріла. Билися тут радянські бійці з німцями не на страх, а на смерть. Коли вогнем не осилювали, піднімалися в багнетну... Усе-то він бачив і теж своїм допомагав. Його «Дегтяр» службу ніс справно, він на нього не ображався. Тільки страшно все це... було! А чи буде ще? Або, отримавши по пиці, фашисти не поткнуться знову?

Вчора писар ходив до штабу з донесенням, прийшов веселий, сказав, що, за зведеннями, державний кордон в цьому районі і далі до самого Чорного моря повністю відновлений. Хтось йому там у штабі під секретом повідав, начебто Гітлер Сталіну ноту прислав, миру просить. Тому, мовляв, тут і затишшя. Людина вірить у те, у що їй хочеться. Василь це знав, знав, що якщо у щось повірити сильно, усією душею, то мрія збувається, тільки не відразу і не легко. І зараз він теж хотів, але боявся вірити в цю звістку про мир. Розум її сприймає, а душу щось сумнів бере. З ким про це поговориш?

Перед ним на мить виник його розумний і суворий брат. «Як ти думаєш, будемо ми ще воювати?» Брат мовчав. Василь сумно зітхнув. Ні, він не боявся за своє життя. Але людина рано чи пізно йде з лиця землі. Просто він ненавидів всяке вбивство. Але тут він повинен і буде вбивати, адже ворог сам вторгся на його рідну землю.

«Товаришу лейтенант, Вас – «Тула», – крикнув телефоніст. Іван, задрімав на хвилину, схопився. «Арзамас» слухає!» – з бравою хрипотою відгукнувся він. І поправив на собі гімнастерку. Розмову вів начальник штабу окремого кулеметно-артилерійського батальйону. На їх ділянці, як і раніше, все спокійно, лише на лівому фланзі ворог проводить атаки невеликими групами.

«Видно, видихнувся... – начальник штабу кинув сильне слівце, але все ж попередив, що треба тримати вухо гостро. – Як у тебе з «поросятами?» «Ветеринари» не потрібні? А то підійшлю... І «кавунів» вистачає? Ну-ну! Але сорок п'ятий зовсім в спокої не залишайте, надсилайте на «кавунчики». Для профілактики!»

Усе це було дуже знайоме і звичне. Поросятами іменувалися гармати, ветеринаром – гарматний майстер, кавунами – снаряди. Сорок п'ятим був квадрат на території ворога, по якому проходила рокадна дорога. За ці дні вона була надійно пристріляна, і тепер, за донесеннями з СП, німці вже не зважувались по ній пересуватися великими колонами. Лише іноді в полі зору спостерігачів з'являлася одиночна машина або візок, підбити яку із закритої позиції було майже неможливо, тим не менш один-два «кавуна» туди все ж летіли. Як сказав начштабу – для профілактики.

Розмова підбадьорила Івана, сон як рукою зняло. Начальство задоволене діями командира «сьомої». Ні, прямо про це не було сказано. Але Іван розумів і так. По-перше, з ним розмовляв не хто-небудь, а сам начальник штабу. Вникнув в обстановку, зауважень не зробив. І по-друге, – і це було, мабуть, найголовніше, – наказав представити до нагороди тих бійців, хто особливо відзначився.

Іван любив оперативність. Куй залізо, поки гаряче! Хто знає, що буде завтра? Раптом війна скінчиться, і нагородні реляції складуть в архів. Або, навпаки, ворог знову піде в атаку, і тоді вже йому, Івану, буде не до писанини. Він сам знайшов бланки нагородних листів і пішов до себе в «салон». З хвилину подумав: з кого починати подання? Про себе писати не прийнято. Але хіба хто-небудь бачив, як усе тут було? І він вирішив представити до нагороди всіх – всіх вісімнадцять своїх підлеглих. Помічника командира взводу, командирів гармат і навідників – до ордену, інших, у тому числі писаря і кухаря, що працювали в бою другими номерами – до медалей. У цьому у нього був свій резон: нікого особливо не виділяти, подати весь гарнізон як зразкову бойову одиницю. Але була й своя логіка: якщо всіх підлеглих нагородять, то вже й командира не обійдуть.

Він просидів до пізнього вечора, заповнюючи листи. Форма вимагала писати докладно. Але Іван до цього не звик. Довелося придумувати, замість короткого і ясного «витиснув ворожу вогневу точку», описувати, що це була за споруда, якої вогневої потужності, з яким сектором обстрілу і таке інше. Він кривився, але писав. Запечатавши нагородні листи в саморобний пакет, він наказав писарю віднести його негайно в штаб. Вночі йти було безпечніше, ніж вдень, коли в небі кружляла ворожа «рама», а в кущах на тому березі підстерігали снайпери. Про всяк випадок разом з писарем пішов ще один боєць з автоматом. Думка про можливу нагороду не просто надихнула Івана. Вона підняла його на якусь нову сходинку. Ще кілька днів тому, зустрічаючи на вулиці військового з орденом на грудях, він відчував, як по тілу пробігав струм, і його рука сама тяглася до скроні. Він з дитинства був небайдужий до орденів, знав їх історію, годинами розглядав їх на картинках... Так було. А тепер і йому дадуть орден. Повинні. У бою він діяв грамотно і рішуче. Вивів з ладу ворожий танк. Розметав кілька колон. І тут, на березі, чітко взаємодіяв з піхотою, знищив два або три взводи гітлерівців.

Але це тільки початок. Головне, що він зрозумів, полягало для нього не в якихось перших знищених ворожих танках чи машинах, а в тому, що саме в бою він знаходив для себе той простір і ту свободу, які, напевно, знаходить птах, піднімаючись у повітря. Ні, він передбачив свою стихію: у бою його пристрасть загострювалася до краю, а розум залишався холодним і ясним. Страх пропадав.

Іван вийшов з доту, як тоді, в ті останні мирні хвилини. І так само потягнувся за портсигаром, але відсмикнув руку. Тут палити не можна! Але як би в насмішку над усіма наказами про світломаскування, через ферми мосту в небо злетіла ракета і, спалахнувши, розлилася нестерпно яскравим зеленим світлом. Вона палала всього кілька секунд. Але чомусь тільки зараз він встиг розглянути, що будинку, де жила Галя, немає. Його як змило. Не було й інших, сусідніх будинків. Майоріли лише чорні труби. Ракета відгоріла і згасла.

Івану раптом стало страшно: «А де ж Галя, що з нею?! Усі ці дні він тримав її в своєму серці. І він був спокійний і пишався, захищаючи від ворога землю, на якій вона жила. Але те, що він зараз побачив,

Світанок 22 червня 1941 року. Німецькі артилеристи встановили свою протитанкову гармату у воротах монастиря у Засянні (Дойч-Перемишль) і ведуть вогонь по радянській території

нібито перекреслило всі його заслуги. І тут же страх змінився злістю – на себе, на дівчину, на її куркуля-батька, на раптово зниклого машиніста... Ці цивільні обдурили його, провели як горобця на полові! У той вечір вони, звичайно, вже знали, що через кілька годин почнеться війна, і поспішали втекти і відвезти своє барахло. Він згадав таємну метушню в хаті, візок із майном, старого і стару. Так ось воно що означало! А він: «Любов!» Іван походив взад-вперед, подивився на чорне небо з високими зорями і трохи заспокоївся. До чого зараз ганьбити себе, коли вже нічого не зміниш! Та й тоді не змінив би. Адже він не Стєнька Разін, який возив з собою свою перську княжну. І дівчина, може, теж не винна, може вона й справді його любить. Ні, він не викине її зі свого серця. Він помститься за неї.

Повернувшись до ворожого берега, Іван погрозив кулаком: «Тільки підійдіть ще!» Тепер ніхто з цих гадів не піде звідси живим. І нехай його дівчина не побачить, як він б'є ворогів, але вона ще почує про нього!

Важкий снаряд ковзнув по броні, і бронедзвін загудів як набат. Василь очманіло покрутив головою. Дають прикурити! На цей раз каша заварювалася серйозніша.

Внизу, у бойових казематах, вже гриміло. Гупали постріли, клацали гарматні замки. Артилеристи працювали, не чуючи один одного. Дот все частіше та частіше стрясали удари. За якихось півгодини ворожа артилерія встигла добре пристрілятися. Чого-чого, а точності у німців не відняти. Було кілька прямих влучень. Але залізобетонні двометрової товщини стіни поки витримували. Комендант доту нишпорив перископом, намагаючись виявити ворожі вогневі позиції. Але німці добре замаскувалися. До того ж розглянути їх заважала густа завіса пилу, піднятого вибухами.

Іван починав нервувати. Доводилося відповідати навмання, витрачати снаряди даремно. Зі штабу теж допомогти не могли. На СП з різних кінців летіли прохання про коригування вогню. Ворог, мабуть, готував рішучий наступ і, перш за все, хотів придушити чи знищити доти. «Зрозуміло, – з усмішкою повторював про себе Іван. – Ми для них як «коханий» мозоль. Тільки у них гайка слабка...» Новий, страшної сили удар струснув дот, і всі попадали. На стіні позначився злам. Комендант схопився з підлоги першим, метнувся до стереотруби. Вдалині, із заростей над дорогою, що оперізує пагорб, сизою голубиною зграйкою йшов у небо димок. Комендант припав до окулярів. Пройшла хвилина, інша, і в розлінованому хрестом колі блиснув вогонь. Крізь червону хмару Іван розгледів контур ворожої гармати. Потужна гармата чорною пащею втупилася прямо на дот. Ось яку вони «свиню» підвезли! І подумав не без гордості: значить, тоді, в перших боях, він їм дуже насолив, якщо вони притягли сюди цю махину.

Лейтенант знав, що гармати таких калібрів знаходяться в особистому розпорядженні генералів, може навіть маршалів, або, як там у них, фельдмаршалів. Але ця думка лише ще більше надихнула його: «Що ж, позмагаємось й з фельдмаршалом!» Він сам зробив розрахунки, сам перевірив приціл. «Стріляти тільки за моєю командою», – наказав він. Його вже захопив звичний азарт. Тепер Іван не думав ні про що, крім цієї «надгармати». Придушити її було справою його командирської честі! Він навіть відвів собі термін: десять хвилин. Десяти хвилин йому вистачить, щоб зробити з неї відбивну. Перші надіслані ним снаряди розірвалися метрів за двісті від цілі. Один врізався в міст, який перекриває улоговину. Спалахнула захована в кущах бочка із заправкою. Німці відповіли. З хвилину важкі удари стрясали дот. На мить згасло світло. Зі стелі посипалася цементна крихта.

Василь, якому страшно було сидіти одному в своєму ковпаку, прочинив вхідний люк – на миру і смерть красна! – І зауважив, що навідник, весь білий, наче вивалявся в борошні, щось показує лейтенантові. Але той у запарці вже нікого не бачив і не чув. Він готувався взяти цю прокляту гармату в «вилку». Останні його два снаряди розірвалися вже майже поруч з нею – один праворуч, другий – ліворуч заростей. Іван уточнив приціл. «Усе, кінець, – сказав він собі і глянув на годинник, – зараз я їй вріжу!» До призначеного терміну залишалося ще з півхвилини... Він скомандував: «Вогонь!» – І припав до окулярів. Побачив, як розступилися зарості, злетіла в повітря земля. Але де ж гармата? Іван протер рукавом скло. Що за чортівня? Неушкоджена, вона виповзла з заростей на дорогу. Уся в брудних маскувальних плямах, вона й справді нагадувала свиню. А німці – мурашок. Іван навіть затремтів від страху. Але це був страх не за себе, не за своїх підлеглих. Він боявся за програну дуель, залишитися в дурнях! Звичайно, десь у ньому говорив і тверезий розрахунок. Якщо німці переведуть гармату на нову, тим більше закриту, позицію, то йому і його доту доведеться погано. Ні, цю гармату він повинен прикінчити зараз, поки вона як на долоні. Зараз... або ніколи! Він гарячково крутив лімб, уточнюючи координати ненависної гармати. Тільки б вона не дійшла до повороту! Іван розумів, що у нього залишаються лічені хвилини. Але удача немов залишила його. Він випускав снаряд за снарядом, і все мимо. Німці поки не відповідали.

Але раптом, наче вгадавши, що в доті щось розладналося, осміліли. Гармата розгорнулася, з її рота вирвався кудлатий клубок вогню і диму. Івана штовхнуло у спину, відкинуло від приладів. Вилетівши в тамбур, він спробував піднятися, але не зміг. Ноги підкосилися, голос пропав. Знаком, як німий, він показав, щоб підбіг до нього навідник: ставай на моє місце! І весь, тремтячи від злості на себе, на німців, на своє безсилля, відвернувся до стіни. Василь, який зі своїм кулеметом сидів у ковпаку поки без діла, спустився вниз, щоб допомогти хлопцям. Лейтенанта вони залишили в спокої. Не до його переживань. Ну, контузило злегка, нерви здали. Нічого, оговтається.

Усі – і Василь, і бійці – запам'ятали краще іншу сцену, ту, що прийшла за цією через якихось десять,

ну найбільше, п'ятнадцять хвилин. Навідник, хлопець статний, мовчазний, щось крикнув, підстрибнув і заплескав у долоні. І всі бійці навколо гармати теж застрибали, заволали «ура!». Лейтенант, який оговтався від контузії, спершу не повірив, піднявся, подивився в трубу. Потім обійняв навідника, поцілував і наказав телефоністові з'єднати його з «Тулою». Начштабу, виявляється, був вже в курсі, йому тільки що доповіли з СП. «Молодець! – похвалив він. – За таке, думаю, одного ордена мало!» Лейтенант, закусив губу. Він сказав: «Це не я молодець, молодець мій навідник. І йому, і обслузі гармати належать усі нагороди, а не мені». Так і сказав. І тут же пішов до себе.

Німці заспокоїлися в цей вечір рано. Завжди в дев'ятнадцять нуль-нуль останній снаряд посилали, як точку ставили, а тут задовго до визначеного часу заспокоїлись, сонце ще й половину шляху до вершини горба не дійшло. Напевно, засмутилися. Або якийсь інший маневр задумали. Тихо стало в доті. Василь пам'ятає, що ніхто в цей вечір ними не командував. Телефон мовчав. Лейтенант замкнувся у себе в «салоні» – чи то спав, чи то писав нагородні листи, у будь-якому випадку ніхто без потреби турбувати його б не наважився. Писар, малий акуратний, звиклий до порядку, чекав, коли лейтенант вийде, щоб продиктувати вечірнє зведення в штаб батальйону, але так і не дочекався.

Потім його теж зморило. І штаб не нагадав про зведення. Якщо відверто говорити, то ніхто цього і не помітив. У Василя якась неспокійна думка, правда, швидко промайнула. Але він вирішив, що там вже про них все відомо, нічого дарма воду товкти... Лягли без вечері: їжа в рот не лізла. Викурили «відвальну» – і до сну. Троє ще продовжували чатувати: помічник командира взводу, що залишився за старшого, поки лейтенант спав, черговий, чи вахтовий, – бійці називали і так, і сяк того, хто на верхотурі. Охорону ніс і сам Василь, що задумав, поки час є, закласти хоч як-небудь пролом в стіні. Він відчув себе як би нештатним техніком-доглядачем, відповідальним за усунення всіх неполадок, які виникають у доті. «Звичайно, майстер з мене липовий, від бідності, але якщо вже краще ніхто з хлопців у цих справах не тямить, – міркував він, – то, значить, з мене спитають». Внизу, в коморі у будівельників, він знайшов кілька паперових мішків з цементом. Він вирішив поки весь цемент не витрачати: мало що ще може статися, та й вистачить цементу, щоб закрити всю діру. Він щільно заклав її, точніше, забив дерев'яними чурбаками, зв'язав їх дротом, а з виходів замазав цементним розчином. Довелося попрацювати, особливо ззовні, де влучив ворожий снаряд. Усе ж до півночі здолав. Ранок у доті почалося як зазвичай. Лейтенант вийшов зі свого «салону» чисто виголений, умитий, підтягнутий. Пролунала команда «Підйом», і всі підхопилися, сон ніби вітром здуло. Вмивалися, поки німець ще мовчав, не в доті, а на вільному повітрі, бігали до струмка. Хлопці плескалися, жартували, тільки голосно сміятися утриму-

Німецькі піхотинці, укрившись за мурами жіночого монастиря, готуються до переправи на радянський берег Сяну. Добре видно підготовлені для форсування гумові човни

валися, щоб німець снаряд не пустив. І командир ходив вже спокійний, серйозний, ні на кого не кричав. Побачив забиту діру, запитав, чия робота. Василь не хотів зізнаватися, зробив вигляд, що не чув запитання, але хтось, напевно помічник командира взводу, видав. Командир подивився на роботу, на майстра, посміхнувся і похитав головою. У Василя впало в грудях, зрозуміло, мовляв, саморобок нещасний... «Не знав я тебе», – тільки й сказав лейтенант. І щось у його очах засвітилося. І в нас мовчали. Зазвичай зранку зі штабу дзвонили і давали завдання згідно з донесенням з СП або вказівкою згори. Коротше, без роботи не залишали. Але зараз там чомусь зволікали. Мимоволі подумалося: чи дійсно мир уклали? Тільки вголос такої думки ніхто не висловлював.

Було вже годин дев'ять, сонце припікало, зовні латку на доті майже підсушило. Нарешті командир не витримав і наказав телефоністові викликати штаб. Але зв'язку не було. Скільки не намагався телефоніст, але відповіді не було. Командир насупився. Спочатку він вирішив, що порвало провід. Напевно, так і було. Але лейтенант, мабуть, не захотів удень посилати зв'язківців шукати обрив, або щось його зупинило. Він наказав тільки двом – писареві та одному з бійців, тим, що завжди разом ходили в штаб, – йти туди негайно. Дивним здалося Василю і те, що пішов було командир до себе за нагородними листами, щоб писар доставив їх у штаб, але передумав і лише нагадав: йти по-можливості приховано.

Іван хмурився тому, що вчасно не відправив у штаб донесення. Отже, не отримавши вчора вечірнього зведення з його доту, штаб повинен був хоча б вранці запитати про стан справ і уточнити обстановку. Саме цього запиту, він, Іван, чекав і хотів чесно покаятися перед «Тулою» за свій гріх. Командир доту збирався почати розмову з проханням про підвищення нагороди найбільш геройським бійцям – перш за все, звичайно, навідникові гармати, а також ще чотирьом червоноармійцям, у тому числі Василю. Така розмова повинна була відразу налаштувати начальство на його користь: собі, мовляв, не просить, інших відзначає. І взагалі, мовляв, командир бравий, навіть лаяти якось ніяково.

Після вчорашнього Іван зробив для себе один дуже важливий висновок, від них, рядових бійців, багато в чому залежить успіх бою. Не треба все брати на себе, треба давати їм теж можливість проявити свою хватку. Адже недарма ж він сам їх навчав воювати, ще в мирний час... Іван посміхнувся. «Мирний час», де він? Відкотився кудись, навіть не віриться, що й був. Ні, не цінували ми його. Повернути б зараз ці безкровні війни «червоних» і «синіх» на маневрах і полігонах, ці стрільби в тирі і метання гранат на стадіоні, ці вечори в будинку культури з іграми й танцями. Знову в пам'яті постало гар-

Світанок 22 червня 1941 року. Після потужної артилерійської підготовки добре видно руйнування і пожежі на радянській території у Перемишлі. На знімку, зробленому невідомим фотографом, зафіксовано момент форсування піхотними підрозділами 101-ї легкої піхотної дивізії німців річки Сян у центральній частині Перемишля

не обличчя Галі, звуки якогось фокстроту або танго. Але він тут же схаменувся і повернув себе до своїх обов'язків.

Чи правильно він зробив, що послав у штаб зв'язкових? Правильно. Так швидше і надійніше. Півдня може пройти, поки порваний провід знайдуть і полагодять. І краще нехай цим займуться штабні зв'язківці. «Тула» пошле. Адже провід міг порвати не тільки випадковий снаряд, а який-небудь цілком свідомий двоногий гад, який у будь-який момент підключити його – якщо вже не з'єднав! – до німецької лінії. І тоді кінець усім таємницям. Але була ще одна, мабуть, головна причина, чому Іван послав зв'язкових. І в ній він не зізнався б нікому. Його, якого начебто вже не налякаєш ні Богом ні чортом, раптом знову охопив страх. Налякала тиша – довга, млосна, яку він не міг пояснити ні собі, ні своїм бійцям. Ні, він не вірив розмовам про мир. Який там мир, коли гітлерівцями пролито стільки крові! Тут справа в чомусь іншому, в якійсь новій хитрості. Може вони вирішили перепочити після вчорашнього бою? «Що ж, – казав собі Іван, – таке теж може статися. Адже вони йшли сюди як на прогулянку. А ми їх свинцем!» Але яких би пояснень Іван не придумував, тривога в його грудях росла. Він завжди не любив тиші. Тиша – це спокій, бездіяльність. З неї завжди з'являється якась козяча морда, і починаються неприємності... «Гаразд, не треба бути забобонним!» – сердито поправив він себе. Проте і логіка не допомогла. Якщо їх польові війська вирішили відпочити, чому діє авіація? Літають же літаки! Але теж якось дивно: не обробляють, як всі ці дні, наш передній край, а пролітають кудись далі, у глибину... Зв'язку все не було... «Де вони там, чи не йдуть назад?» – звертався він вже кілька разів до спостерігача, хоча розумів, що рано ще їм бути: збігла всього якась година, а пішки і в мирний час дорога туди-сюди займала не менше години. Іван все більше хмурнів, занепокоєння в його грудях росло. Проте минуло ще дві години, а зв'язківці не поверталися. І в полі ніхто не шукав на лінії зв'язку пориву. Він вже шкодував, що не послав своїх бійців лагодити провід. Зараз, напевно, лінія працювала б. «Товаришу командир! – пролунав зверху переляканий голос, і по сходах не зійшов – скотився спостерігач, – там... там...» Іван не дослухав і кулею злетів вгору. Солдат показував у проріз. Командир вирвав у нього з рук бінокль, глянув і завмер. Те, що він побачив, вразило його. Але він стояв мовчки, не кажучи ні слова. Тільки кінці пальців, якими він тримав бінокль, побіліли, як у мерця. І по скроні з-під кашкета покотився піт. Він побачив у селищі німців.

У центрі, де був штаб, майорів на високій жердині прапор з фашистською свастикою. По дорозі йшла колона танкеток, у них переможно стирчали чорні шкіряні фігурки. І там, на гребені, в саду теж виднілися чужі фігурки. Усе, кінець! – билося важкими поштовхами в нього в мозку. – А де ж наші, «Тула»? – від образи він скрипнув зубами, – пішли, кинули!» Тепер йому стало все ясно.

Головний удар противник наніс поблизу залізничного мосту через Сян. На знімку – передові підрозділи німців, повз знищених бійців радянської охорони, переправляються по залізничному мосту через Сян на радянський берег

Вони не могли піти вдень, тоді ці, на танкетках, наздогнали б і вдарили в спину. Пішли, напевно, вночі таємно... «А раптом ще повернуться?» Втім, що гадати, зараз треба тримати відповідь перед самим собою. Але головне перед своїми бійцями. Що він їм скаже, як пояснить цей несподіваний відхід? Неочікуваним вклиненням противника? Проте вночі ніхто не чув пострілів. Краще так: пішли тимчасово, за наказом вищого командування, залишивши в тилу опорні пункти... але пояснювати нічого не довелося. Коли він спустився вниз, його вже чекав особовий склад. У лейтенанта відібрало голос. «Хлопці, – пошепки сказав він, – ми оточені». Суворе мовчання показало, що про це всі вже знають. «Що будемо робити?» – Але тут же по їхніх обличчях зрозумів недоречність питання.» «До виконання наказу готові!» – відповів за всіх помічник командира взводу. Лейтенант похитав головою. «Будемо битися!» – уже виразно сказав він. І весь гарнізон впевнено видихнув: «Будемо!» Вони билися запекло. Але не так, як зазвичай б'ються оточені піхотинці, кіннотники або танкісти, тобто рухомі війська, головна мета яких – пробитися до своїх. Вірніше, тут було все, що і у інших оточенців, – і стійкість, і гнів, і завзята хоробрість, але не було лише одного – можливості відійти від свого доту. Навпаки, ці залізобетонні стіни були їхньою єдиною надією на порятунок. Лише б вони витримали! А там, дивись, щось станеться: повернуться наші з великими силами і відкинуть німців. Але стіни споруди поступово руйнувалися, і з ними валилася надія. А жорстокість зростала. І росла рішучість стояти на смерть.

...Увечері другого липня, коли була відбита остання атака і німці, потягнувши з поля поранених, відійшли, комендант доту, похитуючись, підійшов до стінки і накреслив ще одну смужку, одинадцяту за рахунком. Потім впав на ліжко, посидів, опустивши голову. Понишпоривши в кишенях, знайшов портсигар, закурив. Одинадцять днів війни, з них п'ять – в оточенні. Скільки судилося їм ще протриматися? Іван прикинув, хто в нього залишилося в активі, і гірко посміхнувся. Одна гармата, один кулемет і всього сім бійців. Голова коменданта схилилася і від втоми, і ще більше від важких думок. Кожен день приносив втрати і в людях, і в техніці. Рахунок їм відкрився ще в той нещасний вечір, коли він послав зв'язкових у штаб. Так і невідомо, куди поділися ті двоє, напевно, напоролися на ворожу охорону. На наступний день, вже до вечора, німці виявили, що в доті залишилися «червоні», і через звукову установку запропонували здатися. Обіцяли зберегти життя. Відповіддю було кілька снарядів, що розкидали їх танкетки на підступах до села.

Але фашисти, які не чекали такої відповіді, не залишилися в боргу. Попрацювавши всю ніч, відшукали помпу, яка подавала воду в дот, і вивели її з ладу. Тепер воду доводилося добувати з ризиком для життя. Кидали жереб – обгорілим сірником або монетою – кому йти до струмка. Тих, кому випадала ця частка, навантажували каністрами, банками, ка-

При обороні смуги Перемишльського укріпленого району, крім гарнізонів довготривалих вогневих споруд і військ польового заповнення, активну участь у боях брали бійці народного ополчення під керівництвом першого секретаря міськкому партії Орленка (реконструкція)

занками, щільно прикріплювали їх, щоб не гриміли. Обережно відкривалися двері, і водоноси йшли в темряву. Але злітала ракета, околицю заливало сліпуче світло, водоноси каменем падали на землю. Перший же з таких походів коштував життя ще одному бійцю. А далі? Далі противник, мабуть, зрозумівши, що цей горішок розколоти не так-то просто, зробив новий маневр. Його артилерія почала обстрілювати кожну амбразуру. Стріляли для більшої точності, не ховаючись, прямою наводкою. І ось минуло ще три дні. Підсумки сумні. Одна амбразура вже мовчить; гармату заклинило. Броньований дзвін знесло разом з кулеметом. Добре хоч кулеметник уцілів: пощастило, викинуло в ходовий люк, тільки ребра пом'яло... Електростанція вийшла з ладу: перебило проводку, тепер чини не чини, путтяя не буде. Лейтенант розпорядився виготовити каганця з бинтів і гвинтівкового масла. Було два акумулятори: один віддав до бойового каземату, інший поставив у себе. «Посліпли, оглухли... Але ще живі!» Ця думка трохи підбадьорила Івана. Десь він читав про якийсь знаменитий форт, який тримався під вогнем ворога мало не півроку. «Значить, можна? – запитав він у себе. Але тут же посміявся: інші часи тоді були. Інша точність, інша сила вогню. Зараз вони місяць за один наш день не змінювали б! А у нас їх одинадцять!» Йому попався на очі телефонний апарат. Уже непотрібний, в пилу, він валявся під столом і все ж нагадав Івану недавнє: зведення, донесення, розмови з «Тулою»... Скільки б подяк він заслужив за ці дні? Іван уже спокійніше подумав про своє начальство. Якщо він виживе, то коли-небудь дізнається про обставини відходу штабу. Раптом виявиться, що й справді не могли йому повідомити. Ні вже, зовсім пробачити – не в його натурі. Сам він, Іван, розбився б, а повідомив усім. Ну годі, біс із ними, з цими думками. Не нагород би він зараз просив, а людей. Убитих, на щастя, більше немає, усі поранені і контужені. Але йому, командиру, від цього не легше.

Та й здоровим бійцям теж. Потрібно доглядати за лежачими – лікувати, давати їсти, пити. Де час і сили займатися з ними, коли зараз на рахунку не те що кожна людина, а кожна нога та рука?! «Ну якщо так рахувати, по руках і ногах, – поправив себе Іван, – то, хто знає, може, і не сім активних бійців набереться, а більше? – І він подумав, що ще не знає про самопочуття трьох поранених сьогодні вранці. Хай уже простять, не до них було». Він дбайливо загасив недопалок, поклав його назад у портсигар і пішов в житловий каземат. У чадному, важкому повітрі плавав тьмяний самотній вогник каганця. Чулися хропіння і стогін, хтось щось бурмотів уві сні. У напівтемряві командир розрізнив блиск металу: спали обіймаючи зброю, готові до бою. Це були здорові. Іван пройшов у дальній кут, до поранених. Вони лежали на матрацах, кинутих на підлогу. Один з бійців стояв на колінах перед товаришем і поїв його з кухля. Поранений, піднявшись на ліктях, пив жадібними ковтками, проливаючи воду.

Командир упізнав у ньому навідника, того самого, який вивів з ладу німецьку гармату. І навідник упізнав свого командира. Але глянув на нього не з докором, як того чекав Іван, а винувато, ніби виправдовувався за свій стан. Його товариш, напоївши пораненого, поправив подушку, і той з тихим стогоном упав на неї, закрив очі. «Що з ним?» – запитав командир. Боєць обернувся, схопився. Це був Василь. Він мовчки показав на живіт. І сумно похитав головою. Іван усе зрозумів. «Сам-то як?» – знову, але вже пошепки запитав лейтенант. «У голові трохи ще шумить, – прошепотів він у відповідь, – але жити можна». І посміхнувся. Лейтенант, похмуро відвівши погляд, показав йому на інших поранених: а як з ними? Василь знизав плечима: не лікар, мовляв, але знаю. Іван хотів запитати, що їм треба, але не спитав, піймавши себе на думці, що питання це зараз недоречне. У нього не було нічого, крім влади над цими людьми, та й влада-то вже була майже нереальною. Він подумав, що якби він був зараз на місці цих нещасних, що лежать на підлозі, бійців, напевно, нічого б не змінилося, і всі продовжували б воювати так, як вони воювали до цієї пори... «Братику... Палити...» – зі стогоном долинуло з кута. Василь наблизився до пораненого. Це був все той же навідник. Очі його закочувалися. – Хоч разок затягнутися... перед смертю». Василь безпорадно оглядався. Сам він не палив, доведеться будити кого-небудь. Але кого, всі і так збирають в кишенях махорку по крупинці. Командир наказав йому йти за ним. Привів до себе, дістав з-під подушки мішечок з залишками тютюну-самосаду, відсипав собі в портсигар на кілька закруток, решту віддав Василю. «Щоб на всіх вистачило!» – попередив він. Солдат вдячно закивав. «Може, віддати їм акумулятор? Ні, поки обійдуться.» Але велів запалити ще плошку. «А то там...» – він хотів сказати «як у могилі», але схаменувся. Він не любив таких слів. І не любив темряви. Тому й не віддав в казарму свій акумулятор.

На другий день німцям пощастило з самого початку. Два важкі снаряди потрапили в амбразуру, що називається в саме яблучко. Броньована півкуля була вибита з гнізда і повисла на дроті. І тут же, немов відчувши легку здобич, німці вийшли з укриття і в повний зріст, бігом, рушили до доту. А він мовчав. У пролом в стіні було добре видно, навіть без бінокля, як веселі, розпалені гітлерівці біжать по полю. Їх радісний, гигочучий натовп нагадував учасників якого-небудь марафону, що наближалися до заповітного фінішу. Деякі під час бігу знімали з себе шоломи, протигази та іншу амуніцію... Іван дивився мовчки, закусивши губу. Мозок його гарячково працював: «Що робити? Пальнути в них з автомата? Кинути гранату? Не дістане, вони ще далеко. Зважитися відкрити двері і піти в багнетну?» Командир доту подивився на присутніх в казематі бійців. Сюди прийшли всі ходячі, навіть поранені. Дев'ять осіб, він десятий. А скільки ворогів? Напевно, з півсотні. І он які у них морди вгодовані... «Хвацько йдуть! – Сказав хтось позаду. Командира як підстьобнуло: «Що стоїте!» Він вилаявся і став поспішно готуватися до бою. Двох послав відкрити закладений коло-

дами і мішками з цементом вхід у зруйнований бронедзвін. Двом наказав підносити боєприпаси. Двоє з автоматами встали біля пролому. Двох легкопоранених призначив санітарами. Дев'ятого, Василя, залишив при собі, у резерві.

Перша черга, послана в отвір, збила лише одного гітлерівця. Підстрибнувши, як ошпарений, він упав головою в траву. Інші в замішанні зупинилися і через мить розсипалися на всі боки. Радісний галас затих. І тільки якийсь довгов'язий, ймовірно, їх старший, щось кричав, розмахував руками. Німці розосередилися по полю і відповіли щільним вогнем. Однак він не міг заподіяти обложеним шкоди.

Кулі зі свистом билися об стіни і відскакували на підлогу. Зрозумівши, що ярятся без толку, гітлерівці припинили вогонь. Запанувала ненависна Івану тиша. Утративши німців з поля зору, він пробрався до пролому, намагаючись вгадати їх наміри. Але поблизу не чулося нічого підозрілого.

Тільки тріщали в траві коники. З автоматом у руках Іван кинувся до сходів і поліз через розібрану в стелі дірку на дах. Так і є, німці рушили в обхід. З десяток гітлерівців йшли, пригинаючись у прибережних чагарниках. Забувши про небезпеку, Іван висунувся до половини, дав чергу і косив, косив цих гадів, поки не скінчився диск. Коли він упав на руки своїх бійців, у його обличчі не було ні кровинки. Але він був навіть не поранений. «Таке моє циганське щастя!» – пожартував Іван. Командир доту вже вирішив, що з піхотинцями вони впораються, будь їх хоч батальйон. Його лякала тільки артилерія, тому що тут завжди таїлась проклята невідомість: ніколи не знаєш, який із снарядів – твій. А головне – тепер відповісти нічим.

Вихід один. Іван згадав свою улюблену пісню: «Багнетом і гранатою пробилися хлопці!» І він зі своїми хлопцями проб'ється. Або загине тут. Потрібно було протриматися до ночі. Іван нетерпляче поглядав на годинник: «Рівно о сьомій німці йдуть на відпочинок, залишається лише охорона, ну ще, може бути, невелика група саперів або зв'язківців. З цими впоратись... Але краще і їх обійти... Якщо б вдалося без шуму дістатися до лісу, тоді нам сам чорт не брат. Важкопоранених залишили б на якому-небудь лісовому хуторі, а самі подалися б глухими стежками на схід». «До своїх! До своїх!» – билося гаряче в мозку командира. Усі його думки захопив цей план. Він уже здавався йому простим і здійсненним. Тим більше, що німці поки не нагадували про себе. Їх артилерія, зробивши свою справу, судячи з усього, передала турботи про дот піхотинцям.

А ті, отримавши по зубах, вже не лізуть на рожен, хочуть взяти змором. Або думають, що в доті немає нікого в живих. А якщо і є, то рано чи пізно вони змушені будуть вилізти зі своєї напівзруйнованої споруди, коли скінчиться останній сухар, останній ковток води. Чи варто їх добивати, ризикуючи своїм життям, коли вони і так приречені. Тепер Іван чекав темряву, кликав її, квапив. Але час йшов невблаганно повільно. У пролом виднівся все той же

Противник у боротьбі з радянськими довготривалими вогневими спорудами використовував весь арсенал та багатий досвід, здобутий на полях бойовищ Другої світової війни (реконструкція)

блакитний шматочок неба. «Ну коли ж, коли...» – бурмотів Іван, скрегочучи зубами. І на мить темніло, але лише у нього в очах. Нарешті, не витримавши, він віддав команду готуватися до нічного прориву. Визначили викладку: шинелі не брати, взяти тільки плащ-намети, сухий пайок покласти з розрахунку на три доби, тютюн і воду, що залишилися, розділити всім порівну. Зброя: кожному гвинтівку, пістолет і по п'ять гранат. З трьох наявних автоматів: два – йде попереду і один – лейтенанту.

Командир визначив порядок проходження, інтервали, для лежачих поранених наказав зробити носилки з плащ-наметів, ходячим, у яких діяла хоча б одна рука, наказав також видати по пістолету. Усі взялися за роботу. Працювали дружно, з якимось веселим азартом, немов збиралися в захоплюючий похід. Раптом з'явилася ясність і з нею надія. Не думалося вже ні про час, ні про майбутні небезпеки, а тільки про ту щасливу хвилину, коли вони вийдуть звідси, з цих прокопчених стін на повітря, у пахучу травами і квітами ніч.

Василь, якому лейтенант наказав подбати про поранених, готував носилки. Прошив подвійною суворою ниткою брезент, зробивши щось на вподобу кишень по краях, а для ручок використовував вже непотрібні тепер банники. Вийшло ніби непогано. Потім, уявивши собі, як важко доведеться з цією ношею в поході, надумав пришити до носилок ще лямки. Чадив каганець, дим їв очі. Але хоча по обличчю текли сльози, він був задоволений. Стібки лягали рівно, лямки вийшли надійні, міцні. Тепер нести буде набагато легше... Як і всі, він не думав, а вірніше, не хотів думати про те, чим може обернутися майбутня операція. Командир є командир, він наказує. Десь у душі у Василя плавала якась невиразна хмарка, провіщала, що так просто це не обійдеться, але де і коли, казав собі Василь, все проходить так, як задумано? Раз вже задумано, треба робити. Будь що буде. Командир же не сумнівався, а був майже впевнений, що зухвалий план здійсниться. Нарешті-то над полем повисла тінь від пагорба, скоро почне смеркати. Стрілки на годиннику підходили до дев'ятнадцяти.

Значить, німці вирішили відкласти свій вирішальний штурм на завтра. Але завтра вони знайдуть... Він не встиг сказати собі, що вони, ці пихаті гуси, знайдуть тут завтра, лише зловтішно посміхнувся, як раптом почув вгорі, над головою, якийсь дивний стукіт, ніби птах клював у дах. Іван схопився, кинувся до провідної вгору сходами. І завмер на місці. У дірку, куди він вилазив удень, дивився чорний ствол автомата. Сама дірка була наполовину закрита, залишилося тільки маленький отвір, в який не пролетіла б навіть граната. До того ж невидимий автоматник був не один.

На даху йшла якась ділова метушня, чулися голоси німців, удари ломом або ще чимось... В Івана кипіло: добралися все-таки! Ще вранці він шугонув би їх, тільки п'яти заблищали б. Але зараз треба було мовчати і ховатися. Головне – дочекатися настання темряви. Не вічно ж ці будуть там, на даху? Трохи заспокоївши себе, він незабаром почув такі ж звуки праворуч і ліворуч. «Що вони роблять? Чи не збираються продовбати стіни?» – Але тут же прикинув, що тут роботи їм вистачить надовго. Іван пробрався по стіні до пролому і виглянув, намагаючись хоч щось побачити. Ударила автоматна черга, він відсахнувся. Йому здалося, що німці тягнуть якийсь дріт. Але ще раз підійти до отвору він не зважився. Швидше за все, вони ремонтують телефонну лінію. Командира доту це вже не хвилювало. Говорити тепер ні з ким... Намагаючись не слухати настирливі стуки, він пройшов по казематах, перевірив готовність бійців до нічного марш-кидку, так Іван називав цю операцію.

Колись, ще в училищі, він присягнувся, що ніколи в житті, що б не сталося, не відступить. І поки йому начебто вдавалося. Але зараз... «Нічого, – говорив він, – ми ще повоюємо. Тільки б вибратися звідси». Вид бійців, які виконували його наказ спокійно і чітко, не відволікалися на звуки, знову надихнув командира «Лише б німці пішли, аби пішли!» – повторив він про себе, як молитву. Але ці попалися якісь завзяті. Стрілка на годиннику давно вже перейшла двадцять один нуль-нуль, а стукіт не замовкав. І раптом він припинився. Іван не повірив, підкрався до пролому і побачив темно-сірий клаптик неба і золотистий прозорий серп ново народжуваного місяці. Навколо було тихо. Щоб переконатися остаточно, що німці пішли, Іван одягнув на ствол автомата кашкет і висунув назовні. Пострілу не було. Командир скликав бійців до виходу з доту. «Боягузи в карти не грають! – сказав він. – Треба зробити рекогносцировку підступів до лісу. Добровольці є?»

Згодилися майже всі. Командир відібрав двох, тих, що, на його думку, були кмітливіші й хитріші, ще двох поставив біля виходу для страховки і натиснув ходову кнопку. Залізобетонна махина сіпнулася, але не зрушилася. Іван знову натиснув кнопку. Двері стояли на місці. «Що за чортівня, невже і їх заклинило?» – лейтенант нетерпляче тиснув на кнопку, намагаючись викликати хоча б звук. Але двері наче вросла в землю. «А ну, хлопці, навали!» – крикнув лейтенант. І всі навалили, почали штовхати. «Раз – взяли! Два – взяли! » Іван уже хрипів. Але двері не піддавалися. Залишався ще один, запасний, вихід: маленькі броньовані двері, які бійці називали «хвірткою». У мирний час, йдучи і приходячи, зазвичай відкривали їх. У «хвіртки» було вічко, що дозволяло бачити на крок-другий, що робиться навколо. «Хвіртка» теж не відкрилася. На щастя, «вічко» дивом уціліло. Але щастя виявилося циганським.

Командир побачив укопаний залізобетонний стовп, що припирав двері. Іван розгубився. Німці перехитрили його. Чи не дізналися вони про підготовлюваний кидок? Але від кого? Він оглянув спідлоба своїх бійців. Ні, їх підозрювати нерозумно. Що ж робити? Хтось запропонував спробувати виламати двері. Але помацали броню і відмовилися: такі не візьмеш, хоч з гармати попади. Та й німці почують. Іван ходив як тигр у клітці. На лобі набря-

кли жили. Такий добре продуманий план зазнав краху. «Дурень, дурень, не міг відігнати цих німців від доту! – лаяв він себе і тут же виправдовувався. – А хто б міг? Хотілося б подивитися на такого героя!». Його рука потягнулася до пістолета: краще смерть, ніж полон! На обличчях бійців він прочитав жалість і зневагу. Ні, він не має права залишати їх. Померти ніколи не пізно. Хтось зробив крок до нього: «Товаришу командир...» Іван зупинився. «Пушкін», чого йому треба? Сидів би зі своїми пораненими», – лейтенант чомусь не наважувався глянути йому в очі. Але почув: «Там внизу є ще ця... як її... патерна. Може, спробувати?» Командир кинувся до бійця, розцілував: «Швидко туди!» Вони спустилися на нижній поверх, і Василь, розчистивши підлогу, показав на круглу чавунну кришку, що прикриває люк. Підняли кришку. Це був вхід до патерни – хід сполучення.

Будівельники, як знав Іван, протягнули його під усім дотом і ще далі на добру сотню метрів, але не добудували і прикрили поки плитками і землею. Василь, висвітлюючи лейтенанту дорогу, спустився першим. Під люком починався тунель із залізобетонних труб. Йти по ньому можна було лише зігнувшись, навіть Івану. Але йти, чорт забирай! Йти! Василь йшов обережним кроком, вдивляючись у темряву і одночасно прикидаючи, куди веде ця труба. Може, до річки, до плавнів? На стінах труби виблискували краплі. Василь принюхався. Пахло вогкістю, багнюкою. Або правіше, до болота? Бентежило його одне: полум'я ледь помітно коливалось. Виходить, там десь є і дірка... Він же знав, що будівельники, йдучи, щільно закривали траншею. Василь зупинився, покрутив головою. «Ну, що ти там мудруєш? – лейтенант нетерпляче підштовхнув бійця. – Вперед!» Василь зробив ще кілька кроків і знову зупинився. Чомусь на думку прийшла казка: «Праворуч підеш – смерть знайдеш, наліво підеш... як там... кісток не збереш?» Він посміхнувся, подивився на тремтячі, химерно покручені тіні. Направо і наліво ходу немає, тільки прямо. Вони йшли зігнувшись: Василь у руці з мискою, Іван з автоматом. «Іди, не бійся», – пошепки підбадьорював командир. Боєць робив крок за кроком, вже не думаючи. І раптом уперся в стіну. Лейтенант, відштовхнувши, випередив його, але вдарився головою об камінь.

Каганець згас. І в темряві далеко-далеко, немов на дні глибокого колодязя, почулися голоси. Іван знайшов у кишені коробок, і димне полум'я знову освітило стіну. Це була заслінка із залізобетону. Василь водив каганцем по стіні, намагаючись відшукати підйомник. Але той перебував по той бік тунелю. Голоси наблизилися. Лейтенант і боєць дивилися вгору – там був великий зазор, що дозволяє чути, що діється за стіною. Ось по підлозі волоком протягли щось важке. Потім хтось зовсім поруч біля самої стіни голосно засопів, брязкаючи залізяками. Потім знову почулися гучна німецька мова і веселий регіт, і все стихло. Василь нічого не розібрав в цій тарабарщині. Але подивившись на лейтенанта, зрозумів, що сталося щось страшне. Той сидів притулившись до мокрої стіни, а по його обличчю текли сльози. «Товаришу лейтенанте, – злякано забурмотів солдат, – не треба, вже як-небудь...» Лейтенант раптом стрепенувся, схопив автомат і затарабанив прикладом у заслінку. Він бив з жорстокістю, лаючись і плачучи, поки не розніс приклад на тріски. «Усе, кінець!» – повторив він. Тепер, здається, справді було все скінчено. І хоча те, що повинно було статися і поставити крапку всім його зусиллям, думкам, бажанням, всьому його молодому і багатообіцяючому життю, ще не відбулося, але зараз – він знав – через які-небудь секунди відбудеться, і завадити цьому він вже невзмозі. На відміну від бійця, лейтенант розібрав у німецькій мові два слова – «динаміт» і «капут», вони пояснили все. У його уяві жваво постала картина: от регоче німець – чомусь це був той самий довготелесий піхотинець, якого він, Іван, вранці ганяв по полю, – сидячи в кущах на березі, підпалює запал... ось жевріє, біжить по шнуру нещадний вогник..., ось доходить до скриньок за стіною... І раптом йому стало легко. Він навіть не зрозумів, що сталося, яке диво. Просто його взяли за руку, м'яко, по-материнськи витерли сльози і щось говорили, говорили тихо, в саме серце. Вибуху він не почув. Чоловік невеликого зросту, охайно, навіть елегантно одягнений, ходить по кімнаті і пояснює, що вони удвох залишилися живими тому, що вибухова хвиля пішла вгору, отже, зруйнувала верхні поверхи, а нижній, де вони були, тільки струсонула. «Тут все просто і зрозуміло, – говорить він. – Закон детонації». І, поблажливо посміхаючись, малює на папірці, наочно, схему: ось це дот, ось тут, в казармі, знаходилися його бійці, – він креслить кілька паличок-тулубів, з кружечками замість голів, – тут, поверхом нижче, майже суворо по центру, сиділи або, швидше, лежали вони з Василем. «Десь неподалік, за стіною, стався вибух. Але вибухова хвиля пішла ось так – віялом. І звичайно ж в казематі всіх завалило, – мій співрозмовник показує, як багатопудові стіни обрушилися і сплющили фігурки. – А ми опинилися у вакуумі!»

«Як, Вася, я правильно пояснюю?! – звертається Іван (втім, називати його так вже незручно, він тепер великий начальник, так що правильніше буде – Іваном Івановичем) до Василя, який сидить біля вікна. Василь, що задумливо дивився на стрибаючих по підвіконню синиць, стрепенувшись, перепитує: «Що?» І збентежено червоніє: «Вибачте, недочув трохи». Іван Іванович повторює і показує креслення. Василь згідно киває, бурмоче: «Все так... так». Але несподівано робить висновок: «Залишилися ось... Значить, не доля, і в полоні нас морили – а ось знищити.» Іван Іванович, посміхаючись, поплескує приятеля по плечу: «Скільки років пройшло, а наш Вася все той же! – і підморгує мені, – ти краще розкажи, бідолаха, як зараз живеш». Василь щось згадує, і зморшки на його довгому обличчі починають світитися: «А що? Живу добре. Будиночок свій. У палісаднику жоржини, тютюн, перед вікном – липка росте. Запах божественний, сусіди, що в новому великому будинку живуть, приходять до нас душу

відвести. Молоді просять: «Дядя Вася, подаруй квіточку. У квітковому магазині-то таких жоржин не знайдеш». Ні, він задоволений життям. Здоров'ячко поки є. Дружина турботлива, поступлива. Сама працює і ще будинок тримає у порядку. «А про себе що сказати? У начальники не вийшов, але на чин не скаржуся: робочий я, слюсар, знову ж ніби солдат, тільки мирний» *(Олександр Васильєв)*.

В історії Перемишля починався новий період – час німецької окупації цілого міста. Його знищення описав у своїх записах «Хроніки від 23 червня до 1 липня» пан Рафаль, а під датою 13 липня додав ще опис початкових дій німецької влади. Подальші дії були пов'язані з утворенням дистрикту в ГГ під назвою «Галичина» із штаб-квартирою у Львові та зміною статусу Перемишля, оскільки знов місто було об'єднане і отримало принаймні формально свою історичну тотожність. З днем 1 серпня 1941 року втратило свою «чинність» розпорядження «Про заснування міста Дойч-Перемишль» та була утворена одна міська волость (пол. – гміна), яка зветься «Перемишль». 1 листопада 1941 року була заснована «районна адміністрація Перемишль» із штаб-квартирою в Перемишлі, що була приєднана до «округу Краків».

Таким чином, повернулась до міста окупаційна правильність польського історичного процесу часів Другої світової війни, повернулась в ситуації значної місцевої специфіки цього процесу, визначеного «соціалістичними змінами» на правому березі, здійснена в період радянської влади від останніх днів вересня 1939 року до останніх днів червня 1941 року. У тисячолітній історії Перемишля це невеличка частина історичного часу, але у суспільних стосунках – це період тривалих нищівних явищ. Схожі явища, інші, але також довготривалі відбувалися в цей період на німецькій стороні міста в чотирьох його західних районах [100].

З усього вищеперерахованого можна зробити такі висновки.

По-перше. Деякі військові історики стверджують, що війна з гітлерівською Німеччиною для тодішнього Радянського Союзу стала повною несподіванкою, вони не до кінця розкривають істинну картину подій того часу. Для народів багатонаціонального СРСР, яких влада засобами масової інформації виховувала в дусі мирного співіснування з фашистським режимом, напад полчищ вермахту на їхню робітничо-селянську країну був дійсно неочікуваним. Як і для партійного та військового керівництва держави, котре передбачало неминучість війни з гітлерівською вояччиною, що уже захопила пів-Європи, але... прорахувалося у часі її початку. Проте до війни готувалися. Недарма основні зусилля в укріпленні місцевості в смузі оборони Перемишльського укріпленого району були направлені на район між населеними пунктами Красічин, Перемишль і Шегині, де було закладено близько ста довготривалих вогневих споруд здебільшого складної конструкції, з яких двад-

Німецькі солдати конвоюють двох командирів РСЧА по залізничному мосту у Перемишлі. Хто вони, військовослужбовці 99-ї стрілецької дивізії, або Перемишльського укріпленого району – сказати важко. Червень 1941 року

цять дві розташовувались у межах міста Перемишля. Таким чином, ми бачимо, що на цьому напрямку і у цьому районі радянське військове керівництво зосередило свої основні зусилля в обороні смуги Перемишльського укріпленого району.

По-друге. Радянські військові фахівці врахували те, що цінність Перемишля у воєнному плані була відома ще з часів раннього Середньовіччя, а саме тому не одним поколінням фортифікаторів ця місцевість використовувалась і пристосовувалась для побудови оборонних споруд, що нагромаджувались у вигляді все нових оборонних об'єктів. Найбільше таких об'єктів, в декілька етапів, протягом XIX ст. і до 1914 року XX ст. побудували австрійці. Фортеця Перемишль у 1914–1915 роках пережила три рази облогу, але незважаючи на те, що це призвело до великих руйнувань, ще в 1939 році вона становила цілу систему міцних опорних пунктів. Установлений державний кордон завдяки течії Сяну залишив у правобережній частині міста велику кількість колишніх оборонних споруд, так зване внутрішнє кільце фортеці, розпочинаючи з заходу від дороги до Бірчи – Сяніка, колись тут була Сяніцька брама через Татарський Копець на півдні аж до шосе та залізниці в напрямку Перемишль – Львів зі сходу. Друге менше внутрішнє кільце розпочиналося біля залізниці на сході залізничної станції Перемишль та продовжувалось на північ по околиці до Сяну [100].

Тому до збережених інженерних споруд існуючого фортифікаційного ансамблю радянськими фортифікаторами були вдало пристосовані нові довготривалі вогневі споруди Перемишльського укріпленого району. Таким чином, усі форти старої австрійської фортеці Перемишль, розташовані в межах головної смуги оборони укріпленого району, були вдало включені до опорних пунктів Перемишльського вузла оборони, який знаходився на напрямку зосередження основних зусиль в обороні, чим суттєво його підсилили.

Отже, радянські фортифікатори чітко опрацювали в цьому районі нову концепцію, яка полягає в обороні головних оперативних напрямків: контроль шляхів в усіх напрямках, а також охорона військових і господарських об'єктів і мали на меті змусити противника наступати та вклинюватись в радянську оборону тільки на визначеному напрямку, а при його вклиненні в головну смугу оборони несподіваним ударом з флангів, а також контратакою резервів знищити ворога та відкинути його до Сяну.

Така проста, але обгрунтована з різних точок зору на місцевість в районі зведення Перемишльського укріпленого району оборонна концепція вимагала будівництва тут багатофункціональних довготривалих вогневих споруд типу кулеметно-артилерійських капонірів і напівкапонірів, які були б здатні вести у різних напрямках артилерійський вогонь більше ніж на 10 км, тобто мали здатність ураження підступів та шляхів підходу ворога артилерійським та артилерійським-протитанковим вогнем максимальної ефективності та під великим кутом горизонтального обстрілу та вогнем з важких кулеметів. На довготривалих вогневих спорудах, зведених в районі Красічин, Перемишль, Шегині, вказані функції повинні були бути доповнені спостереженням, управлінням вогнем та системою зв'язку. Саме тому в чотирьох довготривалих спорудах першої лінії встановлено бронедзвони, а в інших, додатково, перископ та забезпечено можливість прихованого підходу, евакуації і постачання набоїв та матеріальних засобів. Черговий тактичний елемент вдало опрацьований у Перемишльському вузлі оборони: вогневий зв'язок, спряжений вогонь, типи озброєння довготривалих вогневих споруд, система вогню (станкових кулеметів, артилерійської та іншої зброї), та встановлення напрямків вогню для спільної оборони споруд. У Перемишльському вузлі оборони лише деякі довготривалі вогневі споруди, розташовані на протилежних ділянках позиції, були позбавлені цього елементу. Натомість усі інші ДВС, через сприятливе розташування в лінії оборони, могли надзвичайно ефективно підтримувати вогнем одна одну, а у разі атаки противника на окрему довготривалу вогневу споруду ефективно підтримати її вогнем свого озброєння.

Тому конструкція довготривалих вогневих споруд, зведених в Перемишльському вузлі оборони, – одноповерхова чи двоповерхова, залежала від виду, призначення та розташування ДВС на місцевості та у загальній системі оборони. Залежно від можливості ураження окремих стін, стелі артилерійським вогнем противника тут були побудовані довготривалі вогневі споруди з армованими залізобетонними стінами мінімальною товщиною 1,5 м (деякі стіни мають товщину – 1,2 м) до 1,7–2 м в передніх напільних стінах артилерійських блоків, натомість усі стелі мали товщину 1,75 м. Така товщина бетону утримувала удар снарядів навіть калібру 220-мм, тобто важкої польової артилерії противника. На всіх довготривалих вогневих спорудах Перемишльського вузла оборони стіни, за винятком бронедзвонів, а також стелі захищались «циклопським муром» з колотого каміння з землею та маскувальним шаром, що збільшувало міцність стін ДВС, оскільки в артилерійських снарядах противника були запальники, які вибухали при зіткненні з перешкодою, тобто вищезгаданим муром. Тільки багаторазове попадання знищувало «мур» і робило доступним ураження стін довготривалої вогневої споруди.

По-третє. Розташування 26-ї армії було найбільше сприятливим для ведення оборонних дій у порівнянні з іншими об'єднаннями Київського особливого військового округу. Проти військ армії, розташованих на головній смузі оборони Перемишльського укріпленого району, було розгорнуто чотири піхотні і легкі піхотні дивізії 17-ї польової армії групи армій «Південь», які практично не мали танків. Тому у смузі оборони 26-ї армії радянські війська не поступались перед противником у живій силі, артилерії, авіації і мали значну перевагу у танках. Але командування Південно-Західного фронту не використало Перемишльський укріплений район як плацдарм для нанесення добре підготовленого та забезпечено-

го потужного флангового удару по угрупованню противника у південно-східній Польщі, наслідки якого могли позитивно вплинути на хід прикордонної битви. Хоча німецьке командування очікувало таких дій з нашого боку, а наші війська мали для цього достатньо сил та засобів, тим більше, що це було головне завдання 8-го механізованого корпусу, сплановане та підготовлене ще за мирного часу, а сам 8-й механізований корпус з усіма засобами підсилення знаходився у другому стратегічному ешелоні та був у готовності до проведення такого контрудару.

По-четверте. Нерішучість командування 8-го стрілецького корпусу 26-ї армії на чолі з генерал-майором Михайлом Снєговим щодо випереджувального зайняття визначених смуг оборони у межах Перемишльського УР частинами 72-ї гірської стрілецької та 99-ї стрілецької дивізій корпусу, втрата ним керівництва з'єднаннями корпусу та гарнізоном укріпленого району на початку війни, заборона на відкриття вогню штатною та підпорядкованою артилерією до 10 годин ранку 22 червня 1941 року, — це все у свою чергу призвело до значних втрат серед особового складу та у техніці при веденні бойових дій з відновлення положення по лінії державного кордону.

По-п'яте. Укріплений район вигідно нависав і охоплював правий фланг німецької групи армій «Південь» у Південно-Східній Польщі і був хорошим плацдармом для нанесення флангового удару по ній силами 8-го механізованого корпусу 26-ї армії Південно-Західного фронту. Командування групи армій «Південь» це чудово розуміло і ставило завдання командуванню 17-ї польової армії частиною сил, використовуючи удари авіації і вогонь артилерії, скувати з'єднання 26-ї армії, не дати можливості їм створити ударне угруповання з метою нанесення контрудару у фланг наступаючому на Львівському виступі угрупованню німецьких військ. Виходячи з цього, німецьке командування ймовірно не ставило перед собою за мету прорив Перемишльського УР. У підтвердження цього говорять ті факти, що проти смуги оборони укріпленого району були зосереджені легкі дивізії противника, які значно поступались у кількості особового складу, озброєння і техніки радянському угрупованню, а також той факт, що після захоплення міста Перемишль 101-ю легкою піхотною дивізією у перший день війни противник не продовжував розвивати наступ у глибину, а обмежився досягнутими успіхами, на гірській ділянці гітлерівці зосередили частини своїх 444-ї та 454-ї охоронних дивізій, які на початку війни наступальних дій взагалі не вели.

По-шосте. Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 99-ї стрілецької і 72-ї гірської стрілецької дивізій з засобами підсилення разом з гарнізоном Перемишльського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє розгортання головних сил 26-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не вра-

Кулеметно-артилерійський капонір № 38 з бронедзвоном, один з двох, побудованих напередодні війни на набережній Сяну в районі Перемишля. На споруді добре видно сліди від влучень німецьких снарядів. Фото ймовірно зроблено під час німецької окупації

ховувалось те, що частини дивізій розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж, чисельність мирного часу гарнізону Перемишльського укріпленого району була недостатня для зайняття всіх побудованих довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу на підставі директиви Генерального штабу РСЧА було категорично заборонено командуванню 26-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони Перемишльського укріпленого району та підготовка до знищення у випадку початку бойових дій мостів через ріку Сян. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція була однозначною – « До особливих вказівок» [29].

У плані прикриття державного кордону вказівки з питання про мости на прикордонних ріках були відсутні. Це на практиці призвело до того, що з початком війни ні прикордонні частини, ні частини НКВС, ні польові війська прикриття вказівок від свого керівництва щодо знищення мостів на кордоні не мали. Тому знищивши або відкинувши прикордонні наряди та підрозділи охорони військ НКВС, розвідувальні підрозділи і передові загони противника змогли захопити всі прикордонні мости у працездатному стані і тим самим забезпечити переправу на радянську територію головних сил наступаючих піхотних і танкових дивізій вермахту [66].

На стійкість оборони впливали і ті обставини, що між Перемишльським і Рава-Руським укріпленими районами був значний проміжок, не прикритий довготривалими вогневими спорудами. Щоправда відповідно до плану прикриття його повинна була обороняти 97-ма стрілецька дивізія 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії. Але вже зранку 22 червня 1941 року між флангами 97-ї і 41-ї стрілецьких дивізій 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії утворився розрив, який до 20.00 відповідно до оперативного зведення штабу Південно-Західного фронту, складав по фронту Младів – Нове Брусно 15 км і в глибину – 12 км. У цей так званий «Любачівський коридор» увійшли 71-ша і 295-та піхотні дивізії IV армійського корпусу генерала фон Шведлера, які почали проводити глибокий охват правого флангу Перемишльського укріпленого району.

Крім цього, між вузлами оборони і опорними пунктами Перемишльського укріпленого району, розташованими у горах, були значні розриви, що послаблювало взаємодію між вузлами оборони і не дозволяло повністю створити систему перехресного артилерійсько-кулеметного вогню. Крім того, між вузлами оборони був відсутній підземний зв'язок [29].

Дротяні загородження в укріпленому районі були встановлені у недостатній кількості.

Місто Перемишль, липень 1941 року. Сліди артилерійського вогню німців. За руїнами будинків можна оцінити силу ударів противника

Тилової смуги оборони в укріпленому районі у мирний час не обладнували. Її будівництво було заплановане тільки у разі початку бойових дій. Для виконання будівельних і фортифікаційних робіт у тиловій смузі оборони планувалось залучення військово-будівельних організацій і місцевого населення, але для цього потрібний був час. А як ми знаємо, історія цього часу не виділила [29].

По-сьоме. Майже цілковита відсутність керівництва гарнізонами довготривалих вогневих споруд Перемишльського УР зі сторони командування укріпленого району, 8-го стрілецького корпусу, 72-ї гірської стрілецької та 99-ї стрілецької дивізій у своїх смугах оборони, не своєчасне надання їм будь-якої підтримки та допомоги, повна відсутність взаємодії не давала бажаного результату при ведені бойових дій. Крім цього, слабке керівництво комендантом Перемишльського УР своїми підлеглими і, як результат, окрема кулеметна рота, яка займала ДВС у районі Устрики-Долішні, так і не отримала наказу на відхід, в результаті цього при загальному відступі частин 72-ї гірської стрілецької дивізії, прикордонників та гарнізону укріпленого району, гарнізони довготривалих вогневих споруд, які входили до складу окремої кулеметної роти, залишились у своїх спорудах та до останнього бійця і до останнього набою у цілковитому оточенні вели бої з противником до початку липня 1941 року.

По-восьме. Усім добре відомий подвиг бійців і командирів 99-ї стрілецької дивізії полковника М. М. Дементьєва, яку за заслуги у боях під Перемишлем було нагороджено орденом Червоного Прапора. Відомі бойові подвиги прикордонників 92-го прикордонного загону, в тому числі і зведеного прикордонного батальйону під командуванням старшого лейтенанта Г. С. Поливоди. Але менше відома роль у цих боях гарнізонів Перемишльського укріпленого району, комендантом якого перед війною був полковник Д. М. Маслюк. Захисники його дотів внесли у справу прикриття державного кордону свій вагомий внесок, і їх подвигу ми зобов'язані тим, що під Перемишлем було зупинено і до 27 червня 1941 року скуто в запеклих боях частини 100-ї і 101-ї легких піхотних дивізій противника.

По-дев'яте. Перемишльський УР був одним з небагатьох укріплених районів лінії Молотова на західних кордонах СРСР, який незважаючи на незавершеність будівництва ДВС, виконав своє завдання. Гарнізони його дотів разом з прикордонниками та бійцями Червоної Армії героїчно утримували свою смугу оборони і відійшли лише за наказом свого командування. За умілі дії і масовий героїзм 99-та Червонопрапорна стрілецька дивізія однією із перших у 1941 році була нагороджена орденом Бойового Червоного Прапора. Нагороди отримали десятки воїнів дивізії, прикордонники та захисники дотів Перемишльського укріпленого району.

По-десяте. Більша частина військових будівельників на початку війни увійшла до складу гарнізону Перемишльського укріпленого району і загинула, захищаючи довготривалі вогневі споруди, які самі будували. Частина досвідчених військових інженерів, техніків, рядових будівельників укріпленого району потрапила у полон і не взяла подальшої участі у війні. В їх числі були і слухачі старших курсів Військово-інженерної академії, які зустріли війну на виробничій практиці з будівництва Перемишльського укріпленого району.

Взагалі втрати військових будівельників, які були отримані у перші тижні війни, перевищили половину довоєнної чисельності їх особового складу. Положення ускладнювалось тим, що в смузі укріпленого району в перші дні війни була втрачена вся військово-інженерна і будівельна техніка, автотранспорт, численні запаси будівельних матеріалів і інструменту. Крім цього, повністю було зірване відмобілізування і розгортання інженерно-будівельних частин.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВГОТРИВАЛИХ СПОРУД ПЕРЕМИШЛЬСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Радянські довготривалі вогневі споруди Перемишльського укріпленого району лінії Молотова збереглись у більшості своїй у хорошому стані. У західній частині Перемишля деякі радянські довготривалі вогневі споруди були вбудовані в колишні основи фортеці – оборонні вали. Від оборонного валу S-3 «Грабаже» до оборонного валу XXI «Ямки» побудовано 9 довготривалих вогневих споруд різного типу. Також 9 довготривалих вогневих споруд знаходиться на річці Сян у самому місті. У тильній позиції, у районі Лучичі, побудовано 6 довготривалих вогневих споруд. Зараз проводиться активна робота для того, щоб частину радянських довготривалих вогневих споруд, що знаходяться ближче до центру міста, використати на користь туристичного руху.

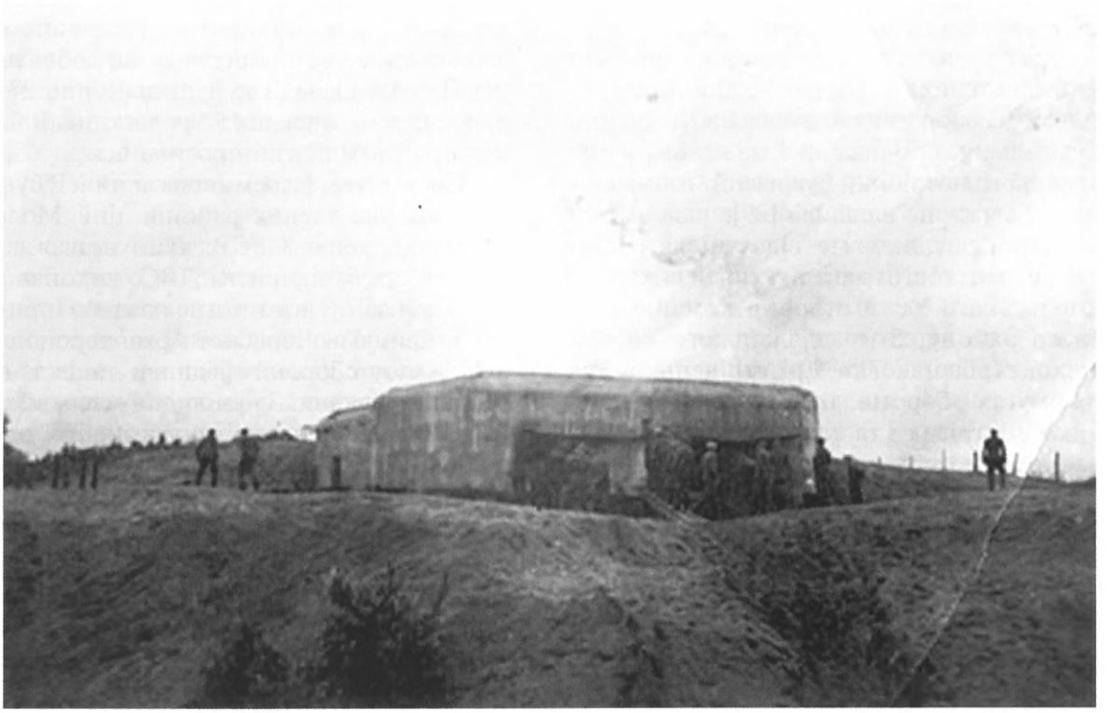

Солдати й офіцери 101-ї легкої піхотної дивізії вермахту оглядають захоплений радянський артилерійський напівкапонір поблизу Перемишля. Споруда знаходилась у стадії будівництва. Липень 1941 року

Недобудований і не обвалований землею артилерійський напівкапонір поблизу Перемишля. Липень 1941 року

Кулеметний підрозділ противника, озброєний важкими кулеметами MG-34, зайняв вогневі позиції на даху щойно захопленого радянського кулеметного напівкапоніру. Перемишльський УР. Червень 1941 року

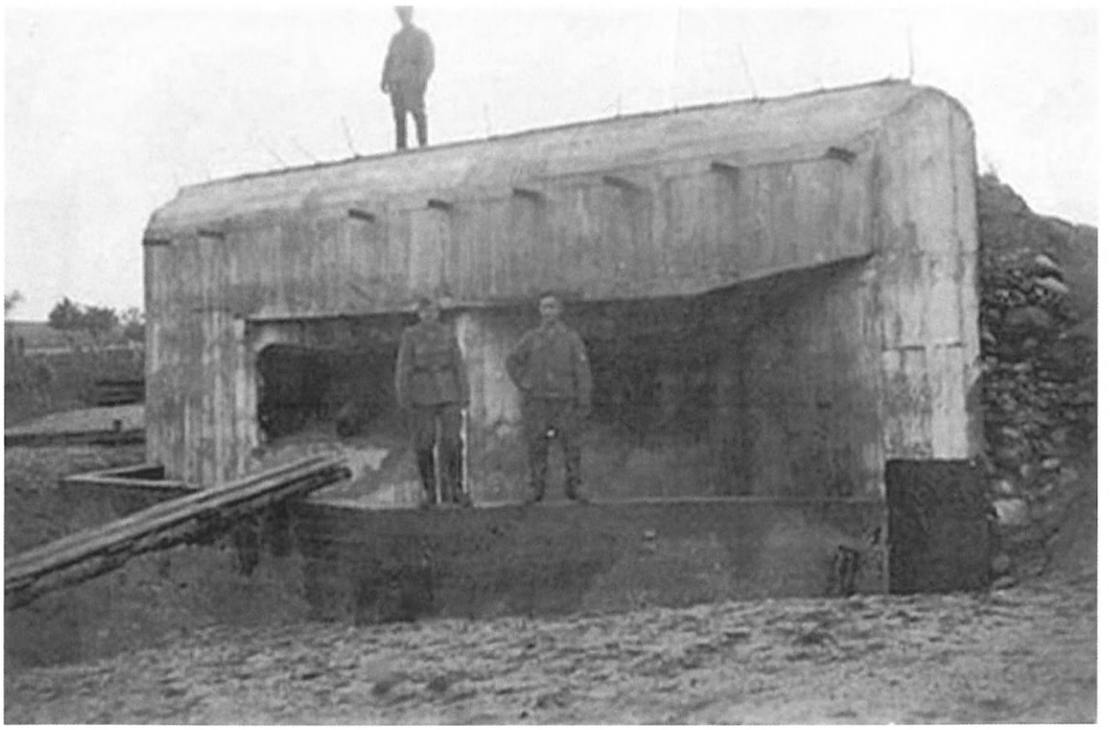

Солдати противника позують перед недобудованим артилерійським напівкапоніром. Перемишльський укріплений район. Червень 1941 року

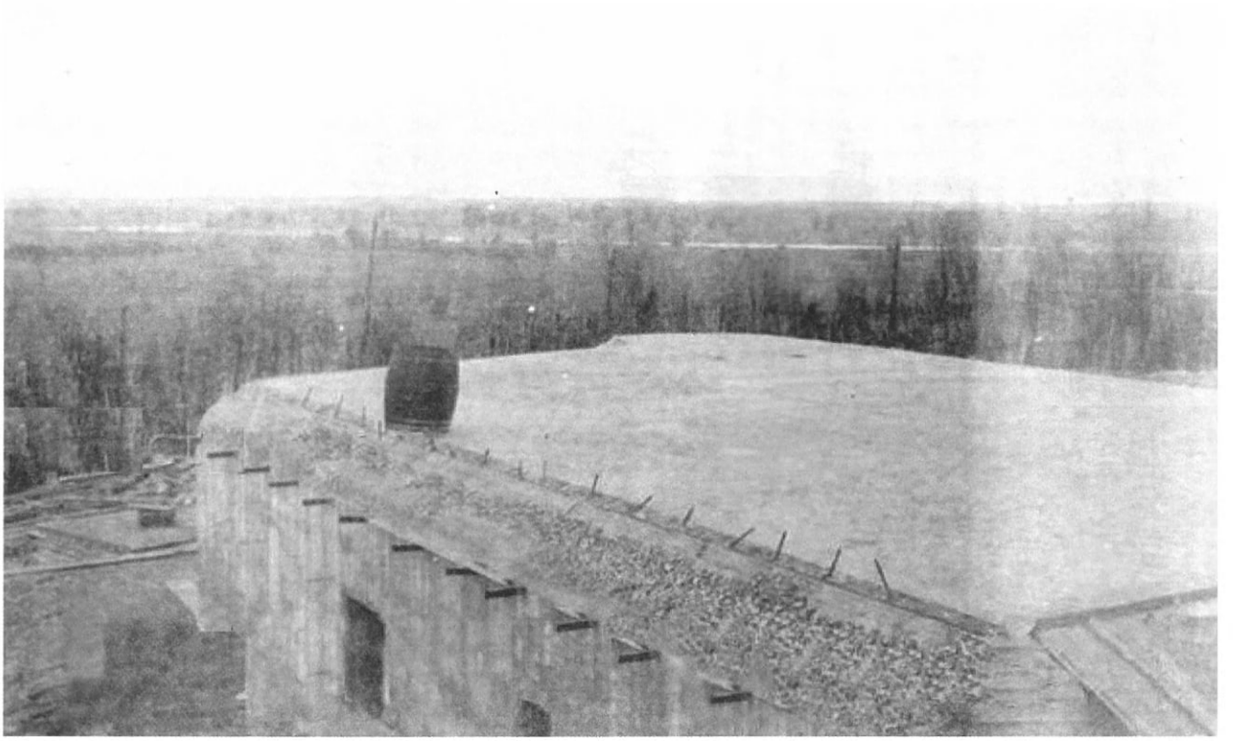

На світлині – довготривала вогнева споруда, ймовірно кулеметно-артилерійський напівкапонір № 35, яка знаходилась на сьомому циклі будівельних робіт. Усюди видно сліди роботи військових будівельників. На горизонті добре видно ріку Сян

Радянська довготривала споруда зруйнована вогнем ворожої артилерії і підривом потужних зарядів вибухівки. Гарнізон споруди бився до кінця… Червень 1941 року

Німецька важка артилерія у Дойч-Перемишлі (Засянні). Саме ці важкі артилерійські системи будуть застосовані німецькими військами у боротьбі з довготривалими вогневими спорудами Перемишльського укріпленого району у червні 1941 року

Радянська довготривала споруда зруйнована вогнем ворожої артилерії великого калібру. Липень 1941 року

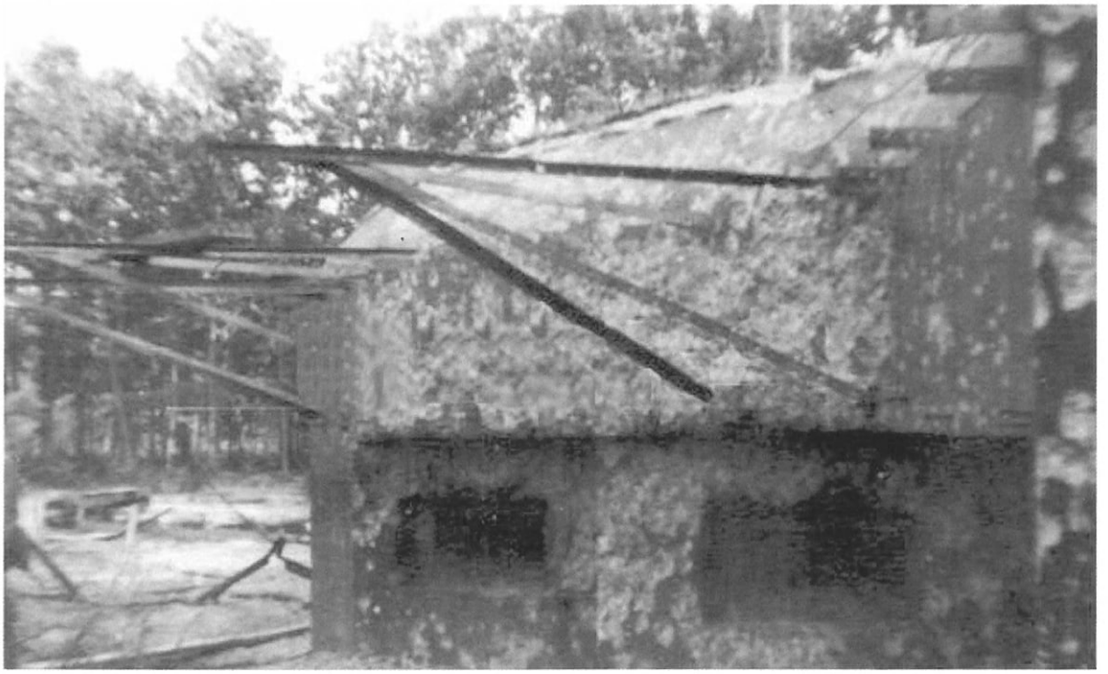

На світлині – кулеметний напівкапонір Перемишльського укріпленого району, на якому добре видно численні сліди від влучення снарядів і куль. Це свідчить про те, що гарнізон споруди вів тривалий час бойові дії з противником

Перемишльський укріплений район. Німецький сапер проходить повз зруйновану потужним вибухом радянську довготривалу вогневу споруду. На фронтальній стіні споруди видно численні сліди від влучень снарядів і куль, це говорить про те, що її гарнізон довгий час вів запеклі бої з противником. Ймовірно це довготривала вогнева споруда лейтенанта Івана Кривоногова. Липень 1941 року

Радянський важкий багатобаштовий танк 8-го механізованого корпусу, залишений своїм екіпажем у районі Перемишля

Німецькі сапери будують дерев'яний низководний міст через Сян у Перемишлі. На задньому плані цілий залізничний міст. Усі мости на прикордонних річках Сян, Солокія і Західний Буг були захоплені противником у перші хвилини війни, а тому не знищені радянськими військами. 5 червня 1941 року

Німецькі війська долають Сян у Перемишлі по щойно побудованому дерев'яному мосту. На задньому плані зруйноване у перші дні війни старовинне місто. Липень 1941 року

Кулеметний напівкапонір № 36 розташований на правому березі ріки Сян на північній околиці Перемишля. Напівкапонір спільно з КАПК № 35 тримав під вогнем своїх кулеметів річку Сян у межах міста Перемишль. Споруда має бронедзвін для ручного кулемета

Артилерійська довготривала вогневі споруда під 45-мм польову протитанкову гармату. На гірській ділянці Перемишльського укріпленого району будувались переважно такі артилерійські споруди

Кулеметний напівкапонір для станкового кулемету «максим» на станку Соколова. Саме такі прості одно амбразурні, одноповерхові кулеметні довготривалі вогневі споруди були основою опорних пунктів Перемишльського УР, які були зведені на гірській ділянці укріпленого району

Головна смуга оборони Перемишльського укріпленого району. Кулеметний двохамбразурний двоповерховий напівкапонір. Споруда була доведена до сьомого циклу будівництва – не озброєна і не обладнана. Для бетонування амбразурних вузлів і встановлення обладнання були залишені великі амбразурні пройоми та технологічні отвори

Артилерійсько-кулеметний напівкапонір повністю доведений до боєздатного стану. У споруді були встановлені дві 76-мм казематні гармати Л-17 і станковий кулемет «максим» у крилі

Головна смуга оборони Перемишльського укріпленого району. Кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда № 29. Вигляд з боку входу. Як ми бачимо, у цій споруді з тилу розташоване крило з амбразурою для обстрілу підступів до споруди

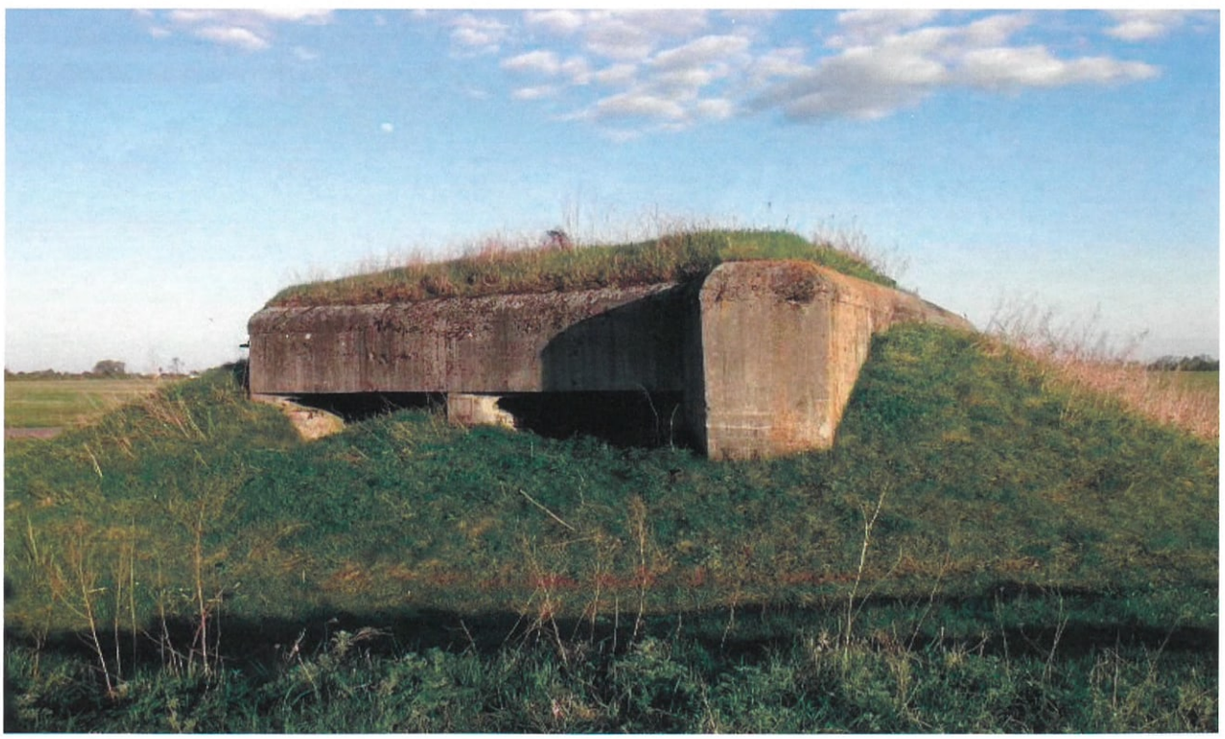

Головна смуга оборони Перемишльського укріпленого району. Кулеметно-артилерійський двохамбразурний двоповерховий напівкапонір. Споруда була доведена до сьомого циклу будівництва – не озброєна і не обладнана. Для бетонування амбразурних вузлів і встановлення обладнання були залишені великі амбразурні прийоми та технологічні отвори. Споруда обвалована землею

Головна смуга оборони Перемишльського укріпленого району. Кулеметно-артилерійська довготривала вогнева споруда. На споруді добре видно сліди від влучень артилерійських снарядів і куль

Артилерійська довготривала вогнева споруда під 76-мм казематну гармату Л-17. Споруда пошкоджена внутрішнім вибухом

Довготривалі вогневі споруди Перемишльського укріпленого району обладнані польськими трофейними бронедзвонами з укріпленої ділянки «Сарни». Бронедзвони призначалися для ведення вогню з ручного кулемета та прикриття підступів до довготривалої вогневої споруди

На світлині зображений кулеметно-артилерійський капонір № 25, розташований на лівому березі річки Сян у районі населеного пункту Пшекопана. Споруда була побудована недалеко від устя річки В'яр і прикривала вогнем двох 45-мм протитанкових гармат і шести станкових кулеметів долину ріки Сян від Вільча до Гуречко. Споруда має кулеметний бронедзвін. На лівому крилі споруди видно численні сліди від влучень снарядів легкої артилерії, куль та осколків, що говорить про те, що противник вів бойові дії з боку міста Перемишль. У районі Перемишля на березі ріки Сян було споруджено два однотипні кулеметно-артилерійські капоніри № 25 і 38, які до цієї пори добре збережені

Кулеметний напівкапонір № 30, розташований у валу форту в районі панівної висоти 196,7, прикривав вогнем своїх станкових кулеметів ділянку ріки Сян від Бушковице до Пшекопана

На світлинах кулеметно-артилерійський напівкапонір (КАПК) № 27, обладнаний у фортечному валу в районі Баконьчице. Споруда тримала під вогнем 45-мм гармати і двох станкових кулеметів автомобільну дорогу і залізницю Львів – Перемишль

Кулеметний напівкапонір № 31, розташований на південних схилах висоти 196,7, прикривав північну околицю Перемишля

Кулеметний напівкапонір (КПК) № 33 простої конструкції, одноповерховий, одноамбразурний, на один станковий кулемет «максим» на станку Соколова, обладнаний на панівній висоті 196,7, тримав під своїм вогнем берег ріки Сян у районі Бушковице, Пшекопана

Кулеметний напівкапонір № 33 простої конструкції, зображений на світлині, був обладнаний у валу форту в районі Вільча. На світлині видно споруди австро-угорського форту, які у 1941 році вдало були пристосовані радянськими інженерами під командний пункт, сховища для особового складу і склад боєприпасів

Кулеметно-артилерійський напівкапонір № 35 був обладнаний на північній околиці Перемишля в районі висоти 201,2. Споруда у червні 1941 року мала чудовий обстріл не тільки річки Сян в межах міста, а й Засяння. Кулеметні амбразури замуровані. Споруда на даний час розташована на приватній садибі і використовується з господарською метою

Кулеметний напівкапонір № 36. Добре видно діамантовий ровик під кулеметними амбразурами споруди

Із західного боку Перемишля на середині височини знаходиться Татарський Копець (висота 352,8), який панує над дорогою Бірча – Сянік та всім Перемишлем. Саме на південно-західному схилі цієї панівної висоти був побудований артилерійсько-кулеметний напівкапонір № 39 для двох 76-мм казематних гармат зі станковим кулеметом «максим» у крилі

Кулеметно-артилерійський капонір № 38, розташований на лівому березі ріки Сян у Перемишлі. Сучасний вигляд. Усього три такі складні довготривалі вогневі споруди були побудовані в укріпленому районі, дві – у Перемишлі на набережній річки Сян і одна – у районі Ольшан. В укріплених районах лінії Молотова, які зараз розташовані на теренах України, неможливо зустріти подібних довготривалих вогневих споруд, оскільки вони були повністю знищені у перші дні Великої Вітчизняної війни. Капонір, зображений на знімках, з великою любов'ю відреставрований польськими істориками-фортифікаторами. На довготривалій вогневій споруді встановлено трофейний бронедзвін з польської укріпленої ділянки «Сарни»

КОВЕЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН (польовий)

Ковельський укріплений район № 9 (польовий), знаходився на волинському напрямку Західного оперативно-стратегічного напряму. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Володимир-Волинським УР на півдні і Брест-Литовським УР на півночі прикрити правий фланг угруповання радянських військ, розташованих на теренах України, не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Варшава – Хелм – Ковель – Київ та забезпечити оперативне розгортання з'єднань 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу.

КОВЕЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Ковельський укріплений район (польовий) зводився на північному заході України на Поліссі, теренах сучасної Волинської області. Передній край оборони укріпленого району проходив по правому березі Західного Бугу на так званому Прибужжі. Правий (північний) фас укріпленого району розташований на Шацькому поозер'ї, у районі озер Світязьке, Пулемецьке, Острів'янське, Луки, Перемут, Пісочне, Люцимир. Укріплений район зводився у районі населених пунктів Шацьк, Грабове, Забужжя, Любомль, Рівне, Римачі, Штунь. Укріплений район (польовий) відносився до головної прикордонної смуги оборони, займав по фронту смугу оборони до 84 км і мав глибину – 1–3 км (у деяких джерелах район по фронту і глибині відповідно займав 80 км і 5–6 км).

Будівельні роботи зі спорудження укріпленого району проводились саперними частинами та стрілецькими батальйонами 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії, будівельниками 236-го управління начальника робіт (УНР № 236) та військовополоненими поляками.

У Ковельському укріпленому районі планувалось протягом 1940–1941 років обладнати передову смугу оборони (передпілля) і головну смугу оборони. Тилова смуга оборони повинна була бути обладнана польовими військами у загрозливий період.

Головна смуга оборони Ковельського укріпленого району за планом Генерального штабу РСЧА повинна була бути ідентичною головним смугам оборони Володимир-Волинського, Струмилівського, Рава-Руського і Перемишльського укріплених районів.

Для головної смуги оборони Ковельського укріпленого району директивою командувача військ Київського особливого військового округу було визначено розмежувальну лінію зліва: Заліси, Гута, а справа: Руда, Городло, Високе [107].

На головній смузі оборони Ковельського укріпленого району планувалось побудувати довготривалі вогневі споруди найсучасніших, на той час, конструкцій (будівельниками був врахований досвід польських фортифікаторів, здобутий у Франції та використаний при будівництві ДВС укріпленої ділянки «Сарни») з артилерійським та артилерійсько-кулеметним озброєнням: артилерійські (АПК), артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКПК), а також кулеметно-артилерійські напівкапоніри (КАПК), кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі споруди (КАДВТ), озброєні 45-мм протитанковими казематними гарматами зі спареним кулеметом ДС на позиції ДОТ-4, та станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3, кулеметні напівкапоніри (КПК) та кулеметні довготривалі вогневі споруди (КДВТ), озброєні станковими кулеметами «максим» на позиції НПС-3.

Проектом будівництва Ковельського укріпленого району планувалось на **головній смузі оборони** обладнати п'ять вузлів довготривалої оборони.

Дубеченський вузол оборони № 1 повинен був бути правофланговим вузлом оборони не тільки Ковельського укріпленого району, а й усієї лінії Молотова, яку зводили на теренах України. Вузол оборони повинен був у взаємодії з Брест-Литовським укріпленим районом на півночі та Старогутівським вузлом оборони Ковельського УР на південному заході, використовуючи лісисто-болотисту місцевість, річку Прип'ять та озера Царське, Лука, Домашнє і Пісочне надійно прикрити напрямок і залізницю Брест – Ковель – Луцьк, а також стик з Брест-Литовським укріпленим районом. Вузол оборони повинен був мати три опорних пункти:

Рокитанський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Він був найпівнічніший опорний пункт довготривалої оборони на теренах України, мав прикриваючись з фронту річками Прип'ять і Лютка, а з флангів озерами Царське і Лука, використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, надійно прикрити правий фланг Ковельського УР і стик з Брест-Литовським укріпленим районом. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Дубечне. Він повинен був прикривати важливу залізничну гілку Брест – Ковель – Луцьк, на якій могли діяти бронепоїзди противника. У опорному пункті планувалось побудувати 7 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 1, КАПК – 3, КАДВТ – 1, КПК – 1 (одноповерховий, одноамбразурний на один станковий кулемет «максим» на станку Соколова), КП – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Кримненський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Планувалось, що опорний пункт, прикриваючись з фронту річками Прип'ять і Лютка, а з флангів озерами Лука, Пісочне і Домашнє, використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, у взаємодії з Рокитанським опорним пунктом на північному сході та Старогутівським вузлом оборони на південному заході, надійно прикриє напрямок Яровище – Кримне – Стара Вижівка. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту

Кримне. У опорному пункті планувалось побудувати 4 довготривалі вогневі споруди, із яких: КПК – 1, КАПК – 1, КДВТ – 2. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Залютинський, який повинен був бути опорним пунктом другого ешелону. Використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, мав наростити зусилля в обороні Рокитанського та Кримненського опорних пунктів і прикривати важливу залізничну гілку Брест – Ковель – Луцьк, на якій могли діяти бронепоїзди противника. У опорному пункті планувалось побудувати 3 довготривалі вогневі споруди, з яких: КАПК – 2, КАДВТ – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році.

Усього у Дубеченському вузлі оборони планувалось побудувати 14 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 1 (один з бронедзвоном), КАПК – 6 (два з бронедзвонами), КАДВТ – 2, КДВТ – 2, КПК – 2, КП – 1. На їх озброєнні планувалось мати: 76-мм казематних гармат Л-17 – 2 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 18 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 14 шт. [107].

Старогутівський вузол оборони № 2 повинен був у взаємодії з Дубеченським вузлом оборони на північному сході та Згоранським вузлом оборони на південному заході, використовуючи з фронту річки Прип'ять, Рудка і Чесновенка й озера Пісочне, Біле, Виторож, Чакове і Мошне, прикривати на широкому фронті лісисто-болотисту місцевість Полісся та напрямок Мельники – Шацьк – Стара Вижівка. Вузол оборони мав складатись з трьох опорних пунктів:

Любохинський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону й у взаємодії з Дубеченським вузлом оборони на північному сході та Заболоттівським опорним пунктом на південному заході, використовуючи річку Прип'ять та озера Пісочне, Біле, Виторож і Чакове, прикривати на широкому фронті лісисто-болотисту місцевість Полісся та напрямок Прип'ять – Любохини – Стара Гута. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Любохини. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 2, КАПК – 1, КПК – 1, КДВТ – 2. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Заболоттівський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону й у взаємодії з Любохинським опорним пунктом на північному сході та Згоранським вузлом оборони на південному заході, використовуючи річки Прип'ять, Рудка і Чесновенка та озера Чакове і Мошне, прикривати на широкому фронті лісисто-болотисту місцевість Полісся та напрямок Шацьк – Крушинець – Луків. Опорний пункт мав бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Заболоття. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких : АКПК – 1, КПК – 2, КАДВТ – 1, КДВТ – 2. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Сукачівський, який повинен був бути опорним пунктом другого ешелону, і використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, наростити зусилля в обороні Любохинського і Заболоттівського опорних пунктів. В опорному пункті планувалось побудувати 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: АКПК – 3 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році.

Усього у Старогутівському вузлі оборони планувалось протягом 1940–1941 років побудувати 17 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 2, АКПК – 5, КПК – 4, КАДВТ – 2, КДВТ – 3, КП – 1. На озброєнні яких планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 4 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 22 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 16 шт. [107].

Згоранський вузол оборони № 3 у взаємодії з Дубеченським вузлом оборони на північному сході та Згоранським вузлом оборони на південному заході, використовуючи річки Прип'ять, Рудка, Чесновенка і Нережа, а також озеро Велике Згоранське, прикривав на широкому фронті лісисто-болотисту місцевість Полісся та напрямок Брест – Шацьк – Любомль. Вузол оборони повинен був бути обладнаний на важливій рокадній дорозі Брест – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський – Львів, яка йшла позаду головних смуг оборони Брест-Литовського, Ковельського (польового), Володимир-Волинського, Струмилівського і Рава-Руського укріплених районів лінії Молотова. Вузол оборони повинен був мати чотири опорних пункти:

Заозерницький повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Планувалось, що опорний пункт буде першим потужним довготривалим центром опору на шляху противника, який намагатиметься провести фланговий удар уздовж шосе Брест – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський – Львів у тил укріпленим районам лінії Молотова обладнаним на теренах України, а також повинен бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Згорани і панівної висоти 182,0. В опорному пункті планувалось побудувати 5 довготривалих вогневих споруд, із яких: АКПК – 1, КАПК – 2, КПК – 1, КАДВТ – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Полапинський повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Планувалось, що опорний пункт буде обладнаний на єдиному напрямку дії військ противника в цьому районі на панівних висотах у районі населених пунктів Полапи і Сокіл. Використовуючи сильну лісисто-болотисту місцевість, опорний пункт повинен був надійно прикрити вузол грунтових доріг у напрямку Гуща – Борове – Полапи – Головне. У ньому планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 1, КАПК – 2, КДВТ – 1, КПК – 1, КП – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Куснищинський опорний пункт другого ешелону повинен був наростити зусилля Заозерницького і Полапинського опорних пунктів в обороні та

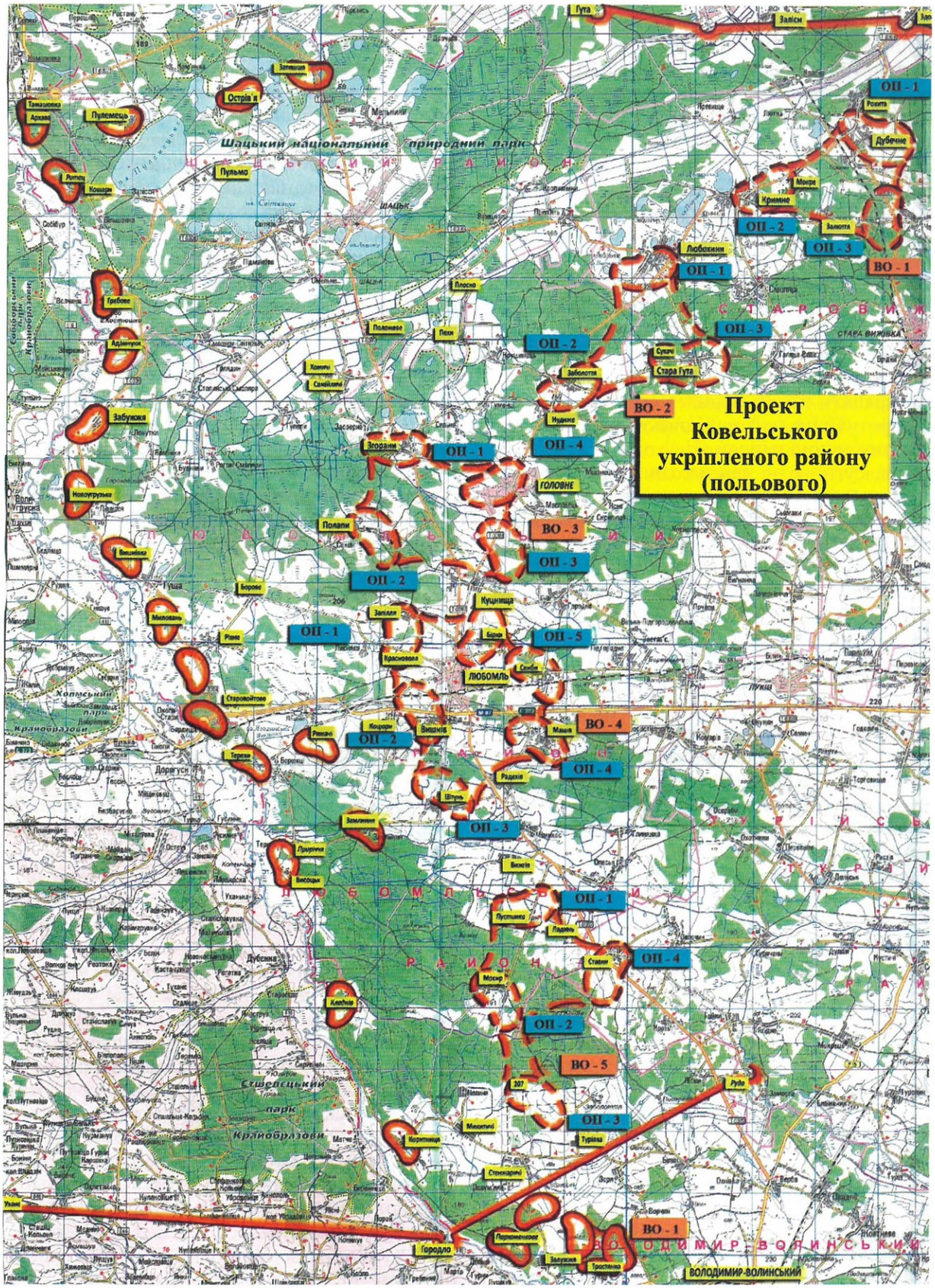

На схемі відображено проект Ковельського укріпленого району (польового). За планом будівництва в укріпленому районі повинні були бути обладнані смуга забезпечення (передпілля) і головна смуга довготривалої оборони

надійно прикрити вогнем своїх гармат і кулеметів автомобільні дороги: Брест – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський – Львів, а також Дубечне – Любохини – Заболоття – Любомль. Планувалось, що опорний пункт буде обладнаний у районі пануючої над довкіллям висоти 223,0 у міжріччі Нережа, Став і Вижівка. В опорному пункті планувалось побудувати 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: АКПК – 1, КАПК – 1, КАДВТ – 1, КДВТ – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році;

Головнецький, який повинен був бути опорним пунктом другого ешелону, планувалось спорудити у районі панівної висоти 217,0 на північний схід від населеного пункту Головне та при посадці на місцевості довготривалих вогневих споруд Головнецького, Заболоттівського і Заозерницького опорних пунктів створити потужний вогневий мішок, в який повинні були потрапити піхота, кавалерія та механізовані частини противника, використовуючи для наступу єдиний у цьому районі напрямок суходолу, на якому були майже відсутні водні перешкоди і ліс. Опорний пункт повинен був мати у своєму складі 5 довготривалих вогневих споруд, із яких: АКПК – 1, КАПК – 1, КАДВТ – 1, КДВТ – 1, КПК – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році.

Усього у Згоранському вузлі оборони планувалось протягом 1940–1941 років побудувати 20 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 2, АКПК – 2, КАПК – 6, КАДВТ – 3, КДВТ – 3, КПК – 3, КП – 1. На озброєнні яких мало бути: 76-мм казематних гармат – 8 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 9 шт., станкових кулеметів «максим» – 26 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 20 шт.

Любомльський вузол оборони № 4 мав бути обладнаний на найкоротшому шляху з Варшави до Києва. Використовуючи річку Західний Буг і сильну болотисту місцевість у взаємодії зі Згоранським вузлом оборони на півночі і Мосирським вузлом оборони на півдні, повинен був прикривати головний напрямок Хелм – Любомль – Ковель. Опорні пункти вузла оборони мали бути обладнані для кругової оборони міста Любомль – важливого вузла шосейних і залізничних шляхів. Саме на цьому напрямку були зосереджені головні зусилля противника при прориві Ковельського укріпленого району у червні 1941 року. Саме в цьому районі з 22 червня 1941 року протягом кількох днів точились запеклі бої між радянськими і німецькими військами. Вузол оборони повинен був бути самим потужним у Ковельському укріпленому районі і мати шість опорних пунктів:

Запільнинський повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Планувалось його обладнати на панівних висотах, розташованих на північний захід від міста Любомль. Опорний пункт повинен був прикрити у тісній взаємодії з Полапинським опорним пунктом на півночі і Вишнівським на півдні головний напрямок Хелм – Любомль – Ковель. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Запілля. В опорному пункті планувалось побудувати 3 довготривалі вогневі споруди, із яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КПК – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Вишнівський повинен був бути опорним пунктом першого ешелону і обороняти район, через який безпосередньо проходили автогужова дорога і залізнична гілка Хелм – Любомль – Ковель. Планувалось опорний пункт обладнати на панівних висотах, розташованих південно-західніше міста Любомль. Опорний пункт повинен був у тісній взаємодії з Запільнинським опорним пунктом на півночі і Штунським на півдні прикрити головний напрямок і важливу залізничну гілку Хелм – Любомль – Ковель, на якій могли діяти бронепоїзди противника. В опорному пункті планувалось побудувати 7 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 1, КАПК – 4, КДВТ – 2. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Штунський повинен був бути опорним пунктом першого ешелону й бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Штунь. Планувалось, що довготривалі вогневі споруди опорного пункту надійно прикриють напрямок: Терехи – Замлиння – Штунь – Радехів. Опорний пункт повинен був налічувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких: АКПК – 1, КАПК – 2, КАДВТ – 1, КДВТ – 1, КП – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Машівський, який повинен був бути опорним пунктом другого ешелону. Використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся та панівну висоту 209,0, розташовану на південному сході від Любомля, мав наростити зусилля в обороні Запільнинського і Вишнівського опорних пунктів та прикрити головний напрямок Хелм – Любомль – Ковель. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Машів. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, з яких: АКПК – 1, КДВТ – 2, КПК – 3. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році;

Скибинський повинен був бути опорним пунктом другого ешелону. Використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, мав наростити зусилля в обороні Запільнинського і Вишнівського опорних пунктів та прикрити головний напрямок і важливу залізничну гілку Хелм – Любомль – Ковель, на якій могли діяти бронепоїзди противника. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Скиби. В опорному пункті планувалось побудувати 5 довготривалих вогневих споруд, із яких: КАПК – 2 (обидві споруди з бронедзвонами), КПК – 2, КП – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році;

Бірківський, який повинен був бути опорним пунктом другого ешелону. Він повинен був використовуючи лісисто-болотяну місцевість Полісся наростити зусилля Згоранського вузла в обороні важливої рокадної дороги Брест – Шацьк – Любомль та Заболоттівського опорного пункту на напрямку Рівне – Запілля – Куснища. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони

населеного пункту Бірки. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 1, КАПК – 2 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 2, КПК – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році.

Усього у Любомльському вузлі оборони планувалось протягом 1940–1941 років побудувати 29 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 2, АКПК – 3, КАПК – 11, КАДВТ – 3, КДВТ – 5, КПК – 7, КП – 2. На їх озброєнні планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 10 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 32 шт., станкових кулеметів «максим» – 48 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 29 шт.

Мосирський вузол оборони № 5 повинен був бути самим південним вузлом оборони Ковельського укріпленого району. Планувалось, що він, використовуючи річки Західний Буг, Неретва і Золотуха, а також сильну лісисто-болотисту місцевість українського Полісся, у взаємодії з Любомльським вузлом оборони на півночі і Володимир-Волинським укріпленим районом на півдні прикривати напрямки Любомль – Володимир-Волинський та Кладнів – Мосир – Ковель. Вузол оборони мав складатися з чотирьох опорних пунктів:

Ладинський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону та обладнуватись для кругової оборони населеного пункту Пустинка і недопущення дій противника на важливій рокадній дорозі Брест – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський. Опорний пункт повинен був налічувати 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: КАПК – 2 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 1, КП – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Горицький повинен був бути опорним пунктом першого ешелону та мав бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Мосир. Планувалось, що опорний пункт, зведений на вузлі грунтових шляхів у центрі великого лісисто-болотистого масиву, який простягнувся на правому березі Західного Бугу в районі Бережці, Коритниця, Ладинь, надійно забезпечить оборону напрямку Кладнів – Мосир – Чмикос. Він повинен був налічувати 4 довготривалі вогневі споруди, із яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), АДВТ – 1, КДВТ – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1940 році;

Новинський, який повинен був бути опорним пунктом першого ешелону. Він мав бути обладнаний у районі панівної висоти 207,0. Опорний пункт був найпівденнішим у Ковельському укріпленому районі. Його довготривалі вогневі споруди у тісній взаємодії з Володимир-Волинським УР мали надійно прикривати стик між укріпленими районами та напрямок Коритниця – Микитичі – Турівка – Верба. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких: АКПК – 1, КАПК – 1 (з бронедзвоном), КПК – 1 (з бронедзвоном), КДВТ – 2. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році;

Ставкивський повинен був бути опорним пунктом другого ешелону. Опорний пункт повинен був бути обладнаний для кругової оборони населеного пункту Ставки. Планувалось, що опорний пункт, розташований на важливій рокадній дорозі Брест – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський, надійно прикриє цей напрямок від дій противника при його прориві і унеможливить вихід його частин у тил головної смуги оборони Ковельського і Володимир-Волинського укріплених районів. Крім цього, він повинен був, використовуючи лісисто-болотисту місцевість Полісся, збільшити зусилля в обороні Ладинського, Мосирського і Новинського опорних пунктів. В опорному пункті планувалось побудувати 6 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 1, КАПК – 2 (один з бронедзвоном), КАДВТ – 2, КПК – 1. Опорний пункт планувалось звести у 1941 році.

Усього у Мосирському вузлі оборони протягом 1940–1941 років планувалось побудувати 20 довготривалих вогневих споруд, з яких: АКПК – 2, АПК – 1, КАДВТ – 3, КАПК – 6, КАДВТ – 1, КДВТ – 3, КПК – 1, КП – 1. На їх озброєнні планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 8 штук, 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 8 шт., станкових кулеметів «максим» – 24 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 20 шт. [107].

Усього на головній смузі оборони Ковельського укріпленого району планувалось протягом 1940–1941 років побудувати біля 138 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 8, АКПК – 12, КАПК – 29, КАДВТ – 11, КДВТ – 16, КПК – 17, КП – 6. На озброєнні довготривалих вогневих споруд, побудованих на головній смузі оборони укріпленого району планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 40 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 65 шт., станкових кулеметів «максим» – 138 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 138 шт. [107].

Таким чином, ми бачимо, що у 1940 році на головній смузі оборони Ковельського укріпленого району планувалось обладнати довготривалі вогневі споруди у дванадцяти опорних пунктах першого ешелону. На 1941 рік планувалось будівництво довготривалих вогневих споруд в опорних пунктах другого ешелону та завершення всіх заходів підготовки оборони в масштабах усього Ковельського укріпленого району. На кінець 1941 року Ковельський укріплений район повинен був стати потужним оборонним рубежем, спроможним виконати визначені для нього бойові завдання [107].

30 червня 1940 року Нарком оборони К. Є. Ворошилов за № 16399/сс/ов направив на адресу Секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна і РНК СРСР В. М. Молотова доповнення і зміни до системи укріплених районів, викладених у протоколі Головної Військової ради РСЧА за № 7 від 1938 року, а також зміни щодо будівництва УР за планом 1940 року. У розділі другому «Доповнення і зміни до плану оборонного будівництва на 1940 рік» говорилось:

«У доповнення і зміни до плану будівництва укріплених районів, затвердженого постановами Комітету оборони за № 59сс і 137сс пропонується:

По КОВО побудувати:

для прикриття міста Львів з півночі і для зв'язку між Володимир-Волинським і Рава-Руським укріпленими районами почати будівництво Струмилівського УР, у якому у 1940 році спорудити вісім опорних пунктів;

для прикриття з півдня напрямку на Тернопіль, Коломию і Станіслав (Івано-Франківськ) розпочати будівництво Коломийського УР, у якому в 1940 році побудувати дванадцять опорних пунктів. Виконати це за рахунок асигнувань на будівництво Ковельського УР, початок будівництва якого перенести на 1941 рік».

Таким чином, із цього документа ми чітко бачимо, що Головна Військова рада РСЧА прийняла рішення про будівництво Коломийського укріпленого району за рахунок Ковельського УР. На той час цей важливий напрямок відносився до розряду другорядних. Виходячи з викладеного і у зв'язку з тим, що смуга оборони укріпленого району знаходилась на лісисто-болотистій місцевості, прикритій від кордону рікою Західний Буг, а оборонна промисловість не встигала виготовляти спеціальне казематне озброєння і обладнання, необхідне для монтажу у довготривалих вогневих спорудах головних смуг оборони укріплених районів лінії Молотова, Генеральним штабом РСЧА було прийняте рішення спорудження Ковельського укріпленого району провести у два етапи.

На першому етапі з весни 1940 до кінця літа 1941 року планувалось обладнати смугу забезпечення укріпленого району безпосередньо по правому (східному) березі річки Західний Буг. У ній на доступних для дій піхоти, кавалерії і моторизованих частин напрямках планувалось на ряду з дерев'яно-земляними вогневими спорудами побудувати прості не газощільні, одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди на одну 45-мм (76-мм) польову протитанкову гармату або на станковий кулемет «максим» на станку Соколова. Такі довготривалі вогневі споруди були побудовані у смузі забезпечення всіх укріплених районів лінії Молотова на теренах України. Дані довготривалі вогневі споруди були копією ДВС, побудованих польськими фортифікаторами на передодні Другої світової війни в укріпленій ділянці «Сарни» на Поліссі.

На другому етапі, починаючи з літа 1941 до кінця 1942 року, планувалось обладнати головну смугу оборони Ковельського укріпленого району по рубежу: Дубечно, Кримно, Любохни, Заболоття, Нудижа, Гуменці, Згорани, Полапи, Запілля, Красноволя, Любомль, Штунь, Мосир, Пузув, Микитичі на відстані до 10–40 км від державного кордону.

Таким чином, на 22 червня 1941 року Ковельський укріплений район носив назву (польовий) у зв'язку з тим, що у ньому була обладнана лише смуга забезпечення (передпілля), тому основу його бойових споруд представляли споруди польового (дерев'яно-земляного) типу. Частка довготривалих вогневих споруд була незначною.

Смуга забезпечення укріпленого району була обладнана і складалась із чотирнадцяти батальйонних районів оборони і одного окремого ротного опорного пункту стрілецьких частин польового заповнення. У кожному батальйонному районі оборони в смузі забезпечення укріпленого району було побудовано по 130–135 оборонних споруд польового типу, які призначались для зайняття підсиленими стрілецькими батальйонами стрілецьких полків 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії [29].

Крім цього, у смузі забезпечення на широкому фронті були обладнані чотири вузли довготривалої оборони, в опорних пунктах яких було споруджено по 3–4 одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди для 45-мм (76-мм) протитанкових польових гармат або станкових кулеметів «максим» на станку Соколова. Гарнізонами вузлів довготривалої оборони були 47-й і 201-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони [29].

Навесні 1941 року у вузлах довготривалої оборони в смузі забезпечення укріпленого району почали повним ходом, крім довготривалих вогневих споруд, будувати дерев'яно-земляні вогневі споруди (ДЗВС) для польових гармат і станкових кулеметів з метою прикриття мертвих просторів і зміцнення оборони.

Ураховуючи болотисту місцевість Полісся та те, що промисловість не встигала випускати казематне озброєння та обладнання, усі довготривалі вогневі споруди будувались одноповерховими, одноамбразурними, негазощільними, простої конструкції, без сантехнічного обладнання. Опорні пункти і довготривалі вогневі споруди у них були побудовані на доступних для танків і піхоти противника напрямках. Вузли оборони займали великі по фронту райони та не мали між собою вогневої взаємодії. У той же час вони вдало використовували природні властивості річки Західний Буг, Шацьких озер та лісисто-болотисту місцевість Полісся.

У **смузі забезпечення (передпіллі)** Ковельського укріпленого району (польового) на 22 червня 1941 року було побудовано лише чотири вузли оборони, які мали довготривалі вогневі споруди.

Пулемецький вузол оборони № 1 прикривав правий фланг Ковельського укріпленого району (польового) зі сторони Прип'ятських боліт і вдало використовував суходіл між озерами Пулемецьке, Острів'янське, Луки, Перемут, Пісочне і Мошне, а також ріку Західний Буг. Завданням опорного пункту було не допустити прориву противника уздовж рокади Брест – Шацьк – Володимир-Волинський. Радянськими фортифікаторами у вузлі оборони протягом 1940–1941 років було побудовано 11 довготривалих вогневих споруд. Під час окупації противником Волині, для створення укріпленого району на лінії принц Альберт по лівому березі ріки Західний Буг, противником активно були використані вцілілі радянські довготривалі вогневі споруди, які залишились у Пулемецькому вузлі оборони. Противник на базі Пулемецького вузла оборони створив відсічні позиції з метою запобігання флангового удару радянських військ з теренів Білорусії. Для створення суцільної системи вогню у цьому районі німецькими фахівцями організації «Тодта» було додатко-

во обладнано 6 довготривалих вогневих споруд типу «Тобрук» («Ringstdnd») [107].

Пулемецький вузол оборони складався з чотирьох опорних пунктів:

Опорний пункт № 1 «Затишшя» прикривав правий фланг укріпленого району, опираючись на сильно заболочені урочища Пісочний Ліс і Звунич. Опорний пункт розташовувався у районі населеного пункту Затишшя між озерами Луки, Перемут і Пісочне і прикривав єдину у цьому районі шосейну дорогу Піща – Шацьк. Опорний пункт нараховував 5 довготривалих вогневих споруд, із яких: АДВТ – 1 (прикривала суходіл між озерами та автодорогу), ДВС типу «Тобрук» («Ringstdnd») – 4.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано дві кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

Опорний пункт № 2 «Острів'я», який прикривав суходіл між озерами Луки, Острів'янське і Чорне та дорогу Піща – Острів'я – Пульмо. Опорний пункт розташовувався на панівних висотах навкруги населеного пункту Острів'я і налічував 3 довготривалі вогневі споруди, з яких: КПК – 2, ДВС типу «Тобрук» («Ringstdnd») – 1. Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано п'ять кулеметних дерев'яно-земляних вогневих споруд.

Опорний пункт № 3 «Кошари», який прикривав напрямок Влодава – Залісся між озером Пулемецьке та річкою Західний Буг. Опорний пункт правим флангом опирався на озеро, а лівим на ріку Західний Буг і був розташований у районі населених пунктів Ритець і Кошари. В опорному пункті налічувалось 4 довготривалі вогневі споруди, з яких: КПК – 3, німецькі ДВС типу «Тобрук» («Ringstdnd») – 1.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано чотири кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

У районі населеного пункту Кошари до початку війни було обладнано опорний пункт першої прикордонної застави «Кошари» (начальник застави лейтенант І. Ю. Бардала) 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 4 «Томашівка» (на даний час розташований на теренах Малоритського району Брестської області Республіки Білорусь), який, використовуючи ріку Західний Буг, у взаємодії з Кошаринським опорним пунктом прикривав напрямок Влодава – Камінь-Каширський та стик з Брест-Литовським укріпленим районом Західного особливого військового округу. Опорний пункт був обладнаний на ділянці відповідальності 19-ї і 20-ї прикордонних застав 5-ї комендатури 17-го Червонопрапорного Брест-Литовського прикордонного загону. У районі населеного пункту Томашівка до початку війни було обладнано опорний пункт 19-ї прикордонної застави «Томашівка» (начальник застави лейтенант П. П. Стрелкін), а в районі Олександрійської колонії опорний пункт 20-ї прикордонної і 5-ї резервної застав 5-ї прикордонної комендатури 17-го прикордонного загону, у якому було споруджено по чотири кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз»). Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів, в опорному пункті було обладнано шість кулеметних і одна артилерійська дерев'яно-земляних вогневих споруд.

Усього у Пулемецькому вузлі оборони налічувалось 11 радянських довготривалих вогневих споруд, із яких: АДВТ – 2, КПК – 9, на озброєнні яких були 45-мм протитанкові гармати – 2 шт., станкові кулемети «максим» – 9 шт. Крім цього, в опорних пунктах вузла оборони і між ними було споруджено близько тридцяти кулеметних і біля десяти гарматних дерев'яно-земляних вогневих споруд [107].

Гарнізоном Пулемецького вузла оборони були підрозділи 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського укріпленого району.

Для польового заповнення вузла оборони призначались підрозділи 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу [107].

Столинськосмолярський вузол оборони № 2, використовуючи лісисто-болотисту місцевість і річку Західний Буг, на широкому фронті прикривав шацький напрямок і складався з двох опорних пунктів:

Опорний пункт № 1 «Грабове», який використовуючи панівні висоти 161,1, 175,2, гору Костюшки (186,9) та річку Західний Буг, прикривав район населених пунктів Грабове і Адамчуки, а також дороги Грабове – Піща і Адамчуки – Шацьк. Опорний пункт налічував 5 довготривалих вогневих споруд, із яких: АДВТ – 2, КПК – 3. Крім них, під час окупації німецькі фахівці побудували дві довготривалі вогневі споруди типу «Тобрук» («Ringstdnd»). Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано шість кулеметних і одна артилерійська дерев'яно-земляних вогневих споруд [107].

У районі населеного пункту Грабове до початку війни було обладнано опорний пункт другої прикордонної застави «Грабове» (начальник застави лейтенант А. Є. Денисов), а в районі села Адамчуки був обладнаний опорний пункт третьої прикордонної застави «Адамчуки» (начальник застави лейтенанти В. М. Філін) 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у яких було споруджено по три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 2 «Забужжя», який використовуючи панівні висоти 178,2 і 173,5 та болотисті береги річки Західний Буг, прикривали населений пункт Забужжя та напрямок: Забужжя – Столинські Смоляри – Шацьк. В опорному пункті було побудовано дві кулеметні довготривалі вогневі споруди простої конструкції.

Одноповерхова, одноамбразурна ДВС для 45-мм протитанкової гармати

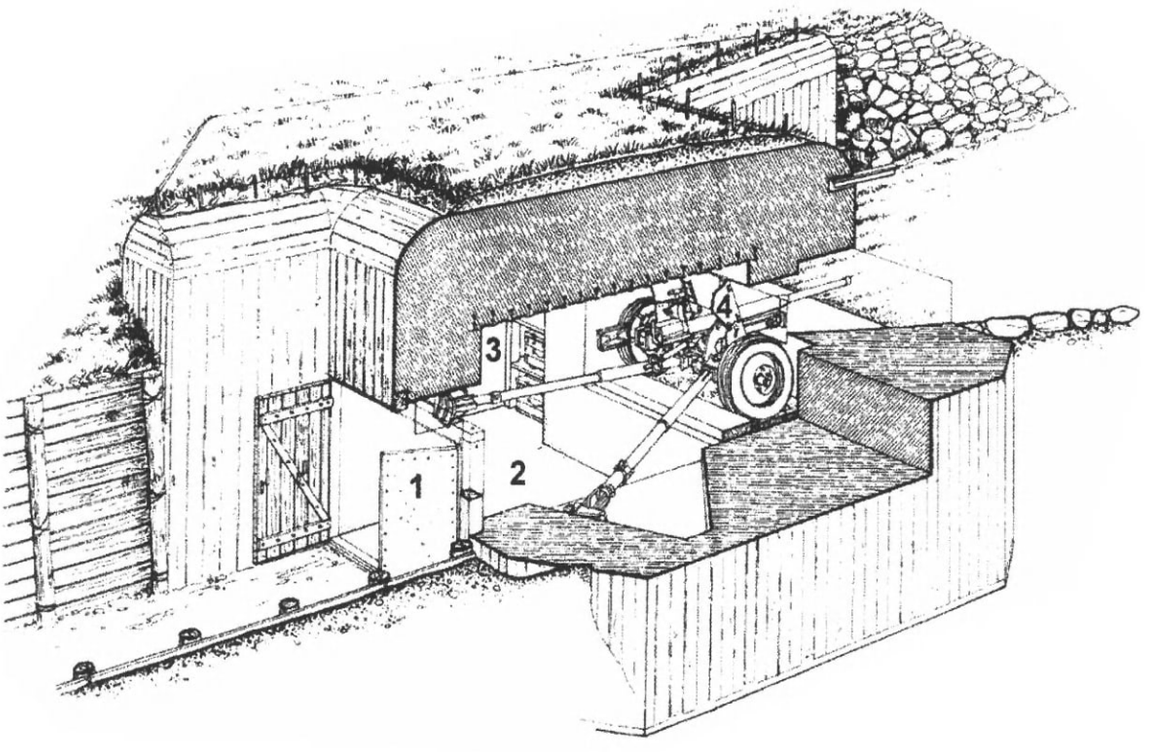

Розріз збоку

1. Двійні оббиті залізом двері.
2. Бойовий каземат.
3. Боєприпаси у ніші.
4. Протитанкова 45-мм гармата.

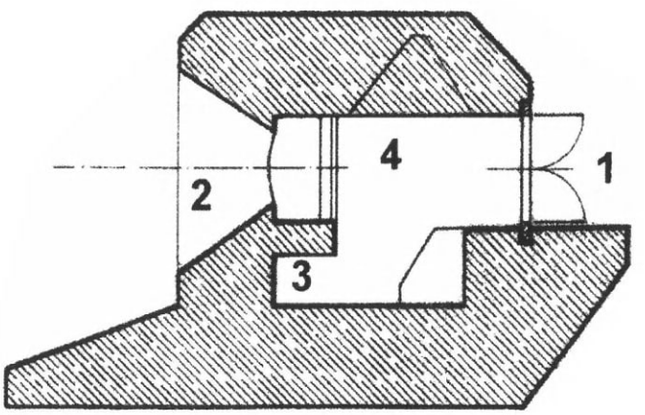

Розріз зверху

1. Двері.
2. Амбразура.
3. Ніша для боєприпасів.
4. Бойовий каземат.

ДВС для станкового кулемета «максим»

Загальний вигляд

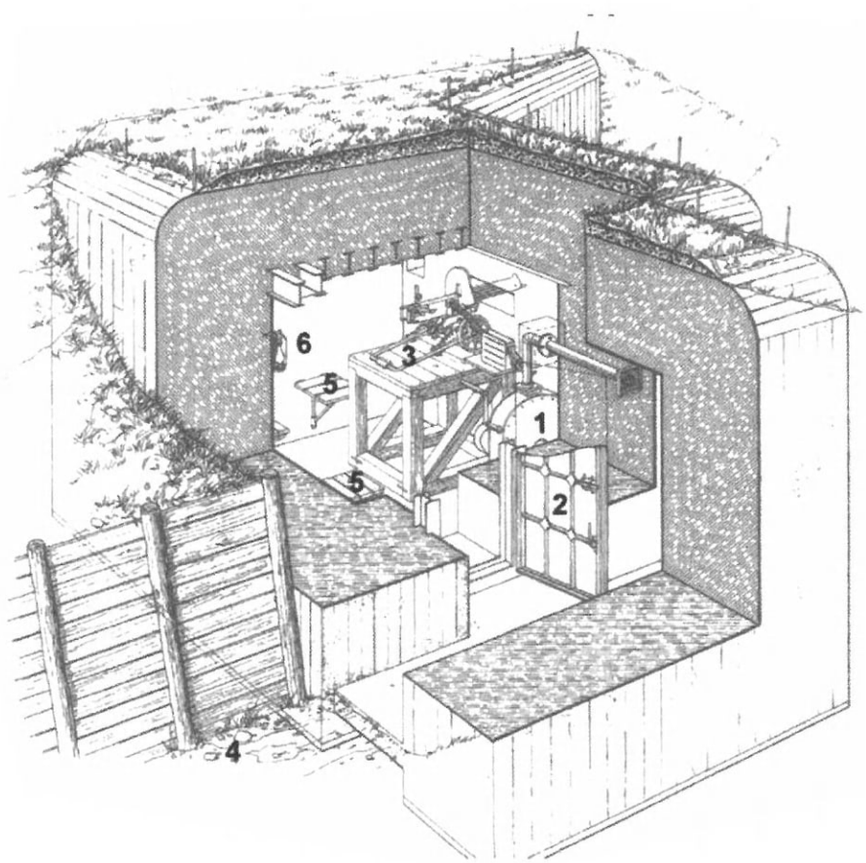

Розріз збоку

1. Вентиляційне обладнання.
2. Броньовані двері.
3. Стіл для кулемета.
4. Траншея.
5. Табурет.
6. Лампа часова.

Крім довготривалих вогневих споруд з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано сім кулеметних і дві артилерійські дерев'яно-земляних вогневих споруд.

У районі населеного пункту Забужжя до початку війни було обладнано опорний пункт першої прикордонної застави «Забужжя» (начальник застави лейтенант Д. Ф. Бордюгов) 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Усього у Столинськосмолярському вузлі оборони налічувалось 7 довготривалих вогневих споруд, з яких: АДВТ – 2, КПК – 5, які мали на озброєнні: 45-мм протитанкові гармати – 2 шт., станкові кулемети «максим» на станку Соколова – 5 шт. [107].

Гарнізоном Столинськосмолярського вузла оборони були підрозділи 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського укріпленого району. Для польового заповнення призначались підрозділи 61-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу [107].

Любомльський вузол оборони № 3, використовуючи ріку Західний Буг, прикривав головний напрямок Хелм – Любомль – Ковель. Саме на цьому напрямку противник зосередив своє головне наступальне угруповання, яке проривало Ковельський укріплений район (польовий). Перед переднім краєм вузла оборони знаходився залізничний міст через Західний Буг, який був пристосований для руху автогужового транспорту. Між Столинськосмолярським і Любомльським вузлами оборони Ковельського укріпленого району на правому березі ріки Західний Буг, у районі населених пунктів Новогрузьке і Опалин до початку війни було обладнано опорні пункти п'ятої прикордонної застави «Новогрузьке» (начальник застави молодший лейтенант М. К. Ковальов) і шостої прикордонної застави «Опалин» (начальник застави молодший лейтенант М. Т. Кравченко) 2-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у яких було споруджено по три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Любомльський вузол оборони складався з шести опорних пунктів:

Опорний пункт № 1 «Рівне» – опорний пункт першого ешелону був обладнаний у районі панівної висоти 180,0 на лівому березі ріки Західний Буг. У ньому була побудована лише одна кулеметна довготривала вогнева споруда, решта споруд були дерев'яно-земляної конструкції. Саме гарнізон цієї довготривалої вогневої споруди довгий час не давав противнику навести мостову переправу через ріку Західний Буг та почати переправу головних сил на радянську територію.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано чотири кулеметні і дві артилерійські дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

У районі населеного пункту Рівне до початку війни було обладнано опорний пункт 7-ї прикордонної застави «Рівне» (начальник застави старший лейтенант О. О. Заборських) 2-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено три кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 2 «Вовчий Перевіз», прикриваючись річкою Західний Буг, обороняв район розташування єдиного в цьому районі залізничного моста через ріку Західний Буг, пристосованого для руху автогужового транспорту. В опорному пункті було побудовано 4 довготривалі вогневі споруди, з яких АПК – 1, КДВТ – 3.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано три кулеметні і дві артилерійські дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

У районі населеного пункту Вовчий Перевіз до початку війни було обладнано опорний пункт 8-ї прикордонної застави «Вовчий Перевіз» (начальник застави старший лейтенант П. К. Старовойтов) 2-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз» і 3 залізобетонні сховища для особового складу) [107].

Опорний пункт № 3 «Терехи» був опорним пунктом першого ешелону. Він був обладнаний на панівній висоті 182,4, розташованій на західній околиці населеного пункту Бережці. У ньому була побудована 1 кулеметна довготривала вогнева споруда.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 5 кулеметних і 2 артилерійських дерев'яно-земляних вогневих споруд [107].

У районі населеного пункту Бережці до початку війни було обладнано опорний пункт 9-ї прикордонної застави «Бережці» (начальник застави лейтенант Ф. М. Гусєв) 3-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 4 «Бережці» був опорним пунктом другого ешелону і нарощував зусилля в обороні Терехинського опорного пункту. Опорний пункт був обладнаний на південно-східній околиці населеного пункту Бережці у районі панівної висоти 170,1. В опорному пункті була побудована 1 кулеметна довготривала вогнева споруда.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 3 кулеметних і одну артилерійську дерев'яно-земляних вогневих споруд [107].

Опорний пункт № 5 «Римачі» був опорним пунктом другого ешелону та нарощував зусилля в обо-

роні головного напрямку Хелм – Любомль – Ковель. Він був обладнаний між населеними пунктами Римачі і Бережці у районі панівних висот 180,0 і 182,3. Опорний пункт налічував 2 довготривалі вогневі споруди [107].

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 4 кулеметні і 2 артилерійські дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

Опорний пункт № 6 «Бабацин» був опорним пунктом другого ешелону та нарощував зусилля Бережицького і Висоцького опорних пунктів в обороні напрямку Хелм – Любомль – Ковель. В опорному пункті був обладнаний лише один АПК простої конструкції під 45-мм польову протитанкову гармату [107].

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриттю мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

Усього у Любомльському вузлі оборони налічувалось 9 довготривалих вогневих споруд, із яких: АПК – 2, КПК – 7. Довготривалі вогневі споруди мали на озброєнні: 45-мм протитанкові гармати – 2 шт., станкові кулемети «максим» на станку Соколова – 7 шт. [107] .

Гарнізоном Любомльського вузла оборони були підрозділи 201-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського укріпленого району (польового). Для польового заповнення призначались підрозділи 306-го стрілецького полку 62-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу [107].

Прирічeнський вузол оборони № 4, використовуючи річку Західний Буг та дуже сильно заболочену і лісисту місцевість, на широкому фронті прикривав другорядний турійський напрямок і складався з трьох опорних пунктів:

Опорний пункт № 1 «Висоцьк», був опорним пунктом першого ешелону. Він був обладнаний на панівній висоті 180,7 на південь від населеного пункту Висоцьк. Опорний пункт, використовуючи з фронту ріку Західний Буг та на флангах річки Неретва і Топкій, прикривав єдиний у цьому лісисто-болотистому районі напрямок дій противника Дубенка – Висоцьк – Замлиння – Штунь. У ньому було обладнано 2 кулеметні довготривалі вогневі споруди.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 4 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

У районі населеного пункту Висоцьк до початку війни було обладнано опорний пункт 10-ї прикордонної застави «Висоцьк» (начальник застави лейтенант М. А. Ніколенко) 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 2 «Кладнів» був опорним пунктом першого ешелону. Він був обладнаний на панівній висоті 182,2, розташованій на схід від населеного пункту Кладнів. Опорний пункт, використовуючи з фронту ріку Західний Буг та на флангах річки Півник і Золотуха, прикривав єдиний у цьому лісисто-болотистому районі напрямок дій противника Скрихичин – Кладнів – Мосир. У ньому було обладнано 2 кулеметні довготривалі вогневі споруди [107].

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 8 кулеметних і 2 артилерійських дерев'яно-земляних вогневих споруд [107].

У районі населених пунктів Бендюги, Кладнів і Юшеве до початку війни було обладнано опорні пункти 11-ї прикордонної застави «Бендюги» (начальник застави лейтенант П. С. Кондаков) і 12-ї прикордонної застави «Кладнів» (начальник застави П. П. Попов) і 13-ї прикордонної застави «Юшеве» (начальник застави лейтенант Б. К. Кучумов) 3-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, в яких було споруджено по 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

Опорний пункт № 3 «Замлиння» був опорним пунктом другого ешелону, який, використовуючи сильно лісисто-болотисту місцевість, прикриваючись річкою Неретва, нарощував зусилля Висоцького опорного пункту в обороні напрямку Дубенка – Висоцьк – Замлиння – Штунь. В опорному пункті було обладнано 3 довготривалі вогневі споруди, із яких АПК – 1 та КПК – 2.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 3 кулеметні й одну артилерійську дерев'яно-земляну та одну артилерійську вогневу споруди.

Крім довготривалих вогневих споруд, з метою створення системи вогню і прикриття мертвих просторів в опорному пункті було обладнано 2 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди. [107].

У районі населеного пункту Замлиння до початку війни було обладнано опорний пункт 3-ї резервної прикордонної застави «Замлиння» 3-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону, у якому було споруджено 3 кулеметні дерев'яно-земляні вогневі споруди (типу «Блокгауз») [107].

У глибині оборони за Прирічeнським вузлом оборони на шляхах імовірного просування противника в районах населеного пункту Мосир, а також урочище Гряда Мосирська, висота 185,5 і урочище Добрий Край були обладнані опорні пункти, у яких було побудовано 4 кулеметні і 2 артилерійські дерев'яно-земляні вогневі споруди [107].

Усього у Прирічeнському вузлі оборони налічувалось 7 довготривалих вогневих споруд, із яких АПК – 1, КПК – 6. На озброєнні довготривалих вогневих споруд знаходились 45-мм протитанкова гармата – 1, станкові кулемети «максим» – 6. Гарнізоном Прирічeнського вузла оборони були підрозділи 201-го окремого кулеметно-артилерійського ба-

тальйону Ковельського укріпленого району (польового). Для польового заповнення призначались підрозділи 123-го стрілецького полку 62-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу [107].

Усього у Ковельському укріпленому районі (польовому) налічувалось близько сорока довготривалих вогневих споруд і близько 110 дерев'яно-земляних вогневих споруд. На їх озброєнні були: 76-мм гармати – 3 шт., 45-мм протитанкові гармати – 5 шт., станкові кулемети «максим» на станку Соколова – 168 шт. (більше ніж у частинах 45-ї стрілецької дивізії), ручні кулемети Дегтярьова – 59 шт. [29].

До складу **гарнізону Ковельського укріпленого району** входили: управління коменданта з підрозділами забезпечення, 47-й та 201-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони, окремі роти зв'язку, саперна і автотранспортна. Частини гарнізону укріпленого району за штатом мирного часу нараховували 856 чоловік. Комендантом Ковельського укріпленого району (польового) був комбриг Аверін Дмитро Васильович [107].

47-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон був сформований у складі гарнізону (укріплений район не встановлено) в 30-х роках XX ст. У вересні 1940 року батальйон був передислокований до міста Любомль і увійшов до складу Ковельського укріпленого району. Батальйон перейшов на нові штати. За новим штатом батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення та 5 кулеметно-артилерійських рот. Кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу мав: командного і начальницького складу – 147 чоловік; молодшого начальницького складу – 440 чоловік; рядового складу 1 200 чоловік. Усього за штатом воєнного часу – 1 756 чоловік. Кожна кулеметно-артилерійська рота батальйону за штатом воєнного часу мала: командного і начальницького складу – 21 чоловік; молодшого начальницького складу – 70 чоловік; рядового складу – 174 чоловіки. Усього за штатом воєнного часу – 265 чоловік. Командував батальйоном старший лейтенант А. Духота. Його заступником з політичної частини був старший політрук Ф. Данильченко, начальником штабу батальйону – капітан А. Волохов, секретар партбюро – старшина С. Ковальов [107].

201-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон другого типу був сформований за штатом 9/904-Б у кількості 360 чоловік у вересні 1939 року в Кам'янець-Подільському укріпленому районі. Батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення, три кулеметні роти і два відділення протитанкової оборони. Батальйон отримав умовний № 9833. У вересні 1940 року батальйон був передислокований до міста Любомль і увійшов до складу Ковельського укріпленого району. Батальйон перейшов на нові штати. За новим штатом батальйон мав у своєму складі: управління батальйону з підрозділами забезпечення та 5 кулеметно-артилерійських рот. Кулеметно-артилерійський батальйон за штатом воєнного часу був таким же, як у 47-му окремому кулеметно-артилерійському батальйоні. Командував батальйоном капітан Панасюк Трохим Дорофійович, начальником штабу був старший лейтенант Кухар Терентій Іванович [107].

Для польового заповнення Ковельського укріпленого району призначались: 45-та і 62-га стрілецькі дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу *(про історію та структуру 5-ї армії більш детально подано у розділі «Володимир-Волинський укріплений район»).*

15-й стрілецький корпус був сформований у 1929 році на теренах України. До складу корпусу входили: 45-та і 62-га стрілецькі дивізії, 231-й і 264-й корпусні артилерійські полки, 38-й окремий саперний батальйон. На озброєнні частин корпусу знаходилось 108 гармат протитанкової артилерії, 237 польових гармат різних калібрів, 231 зенітна гармата [29]. Частини корпусу дислокувались у районах Влодава, Паридуби, Ковель у таборах і військових містечках, на відстані 40 км і більше від державного кордону. Корпусні артилерійські полки знаходились на Повурському артилерійському полігоні, що був розташований у 20 км на схід від Ковеля. Штаб корпусу дислокувався в місті Ковель. По одному стрілецькому полку від 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій до початку бойових дій знаходились на будівництві польових укріплень у смузі Ковельського укріпленого району. Командував корпусом Герой Радянського Союзу полковник Іван Федюнинський [29].

45-та Волинська ордена Леніна Червонопрапорна імені Миколи Щорса стрілецька дивізія була сформована в червні 1919 року на теренах України у районі Одеси на базі частин 5-ї Української стрілецької дивізії колишньої 3-ї Української армії як 1-ша Українська повстанська радянська дивізія. У складі 12-ї армії Південного фронту вона вела запеклі бої з військами Денікіна і Центральної Ради. У серпні 1919 року дивізія приймала участь в обороні Одеси. Потрапивши в оточення, частини дивізії здійснили героїчний південний 400-кілометровий перехід на з'єднання з головними силами Червоної Армії. Восени 1919 року отримала найменування 45-та стрілецька дивізія РСЧА. У березні – вересні 1920 року частини дивізії приймали активну участь у бойових діях проти білополяків, у тому числі у наступі радянських військ на львівському напрямку, після цього вела бої з військами отаманів Петлюри, Григор'єва та Махно. Частини дивізії приймали активну участь у розгромі 3-ї армії генерала Врангеля на заході України.

17 листопада 1921 року дивізія отримала почесне найменування «Волинська». Після завершення бойових дій 45-та стрілецька дивізія стала кадровим з'єднанням, яке у 1922 році було нагороджене орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. У лютому 1932 року дивізія перейшла на штати урівської, тобто складала гарнізон і польове заповнення Новоград-Волинського укріпленого району. У 1933 році на базі дивізії і частин Новоград-Волинського укріпленого району був сформований 45-й механізований корпус

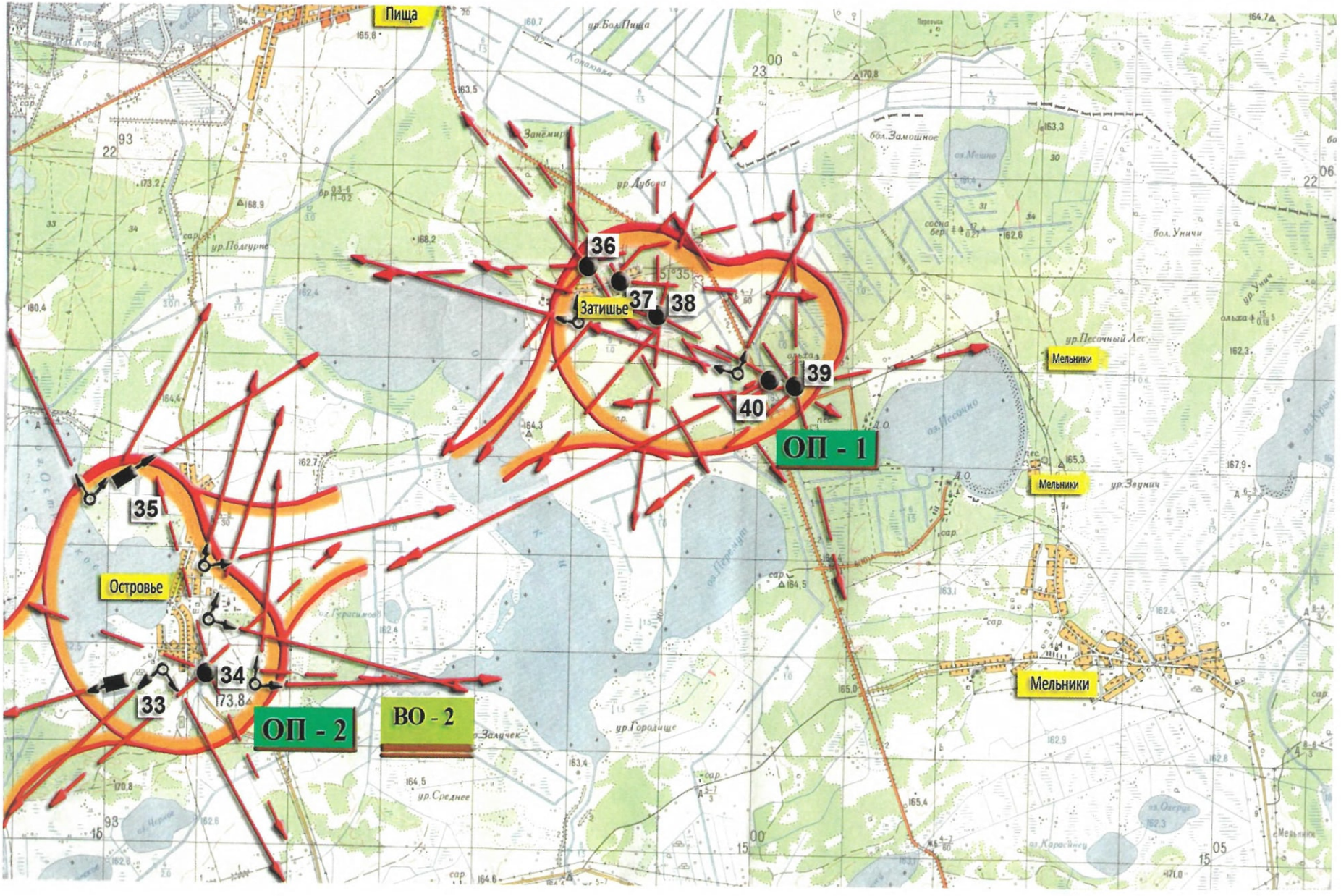
Пища
Затишье
Островье
Мельники
Мельники
Мельники
ОП - 1
ОП - 2
ВО - 2
33
34
35
36
37
38
39
40

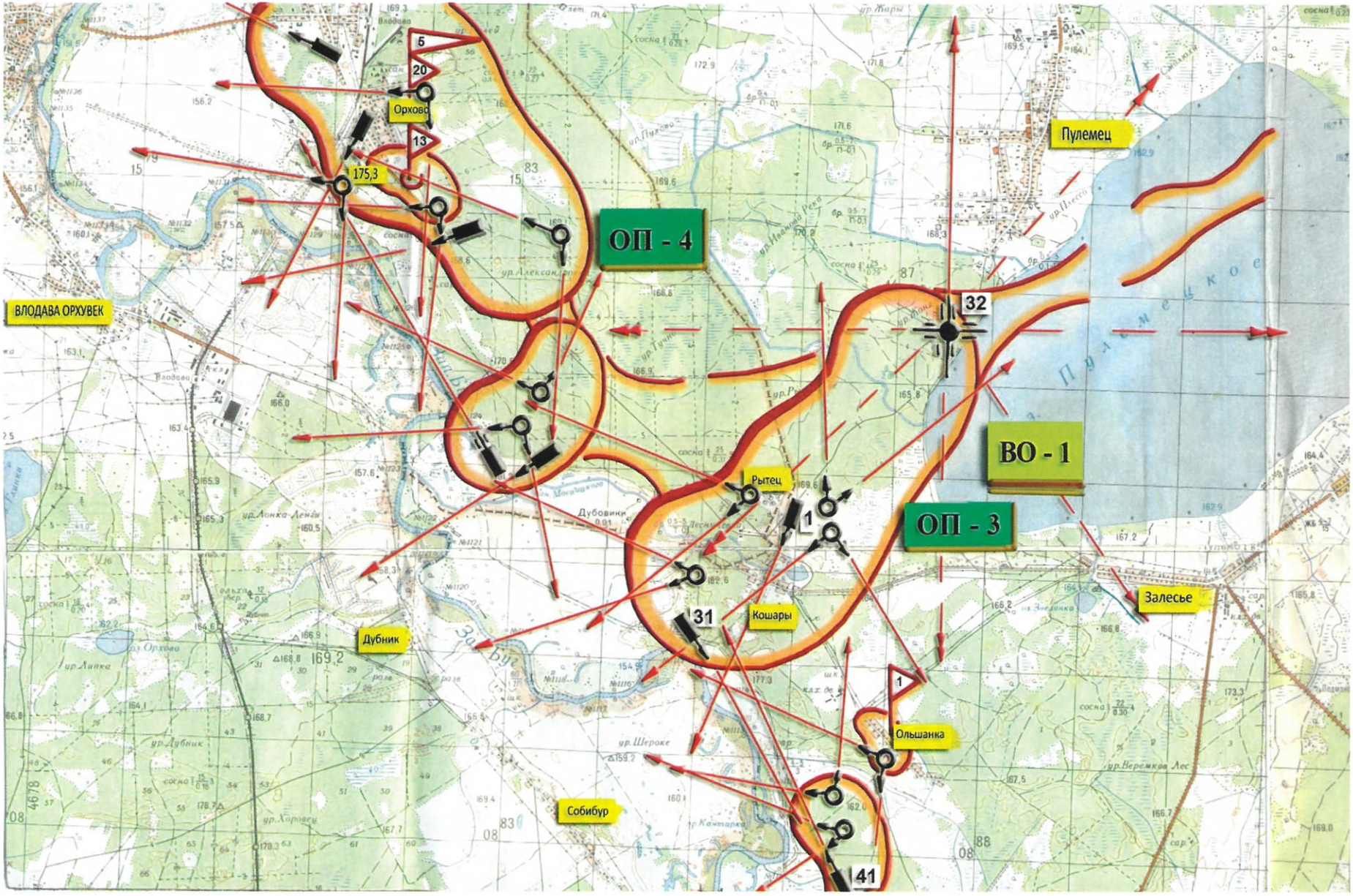
ВЛОДАВА ОРХУВЕК
Орхово
175,3
ОП - 4
Пулемец
ВО - 1
ОП - 3
Рытец
Дубовики
Кошары
Залесье
Дубник
Ольшанка
Собибур
5
20
13
32
1
31
41

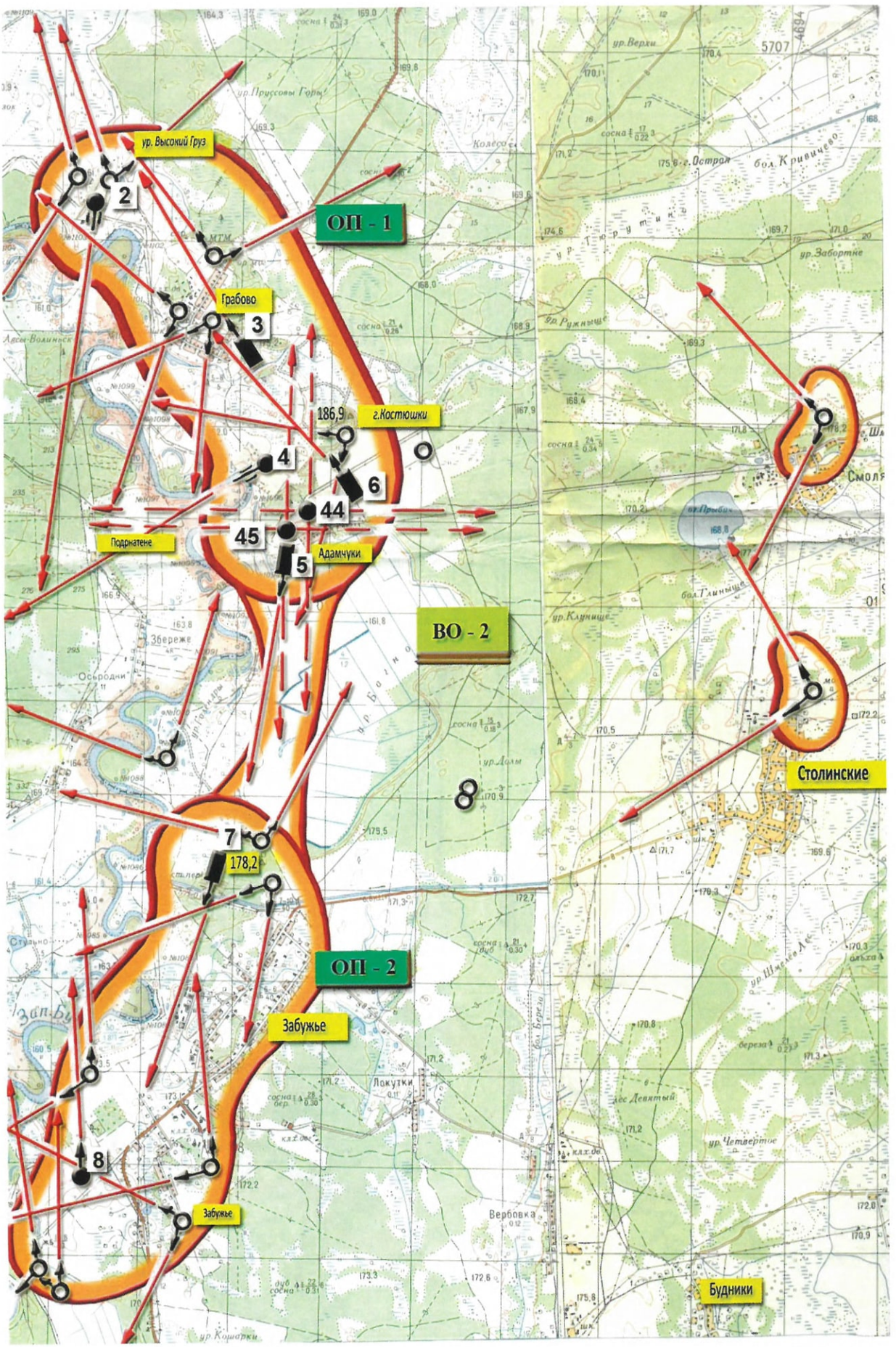
ур. Высокий Груз
2
ОП - 1
Грабово
3
186,9
г.Костюшки
4
6
44
45
Подрнатене
Адамчуки
5
ВО - 2
Столинские
7
178,2
ОП - 2
Забужье
8
Забужье
Будники

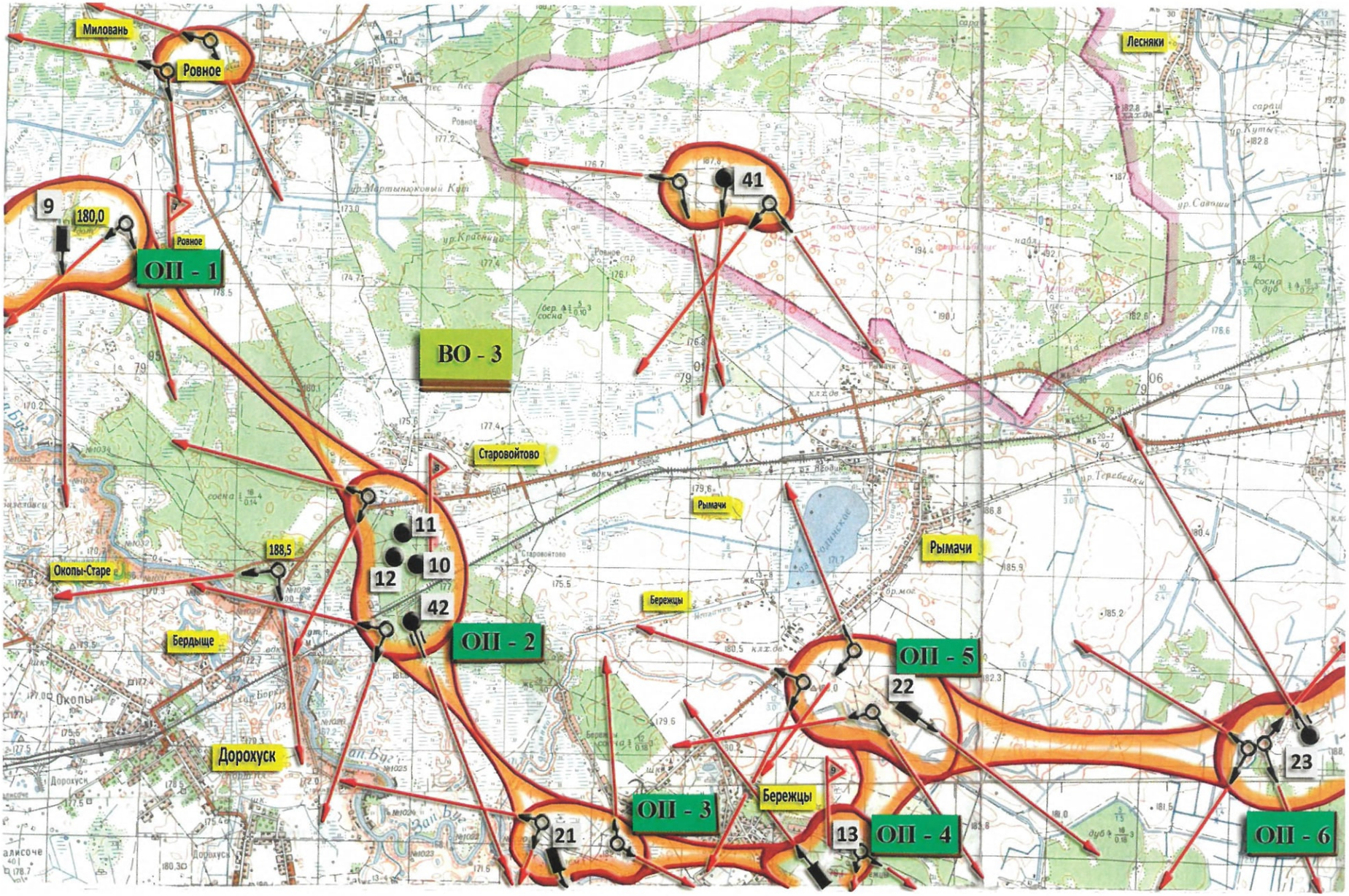
Миловань
Ровное
Лесняки
9
180,0
Ровное
ОП - 1
41
ВО - 3
Старовойтово
Рымачи
11
10
12
42
188,5
Окопы-Старе
Бердыще
ОП - 2
Рымачи
Бережцы
ОП - 5
22
23
Дорохуск
Окопы
Бережцы
ОП - 3
21
13
ОП - 4
ОП - 6

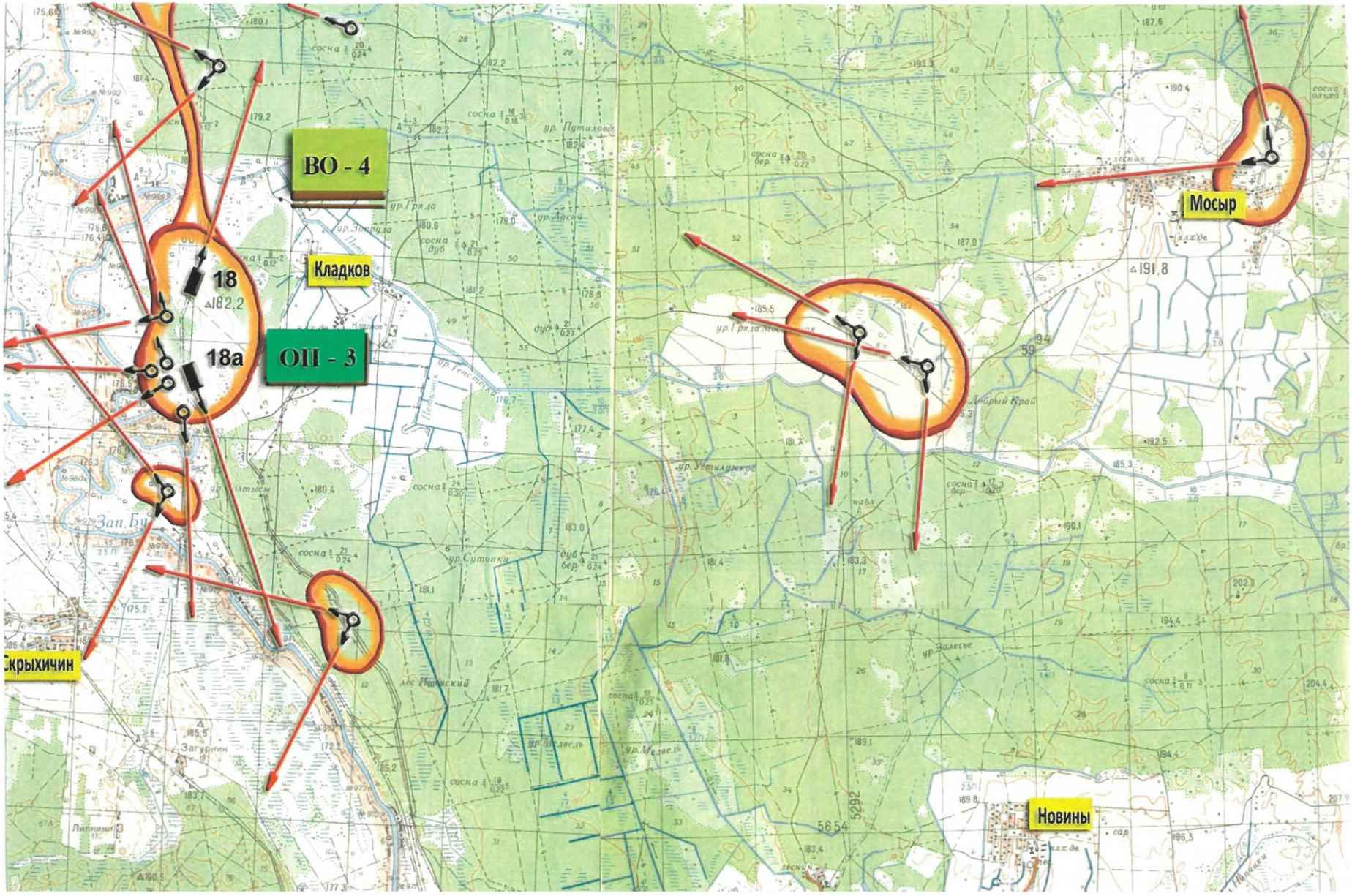
ВО - 4
Кладков
18
18а
ОП - 3
Мосыр
Новины
Скрыхичин

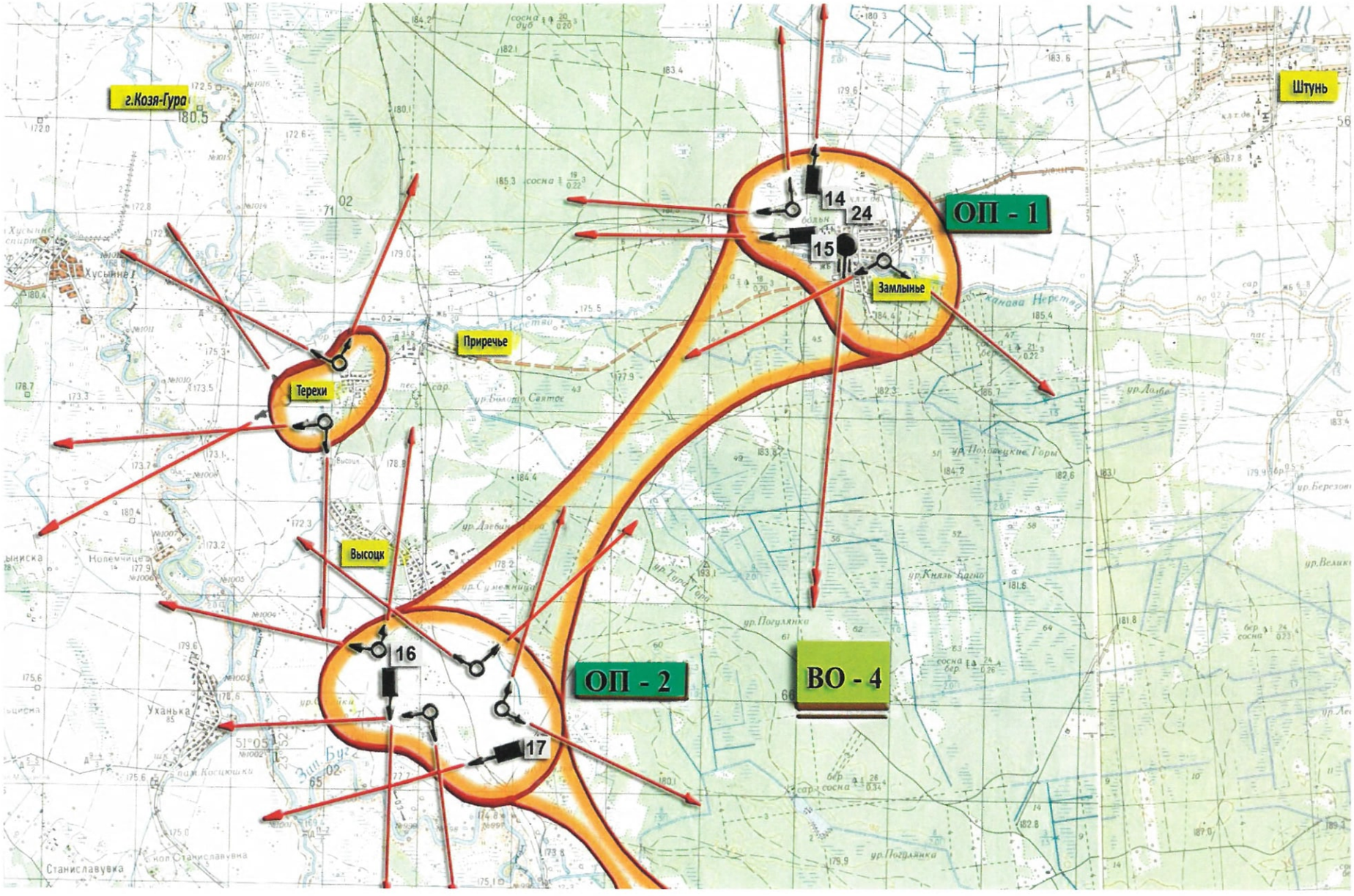
г.Козя-Гура
Штунь
14
24
15
ОП - 1
Замлынье
Приречье
Терехи
Высоцк
16
ОП - 2
ВО - 4
17

Українського військового округу. Бригади новоствореного корпусу «унаслідували» нумерацію стрілецьких полків 45-ї стрілецької дивізії. 17 травня 1935 року при розподілі Українського військового округу 45-та стрілецька дивізія і гарнізон Новоград-Волинського укріпленого району увійшли до складу Київського військового округу. На початку 1936 року за успіхи у бойовій підготовці та будівництво укріпленого району дивізія була нагороджена орденом Леніна.

Дивізія мала у своєму складі: 133, 134, 135-й стрілецькі полки, 45-й артилерійський полк, 45-й окремий танковий батальйон, 45-й окремий розвідувальний батальйон, 45-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 45-й окремий батальйон зв'язку, 45-й окремий саперний батальйон, 45-й окремий медико-санітарний батальйон та інші частини, які дислокувались у Новограді-Волинському. Влітку 1939 року частини дивізії були переведені на штати звичайної стрілецької дивізії. Гарнізон Новоград-Волинського укріпленого району був виведений зі штату дивізії. Усі частини дивізії отримали нову нумерацію.

На початку вересня 1939 року дивізія мала у своєму складі: 10, 61, 253-й стрілецькі полки, 178-й легкий артилерійський і 217-й гаубичний артилерійський полки, 69-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 63-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 10-й окремий розвідувальний батальйон, 52-й окремий саперний батальйон, 94-й окремий батальйон зв'язку, 49-й окремий автомобільний батальйон, 43-й медико-санітарний батальйон, 116-ту окрему роту хімічного захисту, 76-ту польову хлібопекарню. У вересні – жовтні 1939 року дивізія у складі 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії (у минулому Шепетівська армійська група) Українського фронту прийняла активну участь у польській кампанії. Частини дивізії дислокувались: 10-й стрілецький полк у містечку Шацьк, 61-й стрілецький полк – Любомль, 253-й стрілецький полк – Ковель на відстані 20–65 км від державного кордону. Артилерійський і гаубичний полки дивізії знаходились на Повурському артилерійському полігоні, де проводили навчальні стрільби. Штаб дивізії розташовувався у Ковелі.

На 1 червня 1941 року дивізія налічувала у своєму складі 10 000 чоловік та мала на озброєнні: станкових кулеметів – 156 шт., ручних кулеметів – 360 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 34 шт., 122-мм гаубиць – 34 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт. та мінометів – 141 шт., танків плаваючих – 16 од., бронеавтомобілів БА – 10 од., тракторів – 75 од., автомобілів – 264 од. У задачу 45-ї Волинської дивізії входило прикриття 54-кілометрової ділянки кордону від Влодави до Бережце. Командував дивізією генерал-майор Гаврило Шерстюк [107].

62-га Червонопрапорна стрілецька дивізія була сформована восени 1919 року у Фергані на теренах Узбекистану як 2-га стрілецька Туркестанська дивізія РСЧА. Частини дивізії були сформовані на базі груп військ Червоної Армії, які діяли у Середній Азії. У січні 1920 року дивізія була підсилена стрілецькою бригадою, яка прибула з Поволжя. Дивізія вела активні бойові дії у складі Туркестанського фронту. Після перетворення цього фронту в Середньоазіатський військовий округ у червні 1926 року дивізія деякий час була з'єднанням Середньоазіатського військового округу, а у другій половині 20-х років була передислокована на терени Україні. У 1931 році відповідно до директиви Народного комісара оборони СРСР дивізія перейшла на урівські штати, тобто всі частини гарнізону Київського укріпленого району входили до складу частин дивізії.

При розподілі влітку 1935 року Українського військового округу на Київський і Харківський військові округи 2-га стрілецька Туркестанська дивізія отримала 62-й номер. Дивізія мала у своєму складі: 184, 185, 186-й стрілецькі полки, 62-й артилерійський полк, 62-й окремий танковий батальйон, 62-й окремий протитанковий артилерійський дивізіон, 62-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 62-й окремий розвідувальний батальйон, 62-й окремий батальйон зв'язку, 62-й окремий саперний батальйон, 62-й окремий автомобільний батальйон, 62-й окремий медико-санітарний батальйон, 62-гу окрему роту хімічного захисту.

У червні 1940 року дивізія була включена до складу угруповання радянських військ, призначеного для можливих бойових дій проти Румунії і входила до складу 13-го стрілецького корпусу 12-ї армії. Восени 1940 року дивізія була передислокована на Волинь, де увійшла до складу 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії. У серпні 1939 року дивізія перейшла на нові штати та нову нумерацію частин і мала у своєму складі: 104, 123 і 306-й Червонопрапорні стрілецькі полки, 89-й легкий артилерійський і 150-й гаубичний артилерійський полки, 126-й окремий винищувальний протитанковий дивізіон, 392-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 95-й окремий розвідувальний батальйон, 108-й окремий саперний батальйон, 93-й окремий батальйон зв'язку, 56-й окремий автомобільний батальйон, 33-й медико-санітарний батальйон, 113-ту окрему роту хімічного захисту, 72-гу польову хлібопекарню.

Дивізія на 22 червня 1941 року налічувала 9 546 чоловік та мала на озброєнні: станкових кулеметів – 182 шт., ручних кулеметів – 442 шт., 45-мм протитанкових гармат – 54 шт., 76-мм гармат – 38 шт., 122-мм гаубиць – 32 шт., 152-мм гаубиць – 12 шт. та мінометів – 150 шт., танків плаваючих – не було, бронеавтомобілів БА – не було, тракторів – 87 од., автомобілів – 464 од. Частини дивізії дислокувались у районі, розташованому на північ від міста Володимир-Волинський: 306-й стрілецький полк – у районі Радехів, Бережце, Замлиння; 123-й стрілецький полк і два артилерійських полки – у лісі південніше населеного пункту Мосир; 104-й стрілецький полк – Хворостів. Дивізія прикривала 30-кілометрову ділянку державного кордону від містечка Бережце до колгоспу Бережницьке. Командував дивізією полковник Михайло Тимошенко [107].

У смузі оборони Ковельського укріпленого району (польового) повинні були діяти з'єднання і частини 22-го механізованого корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу, а саме 41-ша танкова дивізія (*про 41-шу танкову дивізію більш детально подано у розділі «Володимир-Волинський укріплений район»).*

Ковельський укріплений район (польовий) займав смугу оборони в межах ділянки відповідальності 5-ї комендатури 17-го Брест-Литовського прикордонного загону Білоруського прикордонного округу і 98-го Любомльського прикордонного загону Українського прикордонного округу.

17-й Брест-Литовський прикордонний загін був сформований відповідно до наказу НКВС СРСР № 001121 на базі 17-го Тимковицького прикордонного загону Білоруського прикордонного округу як 89-й Брест-Литовський прикордонний загін військ НКВС. 15 жовтня 1939 року загін прийняв під охорону ділянку німецько-радянського кордону протяжністю 182 кілометри. Загін охороняв ділянку кордону по ріці Західний Буг у тісній взаємодії на півдні з 90-м Володимир-Волинським прикордонним загоном Українського військового округу і на півночі з 88-м Шепетівським прикордонним загоном Білоруського прикордонного округу. У лютому 1940 року відповідно до наказу НКВС СРСР № 00246 прикордонні війська були реформовані. 89-й прикордонний загін передав до складу знову створеного 98-го Любомльського прикордонного загону всі прикордонні застави, які дислокувались на теренах України. 3 серпня 1940 року рішенням вищого керівництва НКВС СРСР загону була змінена нумерація. З 89-го він став 17-м, прийнявши цей номер від розформованого на старому кордоні Тимковицького прикордонного загону. З 24 серпня було завершене формування нового 17-го Брестського прикордонного загону. 17 вересня 1940 року загону було вручено Бойовий Прапор, який прикрасив орден Бойового Червоного Прапора № 451, яким був нагороджений Тимковицький прикордонний загін. Організаційно загін складався з управління загону, 5 прикордонних комендатур, 5 прикордонних постів, залізничного КПП «Брест-Литовськ», роти зв'язку, автомобільної роти, комендантського і саперного взводів. На 1 січня 1941 року загін мав у своєму складі 2 165 бійців і командирів. Особовий склад загону мав на озброєнні 56 станкових кулеметів «максим», 90 ручних кулеметів Дегтярьова, 2 156 самозарядних гвинтівок СВТ-40 та 46 пістолетів-кулеметів ППД. Командував загоном депутат Верховної Ради Білоруської РСР першого скликання, кавалер ордена Червоної Зірки майор О. П. Кузнєцов, начальником штабу загону був майор Д. І. Кудрявцев, начальником політичного відділу загону – батальйонний комісар Є. І. Ільїн, заступником начальника загону з розвідки – майор В. В. Видякін. Помічником начальника загону з постачання був Ф. К. Гуценко. Санітарну службу загону очолював військовий лікар 2 рангу І. І. Стукалов. Начальником КПП «Брест» був старший лейтенант О. Д. Шкурко.

Управління 17-го прикордонного загону, рота зв'язку і комендантський взвод (командир О. І. Дуньшаков) дислокувались у місті Брест по вулиці Зигмунтівській, 77 (нині вулиця Карла Маркса). Автотранспортна рота (командир – старший лейтенант О. С. Чорний) і саперний взвод дислокувались на Західному острові у Брестській фортеці (Тереспільське укріплення) [107].

1-ша прикордонна комендатура разом із першою резервною прикордонною заставою «Вовчин» та взводом зв'язку дислокувалась у селі Вовчин (нині Кам'янецького району Брестської області) у 10 км від кордону. Комендатура охороняла ділянку державного кордону протяжністю 44 км по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 1 «Сутно» (начальник – старший лейтенант К. Т. Кичигін); № 2 «Новосілки» (начальник – молодший лейтенант В. М. Горбунов); № 3 «Величковичі» (начальник – старший лейтенант В. М. Михайлов) і № 4 «Лозовиця» (начальник – старший лейтенант І. Г. Тихонов). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення вузлів оборони Брест-Литовського укріпленого району № 62. Комендатура мала постійну взаємодію з 18-м окремим кулеметно-артилерійським батальйоном Брест-Литовського укріпленого району. На ділянці 4-ї прикордонної застави була обладнана переправа через Західний Буг. Комендантом ділянки був старший лейтенант М. С. Величко, начальником штабу комендатури – капітан Ф. М. Кондратьєв, заступником з політичної частини – політрук І. Д. Кодацький, заступником коменданта з розвідки – старший лейтенант Т. Т. Риндя. 1-ю резервною прикордонною заставою командував старший лейтенант О. Берестов, заступником з політичної частини у нього був політрук П. Г. Дюдин.

22 червня 1941 року на ділянці комендатури вів наступ ІХ армійський корпус 4-ї польової армії групи армій «Центр» [107].

2-га прикордонна комендатура разом з 2-ю резервною прикордонною заставою «Мотикали» та взводом зв'язку дислокувалась у містечку Мотикали Велькі (нині Великі Мотикали) на відстані 8 км від кордону, поблизу шосе Пратулин – Жабинка. Комендатура охороняла ділянку державного кордону довжиною 26 км по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 5 «Челеєво» (начальник – молодший лейтенант П. Г. Богомаз); № 6 «Шумаки» (начальник – лейтенант Є. А. Герасимовський); № 7 «Неплі» (начальник – лейтенант В. Г. Авілов); № 8 «Дубрівка» (начальник – старший лейтенант М. Н. Серветнік). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення вузлів оборони Брест-Литовського укріпленого району. Комендантом ділянки був капітан І. А. Тропін, начальником штабу комендатури – старший лейтенант В. Р. Верещагін, заступником з політичної частини – старший політрук В. Г. Умнов, заступником коменданта з розвідки – лейтенант В. І. Кузьмин. 2-ю резерв-

ною прикордонною заставою командував лейтенант М. Я. Бобров, заступником з політичної частини у нього був молодший політрук Г. В. Жевлаков.

22 червня 1941 року комендатура знаходилась на напрямку головного удару групи армій «Центр». На ділянці комендатури вели наступ 17-та, 18-та танкові, 29-та моторизована і 167-ма піхотна дивізії XLVII моторизованого корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр». Напроти ділянки 5-ї прикордонної застави в районі містечка Бугукали недалеко від Бяла-Подляска був розташований командний пункт генерала Гудеріана – командувача 2-ї танкової групи, який відповідав за успіх «бліцкригу» на напрямку головного удару. Саме на ділянці 5-ї прикордонної застави в 3 години 15 хвилин був відкритий потужний вогонь зі всіх видів артилерійських гармат – так противник розчищав шлях для своїх 80 підводних танків, які по дну форсували Західний Буг і пішли у наступ. [107].

3-тя прикордонна комендатура разом з 3-ю резервною і 9-ю прикордонною заставами та взводом зв'язку дислокувалась у цитаделі Брестської фортеці. Комендатура охороняла ділянку державного кордону протяжністю 20 км по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 9 «Брестська фортеця» (начальник – лейтенант О. М. Кіжеватов); № 10 «Волинка» (фільварок Пельчиці) (начальник – лейтенант М. К. Ішков); № 11 «Митьки» (начальник – лейтенант В. В. Євдокимов); № 12 «Нові Прилуки» (начальник – лейтенант В. А. Шарпатий). Комендантом ділянки був капітан В. П. Кравченко, начальником штабу комендатури – капітан М. Ф. Перов, заступником з політичної частини – молодший політрук М. М. Жуков, заступником коменданта з розвідки – лейтенант В. Ф. Іванов. 3-ю резервною прикордонною заставою командував лейтенант К. С. Вахрушев, заступником з політичної частини у нього був молодший політрук Ф. І. Пенькало. Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла Брестську фортецю і район зведення вузлів оборони Брест-Литовського укріпленого району № 62 [107].

4-та прикордонна комендатура разом з 4-ю резервною і 15-ю прикордонною заставами та взводом зв'язку дислокувалась на фільварку Отоки в районі залізничної станції Дубиця. Комендатура охороняла ділянку державного кордону протяжністю 49 кілометрів по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 13 «Страдичі» (фільварок Колпин) (начальник – лейтенант Щоголев); № 14 «Дуричі» (начальник – молодший лейтенант А. Ф. Бородін); № 15 «Дубиця» (фільварок Отоки) (начальник – лейтенант С. Д. Іванов) і № 16 «Фільварок Кузовка» (начальник – лейтенант М. П. Хайдуков). На ділянці 13-ї прикордонної застави розташовувався Коденський автогужовий міст через Західний Буг. Саме після захоплення цього моста по ньому переправились на радянський берег головні сили 3-ї і 4-ї танкових дивізій XXIV танкового корпусу генерала Гейєра фон Швеппенбурга. Комендантом ділянки був капітан П. С. Яценко, начальником штабу комендатури – старший лейтенант О. О. Поляков, заступником з політичної частини – політрук І. І. Єлістратов, заступником коменданта з розвідки – старший лейтенант Є. К. Шрамко. 4-ю резервною прикордонною заставою командував лейтенант І. І. Степаненко, заступником з політичної частини у нього був політрук М. О. Шаповалов. Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення вузлів оборони Брест-Литовського укріпленого району № 62 [107].

5-та прикордонна комендатура разом з 5-ю резервною і 20-ю прикордонною заставами та взводом зв'язку дислокувалась у так званій Олександрівській колонії, яка у минулому була польським оздоровчо-виховним закладом на півдні сьогоднішнього Малоритського району Брещини. Комендатура охороняла ділянку державного кордону протяжністю 39 км по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 17 «Липники» (нині Богдан) (начальник – лейтенант І. Т. Бабашнєв); № 18 «Приборово» (начальник – лейтенант Д. С. Богданов); № 19 «Томашівка» (начальник – лейтенант П. П. Стрєлкін) і № 20 «Олександрівська колонія» (начальник – лейтенант Є. Ф. Манєкін). Комендатура в оперативному плані силами 19-ї прикордонної застави «Томашівка» і 20-ї прикордонної застави «Олександрівська колонія» прикривала і охороняла район зведення Томашівського опорного пункту Пулемецького вузла оборони Ковельського укріпленого району (польового). На ділянці комендатури між населеними пунктами Томашівка (СРСР) і Влодава (Німеччина) розташовувався залізничний міст. Обов'язки коменданта ділянки виконував начальник штабу комендатури старший лейтенант Б. Г. Козир, заступником з політичної частини був політрук О. М. Білокопитов, заступником коменданта з розвідки – старший лейтенант В. Л. Обехов. 5-ю резервною прикордонною заставою командував лейтенант В. В. Кирюхин, заступником з політичної частини у нього був молодший політрук Г. Г. Ларионов [107].

Перед початком війни командуванням та особовим складом загону приймались активні заходи з будівництва на ділянці загону оборонних споруд польового типу з урахуванням ведення кругової оборони внутрішнього і зовнішнього периметрів. Окопи і блокгаузи були зв'язані ходами сполучень. З метою здійснення маневру вогнем у кожному окопі було обладнано по два майданчики для ручних кулеметів (основний і запасний). На всіх підрозділах загону були опрацьовані карточки вогню з визначенням відстаней до цілі та визначені орієнтири. Природною перешкодою для противника була річка Західний Буг шириною від тридцяти до шестидесяти метрів [107].

98-й Любомльський прикордонний загін був сформований у березні 1940 року відповідно до наказу НКВС СРСР № 00246 на базі підрозділів 90-го Володимир-Волинського і 89-го Брест-Литовського прикордонних загонів. Загін охороняв і обороняв ділянку державного кордону з окупованою німцями Польщею по східному березі ріки Західний Буг від

села Кошари до села Коритниця. Загін охороняв ділянку державного кордону протяжністю 115 км силами трьох прикордонних комендатур у складі 13 лінійних і 3 резервних прикордонних застав. Для нарощування зусиль в охороні і обороні кордону загін мав маневрену групу. Загальна чисельність особового складу загону становила 1 561 чоловік. Вони були озброєні 36 станковими, 42 ручними кулеметами, гвинтівками, автоматами ППД, мали в своєму розпорядженні 5 комплектів боєзапасу. Начальником загону був підполковник Григорій Сурженко. Місцевість, на якій дислокувалися прикордонні застави Любомльського прикордонного загону, була вигідною для оборони.

Усі лінійні застави розташовувались у смузі забезпечення Ковельського укріпленого району і входили у загальну систему оборонних позицій. Як правило, усі прикордонні застави були обладнані на невеликих висотах, а перед ними, в більшості випадків, простиралися заливні луги. Заболочена місцевість обмежувала застосування противником танків і мотопіхоти. На випадок війни на всіх лінійних прикордонних заставах були споруджені дерев'яно-земляні, а подекуди кам'яно-земляні вогневі споруди, розраховані на кругову оборону. Блокгаузи були з'єднані із приміщеннями застав ходами сполучень повного профілю, які були перекриті двома-чотирма накатами з колод, і зверху задерновані. Однак, роботи зі створення міцної оборонної смуги уздовж державного кордону на ділянці відповідальності 98-го прикордонного загону тільки були початі й до 22 червня 1941 року не були закінчені [107].

Штаб прикордонного загону разом з маневреною групою, якою командував капітан П. І. Климов, та підрозділами забезпечення: ротою зв'язку, транспортною ротою, комендантським і саперним взводами дислокувався у місті Любомль Волинської області. Штаб загону очолював майор Віктор Агєєв [107].

1-ша прикордонна комендатура разом з першою резервною прикордонною заставою «Смоляри» дислокувалась у селі Смоляри-Світязькі Шацького району. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 1 «Кошари» (начальник – лейтенант І. Ю. Бардала); № 2 «Грабове» (начальник – лейтенант А. Є. Денисов, напередодні війни його змінив молодший лейтенант В. В. Задвір'єв); № 3 «Адамчуки» (начальник – лейтенант В. М. Філін) і № 4 «Забужжя» (начальник – лейтенант Д. Ф. Бордюгов, напередодні війни його змінив лейтенант О. В. Волох). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Пулемецького і Столинськосмолярського вузлів оборони Ковельського укріпленого району (польового). На правому фланзі комендатури, на стику з 17-м Брест-Литовським прикордонним загоном, в районі населеного пункту Влодава знаходився залізничний міст через Західний Буг на залізничній гілці Хелм – Брест-Литовський. Міст був зруйнований восени 1939 року, тому використовуватись не міг. Комендантом ділянки був капітан М. О. Востріков, напередодні війни його змінив капітан Д. П. Андрєєв, начальником штабу комендатури – старший лейтенант І. С. Трусов, заступником коменданта з політичної частини політрук М. П. Рискін [107].

2-га прикордонна комендатура разом з 2-ю резервною прикордонною заставою «Гуща-резервна» (начальник – старший лейтенант І. І. Сердюк) дислокувалась у селі Гуща. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 5 «Новогрузьке» (начальник – молодший лейтенант М. К. Ковальов); № 6 «Опалин» (начальник – молодший лейтенант М. Т. Кравченко); № 7 «Рівне» (начальник – старший лейтенант О. О. Заборських, напередодні війни його змінив молодший лейтенант Є. М. Комаров); № 8 «Вовчий Перевіз» (начальник – старший лейтенант П. К. Старовойтов). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Любомльського вузла оборони Ковельського укріпленого району (польового). На ділянці прикордонної застави «Вовчий Перевіз» знаходився залізничний міст, розташований на залізниці Хелм – Ковель. Міст був єдиним у цьому районі і був пристосований для пропуску крім залізничного ще й автогужового транспорту. Саме через цей міст у червні 1941 року, знищивши його охорону, переправили через ріку Західний Буг головні сили XVII армійського корпусу 6-ї польової армії групи армій «Південь». Комендантом ділянки був капітан О. В. Парижев, начальником штабу комендатури – старший лейтенант Т. А. Шамрай, заступником коменданта з політичної частини – молодший політрук Друян [107].

3-тя прикордонна комендатура разом з 3-ю резервною прикордонною заставою «Замлиння» дислокувалась у селі Замлиння. Комендатура охороняла ділянку державного кордону по ріці Західний Буг силами прикордонних застав: № 9 «Бережці» (начальник – лейтенант Ф. М. Гусєв); № 10 «Висоцьк» (начальник – лейтенант М. А. Ніколенко); № 11 «Бендюги» (начальник – лейтенант П. С. Кондаков); № 12 «Кладнів» (начальник – лейтенант П. П. Попов) і № 13 «Юшеве» (начальник – лейтенант Б. К. Кучумов). Комендатура в оперативному плані прикривала і охороняла район зведення Штунського вузла оборони Ковельського укріпленого району (польового). Комендантом ділянки був капітан П. І. Гуленко, напередодні війни його змінив капітан П. М. Кураков, начальником штабу комендатури – старший лейтенант І. К. Хіміч, заступником коменданта з політичної частини – політрук І. А. П'янін [107].

Наказом начальника Прикордонних військ НКВС СРСР від 19 листопада 1940 року загін був зарахований до числа кращих прикордонних і оперативних військ НКВС СРСР. Загін посів перше місце в Українському прикордонному окрузі.

Командування прикордонного загону з весни 1941 року віддало розпорядження про підготовку оборонних споруд на прикордонних заставах. На

випадок війни на всіх прикордонних заставах були побудовані дерев'яно-земляні, а на деяких кам'яно-земляні вогневі споруди (блокгаузи), розраховані на ведення кругової оборони. Блокгаузи з'єднувались з приміщеннями застав ходами сполучення, які були перекриті двома-трьома накатами з полін, та задерновані зверху. Усі опорні пункти і дерев'яно-земляні вогневі споруди у них, обладнані в районах розташування прикордонних застав і комендатур 98-го Любомльського прикордонного загону, входили до смуги забезпечення (передпілля) Ковельського укріпленого району (польового).

Відповідно до директиви Військової ради Київського особливого військового округу від 7 лютого 1941 року Ковельський укріплений район входив до сил і засобів першого району прикриття (РП № 1) державного кордону військами КОВО.

Керівництво силами і засобами РП № 1 здійснював штаб 5-ї армії, дислокований у Ковелі.

До сил і засобів, які визначались для оборони РП № 1 входили: управління 5-ї армії; управління і корпусні частини 15-го стрілецького корпусу (45-та, 62-га стрілецькі дивізії); управління і частини 27-го стрілецького корпусу (87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії); управління і частини 22-го механізованого корпусу (19-та, 41-ша танкові і 215-та моторизована дивізії); 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК; 87-й і 374-й зенітні артилерійські дивізіони; 126-та зенітна артилерійська дивізія; 29-й батальйон ВНОС; Ковельський УР – 47-й і 201-й окремі кулеметні батальйони; Володимир-Волинський УР – 19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметні батальйони; північна частина Струмилівського УР – 42-й і 35-й окремі кулеметні батальйони; 98-й і 90-й прикордонні загони, 14-та авіаційна дивізія; 12-та і 17-та голубині станції [66].

У свою чергу перший район прикриття був розбитий на дві ділянки прикриття (ДП № 1 і ДП № 2) державного кордону. Ковельський укріплений район входив до складу сил і засобів першої ділянки прикриття. Керівництво ДП № 1 здійснював командир 15-го стрілецького корпусу (Любомль). Ділянка прикриття № 1 здійснювала прикриття ділянки кордону на фронті 84 км. До сил і засобів ДП № 1 відносились: 15-й стрілецький корпус у складі 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій; 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК; Ковельський УР – 47-й і 201-й окремі кулеметні батальйони; 98-й прикордонний загін; 1-ша прикордонна комендатура 90-го прикордонного загону [66].

Для кращого розуміння замислу оборони у смузі оборони Ковельського укріпленого району (польового) ми надаємо виписку з такого керівного документа:

План
прикриття державного кордону військами 5-ї армії КОВО (по РП № 1)

Завдання прикриття

Обороняти державний кордон на фронті виключно Влодава, Устилуг, Кристинопіль. Надійно прикрити зосередження і розгортання військ армії.

Міцно спираючись на передпілля і оборонні споруди вузлів оборони Ковельського УР (польового), не допустити прориву противника на територію СРСР (на ділянці фронтом 84 км), а противника, що прорвався, знищити.

Міцною обороною забезпечити напрямок: Хелм – Ковель – Рівне.

Не допустити прориву авіації противника на нашу територію.

Забезпечити охорону об'єктів військового і державного значення.

Бойовий склад першої ділянки першого району прикриття детально описаний вище.

Операційні напрямки:

Перший – Хелм – Ковель, що виводить на Луцьк – Рівне – Житомир;

Другий – Гребушів – Кристинопіль на Броди, Тернопіль;

Третій – Брест – Володимир-Волинський – Львів – виводить у глибокий тил першого району прикриття на залізницю Ковель – Луцьк, Ковель – Сарни – Коростень – Київ.

Висновок: частини першого району прикриття будуть діяти і прикривати напрямки, які мають важливе значення для подальших дій військ фронту.

Найголовніші з цих напрямків:

Хелм – Ковель – Рівне;

Брест – Володимир-Волинський – Львів.

Загальний висновок: за умовами місцевості прикордонної смуги, оцінки напрямків необхідно основні зусилля в обороні району прикриття зосередити на ковельському, брестському напрямках.

Інженерна підготовка району прикриття

По лінії державного кордону, по східному березі ріки Західний Буг побудовано передпілля Ковельського укріпленого району, яке складається з чотирнадцяти батальйонних районів оборони і одного ротного опорного пункту.

За передпіллям планується проведення на початку літа 1941 року будівництва головної смуги оборони Ковельського укріпленого району з переднім краєм залізобетонного поясу по рубежу: Дубечно, Кримно, Нудижа, Згорани, Любомль, Пузув на відстані до 20–40 км від державного кордону. Ця смуга оборони знаходиться на даний час в стадії початку будівництва, до кінця 1941 року вона буде складатись з вузлів оборони польового типу.

З початком мобілізації вся смуга оборони розвивається силами 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії, якому придаються будівельники, механізми і інструменти 236-го управління начальника робіт.

Для забезпечення інженерних заходів, крім військових засобів 5-ї армії, розміщених на складі 378-го саперного батальйону в Ковелі, зі складів УНР № 236 передається: 20 тонн вибухівки, 10 000 шт. протитанкових мін, 200 тонн колючого дроту, 100 пакетів малопомітних перешкод.

Висновок: інженерна підготовка прикордонної смуги ділянки прикриття дає можливість упертo обороняти державний кордон і не допустити прориву її противником на важливіших напрямках.

Замисел прикриття

Район прикриття розбивається на дві ділянки прикриття.

***Ділянка прикриття № 1** (виключно) Владава, Любешів. Начальник — командир 15-го стрілецького корпусу. Штаб ділянки — Любомль.*

Склад сил і засобів: 15-й стрілецький корпус у складі 45-ї, 62-ї стрілецьких дивізій; 589-й гаубичний артилерійський полк РВГК; Ковельський УР — 47-й і 201-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони; 98-й прикордонний загін; 1-ша прикордонна комендатура 90-го прикордонного загону [94].

Угруповання сил на оборону ділянки прикриття № 1:

45-та стрілецька дивізія з 264-м корпусним артилерійським полком, 589-м гаубичним артилерійським полком РВГК, 47-м і 201-м окремими кулеметними батальйонами Ковельського УР (польового), з 1, 2, 3 і 4-ю прикордонними заставами 98-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Владава, Бережце. Штаб дивізії — Острувка (15 км на північний захід від Любомля).

Ліва межа — Торговище, Бережце [94].

62-га стрілецька дивізія з 231-м корпусним артилерійським полком, 10, 11, 12, 13 і 14-ю прикордонними заставами 98-го прикордонного загону обороняє фронт виключно Бережце, Бережниця. Штаб дивізії — Мосур.

Ліва межа — Рожище, Свинарин, колгосп Бережниця [94].

104-й стрілецький полк 62-ї стрілецької дивізії, дві батареї окремого протитанкового дивізіону складають резерв командира 15-го стрілецького корпусу в районі Підгородно, Машув, Хворостув [94].

Ділянка прикриття № 2

До сил і засобів другої ділянки першого району прикриття державного кордону відносились: управління 27-го стрілецького корпусу; 87-ма, 124-та і 135-та стрілецькі дивізії. 19, 20, 145 і 146-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони Володимир-Волинського УР; 42-й і 35-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони Струмилівського УР; 90-й Володимир-Волинський прикордонний загін без 1-ї прикордонної комендатури.

135-та стрілецька дивізія своєї смуги оборони не мала, а була включена у корпусний резерв.

Частини, висунуті до державного кордону, вперто обороняють його, опираючись на передпілля Ковельського укріпленого району (польового), передпілля та головну смугу оборони Володимир-Волинського і Струмилівського УР, не допускаючи прориву противника на нашу територію.

Прикордонні частини *(98-й прикордонний загін):*

з початком ворожих дій організують посилену охорону державного кордону і не допускають переходу на нашу територію окремих озброєних загонів і груп з протилежного боку;

організують посилене спостереження за протилежною стороною з завданням: встановити підхід до кордону військ противника; які і де саме оборонні роботи будуть проводитись противником поблизу державного кордону; ким будуть зайняті оборонні споруди, зведені поруч з державним кордоном;

підтримують постійний зв'язок з загонами підтримки, які виділяються зі складу польових військ, а на випадок прориву кордону озброєними військовими групами і загонами противника негайно викликають загони підтримки і знищують тих, хто прорвався;

загони підтримки з моменту їх виклику входять у оперативне підпорядкування начальників прикордонних загонів до прибуття в район дій старшого загальновійськового начальника;

з прибуттям до державного кордону частин прикриття продовжують охороняти державний кордон встановивши зв'язок: штаб 98-го прикордонного загону зі штабом 15-го стрілецького корпусу; комендантів прикордонних комендатур 98-го прикордонного загону зі штабами стрілецьких полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись;

з початком бойових дій комендатури і застави підпорядковуються командирам стрілецьких полків, на ділянках яких вони будуть знаходитись.

Таким чином, ми бачимо, що у плані прикриття державного кордону визначені майже всі необхідні заходи щодо дій військ, які входили до складу першої ділянки прикриття другого району прикриття державного кордону Київського особливого військового округу. Склад сил і засобів РП № 1 дозволяв сподіватись на позитив при виконанні завдань прикриття державного кордону на цьому напрямку.

Ковельський укріплений район мав цілий ряд суттєвих недоліків, які у подальшому вплинули на хід бойових дій у прикордонній смузі.

Не всі обладнані довготривалі вогневі споруди знаходилися у боєздатному стані. Багато з них, особливо побудовані у 1940 році, були завалені сміттям, у деяких споруд сектори обстрілу засипані відвалами землі. Переважна більшість довготривалих вогневих споруд представляла собою бетонні коробки без електрики, води і зв'язку. Деякі споруди не мали озброєння. Повністю було відсутнє маскування побудованих і тих споруд, які знаходилися у стадії будівництва. Основним видом зв'язку був телефон [29].

Самою суттєвою помилкою було те, що переважна більшість вузлів оборони Ковельського укріпленого району були побудовані поблизу державного кордону та були на виду у противника. Смуга оборони укріпленого району безпосередньо прилягала до державного кордону [107].

Відповідно до плану прикриття державного кордону передбачалось, що у загрозливий період частини 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій із засобами підсилення разом з гарнізоном Ковельського укріпленого району утворять перший ешелон радянських військ, який прикриє відмобілізування і розгортання головних сил 5-ї армії Київського особливого військового округу. Але зовсім не враховувалось те, що частини дивізій розташовувались на деякій відстані від смуги оборони укріпленого району, тому не могли швидко підійти і зайняти польові укріплення при раптовому нападі противника. До того ж чисельність мирного часу гарнізону Ковельського УР була недо-

Стрілецькі підрозділи 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій на початку літа 1941 року проводили активну роботу з інженерного обладнання своїх ділянок і районів оборони у смузі Ковельського укріпленого району (польового) (реконструкція)

статня для зайняття всіх побудованих довготривалих вогневих споруд.

Головним недоліком було те, що керівництвом Київського особливого військового округу, на підставі директиви Генерального штабу РСЧА, було **категорично заборонено** командуванню 5-ї армії завчасне встановлення мінно-фугасних протитанкових і протипіхотних загороджень перед переднім краєм оборони укріпленого району та підготовку до знищення, у випадку початку бойових дій, мостів через ріку Західний Буг. І хоча це питання піднімалось неодноразово на всіх рівнях, відповідна реакція була однозначною – «До особливих вказівок» [29].

Так, командувач 5-ї армії Київського особливого військового округу генерал-майор Михайло Потапов отримуючи розвідувальну інформацію, чітко розумів, що уникнути війни з Німеччиною неможливо. Тому його непокоїло питання оборони і руйнування, у випадку війни, мостів на прикордонній ріці Західний Буг у смузі оборони армії. Він неодноразово доповідав керівництву Київського військового округу свої пропозиції з цього важливого питання. Як приклад, 12 червня 1941 року у спеціальному донесенні на адресу командувача військ КОВО генерал-майор Потапов писав: «У смузі армії по лінії державного кордону у наявності мости через ріку Західний Буг: три залізничних і шість автомобільних, усього – дев'ять мостів. Прикордонні частини і Військова рада армії ніяких вказівок на випадок бойових дій не мають. Прошу дати вказівки, що робити з цими мостами у випадку початку бойових дій і які заходи виконати у мирний час». На це донесення накладено дві резолюції командувача військ округу. Перша від 19 червня 1941 року: «Начальнику штабу. Прошу доповісти з картою». Друга від 20 червня 1941 року: «Начальнику штабу. Віддайте вказівку керуватись планом прикриття» [66].

У плані прикриття вказівки з питання про мости на прикордонних ріках були відсутні. Це на практиці призвело до того, що з початком війни ні прикордонні частини, ні частини НКВС, ні польові війська прикриття вказівок від свого керівництва щодо знищення мостів на кордоні не мали. Тому, знищивши або відкинувши прикордонні наряди та підрозділи охорони військ НКВС, розвідувальні підрозділи і передові загони противника змогли захопити всі прикордонні мости у працездатному стані і тим самим забезпечити переправу на радянську територію головних сил наступаючих піхотних і танкових дивізій вермахту [66].

Ще одним важливим недоліком було те, що командування 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій, які за планом прикриття повинні були зайняти смугу оборони Ковельського укріпленого району (польового), не зовсім добре було усвідомлено щодо своїх дій за планом прикриття державного кордону. Ось що згадував у минулому начальник штабу 15-го стрілецького корпусу генерал-майор З. З. Рогозний: «Корпус повинен був складати основу ділянки оборони № 1 району прикриття 5-ї армії. З планом оборони напередодні війни у штабі армії були ознайомлені командир, начальник штабу корпусу, а також командири дивізій, які зрозуміли визначені їм бойові завдання. Однак документів, які відносились до планів оборони, штаби корпусу і дивізій не мали і, відповідно, свої плани не опрацьовували» [138]. Підтвердження ми знаходимо також у знайденій в архіві доповіді командира 45-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу генерал-майора Г. І. Шерстюка, який прийняв командування з'єднанням у квітні 1941 року. Як нам відомо, дивізія повинна була займати ділянку оборони на фронті до 58 км у центрі та на правому фланзі Ковельського укріпленого району (польового), створюючи підділянку оборони № 1 ділянки прикриття № 1. Штаб 45-ї стрілецької дивізії дислокувався у Ковелі. Генерал-майор Шерстюк доповідає: «При вивченні планів бойової готовності частин 45-ї стрілецької дивізії, я був дуже здивований тим, що начальник штабу дивізії полковник Чумаков і керівна ланка командирів штабу дивізії, а також командири стрілецьких і артилерійських полків з їх штабами зовсім не уявляли рубежу оборони державного кордону, а відповідно і не відпрацьовували питання висування, зайняття оборонних рубежів і ведення бою за утримання рубежу державного кордону. Усі ці питання добре були відпрацьовані у 6-й армії, у той час, коли я очолював там 97-му стрілецьку дивізію» [138].

В архіві також збереглись спогади колишнього начальника штабу 62-ї стрілецької дивізії полковника П. О. Новичкова. Ми вже знаємо, що головні сили цієї дивізії повинні були знаходитись у резерві ділянки прикриття № 1. Частина сил дивізії повинна була прикривати лівий фланг Ковельського укріпленого району (польового). Полковник Новичков стверджував: «Письмових документів про організацію оборони державного кордону дивізія не мала. Однак, у перших числах квітня 1941 року командири і начальники штабів 45, 62, 124 і 87-ї стрілецьких дивізій були викликані у штаб 5-ї армії, де отримали карти масштабу 1:100 000 і власноручно провели копіювання батальйонних районів з армійського плану інженерного обладнання смуг оборони з'єднань» [138].

З доповіді командира 135-ї стрілецької дивізії сусіднього 27-го стрілецького корпусу (резерв 5-ї армії, яка могла діяти, для нарощування зусиль у смузі оборони Ковельського укріпленого району) ми можемо зробити висновок, що план прикриття державного кордону до нього і командирів частин дивізії завчасно доведений не був. Йому також не було відомо про стан підготовки оборонних рубежів, так як усіма роботами з підготовки рубежів керували штаби 5-ї армії і 27-го стрілецького корпусу. На нього як на командира дивізії, покладалось завдання лише своєчасно відправляти робочу силу у складі трьох стрілецьких батальйонів, змінюючи їх кожен місяць. Крім цього було відомо, що на державному кордоні беззмінно працював саперний батальйон дивізії і начальник інженерної служби 135-ї стрілецької дивізії, але всі ці частини і підрозділи підпорядковувались безпосередньо начальнику інженерної служби

стрілецького корпусу, а тому командуванню дивізії ніяких доповідей не надавали [138].

Таким чином, план прикриття державного кордону штабом 5-ї армії напередодні війни був розроблений, але на підставі приведених вище свідчень командирів різних ланок можливо зробити висновок, що командири і штаби, підпорядковані 5-й армії з'єднань, з цим планом заздалегідь ознайомлені не були. Усе це негативно відобразилося на діях частин і з'єднань польового заповнення Ковельського укріпленого району (польового) на початку Великої Вітчизняної війни.

14 червня 1941 року частини 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій під виглядом навчань були висунуті у райони бойового призначення відповідно до плану прикриття державного кордону у смугу оборони Ковельського укріпленого району (польового), де проводили заходи з підготовки оборони і готувались до відбиття агресії.

17 червня 1941 року командир 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії КОВО полковник І. І. Федюнинський, командир 45-ї стрілецької дивізії генерал-майор Г. І. Шерстюк, командир 10-го стрілецького полку цієї ж дивізії полковник М. О. Гузь, а також начальник 17-го Брестського прикордонного загону майор О. П. Кузнєцов, виконуючий обов'язки коменданта 5-ї прикордонної комендатури старший лейтенант Б. Г. Козир, начальник 98-го Любомльського прикордонного загону підполковник Г. Сурженко і комендант 1-ї прикордонної комендатури загону капітан М. О. Востріков провели робочу поїздку по батальйонних районах оборони і опорних пунктах Ковельського УР (польового), які, крім гарнізону укріпленого району, займали підрозділи 10-го стрілецького полку та в межах яких знаходились ділянки прикордонних застав. У ході робочої поїздки були визначені завдання щодо завершення підготовки оборони в зоні відповідальності Ковельського УР для всіх її учасників. Так, начальник 19-ї прикордонної застави 5-ї прикордонної комендатури 17-го Брестського прикордонного загону (правий фланг укріпленого району), з ділянки якої почалась робоча поїздка, отримав вказівки від начальника загону про те, що необхідно у найближчі дні завершити обладнання окопів і ходів сполучення до повного росту та підготувати їх для маневру вогневими засобами і особовим складом [132].

18 червня 1941 року керівництву Київського військового округу вдалось обгрунтувати необхідність висунення військ для прикриття державного кордону, тому Генеральний штаб дозволив розпочати ці заходи. Найближче до смуги оборони укріпленого району розташовувались частини 45-ї стрілецької дивізії. Частинам 62-ї стрілецької дивізії необхідно було здійснити марш для виходу в райони бойового застосування.

У ніч на 19 червня 1941 року за наказом штабу Київського військового округу частини 62-ї стрілецької дивізії виступили із табору Ківерці до державного кордону. На ранок 18 червня 1941 року вони вийшли в смугу своєї оборони: 306-й стрілецький полк – у район Радзехов, Бережце, Замлиння; 104-й стрілецький полк – у район Підгородло, Хворостів. 123-й стрілецький полк та артилерійські полки дивізії розташувалися на південь від населеного пункту Мосир. Райони оборони на кордоні частини дивізії не займали, вони зосередились у лісах і населених пунктах, розташованих на відстані 1–12 км від кордону.

19 червня 1941 року з дозволу командувача 5-ї армії командир 15-го стрілецького корпусу полковник Федюнинський віддав наказ про повернення артилерійських полків з полігону до своїх з'єднань і про передислокацію чотирьох стрілецьких полків 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій до державного кордону.

З 20 червня 1941 року відповідно до наказу начальника Українського прикордонного округу генерал-майора Хоменка до посиленого варіанта несення служби з охорони державного кордону у смузі оборони Ковельського укріпленого району перейшов особовий склад 98-го Любомльського прикордонного загону.

У ніч з 21 на 22 червня 1941 року 41-ша танкова дивізія 22-го механізованого корпусу за розпорядженням командувача військ Київського військового округу розпочала передислокацію з пунктів постійної дислокації у місті Володимир-Волинський у район Любомль, Стара Вижівка, Ковель [107].

Перед військами 5-ї армії Київського особливого військового округу на ділянці від Влодави до Кристинополя (174 км по фронту) командування групи армій «Південь» зосередило головне угруповання своїх військ у складі 6-ї польової армії та 1-ї танкової групи [107].

На ковельському напрямку, який вважався другорядним, – на ділянці Влодава, Собібор (8 км по фронту) – зайняла вихідне положення 255-та піхотна дивізія XXXV армійського корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр». На ділянці (виключно) Собібор, Коритниця (74 км по фронту) розгорнувся XVII армійський корпус 6-ї польової армії групи армій «Південь».

Таким чином, на 22 червня 1941 року Ковельський укріплений район знаходився у смузі наступу XVII армійського корпусу 6-ї польової армії групи армій «Південь» та 255-ї піхотної дивізії XXXV армійського корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр» [17].

Війська 6-ї польової армії і 1-ї танкової групи були укомплектовані особовим складом і матеріальною частиною по штатах військового часу. Усі з'єднання і частини були добре злагодженими і підготовленими бойовими одиницями. Командувачі оперативних об'єднань і командири з'єднань у своїй більшості були учасниками Першої світової війни. Весь особовий склад військ і штабів отримав бойовий досвід під час успішно проведених кампаній Другої світової війни у Польщі, на Заході і на Балканах. У піхоті особливо ретельно була відпрацьована взаємодія у ланці батальйон – артилерійський дивізіон. Танкові з'єднання і частини були натреновані у проведенні стрімких рейдів на велику глибину і

здійсненні глибокого маневру у ході операції і бою. У ході підготовки військ і штабів до дій проти Радянського Союзу вони систематично інспектувались вищестоящими інстанціями. Так, у період з травня по 20 червня 1941 року війська і штаби 6-ї польової армії і 1-ї танкової групи перевірялись начальником генерального штабу сухопутних військ генерал-полковником Гальдером (25 травня), командувачем 6-ї польової армії (11 червня), головнокомандувачем сухопутних військ фельдмаршалом Браухичем (11 червня), командувачем групи армій «Південь» фельдмаршалом Рунштедтом (16 червня) і командувачем 1-ї танкової групи генерал-полковником Клейстом (18 червня). У ході цих перевірок заслуховувались рішення командирів армійських корпусів і дивізій, які продовжували цю роботу у підпорядкованих їм частинах і підрозділах.

До кожного командира підрозділу були доведені схеми розташування радянських довготривалих вогневих споруд на лівому березі Західного Бугу на напрямку майбутніх бойових дій з надписом «З відкритими очима».

Особовий склад військ противника мав усі підстави сподіватись на успіх в майбутній операції.

З 10 червня 1941 року війська німецького ударного угруповання почали займати вихідне положення і райони очікування: піхотні дивізії на відстані 7—20 км, а танкові дивізії — 25—150 км від державного кордону. Артилерія у цей час приховано у складі батарей і окремими гарматами займала вогневі позиції, які були ретельно замасковані від спостереження з правого берега ріки Західний Буг. Поблизу вихідних районів були розгорнуті з запасами всіх видів, а у військах були накопичені значні рухомі запаси.

Щоб приховати мету та масштаби зосередження такої маси військ поблизу радянських кордонів, командування німецької армії провело цілу низку ретельно продуманих заходів з оперативно-стратегічного маскування і введення радянського керівництва в оману. До цих заходів відносились: розтягнуте на певний час перекидання залізничних ешелонів з Заходу до східного кордону і ретельне маскування військ у районах зосередження; імітація діяльності штабів армій у тих пунктах, з яких вони вже вибули, а також присвоєння умовних найменувань тільки що прибулим штабам армій і з'єднань. Так, штаб 2-ї польової армії, яка відбула в резерв ОКХ, продовжував імітуватись у Замосця. А прибулий у Замосця штаб XLVIII моторизованого корпусу отримав найменування «Штаб з будівництва укріплень». Обладнання плацдармів для наступу здійснювалось під виглядом оборонних робіт. Вихідне положення безпосередньо на правому березі ріки Західний Буг піхотні дивізії першого ешелону зайняли в ніч на 22 червня 1941 року [107].

XVII армійський корпус був сформований 1 квітня 1938 року у Відні після аншлюсу Австрії, розгорнутий за штатами воєнного часу з початком Другої світової війни. Брав активну участь у польській кампанії на Галичині і Львові у складі 14-ї польової армії групи армій «Південь». З травня 1941 року входив до складу 6-ї польової армії генерал-фельдмаршала Вальтера фон Рейхенау. До складу корпусу входили: 56-та та 62-га піхотні дивізії, 213-та охоронна дивізія і частини корпусного підпорядкування: 7-ме артилерійське командування, 66-й корпусний батальйон зв'язку, 417-та корпусна служба постачання і 417-й корпусний кулеметний батальйон. На ранок 22 червня 1941 року армійський корпус діяв на північній ділянці фронту наступу групи армій «Південь». Завдання корпусу полягало у забезпеченні лівого флангу 6-ї польової армії зі сторони Прип'ятських боліт. Корпус повинен був, завдаючи головного удару у напрямку Ковель, прорвати Ковельський укріплений район (польовий), розгромити війська 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту і, відтісняючи рештки радянських військ на північ, забезпечити лівий фланг головного ударного угруповання від можливих ударів противника з Полісся. Командував корпусом генерал піхоти Вернер Кінітц [107].

56-та піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року з артилерійської комендатури Дрездена. Дивізія приймала активну участь у польській кампанії. Дивізія мала у своєму складі: 171, 192 та 234-й піхотні (гренадерські) полки, 156-й артилерійський полк, 56-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 56-й винищувальний протитанковий дивізіон, 56-й саперний батальйон, 56-й батальйон зв'язку, 56-й польовий запасний батальйон. Дивізія мала у своєму складі 16 859 офіцерів і солдатів. На озброєнні частин дивізії знаходилось: гвинтівок — 10 691 шт., автоматичних гвинтівок — 3 876 шт., автоматів — 767 шт., станкових кулеметів — 118 шт., ручних кулеметів — 495 шт., піхотних гармат — 26 шт., польових гаубиць — 48 шт., протитанкових гармат — 75 шт., зенітних гармат (20-мм і 37-мм) — 12 шт., мінометів (50-мм і 80-мм) — 138 шт., автомобілів — 902 од., тракторів — 62 од., коней — 6 538. На 22 червня 1941 року дивізія була укомплектована до штату воєнного часу. Дивізія була зосереджена у південно-східній частині генерал-губернаторства в районі Сверже, Хелм, Михалувка. Перед дивізією стояло завдання спільно з 62-ю піхотною дивізією, маючи у першому ешелоні два піхотних полки з рубежу Сверже, Турка, форсувати річку Західний Буг, прорвати Ковельський укріплений район (польовий) і наступати у напрямку Любомль — Ковель. Командував дивізією генерал-лейтенант Карл фон Офен [36].

62-га піхотна дивізія була сформована 26 серпня 1939 року з 8-ї артилерійської комендатури у Канте поблизу Бреслау. Дивізія приймала активну участь у польській кампанії 1939 року. Дивізія мала у своєму складі: 164, 183 та 190-й піхотні (гренадерські) полки, 162-й артилерійський полк, 162-й розвідувальний (фузилерний) батальйон, 62-й винищувальний протитанковий дивізіон, 62-й саперний батальйон, 62-й батальйон зв'язку, 62-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 56-й піхотній дивізії. На 22 червня 1941 року дивізія була укомплектована до штату воєнного часу та зосереджена у південно-східній частині генерал-

губернаторства в районі Роджалув, Стшельце, виключно Краснистав. Перед дивізією стояло завдання спільно з 56-ю піхотною дивізією, маючи у першому ешелоні два піхотних полки з рубежу Турка, Раковець, форсувати річку Західний Буг, прорвати Ковельський укріплений район (польовий) і наступати у напрямку Любомль – Ковель. Командував дивізією генерал-лейтенант Вальтер Кайнер [36].

213-та охоронна дивізія була сформована 15 березня 1941 року в Нойхаммері зі штабу і частин 213-ї піхотної дивізії. У кінці травня 1941 року дивізія була передислокована на південний схід окупованої німцями Польщі в район Собібор, Гоща, Савин, де увійшла до складу XVII армійського корпусу 6-ї польової армії групи армій «Південь». Дивізія мала у своєму складі: 318-й піхотний полк, 1-й артилерійський дивізіон 213-го артилерійського полку, 703-й вартовий батальйон, 213-й кінний ескадрон і штаб 57-го ландшутц-полку. Штаб 57-го ландшутц-полку у подальшому за рахунок місцевих жителів Волині та радянських військовополонених, які перейшли на службу до німців, розгорнув до повного штату підрозділи 57-го ландшутц-полку, провів бойове злагодження і приступив до виконання визначених завдань. Дивізія призначалась для охорони важливих об'єктів і районів місцевості у тилу своїх військ та боротьби з партизанами, підпільниками та диверсійно-розвідувальними групами противника на Західній Україні. З 22 червня 1941 року 213-та охоронна дивізія отримала завдання наступати своїм 318-м піхотним полком підсиленим 1-м артилерійським дивізіоном 213-го артилерійського полку у напрямку Опалин – Воля Островецька з метою, спільно з 255-ю піхотною дивізією XXXV армійського корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр», прорвати лівий фланг Ковельського укріпленого району (польового) і скувати противника перед лівим флангом XVII армійського корпусу. Командував дивізією генерал-лейтенант Рене де Л'омм де Курбе [36].

255-та піхотна дивізія XXXV армійського корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр» була сформована 26 серпня 1939 року з запасних частин IV військового округу. З вересня 1939 року дивізія діє в Богемії і Моравії. З травня 1940 року бере активну участь в бойових діях на Заході. З травня 1941 року передислокована на південний схід генерал-губернаторства Польщі. Дивізія мала у своєму складі: 455, 465 та 475-й піхотні полки, 255-й артилерійський полк, 255-й розвідувальний батальйон, 255-й винищувальний протитанковий дивізіон, 255-й саперний батальйон, 255-й батальйон зв'язку, 255-й польовий запасний батальйон. Чисельність і озброєння дивізії були такими ж, як у 56-й піхотній дивізії. Дивізія мала завдання спільно з частинами XVII армійського корпусу активними бойовими діями скувати противника на правому фланзі Ковельського укріпленого району (польового) і тим самим прикрити правий фланг XXXV армійського корпусу 4-ї польової армії групи армій «Центр», який діяв на теренах Білорусії [36].

12 червня 1941 року XVII армійський корпус вермахту отримав цілком таємний наказ, у якому говорилось:

«1. Противник. Корпусу необхідно негайно очікувати на жорстокий спротив стрілецької дивізії та прикордонних військ, які знаходяться на польових позиціях, підсилених фортифікаційними спорудами.

Оборонна лінія противника орієнтовно проходить по висотах та околицях населених пунктів на східному березі Бугу. Необхідно врахувати, що в глибині оборони знаходяться добре підготовлені та замасковані позиції, особливо по обидва боки дороги Дорогуськ – Любомль. Передбачається, що ще дві дивізії (одна з них мотострілецька) знаходяться у районі Ковеля. Детально укріплення противника нанесені на картах укріплень, що додаються.

2. Завданням 6-ї польової армії є прорив прикордонних оборонних позицій противника на ділянці Кристинопіль, Свірце та забезпеченні вводу у прорив 1-ї танкової групи, яка повинна негайно розвити наступ на схід.

Справа від XVII армійського корпусу через Устилуг на Володимир наступає 298-ма піхотна дивізія (ІІІ армійського корпусу), зліва – по обидва боки Влодави у напрямку Малорита – Ливне наступає 255-та піхотна дивізія (XIV армійського корпусу).

Розмежувальна лінія з 3-м армійським корпусом...

3. XXVII армійському корпусу у день «Б» час «ігрек» у районі Свірце раптово переправитись через Буг, прорвати оборону противника на кордоні, головний удар нанести внутрішніми флангами обох дивізій та оволодіти висотами по обидва боки від Любомля (завдання дня). Подальше завдання корпусу полягало у негайному оволодінні важливим транспортним вузлом Ковель. У подальшому ході операції головне завдання корпусу буде полягати у прикритті північного крила армії від атак противника зі сторони Прип'ятського району.

4. Завдання: а) 62-га піхотна дивізія переправляється через Буг на схід від Хусинного по залізничному мосту і на південь від нього, проводячи головний удар на лівому фланзі, прорвати оборону противника на висотах на схід від долини Бугу і оволодіти східною галявиною лісу на північний схід від Раковисто та висотами на схід від Римачів (186,7), Бережцева, здійснивши охват противника. З цього плацдарму продовжити наступ у напрямку висот південніше Любомля, лівим флангом на висоту 190,1.

Дивізію шикувати бойовим порядком уступом управо та забезпечити правий фланг корпусу від атак противника з південного і південно-східного напрямків;

б) 56-й піхотній дивізії переправитись через Буг на ділянці залізниця – Свірце, напрямок головного удару на правому фланзі, прорвати оборону противника поблизу кордону по обидва боки від Вільчи Пшевеж та оволодіти рубежем Ягодин і Єнківці, забезпечивши фланг під населеним пунктом Рівне. Двох стороннім охватом блокувати і оволодіти Вільчи Пшевеж. Дуже важливо узгодити дії правого

флангу дивізії північніше залізниці з проривом лівофлангових частин 62-ї піхотної дивізії.

З цього плацдарму продовжити наступ уступом уліво у напрямку висот північніше Ягодина (192 та 194,0), висот північніше Любомля (205 і 215,3). Бойовому порядку дивізії забезпечити наступ корпусу на лівому фланзі. При цьому дивізія не повинна відхилятися у північному напрямку».

Як ми бачимо, противник добре володів інформацією про Ковельський укріплений район.

ХІД БОЙОВИХ ДІЙ У СМУЗІ ОБОРОНИ КОВЕЛЬСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Удосвіта 22 червня 1941 року після потужних артилерійських ударів по прикордонних заставах та військових і господарських об'єктах, під прикриттям артилерійського та мінометного вогню, використовуючи удари авіації, XVII армійський корпус 6-ї польової армії групи армій «Південь» силами 56-ї та 62-ї піхотних дивізій розпочав наступ у ковельському напрямку, намагаючись прорвати смугу оборони Ковельського укріпленого району та стрілецьких батальйонів 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій, які знаходились на кордоні та проводили інженерне обладнання районів оборони стрілецьких полків, до складу яких організаційно входили. Напрямок головного удару німецьких підрозділів і частин проходив уздовж залізниці та шосе Хелм – Ягодин – Ковель, а допоміжного – Піща – Любомль. Використовуючи удари авіації та вогонь артилерії, використовуючи захоплені мости біля Влодави і Вовчого Перевозу та наведені мостові переправи, почали форсування Західного Бугу, наступ передових загонів противника, намагаючись розвідати слабкі місця в обороні Ковельського укріпленого району (польового), та передових частин дивізій 15-го стрілецького корпусу.

Бойові дії у смузі оборони Ковельського укріпленого району (польового) йшли на двох основних напрямках: шацькому і любомльському. Розглянемо ці напрямки більш детально.

Бойові дії на шацькому напрямку

Шацький напрямок знаходився на правому фланзі Ковельського укріпленого району (польового). Це був другорядний напрямок, на якому противник силами 255-ї піхотної та 213-ї охоронної дивізій проводив демонстративні дії, направлені на сковування військ 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії. На цьому напрямку у смузі оборони Ковельського укріпленого району знаходились: 10-й стрілецький полк 45-ї стрілецької дивізії; 3-й мотострілецький батальйон 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу; 47-й окремий кулеметно-

Прикордонники 98-го прикордонного загону на практичних стрільбах зі станкового кулемета «максим». Травень 1941 року

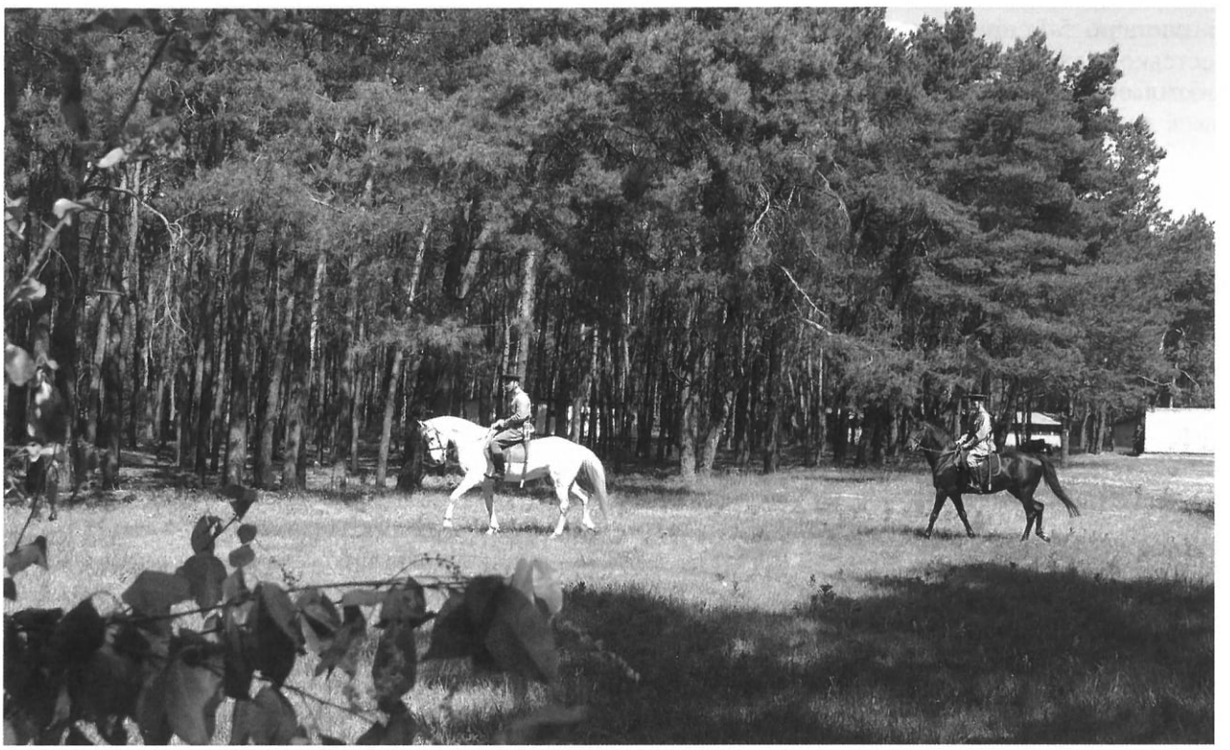

Лісисто-болотиста місцевість правого берега ріки Західний Буг у смузі оборони Ковельського УР (польового) вимагала від прикордонників охороняти державний кордон і райони зведення вузлів оборони укріпленого району прикордонними нарядами як у пішому порядку, так і кінними дозорами (реконструкція)

артилерійський батальйон Ковельського УР і прикордонні застави 5-ї прикордонної комендатури 17-го Брестського та 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонних загонів [107].

Перші ж години бойових дій, що розгорнулися на ділянці 20-ї прикордонної застави 17-го Брестського прикордонного загону, яка знаходилась на стику з 98-м Любомльським прикордонним загоном та на правому фланзі Ковельського укріпленого району показали, наскільки смутно уявляли собі обстановку початку війни начальники зі штабу загону, що розробляли план оборони ділянки на випадок ворожого вторгнення.

Розрахунок будувався на тому, що головну силу оборони Ковельського укріпленого району (польового) складуть тут підрозділи 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського УР і 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії. Їм відводилась перша лінія довготривалих та дерев'яно-земляних вогневих споруд, завчасно підготовлених на цій ділянці поблизу кордону. Особовий склад 20-ї прикордонної застави й резервні підрозділи 5-ї комендатури Брестського прикордонного загону, що дислокувалися на цій ділянці, повинні були зайняти другу лінію оборонних споруд у лісі.

Можливо, що план і був би реальним, якби між оголошенням війни й початком бойових дій залишався проміжок часу, достатній для висування до кордону й бойового розгортання частин прикриття Червоної Армії. Адже навіть при форсованому марші на перехід найближчих підрозділів 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії до кордону було потрібно не менше трьох годин.

О 3.00 22 червня 1941 року фашистські вивідувачі перерізали зв'язок 20-ї застави і 5-ї комендатури зі штабом 17-го Брестського Червонопрапорного прикордонного загону й сусідами. А через годину на заставу обрушився артилерійсько-мінометний вогонь. Кулемети противника прострілювали все радянське узбережжя. Через Західний Буг курсом на схід летіли фашистські літаки, що скинули перші свої бомби на прикордонні села. Ворожі снаряди розбили прикордонні вежі, знищивши спостерігачів-прикордонників.

Наряди правого флангу з прихованого зв'язку донесли, що ведуть бій із противником. Гітлерівці силою не менше піхотного батальйону почали переправу на схід від зруйнованого залізничного мосту поблизу Влодави. Незабаром стало відомо, що тут переправилися частини 255-ї піхотної дивізії німців. Знищивши прикордонні наряди, вони направилися на схід. Підрозділи 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії, що вийшли на допомогу комендатурі, зав'язали важкий бій з німецькою піхотою й танками.

Таким чином, 20-та прикордонна застава, з самого початку війни, разом з резервними підрозділами й управлінням комендатури виявилася ізольованою. Сусід ліворуч (1-ша прикордонна застава 98-го прикордонного загону) вів важкий бій з піхотним батальйоном противника, що переправився через Західний Буг у районі прикордонного знаку № 1113.

Загорілися підпалені снарядами будівлі, осколками були вбиті начальник резервної застави лейтенант Кирюхін і помічник начальника 20-ї застави лейтенант Могила. За бойовою тривогою прикордонники зайняли оборонні споруди. У район оборони застави збирались наряди із кордону.

До 5.00 години ранку 22 червня особовий склад резервної застави із трьома станковими кулеметами під командою молодшого політрука Шаварина зайняв окопи й траншею в північно-східній частині опорного пункту. 20-та прикордонна застава на чолі з її начальником лейтенантом Манєкіним, маючи два станкових кулемети, зайняла ДОТ, ДЗОТ, траншею на підступах до доріг у північно-західній частині опорного пункту. Відділення тилу й взвод зв'язку комендатури під командуванням заступника коменданта з політчастини старшого політрука Білокопитова розташувалися в південних окопах. Лейтенант Манєкін, що очолив оборону, ще сподівався на підхід підрозділів 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії та гарнізону Ковельського укріпленого району й не зайняв підготовлені для них довготривалі та дерев'яно-земляні вогневі споруди, та й сил для цього не вистачало.

О 5.30 батальйон піхоти противника, що переправився на наш берег східніше зруйнованого залізничного мосту, розгорнув бойовий порядок. Трьома ланцюгами, у ріст, стріляючи на ходу з автоматів, фашисти кинулися до позицій прикордонників. У 300 м від них гітлерівців зустріли зосередженим вогнем двох станкових і п'яти ручних кулеметів. Втративши кілька десятків солдатів убитими й пораненими, фашисти залягли, а потім відійшли в прибережні зарості. Відновився обстріл застави з артилерії й мінометів, прикордонники укрилися в ДОТах і ДЗОТах, залишивши на позиціях тільки спостерігачів. За наказом лейтенанта Манєкіна одне стрілецьке відділення резервної застави із двома ручними кулеметами потай перемістилося на позицію 20-ї прикордонної застави. Як тільки артилерійський обстріл припинився, прикордонники вийшли з укриттів і зайняли свої місця.

Німці повторили атаку в попередньому ж напрямку. Цього разу прикордонники підпустили їх ще ближче. З дистанції 100 м вони відкрили по ворожих ланцюгах гвинтівко-кулеметний вогонь. Не менш 30 трупів залишили гітлерівці на підступах до застави. Атака противника знову захлинулася.

Успішно відбили прикордонники й третю атаку, що німці почали після сорока хвилинного артилерійсько-мінометного обстрілу позицій прикордонників. Тільки після п'ятої атаки окремим ворожим групам вдалося підповзти до радянських окопів на 30—40 м. Прикордонники пустили в хід гранати. Близько 30 гітлерівців вклинилося між резервною й 20-ю прикордонними заставами. Старшина Житлухін і єфрейтор Сєргушев закидали фашистів гранатами, а група молодшого політрука Шаваріна контратакою відкинула їх назад.

Великі втрати несли фашисти від кулеметів сержанта Ляпустіна, молодшого сержанта Філатова,

єфрейтора Забалуєва й рядового Єрмакова. Кулеметники перебігали з однієї позиції на іншу. З коротких дистанцій вони раптово відкривали згубний вогонь по скупченнях противника. Німці буквально полювали за нашими кулеметниками, але ніяк не могли «засікти» їх позиції. Одна з ворожих груп зайшла в тил кулеметному розрахунку молодшого сержанта Філатова. Фашисти вже підготувались закидати його гранатами, але в цей самий час по флангу групи відкрили вогонь кулеметники Іноземцев і Бурєхін.

Німці, розлючені невдачею й великими втратами, стали обстрілювати позиції прикордонників запалювальними снарядами. У районі оборони загорівся ліс, будови. Густий дим огорнув оборонні споруди, украй затрудняючи нашим воїнам можливість спостерігати за діями противника. Фашисти не упустили можливості скористатися цим і оточили прикордонників. Рота піхоти пройшла лісом і зосередилася на сході від опорного пункту. Дві інші роти зайняли вихідне положення на півночі й північному заході від нього. Одна рота вийшла південніше й на схід від опорного пункту.

Як не важко було вести спостереження, прикордонники, що звикли нести службу в умовах обмеженої видимості, все-таки помітили переміщення противника й перегрупували свої сили для відбиття нових атак. За наказом лейтенанта Манєкіна резервна застава зайняла позиції в районі відмітки 168,6. Молодший сержант Філатов перемістив станковий кулемет на вогневі позиції у східну частину опорного пункту. Старший політрук Білокопитов зі штабними підрозділами комендатури зайняли окопи на схід озера безіменного.

Завершивши оточення, німці розпочали нову атаку. Двома ротами вони обрушилися на позиції прикордонників з півночі й північно-заходу. Третьою ротою вони завдали удару з півдня й четвертою – зі сходу.

Зав'язався запеклий бій. Під градом ворожих куль воїни-прикордонники піднімалися з окопів і на вибір вибивали гітлерівців. Молодший сержант Філатов викотив станковий кулемет на бруствер. Довгими чергами він в упор розстрілював німців, що насідали. Коли ворожа куля вбила героя, його місце біля кулемета зайняв прикордонник Єрмаков. Як і при відбитті попередніх атак, кулеметники Ляпустін і Забалуєв, Обухов, Іноземцев і Бурєхін, безперестану міняючи вогневі позиції, обрушувалися на ворога звідти, звідки він не очікував удару. У німців створювалося враження, начебто будь-яка точка оборони прикордонників прострілюється перехресним вогнем станкових і ручних кулеметів. У мистецтві стрільби, у тактичній майстерності з кулеметниками змагалися стрільці. Старшина Житлухін, наприклад, знищив зі своєї гвинтівки 11 гітлерівців, молодший сержант Шангін – 9, рядовий Хайрутдінов – 10. Більше півтора десятка фашистів знищили своїм вогнем снайпери брати Афанасьєви.

Бій тривав уже 10 годин підряд. Прикордонники відбили сім ворожих атак. Але кільце оточення ущільнювалося усе більше й більше. У союзі з гітлерівцями проти наших воїнів діяв страшний ворог – лісова пожежа.

Багато прикордонників одержали опіки першого й другого ступеня. Люди задихалися від їдкого диму, від якого не рятували й протигази.

«Треба виводити особовий склад з оточення», – вирішив лейтенант Манєкін, порадившись зі старшим політруком Білокопитовим. Єдиний шлях крізь бойові порядки противника пролягав через схований хід сполучення. Він був відритий ще при підготовці оборони й вів з опорного пункту в ліс на схід застави.

Для прикриття відходу лейтенант виділив розрахунок станкового кулемета на чолі з Єрмаковим, кулеметників Бурьохіна й Іноземцева. Кулеметники зайняли вогневі позиції за 50–60 м від прихованого ходу сполучення.

Особовий склад резервної застави з станковим кулеметом (командир – молодший політрук Шаварін) вийшов з оточення першим і розташувався заслоном по обидва боки ходу сполучення фронтом на південь і на північ. Поки німці перегруповувалися для чергової атаки, лейтенант Манєкін одну за одною вивів усі свої групи по ходу сполучення в ліс.

Із того, як швидко слабшав вогонь, гітлерівці здогадалися, що прикордонники почали відхід. Фашисти виявили навіть хід сполучення й спробували атакувати наші підрозділи біля виходу з лісу, але одержали відсіч від кулеметників із заслону. Переслідувати по палаючому лісі фашисти не зважилися. Прикордонники, пробираючись болотами, вийшли до озера Пулемецьке. 23 червня 1941 року Манєкін привів свою групу в місто Любомль. Разом з підрозділами 98-го прикордонного загону особовий склад, що вийшов з оточення, вів бойові дії аж до 8 липня 1941 року, а потім приєднався до свого загону.

За мужність і відвагу, виявлені в описаному бою, радянський уряд нагородив лейтенанта Манєкіна, старшого політрука Білокопитова, молодшого політрука Шаварина, старшину Житлухіна, рядового Єрмакова і єфрейтора Сєргушева орденами Бойового Червоного Прапора. Сержант Ляпустін, єфрейтор Забалуєв і рядовий Бурьохін були нагороджені орденами Червоної Зірки.

10-й стрілецький полк 45-ї стрілецької дивізії на чолі з полковником М. О. Гузьом з 6.00 до 7.00 22 червня виступив у батальйонних колонах з населених пунктів Піща, Пульмо, Світязь і Шацьк, до 11.00–12.00 полк вийшов до державного кордону та зайняв смугу забезпечення Ковельського укріпленого району (польового) лише на лівому фланзі своєї ділянки – на рубежі Кошари, Грабове, (виключно) Адамчуки. Командування 98-го Любомльського прикордонного загону доповіло в штаб Українського прикордонного округу про те, що польові частини 15-го стрілецького корпусу з 9.00 до 11.30 вийшли на державний кордон СРСР на своїх ділянках і вступили у бій з ворогом. Положення наших військ зразу ускладнилось тим, що 255-та піхотна дивізія, наступаюча на стику груп армій «Центр» і

«Південь», встигла до виходу на рубіж оборони 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії захопити смугу забезпечення Ковельського укріпленого району (польового) у районі Орхів, Кошари, західний берег озера Пулемецьке. Розвідувальні загони німців почали просуватись у район Піща, Шацьк, Пульмо. Ці обставини створили у командування 15-го стрілецького корпусу і 45-ї стрілецької дивізії уяву, що ворог діє великими силами з напрямку Влодави та намагається охопити правий фланг дивізії. На зустріч противнику, за наказом командира 45-ї стрілецької дивізії генерал-майора Шерстюка, був негайно направлений на автомобілях загін прикриття (біля 100 чоловік), підсилений бронетанковою ротою окремого розвідувального батальйону, артилерійською та мінометною батареями 10-го стрілецького полку на чолі з начальником полкової школи майором М. С. Бувайліком, який і вступив у бій з розвідувальними загонами противника. Маневруючи у районі Мельники, Пульмо, цей загін зумів відкинути рухомі підрозділи противника на північ, тим самим прикривши правий фланг Ковельського укріпленого району (польового) у міжозерному дефіле. Під час сутички з противником у районі Мельники було захоплено у справному стані два ворожі бронеавтомобілі [107].

Тим часом 3-й мотострілецький батальйон 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу, який знаходився в таборі під Шацьком, біля 5.00 22 червня 1941 року було піднято по тривозі. Командир батальйону старший лейтенант Меренков наказав згорнути табір і на автомобілях повернутись в розташування полку до міста Любомль. У подальшому з 11.00 22 червня 1941 року 8-ма мотострілецька рота 3-го мотострілецького батальйону на чолі з молодшим лейтенантом Михайлом Якимовичем Богачовим на автомобілях, підсилена двома бронеавтомобілями розвідувального батальйону 45-ї стрілецької дивізії, була повернута в район Шацька для підсилення полкової школи 10-го стрілецького полку. Рота у складі маневреного загону в районі Шацька діяла до вечора 24 червня 1941 року.

На ділянці 1-ї прикордонної комендатури відразу ж після артилерійського обстрілу невеликі підрозділи гітлерівців намагалися форсувати Західний Буг, але гвинтівко-кулеметний вогонь прикордонників перегородив їм шлях. Усі три прикордонні застави швидко зайняли оборонні споруди і утримували їх до пізнього вечора.

Артилерійський обстріл ділянки 1-ї прикордонної застави «Кошари», якою командував лейтенант Бардала, почався о 3 годині 55 хвилин. Після нього противник приступив до переправи через Західний Буг. Розрахунок станкового кулемета сержанта Петрова знищив декількох фашистів, останні відійшли. Зірвалася і друга спроба переправитися на радянський беріг.

Такий вигляд та екіпіровку на початку літа 1941 року мали бійці і командири гарнізону Ковельського укріпленого району (польового) (реконструкція)

О 8.00 противник почав переправу в другому місці – на правому фланзі 1-ї прикордонної застави. Йому вдалося зайняти містечко і залізничну станцію Тамошевська, села Горіхове і Піща, шосе. До двох взводів автоматників атакували прикордонну заставу, але, зазнавши великих втрат від вогню прикордонників, відступили.

До 15.00 22 червня 1941 року за півтора кілометра на схід від 1-ї прикордонної застави зайняв оборону 3-й батальйон 10-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії. До півночі під натиском переважаючих сил ворога прикордонники і стрілецькі підрозділи відійшли з займаних позицій, але о 9 годині 23 червня 1941 року вони перейшли в контратаку, відкинули ворога за кордон і протрималися на позиції до 8.00 24 червня 1941 року, коли були вичерпані всі можливості оборони, і надійшов наказ про відхід.

Понад 16 годин бився особовий склад 2-ї прикордонної застави «Грабове» молодшого лейтенанта Задвір'єва. Болота не давали можливості противнику маневрувати на місцевості, а прохідні напрямки надійно прикривалися гвинтівко-кулеметним вогнем прикордонної застави.

З початком артилерійського обстрілу за сигналом із прикордонної застави наряди прибували в гарнізон. По дорозі їм довелося вступати в перестрілки з невеликими групами фашистів, що переправлялися через Західний Буг.

До кінця дня у зв'язку з просуванням потужних ворожих сил 2-га прикордонна застава за наказом коменданта ділянки капітана Вострікова відійшла і приєдналася до головних сил загону.

У важчих умовах опинилася 3-тя прикордонна застава «Адамчуки» лейтенанта Філіна, проти якої наступали до двох батальйонів піхоти противника. Проте ні багатократна перевага в силах, ні артилерійський обстріл не змогли зламати опір півсотні прикордонників. Дванадцять годин вела бій прикордонна застава, після чого за наказом коменданта відійшла і приєдналася до свого загону.

На ділянці 4-ї прикордонної застави «Забужжя» лейтенанта Бордюгова до двох піхотних полків, за підтримки артилерії і мінометів, форсували Західний Буг. Частина цих сил повела наступ на заставу. У запеклому бою ворог зазнав значних втрат, але окремі групи фашистів проникли в розташування гарнізону і оволоділи деякими напівзруйнованими будівлями.

Прикордонники піднялися в контратаку і вибили ворога, після чого було відбито ще декілька атак. Лише о 2 годині 23 червня 1941 року за наказом командування прикордонної комендатури вони відійшли до міста Любомль, де знаходився штаб загону.

5-та прикордонна застава «Новогрузьке» молодшого лейтенанта Ковальова, перечекавши артилерійський обстріл, приготувалася до відбиття батальйону ворожої піхоти, який форсував Західний Буг в двох місцях. Начальник прикордонної застави по

Особовий склад гарнізону Ковельського УР (польового) повним ходом проводив заходи з завершення підготовки смуги укріпленого району до оборони (реконструкція)

телефону доповів обстановку в штаб прикордонної комендатури, обійшов окопи, дав необхідні вказівки і вислав розвідку на фланги, а проти наступаючої правофлангової групи виставив розрахунок станкового кулемета «максим».

Влучним вогнем кулеметники притиснули фашистів до землі. Знову ударила ворожа артилерія, але коректувальник допустив помилки і снаряди почали рватися серед піхоти противника, що залягла. Перш ніж гітлерівці отямилися, більшість їх солдатів були знищені. Не давши ворогові оговтатись, прикордонники піднялися в контратаку і завершили розгром, але і самі зазнали серйозних втрат.

Друга група противника чисельністю до піхотної роти за підтримки мінометів і кулеметів наступала з лівого флангу. Бій із нею продовжувався близько трьох годин.

До 10.00 зв'язкові 2-ї прикордонної комендатури прибули на заставу і повідомили про те, що на підтримку прикордонної застави прямує стрілецька рота, посилена артилерійською батареєю. Проте прибули тільки артилеристи.

До 16.00 ворог активності не виявляв. І командир артилерійської батареї, скориставшись цим, ретельно підготував дані для стрільби. Зосередивши свіжі сили, фашисти почали атаку з правого флангу. І тут на них обрушився біглий вогонь радянської артилерійської батареї. Потім артилеристами були влучно придушені вогневі атаки противника. Ворожа артилерія відкрила у відповідь вогонь, але не змогла придушити радянську артилерійську батарею. Незабаром вона за рішенням командира 45-ї стрілецької дивізії була направлена на іншу, більш загрозливу ділянку, проте короткочасна артилерійська підтримка дала можливість висунути групу прикордонників до річки, де почалася переправа противника. Бійці гранатами знищили два човни з солдатами і вогнем з ручного кулемета розсіяли велику групу фашистів, що скупчилися біля берега. При відході прикордонники двічі вступали в сутички з мотоциклістами і автоматниками ворога. Знищивши декілька солдатів, вони повернулися на свою прикордонну заставу.

Близько 19 години ворог форсував річку в районі прикордонного стовпа № 333. Туди було направлено відділення молодшого сержанта Чукаєва, яке зайняло оборону на південь від озера Велике і стримувало натиск ворога до 20 години. З приходом темряви на допомогу товаришам підійшли кілька прикордонників. Уночі за наказом коменданта ділянки капітана Парижева 5-та прикордонна застава відійшла і до світанку 23 червня 1941 року приєдналася до управління комендатури.

На ділянці 6-ї прикордонної застави «Опалин» лейтенанта Погребняка також ішов запеклий бій з ротою піхоти противника, що форсувала Західний Буг. До ворога весь час підходило підкріплення, але прикордонники успішно відбивали атаки. До кінця дня вони отримали наказ на відхід і до 7.00 23 червня 1941 року приєдналися до управління комендатури.

У районі села Куснища вели запеклі бої з противником декілька довготривалих вогневих споруд, гарнізони яких складали воїни 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Командир взводу Г. Є. Блінов довгий час вів бій у своїй довготривалій вогневій споруді, незважаючи на загрозу бути оточеним. Коли, нарешті, противник вогнем артилерії зруйнував довготривалу вогневу споруду, Блінов із бійцями взводу, що залишились, зайняв позицію в полі та продовжував утримувати важливу панівну висоту.

У повідомленні радянського інформбюро за 11 липня 1941 року йдеться про подвиг солдата Гущина. «Молодий боєць 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону кулеметник Гущин, – повідомляло інформбюро, – вогнем свого станкового кулемета, який він вів з довготривалої вогневої споруди, певний час стримував підрозділи мотоциклістів противника. Через деякий час противнику вдалося зруйнувати довготривалу вогневу споруду та пошкодити кулемет червоноармійця Гущина. Стрільба припинилася. Мотоцикліст рушили в атаку. Але Гущин, взявши ручний кулемет убитого бійця, знову відкрив шквальний вогонь по противнику. У цьому бою було вбито багато ворожих мотоциклістів. Атаку противника було зірвано». Кулеметник Гущин загинув смертю героя.

Політрук Довнер вступив у рукопашний бій і особисто заколов багнетом ворожого офіцера. Червоноармієць Білокобила перший з криком «За Батьківщину!» піднявся в атаку на гітлерівців. Його приклад наслідували інші бійці. Разом з атакуючими взводами йшли в бій командир батальйону старший лейтенант А. Духота, його заступник старший політрук Ф. Данильченко, начальник штабу А. Волохов, секретар партбюро С. Ковальов. Командир роти Піднебесний, поранений, після перев'язки, відмовився від відправлення на лікування. Він прийшов у штаб Ковельського укріпленого району (польового) і вимагав, щоб його направили в бій. Тут же було сформовано роту і Піднебесний повів її на передову. Серед інших учасників запеклих боїв на ділянці 47-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону слід назвати полеглих у бою командира навчальної роти старшого лейтенанта І. І. Легаєва, молодшого лейтенанта Ф. К. Салікова, командира 2-ї кулеметно-артилерійської роти, після війни майора у відставці Д. К. Максимлюка [107].

У результаті бою 22 червня 1941 року на шацькому напрямку 10-й стрілецький полк 45-ї стрілецької дивізії разом з 47-м окремим кулеметно-артилерійським батальйоном Ковельського УР та прикордонними заставами 1-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону при підтримці вогню артилерії оволодів рубежем Кошари, (виключно) Адамчуки на фронті шириною до 6 км. Але на правому фланзі 45-ї стрілецької дивізії в цей день противник зумів форсувати ріку Західний Буг, подолати рубіж оборони Ковельського укріпленого району (польового) і захопити плацдарм глибиною до 20 км.

Командир 45-ї стрілецької дивізії прийняв рішення на світанку 23 червня 1941 року 10-му стрі-

лецькому полку з 3-м мотострілецьким батальйоном 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії, ротою бронеавтомобілів 10-го окремого розвідувального батальйону дивізії при підтримці 2-го артилерійського дивізіону 178-го артилерійського полку ударом у напрямку населеного пункту Піща оволодіти нею і вийти до державного кордону у своїй смузі, тим самим забезпечивши правий фланг Ковельського укріпленого району (польового).

23 червня 1941 року контратака підсиленого 10-го стрілецького полку у напрямку Піща була відбита частинами 255-ї піхотної дивізії противника. Підрозділи полку продовжували утримувати захоплені 22 червня 1941 року позиції по лінії Шацьких озер і ріки Західний Буг, відбиваючи спроби розвідувальних загонів противника проникнути на правий фланг і у тил Ковельського укріпленого району (польового).

Бойові дії на любомльському напрямку

Любомльський напрямок знаходився в центрі Ковельського укріпленого району (польового). Він був головним напрямком, на якому діяло потужне угруповання у складі 56-ї і 62-ї піхотних дивізій XVII армійського корпусу 6-ї польової армії групи армій «Південь». Противник наступав уздовж залізниці Хелм – Ковель.

На цьому напрямку були зосереджені 61-й стрілецький полк 45-ї стрілецької дивізії, 41-й мотострілецький полк 41-ї танкової дивізії, 1-й окремий Червонопрапорний дивізіон бронепоїздів, 201-й окремий кулеметно-артилерійський батальйон Ковельського укріпленого району (польового) і застави 2-ї прикордонної комендатури 98-го Любомльського прикордонного загону. Крім цього, в ніч на 22 червня 1941 року на цей напрямок в район зосередження: Любленець, колонія Любленець, Будище, ліс південніше села Тупали, почали висуватись з Володимира-Волинського танкові полки (без двох танкових батальйонів Т-26 зі складу 82-го танкового полку), 41-й гаубичний артилерійський полк та інші підрозділи і частини 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу.

22 червня 1941 року на світанку ворожі гармати відкрили по прикордонних заставах 98-го Любомльського прикордонного загону ураганний вогонь. Безперервний вогонь тривав понад дві години. Німецька авіація бомбила дороги й місто Любомль.

Першими вступили в бій з ворогом прикордонники. Застави й комендатури прикордонного загону почали вести бойові дії відразу ж після перших пострілів. Начальники застав під сильним вогнем артилерії, мінометів і кулеметів вивели особовий склад прикордонних застав в опорні пункти, зведені в районі дислокації. Поступово винесли туди ж боєприпаси й продукти харчування. Там, де дозволяла обстановка, були виведені зі стаєнь і укриті коні. Службові собаки були розподілені по дерев'яно-земляних вогневих спорудах.

Прикордонникам довелося вести бій в умовах десятикратної переваги противника в живій силі й абсолютній його перевазі в бойовій техніці. Озброєні лише легкою стрілецькою зброєю, вони мужньо захищали кордон, проявляючи при цьому виняткову стійкість і масовий героїзм. Незважаючи на нерівність сил, жодна прикордонна застава Любомльського прикордонного загону не залишила без наказу свою ділянку. У надзвичайно важких умовах, не маючи зв'язку з комендатурою й загоном, у повному оточенні самовіддано боролися застави 98-го Любомльського прикордонного загону.

На світанку 22 червня 1941 року після потужних бомбових і артилерійських ударів ворожі полчища рушили на радянську землю

На прикордонних заставах заздалегідь були побудовані по 3–4 дерев'яно-земляні вогневі споруди (блокгаузи), критими ходами, відриті глибокі окопи. На ділянках застав були побудовані довготривалі вогневі споруди простої конструкції, які повинні були займати гарнізони Ковельського укріпленого району (польового). Природною перешкодою для ворога була річка Західний Буг шириною 30–40 м і завглибшки 1,5–3 м. У тилу ділянки на флангах від 5 до 15 км місцевість рясніла озерами і болотами, що затрудняло дії всіх родів військ, приковувало їх до доріг. На деяких небезпечних для дій механізованих та танкових частин противника напрямках саперні частини Червоної Армії спорудили ескарпи, а прикордонники в 400–800 м від лінії звели дротяні загородження.

Прикордонні застави не могли протистояти сухопутним підрозділам і частинам противника, але вони відбили перші спроби вторгнення розвідувальних загонів. (Кожен загін складався з поси-

леного батальйону, підтримувався танковим взводом, артилерійською батареєю і мінометами) Прикордонні застави билися, як правило, ізольовано, в умовах оточення. Проте і в цих важких умовах воїни-прикордонники стримували натиск ворога від дев'яти годин до двох діб.

З початком бойових дій командування 98-го прикордонного загону: начальник підполковник Георгій Георгійович Сурженко, військовий комісар старший батальйонний комісар Семен Якович Логвинюк, начальник штабу майор Віктор Андрійович Агєєв керували бойовими діями прикордонних застав й комендатур по радіостанції, телефону й через зв'язківців; організували оборону південної, західної й північної околиць Любомля. За наказом начальника 98-го прикордонного загону маневрена група й підрозділи забезпечення загону зайняли оборону в найближчому тилу 2-ї і 3-ї прикордонних комендатур у районі сіл Римачі і Ягодин. Був установлений зв'язок зі штабом 45-ї стрілецької дивізії, її командиром генерал-майором Шерстюком, а також з міським комітетом партії й виконавчим комітетом Любомльської ради депутатів трудящих.

Командир 45-ї стрілецької дивізії підняв частини по бойовій тривозі і віддав наказ усім частинам і підрозділам дивізії рухатися до державного кордону, увійти в зіткнення із противником, дати можливість прикордонним заставам і комендатурам прикордонного загону відійти до Любомля на з'єднання зі штабом загону.

Такий же наказ одержала й 62-га стрілецька дивізія, що дислокувалася в тилу лівого флангу Любомльського прикордонного загону, починаючи з ділянки 10-ї прикордонної застави вниз на південь.

98-й прикордонний загін увійшов в оперативне підпорядкування командира 45-ї стрілецької дивізії генерал-майора Шерстюка.

Біля 8.00 ранку 22 червня 1941 року 61-й стрілецький полк 45-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника Г. С. Антонова, який висувався у свою ділянку оборони в смузі забезпечення Ковельського укріпленого району (польового), при підході до рубежу Кути, Коцюри (4 км на захід від міста Любомль) раптово потрапив під вогонь передових підрозділів 56-ї піхотної дивізії XVI армійського корпусу 6-ї польової армії. Розгорнувшись у бойовий порядок, підрозділи полку атакували противника і до 12–13 годин оволоділи рубежем висота 191,8, східна околиця Ягодина, на якому вступили в бій з головними силами німецької 56-ї піхотної дивізії. Не дивлячись на те, що противник мав явну чисельну перевагу, 61-й стрілецький полк у другій половині дня 22 червня рішуче атакував противника і після запеклого бою оволодів східною частиною населеного пункту Ягодин та панівною вистою 191,8. Атаку полку підтримав вогнем своїх батарей 1-й окре-

98-й Любомльський прикордонний загін з 20 червня 1941 року перейшов до посиленого варіанту несення служби з охорони державного кордону у смузі оборони Ковельського укріпленого району. На знімку інструктаж прикордонного наряду перед виходом на охорону державного кордону (реконструкція)

На випадок війни на всіх прикордонних заставах були побудовані дерев'яно-земляні, а на деяких кам'яно-земляні вогневі споруди (блокгаузи), розраховані на ведення кругової оборони. Блокгаузи були з'єднані з приміщеннями застав ходами сполучення, які були перекриті двома-трьома накатами з полін та задерновані зверху. Усі опорні пункти і дерев'яно-земляні вогневі споруди у них обладнані в районах розташування прикордонних застав і комендатур 98-го Любомльського прикордонного загону, входили до смуги забезпечення (передпілля) Ковельського укріпленого району (польового)

мий Червонопрапорний дивізіон бронепоїздів на чолі з майором Г. А. Макєєвим. Незначний успіх 61-го стрілецького полку на цьому напрямку створив у противника думку про наявність у цьому районі великих сил радянських військ. У розвідувальному донесенні штабу XVI армійського корпусу 6-ї польової армії відмічалось, що «з другої половини дня 22 червня супротив противника значно підсилився. Противник оборонявся відчайдушно, до самого пізнього вечора, переходячи у контратаки по всьому фронту... значні сили противника займають оборону на рубежі східна частина Ягодин, висота 191,8».

41-й мотострілецький полк 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу, який дислокувався в Любомлі, відповідно до наказу командувача 5-ї армії був переданий у розпорядження командира 45-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу. Командир полку майор Музирь отримав завдання від командира 45-ї стрілецької дивізії з прикриття державного кордону. 1-й і 2-й мотострілецькі батальйони 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу біля 5.00 22 червня 1941 року були висунуті в тил 2-ї прикордонної комендатури 98-го прикордонного загону і зайняли ділянку Ковельського УР (польового) південніше населених пунктів Римачі і Ягодин, де вступили в бій з противником. Артилерійський дивізіон полку, що зайняв вогневі позиції, відкрив вогонь по противнику, який намагався форсувати річку Західний Буг на ділянці 7-ї і 8-ї прикордонних застав. Командир полку направив радіограму командиру 41-ї танкової дивізії: «Полк веде бій на кордоні. Оперативно підпорядкований командиру 45-ї стрілецької дивізії».

3-й мотострілецький батальйон 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу, який знаходився з 15 червня 1941 року в таборі під Шацьком, на автомобілях прибув до Любомля до 6.00 22 червня 1941 року, отримав зброю і боєприпаси і був направлений в район бойових дій свого полку. Об 11.00 цього ж дня 80-та мотострілецька рота на автомобілях була перекинута в район Шацька.

Таким чином, на напрямку зосередження основних зусиль 15-го стрілецького корпусу, 22 червня 1941 року вели бойові дії прикордонники 2-ї прикордонної комендатури 98-го прикордонного загону, частина 201-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського УР (польового), 61-й стрілецький та 41-й мотострілецький полки при підтримці вогню артилерії і 1-го окремого Червонопрапорного дивізіону бронепоїздів.

Про те, що не все йшло гладко у загарбників, свідчать записи у журналі бойових дій 56-ї піхотної дивізії «...Особливо складна обстановка часом складалась на ділянці правофлангового 192-го піхотного полку. Спочатку його наступ на березі Бугу біля Вільчі Пшевоз (Вовчого Перевозу) своєю відчайдушною героїчною обороною до останнього солдата затримав гарнізон російського ДОТу (очевидно мова йде про гарнізон кулеметного ДОТу № 9 на південних схилах висоти 180,0). Під час подальшого наступу полку довелось долати відчайдушну оборону противника поблизу залізниці і шосе Хелм – Любомль – Ковель. Сусідня праворуч 62-га піхотна дивізія мала великі проблеми на своєму лівому фланзі...».

У результаті бою 22 червня 1941 року на любомльському напрямку 61-й стрілецький та 41-й мотострілецький полки при підтримці вогню артилерії 1-го окремого Червонопрапорного дивізіону бронепоїздів оволоділи рубежем Опалин, Гоща, Римачі на фронті шириною до 7 км. Але на лівому фланзі 45-ї стрілецької дивізії в цей день противник зумів форсувати ріку Західний Буг, подолати рубіж оборони Ковельського укріпленого району (польового) і захопити плацдарм глибиною до 8 км.

Що ж відбувалось на решті ділянки оборони Ковельського укріпленого району (польового) на любомльському напрямку?

Проти 7-ї прикордонної застави «Рівне» старшого лейтенанта Заборських на ділянці 2-ї прикордонної комендатури діяли піхотна рота і ескадрон кавалерії противника. Їм протистояли 60 прикордонників. Дві доби вони стримували наростаючий натиск фашистів. Особливо жорстокий бій розгорівся в ніч на 24 червня 1941 року. Гітлерівці ціною великих утрат оволоділи важливою висотою – Лиса Гора. Резервна прикордонна застава «Гуща» отримала наказ повернути її. Розвідавши розташування противника, начальник прикордонної застави старший лейтенант Сердюк розділив особовий склад на три групи і почав атакувати одночасно з трьох сторін. Майже півтора кілометри відкритої місцевості бійці долали поповзом. Натренованість і фізична витримка дозволили їм непомітно минути всі перешкоди, раптово і нестримно атакувати ворога. Фашисти, не зважаючи на чисельну перевагу, не могли чинити опір. Залишаючи убитих і поранених, кидаючи зброю і боєприпаси, вони бігли із зайнятого рубежу. За мужність і відвагу, проявлені в цьому бою, старший лейтенант Сердюк, старшина Молчанов і рядовий Дзидаханов були нагороджені орденом Червоного Прапора. Вранці того ж дня за наказом коменданта прикордонники відійшли і приєдналися до основних підрозділів 98-го прикордонного загону [107].

Особливо запеклий бій прийняли: 8-ма прикордонна застава старшого лейтенанта Старовойтова, 9-та прикордонна застава лейтенанта Гусєва і 10-та прикордонна застава лейтенанта Ніколенко, що знаходились на напрямку головного удару німецьких військ. Прагнучи оволодіти важливим вузлом залізних і шосейних доріг – містом Ковель, для послідуючого розвитку наступу на Київ, фашисти зосередили проти цієї ділянки загону великі сили піхоти й артилерії. Німці розраховували на швидке захоплення залізничного мосту через річку Західний Буг, який розташовувався на ділянці 8-ї прикордонної застави, знищення протягом 30 хвилин гарнізонів 9-ї і 10-ї прикордонних застав для виходу з півдня на місто Любомль, а далі на Ковель.

Фашисти сконцентрували велику групу військ на суміжній території Польщі в районі міста Хелм.

На залізничних коліях в Дорогуську стояло кілька бронепоїздів. Сюди ж були підвезені танки й мотопіхота.

Оперативне зведення № 1 від 22 червня 1941 року повідомляло: «До 10.20 на всій ділянці загону застави стримували наступ німців. 8-ма, 9-та і 10-та прикордонні застави ведуть безперервний п'ятигодинний бій в оточенні» [117].

Прикордонні застави тримали оборону власними силами, вивели з ладу декілька сотень ворожих солдатів і офіцерів, але і самі втратили більше 60 чоловік убитими.

8-ма прикордонна застава «Вовчий Перевіз» старшого лейтенанта Старовойтова розташовувалася на березі Західного Бугу, в півкілометрі від шосейної дороги і в півтораКілометрах від залізничного моста. У прикордонної застави були побудовані три ДЗОТи з критими ходами сполучення. Звідси можна було тримати під вогнем Західний Буг, міст, шосейну дорогу і тильні підходи. На 22 червня 1941 року прикордонна застава налічувала 49 чоловік особового складу, з них половина знаходилася на охороні державного кордону. На озброєнні були два станкових, три ручні кулемети, автомати ППД, гвинтівки і пістолети.

Перший ворожий снаряд розірвався о 4.00 ранку біля дротяного огородження застави, другий – розбив кімнату чергового й зруйнував телефонний зв'язок з комендатурою. Першими снарядами були вбиті помічник начальника застави молодший лейтенант Єрко, помічник чергового по заставі прикордонник В. К. Баранов. Одночасно в районі шосейного моста почав форсувати Західний Буг розвідувальний загін противника чисельністю до двох піхотних рот. Інша переправа була виявлена на півночі від прикордонної застави. Тут вступили в нерівний бій з противником прикордонні наряди. Багато прикордонників загинули. Шість уцілілих бійців спробували пробитися до прикордонної застави, але вона вже була охоплена щільним ворожим кільцем. Довелося приєднатися до сусідньої прикордонної застави.

Перебуваючи у цей час на заставі, заступник начальника застави з політичної частини політрук Бабенко наказав черговому по заставі сержанту Свиридонову підняти заставу «До бою» і вивести людей у блокгаузи.

Прибувши з дому, начальник застави старший лейтенант П. К. Старовойтов віддав наказ трьом відділенням під його командуванням зайняти оборонні споруди біля залізничного мосту через Західний Буг, а решті особового складу застави на чолі з політруком Бабенком зайняти блокгаузи, розташовані навколо застави.

Противник у цей час продовжував вести ураганний вогонь із гармат і кулеметів.

Група старшого лейтенанта Старовойтова під вогнем противника, швидко подолавши ділянку від застави до залізничного мосту, зайняла наявні там оборонні споруди. Сектори обстрілу з окопів, довготривалих і дерев'яно-земляних вогневих споруд заздалегідь були розподілені. Про це знав кожний розрахунок станкових і ручних кулеметів, кожний стрілець.

Прикордонники групи політрука Бабенка зайняли місця в блокгаузах на заставі. Одночасно політруком були послані зв'язківці в комендатуру. Але вони не змогли пройти крізь вогонь противника.

Противник протягом двох годин вів вогонь по заставі й оборонних спорудах прикордонників. О 6 годині на групу старшого лейтенанта Старовойтова по залізничному мосту пішов в атаку піхотний батальйон противника.

Прикордонники дружним зосередженим вогнем зустріли фашистів. Атака ворога не вдалася, після чого ворог почав артилерійський обстріл. Потім знову атака. Після неї друга...

До 8.00 від станції Дорогуськ до мосту підійшли два бронепоїзди й протягом 2 годин прямим наведенням вели вогонь по оборонних спорудах, обладнаних у районі мосту. На 10 годину ранку майже всі захисники ДОТів і ДЗОТів групи Старовойтова загинули. П'ять прикордонників і їх начальник були поранені. З великими труднощами вони доповзли до застави й, зайнявши блокгауз № 3, вступили в бій.

Захопивши залізничний міст, противник силою до двох піхотних полків разом з танками рушив убік Любомля.

У той час, коли старший лейтенант Старовойтов із прикордонниками вели бої біля мосту, дві роти фашистів наступали на групу політрука Бабенко. Влучно відбивав атаки ворога кулеметник молодший сержант Малий. Добре діяли кулеметники Горюнов і Яковлєв.

Відважно билися прикордонники – заступник політрука Щепа, бійці Смолин і Хашпаков.

Зазнавши значних втрат, противник відійшов від застави. Після цього ворог викотив на пряме наведення три протитанкові гармати, що вели вогонь по першому й третьому блокгаузах. По другому блокгаузу, де перебував Бабенко зі своєю групою, вів вогонь міномет.

Під прикриттям артилерійського й мінометного вогню противник повів новий наступ. Прямим влученням снаряда був зруйнований блокгауз № 1. Туди увірвалися фашисти. Зав'язався рукопашний бій. Прикордонники билися до останнього патрона, до останнього бійця.

Був розбитий і блокгауз № 3, де перебували прикордонники на чолі зі старшим лейтенантом Старовойтовим. Ворог вичікував і не вривався в блокгауз. Почав закидати блокгауз гранатами. Начальник застави, тричі поранений, надихав бійців, поки куля не обірвала життя славного командира.

До 12.00 22 червня 1941 року останніх десять чоловік (шість з них – поранені) під командуванням молодшого політрука А. А. Бабенка зосередилися в одному ДЗОТі. Вони відбили декілька атак. З настанням темноти фашисти підійшли до ДЗОТу з двох сторін. Один фашист підскочив до амбразури, але тут же був убитий. За ним підібрався офіцер, він кинув три гранати. Жодна з них не досягла мети. Бій продовжувався. Прикордонники стікали кров'ю, але і

Частини противника, розташовані перед переднім краєм головної смуги оборони Ковельського УР (польового), вели постійну розвідку радянського берега та районів будівництва довготривалих вогневих споруд. У складі військ XVII армійського корпусу 6-ї польової армії було кілька парашутно-десантних і розвідувально-диверсійних підрозділів, які готувались до активних дій на ковельському напрямі. На верхньому знімку німецькі розвідники ведуть спостереження за радянськими військами. На нижньому знімку німецький парашутист проводить заняття на лісисто-болотистій місцевості. Початок червня 1941 року (реконструкція)

ворог також був знесилений. Коротку паузу Бабенко використовував для виводу особового складу з оточення. 23 червня 1941 року його група прибула в розташування загону.

Збережений біля залізничного мосту, прикордонний знак № 364 персоніфікував непереможну стійкість і мужність прикордонників застави «Вовчий Перевіз» і її начальника старшого лейтенанта Старовойтова.

Прикордонники 8-ї застави виконали свій священний обов'язок перед Батьківщиною, знищивши близько 400 фашистських загарбників. Політрук А. А. Бабенко Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1941 року був нагороджений орденом Червоного Прапора. У 1969 році, на честь героїчно загиблого в бою з фашистськими загарбниками начальника 8-ї прикордонної застави старшого лейтенанта П. К. Старовойтова, село Вовчий Перевіз Любомльського району Волинської області було перейменовано в село Старовойтове. На місці колишньої 8-ї застави встановлений меморіал на братській могилі героїв-прикордонників, які загинули в перших боях біля державного кордону 22 червня 1941 року. Меморіал був споруджений у 1968 році. На пілоні пам'ятника написані імена 27 героїв прикордонників, у тому числі старшого лейтенанта Старовойтова Петра Карповича [107].

Близько двох діб вела бої 9-та прикордонна застава «Бережці». Біля 4 години ранку 22 червня 1941 року на заставі пролунав телефонний дзвінок. Начальник штабу комендатури старший лейтенант І. К. Хіміч попередив чергового по заставі старшого сержанта А. Н. Корнілова про те, що на суміжній стороні велике пожвавлення, чути шум моторів.

Черговий відразу доповів начальнику застави лейтенанту Ф. Н. Гусєву.

Старший лейтенант Ф. Н. Гусєв перед світанком вислав в загрозливий район розвідку. Вона зустріла майже роту фашистів, перевдягнутих у радянську форму, і негайно доповіла про це на заставу, що дало можливість прийняти заходи з запобігання нападу ворогові з тилу. Для його прикриття старший лейтенант Гусєв виділив два розрахунки з ручними кулеметами.

В 4.00 німці раптово відкрили ураганний вогонь по прикордонній заставі й по тилових населених пунктах. Від станції Дорогуськ вів вогонь бронепоїзд.

Застава була оповита пороховим димом і пилом від снарядів і мін, що розривалися.

Прикордонники за командою «Застава до бою!» зайняли свої місця в блокгаузах. Старшина застави старший сержант І. А. Петров, вибігаючи з казарми, крикнув: «Сергєєв і Кузьменко! У склад боєприпасів!». Ризикуючи життям, прикордонники запрягли коней і під ураганним вогнем стали вивозити боєприпаси.

Начальник застави лейтенант Гусєв, розподіливши боєприпаси по блокгаузах, вислав розвідку єфрейтора А. Ф. Яценка і прикордонника О. А. Мамєдова на правий фланг з метою встановити місце переправи, сили й рух противника.

Через півгодини розвідка доповіла, що фашисти ведуть наступ лісом, що розташований на стику з 6-ю прикордонною заставою й тягнеться на 800—1 000 м вглиб території ділянки застави.

Щоб прикрити фланги й тил ділянки застави, лейтенант Гусєв вислав на лівий фланг до стику з 10-ю прикордонною заставою прикордонників Ф. Г. Урюпіна і Н. А. Шаригіна з ручним кулеметом, а на правий фланг А. Г. Лагутіна і М. А. Ємельянова також з ручним кулеметом.

Доповівши обстановку коменданту ділянки капітану Гуленку, начальник застави лейтенант Гусєв одержав наказ не допускати переправи німців через річку Буг до приходу підкріплення.

Тим часом, з кожною хвилиною наростала канонада, підсилювався тріск ворожих кулеметів. До переправи на допомогу чотирьом прикордонникам підійшло відділення сержанта Дьяконова, німці обрушили на групу Дьяконова артилерійський і мінометний вогонь і під його прикриттям знову стали готуватися до переправи. Від осколка снаряда загинув Дьяконов. Бійці вели бій біля переправи й тільки в 13.00 22 червня 1941 року за розпорядженням лейтенанта Гусєва відійшли до застави.

Після артилерійської підготовки і короткого передиху наступ противника почався зі всіх чотирьох сторін. Прикордонна застава опинилася в оточенні. Підпустивши ворога на близьку відстань, прикордонники прицільним вогнем вивели з ладу до роти його солдатів і офіцерів.

Розпочався новий артилерійський обстріл. Потім уже до двох батальйонів піхоти перейшли державний кордон уздовж залізниці на Любомль. Бій з ними продовжувався три години. До полудня припинився зв'язок прикордонної застави з прикордонною комендатурою і загоном. У цей час прикордонна застава відбила ще одну атаку.

О 13 годині в районі 373-го прикордонного знаку гітлерівці перекинули по щойно наведеному понтонному мосту піхотний батальйон, посилений дев'ятьма мінометами, двома крупнокаліберними кулеметами і двома протитанковими гарматами. Проте фашисти на цей раз діяли дуже обережно. Вони несли відчутні втрати від снайперського вогню прикордонників. Біля річки Західний Буг росло велике дерево — зручний спостережний пункт. Прикордонник Сергєєв застрелив чотирьох фашистів, які намагалися вилізти на дерево. З іншого дерева німецького спостерігача зняв прикордонник Яценко. Після вогневого нальоту німці пішли в атаку. Прикордонники зустріли ворога прицільним вогнем.

Не зломивши опору прикордонників, гітлерівці знову застосували артилерію. Запалали споруди прикордонної застави, виникла пожежа і в двох ДЗОТах, яку незабаром погасили. Під час артилерійського обстрілу ворожий снаряд розбив станковий кулемет, загинув рядовий Кабешкін, три бійці отримали поранення. Розрахунки станкового і ручного кулеметів сержантів Яковлєва і Безкоровайного узгодженими діями придушили великокаліберний кулемет , а гарнізон третьої дерев'яно-земляної вогневої

споруди вивів з ладу протитанкову гармату і знищив її розрахунок.

Через 40 хвилин після артобстрілу піхотна рота німців перейшла в атаку, прагнучи підійти до дерев'яно-земляних вогневих споруд прикордонників і блокувати їх, але це не вдалося. Декілька німецьких мотоциклістів, що прорвалися до траншей, були знищені. Бій тривав до вечора. Сім лютих атак двох піхотних батальйонів відбили прикордонники. У цьому нерівному бою особливо відзначився кулеметник Кабешкін. Хоробро боролися прикордонники Яковлєв, Урюпін, Кобелякін, Савєнков, Рєзников, Сергєєв, Воронін, Яценко й дружина політрука застави Т. Н. Горохова. Вони знищили кілька сотень фашистів.

Наступна доба пройшла відносно спокійно, але встановити зв'язок з командуванням і сусідніми прикордонними заставами не вдалося. До того ж відчувалася нестача боєприпасів, і начальник прикордонної застави прийняв рішення на відхід, щоб зберегти людей для майбутніх боїв. Тричі висилав він розвідників, щоб визначити маршрут відходу, але їм не вдалося пробитися через ворожі заслони. Тоді він сам з чотирма бійцями пішов у розвідку. Два кілометри то короткими перебіганнями, то повзучи, пробиралися вони лісом і, нарешті, минули пости фашистів. Гусєв з трьома прикордонниками залишився на місці, а рядового Карманова направив на заставу з наказом про вихід з оточення.

Старшина Петров, що заміщав начальника прикордонної застави, поділив людей на дві групи і під прикриттям двох ручних кулеметів почав відхід. Група, очолювана Петровим, збилася зі шляху і вийшла в розташування противника. У цій складній і небезпечній обстановці прикордонники діяли зухвало і холоднокровно. Вони розрізали телефонний дріт, убили вартових і вісім солдатів, що прибігли на постріли, потім під покривом ночі відірвалися від противника і сховалися в лісі. До 11.00 23 бійці старшини Петрова прибули в розташування прикордонної комендатури. Інші 25 чоловік зіткнулися з більшими ворожими силами і дві доби пробивалися на схід. Тим часом старший лейтенант Гусєв дві доби чекав свій підрозділ у визначеному місці і вів розвідку. В одній з вилазок червоноармійці Кишень і Александров наблизилися до села Раковець. Жителі повідомили, що в селі знаходяться якийсь штаб і підрозділи, що його охороняють, а прикордонна застава, вочевидь, залишена прикордонниками. Уночі старший лейтенант Гусєв з двома бійцями пробрався через ворожі заслони до прикордонної застави і переконався, що відомості вірні. Перед світанком його група зіткнулася з підрозділом фашистів і після короткої перестрілки сховалася в болотах. Уночі прикордонники дісталися до будинку лісника. Той повідомив, що навкруги фашисти і що єдине місце, через яке можна пройти, – це багнисті болота. Група благополучно подолала цей останній важкий рубіж і з'єдналася зі своїм загоном.

У боях на кордоні 16 воїнів прикордонної застави полягли смертю героїв, стільки ж отримали поранення. Батьківщина гідно оцінила подвиг прикордонників 9-ї прикордонної застави. Старший лейтенант Ф. Н. Гусєв був нагороджений орденом Леніна, 14 чоловік удостоєно інших державних нагород.

10-та прикордонна застава «Висоцьк». 5 червня 1941 року начальник застави старший лейтенант П. К. Старовойтов був переведений начальником прикордонної застави в село Вовчий Перевіз, яка розташовувалась біля залізничного мосту через Західний Буг.

Начальником 10-ї прикордонної застави став лейтенант Ніколенко Микола Андрійович, що був при старшому лейтенанті Старовойтову помічником начальника прикордонної застави.

О 3 годині 30 хвилин рядового В. Л. Кручиніна і єфрейтора Г. В. Суворова розбудив черговий застави для підготовки в наряд. Одержавши наказ на охорону державного кордону, наряд вийшов на ділянку.

О 4.00 на заставу обрушився шквал артилерійського вогню. Дві години била ворожа артилерія по заставі, біля тисячі снарядів упало на її територію. Усе було змішано із землею.

Застава запалала вогнем. Снаряд потрапив у стайню. Застава була піднята за командою «До бою!». Усі прикордонники зайняли бойові пости відповідно до розрахунку.

Наряди, що перебували на охороні кордону, один за одним доповідали начальнику застави про дії німецьких військ. Із правого флангу наряди доповіли, що рота фашистів від села Гусине перейшла Західний Буг у районі спостережної вежі. Наряд з центру ділянки доповів, що підрозділ противника направляється до застави від села Калемчице. З лівого флангу наряд у складі прикордонників Кручиніна й Суворова повідомив, що піхотний батальйон противника переправляється від села Уханька в напрямку Висоцька.

За наказом «Усі на заставу!» прикордонні наряди почали з боєм відходити до прикордонної застави.

Зв'язок з комендатурою, сусідніми заставами й загоном був у перші хвилини бою порушений. Начальнику застави доводилося приймати рішення самому.

Фашисти, впевнені, що сталевий смерч зніс усе із землі, пішли в повний ріст на заставу, розмахуючи автоматами.

Першим зайняв позицію кулеметник рядовий М. В. Котов. Влучний вогонь його станкового кулемета змусив фашистів залягти.

Кулеметний розрахунок рядового Яценка знищив більше десяти фашистів. Ворог обрушив на кулеметників мінометний вогонь. Осколки поранили Яценка, пробили кожух кулемета. Боєць обмотав пробоїну відірваним рукавом гімнастерки і продовжував вести бій до пізньої ночі.

Дружина політрука Т. Горохова разом з бійцями вела по ворогові вогонь з блокгауза, а коли з'явилися поранені, надавала їм посильну допомогу. Незабаром сама отримала поранення, але залишалася в строю.

Коли ворог перейшов в атаку, кулеметник молодший сержант С. Козаков висувався на східну

Після потужного артилерійсько-мінометного вогню загорілися підпалені снарядами будівлі 20-ї прикордонної застави 5-ї прикордонної комендатури 17-го Брестського прикордонного загону. Осколками мін і снарядів були вбиті начальник резервної застави лейтенант Кирюхін і помічник начальника застави лейтенант Могила. За бойовою тривогою прикордонники зайняли оборонні споруди. У район оборони застави збирались наряди із кордону

сторону і влучним вогнем сковував дії фашистів, які наступали з флангу і тилу.

На заставу знову обрушився шквал вогню. Бійці бачили, як противник став підтягувати колони піхоти, мотоциклістів і кавалерію. Із трьох сторін почали наступ фашисти.

Снаряди падали все ближче й ближче до оборонних споруд застави.

Як сарана повзли вороги на радянський берег. Шість разів у цей день піднімалися фашисти, але безуспішно: прикордонники Висоцької застави трималися. Під час бою ніхто не думав про відпочинок. Бійці вимагали тільки одного — патронів, патронів... Відділення під командою старшини Пермитіна за підтримки кулеметників контратакувало взвод ворожої піхоти і відкинуло його. А коли починався артилерійський обстріл, старшина з групою солдатів по траншеях пробирався в складські приміщення і доставляв звідти в блокгаузи боєприпаси.

Воїни застави лейтенанта Ніколенка виявили в цьому бою мужність, стійкість і спритність. Поранений кулеметник М. Г. Яценко продовжував вести вогонь, поки не була відбита чергова атака ворога. І тільки після цього дав перев'язати свою рану. Осколком міни був ушкоджений кулемет сміливого кулеметника. Яценко доповз до казарми, підкотив навчальний кулемет. Замінив деталі і його кулемет запрацював. Під час бою кожух його кулемета був знову ушкоджений. Кулеметник Мартинов зняв гімнастерку, обмотав нею кулемет і бойовий розрахунок знову був у строю.

Коли в один із блокгаузів влетіла граната, прикордонник Антоненко не розгубився й швидко викинув її через запасний вихід.

Прикордонник Новосадов до останнього подиху продовжував виконувати бойове завдання. Підносячи патрони, він у перші хвилини бою був важко поранений. Підтягуючись на руках, Новосадов продовжував тягти ящик з боєприпасами. Удруге боєць був поранений. Зібравши останні сили, він зробив ще зусилля, штовхнув ящик у блокгауз і помер. Знову й знову на заставу наступав ворог.

Розлючені невдачею, фашисти пішли на нечувану підлість. Вони зібрали жителів села Терехи й погнали їх уперед себе. Ворог був упевнений — прикордонники по своїх стріляти не будуть.

Усе ближче й ближче юрба. Чутно плач жінок і дітей.

До різі в очах вдивлявся молодший сержант Коннов у юрбу, що наближається. Він дивувався: навіщо в такий гарячий час ідуть на заставу селяни? Але от за спинами жінок, старих і дітей мигнули сіро-зелені мундири. Провокація! Що робити? Але роздумувати було ніколи — треба приймати рішення. Коннов піднімається з укриття, махає зеленим кашкетом і кричить: «Лягай!».

Кулеметні черги пройшлися по гітлерівцях. Обман фашистам не вдався.

Підступи до застави були засіяні трупами ворога...

Упевнено, уміло керував боєм начальник прикордонної застави лейтенант Ніколаєнко. Він підпускав атакуючого ворога до 50 м і лише тоді подавав команду відкривати вогонь. І фашисти відступали.

У другій половині дня 10-та прикордонна застава піддалася артилерійському обстрілу. Згоріли казарми і були поранені два прикордонники. А надвечір піхотний батальйон почав третю атаку з фронту і флангів. Попереду однієї з рот фашисти гнали декілька жителів села Терехи. Коли над їх головами просвистіли кулі, селяни попадали на землю, а потім розбіглися. Гітлерівцям, що вступили в бій, було не до селян, але вночі вороги спалили село.

У розпал сутички підійшов особовий склад сусідньої, 11-ї прикордонної застави «Бендюги» під командуванням лейтенанта Кондакова, який після одинадцятигодинного бою за наказом коменданта залишив свою ділянку. До ночі прикордонники відбили дві могутні атаки кавалерії, мотоциклістів і до двох батальйонів піхоти. Передові ланцюги противника ввірвалися в руїни прикордонної застави, де її захисники застосували «кишенькову артилерію».

У цей критичний момент серед атакуючої піхоти ворога почали рватися снаряди, почулося розкотисте «ура!». Це наступали частини 45-ї стрілецької дивізії. Гітлерівці відійшли. Тоді лейтенант Ніколаєнко підняв бійців у контратаку і відкинув ворога за Західний Буг.

Розвідка прикордонників, вислана в ніч 23 червня лейтенантом Ніколенком, виявила в планшетці вбитого німецького офіцера карту, на якій 10-та застава була перекреслена чорним хрестом, поруч було проставлений час — 4 год 30 хв. Протягом 30 хвилин фашисти думали покінчити з заставою лейтенанта Ніколенка. Прикордонники втримували свою ділянку 34 години, знищивши при цьому понад 400 солдатів і офіцерів противника.

Рано-вранці 23 червня 1941 року бій відновився. До 14.00 прикордонники витратили майже весь боєзапас. Зв'язок з прикордонною комендатурою і загоном пропав. Лейтенанти Ніколенко і Кондаков вирішили відходити і успішно виконали цей маневр. 23 червня в 14.00, прорвавши кільце оточення, обидві прикордонні застави вийшли у село Замлиння, де об'єдналися зі своєю прикордонною комендатурою. Утрати застави — чотири чоловіки були вбиті, вісім поранено.

...Батьківщина високо оцінила бойові заслуги прикордонників 10-ї застави. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1941 року були нагороджені: орденом Червоного Прапора — начальник застави лейтенант Ніколенко Микола Андрійович, сержант Яценко Мусій Григорович, молодший сержант Козаков, ручний кулеметник Котов Михайло Васильович; орденом Червоної Зірки — заступник начальника застави з політичної частини політрук Чумаченко Василь Дмитрович, старшина застави Пермитін Анатолій Миронович, молодший сержант Коннов Сергій Гаврилович, молодший сержант Іваненко Микола Єлисейович, прикордонники єфрейтор Антоненко Олексій Федорович, рядові

Кручинін Володимир Леонідович і Федулов Микола Іванович [107].

У районі розташування 12-ї прикордонної застави «Кладнів» лейтенанта Попова і 13-ї прикордонної застави «Юшеве» лейтенанта Кучумова противник активних дій не проводив, обмежуючись висиланням дрібних розвідувальних груп. Опівдні 23 червня 1941 року за наказом коменданта ділянки капітана Куракова обидві прикордонні застави залишили свої позиції і відійшли до села Замлиння.

Частини 62-ї піхотної дивізії противника, форсувавши ріку Західний Буг на ділянці Дорогуськ, Висоцьк, повели наступ у двох напрямках Римачі – Вишнів та Висоцьк – Замлиння.

62-га стрілецька дивізія, завдяки зосередженню своїх частин поблизу державного кордону, вже до 5.00 ранку 22 червня 1941 року вступила у бій з противником, який намагався прорвати її оборону. Командир дивізії вирішив зосередити основні зусилля на прикритті володимир-волинського напрямку, для чого він висунув 123-й стрілецький полк полковника І. Т. Токаренка, підсилений одним артилерійським дивізіоном на рубіж Кладнів, колгосп Бережницьке. Проте противник наніс головний удар у ковельському напрямку, де оборонявся 306-й стрілецький полк (без одного стрілецького батальйону, який ніс вартову службу у Луцьку).

Першим вступив у бій з противником 2-й стрілецький батальйон старшого лейтенанта І. М. Прудникова 306-го стрілецького полку. Особовий склад батальйону проводив інженерне обладнання смуги оборони Ковельського укріпленого району в районі Бережце. Воїни батальйону вдало відбили першу атаку і контратакою відкинули ворога, деблокувавши 9-ту прикордонну заставу, та оволоділи рубежем Бережце, Терехи.

У тяжке становище потрапив 1-й стрілецький батальйон 306-го стрілецького полку на чолі зі старшим лейтенантом Котенком, який висувався до державного кордону. При підході до села Замлиння батальйон був атакований розвідувальними підрозділами 62-ї піхотної дивізії противника. Перейшовши до оборони, батальйон, разом з бійцями 201-го окремого кулеметного батальйону, які відійшли з району Теребейок, з великою напругою відбивали натиск противника. Відбиваючи атаки противника, 1-й стрілецький батальйон неодноразово переходив у контратаки, якими завдавав противнику відчутних втрат. У ході запеклих боїв село Замлиння неодноразово переходило з рук в руки. Особливо відзначилась у цих запеклих боях 10-та стрілецька рота, яка була укомплектована студентами.

Довготривалі і дерев'яно-земляні вогневі споруди Ковельського укріпленого району, обладнані в районі Вовчий Перевіз, Римачі, Бережце, які знаходились на напрямку головного удару піхотних дивізій XVI армійського корпусу 6-ї польової армії займали воїни 201-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону. Тут велись запеклі бойові дії, в ході яких захисники радянських довготривалих і дерев'яно-земляних вогневих споруд неодноразово вступали у рукопашний бій з фашистами. У контратаки на атакуючого противника водив своїх солдатів заступник командира кулеметно-артилерійської роти з політичної частини молодший політрук Шамрин, який в одному з боїв отримав важке поранення [107].

У результаті запеклих боїв 22 червня 1941 року противнику вдалось вклинитись в радянську оборону на стику 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій і оволодіти рубежем Римачі, Теребейки, Замлиння [107].

Зранку 23 червня 1941 року частини 45-ї стрілецької дивізії, виконуючи наказ командира 15-го стрілецького корпусу, перейшли у наступ. Деяких успіхів досягли підрозділи 61-го стрілецького полку, відкинувши противника на 1–1,5 км на захід від Ягодина. 41-й мотострілецький полк 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу вибив противника з Римачів, але далі просунутись через сильний вогонь ворога не зміг. Не допомогли просуванню наших частин і активні дії 1-го окремого дивізіону бронепоїздів, який маневрував по залізниці Любомль – Ковель.

Не принесли успіху і розрізнені контратаки окремих підрозділів 62-ї стрілецької дивізії, командир якої так і не прийняв рішення ввести у бій 123-й стрілецький полк, залишаючи його на не атакованій ділянці Кладнів, Паридуби.

Тільки полкова школа 306-го стрілецького полку зуміла вийти до Західного Бугу на ділянці Висоцьк, Бистраки, деблокувавши оточені ворогом гарнізони довготривалих вогневих споруд, та 10-ту прикордонну заставу у селі Терехи, які мужньо і героїчно захищали свої рубежі оборони (у подальшому при відступі гарнізони довготривалих вогневих споруд № 16, 17, 18 та 18а Висоцького і Кладнівського опорних пунктів Прирічeнського вузла оборони, виконавши наказ, вибухом висадили у повітря свої маленькі героїчні фортеці) [41].

...У Любомлі бушувала пожежа. Ще з вечора 22 червня німецькі танки й мотопіхота намагалися прорватися до міста із заходу через Ягодин і Римачі, де займали оборону маневрена група й підрозділи забезпечення прикордонного загону під командуванням начальника маневрової групи капітана П. М. Климова. Використовуючи особливості лісистої й болотистої місцевості, прикордонники використовували маневри, які дозволили їм стримувати набагато переважаючі сили противника.

Начальник Любомльського прикордонного загону підполковник Сурженко висунув комендатуру капітана Парижева й заставу старшого лейтенанта Сердюка на околицю міста. Було вирішено контратакувати гітлерівців із флангу. Під прикриттям потужного артилерійського вогню 45-ї стрілецької дивізії лобовою атакою прикордонники відкинули фашистів на чотири кілометри й закріпилися на досягнутих рубежах.

Але і противник продовжував підсилювати натиск на любомльському напрямку, де частини 56-ї та 62-ї піхотних дивізій продовжували просуватись на Любомль уздовж залізниці, відбиваючи слабкі та

неузгоджені удари частин 15-го стрілецького корпусу. До 19.00 противник захопив Коцюри, Вишнів, обходячи Любомль з півдня. Полковник Федюнинський терміново перекинув на цей напрямок свій резерв – 104-й стрілецький полк 62-ї стрілецької дивізії і бійців 98-го Любомльського прикордонного загону, які призупинили подальше просування противника, але повністю ліквідувати розрив у обороні корпусу так і не змогли. На кінець дня частини противника на ковельському напрямку прорвались на глибину до п'ятнадцяти кілометрів, розширивши розрив між 45-ю та 62-ю стрілецькими дивізіями до шести кілометрів.

23 червня 1941 року за наказом командувача 5-ї армії генерал-майора Михайла Потапова 41-ша танкова дивізія, яка зосередилась у визначеному районі, була підпорядкована командиру 15-го стрілецького корпусу. На вечір командир корпусу, отримавши таке вагоме підкріплення, прийняв рішення на продовження нанесення контрударів по противнику, що прорвався силами 45-ї, 62-ї стрілецьких дивізій та частиною сил 41-ї танкової дивізії, але рішення на перегрупування своїх сил прийнято так і не було.

У цей же день в 23.00 98-й прикордонний загін був переформований у прикордонний полк. Оперативне зведення № 19 від 23 червня повідомляло: «... До складу прикордонного полку не ввійшли прикордонні застави 3-ї комендатури, що перебувають у повному оточенні противника. Вжито заходів для їхнього розблокування. Втрати загону становлять 20 чоловік. Настрій особового складу відмінний». Командування загону тоді ще не знало обстановку на заставах 3-ї прикордонної комендатури через утрату зв'язку. До вечора 23 червня прикордонні застави 3-ї комендатури під командуванням майора Агєєва вже виходили на з'єднання із загоном. І тільки 26 червня в районі Ковеля особовий склад 3-ї комендатури зміг з'єднатися з 98-м прикордонним полком.

У боях за Любомль виняткову мужність виявили коменданти ділянок капітани Парижев і Андрєєв, начальники застав старший лейтенант Сердюк, лейтенанти Ковальов, Борбала, молодші політруки Бабурін і Кокорін.

У цих боях прикордонники знищили близько 2 000 солдатів і офіцерів противника, кілька танків і бронемашин, захопили велику кількість зброї.

На ранок 24 червня 1941 року противник прорвав оборону частин 45-ї стрілецької дивізії і зайняв місто Любомль. О 14 годині 30 хвилин атакою 61-го, 104-го стрілецьких полків та загону прикордонників, при підтримці роти танків (20 танків Т-26 під командуванням капітана Йосипа Давидовича Бачакашвілі) 41-ї танкової дивізії та вогнем гармат і кулеметів бронепоїзду, противник був вибитий з Любомля.

62-га стрілецька дивізія утримувала оборону по рубежу Замлиння, Висоцьк та по річці Західний Буг до містечка Паридуби, весь день ведучи запеклі бої на своєму правому фланзі (у районі Вишнева) з частинами противника, який намагався прорватись у напрямку Ковеля.

На кінець дня противник вимусив дивізії 15-го стрілецького корпусу відійти на флангах на 20–30 км від кордону: 45-та стрілецька дивізія вела бої на ділянці Залісся, Вільшанка, Столинські Смоляри, Перекурка, Кути, Коцюри, Вишнів; 62-га стрілецька дивізія – на ділянці Вишнів, Штунь, Замлиння, Бистраки, Паридуби, Микитичі [41].

Не маючи стійкого зв'язку з командуванням 5-ї армії Південно-Західного фронту та отримавши оманливе донесення авіаційної розвідки про висування великих сил противника з району Бресту на Ковель, командир корпусу полковник Федюнинський прийняв рішення (остерігаючись удару по правому флангу своїх військ) у ніч на 25 червня відвести 45-ту стрілецьку дивізію на рубіж Стара Гута, Городло, Скиби, а 62-гу стрілецьку дивізію на рубіж Машів, Радзехув, Чмикоє, тим самим завершивши оборонні бої у смузі Ковельського укріпленого району (полового).

На світанку 24 червня 1941 року противник значними силами почав наступ на місто. Головний удар був нанесений по прикордонних заставах 1-ї і 2-ї прикордонних комендатур. Разом з воїнами Червоної Армії вони відбили декілька атак. Об 11.00 бої відновилися. Ворогові вдалося прорвати оборону на стику 1-го і 3-го батальйонів 61-го стрілецького полку. 2-га резервна прикордонна застава під командуванням старшого лейтенанта І. І. Сердюка, яка тут знаходилася, вогнем станкового і ручних кулеметів зупинила, а потім разом з підрозділами полку відкинула фашистів.

Опівдні 98-й прикордонний загін отримав наказ від командира 45-ї стрілецької дивізії прикрити відхід її частин. Декілька годин прикордонники в запеклих боях стримували натиск фашистів. Група капітана Андрєєва на схід від Любомля надовго затримала пересування німецького піхотного батальйону. 4-та прикордонна застава в рукопашній сутичці знищила біля взводу гітлерівців.

Втративши 15 чоловік убитими і пораненими, 98-й прикордонний загін відступив від Любомля, виносячи з собою тяжкопоранених. По дорозі не раз доводилося вступати в сутички з дрібними групами , прориватися через його заслони.

За четверо діб запеклих боїв 98-й прикордонний загін втратив близько чверті особового складу, але зберіг основні сили і боєздатність.

27 червня 1941 року, прикриваючи відхід 45-ї стрілецької дивізії, прикордонний полк вів важкий бій у районі селища Скиби. У цьому бою прикордонники знищили близько 1 600 німецьких солдатів і офіцерів. Особливо відважно діяв помічник начальника 6-ї застави лейтенант Микола Кравченко. Вогнем станкового кулемета він знищив велику ворожу групу.

За час боїв на кордоні 98-м прикордонним загоном було знищено до 3 000 фашистів. Утрати загону склали 103 чоловіки убитими, пораненими й зниклими без звістки.

Під час окупації Волині фашисти, використовуючи не знищені радянські ДВС, додатково побу-

дували на цій ділянці довготривалі вогневі споруди типу «Тобрук» (кругова позиція) або «Ringstdnd» («Рінгстанд») для важких кулеметів. Ці споруди були зведені організацією Тодта з метою не допустити флангового прориву радянських військ з Білорусії на Україну.

Деякі фахівці-фортифікатори вважають, що ідеєю створення подібних польових вогневих споруд дали своїм союзникам німцям, у квітні – листопаді 1941 року, італійські військові інженери, які побудували їх під час війни в Лівії в районі міст Тобрук і Бардія. Ці позиції знаходились практично на рівні поверхні землі і не мали укриття зверху. Війська союзників уперше виявили ці позиції в оборонному поясі Тобрука, тому дану легку вогневу позицію спочатку назвали «Тобрук» або «Кругова позиція» [107].

Уперше про ці польові вогневі споруди йшла мова в листопаді 1941 року, у доповіді спеціальної комісії вермахту, яка відповідала за розробку німецьких фортифікаційних споруд. Комісія, яка зробила першу доповідь, відповідала не тільки за проблеми створення спеціального казематного озброєння, а й розглядала питання удосконалення довготривалих вогневих споруд, підвищення їх стійкості і зниження вартості будівництва, так як на той час у німців виникла нагальна потреба у терміновому укріпленні захоплених територій. На кресленнях німецьких військових інженерів, у той час, вона позначалась як «Offener Beobachier» [107].

У другій доповіді комісії в листопаді 1942 року цю довготривалу вогневу споруду назвали «Ringstdnd», а на прикладених ескізах споруді було придано восьмигранну форму. У 1943 році на німецьких оперативних планах ці позиції вже позначались не як польові вогневі споруди, а як стаціонарні довготривалі вогневі споруди.

Довготривала вогнева споруда типу «Ringstdnd» представляла собою відкриту невеликих розмірів (дивись схему) вогневу споруду простої конструкції з отвором у даху, де спостерігач міг піднятись у повний зріст і вести кругове спостереження, у той же час маючи голову та плечі відкритими. Увійти в середину споруди можна було по драбині через бокові (задні) двері.

До травня 1943 року довготривалі вогневі споруди типу «Ringstdnd» почали будувати як невеличкі незалежні укріплення. На деяких спорудах цього типу встановлювались не тільки важкі кулемети, а й міномети невеликих калібрів.

Ураховуючи нагальну необхідність забезпечення лівого флангу німецького угруповання військ, яке переходило до оборони на Волині від удару радянських військ з Південної Білорусії, а також створення по лівому березі Західного Бугу укріпленої лінії «Принц Альберт», вище керівництво вермахту вирішило використати вцілілі довготривалі вогневі споруди Ковельського укріпленого району (польового), доповнивши їх будівництвом німецьких довготривалих вогневих споруд типу «Ringstdnd» і «Panzer Nest» [107].

Із усього вищеперерахованого можливо зробити висновки.

По-перше. Відповідно до рішення Вищої Військової ради РСЧА кошти, які виділялися для спорудження у 1940 році дванадцяти опорних пунктів

Прикордонники ведуть бій за утримання ділянки застави. Картина невідомого художника. 22 червня 1941 року

довготривалої оборони на головній смузі Ковельського УР, були перенацілені на будівництво дванадцяти опорних пунктів першої лінії Коломийського укріпленого району. До речі, на берегах Черемоша і Прута на головній смузі оборони Коломийського УР було побудовано до сьомого циклу всього шість довготривалих вогневих споруд, а решта коштів була направлена на будівництво нового Чернівецького укріпленого району. Виходячи з викладеного Генеральним штабом РСЧА, було прийняте рішення провести спорудження Ковельського укріпленого району у два етапи.

На першому етапі з весни 1940 до кінця літа 1941 року планувалось обладнати смугу забезпечення укріпленого району безпосередньо по правому (східному) березі річки Західний Буг. У ній, на доступних для дій піхоти, кавалерії і моторизованих частин напрямках, планувалось поряд з дерев'яно-земляними вогневими спорудами побудувати прості не газощільні, одноповерхові, одноамбразурні довготривалі вогневі споруди на одну 45-мм (76-мм) польову протитанкову гармату або на станковий кулемет «максим» на станку Соколова. Такі довготривалі вогневі споруди були побудовані у смузі забезпечення всіх укріплених районів лінії Молотова на теренах України. Дані довготривалі вогневі споруди були копією ДВС, побудованих польськими фортифікаторами на передодні Другої світової війни в укріпленій ділянці «Сарни» на Поліссі.

На другому етапі, починаючи влітку 1941 до кінця 1942 року, планувалось обладнати головну смугу оборони Ковельського укріпленого району по рубежу: Дубечно, Кримно, Любохни, Заболоття, Нудижа, Гуменці, Згорани, Полапи, Запілля, Красновоя, Любомль, Штунь, Мосир, Пузув, Микитичі на відстані до 10–40 км від державного кордону. Усього на головній смузі оборони Ковельського укріпленого району планувалось протягом 1940–1941 років побудувати біля 138 довготривалих вогневих споруд, з яких: АПК – 8, АКПК – 12, КАПК – 29, КАДВТ – 11, КДВТ – 16, КПК – 17, КП – 6. На озброєнні довготривалих вогневих споруд Ковельського укріпленого району, побудованих на головній смузі оборони, планувалось мати: 76-мм казематних гармат – 40 шт., 45-мм протитанкових казематних гармат зі спареним кулеметом ДС – 65 шт., станкових кулеметів «максим» – 138 шт., ручних кулеметів Дегтярьова – 138 шт. [107].

Таким чином, ми бачимо, що у 1940 році на головній смузі оборони Ковельського укріпленого району планувалось обладнати довготривалі вогневі споруди у дванадцяти опорних пунктах першого ешелону. На 1941 рік планувалось будівництво довготривалих вогневих споруд в опорних пунктах другого ешелону та завершення всіх заходів підготовки оборони в масштабах всього Ковельського укріпленого району. На кінець 1941 року Ковельський укріплений район повинен був стати потужним оборонним рубежем, спроможним виконати визначені для нього бойові завдання [107]. Але до початку війни до будівництва головної смуги оборони Ковельського укріпленого району ще не приступили. Була проведена лише рекогносцировка та визначені розташування вузлів оборони, опорних пунктів у них та місця для посадки довготривалих вогневих споруд [107].

На 22 червня 1941 року Ковельський укріплений район носив назву «польовий» у зв'язку з тим, що у ньому була обладнана лише смуга забезпечення (передпілля), тому основу його бойових споруд представляли споруди польового (дерев'яно-земляного) типу, частка довготривалих вогневих споруд була незначною.

По-друге. Деякі військові історики стверджують, що війна з гітлерівською Німеччиною для тодішнього Радянського Союзу стала повною несподіванкою, вони не до кінця розкривають істинну картину подій того часу. Для народів багатонаціонального СРСР, яких влада засобами масової інформації виховувала в дусі мирного співіснування з фашистським режимом, напад полчищ вермахту на їхню робітничо-селянську країну був дійсно неочікуваним. Як і для партійного та військового керівництва держави, котре передбачало неминучість війни з гітлерівською вояччиною, що уже захопила пів-Європи, але... прорахувалося у часі її початку. Проте до війни готувалися. Але несвоєчасне зайняття визначених планами прикриття смуг оборони частинами 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій призвело до втрати радянськими військами ініціативи на початку війни. Це призвело до того, що гарнізон Ковельського укріпленого району (польового), чергові стрілецькі батальйони та прикордонники, прийнявши на себе удар передових загонів противника, допустили захоплення незруйнованих мостів, обладнання переправ через ріку Західний Буг та форсування її головними силами противника, під натиском якого вони вимушені були залишити свої довготривалі вогневі споруди та визначені райони оборони.

По-третє. Втрата командуванням 5-ї армії та 15-го стрілецького корпусу Південно-Західного фронту керівництва підлеглими з'єднаннями і частинами, у тому числі і гарнізоном Ковельського укріпленого району (польового), призвело до того, що не орієнтуючись у обстановці, як це було у випадку з особовим складом 201-го окремого кулеметного батальйону, підрозділи покинули свої оборонні споруди та без наказу відійшли у глибину радянської території. Лише невелика кількість гарнізонів довготривалих вогневих споруд вступила у бій з противником. Майже всі ці ДВС були знищені або гітлерівцями у ході бою, або своїми гарнізонами при відступі.

По-четверте. Неправильно визначений напрямок головного удару противника та нерішучість радянського командування на цій ділянці фронту щодо перегрупування сил та засобів з неатакованих ділянок на напрямок зосередження основних зусиль у обороні, відмова від проведення підготовлених контрударів, при наявності достатньої кількості сил та засобів призвело до великих утрат у живій силі та техніці та до відступу наших військ зі смуги оборони укріпленого району.

О 8.00 противник почав переправу через Західний Буг – на правому фланзі 1-ї прикордонної застави 1-ї прикордонної комендатури 98-го прикордонного загону. Противнику вдалося зайняти містечко і залізничну станцію Тамошевська, села Горіхове і Піща, захопити шосе. До двох взводів автоматників, при підтримці артилерійської гармати, атакували прикордонну заставу, але, зазнавши великих втрат від вогню прикордонників, відступили

По-п'яте. Незадовільно організована розвідка та відсутність правдивої і перевіреної інформації щодо намірів та дій ворога вимусили командування 5-ї армії та 15-го стрілецького корпусу прийняти необгрунтоване рішення на відступ від державного кордону та залишення смуги оборони Ковельського укріпленого району (польового).

По-шосте. При умові вмілого керівництва гарнізоном укріпленого району та його належним всестороннім забезпеченням, чисельність особового складу і озброєння 47-го і 201-го окремих кулеметних батальйонів дозволяло виконати визначені їм бойові завдання та забезпечити розгортання і зайняття визначених смуг оборони частинами 45-ї і 62-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту.

По-сьоме. Виходячи зі змісту наказу XVII армійському корпусу вермахту на початок бойових дій проти СРСР, ми бачимо, що противник, чітко визначивши завдання, навіть не уявляв, що у смузі бойових дій армійського корпусу, за планами радянського командування повинна була діяти потужна 41-ша танкова дивізія 22-го механізованого корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту. Хто знає, як би розгорнулись події на цьому напрямку при умові своєчасного виходу цієї танкової дивізії у район оперативного призначення та умілому її використанні. При успішних діях радянських військ на цьому напрямку Ковельський укріплений район міг би стати плацдармом для нанесення флангового удару по угрупованню противника, яке діяло на володимирволинському напрямку. На жаль реальне життя показало невтішну картину.

По-восьме. Навесні 1941 року до частин Ковельського УР був призваний із запасу на збори приписний склад, і чисельність гарнізону укріпленого району була доведена до штатів воєнного часу. Але, як ми побачимо нижче, у вогневих спорудах напередодні війни не було створено необхідної кількості запасів боєприпасів для стрілецької зброї, а для протитанкових гармат снарядів не було взагалі, та й самі гармати не були встановлені в довготривалі вогневі споруди. Ця помилка виправлена на початку війни так і не була, що зіграло свою негативну роль у ході бойових дій і призвело до вимушеного відходу гарнізону укріпленого району зі своїх вузлів оборони. Так, відповідно до спеціального донесення 3-го управління (військова контррозвідка) Народного комісаріату оборони (НКО) № 36698 від 6 липня 1941 року, стало відомо: «З донесення 3-го відділу Південно-Західного фронту. Перші дні війни з Німеччиною показали, що ряд частин Київського особливого військового округу до бойових дій підготовлені не були. У частинах і з'єднаннях була відсутня необхідна кількість озброєння і боєприпасів, взаємодія між частинами була налагоджена незадовільно, серед вищого командного складу мали місце випадки розгубленості і паніки. Усе це призвело до великих утрат у особовому складі і озброєнні. Так, через нестачу боєприпасів частини 9-го укріпленого району (5-та армія, місто Любомль) з початком бойових дій зазнали великих втрат, а на другий день війни вимушені були відійти на передові лінії польових частин. Артилерія укріпленого району на вогневі позиції через відсутність снарядів не виходила взагалі» [52]. На мій погляд усі ці виявлені недоліки, які призвели до страшних наслідків, неможливо списувати лише на командування гарнізону Ковельського укріпленого району (польового). Ми, на даний час, добре знаємо в якому стані знаходилось більшість з'єднань і частин, які дислокувались поблизу кордону з Німеччиною і які обмеження мав їх керівний склад, тому висновки зробіть самі.

По-дев'яте. Більша частина військових будівельників на початку війни увійшла до складу гарнізону укріпленого району і загинула, захищаючи довготривалі вогневі споруди, які самі будували. Частина досвідчених військових інженерів, техніків, рядових будівельників укріпленого району попала у полон і не прийняла подальшої участі у війні. У їх числі були і слухачі старших курсів Військово-інженерної академії, які зустріли війну на виробничій практиці з будівництва Ковельського укріпленого району.

Взагалі втрати військових будівельників, які були отримані у перші тижні війни, перевищили половину довоєнної чисельності їх особового складу. Положення ускладнювалось тим, що в смузі укріпленого району в перші дні війни була втрачена вся військово-інженерна і будівельна техніка, автотранспорт, численні запаси будівельних матеріалів і інструментів. Крім цього, повністю було зірване відмобілізування і розгортання інженерно-будівельних частин.

По-десяте. У перші два дні Великої Вітчизняної війни начальники прикордонних застав й коменданти ділянок 98-го прикордонного загону добре використовували рельєф місцевості Західного Бугу. Під час переправ через річку й на заливних лугах було знищено сотні солдат і офіцерів противника. Прикордонники вміло використовували вогнепальну зброю, а в ближньому бою й багнети, гранати. Фашистам доводилося вибивати прикордонників із блокгаузів та довготривалих вогневих споруд, розташованих поблизу кордону, використовуючи бомбардування авіації, вогонь артилерії і мінометів. Німецька піхота активно використовувала не тільки кулемети, автомати, але й гранати, вибухівку, димові шашки та вогнемети. Дружини командирів і старшин прикордонних застав залишилися із чоловіками. Вони разом із прикордонниками вели вогонь по ворогу, перев'язували рани бійцям, доглядали за пораненими, підносили боєприпаси й продукти харчування.

За виявлену мужність і героїзм у боях на державному кордоні Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1941 року було нагороджено 70 чоловік особового складу 98-го прикордонного загону. Орденом Леніна були нагороджені лейтенант Ф. Н. Гусєв і політрук А. А. Бабенко. Орденом Червоного Прапора були нагороджені: капітан Д. П. Андрєєв, молодший політрук С. М. Бабурін, лейтенант Й. Е. Борбала, червоноармієць Д. А. Бургеєв, лейтенант А. В. Волох, червоноармі-

єць А. Дзидаханов, молодший сержант С. П. Козаков, лейтенант С. Р. Ковальов, єфрейтор Д. Г. Козлов, старший сержант А. Н. Корнілов, червоноармієць Н. Е. Котов, старший батальйонний комісар С. Я. Логвінюк, лейтенант В. В. Любимов, червоноармієць Л. Е. Мастюков, червоноармієць Ф. В. Мовчан, лейтенант М. А. Ніколенко, старший сержант А. Ф. Орлов, червоноармієць М. А. Павлов, старший сержант І. А. Петров, червоноармієць М. Н. Сергєєв, старший лейтенант І. І. Сердюк, червоноармієць У. І. Складанов, підполковник Г. Г. Сурженко, червоноармієць Т. Ф. Яковлєв, сержант М. Г. Яценко, єфрейтор Г. П. Хіть, сержант С. Ф. Воронін. Орденом Червоної зірки були нагороджені: єфрейтор А. Ф. Антоненко, лейтенант Н. А. Бондарев, Т. І. Горохова, молодший лейтенант П. І. Джос, політрук В. І. Єрьомін, молодший сержант Н. Є. Іваненко, молодший політрук В. П. Кокорін, капітан А. Я. Клімов, військовий фельдшер Н. Ф. Коваленко, старший лейтенант В. І. Коломієць, капітан Г. Ф. Командровский, молодший лейтенант Є. Н. Комаров, лейтенант П. С. Кондаков, молодший сержант С. Г. Коннов, молодший лейтенант Н. Т. Кравченко, червоноармієць В. Л. Кручинін, червоноармієць П. І. Кузьменко, червоноармієць В. С. Лихород, заступник політрука Ф. З. Мірошник, молодший політрук Д. Л. Мурах, автомобільний технік А. П. Назарків, молодший сержант А. Т. Орлов, червоноармієць М. В. Орлов, капітан А. В. Парижев, старший сержант А. М. Пермітін, червоноармієць П. І. Резніков, капітан Н. М. Рогачов, політрук Н. П. Рискін, капітан П. А. Серебров, сержант В. І. Сироткін, молодший лейтенант А. А. Ткаченко, молодший командир Г. А. Трухін, червоноармієць Ф. Г. Урюпін, старший політрук В. В. Устенко, сержант Г. Т. Федосєєв, червоноармієць Н. І. Федулов, лейтенант Г. Л. Павлов, червоноармієць А. М. Хадибаєв, молодший командир В. А. Чечок, політрук В. Д. Чумаченко, червоноармієць М. К. Якшенко.

Так боролися прикордонники 98-го Любомльського прикордонного загону в перші дні Великої Вітчизняної війни.

По-одинадцяте. Поруч з сильними сторонами замислу наступальної операції групи армій «Південь», мали місце й суттєві недоліки та прорахунки. Одним з них є недостатньо продумане забезпечення північного флангу ударного угруповання, яке вдерлося 22 червня 1941 року на радянську територію. Призначений для наступу на ковельському напрямку XVII армійський корпус 6-ї польової армії не міг успішно виконати визначені перед ним завдання. Проти двох піхотних дивізій XVII армійського корпусу вели оборонні дії гарнізон Ковельського укріпленого району, дві стрілецькі дивізії 15-го стрілецького корпусу, частина сил 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу та підрозділи 98-го Любомльського прикордонного загону при підтримці дивізіону бронепоїздів. Звісно, співвідношення сил і засобів на цьому напрямку було на користь радянських військ. Усе це привело до уповільнення темпів наступу німецьких військ на ковельському напрямку по відношенню до головного угруповання 6-ї польової армії і 1-ї танкової групи, які діяли на володимир-волинському напрямку. Тому, в червні 1941 року на Волині війська 6-ї польової армії групи армій «Південь» наступали, маючи оперативну побудову, уступом зліва. Це уповільнення наступу, а також складна лісисто-болотиста місцевість Полісся ускладнювали дію танків і авіації противника на ковельському напрямку. У той же час 5-та армія Південно-Західного фронту мала сприятливі умови для проведення широкого маневру силами і засобами і нанесення фланкових ударів по головному угрупованню противника, яке діяло на київському напрямку.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВГОТРИВАЛИХ СПОРУД КОВЕЛЬСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

В укріпленому районі оглянуто 38 довготривалих вогневих споруд, які будувались напередодні та під час Великої Вітчизняної війни як радянськими, так і німецькими військами. Із виявлених об'єктів знищено повністю 7 довготривалих вогневих споруд, решта споруд знаходяться у доброму стані.

А. Радянські довготривалі вогневі споруди:

довготривалі вогневі споруди для кулемета «максим» на станку Соколова № 1, 3, 5, 7, 14, 15, 20, 22, 31, 33, 35, 41. Споруди одноповерхові; одноамбразурні. На усіх спорудах численні сліди від влучень пострілів з гармат і стрілецької зброї;

довготривалі вогневі споруди для 45-мм (76-мм) польових протитанкових гармат № 2, 4, 6, 23, 24, 37, 40, 42. Споруди одноповерхові; одноамбразурні; придатні для використання;

довготривалі вогневі споруди № 8, 9, 13, 16, 17, 18, 18а, 19 повністю зруйновані внутрішнім вибухом;

сховища для особового складу № 10, 11, розташовані на теренах колишньої 8-ї прикордонної застави старшого лейтенанта П. К. Старовойтова, який героїчно загинув у бою 22 червня 1941 року під час оборони застави та залізничного мосту через річку Західний Буг.

Б. Німецькі довготривалі вогневі споруди:

довготривалі вогневі споруди типу «Тобрук» (кругова позиція) або «Рінгстанд» для важкого кулемета МГ-34 № 5а, 32, 34, 36, 38, 39;

німецькі довготривалі вогневі споруди знаходяться в районах сіл Затишшя і Острів'я. Використовуючи озерно-болотисто-лісисту місцевість, вони прикривають напрямок Піща – Шацьк з метою не допустити прориву піхоти противника. Крім того, німецькі фортифікаційні споруди для важких кулеметів та польових протитанкових гармат виявлені у районі Дольск, Прикладники, Любешів. Вони призначались для прикриття напрямку Пінськ (Білорусь) – Луцьк (Україна), по рубежу ріки Прип'ять, від флангового удару радянських військ.

У результаті бою 22 червня 1941 року на любомльському напрямку 61-й стрілецький та 41-й мотострілецький полки при підтримці вогню артилерії 1-го окремого Червонопрапорного дивізіону бронепоїздів оволоділи рубежем Опалин, Гоща, Римачі, деблокувавши довготривалі вогневі споруди, гарнізони яких вели запеклий бій в оточені (реконструкція)

Німецька піхота переправляється через Західний Буг. Світанок 1941 року. Район Забужжя

41-ша танкова дивізія увечері 17 червня 1941 року, залізницею, отримала для укомплектування батальйонів важких танків 81-го і 82-го танкових полків, 15 важких танків КВ-2. 16 таких танків дивізія отримала на початку червня. 21 червня для комплектування екіпажів танків КВ-2 прибули лише механіки-водії. Техніки (тракторів типу «Ворошиловець») для евакуації цих танків в дивізії не було. Не знали особливостей ремонту таких танків і фахівці ремонтно-відновлювального батальйону дивізії. На верхній світлині один з трьох танків КВ-2, які в ніч на 22 червня 1941 року за технічних причин були залишені в районі хутора Півник. Екіпажі цих танків протягом двох діб відбивались від ворога і загинули у своїх бойових машинах. На нижній світлині танк КВ-2, залишений своїм екіпажем через поломку, під час здійснення маршу з Володимира-Волинського до Турійська. На машинах навіть не встигли набити бортові номери

3-й мотострілецький батальйон 41-го мотострілецького полку 41-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу, який знаходився в таборі під Шацьком, біля 5.00 22 червня 1941 року було піднято за тривогою. Командир батальйону старший лейтенант Меренков наказав згорнути табір і на автомобілях повернутись у розташування полку до міста Любомль (реконструкція)

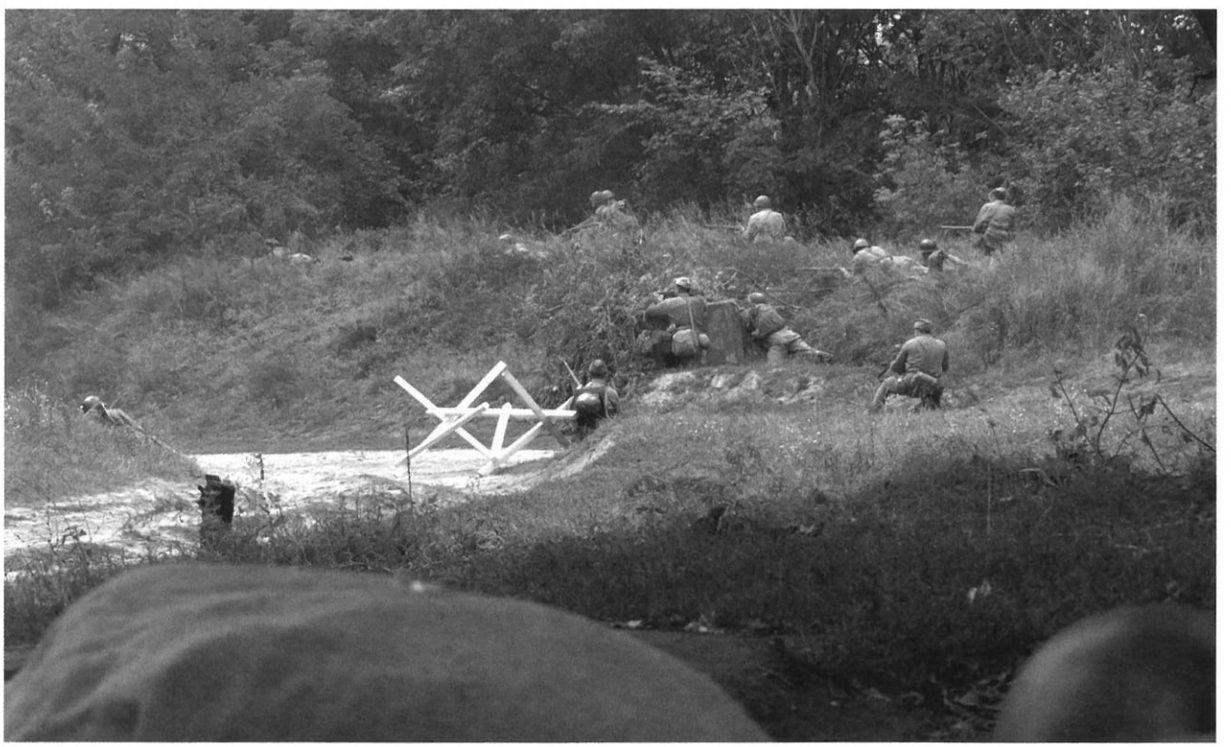

62-га стрілецька дивізія, завдяки зосередженню своїх частин поблизу державного кордону, вже до п'ятої години ранку 22 червня 1941 року вступила у бій з противником (реконструкція)

На малюнку відображені перші години початку найстрашнішої війни, яку колись знало людство. Бійці-прикордонники ведуть бій на березі Західного Бугу. 22 червня 1941 року

На світанку 22 червня 1941 року підрозділи противника, які переправились через Західний Буг, змогли безперешкодно вийти до довготривалих вогневих споруд, які не встигли зайняти гарнізони 201-го окремого кулеметно-артилерійського батальйону Ковельського укріпленого району (польового) та оволодіти ними (реконструкція)

Прикордонні бої носили запеклий характер (реконструкція)

У важке становище потрапив 1-й стрілецький батальйон 306-го стрілецького полку на чолі з старшим лейтенантом Котенком, який висувався до державного кордону. При підході до села Замлиння батальйон був атакований розвідувальними підрозділами 62-ї піхотної дивізії противника (реконструкція)

Червоноармійці виносять з поля бою свого пораненого товариша

Перші години початку Великої Вітчизняної війни. Німецька піхота атакує прикордонну заставу в районі Любомля

Україна, ставка фюрера «Вервольф», розташована на північ від Вінниці. Генерали і офіцери зі складу спеціальної комісії готують до демонстрації Адольфу Гітлеру нові довготривалі вогневі споруди типу «Ringständ» та «Panzer Nest». Червень 1942 року

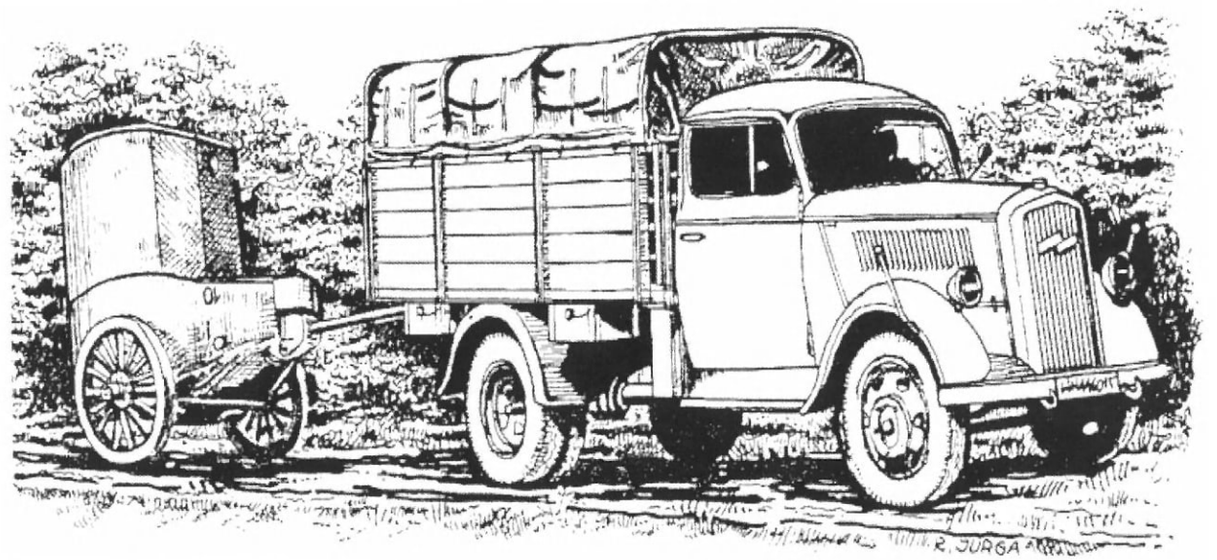

На малюнку зображено німецьку вантажівку, яка перевозить три броньовані споруди «Panzer Nest» (броньоване гніздо). Дві споруди у кузові і одна на спеціальному причепі. Те, що споруди вільно транспортувались залізничним, авіаційним, автомобільним та гужовим транспортом, давало змогу німцям перекидати і використовувати їх у будь-якому районі

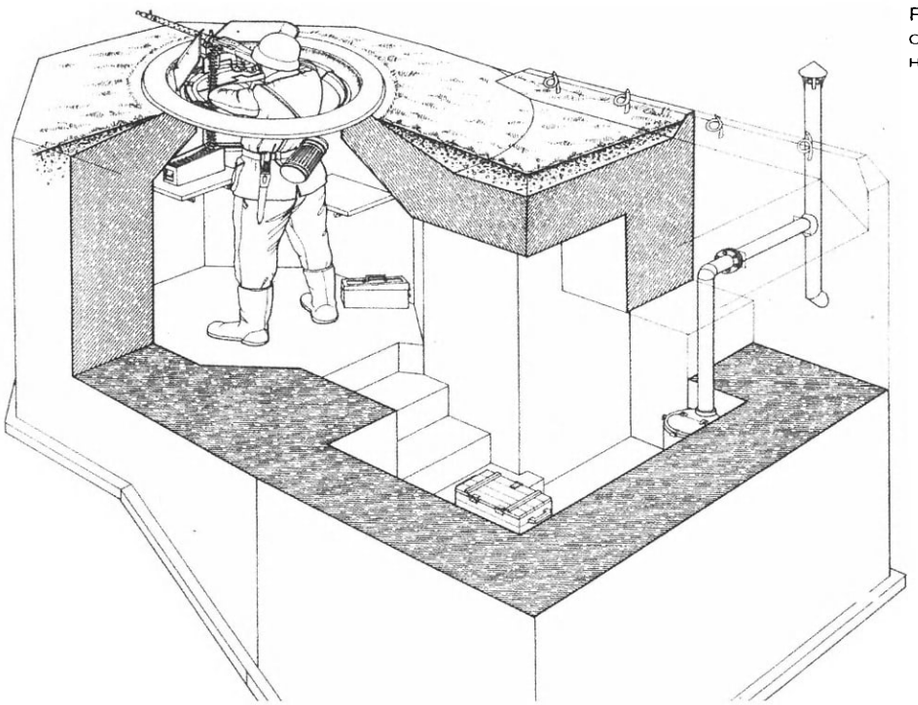

Ringständ 58c. Это был обычный тип пулеметной позиции.

На схемі показана німецька легка довготривала вогнева споруда типу «Тобрук» («Ringständ»). На схемі добре видно, що споруда пристосована для довгого перебування в ній гарнізону, оскільки в ній створені запаси боєприпасів та продовольства і є піч для обігріву. Важкий кулемет МГ-34 і кулеметник прикриті спеціальним універсальним броньованим щитком

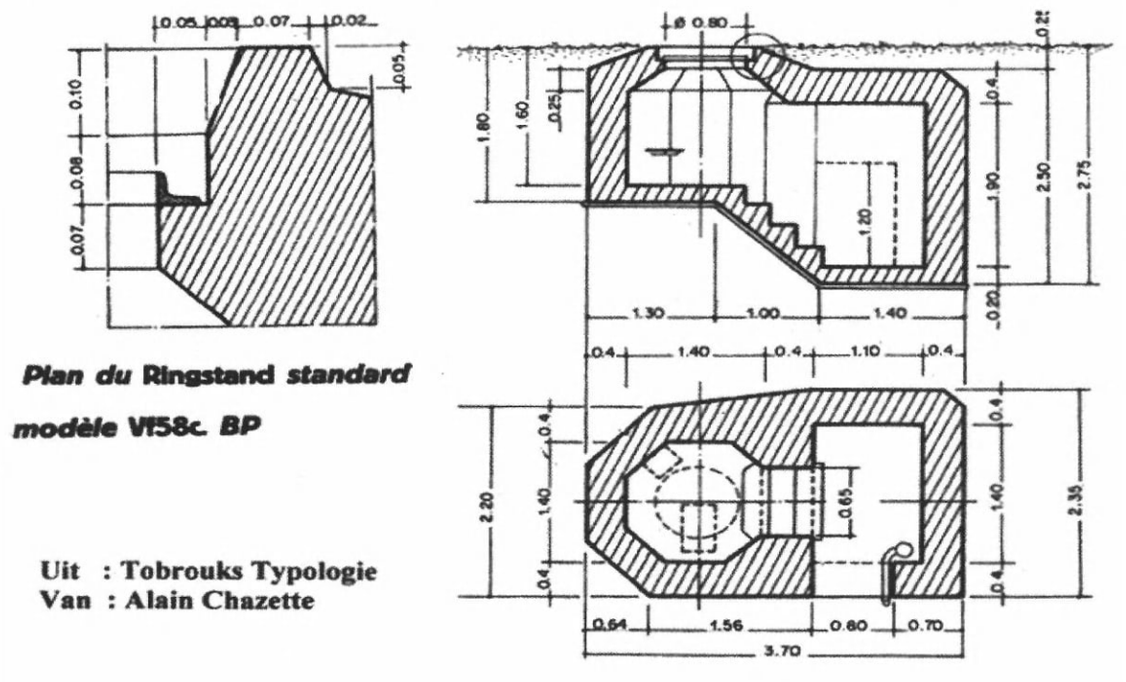

На схемі показані всі габаритні розміри німецької легкої довготривалої вогневої споруди типу «Тобрук» («Ringständ»)

На верхньому і нижньому знімках показана німецька легка довготривала вогнева споруда типу «Тобрук» («Ringständ»). Споруда розташована в районі населеного пункту Дольськ на Волині. Через вибір піску для господарських потреб споруда повністю оголилась. Ця споруда входила до складу відсічних позицій, побудованих німецькими фортифікаторами влітку 1943 року. Решта довготривалих вогневих споруд мають значні пошкодження унаслідок їх підриву потужними зарядами вибухівки

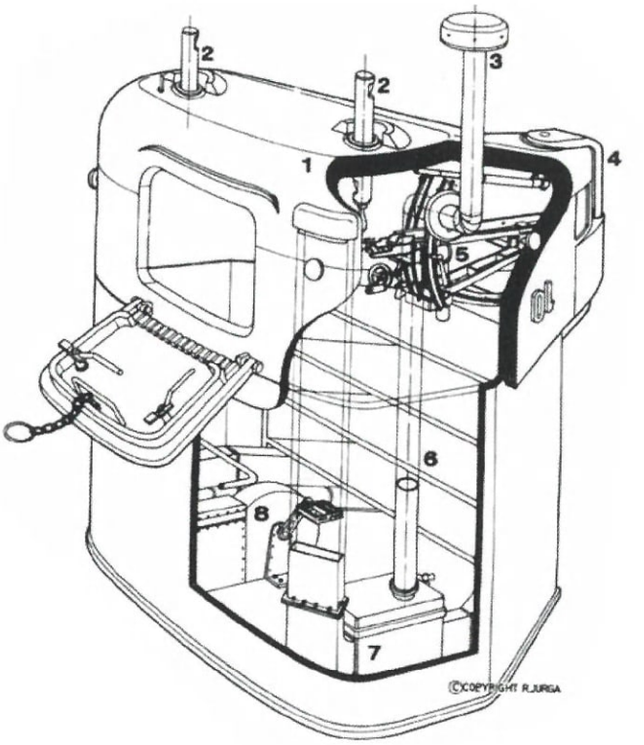

Крім легких довготривалих вогневих споруд типу «Тобрук» («Ringständ») у смузі оборони Ковельського укріпленого району влітку – восени 1943 року німці обладнали значну кількість броньованих вогневих споруд «Panzer Nest» (броньоване гніздо)

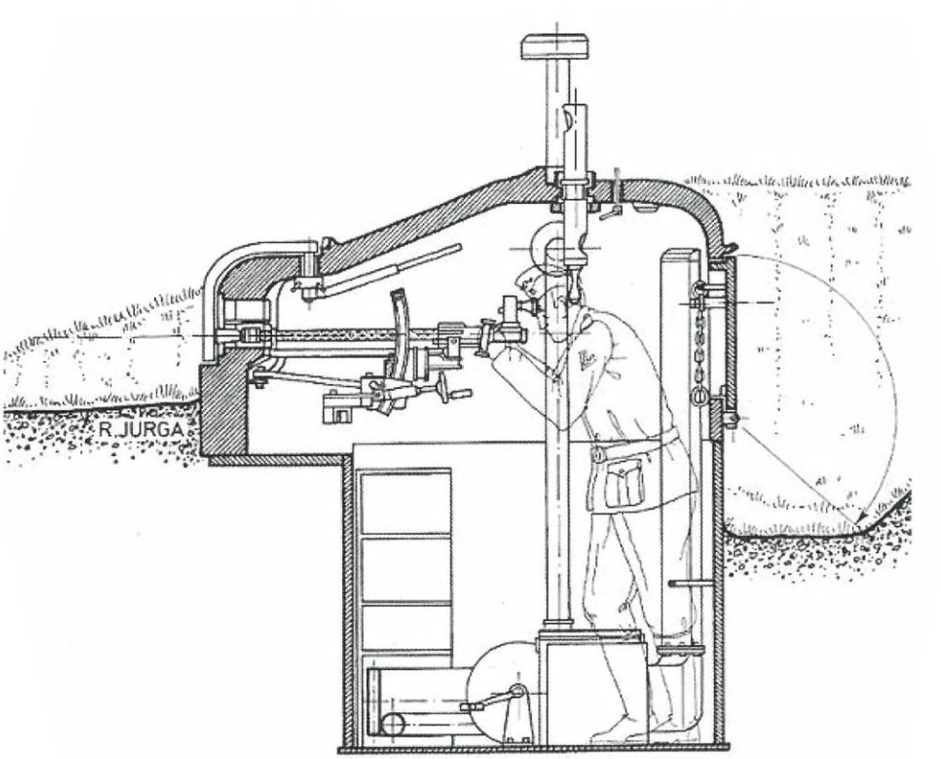

На схемі зображене розташування кулеметника і зброї в легкій броньованій вогневій споруді типу «Panzer Nest» (броньоване гніздо)

На верхній і нижній світлинах зображені одноповерхові, одноамбразурні напівкапоніри для кулемета «максим» на станку Соколова. На верхньому знімку на споруді видно слід від влучення артилерійського снаряда. На нижньому знімку зображена кулеметна довготривала споруда, яка знаходиться на березі Західного Бугу поблизу відділу прикордонної служби імені Пархоменка

На верхній і нижній світлинах – довготривалі вогневі споруди для 45-мм (76-мм) польових протитанкових гармат. Споруди у свій час були обваловані землею, але через розливи річки Західний Буг на даний час споруди повністю оголились. Так як в спорудах на початку війни були відсутні гармати та боєприпаси (крім артилерійських споруд, розташованих в районах Римачі і Замлиння), то у червні 1941 року вони участі в бойових діях не приймали.
Як ми бачимо, на знімках сліди бою на споруді відсутні

На верхній і нижній світлинах зображені одноповерхові, одноамбразурні напівкапоніри для кулемета «максим» на станку Соколова. На верхній світлині на споруді, розташованій на захід від населеного пункту Римачі, встановлена бочка для хімікатів. На нижній світлині видно низьку якість заливки залізобетону при будівництві кулеметної довготривалої вогневої споруди

На верхній і нижній світлинах – довготривалі вогневі споруди для 45-мм (76-мм) польових протитанкових гармат. Так як споруди знаходились в опорних пунктах другого ешелону, то у перший день війни в них були встановлені гармати та завезені боєприпаси. Споруди не обваловані землею. На верхній світлині на споруді, розташованій на захід від населеного пункту Римачі, видні численні влучення снарядів ворожої гармати. На нижній світлині – артилерійська довготривала вогнева споруда, розташована на приватній садибі в селі Замлиння

На верхній і нижній світлинах – довготривалі вогневі споруди типу «Тобрук» (кругова позиція) або «Рінгстанд» для важкого кулемета МГ-34 (42). Споруди були побудовані німецькими фортифікаторами влітку 1943 року

Німецькі довготривалі вогневі споруди типу «Тобрук» (кругова позиція) або «Рінгстанд» знаходяться в районах сіл Затишшя і Острів'я. Використовуючи озерно-болотисто-лісисту місцевість, вони прикривали напрямок Піща – Шацьк з метою не допустити прориву піхоти противника

На світлині зображене одне з трьох сховищ для особового складу, розташоване на теренах колишньої 8-ї прикордонної застави «Вовчий Перевіз» старшого лейтенанта П. К. Старовойтова, який героїчно загинув у бою 22 червня 1941 року при обороні застави та залізничного мосту через річку Західний Буг

На світлині можна реально оцінити розміри кулеметних напівкапонірів і артилерійських довготривалих вогневих споруд, побудованих у Ковельському укріпленому районі (польовому)

Список використаної літератури

1. Сергеев Ф. История одного политического подлога / Ф. Сергеев // Политическое образование. – 1989. – № 5. – С. 56–59.
2. Сувениров О. Ф. Всеармейская трагедия / О. Ф. Сувениров // Военно-исторический журнал. – 1988. – № 3. – С. 46–47.
3. Центральний Державний архів Радянської Армії ф. 31, 983, Опис. 3, діло 152, лист 151.
4. Левыкин В. И. Фортификация : прошлое и современность / В. И. Левыкин. – М. : Военное издательство, 1987. – С. 7–14, 16–31, 34–39.
5. Службовий документ з російських берегових укріплень. – Берлін : Видавництво Третього рейху, 1942. – С. 52, 67–69, 152–158, 176–177, 185–190, 219–229, 450.
6. Петров В. С. Прошлое с нами / В. С. Петров. – К. : Изд-во Политической литературы Украины, 1989. – С. 15, 54–59, 60–62, 88, 99, 211.
7. Крепость Россия : фортификационный сборник. – Владивосток : Даль-наука, 2003. – С. 12–17, 21–29, 32–41, 52–54.
8. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 роки. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С. 48–59, 60, 83, 104–108, 112–117.
9. Гейер Г. От Буга до Кавказа / Г. Гейер, Эберхард фон Маккензен. – М. : Транзит-книга, 2004. – С. 233–238, 241–244.
10. Трубайчук А. Друга світова війна / А. Трубайчук. – К. : Асоціація істориків «Істина», 1995. – С. 43–56.
11. Кузяк А. Г. Долговременные сооружения Киевского укрепрайона / А. Г. Кузяк // Сержант. – 1997. – № 13. – С. 17–24, № 15. – С. 43–48.
12. Пруски З. Бастион «Полесья» / З. Пруски. – Видавництво «Фортеця», 2000. – С. 69–97, 128–129, 134–161, 241–263.
13. Шульман М. Вторая мировая война, поражение на западе / М. Шульман. – М. : Центрполиграф, 2004. – С. 94–110, 131–139, 267–288.
14. Крещенов А. 1941. Оборона Киева / А. Крещенов, А. Кузяк, А. Осипов, О. Продан. – К. : Архив-Пресс, 2000. – К. 1. – С. 10, 14–47.
15. Ванеев Г. И. Моряки-днепровцы в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов / Г. И. Ванеев, П. М. Калугин, М. М. Коваленко. – К., 1999. – С. 23, 43, 47, 69–73.
16. Ященко Е. Коростенский плутон / Е. Ященко. – Коростень, 2003. – С. 8–9, 17–19, 33–37.
17. Владимирский А. В. На Киевском направлении / А. В. Владимирский. – М. : Воениздат, 1989. – С. 20, 22, 23, 26, 27, 31, 32, 34, 98, 125, 128, 130, 131, 135–139, 140, 151, 154, 156–158, 175, 192–198.
18. Бещанов В. Танковый погром 1941 года / В. Бещанов. – Минск : ХАРВЕСТ, 2004. – С. 193–196, 299–308, 330–335, 339–349, 351–355.
19. Саркисян С. М. 51-я армия: Боевой путь 51-й армии / С. М. Саркисян. – М. : Воениздат, 1983. – С. 57–70.
20. Стогний Д. Ю. Германские укрепления в Крыму 1941–1944 гг. : военно-исторический очерк. – Севастополь, 1996. – С. 23–30.
21. Агишева И. Ю. Севастополь : энциклопедический справочник / И. Ю. Агишева, Е. Н. Гавришева, Н. Ф. Задорожная. – К. : Бизнесинформ, 2000. – С. 79–81, 183–184, 348, 356–358, 468–469, 482, 532–533.
22. Мельничук К. А. Летичевский укрепрайон / К. А. Мельничук. – К., 2003. – С. 19–25, 28–31, 36–40, 42–70.
23. Широкорад А. Гений советской артиллерии / А. Широкорад. – М. : АСТ, 2003. – С. 150–161, 224–225.
24. Манштейн Э. Утерянные победы / Э. Манштейн. – М. : АСТ, 2003. – С. 17–19, 224–316, 825–861.
25. Каторин Ю. Ф. Уникальная и парадоксальная военная техника / Ю. Ф. Каторин, Н. Л. Волковский, В. В. Тарнавский. – СПб., 2004. – С. 291–302.
26. Миддельдорф Эйхе. Русская кампания : тактика и вооружение / Эйхе Миддельдорф. – М. : АСТ, 2002. – С. 211–222, 288–291, 309–322.
27. Подколзин Е. Н. ВДВ вчера, сегодня, завтра / Е. Н. Подколзин, В. Ф. Тюрин. – М. : Русский Медведь, 1993. – С. 121–132.
28. Военно-инженерный журнал. – 1982. – № 6. – С. 36–39.
29. Иринархов Р. С. Киевский Особый / Р. С. Иринархов. – М. : АСТ, 2006. – С. 9–44, 153–175, 297–301, 493, 519, 589.
30. Военно-инженерный журнал, 1986. – № 7. – С. 42–44.
31. Исаев А. В. От Дубно до Ростова / А. В. Исаев. – М. : Транзиткнига, 2005. – С. 79, 253–282, 295–299, 321–325, 328–335, 395, 437.
32. Иринархов Р. С. У Днепровских круч / Р. С. Иринархов. – М. : АСТ, 2006. – С. 8–13, 27–28, 36–37, 57–65, 74–75, 92–94, 102–105, 112–113, 153–157, 172–173, 203, 229, 259, 261, 265, 267, 273, 275, 283, 291, 293.
33. Григорович Д. Ф. Киев – город-герой / Д. Ф. Григорович. – М., 1978. – С. 48, 51, 62.
34. Кузяк А. Г. Железобетонные сооружения укрепленных районов СССР на территории Украины. 1928–1936 гг. / А. Г. Кузяк, В. В. Каминский // Крепость Россия : фортификационный сборник. – 2005. – № 2. – С. 6–75.
35. Бещанов В. В. Кадры решают все. Суровая правда о войне 1941–1945 гг. / В. В. Бещанов. – М. : АСТ, 2006. – С. 131, 155, 186, 199, 283.
36. Залесский К. Вермахт. Сухопутные войска и Верховное командование / К. Залесский. – М. : Яуза, 2005. – С. 38, 88, 94, 157, 188, 252, 261, 287, 315, 328, 357, 372, 385, 500, 514, 531, 538.
37. Мухин Ю. Если бы не генералы. Проблемы военного сословия / Ю. Мухин. – М. : Яуза, 2007. – С. 15, 54, 91, 423, 524, 585.
38. Ивановский А. Утерянные победы Красной Армии. Война могла закончиться намного раньше / А. Ивановский. – М. : Яуза, 2007. – С. 24–5, 53–73, 75.
39. Бещанов В. Красный Блицкриг / В. Бещанов. – М. : Издатель Быстров, 2006. – С. 135, 138–140, 143, 191, 349, 351–354, 388–391.
40. Егоров А. В. С верой в Победу / А. В. Егоров. – М., 1971. – С. 35, 44, 55, 65, 78.
41. Баграмян И. Х. Так начиналась война / И. Х. Баграмян. – М., 1977. – С. 67, 71, 90, 91, 142, 154, 170, 172, 180, 200, 201, 224, 227, 228, 233, 237, 239, 267, 284.
42. Шмуневський П. П. Гульська міна / П. П. Шмуневський, А. Г. Кузяк // Полігон. – 2002. – № 3 (11).
43. Акт комісії з обстеження Коростенського УР. ЦАМО РФ Ф 36067, опис 1, діло 55. – С. 137–198.
44. Акт комісії з обстеження Летичівського УР. ЦАМО РФ Ф 36067, опис 1, діло 58. – С. 63–111.
45. Матеріали з довготривалих вогневих споруд існуючих укріплених районів. РДВА. Фонд 36967, опис 1, діло 54.
46. Спогади полковника у відставці Єлецького Василя Сергійовича, у минулому начальника штабу 50-го окремого кулеметного батальйону Могилів-Ямпільського укріпленого району.
47. Абрамов В. Керченская катастрофа / В. Абрамов. – М. : Яуза, 2006. – С. 10–28.
48. Григоренко П. Спогади / П. Григоренко. – Детройт : Українські вісті, 1984. – С. 134.
49. Мощанский И. 1941. Битва за Киев. 7 июля – 26 сентября / И. Мощанский. – М. : Яуза, 2008. – С. 8–21.

50. Крещанов О. Оборона Киева / О. Крещанов, О. Кузяк, О. Осипов, О. Продан. – Архив-Пресс, 2002. – К. 1. – С. 14–47.
51. Хаупт В. Сражение группы армий «Юг» / В. Хаупт. – М. : Яуза, 2006. – С. 39–112.
52. Мельтюхов М. Начальный период войны в документах военной контрразведки (22 июня – 9 июля 1941 года) : военно-исторический сборник / М. Мельтюхов. – М. : Яуза, 2008. – С. 72–75.
53. Исаев А. Великая Отечественная катастрофа. 1941 год. Причины трагедии : военно-исторический сборник / А. Исаев, В. Бещанов, В. Гончаров, Ю. Житорчук. – М. : Яуза, 2007. – С. 304–309, 369–412.
54. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 годов / М. Мельтюхов. – М. : Вече, 2001. – С. 3–21, 34–48, 51–57.
55. Захаров М. Генеральный штаб в предвоенные годы / М. Захаров. – М. : АСТ-люкс, 2005. – С. 443–444, 504–515.
56. Переслегин С. Вторая мировая война между реальностями / С. Переслегин. – М. : Яуза, 2006. – С. 94–131.
57. Августинович В. Великая Отечественная : перелом истории / В. Августинович. – М. : Яуза, 2008. – С. 160–203.
58. Невежин В. Если завтра в поход... / В. Невежин. – М. : Яуза, 2007. – С. 162–67.
59. Фаулер У. План «Барбаросса». Блицкриг на Востоке. 7 первых дней операции / У. Фаулер. – М. : ЭКСМО, 2007. – С. 85, 100, 126, 129, 130, 147, 161, 168, 169.
60. Мощанский И. 1942-й. От трагедии Крыма до победы под Сталинградом / И. Мощанский. – М. : Вече, 2008. – С. 3–130.
61. Проэктор Д. М. Блицкриг в Европе 1939–1941 / Д. М. Проэктор. – М. : АСТ, 2004. – С. 220–223, 226–229, 230–269.
62. Тарас Д. А. Операция «WEISS»: разгром Польши в сентябре 1939 / Д. А. Тарас. – Минск : ХАРВЕСТ, 2003. – С. 28–29, 37–39, 79–123, 225–229.
63. Карпов В. Полководец / В. Карпов. – М. : Вече, 2003. – С. 14–99, 107–224, 412–576.
64. Гончаров В. Битва за Днепр 1943 год / В. Гончаров. – М. : Хранитель, 2007. – С. 9–123.
65. Каминский В. Долговременный сухопутный фронт СССР (1927–1939) / В. Каминский // Редут. – 2005. – № 108. – С. 16–30.
66. Сечкин Г. П. Советские Пограничные войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов и возможные их действия в современных операциях : монография / Г. П. Сечкин. – М. : Воениздат, 1976. – С. 51–97.
67. Зотов М. И. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1944 годов / М. И. Зотов. – Одесса : Маяк, 1970. – С. 46, 58, 59, 72–75, 94–97, 104–105, 117–121, 143, 146, 147, 150, 153–155.
68. Крилов М. И. Не померкнет никогда / М. И. Крилов. – М. : Воениздат, 1969. – С. 11–21, 23–35, 58–79, 95–98, 131–133, 145–149, 175–203.
69. Рубежанский Ю. Батареи из легенды / Ю. Рубежанский, В. Щегленко. – Одесса : Маяк, 1985. – С. 18–39, 48, 51. 53–59.
70. Широкорад А. Б. Черноморский флот в трех войнах и трех революциях / А. Б. Широкорад. – М. : Хранитель. – С. 241–250, 252–256, 301–308, 309–319, 321–350.
71. Блохин М. И. Долговременные огневые сооружения, их разведка и разрушение / М. И. Блохин. – М. : Воениздат, 1941. – С. 3–15, 17–27.
72. Павлик В. С. В сорок первом под Киевом : монография / В. С. Павлик. – К., 2006. – С. 9–34, 53–71, 84–91, 104–109, 132–154, 171–194, 210–219, 222–234, 245–273, 299–312, 345–456, 366–389.
73. Дело 47575, фонд 6. Управление государственной безопасности НКВД УССР. 5-й отдел. Дело № 586. По обвинению Княгницкого Павла Ефимовича по ст. 54-1 «б», 54-8 и 54-11 УК УССР. – С. 11–17, 21–39, 43–59.
74. Коняев М. М. Генерал Власов. Анатомия предательства / М. М. Коняев. – М. : Вече, 2008. – С. 3–17, 19–24, 26–31.
75. Кривошеев Г. Ф. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах / Г. Ф. Кривошеев. – М. : Воениздат, 1993. – С. 31–52.
76. Осокин А. Великая тайна Великой Отечественной / А. Осокин. – М. : Время, 2008. – С. 373–401.
77. Вечерский В. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К. : Балтія Друк, 2005. – С. 12–16, 32, 45, 46, 48, 52, 80, 120, 128, 131, 134, 148.
78. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1971. – С. 102, 111, 145, 164, 173, 215, 232, 236, 263, 274, 297–324, 341, 390–412, 460–472, 488–498, 506–516, 528–540, 552. 606–627.
79. Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1978. – С. 355–363, 378–392, 398–418, 496–515, 585–605, 619–634, 699–732, 743.
80. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1972. – С. 9–76, 112–134, 411–447, 454–468, 661–679, 725–739, 758.
81. Історія міст і сіл УРСР. Рівненська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1973.
82. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1970. – С. 91–162, 165–206, 212–241, 271–308, 414–380, 469–511, 558. 678–712.
83. Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1973. – С. 252–267, 307–343, 373–384, 389–404, 410–432, 460–482, 492–515, 526–543, 687.
84. Советская военная энциклопедия. – М., 1990. – С. 34–59, 63–78, 91–112, 217, 321–356.
85. Історія міст і сіл України. Київська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1968. – С. 360–392, 400–407.
86. Історія міст і сіл УРСР. Чернівецька область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1969. – С. 5–57, 63–98, 178–212, 404–456, 546–609, 667.
87. Про план оборонного будівництва Народного комісаріату оборони на 1939 рік : постанова № 137сс Комітету оборони при Раді Народних комісарів Союзу РСР. – М. : Кремль, 31 травня 1939 року.
88. Радянські органи Державної безпеки у 1939 – червні 1941 року. Документи Галузевого Державного архіву Служби безпеки України. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 34–36, 41–46, 58–64, 68–84, 88–92, 667–695.
89. Одесский Краснознаменный. – Кишинів : Картя Молдовеняска, 1985. – С. 45–48, 52–77, 79–123.
90. Історія міст і сіл України. Одеська область. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 1969. – С. 5–79, 85–139, 360–393, 432–467, 471–506, 510–520, 612, 700–717, 868–895.
91. Історія міст і сіл України. Кримська область, 1971. – Харків : Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе. – С. 5–9, 94–142, 240–268, 336–393, 429–461, 465–491, 494–519, 623–673, 765–784.
92. Испытанные войной. Пограничные войска (1939–1945 гг.). – М. : Граница, 2008. – С. 21–94, 166–199, 216–225, 580–643.
93 Рунов В. Первая кровь. (Перелом в истории) / В. Рунов. – М. : Яуза, 2009. – С. 11–23, 87–127, 305–400, 412–505.
94. Иринархов Р. Красная Армия в 1941 году. Перед грозным испытанием / Р. Иринархов. – М. : ЭКСМО, 2009. – С. 12–123, 257–389, 435–532, 535–540, 544–554.
95. Ющенко М. В. Владимир-Волынский укрепленный район / М. В. Ющенко, А. Л. Крещанов // Крепость Россия : фортификационный сборник. – № 3. – С. 292–349.
96. Маношин И. С. Июль 1942 года. Падение Севастополя / И. С. Маношин. – М.: Вече, 2009. – С. 25–36, 40–152, 162–214.

97. Дайнес В. 1941 год Победы / В. Дайнес. – М. : ЭКСМО, 2009. – С. 112–135, 228–260, 369–380, 507–515, 532–545.
98. Хмельков С. А. Бетонные и железобетонные фортификационные сооружения / С. А. Хмельков. – 2-е изд-е. – М. : Изд-во Военно-инженерной академии РККА, 1937. – С. 3–9, 12–74, 82–109, 123–178, 189–209, 215–287, 290–314, 324–328.
99. Борисов Ф. В. Основы применения и размещения на местности казематированных фортификационных сооружений / Ф. В. Борисов, С. И. Джусь. – М. : Изд-во Военно-инженерной академии, 1942. – С. 2–8, 14–72, 82–108, 124–187, 215–287, 290–328.
100. Величко М. Історія суспільства поляків в умовах окупації 1939–1945 років / М. Величко. – Люблін : Видавництво університету Марії Склодовської-Кюрі, 1999. – С. 15–59.
101. Коваль М. В. Безіменні мавзолеї безіменних солдат / М. В. Коваль // Кордон. – 2009. – № 1–6; 2010. – № 1–6; 2011. – № 1–4.
102. Шорт Н. Лінія Сталіна і лінія Молотова. Фортифікація західного кордону СРСР в 1928–1941 роках / Н. Шорт. – Вид-во Osprey Publishing Limited, 2008. – С. 12–17, 23–29, 32–35, 37–55, 59–64.
103. Лисухин И. Ф. Горловская дважды Краснознамённая / И. Ф. Лисухин, С. Е. Куковенко. – М. : Воениздат, 1986. – С. 5–9, 104–144.
104. Хренов А. Ф. Мосты к победе / А. Ф. Хренов. – М. : Воениздат, 1982. – С. 84–99, 152–154, 157–189, 193–209, 212–234, 289–312.
105. Черушев Н. С. Удар по своим. Красная Армия 1938–1941 / Н. С. Черушев. – М. : Вече, 2003. – С. 322–325.
106. Англ Элоиза. Зимняя война. Советское нападение на Финляндию 1939–1940 гг. / Элоиза Англ, Лаури Пааананен. – М. : АСТ. – С. 140–142, 154–157, 160–162, 165–170, 172–175.
107. Архівні документи Російського державного військового архіву. Ф-22, опис 32, діло 1934; Ф-22, опис 32, діло 3035; Ф-22, опис 32, діло 3033; Ф-22, опис 32, діло 3042; Ф 36967, опис 1, діло 76; Ф-22, опис 32, діло 3047; Ф 36967, опис 1, діло 95; Ф 36967, опис 1, діло 4.
108. Типпельскирх Курт. Історія Другої світової війни / Курт Типпельскирх. – М. : Видавництво іноземної літератури, 1956. – С. 15–17, 165–201, 228–242, 264–270, 311–333, 353–371, 449–455, 457–470.
109. Маляров В. Н. Строительный фронт Великой Отечественной войны / В. Н. Маляров. – СПб., 2000. – С. 4–10, 14–21, 32–37, 42–51, 58–64, 71–82, 84–91.
110. Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943–1945 / И. С. Конев. – М. : Воениздат, 1989. – С. 201–231, 258–309.
111. Гречко А. А. Через Карпаты / А. А. Гречко. – М. : Воениздат, 1972. – С. 79–88, 96–111, 112–194, 201–231, 258–309, 332–335.
112. Денисов К. Д. Под нами Чорное море / К. Д. Денисов. – М. : Воениздат, 1989. – С. 11–24, 27–55, 66–110, 113–148, 221–248.
113. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. Книга вторая 1943–1945 годы / К. С. Москаленко. – М. : Воениздат, 1979. – С. 100–127, 163–195, 327–353, 384–414.
114. Павлов А. В. Капонирный лафет генерал-лейтенанта Дурляхера для 3-дюймовой скорострельной пушки образца 1900 года. История создания и службы / А. В. Павлов, А. Г. Кузяк // Крепость Россия : фортификационный сборник. – 2010. – № 4. – С. 288–306.
115. Антипенко Н. А. На главном направлении / Н. А. Антипенко. – М. : Воениздат, 1972. – С. 52–54.
116. Береза Т. Лінія Молотова / Т. Береза, П. Хмеловець. – Перемишль, 2000. – С. 5–15, 18–35, 37–42, 44–74.
117. Архівні матеріали Управління Служби безпеки України у Житомирській області : Доповіді коменданта – начальника управління військово-будівельних робіт № 99 про завершення основних будівельних робіт в Новоград-Волинському укріпленому районі.
118. Особова справа комбрига Міщенка Сила Мойсейовича. Архівні матеріали Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
119. Платонов В. Пограничники в боях за Родину / В. Платонов. – М. : Изд-во Главного управления пограничных войск КГБ при Совете Министров СССР, 1961. – С. 79–88, 101–112, 151–175.
120. Кручинин В. Боевой путь 98-го Любомльского пограничного отряда / В. Кручинин. – Волгоград, 1975. – С. 6–12, 17–21.
121. Мельников И. С. Год 1941. Юго-Западный фронт / И. С. Мельников, И. Д. Эткало. – Львов : Каменяр, 1970. – С. 34–45.
122. Коваль М. В. З неба – у бій / М. В. Коваль. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 124–167.
123. Блонський Я. Перемишль у часи Другої світової війни / Я. Блонський, Г. Сеплинська. – Видавництво Народного музею землі Перемишльської. – С. 32–48, 51–55, 59–67, 71–78.
124. Ленский А. Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы : справочник / А. Г. Ленский. – СПб., 2000. – С. 3–15, 61–86, 140–142, 154–157, 160–162, 165–170, 172–175.
125. Ленский А. Г. Первая сотня. Стрелковые, горнострелковые, мотострелковые, моторизованные дивизии РККА группы номеров 1–100 (1920–1945 гг.) : справочник / А. Г. Ленский, М. М. Цыбин. – СПб., 2003. – С. 3–15, 61–86, 140–142, 154–157, 160–162, 165–170, 172–173.
126. Ленский А. Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы : справочник / А. Г. Ленский. – Часть 1. – СПб., 2010. – С. 5–8, 10, 12, 15, 31–42, 43–48.
127. Ленский А. Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы : справочник / А. Г. Ленский. – Часть 2. – СПб., 2010. – С. 3–46, 50–62, 64.
128. Ленский А. Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы : справочник / А. Г. Ленский. – Часть 3. – СПб., 2010 год. – С. 3, 19–49, 54–92.
129. Еремин Н. Первые дни боёв на рава-руском направлении / Н. Еремин // Военно-исторический журнал. – 1952. – № 4. – С. 61–75.
130. Юновидов А. Оборона Одессы 1941. Первая битва за Чёрное море / А. Юновидов. – М. : Вече, 2011. – С. 8–37.
131. Савченко В. Оборона Одессы. 73 дня героической оборони города 1941 / В. Савченко, А. Филиппенко. – М. : Центрполиграф, 2011. – С. 3–37, 101–129, 381–410.
132. Хроника боевых действий Дунайской военной флотилии в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Москва, Ленинград: Управление Военно-Морского Издательства НУВМФ СССР, 1945. – С. 4–26.
133. Сборник материалов по опыту боевой деятельности Военно-Морского Флота Союза ССР. – М.; Л. : Управление Военно-Морского Издательства НУВМФ СССР, 1945. – С. 5–8, 9–15.
134. Справочник по корабельному составу Краснознамённой орденов Кутузова и Нахимова Дунайской флотилии. – М. : Военное издательство Министерства Вооруженных Сил СССР, 1945. – С. 5–8, 10, 12, 15, 31–42, 43–48.
135. Ленский А. Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы : справочник / А. Г. Ленский. – Часть 4. – СПб., 2011. – С. 3, 19–49, 54–92.
136. Коваленя А. А. 1941 год. Страна в огне : историко-документальное издание / А. А. Коваленя, В. А. Смолий, А. О. Чубарьян. – Часть 1. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2011. – С. 549–552, 561–586, 602–617.
137. Коваленя А. А. 1941 год. Страна в огне : историко-документальное издание / А. А. Коваленя, В. А. Смолий, А. О. Чубарьян. – Часть 2. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2011. – С. 84–86, 117, 136–141, 474–476, 490–494, 498, 501–505, 559–561, 564–586, 599–601.
138. Рунов В. 1941. Победный парад Гитлера. Правда об Уманском побоище / В. Рунов. – Москва : Яуза; Эксмо. – С. 3–15, 61–86, 140–142, 154–157, 160–162, 165–170, 172–175, 221–248.

ЗМІСТ

ВСТУП ... 3

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН ... 5
Володимир-Волинський укріплений район напередодні Великої Вітчизняної війни ... 6
Бойові дії у смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району
на напрямку Грубешів – Устилуг – Володимир-Волинський ... 38
Бойові дії у смузі оборони Володимир-Волинського укріпленого району
на напрямку Замосць – Морозовичі – Луцьк ... 46
Характеристика споруд Володимир-Волинського укріпленого району ... 56

СТРУМИЛІВСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН ... 70
Струмилівський укріплений район напередодні Великої Вітчизняної війни ... 71
Бойові дії у смузі оборони 5-ї армії ... 91
Бойові дії у смузі оборони 6-ї армії ... 103
Характеристика споруд Струмилівського укріпленого району ... 111

РАВА-РУСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН ... 118
Рава-Руський укріплений район напередодні Великої Вітчизняної війни ... 119
Бойові дії в районі шосе Варшава – Львів (рава-руський напрямок)
у центральній частині Рава-Руського укріпленого району ... 163
Бойові дії на правому (північному) фланзі Рава-Руського укріпленого району ... 171
Бойові дії на лівому (південному) фланзі Рава-Руського укріпленого району ... 174
Характеристика фортифікаційних споруд Рава-Руського укріпленого району ... 192

ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН ... 206
Перемишльський укріплений район напередодні Великої Вітчизняної війни ... 207
Ведення бойових дій у смузі оборони укріпленого району ... 244
Характеристика довготривалих споруд Перемишльського укріпленого району ... 275

КОВЕЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН ... 294
Ковельський укріплений район напередодні Великої Вітчизняної війни ... 295
Хід бойових дій у смузі оборони Ковельського укріпленого району ... 324
Характеристика довготривалих споруд Ковельського укріпленого району ... 347

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ... 365

Науково-популярне видання

Михайло Володимирович Коваль

**НЕВІДОМА УКРАЇНА:
ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XX СТ.
МІФИ ТА РЕАЛІЇ**

Підписано до друку 23.09.2013. Формат 60x90/8.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 46,00. Обл.-вид. арк. 34,60.
Наклад 1000 прим. Зам. 13-242.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»
Св-во суб'єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000 р.
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
www.kniga.kiev.ua

Коваль Михайло Володимирович
генерал-полковник, кандидат історичних наук

Народився 26 лютого 1956 року в місті Ізяславі Хмельницької області в родині військовослужбовця.

Закінчив Кам'янець-Подільське вище військове інженерне командне училище імені маршала інженерних військ Харченка В.К. за спеціальністю «Командна, інженерно-саперна повітрянодесантних військ».

Офіцерську службу проходив у місті Кіровабаді Азербайджанської РСР у Повітрянодесантних військах.

Закінчив Військову академію імені М.В.Фрунзе та Академію Збройних Сил України.

Пройшов службовими щаблями від командира взводу до першого заступника Голови Державної прикордонної служби України – директора Департаменту по роботі з особовим складом.

Нагороджений орденами: «За заслуги» III і II ступенів, Червоної Зірки, «За службу Батьківщині у Збройних силах СРСР» III ступеня, медалями: «За військову службу Україні», «Захиснику Вітчизни», «За бойові заслуги», «За відзнаку у військовій службі» I ступеня та іншими. Учасник бойових дій.

Одружений, дружина – Коваль Антоніна Миколаївна, пройшла з чоловіком весь шлях від курсанта до генерала.

Має двох синів: Володимир – офіцер внутрішніх військ МВС України, Богдан – офіцер Державної прикордонної служби України; чотирьох онуків: Михайла, Єгора, Івана та Кирила.

Автор монографій «З неба – у бій» (2003), «Володимир Затонський: нарис життя і діяльності (1888-1938)» (2008) (у співавторстві з Ю. Телячим); науково-популярного видання «Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії (2012-2013)».

НЕВІДОМА УКРАЇНА: ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ НА СТ. МІФИ ТА РЕАЛІЇ

Коваль Михайло Володимирович
генерал-полковник, кандидат історичних наук

Народився 26 лютого 1956 року в місті Ізяславі Хмельницької області в родині військовослужбовця.

Закінчив Кам'янець-Подільське вище військове інженерне командне училище імені маршала інженерних військ Харченка В.К. за спеціальністю «Командна, інженерно-саперна повітряно-десантних військ».

Офіцерську службу проходив у місті Кіровабаді Азербайджанської РСР у Повітрянодесантних військах.

Закінчив Військову академію імені М.В.Фрунзе та Академію Збройних Сил України.

Пройшов службовими щаблями від командира взводу до першого заступника Голови Державної прикордонної служби України – директора Департаменту по роботі з особовим складом.

Нагороджений орденами: «За заслуги» III і II ступенів, Червоної Зірки, «За службу Батьківщині у Збройних силах СРСР» III ступеня, медалями: «За військову службу Україні», «Захиснику Вітчизни», «За бойові заслуги», «За відзнаку у військовій службі» I ступеня та іншими. Учасник бойових дій.

Одружений, дружина – Коваль Антоніна Миколаївна, пройшла з чоловіком весь шлях від курсанта до генерала.

Має двох синів: Володимир – офіцер внутрішніх військ МВС України, Богдан – офіцер Державної прикордонної служби України; чотирьох онуків: Михайла, Єгора, Івана та Кирила.

Автор монографій «З неба – у бій» (2003), «Володимир Затонський: нарис життя і діяльності (1888-1938)» (2008) (у співавторстві з Ю. Телячим); науково-популярного видання «Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії (2012-2013)».

НЕВІДОМА УКРАЇНА: ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XX СТ. МІФИ ТА РЕАЛІЇ

МИХАЙЛО КОВАЛЬ

НЕВІДОМА УКРАЇНА:
ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XX СТ. МІФИ ТА РЕАЛІЇ

